

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2025

2/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

2/3-сан 2025

март - апрель

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Сапардурды АБАЕВ	Ойниса МУСУРМОНОВА
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурилло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ	АбдимураТЕСЕМУРАТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Даулетназар СЕЙИТКАСЫМОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Мансурбек ОНГАРОВ	Раъно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Норим РАХМАНОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзабира БАБАШЕВА	Тажибай САПАРБАЕВ
Умида БАҲАДИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Гўзал СОДИҚОВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Комил ГУЛЯМОВ	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қуанишбек ТҮРЕКЕЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди ҚАМАЛОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Тажикал ҚУДАЙБЕРГЕНОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Ойбахор ШАМИЕВА
Шохида ИСТАМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
ВОХИД КАРАЕВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз,Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Мохира КУВВАТОВА	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Джавдод ПЎЛАТОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Пердебай НАЖИМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Қонысбай ЮСУПОВ
	Гулара ЮСУПОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Jalgasbaeva G.J. Filolog-studentlar ^{di} n leksikalik kompetencyasin frazeologiyalik birliklar arqali jetilistiriw	7
Palimbetova D.T. Qoraqalpoq lingvomadaniyatida “Shaxsiy masofa” kontseptining tahlili	12
Tuxtayeva M.Sh. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning nutq madaniyatini takomillashtirish	18
Omanova M.A. O‘quvchilarni badiiy asarni tahlil va talqin qilishga o‘rgatish usullari	23
Allayorov T.R., Dosanov N.X. O‘zbek tilida texnik terminlarning sintaktik yo‘l bilan yasalishi	29
Аллаёров Т.Р. Ўзбек тили дарсларда нуткий кўникмаларни интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда ташиқил қилиш	35
Mustafayeva N. Nutqiy ko‘nikmalarni takomillashtirishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati (Oliy ta‘lim muassasalari talabalari misolida)	41
Xonova D.B. Rus tilini o‘qitishda gapirishni rivojlantiruvchi texnikalarni takomillashtirish (iqtisodiyot yo‘nalishi talabalari misolida)	52
Бекбергенов Х.У. Структурно-семантические особенности исходного падежа в каракалпакском языке и способы их выражения в английском языке	62
Нуратдинова Н.Б. Психолого-педагогические подходы к обучению предложениям английского языка учащихся общеобразовательных школ	70
Abdullaeva D.A. Methodological platform for future foreign language teachers studying english and ways for its implementation	78
Sattarov B.I. The role of speech skills in improving communicative competence in foreign language classes for students of non-philological education	85

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Nauruzbaeva A.S. Klass jamaa ^{ti} ni ⁿ ta ^{ri} biyalik imkaniyatlarin diagnostikalaw	93
Baxadirova F.M. Mektep oqirishlarini ⁿ ta ^{ri} biyalik da ^{re} jesin diagnostikalaw jollari	98
Zaynitdinova M.A. Ta‘lim nazariyalari va ularning amaliyotga tatbiqi	104
Zaynitdinova M.A. Summativ va formativ baholash tizimi	107
Sobirov B.B. Oliy ta‘lim tizimini rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish	113
Baybayeva M.X., Egamberdiyeva Y.F. Xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish	120
Abdullayeva N.M. Innovatsion pedagogika rivojining strategik yo‘nalishlari	129
Abduraxmonov Yo.A. Umumta‘lim maktab direktor o‘rinbosarlari faoliyati samaradorligini oshirishda variativ dasturlardan foydalanish	137
Sattarov B.I. Talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda neyropedagogika qonuniyatlaridan foydalanish usullari	142
Xasanova Z.M. Raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta‘limni rivojlantirishning innovatsion strategiyalari	148
Isoxonov J.H. Oliy ta‘lim muassasalarida strategik boshqaruv tizimini shakllantirish	155
Kushimova M.J. Kredit-modul tizimi sharoitida didaktik kompetensiya: nazariy va amaliy jihatlar	160
Toshmurodova M.N. Umumta‘lim muassasalarida o‘qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida boshqarish tamoyillari	170
Buriyeva X.B. Oliy ta‘limni raqamlashtirish sharoitida o‘quv jarayonini boshqarish mexanizmlari	177
Эгамбердиев Ф.Б. Ўқитувчиларнинг инновацион фаолияти бошқарув объекти сифатида	188
Sodiqov R.T. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari	192

Jumanova F.U. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari fonida bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion kompetentligini sintezlash	197
Narimbaeva L.K. Oliy ta'lim muassasasi talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirishning psixologik va pedagogik sharoitlari	203
Бабаниязова Н.П. Современные научные подходы к цифровизации образования: преимущества, ограничения и перспективы	208
Джанабаева А. Роль дисциплины «педагогика» в формировании методической компетентности будущего учителя иностранного языка	220
Абдулхаева М.Б. Деонтологические подходы к оценке качества обучения в вузе	232
Маманазарова Н.К. Нейромаркетинг в образовании: эмоции как ключ к успеху	237
Nuratdinova J.S. Approaches to Improve Professional Communication Skills (for agricultural students)	245
Smanova A., Spanalieva G. Application of the case-study method in the organization of independent work of students	249

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Safaraliyev A. A. Amir Temur jang san'atida psixologik ta'sir etish usullarining tutgan o'rni	255
Yunusova Sh. Abu Rayhon Beruniyning ilmiy merosi yosh avlodga buyuk merosdir	259
Negmatova Sh.Sh. Samarqand jadidlari ma'naviy-ma'rifiy faoliyatining rivojlanish tendensiyalari	263
Толегенова С.А., Согукина Д.А. Лабиринты отчуждения в произведениях Ф.Кафки и Ф.М. Достоевского: от Грегора Замзы до Радиона Раскольников	268

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Djaykov G., Allamuratova N.K., Saxanova L.J. Tibbiy signal va ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qiluvchi intellektual dasturiy ta'minot yaratish	277
Rustemov A.T. "Media savodxonlik", "Media kompetensiya", "Talabalarning mediasavodxonligi" tushunchalarining mazmuni, tuzilishi va o'zaro bog'liqligi	282
Avazov G. B. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentligini rivojlantirish metodlarining pedagogik-psixologik imkoniyatlari	287
Alkarova F.N. Umumta'lim maktablarida texnologiya fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini takomillashtirish masalalari	294

БАСЛАЎШИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Klicheva Z.P., Seitmuratova V.J. Mektepke shekemgi jastag'i balalardn tayanish kompetensiyalarin qaliplestirivde qaraqalpaq xaliq erteklerini ahmiyeti	302
Karimova G. I. Kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish	310
Matyakubova N.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini pirls xalqaro baholash sinovlariga asoslangan o'qish savodligini baholashda discovery learning modeli misolida	315
Ғаниева А.З. Мактабгача таълимда дуал таълим орқали инновацион бошқарувнинг сифатини баҳолаш индикаторлари ва мезонлари	323
Shukirullaeva S.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiv kompetentsiyasini shakllantirish	334
Gimazutdinov R.G. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan badminton mashg'ulotlarini olib borish uslubiyati	337
O'razaliyeva S.T. Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatishda art texnologiyalarining o'rni	345
Tursunboyeva M.D. Bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotiga ijtimoiylashtirishda ota-ona va tarbiyachining roli	348

Maripova N. X. Taъlim klasteri bulaжak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayёрlashning integratsion muхiti sifatida	351
Urmonova T.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	355
Mambetaliyev K.A. Boшланғich taъlimda ona tilini ўқitiшning zamonaviy usullari	361
Farmonov O'N. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda didaktik o'yinning ahamiyati	364
Atabekov F.O. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy holatini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari	369
Azamatova D.Sh. Individual ta'lim muhitida maktabgacha ta'lim tarbiyachilarini kasbiy-metodik tayyorlashning individual-psixologik shart-sharoitlari va xususiyatlari	373
Teshabayeva Z.S., Normurodova S.L. Maktabgacha ta'lim tashkiloti turli yosh guruhi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish texnologiyalari	377
Kodirova M.E. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida harakatli o'yinlarni tashkillashtirish va bolalarda axloqiy sifatlarni rivojlantirish (tayyorlov guruhi misolida)	381
Shanasirova Z. Yu. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'limning pedagogik texnologiyasi	385
Ahadova R. A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga qiziqirishda innovatsion STEAM dasturlarining qo'llanilishi	391
Abdunazarova Z. X. Bo'lajak boshlang'ich sinflarda ekologik madaniyatni shakllantirish mazmuni va falsafiy xususiyatlari	397
Xurvaliyeva T.L. Эмоциональное развитие детей дошкольного возраста	406

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Pirmatova N. Maqom san'ati: an'analardan zamonaviy ijodgacha	410
Saidqulova G. O. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish mexanizmlari (maktabgacha ta'lim yo'nalishi misolida)	417

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Buvorayeva G. Sh. O'quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning ta'limiy-tarbiyaviy mexanizmlari	422
Maxmudova S.A. O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning innovatsion texnologiyalari	426
Tulishov G'R. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligining tuzilmasi, mazmuni va o'ziga xosligi tushunchalar tizimi	430
Jabborova Yu.H. Maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini baholashda konseptual yondashuvlar	441
Erkinova S. O'zbekiston yoshlari iqtisodiy ijtimoiylashuvida etnik omillar ta'sirining psixologik xususiyatlari	448
Nazarova F.X., Nizamova Sh.I. Oliy ta'lim tizimini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda rivojlangan mamlakatlar modellari tatbig'i	453
Uzaqov N.H. Raqamli ta'lim jarayonlarini boshqarishda ta'lim tizimini modellashtirishning asosiy o'rni	458
Isoqov J.Z. Bolalarni sport turlariga saralab olishda psixologik temperament xususiyatlari	465
Yuldashev N. B. Inson resurslarini boshqarishning nazariy konseptual asoslari	470
Miskinova D.N. Ta'lim muassasalarining moliyaviy xo'jalik faoliyatini boshqarish	475
Nazarova F.X., Jonibekov J. J. Raqobatbardosh tibbiy xizmatlarni tashkil etishning zamonaviy talablari	480
Xolmatova S.K. Kredit modul tizimida mustaqil ta'lim ishlarini tashkil etishda xorijiy tajribalar	484

Mutalova D. A. Chet tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqot muammosi	489
Дониёров С.М., Нуриева У. Б. Методологические аспекты управленческой деятельности менеджмента в учебном заведении	493

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Yaqubov A.M. Jismoniy tarbiya: ta'lim, salomatlik va psixologik rivojlanishning integratsiyasi	501
Джурабеков Э.Т. Жисмоний тарбия дарсларида талабаларнинг жисмоний сифатларини ошириш	505
Xoliqov B.X. Kurashchilarda egiluvchanlik sifatini rivojlantirish metodikasi	509
Джурабеков Э.Т. Замонавий жамият ҳаётида жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни	516
Samadova O'X. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida kasbiy kompetentsiyaga asoslangan yondashuv	520
Karimov D.A. Jismoniy tarbiya va sport darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning jihatlari	525
Soatov E.M. Talabalarda kurash sporti bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish	530
Ziyoev O. T. 5-7 yoshli bolalar o'rtasida futbol o'yini elementlaridan foydalangan holda jismoniy tarbiya metodikasini takomillashtirish usullari	537
Эрдонов О.Л., Махмудов В.В. Значимость спортивно - массовых, физкультурно-оздоровительных мероприятий в формировании здорового образа жизни студенческой молодежи	543
Эрдонов О.Л. Спортивно-массовые и оздоровительные мероприятия с элементами соревновательной деятельности в образовательном процессе студенческой молодежи	549

ТИЛ ХЭМ ЭДЕБИЯТ

FILOLOG-STUDENTLERDİN LEKSIKALÍQ KOMPETENCIYASÍN FRAZELOGIYALÍQ BIRLIKLER ARQALÍ JETILISTIRIW

Jalgasbaeva G.J.

Ajiniyaz atındaǵı NMPI assistant oqıtıwshısı

Tayanch so'zlar: leksik kompetentsiya, frazeologik birliklar, pedagogik faoliyat, ko'nikma va malakalar, shaxsiy faollik, lingvistik jihat.

Ключевые слова: лексическая компетенция, фразеологические единицы, педагогическая деятельность, навыки и умения, личная деятельность, лингвистический аспект.

Key words: lexical competence, phraseological units, pedagogical activity, skills and abilities, personal activity, linguistic aspect.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada filologiya talabalarining frazeologik birliklar orqali leksik kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy fikrlar tahlil qilinadi. Talabalarning leksik kompetentsiyasini oshirishga doir usullar ham ko'rib chiqildi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются научные идеи, направленные на развитие лексической компетенции студентов-филологов посредством фразеологических единиц. Также были рассмотрены методы, связанные с повышением лексической компетенции студентов.

SUMMARY:

This article analyzes scientific ideas aimed at developing the lexical competence of philology students through phraseological units. Methods related to improving students' lexical competence were also considered.

Zamanagóy joqarı bilimlendiriw paradigmasınıń ózgeriwı professional iskerlik subyekti sıpatında bolajaq filologtıń tiykarǵı kompetenciyların qalıplestiriwdiń nátiyjeli jolların izlew zárúrligin aktuallastırmaqta. Atap aytqanda, filolog-student hár qıylı túrdegi – oqıw, miynet, estetikalıq, izertlew jumısların ámelge asırıw ushın zárúr bilim, kónlikpe hám uqıplılıqqa iye bolıwı; pedagogikalıq iskerlikte erkin baǵdar alıwı, óziniń kásiplik iskerliginiń individual strategiyası hám taktikasın islep shıǵıwǵa tayar bolıwı, pedagogikalıq metodika hám texnologiyalardı ámelge asırıwı zárúr.

Filolog-studentlerdi tayarlawdın áhmiyetli táreplerinen biri leksikalıq kompetenciyanı qáıplestiriw bolıp esaplanadı. Bul proceste tiykarǵı rol sóz ústinde islewge beriledi: onıń mánisi, qollanıwı, sinonimlik hám antonimlik qatnasıqlarǵa kirisiw qábileti, basqa sózler menen birige alıwı. Bul bolajaq filologlardın leksikalıq kompetenciyasınıń tiykarǵı kórsetkishlerinen biri – sózlik baylıǵı, óz pikirlerin durıs, izbe-iz hám emocionallıq bayanlay alıwı menen baylanıshı. Bolajaq filologtıń aktiv sóz baylıǵı qanshelli bay bolsa, onıń awızeki hám jazba sóylewi sonshelli mazmunlı boladı. Filolog-studentlerdiń aktiv sózlik quramızıń bayıtıw, sóylewdiń grammatikalıq dúzilisin jetilistiriw, sóylew ámeliyatın ózlestiriw kópshilik jaǵdaylarda frazeologizmler menen ámelge asırıwı kerek. Atap aytqanda, awızeki hám jazba sóylewde frazeologiyalıq birliklerden durıs hám orınlı paydalana alıw tildi ózlestiriwdiń joqarı dárejesinen dárek beredi.

Bolajaq filologlardın kásiplik iskerliginde kommunikaciyanıń lingvistikalıq aspektlerin úyreniwge (E.A.Golovko, I.A.Zimnyaya, A.K.Markova, L.A.Petrovskaya, F.K.Urakova, E.V.Filatova hám t.b.); filologiya baǵdarınıń pitkeriwshisiniń leksikalıq kompetenciyasını úyreniwge (V.I.Baydenko, N.A.Grishanova, E.N.Kovtun, S.E.Rodionova hám t.b.) miynetlerin kórsetse boladı.

Ilimiy jantasıwları (shaxsiy-iskerlikli, shaxsqqa bagdarlangan, kompetenciyalıq, kommunikativ-bagdarlangan, differenciallastırılǵan, sistemalı) talqılaw «leksikalıq kompetenciya» terminologiyalıq túsiniǵiniń mánisin anıqlaw imkanıń berdi .

Leksikalıq kompetenciyanı qáıplestiriwdiń teoriyalıq tiykarlarınıń lingvistikalıq tiykarın sózdiń kategoriyalıq belgileri quraydı:

- sóz sóylewdiń tiykarǵı birlikleriniń biri sıpatında mánige iye hám sistemanıń elementi bolıp, leksikalıq dárejede kórinedi hám bir pútin sistemalıq qurılıstı ańlatadı;

- leksikanı sapalı, sanalı ózlestiriw procesi basqa sózler menen leksikalıq baylanıslardı «jasırıw» arqalı ámelge asırıladı.

Leksikanı ózlestiriw leksikalıq kónlikpelerdi qáıplestiriw menen tıǵız baylanısta júz beredi. Leksikalıq kónlikpelerdi tildi oqıtıw mazmunınıń eń áhmiyetli komponenti dep qaraw kerek, olardı qáıplestiriw bolsa leksikalıq materialdı oqıtıwdıń maqseti bolıp tabıladı .

Sóylewdiń mazmun tárepini leksika belgileydi. Áyne leksika sóylewshiniń shaxsın eń tolıq hám anıq usınadı, onıń aqılıy rawajlanıwı, onıń imkaniyatları dárejesi, onıń ulıwma hám sóylew mádeniyatınıń jaǵdayı haqqında túsiniq beredi. Hárbir insan óz shaxsın bildiriw ushın sózden paydalanadı. Sóylewshilerdiń jas hám individual ózgeshelikleri leksikada kóbirek sáwlelenedi. Leksikalıq baylıqtıń

tómenligi tolıq múnásibet, shaxstın ruwxıy hám aqlıy, emocionallıq-sezimlik rawajlanıwı procesin qıynlastıradı.

Sóz máselesi til bilimindegi eń kóp talqılanatúǵın máselelerdiń biri bolıp esaplanadı, sebebi sóz – tildin tiykarǵı birliǵı bolıp, onıń barlıq sistemasına sińip ketedi; sózlerdi dúziw ushın tiykarǵı material bolıp, onıń járdeminde adamlar arasında sóylesiw ámelge asadı; haqıyqatlıq faktlerin atawdıń tiykarǵı birliǵı bolıp esaplanadı.

Sózlik dereklerinde sóz insannıń óz pikir hám sezimlerin bayanlaw, sóylew, baylanısıw qábiletiniń ayırıqsha qábileti sıpatında talqılanadı. Tilshi ilimpazlar sózdi tildin tiykarǵı funkcional-strukturalıq hám semantikalıq birliǵı, ses yamasa sesler kompleksinen quralǵan, óz betinsheligi hám qayta tákirarlanıwı menen ajralıp turatúǵın birlik sıpatında táriyipleydi. Sóz belgili bir mániske iye hám sóylewde óz betinshe bir pütünlik sıpatında qullanıladı; adam tárepinen bilinetúǵın tábiyat hám jámiyet, qatnaslar hám gárezliliklerdiń barlıq predmet hám qubılıslarına atama beredi, adamnıń sezimlerin, emocionallıq reakciyaların hám erk-ıqrarın bildiriw ushın xızmet etedi; óz betinshe jámiyetlik-kommunikativlik ámeliyat penen bekkemlengen mániske iye bolıp, predmetti, qubılıstı ataydı; ózine tán individual mánisi menen tildin sózlik quramına kiredi; eki tárepleme birlik bolıp, onıń quramında bayanlaw planı (ses qabıǵı) hám mazmun planı (máni) turadı.

Sóz til birliǵı sıpatında ózine jaqın sóylew birliklerinen (morfema hám gáp), qońsı sózden ajratıp turatúǵın, óz tábiyatına saykes keliwshi anıqlamanı talap etedi. Birinshi gezekte, tildin basqa birlikleri (fonemalar, morfemalar, sóz dizbekleri, gápler) sol yamasa basqa dárejede sóz fonında qabıl etiliwi hám ol menen sistemalı qatnaslar arqalı baylanıslı bolıwı sebepli sózdiń til sistemasındaǵı oraylıq ornı argumentlewdi talan etedi. Sóz tildin barlıq komponentleriniń – fonetikanıń (seslerden turadı), leksikanıń (hárqanday hádiyseni ańlatadı, kodlaydı, mánilik júk tasıydı), grammatikanıń (belgili grammatikalıq formada boladı) wákili bolıp tabıladı. Fonemanıń til birliǵı sıpatındaǵı statusı onıń sózlerdiń mánilik hám formalıq differenciallasıwındaǵı roli menen, morfemanıń tildin minimal áhmiyetli birliǵı sıpatında sózdi konstrukciyalawı menen, al usınıstın tildin ierarxıyasındaǵı joqarı áhmiyetli birliǵı sıpatında onıń quramlıq bólegi bolǵan sózler menen belgilenedi. Solay etip, sóz tildin barlıq sistemasına kirip barıwshı oraylıq birlik bolıp xızmet etedi.

Sóz quramalı semantikalıq dúziliske iye bolıp, onıń qalıplesiwi sózdiń tar anıq mánisin ielewden onıń ulıwmalastırıwshı, abstrakt mánisin hám sózlik túsiniqlerin ózlestiriwge shekemgi quramalı joldı basıp ótedi. Usı evolyuciyanıń nátiyjesinde sózdiń motivli qullanılıwınan (sóz tek predmet yamasa bir tiptegi predmetler klasınıń ataması bolǵanda) onıń funkcional qullanılıwına (sózdiń ses

qabığı predmet, háreket penen óziniń obrazlı baylanısın joǵalta baslaydı hám til belgisi, yaǵnıy ol yamasa bul mazmundı bildiriw ushin shártli belgi sıpatında qollanıladı) ótiw ámelge asırıladı .

Sózdiń birlenshi wazıypası gáptiń formal-sintaksislik (sintaksislik baylanıslar tiykarında) hám semantikalıq-sintaksislik (semantikalıq-sintaksislik qatnasıqlar tiykarında) komponentleri rolin atqarıw qábileti bolsa, ekinshi wazıypası bir sózli gáp wazıypasın atqarıwı bolıp tabıladı.

Sózdi tómengi birlik – morfema hám joqarı grammatikalıq birlik – gáp penen salıstırǵanda adekvat anıqlaw múmkin. Eń kishi grammatikalıq birlik – morfema, sózden parıqlı túrde, sintaksislik, sonday-aq, poziciyalıq erkinlik penen xarakterlenbeydi. Morfema sózdi formalastırıp, predmet hám hádiyseler arasındǵı qatnaslardı kórsetedi, sóz bolsa predmet hám hádiyselerdi bildiredi. Sóz belginiń tiykarǵı qásiyetlerine iye, sonlıqtan ol zat yamasa hádiysege hám sol zat yamasa hádiyse haqqındaǵı túsinikke qatnası menen xarakterlenedi.

Sóz sózdiń mazmunı sıpatında qaralatuǵın leksikalıq mániniń bolıwı, seslik kompleks (atama) hám sózde túsinikler arqalı sáwlelenetuǵın obyektiv bar bolǵan birlik (predmet, qubılıs) arasında ornatılatuǵın sáykeslik sózdiń sóylew birligi sıpatında xarakterli bolıp esaplanadı.

Izertlewshi G.Bekimbetova tálim alıwshılardıń leksikalıq kompetenciyasın: leksikalıq minimum (tayanış sózler hám dizbekler), grammatikalıq minimum (sóz formaları hám grammatikalıq bilimlerdiń anıq shegarası), ádebiy oqıw hám is qaǵazların jazıw boyınsha beriliwi názerde tutılǵan maǵlıwmatlar formalarǵa ajratqan.

Sózdi ózlestiriw, dep tastıyıqlaydı T.I.Shamova, - bul sózdiń mánisin, formasın (onıń ses hám kórinis obrazın), basqa sózler menen baylanısqa kirisiw qábiletin (semantikalıq, grammatikalıq) ózlestiriw degen sóz .

E.M.Vereshagin leksikanı ózlestiriw sózdiń barlıq mánislerin ashıp beriwge, onı ana tilindegi basqa sózler menen salıstırıwǵa, onıń aytıluwın tereńirek islewge, quramı boyınsha tallaw ótkeriwge, sózdiń jazılıwına, grammatikalıq formasına itibar qaratuwǵa múmkinshilik beretuǵının atap ótedi .

Alımlar sózdiń leksikalıq mánisin grammatikalıq máni menen baylanıstırǵan halda, birdey nárseler, háreketler, qubılıslar, ózgesheliklerdiń ulıwmalastırılǵan kórinisi sıpatında kórip shıǵadı, bul bolsa sózdiń ol yamasa bul sóz shaqabına tánligin belgilew, olardıń forma payda etiwshi variantları ortasındaǵı qatnaslardı hárbir sóz paradigması sheńberinde sıpatlawdan ibarat . Sózdiń leksikalıq mánisiniń ulıwmalastırılıwınıń eń joqarı dárejesi onıń sóz shaqapshası sıpatındaǵı abstrakt (kategoriyalıq) mánisi bolıp tabıladı.

Demek, máni – bul átiraptaǵı haqıyqatlıqtaǵı zat hám hádiyselerdiń, olar arasındǵı baylanıs hám qatnaslardıń insan sanasında ulıwmalastırılǵan hám

obyektiv kórinisi. Sóz tildin universal belgisi sipatında tek ol yamasa bul predmetti, onin qásiyetlerin, sipatların anlatpaydı, ol sol predmet, onin qásiyetleri hám wazıypaları haqqında ulıwmalastırılğan magliwmatlardı óz ishine aladı. L.S.Vıgotskiy sózdin semantikalıq tábiyatınan kelip shıǵıp, onı belgi («at») hám mániniń birligi sipatında táriypleydi.

Juwmaqlap aytqanda, leksikalıq kompetenciyanın mazmun-mánisin subyektin sóylew tájiriyesine súyengen halda tildin sózlik quramına baylanıslı leksika-frazeologiyalıq fondtan ibarat bolǵan bilimler, olardan qarım-qatnas procesinde paydalana alıw qábileti, qalıplesken leksikalıq kónlikpe hám kónlikpeler tiykarında jaǵdaylıq, sociallıq, kontekstualıq qaǵıydalar sıyaqlı teoriyalıq bilimler jıyındısı bolǵan motivaciyalıq, biliw-biliw, ámeliy, minez-qulıqlıq komponentlerden ibarat kóp komponentli qubılıs sipatında qaraymız. Bul bolajaq filolog ilimpazlardın leksikalıq kompetenciyasınıń tiykarǵı kórsetkishlerinen biri sózlik baylıǵı, óz pikirlerin durıs, izbe-iz hám emocionallıq bayanlay alıwı menen baylanıslı.

Filolog-studentlerdin leksikalıq kompetenciyasınıń qalıplestiriwdin tiykarǵı maqseti produktiv hám receptiv leksikalıq kónlikpelerdi qalıplestiriwden ibarat. Bul kónlikpelerdi ózlestiriwdin tabıslı bolıwı bolajaq filolog ilimpazlardın til qubılısların baqlaw, salıstırıw hám tallaw, hár qıylı sózlikler menen islesiw, sózdin mánisi haqqında kontekstten juwmaq shıǵarıw kónlikpelerine iye bolıwına baylanıslı dep esaplaymız.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку иностранцев. – М.: Русский язык, 1986. – 76 с.
2. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 92.
3. Толковый словарь русского языка Д.Н.Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dict.t-mm.ru/ushakov/> (14.02.10).
4. Абрамов В.П. Синтагматика семантического поля. – Ростов-на-Дону: Астрель, 1992. – 108 с.; Верещагин Е.М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 233 с.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – 115 с.
6. G.R. Bekimbetova. tálim basqa tillerde alıp barılátuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw mexanizmin jetilistiriw. Pedagogika ilimlerinin doktori (Doctor of Science) ilimiy dárejesin alıw ushın tayarlangan DISSERTACIYA. Nukus-2024., 37-b.
7. Шамова Т.И. Управление образовательными системами: учеб. пособ. [для студ. высш. заведений] / Т.И.Шамова, П.И.Третьяков, Н.П.Капустин; под ред. Т.И.Шамовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 320 с.
8. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М.: Рус. яз., 1980. – 320 с.
9. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание [Электронный ресурс] / И.П.Сусов. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Sysov_Jazukoznzn/_15.php.
10. Выготский Л.С. Психика, сознание и бессознательное / Л.С.Выготский // Собр. соч.: В 6 т. – М., Т. 1: Вопросы теории и истории психологии. – С. 132–248.

QORAQALPOQ LINGVOMADANIYATIDA “SHAXSIY MASOFA” KONTSEPTINING TAHLILI

Palimbetova D.T.

Nukus davlat texnika universiteti

Tayanch soʻzlar: masofa konsepti, ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyati, shaxsiy masofa, verbalizatsiya, noverbal idrok, uy tushunchasi, jamoaviylik, individualizm, geografik sharoit, madaniy farqlar.

Ключевые слова: концепция расстояния, английская и каракалпакская лингвокультура, личная дистанция, вербализация, невербальное восприятие, концепция дома, коллективизм, индивидуализм, географические условия, культурные различия.

Key words: concept of distance, English and Karakalpak linguistic culture, personal distance, verbalization, non-verbal perception, concept of home, collectivism, individualism, geographical conditions, cultural differences.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyatida "masofa" konsepti tahlil qilinadi. "Masofa" tushunchasi bu ikki jamiyatda qanday voqealantirilishi va lingvistik manzarasi o'rtasidagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni tadqiq qiladi. Maqolada shaxsiy masofani verbalizatsiya qilish usullari va ikki xalqning noverbal idrok etishining madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, geografik joylashuv va tabiiy sharoitlarning bu madaniyatlarda makonni idrok etishga qanday ta'sir qilgani ko'rsatib o'tilgan. Qoraqalpoq va ingliz madaniyatlarida shaxsiy makon va uy tushunchalarining milliy xususiyatlari va ularning lingvistik ifodalanishi o'rganiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется понятие «расстояние» в английской и каракалпакской лингвокультуре. Понятие «дистанция» исследует общие и специфические черты между тем, как она воспринимается и лингвистически изображается в этих двух обществах. В статье анализируются способы вербализации личностной дистанции и культурные особенности невербального восприятия двух народов. Кроме того, показано, как географическое положение и природные условия влияли на восприятие пространства в этих культурах. Изучаются национальные особенности концептов личного пространства и дома и их языковое выражение в каракалпакской и английской культурах.

SUMMARY:

The article analyzes the concept of "distance" in English and Karakalpak linguoculture. The concept of "distance" explores the common and specific features between how it is perceived and linguistically depicted in these two societies. The article analyzes the ways of verbalizing personal distance and the cultural features of non-verbal perception of the two peoples. In addition, it shows how geographical location and natural conditions influenced the perception of space in

these cultures. National features of the concepts of personal space and home and their linguistic expression in Karakalpak and English cultures are studied.

«Masofa» konsepti ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniy jamiyatida muhim ahamiyatga ega tushuncha bo'lib hisoblanadi. «Masofa» tushunchasini voqealantiruvchi verbal til vositalarini tahlil qilishda ingliz va qoraqalpoq tillaridagi lingvistik manzarasida umumiy hamda o'ziga xos xususiyatlar o'z ifodasini topadi. O'rganilayotgan lingvomadaniyatlarda «masofa» tushunchasining milliy o'ziga xosligi turlicha: qoraqalpoq tilida bu – keng dala, ingliz tilida esa havodagi va shaxsiy masofa.

Shaxsiy masofani verbalizatsiya qilish usullarini ko'rib chiqishda inglizlar va qoraqalpoq xalqining masofani noverbal idrok etishining madaniy o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinishi kerak. Qoraqalpoq xalqi orasida masofa tushunchasi ekstralingvistik va lingvistik o'ziga xosligi, o'zining yopiqlik va yakkalanganligi bilan ajralib turadigan inglizlardan farqli o'laroq, bu qoraqalpoqlarning ochiqlik va yordam berishga tayyorligi bilan bog'liq.

Turli madaniyatlarga ega xalqlarda suhbatdoshlar orasidagi optimal masofa haqidagi tushunchalar farq qiladi. Inglizlar uchun bu masofa ancha katta bo'lib, taxminan yarim metrni tashkil etsa, qoraqalpoqlar uchun bu masofa kichikroq, rasmiy uchrashuvlar bundan mustasno.

Geografik joylashuv va tabiiy sharoitlar turli madaniyatlarda makonni idrok etishning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Qoraqalpoq xalqi, Qoraqalpog'istondagi dashtlar va cho'llarda yashab, qadimdan erkinlik va tabiat bilan uyg'unlikning ramziga aylangan ochiq makonlarga o'rganib qolgan. Ularning shaxsiy masofaga bo'lgan munosabatlari jamoaviy xarakterga ega bo'lib, o'zaro yordam va mehmondo'stlik qadrlanadi. Keng yerlar qoraqalpoq xalqi orasida katta oilalar bilan yashash, birgalikda mehnat qilish va atrofdaqilar bilan makonni bo'lishish an'anasini shakllantirgan.

Qoraqalpoqlardan farqli o'laroq, shaharlashgan hududlar va orol iqlimida yashovchi inglizlar shaxsiy masofani boshqacha idrok etadilar. Ingliz madaniyati individualizmni va chegaralarni – jismoniy va ijtimoiy makonlarni hurmat qilishni nazarda tutadi. Shaxsiy masofa hatto jamoat joylarida ham qat'iy saqlanadi va xususiy mulk va shaxsiy qulaylikka hurmat, tarixan shakllangan xulq-atvor modelini aks ettiradi.

Shaxsiy masofa g'oyasi butun mamlakat darajasida ham kuzatiladi: Buyuk Britaniya, dengiz chegaralariga ega bo'lganligi uchun o'zini Evropa qit'asidan ajratib turadi. Bu masofaviy tarqoqlik yopiqlik va ochiqlikni uyg'unlashtiruvchi o'ziga xos mentalitetni shakllantiradi. O'zining tashqi ajralganlik va ichki dunyosining e'tibor markazida bo'lishiga qaramay, Britaniya makoni o'zining

orol tabiati tufayli ichki dunyoning muqaddas chegarasi bo'ladimi yoki qit'a bilan aloqasi bo'ladimi, o'zining moslashuvchanligini va chegaralardan oshib ketish qobiliyatini saqlab qoladi.

Dunyoqarashdagi farqlarni ifodalovchi yana bir misol, uy tushunchasi, bu ham shaxsiy makonning ko'rsatkichi bo'lib, qoraqalpoq va ingliz madaniyatlarida uy atrofida joylashgan narsalar bilan bog'liqdir.

Qoraqalpoqlar yaqin vaqtgacha ko'chmanchi hayot tarzini olib borgan. Tabiiyki, ular shunga moslashtirilgan uy-joyda – “qara u'y” (o'tov) da yashagan, qoraqalpoqchadan “qora u'y” ma'nosini beradi. Qoraqalpoq tilida “qara u'y” termini an'anaviy ravishda qora kiyiz bilan qoplangan o'tovni anglatadi. Qora kiyizning foydalanilganligi esa uning keng tarqalganligi, toppish osonligi va qulayliklari bilan bog'liq: u issiqlikni yaxshi ushlab turadi va keskin iqlim sharoitlaridan sovuqtan himoya qiladi. Bundan tashqari, kiyizning qora rangi qoraqalpoq xalqining estetik va an'anaviy qarashlari bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Demak, “qara u'y” nomlanishi nafaqat uy-joyning konstruktiv xususiyatlarini, balki qoraqalpoq hayotining madaniy jihatlarini ham aks ettiradi.

Shuni ta'kidlash lozinki, turkey xalqlar madaniyatida “qara” (qora) so'zi oddiy “qora” rangdan ko'ra chuqurroq ma'noga ega bo'lgan. U “buyuk”, “ahamiyatli”, “kuchli”, “muhum” kabi ma'nolarda qo'llanilgan. Masalan, Qoraxoniylar – “buyuk xonlar”, Qoraxon – “buyuk xon”, Qoraqum – “katta qumlar”, Qarataq (Qoratog') – “ulkan tog'lar” ma'nolarini anglatadi. Shuning uchun “qara u'y” atamasining aynan shu ma'noda talqin qilinishi maqsadga muvofiq, chunki bu atamada qoraqalpoqlarning u'yga bo'lgan chuqur falsafiy munosabati aks etgan.

Bundan kelib chiqib, “qara u'y” so'zini faqat uning tashqi ko'rinishi bilan bog'liq tushunmasdan, balki uning qoraqalpoq madaniyatidagi ahamiyati, muqaddasligi va ma'naviy qiymatini ifoda etuvchi belgisi sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. O'tov ko'chmanchilik hayot tarzining asosiy ramzi bo'lib, nafaqat boshpana vazifasini bajargan, balki oila va jamoa hayotining markazi sifatida ham xizmat qilgan. Shu ma'noda, qora uy ichi – shaxsiy makon sifatida muqaddas va himoyalangan joy deb qabul qilingan.

“Qora uy” kontsepti uyni himoya, yagonalik va jamoaviy birlik ramzi sifatida hurmat qilish bilan bog'liq bo'lib, bu qoraqalpoq jamiyatida shaxsiy makon chegaralari haqidagi tasavvurlarni shakllantirgan. Uy-joyning muqaddasligi shaxsiy makonning aniq chegaralarini belgilab, uning asosi kollektivchilik va o'zaro yordam tushunchalarida yotgan. Bu holda shaxsiy makon alohida va izolyatsiyalangan holda qabul qilinmagan, balki umumiy makonning bir qismi sifatida ko'rilgan, bu yerda nafaqat shaxsiy xavfsizlik, balki jamoa a'zolarining bir-birini qo'llab-quvvatlashi ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Ҳатто қадимги даврларда ҳам атроф-муҳит, иқлим ва табиатнинг урф-одатлар ҳамда ахлоққа таъсирини тушунтирувчи назария илгари сурилган. Бу ғоя француз маърифатпарварлари (Монтескье, Тюрго) асарларида давом эттирилган, шунингдек, кейинги давр концепцияларида ҳам ривожланган. Улар асосида географик детерминизм деб номланган назария шаклланган. XX asrda bu nazariya antropologiya va madaniyatshunoslik kontekstida qayta ko'rib chiqildi, bunda asosiy e'tibor tabiiy sharoitlarning turli xalqlar mentaliteti, an'analari va tilining shakllanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganishga qaratildi.

Hozirgi zamon Qoraqalpog'istonida odamlar kvartiralarda yoki xususiy uylarda yashaydi. Agar bu xususiy uy bo'lsa, odatda uning derazalari ko'chaga qaragan bo'ladi. Uy deyarli yo'lning yonida joylashadi. Uyning old tomonida odatda daraxtlar va butalar o'sadigan gulzor joylashadi. Uy orqasidagi hudud esa hovli bo'lib, u turli binolarni, bog'ni va sabzavot ekiladigan yer maydonlarini o'z ichiga oladi.

Ingliz uyi esa, aksincha, hovlining ichki qismida joylashgan bo'lalib, yo'l bilan uy orasida ancha katta masofa bo'ladi. Odatda bu hudud maysazor yoki chimzor bilan qoplangan bo'ladi. Uy eshiklari ko'chaga qaragan holda joylashadi. Uy butunlay mustahkam devor yoki yashil to'siq (tirik devor) bilan o'ralgan bo'lib, "inglizcha" to'siqning asosiy vazifasi – shaxsiy hudud chegarasini belgilashdan iborat.

Shaxsiy masofa tushunchasining milliy xususiyatlarini misol sifatida ko'rsatish uchun, uning qoraqalpoq va ingliz tillarida verbalizatsiyasi qanday ifodalanishini va unga nisbatan noverbal idrok qilinishini ko'rib chiqish mumkin. Qoraqalpoq tilida shaxsiy masofa tushunchasi turli so'zlar yordamida tavsifiy tarzda ifodalanadi. Bu tushuncha asosan bir xil ma'nolar doirasidagi so'zlar bilan ifodalanib, ular orasidagi farqlar alohida so'zlarning semantik hajmining mos kelmasligi yoki masofaning ayrim jihatlarini qanchalik batafsil tasvirlash bilan bog'liq bo'ladi. Odatda, bu masofa bevosita odamning tanasiga, yuziga, ko'zlariga yaqin joylashgan hudud sifatida tasvirlanadi. Til shaxsiy masofani tasvirlab, uni kuzatuvchi nuqtai nafari orqali ifodalaydi: masalan, "jaqin" (yaqin), "janında" (yonida) va boshqalar.

Ingliz tilida shaxsiy makon konseptini ifodalash uchun asosiy so'zlardan biri "privacy" hisoblanadi. Bu so'zga qoraqalpoq tilida aniq ekvivalent topish qiyin, chunki ushbu konseptning ahamiyati har ikkala madaniyatda turlicha namoyon bo'ladi. "Privacy" so'zi turli yo'sinda tarjima qilinishi mumkin: "jekelik, konfidentsialliq, qupiyaliq, jeke ómir, jalg'izliq" (shaxsiylik, maxfiylik, shaxsiy hayot, yolg'izlik). Ingliz jamiyatida "privacy" muhim qadriyat hisoblanadi va uning buzilishi yo'l qo'yib bo'lmaydigan hodisa sifatida qabul qilinadi. Shu bois,

ingliz tilida muloqot qiluvchilar uchun asosiy vazifalardan biri – shaxsiy hududga tajovuz qilmaslik va suhbatdoshning avtonomligiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishdan iborat.

Qoraqalpoq tilida “yolg‘izlik” komponentli maqollar uchraydi, bu ingliz tilidagi privacy konseptiga mos keladigan jihatlardan biridir.

Jalg‘iz attin shan shiqpaydi.

Jalg‘iz jurip at shappa.

Jalg‘izlik qudayga jarasadi.

Jalg‘iz agash orman bolmaydi.

Bu maqollarning barchasi birlik va jipslikning zarurligini anglatadi, aksincha, yolg‘izlik yoki “privacy” insonni zaiflashtirishi ifodalanadi. Qoraqalpoq mentalitetida insonlar bolalikdan jipslik g‘oyalari asosida tarbiyalanadi. Paradoksal tuyulsa ham, qoraqalpoq madaniyatida bir raqami birlikni, barcha insonlarning bitta jamoa sifatida kuchini ifodalaydi. Qoraqalpoqlar dunyoni har doim binar munosabatlar, uyg‘unlik va o‘zaro to‘ldiruvchanlik tamoyillari orqali tushunishgan. Individualizm esa salbiy munosabat uyg‘otgan.

Qoraqalpoq madaniyatida mehmonlarning, shu jumladan qarindoshlarning mezbenni tashrif haqida ogohlantirmasdan kelishi odatiy hol bo‘lsa, inglizlarda bu noto‘g‘ri hisoblanib, ularni har qanday shaxsga, shu jumladan qarindoshlariga tashrif haqida oldindan xabardor qilish zarur. Qoraqalpoq madaniyatida mexmonlar, shu jumladan, qarindoshlar mezbonning uyida bir necha kun qolishlari mumkin, mezbon esa mehmonlarni qabul qilishda mehmondo‘st bo‘lib qoladi. Albatta, bu qoraqalpoq xalqining urf-odat va an‘analarini muqaddas tutib, yosh avlodni ana shunday ruhda tarbiyalashga intilayotgan keksa avlod vakillariga tegishli. Biroq, bugungi kunda, afsuski, voqelik o‘zgarmoqda va yoshlar o‘z otalariga ma‘lum urf-odat va an‘analarga rioya qilishda qo‘llab quvatlashmaydi.

Aniqki, bu konseptning ahamiyatini ingliz tilida so‘zlashuvchi madaniyatda izlashimiz kerak bo‘lgan asosiy manba, jamiyatning individualistik falsafasida va shaxsga uning o‘zi va jamiyat tizimi tomonidan berilgan ahamiyatda yotadi. Qoraqalpoq jamiyatida shaxsiy makonning chegaralari inglizlar bilan taqqoslaganda yanada noaniqroq bo‘lib, qoraqalpoqlar shaxsiy makon chegaralarini himoya qilishga kamroq intilishadi, va bu chegaralarning buzilishi ko‘pincha umumiy axloqiy normalarning jiddiy buzilishi sifatida qaralmaydi. Bu holatning ildizlari qoraqalpoq millatining umumiyligida, ularning kollektivizmida, qadim zamonlardan mavjud bo‘lgan xususiyatlarida yotadi.

Buyuk Britaniyada joyning yetishmasligi va aholi zichligi tufayli, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishga tug‘ri keladi. Inglizlar uchun makon – bu narsalar orasidagi masofa. Ingliz hattoki o‘z xonasida ham to‘liq yolg‘izlikni

his qilmaydi. Ehtimol, bu makonning yetishmasligi tufayli, maktab yotoqxonalari kabi joylarda tarbiya olish bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyatida "shaxsiy masofa" tushunchasining ifodalanishini ko'rib chiqish bizga bir qator xulosalar qilish imkonini berdi. Shaxsiy masofaning verbalizatsiyasi usullarini ko'rib chiqishda turli lingvomadaniyat vakillarining shaxsiy masofa noverbal idrok qilishiga xos madaniy-spetsifik xususiyatlar hisobga olindi, bu albatta madaniyatlararo muloqot va madaniyatlararo kommunikatsiya holatlarida inobatga olinishi kerak. Ta'kidlab o'tilganidek, qoraqalpoq xalqida shaxsiy makonning o'ziga xos eksterolingvistik va lingvistik xususiyatlari mavjud bo'lib, bu ochiqlik, yordamga tayyorligi bilan bog'liq. Inglizlar o'z energiyalarini ruhning kichik makonida jamlaydilar, makon va vaqtни tejashadi. Britaniyaliklarning makonni qabul qilishiga ta'sir qiladigan omillardan biri Buyuk Britaniyaning geografik ajralib turishi, Evropadan va Qit'adan ajralishi, orol mentaliteti va suv bilan bog'liq ongidir. Buyuk Britaniyada makon yetishmasligi va aholi zichligi tufayli, unga ehtiyotkorlik bilan yondashish, uni tashkil etish va taqsimlash zarur. Inglizlar uchun makon – bu narsalar orasidagi masofa. Shu bilan birga, makonning siqilishiga qarshi inglizlar yolg'izlikni qadrlashadi, holbuki, Qoraqalpoqistonda bu odamlarning bir-birlarining hayotida ko'proq ishtirok etishlariga olib kelgan. Inglizlar vaqt va makonni tejagan holda kichik shaxsiy maydonga e'tibor berishadi. Ularning makon haqidagi tasavvurlari Buyuk Britaniyaning izolyatsiyasi, orol mentaliteti va odamlarning ko'pligi sababli bo'sh joy etishmasligi bilan shakllanadi, bu ehtiyotkorlik bilan ishlash va tashkil etishni talab qiladi. Inglizlar uchun makon – bu narsalar orasidagi masofa. Biroq, makonning siqilishi inglizlarni yolg'izlikni qadrlashga majbur qilgan bo'lsa, Qoraqalpoqlarga kelsak, bu odamlarni bir-birining hayotiga ko'proq ishtirok etishga olib kelgan.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и языкознание. – М.: Языки славянской культуры, 1999.
3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. // Известия АН. – 1993.
4. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Anchor Books, 1959.
5. Hall E. The Hidden Dimension. – Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966.
6. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words. – Oxford University Press, 1997.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Tuxtayeva M.Sh.

*Nizomiy nomidagi toshkent davlat pedagogika universitetining
"O‘zbek tili va uni o‘qitish metodikasi" kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: pedagogik nutq, zamonaviy texnologiyalar, nutq texnikasi, interfaol ta’lim, raqamli vositalar.

Ключевые слова: педагогическая речь, современные технологии, техника речи, интерактивное обучение, цифровые инструменты.

Key words: pedagogical speech, modern technologies, speech techniques, interactive learning, digital tools.

РЕЗЮМЕ:

Bo‘lajak o‘qituvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish ularning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy yondashuvlar, xususan, axborot texnologiyalaridan foydalanish pedagogik nutqni rivojlantirishda samarali usullardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada pedagogik nutq texnikasini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinib, zamonaviy ta’lim vositalarining ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Audio va video tahlil metodlari, interfaol mashg‘ulotlar hamda lingvistik treninglar yordamida o‘qituvchilarning nutqiy mahoratini oshirish imkoniyatlari muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ:

Формирование речевой культуры будущих учителей играет важную роль в их профессиональной деятельности. Современные подходы, в частности использование информационных технологий, являются эффективными инструментами для совершенствования педагогической речи. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования техники педагогической речи, а также подчеркивается значимость современных образовательных инструментов. Обсуждаются возможности повышения речевых навыков учителей с помощью методов аудио и видеоанализа, интерактивных занятий и лингвистических тренингов.

SUMMARY:

Developing the speech culture of future teachers plays a crucial role in their professional activities. Modern approaches, particularly the use of information technologies, serve as effective tools for improving pedagogical speech. This article examines the theoretical and practical aspects of developing pedagogical speech techniques and highlights the importance of contemporary educational tools. The possibilities of enhancing teachers' speech skills through audio and video analysis methods, interactive lessons, and linguistic training are discussed.

Kirish. Ma'lumki, o'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u murakkab va doimiy e'tibor talab qiluvchi jarayondir. Shu sababli, har bir pedagog avvalo nutq texnikasini mukammal egallashi lozim.

O'qituvchi turli holatlarda va har xil xarakterga ega o'quvchilar bilan muloqotga kirishadi. Shu bois u o'z nutqini mavjud sharoitga mos ravishda shakllantirishi, o'zgartirishi hamda uning ta'sirchan bo'lishiga doimo e'tibor qaratishi zarur. O'quvchilar o'qituvchining nutqiga katta ahamiyat berishadi, shuning uchun har qanday tovush yoki harfning noto'g'ri talaffuzi kulgiga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bir xil ohangdagi nutq tinglovchini tez charchatadi. Shuningdek, individual suhbatlarda baland ovozdan foydalanish o'quvchilarda ishonchsizlik tuyg'usini uyg'otishi mumkin.

O'quvchilar hayoti davomida o'qituvchining nutqiy xususiyatlari, ularga murojaat qilish uslubi, savollarga aniq va tushunarli javob berish qobiliyati yodida saqlanib qoladi. Shu sababli, ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining nutqi pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishi uchun uning nutqi ma'lum talablarga javob berishi lozim. Nutq texnikasiga oid malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun pedagog o'zining umumiy ruhiy va jismoniy xususiyatlarini takomillashtirishi zarur. Bunda tasavvur, obrazli xotira va ijodiy tafakkurni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, nutq sifatini oshirishda tovush diapazoni, tembr, diksiya, artikulyatsiya, ritmika hamda to'g'ri nafas olish kabi jihatlar katta rol o'ynaydi.

O'qituvchilar ushbu ko'nikmalarni o'zlashtirish orqali ta'lim jarayonida yanada samarali va ta'sirchan nutq so'zlashi mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi pedagogik jarayonda nutq texnikasini takomillashtirishning yangi usullarini yaratdi. K. Yu. Plotnikov (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning nutq texnikasini shakllantirish an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq kechishi mumkin[1]. Ayniqsa, audio va video tahlil metodlarining ahamiyati katta bo'lib, bu yondashuvlar nutqiy xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etishda muhim o'rin tutadi.

Audio yozuvlar orqali tahlil qilish: O'qituvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda audio yozuvlardan foydalanish ularning o'z nutqini eshitish va tahlil qilish imkonini beradi. Bunda quyidagi jihatlar e'tiborga olinadi:

- Nutqning ravonligi va tushunarliligi;
- Artikulyatsiya va diksiya xatolari;
- Ovoz balandligi va intonatsiya mosligi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchilar o'z nutqini yozib olib tinglaganlarida, avval sezmagani fonetik xatolarni, ortiqcha pauza va noto'g'ri talaffuzni aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar (Plotnikov, 2021)[2].

Video tahlil usuli pedagogik nutqning verbal va noverbal jihatlarini birgalikda baholash imkonini yaratadi. Ushbu metod orqali quyidagilar tahlil qilinadi:

- Jismoniy harakat va imo-ishoralar;
- O'quvchilar bilan vizual aloqa;

Plotnikov (2021) tadqiqotida qayd etilishicha, video yozuvlarni ko'rib chiqish orqali o'qituvchilar o'zlarining muloqotdagi noqulayliklarini aniqlab, nutq texnikasini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy tadqiqotlarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari nutq texnikasini shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqilmoqda. Masalan:

Nutqni avtomatik tahlil qiluvchi dasturlar (Speech Analyzer, Praat) yordamida tovushning tembi, balandligi va ritmikasi baholanadi;

Virtual murabbiylar (AI-based tutors) o'qituvchilarning nutqini real vaqt rejimida baholaydi va tuzatishlar bo'yicha tavsiyalar beradi.

Bunday texnologiyalar pedagogik nutq texnikasini rivojlantirishda obyektiv va tezkor tahlil imkoniyatini yaratadi (Plotnikov, 2021).

Nazariy metodlar pedagogik nutq texnikasini shakllantirish bo'yicha tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish. Tadqiqotning asosiy nazariy bazasini yaratish uchun ilgari o'rganilgan ilmiy manbalar, pedagogik va psixologik tadqiqotlar tahlil qilinadi. Bu metod o'qituvchining nutq texnikasini rivojlantirish bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi (Plotnikov, 2021).

2. Tahlil qilish. Olingan ilmiy ma'lumotlar chuqur tahlil qilinadi. Nutq texnikasini shakllantirishga oid mavjud nazariy qarashlar, o'qituvchilarning nutqiy ko'nikmalariga ta'sir etuvchi omillar, metodlar va usullar o'rganiladi. Masalan, audio va video tahlil metodlarining samaradorligi ilmiy tadqiqotlar asosida baholanadi.

3. Qiyosiy o'rganish/Turli ta'lim tizimlari, metodlar va texnologiyalar o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkaziladi. Masalan, an'anaviy pedagogik nutq mashqlari bilan zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida nutqni rivojlantirish usullari taqqoslanadi. Bu esa eng samarali yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi.

Nazariy metodlar yordamida nutq texnikasini shakllantirishning ilmiy asoslari mustahkamlanib, empirik tadqiqotlar uchun zamin yaratiladi[3]

Muhokama va natijalar tahlili. Pedagogik nutq texnikasini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning roli haqida boshqa tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, M. V. Romanova va A. S. Smirnov (2020) o'z ishlarida interaktiv o'quv platformalari va nutqni tahlil qilish dasturlarining ahamiyatini ta'kidlaydilar.

Ularning fikriga ko'ra, zamonaviy dasturlar yordamida o'qituvchilar o'z nutqlarining kuchli va zaif tomonlarini mustaqil ravishda tahlil qilishlari, shuningdek, tuzatish kiritishlari mumkin (Romanova & Smirnov, 2020).

Shu bilan birga, an'anaviy yondashuvlar ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. O'qituvchilarning nutq texnikasini shakllantirishda fonetik treninglar, to'g'ri nafas olish texnikasi va ekspressiv ifodali nutq usullari muhim rol o'ynaydi. Ushbu usullar, ayniqsa, tajribali pedagoglar tomonidan qo'llanilganda yuqori samaradorlikka ega bo'lishi kuzatilgan.

Tahlillar pedagogik nutq texnikasini shakllantirishda zamonaviy va an'anaviy metodlarning uyg'unlashuvi eng samarali yondashuv hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar orqali audio va video tahlil o'tkazish, o'qituvchilarning nutqiy xatolarini aniqlash va ularni tuzatish, shuningdek, individual treninglar orqali talaffuz va intonatsiya ustida ishlash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari pedagogik nutq texnikasini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan an'anaviy usullar orqali bo'lajak o'qituvchilar o'z nutq madaniyatlarini takomillashtirishlari va ta'lim jarayonida samarali muloqotni yo'lga qo'yishlari mumkin.

O'zbek olimlari ham pedagogik nutq texnikasini shakllantirish bo'yicha qator tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, O. M. Muxitdinova (2019) o'zining "Nutq madaniyati va notiqlik san'ati" nomli ilmiy ishida o'qituvchilarning nutq texnikasini rivojlantirishda nafaqat fonetik mashqlarning, balki interfaol texnologiyalar orqali mashg'ulotlar olib borishning ham muhimligini qayd etadi. Uning fikriga ko'ra, audio va video materiallardan foydalanish, interaktiv suhbatlar tashkil etish hamda ta'lim jarayonida nutq texnologiyalaridan foydalanish pedagoglarning ta'sirchan va aniq nutq so'zlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi (Muxitdinova, 2019)[4]

Bundan tashqari, Sh. R. Jo'rayev (2021) "Pedagogik mahorat va nutq madaniyati" asarida pedagogik nutqning asosiy tarkibiy qismlarini tahlil qilib, notiqlik san'ati va uning texnik jihatlariga alohida e'tibor qaratgan. U pedagogik nutq jarayonida ovozning balandligi, ohangdorligi va pauzalar qo'llash muhimligini ta'kidlab, zamonaviy texnologiyalar orqali bu jihatlarni takomillashtirish mumkinligini ta'kidlaydi (Jo'rayev, 2021)[5]

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik nutq texnikasini shakllantirishda zamonaviy va an'anaviy metodlarning uyg'unlashuvi eng samarali yondashuv hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar orqali audio va video tahlil o'tkazish, o'qituvchilarning nutqiy xatolarini aniqlash va ularni tuzatish, shuningdek, individual treninglar orqali talaffuz va intonatsiya ustida ishlash muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagogik nutq texnikasini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Raqamli texnologiyalar bilan

boyitilgan an'anaviy usullar orqali bo'lajak o'qituvchilar o'z nutq madaniyatlarini takomillashtirishlari va ta'lim jarayonida samarali muloqotni yo'lga qo'yishlari mumkin.

Pedagogik nutq texnikasini shakllantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu jarayonda an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ularning fonetik, lingvistik va notiqlik ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishi pedagogik nutq xatolarini bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Audio va video tahlil metodlari orqali o'qituvchilar o'z nutqiy xususiyatlarini tahlil qilib, talaffuz va intonatsiya borasidagi kamchiliklarini bartaraf etishlari mumkin. O'zbek olimlari, xususan, O. M. Muxitdinova va Sh. R. Jo'rayev tadqiqotlarida nutq texnikasi rivojida interaktiv mashg'ulotlar, fonetik mashqlar va notiqlik san'ati usullaridan foydalanish muhimligi ta'kidlanadi.

Umuman olganda, pedagogik nutq texnikasini shakllantirish va rivojlantirish uchun quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim:

1. Nutqning fonetik va lingvistik asoslarini mustahkamlash – talaffuz, intonatsiya va diksiya ustida ishlash.

2. Interfaol va raqamli texnologiyalardan foydalanish – audio va video materiallar yordamida nutq xatolarini tahlil qilish va to'g'rilash.

3. Amaliy mashg'ulotlar va treninglarni yo'lga qo'yish – o'qituvchilarning real ta'lim jarayonlarida o'z nutq texnikalarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish.

4. An'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirish – notiqlik san'ati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni birgalikda qo'llash.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilar uchun pedagogik nutq texnikasini rivojlantirish o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lishi zarur. Chunki samarali va ta'sirchan nutq ta'lim sifatini oshirish bilan birga o'quvchilarning bilim olish jarayonini ham yengillashtiradi. Shu boisdan, pedagogik ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish kelajak o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Plotnikov K. Yu. (2021). Цифровые технологии в развитии педагогической риторики. Moskva: Nauka.

2. Romanova M. V., & Smirnov A. S. (2020). Современные методы анализа речи учителей. Sankt-Peterburg: Pedagogika.

3. Muxitdinova O. M. (2019). Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

4. Jo'rayev Sh. R. (2021). Pedagogik mahorat va nutq madaniyati. Toshkent: Fan va texnologiya.

O'QUVCHILARNI BADIY ASARNI TAHLIL VA TALQIN QILISHGA O'RGATISH USULLARI

Omanova M.A.

TDPU dotsenti, fil.f.f.d., PhD

Tayanch so'zlar: adabiyot, talqin, tahlil, metodika, usul, uslub, ijodkor, badiiy, asar, o'qitish, tuyg'u, muhokama, adabiy ta'lim, o'rgatish, ijodiy fikr, mahorat.

Ключевые слова: литература, интерпретация, анализ, методология, метод, стиль, творческий, художественный, работа, преподавание, чувство, обсуждение, литературное образование, преподавание, творческая мысль, мастерство

Key words: literature, interpretation, analysis, methodology, method, style, creative, artistic, work, teaching, feeling, discussion, literary education, teaching, creative thought, skill

РЕЗЮМЕ:

Adabiy ta'limda badiiy asarni tahlil va talqin qilish usullarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchi – kitobxonning estetik didini yuksaltirishga; asarni yaratishda yozuvchi ruhida kechgan holatlar mohiyatini anglatishga, tuyg'ularni o'quvchi qalbida qayta jonlantirishga erishish yo'llarini aniqlash orqali o'quvchida ham o'ziga xos muayyan tuyg'u va fikr, nuqtayi nazar, mushohada – muhokama, munosabatni yuzaga keltirish mumkin. Adabiy talqin vositasida o'zlashtirilgan matn, his qilingan tuyg'u o'quvchi ko'z o'ngida namoyon bo'lgan ijodkor qiyofasiga tayanib, badiiy asar tarkibi va yozuvchi mahorati haqida jonli mulohaza yuritish imkonini yaratiladi.

РЕЗЮМЕ:

Изучение методов анализа и интерпретации произведения искусства имеет важное значение в литературном образовании. Повышать эстетический вкус читателя; Выявив способы передачи сути событий, происходивших в душе писателя при создании произведения, и оживив чувства в сердце читателя, можно сформировать у читателя определенное чувство и мысль, точку зрения, наблюдение-обсуждение, отношение. Посредством литературной интерпретации происходит усвоение текста, испытываемые эмоции отражаются в образе творца, который отражается в глазах читателя, создавая возможность для размышлений о композиции художественного произведения и мастерстве писателя.

SUMMARY:

The study of methods of analysis and interpretation of a work of art is of great importance in literary education. To enhance the aesthetic taste of the reader; Having identified the methods of conveying the essence of the events that occurred in the soul of the writer when creating the work, and having revived the feelings in the heart of the reader, it is possible to form in the reader a certain feeling and thought, a point of view, observation-discussion, attitude. Through literary interpretation, the assimilation of the text occurs, the emotions experienced are reflected in the image of the creator, which is reflected in the eyes of the reader, creating an opportunity for reflection on the composition of the work of art and the skill of the writer.

Kirish. Uslub – betakrorlik, oʻzlik, sanʼatkor qiyofasi, nuqtayi nazari, mahoratini koʻrsatuvchi mohiyat. Shu bois bugungi adabiy taʼlimda ijodkor hayoti va faoliyatini oʻrganishdagi markaziy boʻgʻinni uning oʻziga xos uslubini oʻrganish tashkil etishi lozim. Adabiy tahlil va talqin esa bu jarayonda oʻqituvchi tayanadigan eng samarali usullardir.

Ijodkorning oʻziga xos uslubini oʻrganish nafaqat adabiyotshunoslikning, balki adabiyot oʻqitish metodikasi fanining ham yetakchi muammolaridan hisoblanadi. Adabiy taʼlimda tahlil va talqin usullarining oʻrni, ijodkorning oʻziga xos uslubini bevosita yaratgan asarlari asosida oʻrganish ham adabiyotshunoslikning, adabiyotning soʻz sanʼati sifatidagi mohiyatini tushinishda muhim oʻrin tutadi. Chunki ijodiy individuallik sanʼatkor ijodining badiiyligini belgilovchi bosh mezondir. Qolaversa, adabiy jarayondagi yetakchi taraqqiyot tamoyillari individual ijod hosilasi sifatida namoyon boʻladi.

Adabiy taʼlimda badiiy ijodning ana shu kabi xususiyatlarini yoritish muhim taʼlimiy zaruriyatga aylanmoqda. Ijodkor yaratgan asarlarni oʻrganish jarayonida uning ijodkor shaxs sifatidagi qiyofasini oʻquvchi koʻz oʻngida gavdalantrish uchun adabiy tahlil va talqin usulidan foydalanish samarali yoʻldir. Agar adabiy tahlil vositasida matn mohiyatiga kirib borib, maʼno qatlamlarini oʻrganish va soʻzlar bilan ohanglarga yuklangan badiiy vazifalarni aniqlashga erishilsa, adabiy talqin usulidan foydalanib, oʻquvchi koʻz oʻngida badiiy asar tarkibi (strukturasi)ni jonlantiriladi. Talqin badiiy asar haqida mantiqiy asosli, izchil mulohaza yuritishdir. Asar mohiyatini talqin qilish jarayonida uning oʻziga xos jihatlariga alohida eʼtibor qaratiladi. Talqin qanchalik ehtirosli, jozibaga yoʻgʻrilgan, haroratli boʻlsa, shunchalik taʼsirchanlik kasb etadi. Adabiyot oʻqituvchisining bu boradagi mahorati taʼlim mazmunini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Yozuvchi hayoti va ijodini oʻrganishda adabiy tahlil usullariga tayanish lozimligini bir qator olimlar oʻz tadqiqotlarida, ilmiy risola va metodik ishlarida alohida taʼkidlaganlar.

G.A.Gukovskiy “Maktabda adabiy asarni oʻrganish” nomli kitobida oʻquvchilarda adabiy tahlil malakasining tarkib topishi va umuman badiiy asarning oʻquvchilar tomonidan tushunilishi adabiyot oʻqituvchisining zamonaviy adabiyotshunoslikka oid bilimlari darajasiga, ijodkorligiga bogʻliq ekanligini qator misollar yordamida asoslashga erishgan. Olim bugungi metodika fani adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi va adabiyotshunoslikda toʻplangan tajribalarga tayanib taraqqiy etishi haqida ham oʻz mulohazalarini bayon etgan. Har qanday adabiy tahlil ana shu uchlikning sintezi sifatida badiiyat sirlarini ochishga yoʻnaltirilishi zarurligini ilmiy jihatdan dalillagan.

Ma'lumki, turli sinflardagi adabiy tahlil o'zaro farqlanadi. Ammo adabiy asarni o'rganishda xususiy holatlardan tashqari umumiy holatlar ham bo'ladi. Darslik mualliflari badiiy tahlilga kirishishda o'qituvchidan quyidagilar talab etilishini alohida ta'kidlaganlar:

a) darsni tashkil qilish;

b) o'quvchilarning emotsionallikni anglash faoliyatini o'stirish, asarni o'qish ko'nikmalarini taraqqiy ettirish usullarini aniqlab olish;

Mazkur darslikda tahlilni ikki turga bo'lib o'rganish tavsiya etilgan:

1. Tanlangan qismlar bo'yicha yo'naltiruvchi, obrazli tahlil

Asarni mufassal tahlil qilish. Biz yuqori sinflarda adabiy tahlilning yana ikki turidan foydalanishni tavsiya etamiz: ijtimoiy hayot va adabiy jarayon muammolari tevaragida o'tkaziladigan tahlil (masalan, milliy mustaqillik va o'zlikni anglash uchun kurash tuyg'usining o'zbek she'riyatida ifodalanishiga oid analitik tahlil) va muayyan mavzu doirasida o'tkaziladigan ijodiy tahlil (bunday tahlil ko'pincha o'quvchilarning mustaqil o'qib o'rgangan asarlari asosida tashkil etiladi).

"Adabiyot o'qitish metodikasi" darsligida maktabdagi adabiy tahlil adabiyotshunoslikdagi tahlil mazmuniga monand bo'lishi, undagi tahlil usullaridan foydalanilishi haqidagi quyidagi mulohazalar asosi: "... o'qituvchi adabiyot o'qitishda adabiyotshunoslikda oid badiiy hodisalarni, yozuvchining ijodini to'g'ri talqin qilishga e'tibor beradi. Buning uchun u ta'lim berish jarayonida adabiy matnni adabiyotshunoslikka qo'llaniladigan usullarga suyangan holda tahlil qiladi, amaliy tajribasida adabiyotshunoslikdagi usullarga tayanadi, yozuvchining asosiy maqsadi-fikri, g'oyaviy niyatini aniqlashda quyidagi maqbul usullardan foydalanadi:

Tarixiy, ijtimoiy –maishiy, adabiy sharhlar. Badiiy asar kompozitsiyasini o'rganish. Asar ustida o'tkaziladigan uslubiy kuzatishlar vositasida yozuvchi qo'llagan tasvir vositalarini, foydalangan xalq maqollari, iboralari va ularning asardagi mohiyati va xususiyatlarini anglab olish malakasiga ega bo'lish.

Yozuvchi hayotiy voqealarni qay darajada tasvirlaganligini aniqlash uchun asar qahramonlarini hayotdagi unga o'xshash shaxslarga qiyoslash asar mohiyatini anglashga yordam beradi. Bir-biridan farq qiluvchi ikki badiiy asarni qiyoslash yozuvchining so'z ustida ishlashdagi ijodiy uslubini kengroq tasavvur qilishga imkon beradi.

Yozuvchining bir asarini boshqa bir asari bilan qiyoslab o'rganish usuli turli maqsadlarni amalga oshirishga yordam beradi. Bu usul adibning uslubi va dunyoqarashini puxta anglab olish imkoniyatini beradi.

5-9-sinflarda bir necha yozuvchining asarlarini yoki asarning tarkibiy qismlarini (payzaj, portret) boshqa asarning qismlari bilan qiyoslash ulardagi axloqiy, ruxiy va ma'naviy jihatdan bir-biridan farq qiladigan yoki o'xshash xususiyatlarni aniqlashga imkoniyat beradi, – deb uqdirilgan.

Natijalar. Adabiy talqin uch bosqichni o'z ichiga oladi: birinchi bosqichda o'qituvchi o'quvchi-kitobxonni adabiy asar matnini o'qishga, uning ma'no-mazmunini anglashga yo'llaydi.

Ikkinchi bosqichda o'z haroratli nutqi bilan asarning badiiy jozibasini o'quvchi yanada chuqurroq his qilishiga ko'maklashadi, hattoki badiiy asarni qalb sahnasida ijro etilayotgan jozibali tomosha darajasiga yetkazadi. Shu yo'l bilan o'qituvchi yozuvchi ruhida kechgan holat, tuyg'ularni o'quvchi qalbida qayta jonlantirishga erishadi. O'quvchini ixtiyoriy ravishda san'atkorga ruhdosh, kechinmadosh qilish adabiy talqin orqali amalga oshiriladi.

Matnga ijodkor tuyg'ularining harorati singdiriladi. Shu bois yozuvchining matndagi qalb harakatini, haroratini o'quvchining his etishi g'oyat muhim. Bu holat badiiy asarning o'ziga xos olam sifatida teran anglanishini ta'minlaydi, o'quvchida muayyan tuyg'u, fikr va munosabatni yuzaga keltiradi. Shunga ko'ra, adabiy talqinni o'zlashtirilgan matn, his qilingan tuyg'u, o'quvchi ko'z o'ngida namoyon bo'lgan tarkib haqida jonli mulohaza yuritishdan iborat, deyish mumkin. Hamma gap ana shu jonli mushohadaga ega o'qituvchining talqin yuritish mahoratida. Badiiy asar mukammal o'zlashtirilgach, o'quvchi tuyg'ularida yozuvchi kechinmalari bilan uyg'unlik yuzaga keladi. Shundan keyingina asar talqinining uchinchi bosqichiga o'tish mumkin. Talqin maqsadli va keng miqyosli tahlil orqali amalga oshiriladi. Bu bosqichda o'quvchilarning his-tuyg'ulari, kechinmalari va mulohazalariga tayanish ayni muddaodir. Maqsadli tahlilni badiiy asardagi aniq muammo nuqtai nazaridan olib borishda o'quvchilar diqqati uning ahamiyatiga qaratiladi. Badiiy asar borki, u san'atkor ijodining mahsuli. Ijodkor esa hamisha o'ziga xos siymo, betakror shaxs, olam ichra o'z olamini yaratishga qodir kuch hisoblanadi. Badiiy asarda san'atkor ruhiyati, holati, muhit bilan o'zi orasidagi ziddiyatlar aks etadi. Mukammal, yetuk badiiy asar betakror yozuvchi dunyosining ma'lum ma'nodagi aksi: uni yuzaki o'rganish ham, chuqur sinchiklab o'zlashtirish ham mumkin. Faqat chuqur badiiy tahlil orqaligina san'at asarining estetik xususiyatlarini o'rganish imkoni tug'iladi. Asarning ana shu o'zigagina xos badiiyati adabiy talqin vositasida yoritiladi.

Adabiyot o'qituvchilari bolalarni adabiyot, jumladan, she'riyat bilan chuqur tanishtirish metod va usullari haqida jiddiy bosh qotirishlari lozim. Avvalo, lirik asarlar tahliliga oid nazariy bilimlarni o'qituvchilarning o'zlari chuqur

egallagan bo'lishlari, so'ngra bu bilimlarni o'quvchiga yetkazish usullari haqida o'ylashlari lozim. Bu muammoni hal etishda quyidagilarga amal qilish talab qilinadi:

I. O'quvchini asarni ifodali o'qishga o'rgatish. O'quvchi mutolaa chog'ida asar mazmuni bilan tanishadi. O'qituvchining namunalı ifodali o'qishi orqali shu mazmunni his qildirishga erishish juda muhim. Chunki tahlil paytida uning badiiyatiga murojaat qilinadi. Mutolaa hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil matn tag zaminidagi ma'noni chuqur o'rganishga yordam beradi. O'qituvchi adabiy tahlil darslarini tashkil etganda muayyan asarni o'qib-o'rganishnigina maqsad qilib qo'ymaydi, balki adabiyotshunoslik, mantiq, tilshunoslik, ruhshunoslik, didaktika, san'at, falsafa kabi fanlarning badiiy ijodga bog'liq qonuniyatlariga tayanib ish yuritadi. Bunda quyidagi masalalarni hal etish nazarda tutiladi:

II. Demak, adabiy tahlil jarayonida o'quvchilarga zarur nazariy bilimlarni tushuntirib borish ham ta'lim zaruratidan kelib chiqadi.

III. Matn tahlilida o'qituvchi so'zlarning o'z va ko'chma ma'nolaridan tashqari ko'chim, mubolag'a, metafora singari badiiy vositalarning ahamiyatini tushuntirib borishi zarur. Biz badiiy asarlarni qiyosiytahlil qilish, asarni tarkibiy unsurlariga ko'ra tahlil qilish; qamrovli tahlil usuli; asarni epik yoki poetik tafakkur tarzi va obrazlariga tayanib tahlil qilish; asarning badiiy xususiyatlarini matnga tayanib tahlil qilish kabi usullar eng samarali tahlil usullari ekanligiga o'z tajribalarimiz davomida ishonch hosil qildik.

Jilib - jilmas (jonlantirish)

to'lin oy (o'xshatish),

Bulut xayolday yengil (o'xshatish),

Oy anhorda qulun toy (obrazli ko'chim)

Gilosda shig'il-shig'il. (so'z takrori orqali sinekdoxa usulida ma'no ko'chimi hosil qilish)

Yaxlit oynaday (o'xshatish, sinekdoxa usulida obrazli ko'chim yasash)

Hovuzga yoyilgan u (jonlantirish),

Egilsam-tubdan to'lib (obrazli fikr hosil qilish)

O'zim chiqdim ro'baro'. (jonlantirish va tanosib san'atidan foydalanilgan)

Yaxshi bilamizki, uzluksiz adabiy ta'limning barcha bo'g'inlarida o'quvchilarni yosh xususiyatlari, bilim darajalari va qiziqishlarini inobatga olgan holda matn ustida ishlashga tayyorlab borish taqozo etiladi. Negaki, adabiy ta'limning bosh vazifasi o'quvchilarning adabiyot namunalari shunchaki o'qib qo'ya qolmasdan, balki ularning ruhiyatiga, sehrli olamiga kirish, his etish va anglashlariga erishishdan iboratdir.

Xulosa. Adabiy ta'lim samaradorligini ta'minlashda ilg'or va samarasi kafolatlangan, loyihalashtirilgan darslar zamonaviy interfaol usullar qatorida adabiy talqin hamda tahlil usullarining o'rni bilan ahamiyati ortib bormoqda. Adabiy tahlil vositasida matn mohiyatiga kirib borishi, obrazlarga jo bo'lgan ma'no qatlamlarini o'rganish; so'zlar bilan ohanglarga yuklangan badiiylikni o'rganishga erishilsa, adabiy talqin usuli vositasida o'quvchi ko'z o'ngida bularning barchasini yaxlit holda jonlantirishga, his qilishga va tasavvur ettirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Abduvalitov E. Yangi pedagogik texnologiyalar muammolari. Adabiyot darslarida yangi pedagogik texnologiya // Til va adabiyot ta'limi, 2001. № 1. 4-6-bet.
2. Aliyev A. Maktabda yozuvchi uslubini o'rganish. -T.: O'qituvchi. 1997. 88 bet.
3. Aliyev A. Pedagogik madaniyat: metod va mahorat qirralari // Xalq ta'limi, 1992. №10-12.
4. Гуковский Г.А. Изучение литературного произведения в школе. -М.: 1996
5. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. -T.: O'qituvchi, 1992, 329 bet
6. Yo'ldoshev Q., va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. Dasturiy qo'llanma. -T.: RTM. 1994. 49 bet
7. Qunduzxon Husanboyeva, Roza Niyozmetova Adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022, 400 b.
8. Omanova M.A. Characteristics of education in the works of Abdulla Avloni. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, No 1, Yan.8 (2023) 11(1), Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/3408>. P.61-64
9. Omanova M.A. Importance of voice in expressive reading. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal ISSN (E): 2347-6915 Vol. 12, No 1, Yan. (2024). <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5093>. P.125-128.

O'ZBEK TILIDA TEXNIK TERMINLARNING SINTAKTIK YO'L BILAN YASALISHI

Allayorov T.R.

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Dosanov N.X.

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, f.f.n.

Таянч сўзлар: ўзбек тили, термин, синтаксис, техника, мантик, аффикс, суффикс, номинация

Ключевые слова: узбекский язык, термин, синтаксис, техника, логика, аффикс, суффикс, номинация.

Key words: the Uzbek language, the term syntax, technique, logic, affix, suffix, nomination.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада ўзбек тилида техник терминларнинг синтактик йўл билан ясаши таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется формирования синтаксическими методами технических терминов в узбекском языке.

SUMMARY:

The article analyzes the formation of syntactic methods of technical terms in Uzbek language.

O'zbek tili texnik terminologiyasida yakka so'zli terminlarga nisbatan sintaktik usul bilan yasalgan terminlar ancha salmoqli o'rinni egallaydi. Buning boisi shundaki, sintaktik usul bilan yasalgan terminlar barcha tillarda bo'lganidek o'zbek tilida ham muhim nominativ manba sanaladi. "Ular foydalanayotgan narsaning belgisi shundoqqina ifodalanib turadi. Ular bilishsizliklar bilish sari harakat jarayonida ijtimoiy amaliyot ma'lumotlarini mustahkamlashda "so'zdan iborat to'siq"ni oshib o'tishga yordam beradi".

Ilmiy-texnik birikma terminlar tuzilishi material, ya'ni qanday so'zlardan tashkil topishiga qarab, bir nechta xil bo'lishi mumkin. Masalan, 1. Har ikkala component ham texnik terminologik sistemaning leksik birliklaridan iborat bo'ladi. Masalan, gaykali kronshteyn, maxanik qurol, temirchining qo'rasi, vaakum magistrali va h.k.

2. Birikma terminning aniqlovchi qismi umumiste'moldagi biror so'zdan, aniqlanmishi esa texnik terminidan iborat bo'ladi. Masalan, quruq bug', yassi ombir, asosiy uzatma va h.k.

3. Birikma terminning aniqlovchi qismi texnik terminologik xarakterda, aniqlanmishi esa umumiste'moldagi so'zdan yoxud shu so'z bilan omonimik mos keladigan terminidan iborat bo'lishi mumkin. Masalan, spiral, pichoq, reaktiv pog'ona, tarelka faskasi, porshen yubkasi va h.k.

4. Birikma terminning har ikkala komponenti ham umumiste'moldagi so'zdan yoxud shu so'z bilan omonimik mos keladigan terminidan iborat bo'ladi, boshqacha aytganda, har ikkala komponent ham texnik termin bo'lmagan so'zlardan iboratdir. Masalan, tish cho'qqisi, po'lat yamoq, farang quloq, orqa ko'prik va h.k.

Ma'lumki, muayyan tushuncha sintaktik usul bilan ifodalanganda qo'shma so'z, so'zlar birikmasi va qisqartma so'zlar yuzaga keladi.

Bu yerda shuni qayd etmoqchimizki, O'zbek tilining texnik terminologiya sistemasida qo'shma terminlar kam miqdorda uchraydi (mavjud bo'lganlarini ham ayrim olimlar qo'shma, boshqalari esa birikma deb hisoblashadi). Biroq birikma ilmiy-texnik terminlar shu qadar ko'p va yasalishi jihatidan hilma-hil ko'rinishga ega bo'lganidan, mazkur ishda birikma terminlar to'g'risida batafsilroq to'xtalish lozim deb topdik.

O'zbek tilidagi texnik terminlar grammatik jihatdan xilma-xildir. Ko'pincha ular iki mustaqil so'zdan iborat soda birikmalar ko'rinishida bo'ladi. Shu bilan birga, uch va undan ortiq yoyiq tipdagi birikma terminlar ham tez-tez ishlatib turiladi.

Qayd etish kerakki, sodda (ikki so'zdan iborat) birikma terminlar tarkibidagi so'zlarning o'zaro birikishiga qarab bir necha xil bo'lishi mumkin.

Ular masalan, ot bilan ot, sifat bilan ot, sifatdosh bilan ot va hakoza ko'rinishda bo'lishi mumkin. Bularning har qaysisini alohida-alohida ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Ma'lumki har bir til o'ziga hos grammatik qonuniyatlar asosida ish ko'radi. Buning yorqin namunasi so'zlar biurikmasi misolida ko'rish mumkin. Masalan rus tilidagi birikma terminlar tarkibidagi so'zlar bir-biri bilan aksariyat hollarda nisbiy sifat+ot tarzidabirikadi. O'zbek tilida esa nisbiy sifat+ottipidagi birikma terminlar kam uchrasa, ot+ot ko'rinishidagi birikma terminlar nihoyatda darajada ko'p ishlatiladi. Ingliz tilida yuqorida nomi keltirilgan birikma terminlarning har ikkalasi ham birdek qo'llaniladi. Shunga ko'ra, ishimizda ot+ot ko'rinishidagi terminlar haqida batafsilroq to'xtakib o'tamiz.

Turkiy tillarda, jumladan no'zbek tilida ot+ot tipidagi so'zlar bir-biri bilan izofa orqali birikib keladi. Shunisi ham ma'lumki, izofa uch xil ko'rinishga ega, I tip izofa har ikkala komponent mutlaqo grammatik belgisiz bo'ladi, ya'ni bunday so'zlarning o'zaro bog'liqligi so'z tartibi va birlashtiruvchi intonatsiya bilan belgilanadi. Masalan, bug' mashina, shamol tegirmon, moy juvoz va hakoza. II tip izofali birikmalarda esa birinchi komponent bosh kelishik shaklida, ikkinchi komponent esa egalik qo'shimchasi bilan keladi. samolyot borti, sanoat uskunalari, vodoprovod krani, arava gupchagi kabi. III tip izofada esa birinchi komponent qaratqich kelishik formasida, ikkinchi komponent esa egalikqo'shimchasi bilan keladi. Masalan, traktorning detali, samolyotning parragi, radioning qulog'I va h.k.

Ko'rinish turibdiki, o'zbek tilining texnik terminologik sistemasida har uchala tip izofali birikmalar mavjud ekan. Keyingi yillarda aniq fanlar, jumladan, texnik terminologiyada ham nisbiy sifat yasash masalasiga alohida e'tibor berilmoqdaki, bu hol amaliyotda ham o'z ifodasini topmoqda. Misollar, nuriy tezlik, sirtiy kuch, yo'ldoshiy metereologiya, chiziqiy izobora, uyurmaviy harakat, vazniy gigrometr kabilar.

Belgili bir predmetning boshqa predmetga munosabati asosida anglatadigan sifati nisbiy sifat dayiladi. Nisbiy sifat maxsus so'z yasovchi affiks vosirasida boshqa so'z turkumlaridan yasaladi: suvsiz yer, chiroyli surat, kechki smena kabi. Nisbiy sifatlar ma'no jihatidan belgini:

1) predmetga nisbat berish bilan ifodalaydi: ilmiy ish, shaxsiy masala, kimyoviy tozalash kabi.

2) Vaqtga nisbat berish bilan ifodalaydi: qishki sessiya, kechagi gazeta, kuzgi shamol.

3) O'ringa nisbat berish bilan ifodalaydi: toshkentlik qiz, uydagi kitob.

4) Hususiyat, holatga nisbat berish bilan ifodalaydi: ko'ngilchan odam, tirishqoq talaba, chopqir ot;

Asliy va nisbiy sifatlarning asosiy hususiyatlari quyidagilar:

1. Asliy sifatlar predmet belgisini darajada ko'rsata oladi. Nisbiy sifatlarning ayrimlarigina belgini darajalab ko'rsatish xususiyatiga ega. Ma'no anglatishi jihatidan asliy sifatlarga ancha yaqin turuvchi bunday nisbiy sifatlar odatda – li,- affiksi bilan yasaladi: bilimli-bilimliroq-eng bilimli kabi.

2. Asliy sifatlarda intensive shakl yasalishi bor: sariq-sap sariq, katta-kap katta kabi. Nisbiy sifatlarda bunday shakl yasalishi yo'q.

3. Asliy sifatlarda belgining kamligini, kuchsizligini ifodalovchi shakl yasalishi bor: oq-oqish, qora-qoramtir, ko'k-ko'kimtir kabi. Nisbiy sifatlarda bunday shakl yasalishi umuman uchramaydi.

4. Asliy sifatlarda modal ma'no anglatadigan sub'yektiv baho shakllari ham mavjud. Ko'pchilik nisbiy sifatlarda esa sub'yektiv baho shakllari yo'q.

5. Asliy sifatlar fe'lga bog'lanib kelganda ba'zan harakat yoki holatning sifatini bildiradi. Nisbiy sifatlar esa deyarli fe'lga bog'lanib kelmaydi.

Bu grammatik belgilar asosiy sifatning o'zi uchun ham birdek emas. Ayrim asliy sifatlar bu belgilarning ba'zilariga ega bo'lib, ba'zilariga ega bo'lmasligi mumkin. Jumladan, xususiyat, holat, maza, xarakter kabi ma'nolarni anglatuvchi sifatlar daraja va subyektiv baho shakllariga ega bo'lsa ham kuchaytiruv (intensive) shaklda qo'llanmaydi yoki fe'lga bog'lanib kela olmaydi: achchiq, og'ir, ingichka, tor,

Ma'limki, o'zbek tiliga oid o'zak negizdan iborat so'zlar asosan kam bo'g'inlidir. Bu hol yuqorida qo'yilgan masalani osonlikcha hal etish imkonini beradi. Biroq o'zbek tilining o'zida bo'lgan va ayniqsa, chet tillardan o'zlashgan ko'p bo'g'inli so'zlar mavjudki, ular ishtirokida tuzilgan I tip izofali birikmalarni qo'shib yozish va talaffuz qilish bir muncha qiyinlashadi: kuchtransformator, vintmexanizm kabi.

Bizningcha, bundan cho'chimasa ham bo'ladi, chunki o'zbek tili aglyutinatativ til bo'lganligi uchun lozim bo'lgan paytda 10-15 bo'g'inli so'zlar ham yasash mumkin. Buning ustiga rus tilidagi o'zbek tiliga o'zlashgan misollar: elektrokardiogramma, fortolyuminestsentsiya kabi qaor, ko'p bo'g'inli so'zlar ham qo'llanilmoqda. Aytilganlarni xulosalab ot+ot tipidagi birikmalarini ikki xil, ya'ni sintaktik va affikslashtirish yo'li bilan ifodalash mumkindeya aytalolamiz. Unda mazkur tipdagi birikmalar quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

Moynasiz	oniy tezlik
Suvfiltr	temperaturaviy usul
	xotimaviy vaqt
	doiraviy ekstsentrik

Keltirilgan dalillar birikma terminlarning birinchi komponentidan nisbiy sifat yasash kun tartibida turgan muhim masalalardan biriga aylanganligini tasdiqlaydi. Aytilganlardan shunday xulosaga kelishimiz mumkin: ikki otning qo'shiluvidan hosil bo'lgan birikmaning birinchi komponentidan nisbiy sifat yasash mumkin bo'lmaganida ularni qo'shib yozish to'g'ri bo'lar edi.

Nisbiy sifat+ot tipidagi birikmalar.

Sifat yasovchi suffikslarning hammasi ham terminologiyada qo'llanilavermaydi. Shunga ko'ra, quyida aktiv suratda sifat+ot tipidagi konstruktsiyalarda ishtirok etuvchi affikslar to'g'risida to'xtalib o'tamiz:

-li, konstruktsiyali birikmalar

Ilmiy texnik terminologik sistemadagi –li,- affiksi otlarning o'zagiga qo'shilib, asosan negalik ma'nosini ifodalab keladi. Masalan, zanjirli uzatma, magnitli diska, parrakli samolyot va h.k.

-ma, konstruksiyali birikmalar

-ma,- suffiksining funktsiyalaridan yana biri shundaki, u biror harakatga moyillikni ko'rsatuvchi so'zlar ham yasaydi. O'zbek tilining terminologik sistemasida –ma,- suffiksining mana shu funktsiyasidan ham keng foydalanilib kelinmoqda. To'g'ri, -ma,- suffiksi bilan yasalgan sifatlarning yakka o'zi muayyan bir tushunchani anglatmaydi. U faqat birikma tarkibidagina o'ziga hos terminologik tus oladi.

Hozirgi o'zbek tilining texnik terminologik sistemasida birikma terminning sifat qismini ifoda etishda –ma,- suffiksi bir muncha aktivlik ko'rsatmoqda.

Ayrim misollarga murojaat etaylik:

Boshqarish mexanizmi

boshqarma mexanizm

Burish mexanizm

burilma mexanizm

Buruvchi mexanizm

Tirkaladigan mashina

tirkama mashina

Ko'rinib turibdiki, o'ng ustundagi birikma terminlar chap ustundagi birikma terminlarga nisbatan ancha ixchamligi bilan alohida ajrakib turadi. Bu o'rinda –ma, suffiksi –gich (variantlari bilan) suffiksi bilan raqobat qilish mumkinligini alohida e'tirof etmoqchimiz.

-gich, konstruksiyali birikmalar

A.G'.G'ulomov o'zbek tili so'z yasovchi vositalari haqida gap yuritib, bu o'rinda –gich, suffiksi sifat vazifasini ham bajaradi deb o'tadi. Uning ayniqsa terminologik sistemada ancha aktiv bo'lib qolayotganligi faktlar asosida tasdiqlanmoqda. Terminologiyada yakka terminlar bilan birga birikma terminlar ham salmoqli o'rin egallamoqda. Xususan, bu sistemada sifat+ot tipida yasalgan birikmalar ancha uchraydi. Fikrimizcha, -gich, suffiksining bu funktsiyasidan o'zbek tiliga ingliz tilidan terminlar terjima qilishda maksimal darajada foydalanish zarur. Chunki, u birikma termini ixcham, muxtasar qilib yasashda juda qo'l keladi.

-simon,- konstruksiyali birikmalar.

Bu suffiks otlarga qo'shilib, (gap ilmiy texnik terminologiya haqida ketayapdi) o'xshash ma'nosini ifodalab keladi.

-simon,- konstruksiyali birikmalar ilmiy-texnik terminolgik sistemada, faqat mazkur suffiksgina, "o'xsash" ma'nosini to'g'ri reallashtira oladi.

Umumiste'moldagi –day,-dek,- kabi suffikslar esa bu funktsiyani bajarishga ojizlik qiladi. Qiyos qilamiz:

Diskasimon zagortach

diskaday zagortach

Halqasimon zichlagich

halqadek zichlagich

Ko'rinib turibdiki, birinchi ustundagi misollar aynan terminologik xususiyatga ega bo'lsa, ikkinchi ustundagi misolda esa bu xususiyat nihoyat darajada sustlashib ketadi.

Texnik terminologik sistemasida vositalarning uyoki bu qismini simvollarga o'xshatib nomlash printsipi tez-tez ishlatib turiladi. Mana shunday paytlarda ham –simon suffiksi ham ayni o'zining o'rnini topgan Masalan, P-simon skoba, T-simon qorishtirgich, M-simon shpilka, V-simon tekislagich va h.k. Ayrim adabiyotlar va tarjimalarda –simon,- o'rnida ishlatilayotgan shaklidagi so'z mazkur tipdagi birikma terminlarning ixchamligini ta'minlay olmaydi. Qiyos qilamiz: G-simon ustqo'yma-G shaklidagi ustqo'yma, V-simon manjet-V shaklidagi manjet.

-gi-(ki,-qi,-)- konstruktsiyali birikmalar.

Mazkur affiks umumadabiy tilda otlarga qo'shilib vaqt yoki o'rin belgisini ifodalab keladi. Ilmiy texnik terminda aynan mana shunday ma'nolarni anglatadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Qunduzxon Husanboyeva, Roza Niyozmetova Adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022, 400 b.
2. Omanova M.A. Characteristics of education in the works of Abdulla Avloni. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, No 1, Yan.8 (2023) 11(1), Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/3408>. P.61-64

ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРДА НУТҚИЙ КЎНИКМАЛАРНИ ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Аллаёров Т.Р.

Низомий номидаги ТДПУ доценти, ф.ф.ф.д. (PhD)

Таянч сўзлар: таълим, глобал, инновацион, технология, интеграция, сиёсат.

Ключевые слова: образование, глобальный, инновационный, технология, интеграция, политика.

Key words: education, global, innovative, technology, integration, politics.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақола ўзбек тилини ўқитиш жараёнида интерфаол методларидан фойдаланишнинг амалиётдаги аҳволига бағишланган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается практическая ситуация использования интерактивных методов в процессе обучения узбекскому языку.

SUMMARY:

The article examines the practical situation of using interactive methods in the process of teaching the Uzbek language.

Замонавий жамият ўзининг тез ва чуқур ўзгарувчан тавсифига эга бўлиб, бундай ўзгаришлар жамоатчилик тузилмалари, жумладан, мураккаб давлатлар, шахс ва жамият ўртасидаги муносабатлар, демографик сиёсат, урбанизация жараёнларида кўзга яққол ташланмоқда. Таълим ҳам глобал умумхамжамият тузилмасининг алоҳида таркибий қисми сифатида жамиятда бўлаётган барча ўзгаришларни ҳисобга олиши, ана шу асосда ўз тузилиши ва фаолият мазмунини ўзгартириши зарур. Чунки таълим ҳам ижтимоийлаштириш вазифасини бажарувчи сифатида жамиятдаги ўзгаришлар ортидан бориши ҳамда унинг ривожланишига ўз таъсирини ўтказиши керак. Ана шу нуқтаи назардан таълимдаги ўзгаришлар фақатгина натижа сифатида эмас, балки жамиятнинг келгусидаги ўзига хос ривожланиш шартидир. XX асрнинг сўнгги йилларида жаҳон миқёсида таълим соҳасида юзага келган инқирозли ҳолатлар “инновацион” таълимни ривожланишининг асосий

сабабларидан бири бўлди. Турли давлатларда унинг хилма-хил шаклда намоён бўлишида қуйидаги умумий жиҳатлар ёрқин намоён бўлмоқда:

1) ижтимоий амалиёт ривожланиши эҳтиёжлари ва олий таълим битирувчиларининг реал тайёргарлик даражасининг ўзаро мослигини таъминлаш;

2) таълим муассасаларида янги мақсадларнинг қўйилиши ҳамда бошқарувнинг ташкилий тузилиш ва шакллариининг мураккаблашуви;

3) таълим жараёни субъектларининг қизиқиш ва имкониятларининг ортиши.

“Инновацион таълим” деганда одатда ўқув жараёнига янги (фойдали) элементлар олиб кириш тушунилади. Шунинг учун таълим тизимида инновация ўзгартириш билан бевосита боғлиқ. Бундай ўзгартиришлар таълим тизимининг:

- мақсадига, мазмунига, метод, технологиясига, ташкил этиш шакли ва бошқарув тизимига;
- педагогик фаолиятдаги ўзига хослик ва ўқув-билиш жараёнини ташкил этишга;
- таълим даражаларини назорат қилиш ва баҳолаш тизимига;
- ўқув-методик таъминотига;
- тарбиявий ишлар тизимига;
- ўқув режа ва ўқув дастурларига;
- ўқувчи ва ўқитувчи фаолиятига боғлиқ.

Таълим тизимида инновацион йўналишлар ва уларга мос келадиган технологиялар билимларни самарали ўзлаштириш имконини яратади, билимларни тўплашдан мустақил таълим олиш механизмларини яратиш ва тадқиқот фаолияти кўникмаларига ўтиш жараёни ривожлантириш имконини яратади, талабаларнинг қобилиятларини шакллантириш ва уларда билим кўникмаларини мустаҳкамлайди, ижодий ва касбий билим қобилиятини ривожлантиради, талабаларнинг ижтимоий мослашуви учун психологик шарт шароитлар яратади.

Бугунги кунда республикамизнинг олий таълим тизими жуда кўп инновациялар тадбиқ қилинадиган соҳага айланди. Бевосита таълим жараёни инновацияси дарс жараёнини интерфаол усуллар билан ўтказишга компьютер технологиялари, мультимедия, электрон дарслик, слайд тақдимотлар, талабалар билимини электрон тармоқ орқали назорат қилиш, электрон тест саволлари ўтказиш каби инновацион жараёнларини олиб келди. Бундай таълим жараёнида талабалар томонидан дарсни ўзлаштириш даражаси, дарсга қизиқиш, назарий билимларни амалиёт билан узвий боғлаш, амалий

мисоллар асосида тақдимотлар тайёрлаш орқали уларда маълум кўникмалар ҳосил қилинади.

Олий таълим муассасалари аро муносабатлар интеграцияси бўғунги кунда замонавий ахборот воситаларидан кенг фойдаланилган ҳолда амалга оширилмоқда. Таълим жараёнининг глобаллашуви, олий таълим муассасалари аро интеграциянинг нафақат мамлакат ичкарасида, балки хорижий мамлакатлар билан шаклланиши албатта энг тараққий этган инновацион усулларни тадбиқ этишни тақозо этади. Бундай интеграция асосида видео конференциялар, почтали конференциялар, масофавий таълим турларини амалга ошириш мумкин. Онлайн режимида ўтказиладиган бундай фаол мулоқот жараёнида икки томондаги олимлар ўртасида долзарб муаммолар буйича бахс-мунозаралар, уларнинг ечимлари, маълум билим соҳалари буйича тажриба алмашиш каби вазифалар амалга оширилади. Видеоконференцияларда икки томон визуал равишда актив мулоқот олиб бориши бу замонавий информацион ахборот тизимларининг ютуқларидир.

Ҳозирги даврда содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдидаги муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштирадиган ва ўзлаштирган билимларни ўзлари тамонидан баҳолашга қодир булган, зарур қарорлар қабул қиладиган, мустақил ва эркин фикрлайдиган шахслар керак. Шунинг учун ҳам таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий жараёнида замонавий ўқитиш услублари, яъни интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир. Инновацион-педагогик технологиялар таълим тизими, педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритишни англатади. Педагогик технологиянинг энг асосий негизи ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан қафолатланган натижага аниқ кетма-кетлик асосида тизимли, ҳамкорликда эришишлари танлаган технологияларига боғлиқ.

“Технология” юнонча сўз бўлиб, “techne” – маҳорат, санъат ва “logos” – тушунча, таълимот, фан маъносини англатади. “Таълим технологияси” иборасининг маъноси – (инглизча “An educational technology”) таълим жараёнини юксак маҳорат билан санъат даражасида ташкил этиш тўғрисида маълумот берувчи фан, таълимот демакдир. Педагогик технология тушунчасига берилган таснифларни келтириб ўтамиз.

“Педагогик технология – бу таълим шакллари ни жадаллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ва билимларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида ва уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва белгилашнинг изчил методидир” (ЮНЕСКО).

“Педагогик технология -тизимли, технологик ёндашувлар асосида таълим шакллари кулайлаштириш, натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларнинг ўзаро таъсири-ни инобатга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёнида қўлланадиган усул ва методлар мажмуидир”. (М.О.Очилов).

“Педагогик технология бу ўқитувчи (тарбиячи) томонидан ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчиларга таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгилаб олинган шахс сифатларини шакллантириш жараёни” (Н.Саидахмедов).

Замонавий педагогик технологиялар хорижий тилларни ўқитишда дарс ўтиш услубини кенгайтириб, утилаётган дарснинг сифатини ошириб боради. Мамлакатимизда чет тилларини ўқитишда жаҳон тажрибасида синовдан ўтган таълим технологияларини қўллаш самарали натижалар бериб келади. Интерфаол усуллар таълим жараёнида қатнашаётган ҳар бир ўқувчининг фаоллигига, эркин ва мустақил фикр юритишига асосланган. Бу усуллардан фойдаланганда билим олиш ўқувчи учун қизиқарли машғулотга айланади. Интерфаол усуллар қўлланилганда ўқувчилар ўқитувчилар ёрдами ва ҳамкорлигида мустақил ишлаш кўникма ва малакаларига эга бўладилар. Ўқувчилар янги билимларни илмий изланиш, тадқиқотчилик, тажриба-синовлар ўтказиш асосида ўзлаштирадилар. Илм орқали билим олиш тамойилига амал қилинади. Таълим жараёни қатнашчилари кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда ишлашади. Ўқув топшириқлари алоҳида бир ўқувчига эмас, балки кичик гуруҳнинг барча аъзоларига берилади. Микрогуруҳларнинг ҳар бир аъзоси топшириқни бажаришда ўз ҳиссасини кўшишга ҳаракат қилади. Бу ҳолат ўқувчиларда жамоа туйғусини шакллантиради ва уларнинг ташаббускорлигини орттиради.

Таълим жараёнини ташкил этишнинг асосий шакли дарсдир. Ҳозирги пайтда дарснинг хилма-хил ноанъанавий шакллари жорий этилмоқда. Ўзбек тили дарсларида талабаларининг дарс жараёнидаги фаолиятини самарали ташкил қилиш аввалдан режалаштирилган, аниқ бир мақсадга йўналтирилган бўлиши, ҳар бир дарс пухта режалаштирилиши, дарснинг замонавий педагогик технологиялар осида ташкил қилиниши, лозим бўлса, янги машқ намуналарини танлаб, қўшимча машғулот сифатида режага киритилиши, дарснинг гуруҳлараро мусобақа руҳида олиб борилиши ниҳоятда фойдалидир. Ўқитувчи доимий равишда талабаларни ўрганилган мавзу юзасидан ўз фикрларини айтишга ундаши, улар тамонидан киритилган тақлиф ва мулоҳазаларни, ўз истейдодини намоиш қилишга бўлган уринишларини ижобий тушуниши, бундай

ижодкорлик, кашфиётчилик ҳаракатларини муттасил рағбатлантириб бориши, уларга шароит ва имкониятлар яратиб бериши зарур бўлади. Бундай дарслар ўқувчининг ижодий қобилиятини ўстириш, ақлий салоҳиятини кучайтириш, илмий дунёқарашини кенгайтириш ва ҳар бир янгиликни тез ва тўла қабул қила олиш кўникма ва малакаларини таркиб топтиради. Дарс жараёнида инновацион технологияларни қўллаш ўқувчиларда илмий изланишга қизиқишни уйғотади, ижодкорлик ва бунёдкорлик қобилиятини ривожлантиради. Натижада эгалланган билим, кўникма ва малакалар амалий фаолиятда татбиқ этилади, ўзлаштириш сифати ошади.

Инсерт жадвали. Ҳар бир талабага жадвал шаклидаги матн тавсия этилади. Талаба матнни ўқиш жараёнида жадвалнинг чап томонига махсус белгиларни қўйиб боради. Мустақил ўқиш вақтида олган билимларни, эшитган маълумотларни системага солишни таъминлайди. Олинган маълумотни тасдиқлаш, аниқлаш, кузатиш, аввал ўзлаштирган маълумотларга боғлаш кўникмасини шакллантиришга ёрдам беради. Ўқиш жараёнида олинган маълумотлар талаба томонидан алоҳида тизимлаштирилади, жадвал устунларига киритилади.

“√”(мен билган маълумотларга мос)

“—”(мен билган маълумотларга зид)

“+”(мен учун янги маълумот)

“?”(мен учун тушунарсиз, маълумотни аниқлаш, тўлдириш керак)

Синквейн. Синквейн сўзи “беш қатор” шеър деган маънони англатади. Синквейн усули ёрдамида муайян тушунчалар асосида мавжуд маълумотлар таҳлил ва синтез қилиниб, ёзилади. Синквейннинг биринчи қаторда – битта сўз (от), иккинчи қаторда – асосий тушунча иккита сифат билан берилади. Учинчи қаторда учта сўз ҳаракатни ифодалаши тақозо этилади (-феъллар). Тўртинчи қатор тўртта сўздан иборат бўлиб, ушбу тушунча муносабатларни англатади. Бешинчи қатор бир сўздан иборат бўлиб, тушунча ҳақида юқоридаги барча маълумотларни қамраб олади.

Teacher

Kind, clever

Motivates, teaches, evaluates

Knowledge is power, says

Educator

Тоифалаш жадвали. Тоифа – хусусият ва муносабатларнинг муҳимлигини намоён қилувчи аломат. Унда ажратилган аломатлар асосида олинган маълумотларни бирлаштириш таъминланади. Системали фикрлаш, маълумотларни структурага солиш, системалаштириш кўникмаларини ривожлантиради. Тоифа – шарҳлар тузиш, олинган маълумот лавҳаларини бир-

лаштириш имконини берадиган тоифаларни излашдан иборат. Тоифалар жадвал кўринишида расмийлаштирилади. Гоялар, маълумотлар тоифага мос келиши талаб қилинади. Компьютерлардан фойдаланиш ўзбек тилини ўқитишда ҳам катта имкониятлар беради. Компьютер ёрдамида ўқитиш нуқтаи назаридан кўргазмалилик тамойили муҳим аҳамият касб этади. Агар анъанавий ҳолда кўргазмалилик бу тасвирий таркиб, ўқувчининг предмет ва ҳодисаларни қандайдир шаклда кўриш эҳтиёжини таъминлаш бўлса, компьютер ёрдамида ўқитишда кўргазмалилик реал ҳаётда энг сезги ва аниқ мосламалар билан ҳар доим ҳам кўриб бўлмайдиган томонларни кўриш имкониятини беради. Шунинг назардан четда қолдирмаслик лозимки, компьютер нафақат ўқиш, балки эшитиш, видео кўриш, шунингдек турли хил тугмачаларни босиш ёки сичқончани бошқариш ёрдамида содир бўлаётган воқеаларга фаол таъсир кўрсатишга имконият яратади. Тўғри ташкил этилган нутқ ва мулоқот ўқитувчига ўрганилаётган билим асослари орасидан энг муҳимларига эътиборни жалб этиш имконини беради.

Ўзбек тилини ўқитишда инновацион-педагогик технологияларнинг асосий моҳияти талабаларни қизиқтириб ўқитиш ва билимларни тўлиқ ўзлаштиришга эришишдир. Ушбу технологиялар асосида дарс ўтишда энг асосий талаб талабанинг ҳаётий тажрибаси аввал ўзлаштирган билимлари ва қизиқишлари асосида билим беришни кўзда тутати. Талабаларнинг тил бўйича ўрганилаётган билимларни эсга тушириш, жонлантириш янги билимларни ўзлаштиришга асос бўлади. Билимлар ва тайёргарликни аниқлаш талабани фаоллаштириш ва билим ўзлаштиришга ижобий мотивни келтириб чиқаради. Бу технологиялар талабаларда шахснинг ўзлигини намоён этиш, ўқишга йўналганлик билан ёндашиш, ҳар бир шахс хусусиятларини, ўқишда эгаллайдиган ўзлаштириш даражаларини, иқтидорларини ҳисобга олган ҳолда таълимни индивидуаллаштириш ва самаралилигини оширишга ёрдам беради. Ўзбек тилини ўргатишда амалий машғулотларда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш ўзининг ижобий натижаларини кўрсатмоқда. Янги педагогик усуллардан фойдаланиш нафақат талабаларга, балки ўқитувчига ва таълим бериш жараёнини енгиллаштириб бермоқда. Ҳар бир усул белгиланган муайян мақсадни ечишда ўз ўрнида ишлатилса, у шубҳасиз фаолдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Маҳкамова М. Таълимда инновацион менежмент. Ўқув-ўслубий мажмуа. Т. 2016.
2. Р.Ишмухамедов, М.Юлдашев. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.2013, с10)
3. Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.
4. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Тошкент: Молия. нашр, 2003. 39б.

NUTQIY KO'NIKMALARNI TAKOMILLASHTIRISHDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI (OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARI MISOLIDA)

Mustafayeva N.

Termiz davlat universiteti doktoranti

Tayanch so'zlar: pragmatik, kompetensiya, nutq, ko'nikma, muloqot, lingvistika, pedagogika.

Ключевые слова: прагматика, компетентность, речь, умение, общение, лингвистика, педагогика.

Key words: pragmatic, competence, speech, skill, communication, linguistics, pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Nutqiy ko'nikmalar inson hayotidagi muhim omillardan biri bo'lib, u o'zaro muloqotni ta'minlash, fikrlarni aniq yetkazish va jamiyatda o'z o'rnini topishda katta rol o'ynaydi. Har bir shaxs o'ziga xos uslubda so'zlash qobiliyatiga ega bo'lsa-da, bu mahoratni rivojlantirish va takomillashtirish uchun doimiy izlanish va amaliyot talab etiladi. Muloqot jarayonida so'z tanlash, ohang, tana harakati va his-tuyg'ularning uyg'unligi muvaffaqiyatli nutqning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shu sababli, nutqiy ko'nikmalar nafaqat og'zaki ifoda, balki ko'proq tinglash, tushunish va vaziyatga mos ravishda javob qaytarish kabi jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Maqolada tadqiqot natijalari asosida pragmatik kompetensiyaning nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rni yoritilib, amaliy tavsiyalar beriladi.

РЕЗЮМЕ:

Речевые навыки являются одним из важных факторов в жизни человека, который играет большую роль в обеспечении взаимного общения, четкой передачи мыслей, поиске своего места в обществе. Хотя каждый человек обладает способностью говорить в уникальном стиле, для развития и совершенствования этого навыка требуются постоянные исследования и практика. В процессе общения выбор слов, тона, телодвижений и гармония эмоций являются основными составляющими успешной речи. Таким образом, навыки говорения включают не только вербальное выражение, но и такие аспекты, как слушание, понимание и адекватное реагирование на ситуацию. По результатам исследования в статье выделена роль прагматической компетентности в формировании речевых навыков и даны практические рекомендации.

SUMMARY:

Speech skills are one of the important factors in human life, which plays a major role in ensuring communication, clearly conveying thoughts, and finding one's place in society. Although each person has the ability to speak in his or her own unique style, constant research and practice are required to develop and improve this skill. The combination of word choice, tone, body language,

and emotion in communication are key components of successful speech. Therefore, speech skills include not only verbal expression, but also aspects such as listening, understanding, and responding in an appropriate manner. The article, based on the research results, highlights the role of pragmatic competence in the formation of speech skills and provides practical recommendations.

Kirish. Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida nofilologiya sohasida ta'lim oladigan talabalarining lingvistik bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quv-biluv faoliyati negizida autentik va hozirgi kun talabiga mos innovatsion kasbiy sifatlarini shakllantirish, ularning pragmatik tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish, ingliz tilini o'qitishda relevant pedagogik modellardan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Shu bilan birga AQSh, Germaniya, Ispaniya, Fransiya, Italiya, Janubiy Koreya davlatlarida ta'lim subyektlarining pragmatik kompetensiyalarini umummadaniy kontekst interpretatsiyasida o'rganish, faoliyat samaradorligini oshirishga doir ilmiy-tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizda ham so'nggi yillarda ingliz tili sohasida har tomonlama yetuk, zamonaviy, bilimli raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, talabalarining pragmatik kompetensiyalarni rivojlantirish, ingliz tilda erkin muloqot qila oladigan mutaxassislar tayyorlashda jahon sivilizasiyasi yutuqlaridan keng foydalanishning me'yoriy asoslari yaratildi va moddiy-texnik bazasi boyitildi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va ta'lim sifatini baholash asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish" ustuvor vazifa etib belgilandi. Natijada, oliy ta'lim muassasalarida tillarning fanlarga integrallashtirilgan ta'limni takomillashtirish imkoniyati kengaytirildi.

Darhaqiqat, nutqiy ko'nikmalar hayotning barcha jabhalarida muhim o'rin tutadi. Ish joyida, oilada, do'stlar davrasida yoki ommaviy muhitda har bir so'z insonning shaxsiyati, bilim darajasi va muloqot qobiliyatini aks ettiradi. Shu sababli, bu mahoratni rivojlantirish nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat bilan uyg'unlikda yashash uchun ham zarurdir. Har bir inson o'ziga xos uslubda so'zlash imkoniyatiga ega, ammo bu imkoniyatni to'la ro'yobga chiqarish uchun izlanish, o'rganish va amaliyot talab etiladi. Nutq orqali odam o'z dunyosini boshqalar bilan baham ko'radi, shu bilan birga ularning dunyosini ham kashf etadi. Bu jarayon insoniyatning eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, uni doimiy ravishda rivojlantirish har bir shaxs uchun muhim vazifadir.

Qolaversa, globallashtirish davrida yuz berayotgan o'zgarishlar asosida barcha sohalarida xorijiy tillarni biladigan malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada ko'payib bormoqda. Til va lingvistik ta'lim jamiyatning

muvaffaqiyatli hayoti uchun turli mamlakatlar mutaxassisleri oʻrtasidagi aloqa vositasiga hamda madaniyatning bir qismiga aylanib ulgurdi. Shunga koʻra, chet tillari, xususan, ingliz tilini oʻrganishga boʻlgan ehtiyoj, talab va uni oʻrganishga boʻlgan motivatsiya ortib bormoqda.

Muammoning oʻrganilganlik darajasi. Oliy taʼlim muassasalarida tillarni oʻqitish masalalariga oid ilmiy izlanishlar mazmuni L.T.Axmedova, N.M.Axmedova, J.J.Jalolov, U.U.Jumanazarov, G.T.Maxkamova, Z.Norqoʻziyeva, F.M.Rashidova, K.J.Riskulova, T.K.Sattarovlar, B.F.Qarshiyeva innovatsion taʼlim texnologiyalari va pragmatik kompetensiyalarni takomillashtirish jihatlari B.Gappirov, D.N.Ruzmetova, Sh.Z.Taylanovalar, kasbiy faoliyatni rivojlantirish masalalari boʻyicha B.C.Abdullaeva, R.X.Djoʻrayev, R.G.Isyanov, Ya.Ismadiyarov, O.Musurmonova, N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, M.B.Urazovalar tadqiqot ishlarini olib borishgan.

Ilmiy izlanish jarayonida talabalarning pragmatik kompetensiyalarni rivojlantirish va takomillashtirish masalalari MDH olimlaridan N.V.Anurova, N.I.Vʼyunova, I.A.Zimnyaya, Ye.L.Korchagina, V.Kraevskiy, I.I.Leyfa, A.V.Malyov, V.V.Shishkanovalar, shaxsning shakllanishi va uning mohiyatini yorituvchi psixologik nazariyalar V.S.Merlin, S.L.Rubinshteyn tomonidan tadqiq etilgan, pedagogning kasbiy madaniyatini rivojlantirishning nazariy gʻoyalari V.S.Bibler, N.D.Nikandarov, A.Platonov tadqiqot ishlarida oʻrganilgan.

Xorijiy mamlakatlarda pragmatik kompetensiya muammolari va til bilish darajasini tahlil qilishi va loyixalash masalalari boʻyicha F.Bouton, S.Conrad, L.M.Fridman, J.Koester, G.Kasper, S.Livinson, M.W.Lustig va S.Savignon, T.H.Xenodohidis, H.G.Widdowsonlar ilmiy-tadqiqotlar olib borishgan.

Tahlil va natija. Insoniyat tarixida nutq har doim aloqa vositasi sifatida markaziy oʻrinni egallagan. Qadimgi davrlarda hikoyalar, afsonalar va bilimlar ogʻzaki ravishda avlodlardan-avlodlarga oʻtib kelgan. Bu jarayonda soʻzning kuchi va taʼsiri oʻziga xos sehrli tuygʻu sifatida qabul qilingan. Bugungi kunda esa nutqiy mahorat zamonaviy texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari bilan chambarchas bogʻliq. Masalan, omma oldida chiqish qilish, vebinar oʻtkazish yoki oddiygina doʻstlar bilan suhbatlashishda har bir soʻzning oʻziga xos vazni bor. Shu bilan birga, nutqning mazmuni va shakli tinglovchilarning qiziqishi, eʼtibori va munosabatini belgilaydi. Shunday ekan, har bir inson oʻz fikrini aniq, ravon va jozibali tarzda yetkazishni oʻrganishi lozim.

Soʻzlash qobiliyatini rivojlantirish uchun avvalo oʻzini oʻzi anglash zarur. Odam oʻzining kuchli va zaif tomonlarini bilishi, qanday hollarda ovoz balandligi yoki soʻzlarning ritmi muvozanatsiz boʻlib qolishini sezishi kerak. Masalan, baʼzilar tez gapirishga moyil boʻlsa, boshqalar esa aksincha, juda sekin soʻzlaydi,

bu esa tinglovchilarda zerikish yoki chalkash tuygʻusini uygʻotishi mumkin. Oʻz nutqini yozib olish va keyin uni tinglash orqali shaxs oʻziga xos xususiyatlarini aniqlab, ularga mos ravishda ishlay oladi. Bu usul oʻz-oʻzini tahlil qilishda juda foydali boʻlib, odamga oʻz uslubini yanada noziklashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tinglovchilarning fikr-mulohazalariga eʼtibor berish ham muhim, chunki tashqi nuqtai nazar koʻpincha oʻzimiz sezmaydigan jihatlarni ochib beradi.

Nutqiy koʻnikmalar faqat soʻz bilan cheklanmaydi, u tana tili va his-tuygʻular bilan ham chambarchas bogʻliq. Masalan, qoʻl harakati, yuz ifodasi yoki koʻz bilan aloqa nutqning taʼsirchanligini oshiradi. Agar odam oʻzini erkin tutsa, tinglovchilar bilan koʻproq aloqa oʻrnatishi mumkin.

Shu bilan birga, ovozning balandligi, intonatsiya va pauzalardan toʻgʻri foydalanish nutqqa hayot bagʻishlaydi. Misol uchun, muhim bir fikrni taʼkidlash uchun qisqa pauza qoʻyish yoki ovoz ohangini biroz koʻtarish tinglovchilarning eʼtiborini jalb qilishda samarali usul hisoblanadi. Bu kabi kichik detallar nutqni yanada taʼsirli va esda qolarli qiladi.

Muloqot davomida tinglash qobiliyati ham alohida ahamiyatga ega. Agar odam faqat oʻzi gapirishga intilib, boshqalarni eshitmasa, bu nutqiy koʻnikmalarning yarimligini koʻrsatadi. Tinglash orqali suhbatdoshning fikrlarini tushunish, ularga mos ravishda javob berish va oʻzaro hurmatni saqlash mumkin boʻladi. Shu sababli, yaxshi soʻzlovchi boʻlish uchun avval yaxshi tinglovchi boʻlish kerak. Bu jarayonda sabr va diqqat muhim rol oʻynaydi, chunki har bir insonning oʻziga xos uslubi va fikrlash tarzi mavjud. Tinglash orqali odam nafaqat maʼlumot oladi, balki suhbatdosh bilan chuqurroq aloqa oʻrnatadi.

Nutqiy mahoratni oshirishda oʻqish va soʻz boyligini kengaytirish ham katta yordam beradi. Kitoblar, maqolalar va turli matnlar bilan tanishish orqali odam yangi soʻzlar, iboralar va ifoda usullarini oʻrganadi. Bu esa oʻz fikrini yanada aniq va rang-barang tarzda yetkazish imkonini beradi. Shu bilan birga, turli janrdagi adabiyotlarni oʻqish nutqning moslashuvchanligini oshiradi. Masalan, sheʼriyat oʻqish soʻzlarning ritmi va ohangiga sezgirlikni oshirsa, ilmiy matnlar mantiqiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Har bir oʻqigan satr nutqqa oʻziga xos taʼsir koʻrsatadi va uni boyitadi.

Ommaviy chiqishlar nutqiy koʻnikmalarning eng yuqori darajasini talab qiladi. Bunday vaziyatlarda odam nafaqat oʻz fikrini aniq yetkazishi, balki tinglovchilarning eʼtiborini doimiy ushlab turishi kerak. Bu jarayonda tayyorgarlik juda muhim, chunki oldindan reja tuzish va asosiy fikrlarni belgilash nutqning silliq va mantiqiy boʻlishini taʼminlaydi. Shu bilan birga, kutilmagan savollarga javob berish va vaziyatga tez moslashish ham talab qilinadi. Bunday hollarda oʻzini oʻzi boshqarish va xotirjamlikni saqlash muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi.

Tinglovchilar bilan ko'z aloqasi o'rnatish, ularning munosabatini kuzatish va shunga qarab nutqni moslashtirish ham muhim jihatlardan biridir.

Pragmatik kompetensiyani takomillashtirish kommunikativ faoliyatda tilni o'rganishning ko'plab jihatlarini o'z ichiga olgan "pragmatika" atamasi tushunchasi va ta'rifidan boshlanishi kerak. Bugungi kunda pragmatika, asosan, ijtimoiy muloqotda so'zlovchining tanlovini belgilaydigan tildan foydalanish va bu tanlov boshqalarga qanday ta'sir qilishiga bog'liq omillari bilan shug'ullanadi. P.Garsia pragmatikani ijtimoiy va individual insoniy omillarning murakkabligi, yashirin psixologik kompetensiyalar va lingvistik xususiyatlar, iboralar va grammatik strukturalarni hisobga oluvchi, tilni o'zi qo'llangan kontekstda saqlaydigan fan sifatida ko'rib, unga keng qamrovli sharh beradi. K.Roverning ta'kidlashicha, pragmatik tadqiqotlar, asosan, tildan foydalanish va o'zaro ta'sirning ijtimoiy hamda shaxslararo kontekstlari o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq.

J.Lich va J.Tomaslarning ta'kidlashicha, pragmatika yanada keng o'rganish sohasiga ega va uni "pragmalingvistika" va "sotsiopragmatika" nomli ikkita subkomponentga bo'lish kerak. Mualliflar til birliklari va ijtimoiy normalarni tanlashni hisobga olgan holda tildan foydalanishning xarakterli xususiyatlariga e'tibor qaratadilar. Bu yondashuvlar orasidagi farq shundaki, J.Lich nazariy va lingvistik nuqtayi nazardan, J. Tomas esa, uslubiy va amaliy nuqtayi nazardan kelib chiqadi va mazkur zaruratni tez-tez sodir bo'ladigan "pragmatik muvaffaqiyatsizliklar" bilan isbotlaydi.

Pragmatikaga oid turli ilmiy qarashlarni o'rganish va umumlashtirish natijasida ushbu tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini belgilovchi quyidagi qoidani ajratib ko'rsatish mumkin, ya'ni pragmalingvistik va sotsiopragmatik me'yorlar haqidagi bilimlarni qamrab olgan holda pragmatik kompetensiyaga o'rgatish. Bizning fikrimizcha, pragmatik kompetensiya vaziyatga qarab til vositalarini to'g'ri tanlashni o'rgatadi va suhbat davomida ishtirokchilar fikrlarining turli xil ta'sirlarini kiritadi. Shuning uchun ingliz tilini o'qitish jarayonida o'qituvchilar nafaqat bayon shakliga, balki ma'lum bir ibora (xabar)ning ma'lum bir kontekstda hamda ma'lum ijtimoiy doirada mos kelishi hisobga olinadigan me'yorga ham e'tibor qaratishlari kerak.

Pragmatik kompetensiyani tadqiq qilish uchta modelda ko'rib chiqilishi mumkin:

- ✓ funksional yoki diskursga yo'naltirilgan model;
- ✓ komponentli model;
- ✓ ma'noga yo'naltirilgan model.

Har bir model pragmatik kompetensiyani chet tilini o'qitishda kommunikativ faoliyatning muhim tarkibiy qismi sifatida ochib beradi.

Diskursga yo'naltirilgan model pragmatik kompetensiyani tilning funksional tomonidan ko'rib chiqadi, u o'rganilayotgan tilning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda muayyan nutqiy aktlarni amalga oshirishga qaratilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy modeliga, xususan, uning komponenti tarkibini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratildi, bunda pragmatik va sotsiolingvistik kompetensiyalar chet tilini o'qitishda umumiy pozitsiya va yo'nalishga ega.

Bu qoida M.Kaneyl va M.Sueyn, shuningdek, L.F.Bachman va A.S.Palmer tomonidan taklif qilingan modellarda ko'rib chiqilgan, bu esa kommunikativ kompetensiyaning dominant komponentlarini aniqlashda ba'zi bir kelishmovchiliklarga olib keldi. Xususan, ma'noga yo'naltirilgan modelga murojaat qilinsa, u pragmatik kompetensiyani grammatikani fikrning ma'nosi ochilgan kontekst bilan bog'liqligi nuqtayi nazaridan belgilaydi.

Qolaversa, pragmatik kompetensiya muloqot jarayonida til birliklarini to'g'ri va samarali qo'llash, kommunikativ vaziyatni to'g'ri baholash, nutq strategiyalaridan foydalanish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

Pragmatik kompetensiya shuningdek - talabalarning xorij tilidagi gaplarni tuzishda, ularni matnga (diskursga) birlashtirishda, turli kommunikativ funksiyalar uchun bayonotlardan foydalanishda bilimlarini namoyish qilish qobiliyati. Pragmatik kompetensiya kommunikantlarning o'zaro ta'siri xususiyatlariga muvofiq xorijiy tilda bayonotlar qurish qobiliyatini bildiradi.

Ushbu tadqiqot doirasida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda amaliy yo'nalish, faollik va shaxsiy o'nalishni, chet tili fanining o'ziga xos xususiyatlarini, nutq faoliyati turlarini va uni talabalarga o'qitish xususiyatlarini hisobga olgan holda kompetensiyaga asoslangan ta'lim mazmunida umumiy va individualni ajratish uchun biz "kompetensiya", "kompetentlik" va "nutqiy kompetensiya" tushunchalarini ajratamiz:

- √ kompetensiya - kishi egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmuasini anglatadi;
- √ kompetentlik - shaxs xususiyatlari va holatining murakkab majmui bo'lib, ma'lum sohadagi bilim, ko'nikma va tajribani mujassamlashtirishi;
- √ pragmatik kompetensiya – o'rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar va murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi.

Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda madaniyat va muhit ham katta rol o'ynaydi. Har bir jamiyatning o'ziga xos muloqot uslubi, so'z tanlash odatlari va

qoidolari mavjud. Masalan, sharqona madaniyatda ko'proq hurmat va ehtiromga asoslangan ifodalar qo'llanilsa, g'arbiy jamiyatlarda ochiqlik va to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirish odatiy hol hisoblanadi. Shu sababli, nutqiy mahorat muayyan muhitga moslashishni ham talab qiladi. Bu jarayonda odam o'zini qanchalik moslashuvchan tutsa, shunchalik samarali muloqot qila oladi. Turli madaniyatlarni o'rganish va ularning muloqot usullarini tahlil qilish esa nutqqa yangi o'lchovlar qo'shadi.

So'zlash san'atini rivojlantirishda doimiy amaliyot muhim ahamiyatga ega. Har kuni yangi odamlar bilan tanishish, suhbatlashish va turli mavzularda fikr almashish nutqni yanada ravon va tabiiy qiladi. Shu bilan birga, o'z oldiga maqsad qo'yish, masalan, har kuni yangi so'z o'rganish yoki ma'lum bir mavzuda qisqa nutq tayyorlash ham foydali usullardan biridir. Bu jarayonda xatolar qilishdan qo'rqmaslik kerak, chunki har bir xato yangi tajriba va o'sish imkonini beradi. Odam qanchalik ko'p sinalsa, shunchalik o'ziga ishonch hosil qiladi va nutqi tabiiyroq bo'lib boradi.

Pragmatik kompetensiyalarning mohiyati ilmiy va amaliy tajribalarga nisbatan kognitiv munosabatdan iborat bo'lib, mazkur kompetensiyalarning vazifasi esa boshqa xalqlar va tajribalar bilan muayyan til vositalari yordamidagi muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirishni bilishdan iborat. ESP (Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) kursini o'qish ko'proq konsentratsiya, aniqlik va intensivlikni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari ingliz til fanini o'rganish jarayonida ta'lim oluvchilarda rivojlanishi kerak bo'lgan pragmatik xususiyatdagi malakalar ya'ni, deskriptorlar to'g'risidagi masalani hal etishga o'tish imkonini berdi. Deskriptorlar ifodalanishida pragmatik kompetensiyaning komponentlari tahlili natijalaridan kelib chiqish maqsadga muvofiq. Shu asosda tadqiqot ishi uchun muhim bo'lgan deskriptorlarni aniqlash mumkin, bular:

Deskriptor – bu tilni o'rganuvchilar tomonidan har bir darajada erishiladigan malakalar tavsifi va mazkur malakalarni nutqiy faoliyatning har bir ko'rinishi jarayonida amalga oshirish hisoblanadi.

O'tkazilgan tadqiqot asosida qabul qilingan "pragmatik kompetensiya" tushunchasining mazmunini, uni tashkil etuvchi komponentlari tavsiflarini belgilash, shuningdek "pragmatik kompetensiya" hodisasini aks ettiruvchi deskriptorlar ro'yxatini tuzish va ifodalash, bakalavriat bosqichida ingliz tilini o'zlashtirayotgan nofilologik oliy ta'lim tashkiloti talabalarida pragmatik kompetensiyalarni takomillashtirish vazifasini bajarish hamda olingan ma'lumotlardan dissertatsiyaning asosiy muammosi - bo'lajak bakalavr

nofilologlarda pragmatik kompetensiyalarni takomillashtirish jarayonini amalga oshirish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Nutqiy ko'nikmalar inson hayotidagi eng muhim vositalardan biri bo'lib, u muloqotni samarali qilish, fikrlarni aniq yetkazish va jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Bu jarayonda pragmatik kompetensiya – ya'ni nutqni vaziyatga, maqsadga va tinglovchiga moslashtirish qobiliyati – alohida ahamiyatga ega. Pragmatik kompetensiyani rivojlantirish nutqiy ko'nikmalarni takomillashtirishda muhim qadam bo'lib, chunki u so'zlarning nafaqat to'g'ri, balki o'rinli ishlatilishini ta'minlaydi.

Bu qobiliyat odamga har bir muloqotda maqsadga erishish, tinglovchilar bilan aloqa o'rnatish va o'z fikrini ta'sirli tarzda yetkazish imkonini beradi. Amaliy misollar orqali bu jarayonni yaqqol ko'rish mumkin, chunki kundalik hayotda pragmatik kompetensiya har bir so'z va harakatda namoyon bo'ladi.

Talabalarning chet til muloqotiga tayyorgarlik maxsus bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishni talab qiladi. Ular odatda pragmatik kompetensiya doirasida o'rganiladi.

Muloqot jarayonida so'z tanlash, ohang va tana harakati muhim bo'lsa-da, pragmatik kompetensiya bu elementlarni vaziyatga mos ravishda boshqarishni o'rgatadi. Masalan, bir do'stlar davrasida hazil bilan gapirish odatiy hol bo'lishi mumkin, lekin ish joyida rahbar bilan suhbatda xuddi shu uslubni qo'llash noto'g'ri tushunilishga olib keladi. Bir kishi o'z do'stiga "Bugun juda charchadim, bir oz dam olsam" deb aytishi tabiiy, ammo xuddi shu so'zlarni xo'jayiniga aytganda "Men bugun charchadim, ishimni keyinga qoldiraman" deb talqin qilinishi mumkin.

Pragmatik kompetensiyasi yuqori bo'lgan odam bunday vaziyatda "Bugun ishlar biroz og'ir bo'ldi, lekin vazifani bajarish uchun qo'limdan kelgancha harakat qilaman" deb muloyim va professional tarzda javob qaytaradi. Bu misol nutqni kontekstga moslashtirishning amaliy namunasidir.

Ingliz tilini maqsadli o'qitishda kommunikativ kompetensiya nafaqat til ko'nikmalarini balki pragmatik kompetensiyani muvaffaqiyatli muloqot qilishda mavjud ilmiy kommunikativ farqlarni hisobga olish ko'nikmalar majmui deb qaraladi. Til ko'nikmalarini o'rgatish sohaga oid ilmiy tushunchalar bilan bog'liq lug'atni o'z ichiga oladi. (Grammatika va sintaksisni o'qitilishi lozim). Talabalarga keng tarqalgan muloqot turlaridan foydalanishga o'rgatish: bunga ilmiy maqolalarni tahlil qilish, tadqiqot ishlarini yozish, natijalarni taqdim etish, muhokamalarda hamkasblar bilan qatnashish kiradi. Pragmatik kompetensiyani takomillashtirish uchun maxsus muloqotning kasbiy yo'naltirilgan vaziyatlari kompleksini yaratish zarur.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish talabalarga ingliz tilni o'qitish tajribasini o'rgatish davomida ma'lum bo'ldiki, talabalar shaxsiy o'qitish tajribasini umumlashtirish, kasbiy va pragmatik kompetensiyani mazmunini innovatsion tizimlar yordamida takomillashtirish lozim. Belgilangan tizimlarni talabalarni o'qitish jarayonida sinovdan o'tkazildi va ingliz tilni o'qitishda pragmatik kompetensiyaning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Ular mashg'ulotlar mazmunini, strategiyasini, ish shakllarini aniqlaydi va amalga oshiradi.

Talabalarga ingliz tilini o'qitishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi mazmuni - bu talabalar tilni nafaqat grammatik va leksik jihatdan to'g'ri qo'llashni, balki ingliz tilidagi madaniy, ijtimoiy va kontekstual omillarni ham hisobga olib, muloqotda muvaffaqiyatli ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Talabalar ilmiy maqolalarni yozish, eksperiment natijalarini taqdim etish yoki jamoaviy ishlar olib borishda tilni maqsadga muvofiq ishlata olishlari zarur.

Yana bir misol sifatida ommaviy chiqishlarni keltirish mumkin. Bir talaba o'z kursdoshlari oldida mavzuni qiziqarli qilib tushuntirish uchun qisqa hikoya yoki hazil aytishi mumkin, chunki bu tinglovchilarning yosh guruhi va muhitga mos keladi. Ammo agar xuddi shu talaba professorlar oldida imtihon topshirayotgan bo'lsa, hazil o'rniga aniq faktlar va mantiqiy dalillar keltiradi. Pragmatik kompetensiyani rivojlantirish bu ikki vaziyat o'rtasidagi farqni tushunish va nutqni shunga mos ravishda shakllantirishni o'rgatadi. Agar talaba professorlar oldida ham hazil qilishga urinsa, bu uning jiddiyligini kamaytirib, noto'g'ri taassurot qoldirishi mumkin. Bu holat nutqiy ko'nikmalarni takomillashtirishda pragmatik jihatning muhimligini ko'rsatadi.

Kundalik hayotda ham pragmatik kompetensiya ko'p sinovdan o'tadi. Tasavvur qiling, bir kishi do'konda sotuvchidan chegirma so'ramoqchi. Agar u to'g'ridan-to'g'ri "Bu juda qimmat, arzonroq qiling" desa, sotuvchi buni qo'pollik sifatida qabul qilishi mumkin. Ammo pragmatik jihatdan o'ylangan yondashuvda u "Bu mahsulot juda yoqdi, lekin byudjetim biroz cheklangan, chegirma imkoni bormi?" deb so'rashi mumkin. Bu muloyim va vaziyatga mos so'rov bo'lib, ijobiy javob olish ehtimolini oshiradi.

Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda bunday nozik farqlarni anglash va ularga amal qilish pragmatik kompetensiya orqali amalga oshiriladi. Bu misol oddiy ko'rinishi mumkin, lekin unda nutqning maqsadga yo'naltirilganligi va tinglovchiga moslashuvi yaqqol namoyon bo'ladi.

Ish muhitida ham pragmatik kompetensiya muhim rol o'ynaydi. Bir xodim rahbardan qo'shimcha dam olish kuni so'ramoqchi bo'lsa, u shunchaki "Men dam olmoqchiman" deb aytmaydi. Buning o'rniga "Oxirgi haftalarda loyihalar

bilan juda band bo'ldim, bir kunlik tanaffus menga yangi kuch bilan ishlashga yordam beradi deb o'ylayman" deb murojaat qilishi mumkin. Bu yondashuv nafaqat xodimning niyatini aniq yetkazadi, balki rahbarning nuqtai nazarini ham hisobga oladi. Pragmatik kompetensiyasi past bo'lgan odam esa vaziyatni to'g'ri baholamay, noto'g'ri ohang yoki so'z tanlashi tufayli rad javobini olishi mumkin. Bu misol nutqiy ko'nikmalarni takomillashtirishda pragmatik jihatning qanchalik zarurligini ko'rsatadi.

Oilaviy muloqotlarda ham pragmatik kompetensiya foydali bo'ladi. Masalan, bir ota-onasi farzandiga uy vazifasini bajarishni eslatmoqchi bo'lsa, "Tezroq darsingni qil, dangasalik qilma" deb qattiq aytishi mumkin. Ammo bu yondashuv bolada qarshilik uyg'otishi ehtimoli yuqori. Pragmatik jihatdan o'ylangan holda esa "Darsingni tezroq tugatsang, keyin birga qiziqarli film ko'ramiz" deb aytishi mumkin. Bu holatda so'zlar nafaqat maqsadni (vazifani bajarish) yetkazadi, balki tinglovchining (bolaning) qiziqishini ham hisobga oladi. Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda bunday moslashuvchanlik pragmatik kompetensiya orqali shakllanadi va muloqotni yanada samarali qiladi.

Pragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun amaliy mashqlar ham juda foydali. Masalan, bir kishi o'z nutqini turli vaziyatlar uchun tayyorlab, ovozini yozib oladi va keyin uni tinglaydi. Do'stlar bilan suhbat uchun qisqa hazil hikoya tayyorlasa, ish uchrashuvi uchun esa qisqa va aniq taklif matnini yozadi. Keyin bu ikkalasini solishtirib, har bir vaziyatda qanday farqlar borligini tahlil qiladi. Bu mashq nutqni kontekstga moslashtirish qobiliyatini oshiradi.

Yana bir usul – turli odamlar bilan suhbatlashib, ularning munosabatini kuzatish. Agar bir do'st hazilga kulib javob bersa, lekin boshqasi jiddiyroq muloqotni afzal ko'rsa, bu tinglovchiga qarab nutqni o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi. Bunday amaliy tajribalar pragmatik kompetensiyani mustahkamlab, nutqiy ko'nikmalarni yanada takomillashtiradi.

Yana bir amaliy misol sifatida ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotni keltirish mumkin. Bir kishi post yozayotganida "Hamma juda zerikarli, hech kim qiziq emas" deb yozsa, bu ko'pchilikni xafa qilishi mumkin. Ammo pragmatik kompetensiyasi yuqori bo'lgan odam buni "Bugun biroz yangilik kiritmoqchi bo'ldim, qiziqarli fikrlaringizni kutaman" deb ifodalaydi. Bu yondashuv nafaqat o'z fikrini bildiradi, balki o'quvchilarni ham jalb qiladi. Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda bunday nozik farqlarni anglash va qo'llash pragmatik kompetensiya orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda maqsad nafaqat gapirish, balki tinglovchilar bilan aloqa o'rnatish va ijobiy taassurot qoldirishdir.

Nutqiy ko'nikmalarni takomillashtirishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati shundaki, u so'zlarni oddiy tovushlar to'plamidan

maqsadga yo'naltirilgan vositaga aylantiradi. Yuqoridagi misollar – do'konda chegirma so'rash, ishda rahbar bilan muloqot, oilada farzand bilan suhbat yoki ommaviy chiqish – nutqning har bir vaziyatda o'ziga xos shaklga ega bo'lishini ko'rsatadi. Pragmatik kompetensiya odamga bu farqlarni sezish, ularga moslashish va nutqni samarali qilish imkonini beradi. Kundalik hayotda doimiy amaliyot, turli muhitlarda sinov va tinglovchilarning munosabatini kuzatish orqali bu qobiliyatni oshirish mumkin. Natijada, nutq nafaqat aniq va ta'sirli bo'ladi, balki har bir muloqotda maqsadga yetish vositasiga aylanadi. Bu jarayon insonning o'zini ifoda etish qobiliyatini oshirib, jamiyatdagi aloqalarini mustahkamlaydi va shaxsiy muvaffaqiyatga yo'l ochadi.

Xulosa. Nutqiy ko'nikmalarni takomillashtirishda pragmatik kompetensiyaning rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u muloqot jarayonida til birliklaridan samarali va mazmunli foydalanishni ta'minlaydi. Pragmatik kompetensiya nafaqat grammatik to'g'ri gapirishni, balki kommunikativ vaziyatni to'g'ri tushunish, nutq aktlaridan oqilona foydalanish va muayyan kontekstga mos munosabat bildirish kabi jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

Maqolada pragmatik kompetensiyaning tarkibiy qismlari, ularning nutqiy ko'nikmalar rivojlanishidagi o'rni va pedagogik jihatdan shakllantirish usullari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pragmatik kompetensiyaning rivojlantirish til o'rgatish jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge University Press. 1983.
2. Yule G. Pragmatics. Oxford University Press. 1996.
3. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics. 1980. 1(1), 1-47.
4. Kasper G., Rose K. R. Pragmatic Development in a Second Language. Blackwell Publishing. 2002.
5. Trosborg A. Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies. Mouton de Gruyter. 1995.
6. Austin J. L. How to Do Things with Words. Harvard University Press. 1962.
7. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press. 1969.
8. Halliday M. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. Edward Arnold. 1978.
9. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters. 1997.

RUS TILINI O'QITISHDA GAPIRISHNI RIVOJLANTIRUVCHI TEXNIKALARNI TAKOMILLASHTIRISH (IQTISODIYOT YO'NALISHI TALABALARI MISOLIDA)

Xonova D.B.

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Rus tili va adabiyoti kafedrası
katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: gapirish ko'nikmasi, kommunikatsiya, yondashuv, interfaol metodlar, rolli o'yinlar, debat, texnologiya, multimediya, rus tilini o'qitish, onlayn platformalar, lingvistik kompetensiya.

Ключевые слова: разговорные навыки, общение, подход, интерактивные методы, ролевые игры, дебаты, технологии, мультимедиа, обучение русскому языку, онлайн-платформы, лингвистическая компетенция.

Key words: speaking skills, communication, approach, interactive methods, role-playing games, debate, technology, multimedia, teaching the Russian language, online platforms, linguistic competence.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada rus tilini o'qitishda gapirish ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali texnikalar tahlil qilinadi. Gapirish kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida kommunikativ yondashuv, interfaol usullar, rolli o'yinlar, debat va muhokamalar kabi strategiyalarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan, jumladan, multimediya va onlayn platformalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari rus tilini o'rganayotgan o'quvchilarning nutq faoliyatini faollashtirish va ularning lingvistik kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются эффективные приемы, направленные на развитие разговорных навыков при обучении русскому языку. В процессе формирования и развития речевой компетентности рассматривается значение таких стратегий, как коммуникативный подход, интерактивные методы, ролевые игры, дебаты и дискуссии. Также анализируется эффективность использования современных технологий, в том числе мультимедийных и онлайн-платформ. Результаты исследования служат активизации речевой деятельности студентов, изучающих русский язык, и повышению их языковой компетенции.

SUMMARY:

This article analyzes effective techniques aimed at developing speaking skills in teaching the Russian language. The importance of such strategies as a communicative approach, interactive methods, role-playing games, debates and discussions in the process of forming and developing speaking competence is considered. The effectiveness of using modern technologies, including

multimedia and online platforms, is also analyzed. The results of the study will serve to activate the speech activity of students learning the Russian language and increase their linguistic competence.

Kirish. Rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantiruvchi texnikalar til o'rganish jarayonida eng muhim va murakkab jihatlardan biri hisoblanadi. Gapirish ko'nikmasi nafaqat grammatik qoidalarni bilish va so'z boyligiga ega bo'lishni talab qiladi, balki o'quvchining o'z fikrini ravon ifoda eta olishi, nutqni tabiiy va kontekstga mos tarzda qura olishi kabi qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirish uchun maxsus texnikalar va metodlardan foydalanish zarur bo'lib, ular o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda o'qituvchilar turli pedagogik yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga undab, ularda tilni amaliy qo'llashga bo'lgan ishonchni shakllantiradilar. Gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda samarali texnikalar nafaqat tilni o'rganishni tezkorlashtiradi, balki o'quvchilarning motivatsiyasini ham oshiradi, chunki ular o'zlarining muvaffaqiyatlarini real hayotiy vaziyatlarda ko'ra boshlaydilar.

Jahon pedagogikasida intellektual, yetuk va ijtimoiy faol shaxslarni tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Butunjahon ta'lim forumida qabul qilingan va 2030 yilgacha mo'ljallangan konsepsiya "... har bir inson hayoti davomida sifatli ta'lim olishi uchun imkoniyatlar yaratish ..." ustuvor vazifa bo'lib, talabalar o'rtasida ijtimoiy faollik va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan integratsiya tizimining pedagogik imkoniyatlarini kengaytirishni talab qiladi.

Butun dunyoda barkamol yosh avlodni tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda, yoshlarning zamonaviy ta'lim olishi uchun zarur shartsharoitlarni yaratish bo'yicha izchil ishlar davom etmoqda.

Mamlakatimizda turli sohalarda, xususan, ta'lim va fan sohasida islohotlar amalga oshirilmoqda, ijodiy fikrleydigan insonni tarbiyalash davlat siyosati maqomiga ko'tarilmoqda. Ayni kunlarda ta'lim talabalardan yangicha fikrlashni talab qiladi. Muloqot doirasida, odamlar jamiyatida duch keladigan muammolar ularni ijodiy fikrlashga undaydi.

Oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'qitishda ijodkorlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish mamlakatimizda yashovchi xalqlarning tarixi va ma'naviy rivojlanishini o'rganishning muhim omillaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatida ta'kidlashicha: "...mamlakatimizda ilm-fan, madaniyat, tadbirkorlik, sport va boshqa sohalarda yoshlarning xorijdagi tengdoshlari bilan faol muloqot qilishini ta'minlash uchun keng imkoniyatlar yaratilgan.

Bu noyob iste'dodlarni tarbiyalash va rivojlantirish va shu bilan birga o'z salohiyatini global darajada namoyon etish imkoniyatini berish uchun ajoyib imkoniyatdir”.

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim tizimida rus tilini o'qitish sohasida talabalarni yangicha fikrlashga o'rgatish muammolari, ularning ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirish masalalari bo'yicha mamlakatimiz olimlaridan G.X.Bakiyeva, L.T.Ahmedova, D.R.Djumanova, S.S.Magdiyeva, A.T.Nurmanov, S.X.Abdullayeva, M.Ch.Aliyev kabi olimlar ish olib borganlar.

Talabalar o'rtasida ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida rus tilini fan nuqtai nazaridan o'qitishning didaktik va uslubiy asoslarini ta'kidlash masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan yevropalik va amerikalik olimlar tomonidan o'rganilgan. Bularga K.Dayan, Xalpern, Dj.Dyun, M.V.Klarin, N.Suvorov, E.S.Polat kabi olimlarning ilmiy izlanishlarini kiritish mumkin.

Talabalarning muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirish masalalari R.Sternberg, E.P.Torrance, X.Gardner va boshqa xorijiy ta'lim psixologlarining tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Tahlil va natija. Zamonaviy davrda, ya'ni 21-asrda, rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirish texnikalarining o'rganilishi yanada kengaydi va yangi texnologiyalarning integratsiyasi bilan boyidi. Masalan, M.V.Lyaxovitskiy va A.A.Mirol'yubov kabi rus metodistlari o'quv jarayonida raqamli resurslardan foydalanishni targ'ib qilishdi. Ularning ishlarida audio-vizual materiallar, onlayn platformalar va sun'iy intellektga asoslangan dasturlarning gapirish ko'nikmasiga ta'siri o'rganildi. Xususan, virtual suhbatdoshlar bilan mashq qilish va podkastlar orqali nutqni takomillashtirish kabi usullar zamonaviy o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashganligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlarda, masalan, ACTFL (American Council on the Teaching of Foreign Languages) tashkiloti tomonidan chop etilgan maqolalarda, rus tilida gapirishni rivojlantirishda o'quvchilarning motivatsiyasi va madaniy kontekstni tushunishining ahamiyati ta'kidlanadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasini baholashda ilmiy adabiyotlardan tashqari amaliy tajribalar ham muhim ahamiyatga ega. Rus tilini o'qitish bo'yicha xalqaro konferensiyalar, seminarlar va treninglarda gapirishni rivojlantirish texnikalari doimiy ravishda muhokama qilinadi. Masalan, MAPRYAL (Xalqaro rus tili va adabiyoti o'qituvchilari assotsiatsiyasi) tomonidan tashkil etilgan yig'ilishlarda o'qituvchilar o'zlarining sinfda qo'llagan tajribalari bilan o'rtoqlashadilar. Bu tajribalar orasida hikoya qilish, o'yin elementlari va o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashgan mashqlar kabi usullar

alohida e'tiborga olinadi. Shu bilan birga, rus tilini o'qitishda foydalaniladigan darsliklar, masalan, "Дорога в Россию" yoki "Русский язык для всех" kabi qo'llanmalar, gapirishni rivojlantirishga qaratilgan maxsus bo'limlarni o'z ichiga oladi, bu esa mavzuning amaliy jihatdan ham yetarlicha ishlab chiqilganligini ko'rsatadi.

Biroq, mavzuning o'rganilganlik darajasini to'liq deb hisoblash mumkin emas, chunki zamonaviy sharoitlar va o'quvchilarning ehtiyojlari doimo o'zgarib turadi. Masalan, so'nggi yillarda onlayn ta'limning keng tarqalishi bilan gapirishni rivojlantirishda virtual muhitning ta'siri bo'yicha tadqiqotlar hali yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu bilan birga, turli madaniy va ijtimoiy kontekstdagi o'quvchilar uchun moslashtirilgan texnikalarni ishlab chiqish masalasi ham ochiq qolmoqda. Masalan, Osiyo yoki Afrika mamlakatlarida rus tilini o'rganayotgan o'quvchilarning gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda mahalliy til xususiyatlari va madaniy farqlarni hisobga olish bo'yicha tadqiqotlar cheklangan. Bu esa kelajakda ushbu sohada qo'shimcha izlanishlar zarurligini ko'rsatadi.

Rus tili O'zbekistonda uzoq vaqtdan beri muhim o'rin tutib keladi, chunki sovet davrida u davlatlararo aloqa vositasi sifatida majburiy o'qitilgan va mustaqillikdan keyin ham ijtimoiy, iqtisodiy va ta'lim sohalarida o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Shu sababli, rus tilini o'qitish metodikasi, xususan, gapirish ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha mahalliy olimlar va pedagoglar tomonidan muayyan ishlar amalga oshirilgan. Biroq, ushbu mavzuning o'rganilganlik darajasini aniqlash uchun mavjud tadqiqotlar, ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish kerak.

O'zbekistonda rus tilini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar asosan sovet davridan boshlangan. Bu davrda til o'qitish metodikasi umumiy sovet pedagogikasi doirasida rivojlangan bo'lib, gapirishni rivojlantirishga qaratilgan texnikalar kommunikativ yondashuvga asoslangan edi. Masalan, 1960-1980-yillarda O'zbekiston pedagogika institutlari va universitetlarida rus tilini o'qitish bo'yicha maxsus darsliklar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqilgan. Bu qo'llanmalarda dialoglar, rolli o'yinlar va monologik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar keng qo'llanilgan. O'zbekistonlik metodistlar, masalan, R.T.Tolipova va T.Keldiyev kabi mutaxassislar, rus tilini o'zbekzabon o'quvchilarga o'rgatishda mahalliy til xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus yondashuvlarni taklif qilishgan. Ularning ishlarida o'zbek tilidagi nutqiy qoliplarni rus tiliga moslashtirish va o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish uchun mashqlar tizimi muhim o'rin tutadi.

O'zbekistonda rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlanmalar ham mavjud. Masalan, umumta'lim maktablarida qo'llaniladigan darsliklarda dialoglar, munozaralar va rolli o'yinlarga asoslangan mashqlar keng tarqalgan. "Ruscha gapirishni o'rganamiz" (T. Keldiyev) kabi qo'llanmalar o'zbekzabon o'quvchilar uchun rus tilida muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kiritilishi bilan audio va video materiallar, masalan, rus tilidagi filmlar va podkastlardan foydalanish ham o'zbek o'qituvchilari orasida mashhur bo'lib bormoqda. Bu usullar o'quvchilarning talaffuzini yaxshilash va tabiiy nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biroq, O'zbekistonda ushbu mavzuning o'rganilishi bir qator cheklovlarga ega. Birinchidan, mahalliy tadqiqotlar ko'pincha nazariy jihatdan emas, balki amaliy yondashuvlarga asoslangan. Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar soni cheklangan bo'lib, ular asosan rus tilining grammatikasi yoki leksikasini o'qitishga qaratilgan, gapirish ko'nikmasiga alohida e'tibor berilmaydi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning ta'siri va onlayn ta'limdagi gapirishni rivojlantirish usullari hali yetarlicha o'rganilmagan. Masalan, virtual muhitda rus tilida muloqot qilishni o'rgatish bo'yicha maxsus metodikalar O'zbekistonda keng ishlab chiqilmagan. Uchinchidan, o'zbekzabon o'quvchilarning psixologiyistik xususiyatlari va madaniy farqlarni hisobga olgan holda gapirishni rivojlantirish bo'yicha chuqur tadqiqotlar yetishmaydi.

O'zbekistonda rus tilini o'qitish bo'yicha amaliy tajribalar ham muhim manba hisoblanadi. Respublikada rus tilida ta'lim beruvchi maktablar (2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 946 ta) va aralash tilli maktablar mavjud bo'lib, ularda gapirishni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar olib boriladi. Shu bilan birga, "Registon" kabi ta'lim markazlari va Prep.uz kabi onlayn platformalar rus tilida og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha kurslar taklif qilmoqda. Bu tajribalar mahalliy o'qituvchilarning ijodiy yondashuvlari va o'quvchilarning real ehtiyojlariga asoslanganligini ko'rsatadi. Biroq, ushbu tajribalar ilmiy tahlil qilinib, tizimli metodikaga aylantirilishi bo'yicha ishlar yetarli emas.

Rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirishning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarni real kommunikativ vaziyatlarda tilni qo'llay olishga tayyorlashdir. Buning uchun o'qituvchilar ko'pincha rolli o'yinlardan foydalanadilar. Masalan, o'quvchilar do'konda xaridor va sotuvchi rolini o'ynashi yoki restoranda mijoz va ofitsiant sifatida suhbatlashishi mumkin. Bunday mashqlar o'quvchilarga rus tilida tabiiy muloqot qilish imkonini beradi va ularda so'zlarni kontekstda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi. Rollardan tashqari, o'qituvchi o'quvchilarni ikki yoki uch kishilik guruhlariga

bo'lib, ularga muayyan mavzu bo'yicha munozara o'tkazish vazifasini berishi mumkin. Bu usul o'quvchilarni nafaqat gapirishga, balki tinglashga va boshqa ishtirokchilarning fikrlariga javob qaytarishga ham undaydi. Shu bilan birga, munozaralar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi va rus tilida spontan nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Gapirishni rivojlantirishda o'qituvchilar dialog va monolog shaklida mashqlarni ham keng qo'llaydilar. Dialoglar ko'pincha kundalik hayotdagi oddiy vaziyatlarni aks ettiradi, masalan, do'stlar o'rtasidagi suhbat yoki telefon orqali gaplashish. Bunday mashqlarda o'quvchilar bir-birlariga savollar berib, ularga javob qaytaradilar, bu esa ularda suhbatni davom ettirish ko'nikmasini mustahkamlaydi. Monologlar esa o'quvchidan biror mavzu bo'yicha o'z fikrini batafsil bayon qilishni talab qiladi. Masalan, o'quvchi o'zining sevimli kitobi yoki sayohati haqida gapirishi mumkin. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchiga yo'naltiruvchi savollar berib, uning nutqini kengaytirishga yordam beradi. Har ikkala usul ham o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga va rus tilidagi iboralarni to'g'ri qo'llashga xizmat qiladi.

Texnologiyalarning rivojlanishi bilan rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi. Audio va video materiallardan foydalanish o'quvchilarga rus tilida so'zlashuvchilarning tabiiy nutqini eshitish imkonini beradi. Masalan, o'qituvchi rus tilidagi filmlar yoki podkastlardan parchalar tanlab, o'quvchilardan eshitganlarini qayta aytib berishni so'rashi mumkin. Bu usul nafaqat gapirishni, balki talaffuzni ham yaxshilaydi, chunki o'quvchilar so'zlarning to'g'ri aytilishini eshitib, uni taqlid qilishga harakat qiladilar. Bundan tashqari, zamonaviy dasturlar va ilovalar orqali o'quvchilar virtual suhbatdoshlar bilan mashq qilishlari mumkin. Masalan, sun'iy intellektga asoslangan chat-botlar bilan gaplashish o'quvchilarga sinfda bo'lmagan vaqtlarda ham rus tilida muloqot qilish imkonini beradi.

O'qituvchilar gapirishni rivojlantirishda o'quvchilarning xatolariga nisbatan mos yondashuvni tanlashlari juda muhimdir. Agar o'qituvchi har bir xatoni darhol tuzatsa, bu o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi va gapirishdan qo'rqishini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ko'p hollarda o'qituvchilar xatolarni faqat mashq oxirida umumiy tarzda tahlil qilishni afzal ko'radilar. Masalan, agar o'quvchi grammatik xato qilsa, lekin uning nutqi tushunarli bo'lsa, o'qituvchi avval uning fikrini tinglaydi va keyin xatoni muloyimlik bilan tushuntiradi. Bu usul o'quvchilarni xato qilishdan qo'rqmaslikka o'rgatadi va ularga gapirish jarayonidan zavq olish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini

alohida e'tirof etib, ularni rag'batlantirishi kerak, chunki ijobiy fikr-mulohaza motivatsiyani oshiradi.

Rus tilida gapirishni rivojlantirishda o'quvchilarning madaniy kontekstni tushunishi ham katta ahamiyatga ega. Til faqat so'zlar va qoidalar to'plami emas, balki ma'lum bir xalqning madaniyati va turmush tarzini aks ettiruvchi vositadir. Shu sababli, o'qituvchilar o'quvchilarga rus madaniyatiga oid mavzularni muhokama qilishni taklif qiladilar. Masalan, rus xalq ertaklari, bayramlar yoki an'analar haqida gapirish o'quvchilarga nafaqat so'z boyligini kengaytirishga, balki tilni madaniy nuqtai nazardan chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bunday mashqlar o'quvchilarning nutqini boyitadi va ularga rus tilida fikr yuritishni o'rgatadi.

Yana bir samarali texnika sifatida hikoya qilish usulini keltirish mumkin. O'qituvchi o'quvchilardan biror voqeani tasvirlab berishni so'rashi yoki ularga rasm berib, undagi holatni tasvirlashni buyurishi mumkin. Bu usul o'quvchilarning tasavvurini ishga soladi va ularga rus tilida ijodiy fikrlash imkonini beradi. Masalan, agar o'quvchiga o'rmonda hayvonlar tasvirlangan rasm berilsa, u bu hayvonlarning o'rmondagi bir kunini hikoya qilib berishi mumkin. Bu jarayonda o'quvchi yangi so'zlarni o'rganadi va ularni amalda qo'llashga odatlanadi. Shu bilan birga, hikoya qilish o'quvchilarning nutqidagi bog'lanishni mustahkamlaydi, chunki ular voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilishga majbur bo'ladi.

Gapirishni rivojlantirishda o'qituvchilar o'quvchilarning individual xususiyatlarini ham hisobga olishlari kerak. Ba'zi o'quvchilar ochiq tabiatli bo'lib, guruhda gapirishdan zavqlansa, boshqalari uyatchan bo'lib, faqat kichik guruhlarda yoki juftlikda ishlashni afzal ko'radi. Shu sababli, o'qituvchi har xil mashq turlarini birlashtirishi lozim. Masalan, uyatchan o'quvchilar uchun avval yozma tayyorgarlik ko'rish imkonini berib, keyin ularni asta-sekin og'zaki mashqlarga jalb qilish mumkin. Bu jarayonda o'qituvchining sabrli va qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularni rus tilida faol gapirishga undaydi.

O'quv jarayonida o'yin elementlaridan foydalanish ham gapirishni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, "So'zlar zanjiri" o'yinida har bir o'quvchi oldingi ishtirokchi aytgan so'zga bog'liq holda yangi so'z aytadi. Bu o'yin o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi va ularni tezkor fikrlashga o'rgatadi. Yana bir misol sifatida "Kimman men?" o'yinini keltirish mumkin. Bu o'yinda o'quvchilardan biri mashhur shaxs yoki personaj rolini o'ynaydi, qolganlar esa savollar orqali uning kimligini aniqlashga harakat qiladi. Bunday

o'yinlar o'quv jarayonini qiziqarli qiladi va o'quvchilarni rus tilida faol muloqot qilishga jalb qiladi.

Rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantiruvchi texnikalarni takomillashtirish, xususan, iqtisodiyot yo'nalishi talabalari misolida, til o'qitishning kommunikativ va kasbiy jihatlarini birlashtirgan maxsus yondashuvni talab qiladi. Iqtisodiyot yo'nalishi talabalari uchun rus tili nafaqat umumiy muloqot vositasi, balki kasbiy sohada, xalqaro biznesda va iqtisodiy munosabatlarda samarali foydalanish imkonini beruvchi muhim ko'nikma sifatida qaraladi. Shu sababli, gapirishni rivojlantiruvchi texnikalarni takomillashtirishda talabalarning kasbiy ehtiyojlari, iqtisodiy terminologiya bilan ishlash qobiliyati va real hayotiy vaziyatlarda nutqni qo'llash ko'nikmalari asosiy e'tibor markazida bo'lishi lozim. Quyida ushbu mavzu uchun mos misollar ilmiy asosda tahlil qilinadi va takomillashtirish yo'llari ko'rsatiladi.

Birinchi misol sifatida iqtisodiy mavzular bo'yicha rolli o'yinlardan foydalanishni keltirish mumkin. Rollarni ijro etish kommunikativ yondashuvning muhim qismi bo'lib, talabalarga rus tilida tabiiy muloqot qilish imkonini beradi. Masalan, o'qituvchi talabalarni "xaridor va sotuvchi" yoki "bank xodimi va mijoz" rollariga bo'lib, ularga iqtisodiy sohada tez-tez uchraydigan vaziyatlarni takrorlashni taklif qilishi mumkin. Bu jarayonda talabalar "kontrakt tuzish", "kredit shartlarini muhokama qilish" yoki "tovar narxini kelishish" kabi mavzularda rus tilida gaplashadilar. Ilmiy asos sifatida Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivist nazariyasini keltirish mumkin, u nutqning real hayotiy kontekstda faoliyat orqali rivojlanishini ta'kidlaydi. Takomillashtirish uchun esa, bu mashqlarga iqtisodiy sohada dolzarb bo'lgan zamonaviy mavzular, masalan, "kriptovalyuta bozorini muhokama qilish" yoki "xalqaro investitsiyalar bo'yicha muzokara olib borish" kabi holatlarni qo'shish mumkin. Bu talabalarning kasbiy so'z boyligini kengaytiradi va ularga rus tilida iqtisodiy masalalarni muhokama qilish ko'nikmasini beradi.

Ikkinchi misol sifatida iqtisodiy mavzularga oid munozaralarni tashkil qilishni ko'rib chiqish mumkin. Munozaralar talabalarni spontan nutqqa tayyorlaydi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Masalan, "Davlat iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashi kerakmi yoki bozor o'zini o'zi tartibga solishi mumkinmi?" degan mavzu bo'yicha munozara o'tkazilishi mumkin. Talabalar rus tilida o'z pozitsiyalarini asoslab, raqiblarning dalillariga javob qaytaradilar. Bu usul I.A. Zimnyayaning kommunikativ kompetensiya nazariyasiga asoslanadi, u gapirishni faqat lingvistik bilimlar emas, balki muloqotda fikr almashish qobiliyati sifatida qaraydi. Takomillashtirish yo'li sifatida munozaralarga iqtisodiy statistika va grafiklardan foydalanishni qo'shish mumkin. Talabalar

rus tilida ma'lumotlarni sharhlab, o'z dalillarini raqamlar bilan mustahkamlashi lozim. Bu nafaqat nutqni boyitadi, balki iqtisodiyot talabalari uchun muhim bo'lgan analitik ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Uchinchi misol sifatida iqtisodiy matnlarni o'qib, ularga asoslangan monologik nutqni rivojlantirish mashqlarini keltirish mumkin. O'qituvchi talabalarga rus tilida yozilgan iqtisodiy maqola yoki hisobot berib, undan asosiy fikrlarni ajratib, o'z so'zlari bilan qayta aytib berishni so'raydi. Masalan, "Rossiya iqtisodiyotidagi inflyatsiya tendensiyalari" mavzusidagi matnni o'qib, talaba o'z tahlilini rus tilida bayon qilishi mumkin. Bu usul B.V. Belyayevning nutq faoliyatini rivojlantirishda matn bilan ishlashning ahamiyatini ta'kidlagan ishlariga asoslanadi. Takomillashtirish uchun matnlarga audio yoki video materiallar qo'shilishi mumkin, masalan, rus tilidagi iqtisodiy yangiliklar videolarini ko'rib, talabalar eshitganlarini qayta hikoya qiladilar. Bu talaffuzni yaxshilash bilan birga, iqtisodiy kontekstdagi nutqni tabiiylashtiradi.

To'rtinchi misol sifatida iqtisodiyotga oid virtual simulyatsiyalardan foydalanishni taklif qilish mumkin. Zamonaviy ta'limda texnologiyalarning o'rni ortib borayotgani bois, talabalar virtual platformalarda "biznes muzokaralari" yoki "moliyaviy loyiha taqdimoti" kabi vaziyatlarni rus tilida ijro etishlari mumkin. Masalan, sun'iy intellektga asoslangan chat-bot bilan "bank krediti shartlarini muhokama qilish" bo'yicha mashq qilish talabalarga sinfdan tashqarida ham rus tilida gapirish imkonini beradi. Bu usul M.V. Lyaxovitskiyning raqamli resurslarning til o'qitishdagi rolini o'rgangan tadqiqotlariga asoslanadi. Takomillashtirish yo'li sifatida simulyatsiyalarga real iqtisodiy ma'lumotlar, masalan, Rossiya yoki xalqaro bozorlarning so'nggi statistikasi kiritilishi mumkin. Bu talabalarni rus tilida dolzarb iqtisodiy masalalarni muhokama qilishga tayyorlaydi.

Beshinchi misol sifatida iqtisodiy hikoya qilish usulini rivojlantirishni ko'rib chiqish mumkin. Talabalardan iqtisodiy vaziyatni tasvirlab, rus tilida hikoya qilish so'raladi. Masalan, "Bir kompaniya qanday qilib bozorga yangi mahsulot chiqardi?" yoki "Investitsiya qarori qanday natija berdi?" kabi mavzular berilishi mumkin. Bu usul talabalarning ijodiy fikrlashini va nutq bog'lanishini oshiradi. Ilmiy asos sifatida D. Davidsonning immersiv muhitda nutqni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarini keltirish mumkin, u kontekstual mashqlarning samaradorligini ta'kidlaydi. Takomillashtirish uchun talabalarga iqtisodiy terminologiyani majburiy qo'llash sharti qo'yilishi va hikoyalarni guruhda muhokama qilish orqali kengaytirish mumkin. Bu jarayon talabalarni rus tilida hamkasblari bilan hamkorlikda ishlashga o'rgatadi.

Ushbu misollarning har biri iqtisodiyot yo'nalishi talabalari uchun rus tilida gapirishni rivojlantirishda samarali bo'lib, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Ilmiy asoslashda Vygotskiy, Zimnyaya, Belyayev kabi olimlarning nazariyalari va zamonaviy tadqiqotlar qo'llanilgan. Takomillashtirish yo'llari esa texnikalarni talabalarning zamonaviy ehtiyojlari va iqtisodiy sohaning dolzarb masalalariga moslashtirishga qaratilgan. Natijada, bu usullar talabalarning rus tilida nafaqat ravon gapirishini, balki iqtisodiy kontekstda professional muloqot qilish qobiliyatini ham oshiradi. Shu bilan birga, takomillashtirish jarayonida talabalarning individual xususiyatlari, masalan, til darajasi va o'quv motivatsiyasi ham hisobga olinishi kerak, bu esa texnikalarning samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, rus tilini o'qitishda gapirishni rivojlantirish uchun turli texnikalar va usullardan foydalanish o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Rollarni o'ynash, munozaralar, dialog va monologlar, texnologik vositalardan foydalanish, madaniy kontekstni o'rganish, hikoya qilish va o'yin elementlari kabi usullar o'quvchilarni rus tilida ravon va ishonchli gapirishga o'rgatadi. O'qituvchining asosiy vazifasi esa o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning xatolariga to'g'ri yondashish va har birining individual ehtiyojlariga mos mashqlarni tanlashdan iborat. Natijada, o'quvchilar nafaqat tilni o'rganibgina qolmay, balki uni real hayotda qo'llashdan zavq olishadi. Bu esa rus tilini o'qitishning eng muhim maqsadlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Azizova N. Chet tillarini o'qitishning zamonaviy metodlari. 2020.
2. Bekmuratova U. Iqtisodiyot yo'nalishi talabalari uchun maxsus terminologiyani o'rgatish. 2019.
3. G'ulomov S. Kommunikativ yondashuv asosida rus tilini o'qitish. 2021.
4. Ivanova O. Rus tili darslarida holatlar tahlilidan foydalanish. 2018.
5. Karimov J. Zamonaviy texnologiyalar yordamida chet tilini o'rgatish. 2022.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСХОДНОГО ПАДЕЖА В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Бекбергенов Х.У.

*Каракалпакский государственный университет
имени Бердаха*

Tayanch so‘zlar: hol munosabatlari, yuklamalar, affikslar, semantik belgilar, morfologik ko‘rsatkichlar.

Ключевые слова: падежные отношения, предлоги, аффиксы, семантические особенности, морфологические показатели.

Key words: case relations, prepositions, affixes, semantic features, morphological markers.

РЕЗЮМЕ:

Bu ishning asosiy maqsadi qoraqalpoq tilidagi bosh hol shakllarining strukturaviy-semantik xususiyatlarini tahlil qilish va ularni ingliz tilida ifodalash usullarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning kirish qismida qoraqalpoq tilining morfologik ko‘rsatkichlari, fonetik variantlari va ularning gap tarkibidagi vazifalariga oid adabiyotlarga sharh berildi. Qoraqalpoq tilida bosh kelishik -dan/-den, -tan/-ten va -nan/-nen morfemalaridan iborat bo‘lib, ot, olmosh, sifat va boshqa so‘zlarga qo‘shiladi. Bu affikslarning inglizcha ekvivalentlari from, off va out (of) predloglaridir. -dan qo‘shimchasi va uning fonetik variantlari turkiy tillarda unlilar uyg‘unligi qonuniga ko‘ra so‘zlarga qo‘shiladi. Ya’ni, bu qo‘shimchalar fonetik jihatdan mos keladigan har qanday otga qo‘shilishi mumkin. Ingliz tilidagi predloglar uchun eng muhimi, otlar qaysi ob’ektni bildirishidir. Agar so‘z bir yoki ikki o‘lchovli predlog yoki joyni bildirsa, off predlogi qo‘llaniladi, uch o‘lchamli narsalarni bildiruvchi so‘zlar esa out predlogi bilan birlashtiriladi. dan bosh gap fazoviy o‘lchamsiz nuqta nuqtalari sifatida qaraladigan ob’ektlarni tanlaydi. dan predlogi va -dan affiksining prototip ma’nosi predmetni predmet yoki joydan ajratishdir. Lekin qoraqalpoq tilidagi -dan qo‘shimchasi semantikaga boy bo‘lib, o‘zining asosiy ma’nosidan tashqari ish-harakat usuli, vosita, vosita, material, butunning bo‘lagi, qiyoslash, kishilarning kelib chiqish joyi, harakat oqibati va boshqa munosabatlarni bildiradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bu periferik ma’nolar ingliz tilida orqali, over, for, by, with, on, because of va turli iboralar orqali yuklamalar orqali ifodalanadi.

РЕЗЮМЕ:

Основная цель данной работы – проанализировать структурно-семантические особенности форм исходного падежа в каракалпакском языке и определить способы их выражения в английском языке. Во введении исследования был сделан обзор литературы по морфологическим показателям, фонетическим вариантам и их функциям в предложении каракалпакского языка. В каракалпакском языке исходный падеж состоит из морфем -dan/-den, -tan/-ten и -nan/-nen и добавляются к существительным, местоимениям, прилагательным и другим словам. Английскими эквивалентами этих аффиксов являются предлоги from, off и out (of).

Суффикс *-dan* и его фонетические варианты добавляются к словам по закону сингармонизма в тюркских языках. То есть эти суффиксы можно добавлять к любому фонетически подходящему существительному. Для предлогов в английском языке, прежде всего, важно, какой объект обозначают существительные. Если слово обозначает одно или двухмерные предметы или места, употребляется предлог *off*, а слова, обозначающие трехмерные предметы, сочетаются с предлогом *out*. Предлог *from* выбирает объекты, которые рассматриваются как точки пункта без пространственного измерения. Прототипическое значение предлога *from* и аффикса *-dan* – это отделение предмета от предмета или места. Однако суффикс *-dan* в каракалпакском языке богат семантикой и, помимо своего основного значения, он указывает на способ действия, на орудие, средство, материал, часть целого, сравнение, на место происхождения людей, следствие совершения действия и другие отношения. В ходе исследования было установлено, что эти периферийные значения выражаются в английском языке посредством предлогов *through, over, for, by, with, on, because of* и различных словосочетаний.

SUMMARY:

The main goal of this work is to analyze the structural and semantic features of the forms of the ablative case in the Karakalpak language and determine the ways of their expression in English. In the introduction of the study, a literature review was made on morphological indicators, phonetic variants and their functions in the Karakalpak language sentence. In Karakalpak, the original case consists of the morphemes *-dan/-den, -tan/-ten* and *-nan/-nen* and are added to nouns, pronouns, adjectives and other words. The English equivalents of these affixes are the prepositions *from, off* and *out (of)*. The suffix *-dan* and its phonetic variants are added to words according to the law of sound harmony in Turkic languages. That is, these suffixes can be added to any phonetically appropriate noun. For prepositions in English, it is first of all important what object the nouns denote. If a word denotes one- or two-dimensional objects or places, the preposition *off* is used, and words denoting three-dimensional objects are combined with the preposition *out*. The preposition *from* selects objects that are treated as points without spatial dimension. The prototypical meaning of the preposition *from* and the affix *-dan* is the separation of a subject from an object or place. However, the suffix *-dan* in the Karakalpak language is rich in semantics and, in addition to its main meaning, it indicates the method of action, dividing relations, causality, place of origin of people, evaluation, duration, development of action and other relations. The study found that these peripheral meanings are expressed in English through the prepositions *through, over, for, by, with, on, because of* and various phrases.

Введение. Существительные в исходном падеже в каракалпакском языке обозначают лицо, предмет, явление, от которого направлено действие и отвечают на вопросы *kimnen? neden? qayaqtan?* (от кого? от чего? откуда?). Если действие исходит из определенного предмета, то слово в исходном падеже отвечает на вопросы *от кого? от чего?* и выполняет функцию косвенного дополнения. А слова в значении места отвечают на вопрос, откуда? и выполняют функцию обстоятельства в предложении. В каракалпакском языке значения исходного падежа выражаются через аффиксы *-dan// -den, -tan//ten* и *-nan//nen* и указывают на обратное направление, противоположное прямому направлению, выражаемому через аффиксы дательного падежа *-ğa//ge, -qa//ke*. В английском языке обратное направление действия осуществляется аналитическим способом с помощью предлогов *from, off, out off* [11, 677], а также посредством собственной семантики глагола без

предлога. Поскольку исходный падеж является падежом динамического характера, значения выхода и разделения реализуются через глаголы действия, состоящие из непереходных глаголов. Исходный пункт действия является прототипическое (центральное) значение исходного падежа в каракалпакском языке. Но этот аффикс также богат периферийными значениями, которые в английском языке выражаются предлогами, словосочетаниями и другими грамматическими средствами. Основной целью данной исследовательской работы является определение всех значений аффиксов исходного падежа в каракалпакском языке и способов их выражения в английском языке.

Материалы и методы исследования. Формы и значения исходного падежа в каракалпакском языке и их эквиваленты на английском языке были проанализированы с помощью семантического, описательного и сравнительного методов. В качестве материала исследования использованы прозаические произведения каракалпакских писателей.

Результаты и обсуждение. Формы исходного падежа в каракалпакском языке в основном выполняют функции косвенного дополнения и обстоятельства и обозначают следующие:

1. Определяет место начала действия или исходного пункта действия и отвечает на вопрос откуда? и выполняет функцию обстоятельства времени в предложении [6, 105; 3, 136]. В английском языке исходный пункт действия выражается предлогами *from, off, out (of)* [10, 648]. Например:

Tap sol gezde Qatartal kóshesinen shawqım shıqtı (A. Aqnazarov).

At this very moment, a noise came from Katartal street.

2. Если действие совершается через какое-либо пространство или трехмерные объекты, то слова, обозначающие это пространство, принимают аффиксы исходного падежа и отвечают на вопрос, откуда? Они выполняют функцию обстоятельства места в предложении: *parkten ótiw* (пройти через парк), *tunnelden ótiw* (пройти через тоннель), *tawdan asıp ótiw* (перейти через горы), *dáryadan keship ótiw* (перейти реку). Такие значения в английском языке выражаются предлогами *through, across* [7, 330-333]: *through the tunnel, across the field /river, to get into the room through the window*. Например:

Maqset biltırdan beri usı kósheden ótedi (A. Aqnazarov).

Makhset has been walking along this street since last year.

3. Исходный падеж выражает местоположение предмета и выполняет функцию обстоятельства места. Например, в таких предложениях, как “*toǵaydan tabasań* (найдешь в лесу), *sózlikten izle* (ищи в словаре)”, аффикс

-dan// -dan указывает не на исходный пункт предмета, а на то, что предмет находится на том месте и указывает на источник предмета. Тюркологи считают окончание исходного падежа формантом, образованным последним из падежных аффиксов. До образования суффиксов исходного падежа его значение исполнял суффиксы местного падежа [4, 47; 2, 126]. Впоследствии к нему присоединился звук -n и образовался аффикс -dan. Слова “toǵaydan tabasań, úydiń ishinen izle” изначально могут быть выражены в форме местного падежа, как “toǵayda tabasań, úydiń ishinde izle.” В английском языке место действия определяется предлогами at, in, on [5, 13-54]. Например:

Qońıratтан medrese ashamız, -dep úlken úmit penen aytar edi (M. Nızanov).

We will open a madrasah in Kungrad, - he would say with great hope.

4. Слова со значением времени в исходном падеже обозначают начальный момента действия, и выполняет функцию обстоятельство времени [6, 105]: balalıqtan (с детства), jaslıǵımnan (с юности), sentyabrden (с сентября). Например:

Bul maǵan jaslayımnan ádet (M. Nızanov). This is my habit from a very young age.

После слов исходного падежа могут употребляться послелого baslap, berli. В английском языке время начала действия выражается предлогами from, since [15, 691; 5, 623]. Например:

Erteńnen baslap seniń menen birge oqıyman (K. Raxmanov).

From tomorrow I'll be studying with you.

Tórtinshi klasstan baslap gimnastika menen shuǵıllanadı (K. Raxmanov).

She has been going in for gymnastics since fourth grade.

Исходный падеж используется и для действий, которые начинаются через определенное время. Например, в предложении Bir-eki kúnnen habarlasaman (связжусь через два дня), действие осуществляется через два дня. При этом после слов исходного падежа можем употреблять послелого keyin/soń (=через или после). Предлог in в английском языке означает keyin и применяется к действию, которое начинается по истечении этого времени [5, 40]. Например:

Eki kúnnen xabar alıń. Analizin shıǵarıp qoyamız (K. Raxmanov).

You may contact us in two days. The analysis will be ready then.

5. Когда денежные единицы означают денежную стоимость предмета, тогда та слова принимают аффиксы исходного падежа и отвечают на вопросы qanshadan? [1, 136; 6, 105]. В английском языке продажа или покупка чего-либо выражается предложением for [7, 128]. Например:

Góshtiń kilosı qanshadan – Bir som toqsan bes tiyinnan. (M. Nızanov).

How much is a kilo of meat? One soum and five tiens.

Дательный падеж также означает денежную оценку предметов. Но оно несколько отличается от исходного падежа. Сравните:

Kitaplardı mıń somǵa aldıq/sattıq. We bought/sold all of the books for a thousand soums.

Kitaplardı mıń somnan aldıq/sattıq. We bought/sold each of the books for a thousand soums.

В этих примерах слово дательного падежа (mıń somǵa) означает, что все книги куплены за тысячи рублей, а слово исходного падежа (mıń somnan) указывает, что каждая книга куплена за тысячи рублей.

6. Слова, обозначающие времени (minut, saat, kún, hápte, ay, jıl- минута, час, день, неделя, месяц, год) в исходном падеже употребляются с числительными и обозначают интервалы. В английском языке значение интервала выражается словосочетанием every + plural noun [12, 191]. Например:

Bolmasa hár yarım minuttan temeki shegetuǵın edi (M. Nızanov).

Otherwise he would smoke every half minute.

7. Исходный падеж указывает на причину возникновения какого-либо события, действия или предмета [3, 36; 6, 105] и отвечает на вопрос ne sebepten? (почему?). В английском языке причины действия выражаются предлогами because of, due to, out of, of, with, over [5, 17-81].

Haywanlar ashlıqtan qırıla basladı (J. Ábdireymov).

Animals began to die of hunger.

Shań-tozańnan kózińdi asha almaysań (M. Nızanov).

You cannot open your eyes because of dust.

8. Отвечая на вопросы от кого? от чего? исходный падеж в каракалпакском языке выражает предмет или лицо, от которого направлено действие и выполняет функцию косвенного дополнения в предложении [4, 57; 3, 136]. В английском языке это значение выражается предлогом from.

Azanda apamnan pul almap pa ediń (A. Aqnazarov).

Didnt you take some money from mother in the morning?

9. Исходный падеж выражает, из чего сделан предмет [3, 136; 4, 57], и выполняет функцию косвенного дополнения в предложении. При этом после исходного падежа глаголы используются с окончанием –ǵan в страдательном залоге. В английском языке словосочетания be made of, be made from, be made out of, be made with выражают, из чего сделан предмет [5, 37-60]. Например:

Jay pisken gerbishten salıńan. The house is built of brick.

Seniñ ústindegi minaw sulıw kóylegiñ de paxtadan islengen (T. Najimov).

This beautiful dress you are wearing is also made of cotton.

10. Существительные в исходном падеже служат для сравнения двух предметов, и отвечает на вопросы *kimnen? neden?* (от кого? от чего?) [3, 57; 3, 136]. После слов исходного падежа могут быть использованы степени сравнения, имена существительные, а также глаголы.

В этом значении, аффиксы исходного падежа соответствуют английскому слову *than*. Например:

Vasiliy Sársenbay aǵamnan 3 jas úlken (J. Ábdireymov). Vailiy is three years older than my brother Sarsenbay.

11. Слово в исходном падеже означает партитивность. Здесь партитивное отношение означает отделение один или нескольких членов от группы [1, 42]. Здесь слова в исходном падеже состоит в основном из слов, обозначающих социальные группы, имен существительных, обозначающих группу предметов, а также слов, обозначающих родство. В английском языке принадлежность предмета к какой-либо группе выражается предлогом *of* [5, 48]: *one of the students-studentlerdiñ biri* (один из учащихся). Например:

Bul da sol xan nókerlerinen biri edi (T. Qayıpbergenov).

He was also one of the warriors of Khan.

Слово *biri* (один) может быть опущено из предложения.

Maqset -biziñ járdemshilerimizden-ǵoy (A. Aqnazarov).

Makhset is one of our assistants.

Вместо исходного падежа может использоваться родительный падеж: *oqıwshılardan biri = oqıwshılardıñ biri* (один из учащихся). Но между ними есть стилистические различия. Исходный падеж означает, что предмет выделился из группы. А родительный падеж употребляется только для обозначения собственности и не выражает понятия обособления [11, 61].

12. Слово в исходном падеже выражает также часть целого и выполняет функцию дополнения в предложении [3, 136; 4, 57]. Например, *nannan awıs tiyiñiz, shaydan ishiñiz, otınnan jaǵıñiz* обозначают использование предметов не целиком, а частично. Понятия целого выражается винительным падежом: *nandı jeñ, otındı jaǵıñ, shaydı ishiñ*. Вежливое предложение еды гостям тоже выражается в исходном падеже в каракалпакском языке.

Hayal shaydan ústi-ústine bir-eki urtladı da, chashkanı ornına qoydı. Shaydan iship otırıñ, -dedi soñ miymanlarǵa (M. Nızanov). The woman took a couple of sips of tea and put the cup back. Then she said to the guests Help yourselves to tea.

13. Слово в исходном падеже используется в качестве средства, выполняющего действие, и является синонимом значения послелога *arqalı* (=через). Например, в предложении *Kitaptı Azattan berip jiber* слово *Azat* (имя человека) служит средством передачи предмета с одной стороны на другую.

Средства действий в английском языке выражаются предлогами *by, through, over, on, with* [8, 141-335]: *The thief must have entered and left the house by (=through) the back door* [12, 699]. Например:

Jıneyat jüz bergeni haqqında mağan telefonnan joldas Mamanov xabarlap edi. Dárhál mashinada jolğa shıqtıq. (A. Aqnazarov). I had been informed about the crime over the phone by Comrade Mamanov. We immediately set off in the car.

14. Аффиксы исходного падежа обозначают постоянное местожительство человека, его место происхождения, социальное происхождение [1, 41], место работы и выполняет функцию сказуемого в предложении. Это значение в английском языке выражается посредством предлога *from* [5, 36]. Например:

Tanıstıq. Ekewi Sibirden, birewi Orenburgten eken (M. Nızanov). We got acquainted. One of them was from Orenburg, the other two were from Siberia.

15. Некоторые существительные могут повторяться в формах исходного и дательного падежа. При этом первый компонент словосочетания употребляется в исходном падеже, а второй компонент - в дательном [1, 41]. Такие конструкции представляют собой развитие, непрерывность или преемственность действия: *jıldan jılğa, kúnnen kúnge, qoldan qolğa ótiw, áwladtan áwladqa* (из года в год, из дня в день, из рук в руки, из поколения в поколение). Прогрессивность в действии выражается в английском языке предлогами *by, from, to* [8, 142; 5, 37]: *day by day, year by year, from generation to generation*. Например:

Jalgasovtıń súwreti qaytadan qoldan-qolğa ótti (A. Aqnazarov). Jalgasov's photo was passed from hand to hand again.

16. Слова, относящиеся к сферам науки, предмету обучения, ремеслу, профессии и другим сферам человеческой деятельности, употребляется в исходном падеже, и обозначают профессиональные и другие ментальные отношения. В английском языке такие значения выражаются предлогами *on, about* и другими словосочетаниями [13, 152].

Áyemgi dúnya tariyxınan seminarğa tayarlanıp jayda jalğız otır edim (K. Raxmanov). I was sitting alone in the room preparing for the seminar on ancient world history.

Заключение. Таким образом, семантика форм *shıǵıs sepligi* (исходный падеж) в каракалпакском языке очень богата и имеет несколько периферийных значений, помимо значения исходного пункта действие, которое является его основным значением. В английском языке все эти значения выражаются предлогами и различными словосочетаниями. Прототипическое значение аффикса *-dan*, являющегося морфологическим признаком исходного падежа в каракалпакском языке выражается предлогом *from* в английском языке. Если выход предмета осуществляется из двумерных объектов, то он выражается предлогом *off* в английском языке, а предлог *out of* означает выход из трехмерных объектов. Предлоги *over*, *through*, *on*, *with* используются для обозначения периферийных значений аффикса *-dan*.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Кыдырбаев А. Хэзирги каракалпак тилиндеги атлык сөзлер. Нөкис-1968.
2. Самирханова Г. Р. Выражение падежных отношений в татарском литературном языке. Дисс. ... канд. филол. наук. Казань-2004.
3. Хэзирги каракалпак әдебий тилиниң грамматикасы. Сөз жасалыў хэм морфология. Нөкис. «Билим». 1994-451 бет.
4. Хэзирги каракалпак тили. Морфология. «Қарақалпақстан баспасы» Нөкис – 1981.
5. Collins Cobuild English Guides 1: Prepositions. HarperCollins Publishers Ltd, 1991.
6. Dáwletov A., Dáwletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. Morfemika. Morfonologiya. Sóz jasalıw. Morfologiya. Nókis, Bilim, 2010. 251 b.
7. Dixon, R.M.W. English Preposition: Their meanings and uses. Oxford University Press, 2021.
8. Downing, A. English Grammar: A university course. 3rd ed. London/New York: Routledge, 2015.
9. Huddleston, R.D., Pullum, G.K. The Cambridge grammar of the English language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
10. Patullaeva G. Qaraqalpaq tilinde tartım mánisiniń bildiriliw usılları. Monografiya. Tashkent, «BAYOZ», 2015, 80 bet
11. Quirk R, Greenbaum S, Leech G, Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London/New York: Longman, 1985.
12. Quirk R, Greenbaum S, Leech G, Svartvik J. A University Grammar of English. Longman Group Ltd, 1973.
13. Swan. M. Practical English Usage. 2nd edition. International Student's Edition. Oxford: Oxford University Press, 1996.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ПРЕДЛОГАМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

*Нуратдинова Н.Б.
Докторант НГПИ*

Таянч сўзлар: мактаб таълими, инглиз тили предлоглари, семантика, фазовий ва тасаввурий фикрлаш, методика, контекст, студент, грамматика.

Ключевые слова: школьное образование, английские предлоги, семантика, пространственное и образное мышление, методика, контекст, ученик, грамматика.

Key words: school education, English prepositions, semantics, spatial and figurative thinking, methodology, context, student, grammar.

РЕЗЮМЕ:

Мақола мактаб та'лимida ingliz tilining predloglarini o'rgatishdagi qiyinchiliklarga bag'ishlangan bo'lib, ularning semantikasi va kontekstual bog'liqligining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. "Semantik ibtidoiylar" tushunchasi predloglarni tushunish va ularning fazoviy tafakkur bilan bog'lanishi uchun asos sifatida qaraladi. Ta'kidlanganidek, predloglarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun o'quvchilarga o'yin harakatlari orqali turli semantik ma'nolarni intuitiv ravishda o'zlashtirishga, fazoviy va tasavvuriy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan o'yin usullari zarur.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена трудностям обучения предлогам английского языка в школьном обучении, обусловленным особенностями их семантики и контекстной зависимостью. Рассматривается концепция «семантических примитивов» как основы понимания предлогов и их связи с пространственным мышлением. Подчеркивается, что для успешного усвоения предлогов необходимы игровые методы, которые помогают учащимся интуитивно осваивать различные семантические значения через игровые действия, развивая пространственное и образное мышление.

SUMMARY:

The article is dedicated to the difficulties in teaching English prepositions in school education, which are caused by the peculiarities of their semantics and contextual dependence. The concept of "semantic primitives" is discussed as the basis for understanding prepositions and their connection with spatial thinking. It is emphasized that successful mastering of prepositions requires the use of game-based methods, which help students intuitively grasp various semantic meanings through play, thereby developing spatial and figurative thinking.

Методика обучения предлогам должна учитывать когнитивно-психологические аспекты, такие как восприятие пространства и времени, что способствует более эффективному усвоению материала. В статье предложены направления для улучшения дидактических материалов и методов преподавания с учетом когнитивной лингвистики. Сложность процесса обучения предлогам английского языка учащихся общеобразовательных школ обусловлена, прежде всего, спецификой лингвистической природы предлогов, точнее, их семантики. Дело в том, что семантика предлогов английского языка носит не дискретный характер, т.е. ее нельзя квалифицировать ни как собственно лексическое, ни как собственно грамматическое значение: «Компоненты семантической структуры предлогов одни исследователи называют лексическими, другие – грамматическими значениями; однако термин «лексическое значение» используется для наименования предметов, свойств, действий и т.п., предлог же передаёт отношения и лишён способности к такого рода номинации. Термин «грамматическое значение» носит обобщающий характер и непосредственно не соотносится с понятием конкретной семантической структуры языковой единицы» [8, с. 394]. В связи с этим мы убеждены, что семантика предлога есть не что иное, как «семантический примитив», фиксирующий в сознании представление о расположении (либо перемещении) предмета в пространстве относительно другого предмета. Категория «семантический примитив» была введена в научный обиход А. Вежбицкой как обозначение тех слов, которые не могут быть истолкованы удовлетворительным образом сами по себе, но через которые можно истолковать все прочие выражения. Попутно заметим, что для семантических примитивов характерна универсальность, поскольку они представлены во всех или во многих языках мира, т.е. их можно считать фреквенталиями. Характеризуя семантические примитивы, А. Вежбицкая указывает: «Семантика может иметь объяснительную силу, только если ей удастся «определить» (или истолковать) сложные и темные значения с помощью простых и самопонятных. Если человеческое существо может понять какое бы то ни было высказывание (свое собственное или принадлежащее кому-то другому), то лишь потому, что эти высказывания, так сказать, построены из простых элементов, которые понятны сами по себе» [1, с. 34]. В случае с предлогами мы наблюдаем именно языковую экспликацию семантических примитивов. Достаточно сказать, что предлоги активно применяются авторами толковых словарей при составлении словарных дефиниций. При этом сами предлоги мыслятся как нечто понятное априори, т.е. предлоги являются носителями элементарных смыслов, с трудом поддающихся определению, но при этом хорошо осознаваемыми говорящими.

В связи с тем, что природа семантических примитивов иррациональна, т.е. не подлежит прямому объяснению, при изучении языковых средств их выражения целесообразным является применение игровых технологий обучения. Именно игра как особая форма человеческой деятельности позволяет усваивать умения и навыки без опоры на знание (понимание). Условные действия, совершаемые ребенком в процессе игры, формируют в нем интуитивное, рефлекторное понимание различных довербальных смыслов, т.е. тех самых семантических примитивов, заключенных в семантике предлогов. Концепция предпринимаемого нами диссертационного исследования во многом строится, исходя из этих соображений.

Отмечаемая выше предельная абстрактность и синкретичность семантики предлогов, по наблюдениям ряда исследователей, обеспечивает предлогам устойчивость и неизменность в истории языка: «Предлоги являются словами, выражающими важные грамматические отношения, сохраняющиеся в течение ряда эпох. Поэтому, по сравнению со словами с чисто лексическими значениями, предлоги обладают еще большей исторической устойчивостью. Это подтверждается сохранением основных 38 предлогов английского языка» [5]. Указанная устойчивость характерна не только для семантики, но и для морфофонематического состава предлогов. Данный факт парадоксальным образом сочетается с тем обстоятельством, что большинство предлогов английского языка характеризуется лексико-семантической вариантностью, т.е. лексической многозначностью. Например, предлог *about* толкуется в переводных словарях следующим образом: «*about* [ə'baʊt] 1 adv 1) кругом 2) около, приблизительно 2 prep 1) о, относительно 2) вокруг 3): *be ~ to + inf* собираться (что-л. сделать)» [11, с. 12].

При этом семантическая структура предлогов (модель семантической деривации), как правило, имеет радиальную (а не цепочечную) структуру. На этот факт обращают внимание многие исследователи: «В центре семантической структуры предлогов находится главное (основное) значение. Из него во все стороны радиально расходятся производные значения» [16, с. 62]. Это означает, что все производные значения предлога закономерно связаны отношениями деривации непосредственно с первообразным его значением. На этот факт указывают многие исследователи, например: «Предлоги имеют ряд «традиционных», «словарных» значений, среди которых выделяется главное. Остальные – это «мотивированные расширения главного значения» («прототипа») [6]. Заметим, что таким прототипическим значением практически у всех предлогов является пространственное значение: «Семантическая структура предлогов, как и других слов, представляет собой не простую сумму компонентов, а системное образование, то есть пред-

полагает связь значений и их иерархию. В этой системе пространственные значения занимают особое место» [2, с. 159]. При этом в первообразном своем значении многие производные предлоги являются словами иных частей речи, прежде всего, наречиями места (см. пример выше). В таких случаях процессам лексико-семантической деривации предшествует процесс лексико-синтаксической транспозиции.

Эти факты необходимо принимать во внимание и в процессе обучения иноязычным предлогам, поскольку они позволяют опираться на прототипическое значение предлога при изучении иных его значений как их лексико-семантических вариантов.

Рассуждая о предлогах английского языка, нельзя не обратить внимания также на то обстоятельство, что их семантика зависит от контекста в столь высокой степени, что это дает нам основание усматривать в предложно-падежных сочетаниях инкорпорантные комплексы: «В современных языках сохранилась не первоначальная – полная – форма инкорпорации, а лишь частичная, где единый комплекс образует не все предложение в целом, а лишь его компоненты, которые наиболее связаны друг с другом по смыслу» [13, с. 61]. Ср. семантику предлога at: 1) Next time we will stay at this hotel = Следующий раз мы остановимся в этом отеле; 2) Look at me = Посмотри на меня; 3) People are laughing at you = Люди смеются над тобой. Приведенный пример демонстрирует, что актуализация того или иного лексико-семантического варианта предлога находится в жесткой зависимости от контекстного окружения предлога. Степень отмечаемой здесь зависимости от контекста существенно выше, чем степень аналогичной зависимости многозначных лексем, принадлежащих к самостоятельным частям речи. Более того, зависимость семантики предлогов от контекста имеет качественно иную природу. Семантика предлога как бы «сливается» с семантикой того существительного, к которому предлог относится, становясь одной из дифференциальных сем в их компонентном составе, ср.: near the house; behind the house; in front of the house; because of the house. Как видим, предлог с существительным образует единство не только формально-грамматического порядка, обычно называемое предложно-падежным сочетанием, но и тесно смыкается с ним по смыслу, образуя слово-синтагму. При этом многозначные слова самостоятельных частей речи в составе словосочетания выступают в одном из своих лексико-семантических вариантов внешне сходным образом, однако эта их контекстная реализация не сопровождается слиянием компонентного состава сочетаемых слов, ср.: tall house; old house; father's house; expensive house; destroyed house. Именно поэтому такие словосочетания принято называть «свободными» и именно этим они отличаются от

словосочетаний фразеологически связанных (типа *bring down the house*) и синтаксически обусловленных (типа *nursing home*). Сказанное позволяет заключить, что семантика предлога по своему статусу и ключевым особенностям приближается к семантике служебных морфем (аффиксов), которая тоже, как это известно, обладает свойствами инкорпорантности.

Вполне очевидно, что не дискретный характер семантики предлогов создает определенные трудности при их изучении. Тенденция предлогов к инкорпорантности является причиной того, что для обучения предлогам требуется разработка специальной методики, учитывающей эту важную особенность данного класса слов. Многозначность предлога не может быть постигнута учащимися младших классов вне контекста, точнее, вне тех инкорпоратных комплексов, которые предлоги образуют с существительными. Соответственно, возникает насущная необходимость в создании тщательно продуманной и внутренне непротиворечивой системы дидактических материалов, нацеленных на усвоение предлога в составе образуемых им инкорпоратных комплексов.

Помимо сказанного, важным психологическим, а точнее, когнитивно-психологическим фактором трудности обучения предлогам учащихся младших классов является недостаточное, в силу возрастных особенностей, развитие у них пространственного мышления: «Пространственное мышление является специфическим видом умственной деятельности, который имеет место в решении задач, требующих ориентации в практическом и теоретическом пространстве» [7, с. 13]. Важно заметить, что сама по себе категория «пространственное мышление» является достаточно сложным явлением. Способность к пространственному мышлению, очевидно, является индивидуальным врожденным свойством личности, на что указывал, в частности И.Кант: «Чистый образ всех величин (*quantorum*) для внешнего чувства есть пространство, а чистый образ всех предметов чувств есть время» - цитируем по [14, с. 116]. Наряду с этим, по мысли И.Канта, пространство (равно как и время) является одним ноуменов субъектного опыта. Из этого следует, что пространство как категория мышления, дано человеку как нечто от него не зависящее, однако понимание человеком пространства и его границ возникает только в результате эмпирического познания. Чем богаче личный эмпирический опыт познания пространства, тем адекватнее становится его восприятие индивидом. Важным моментом является то, что ориентация в пространстве полностью детерминирует собой ориентацию человека и во времени. Этот факт находит свое отражение и в естественном языке, где единицы с пространственной семантикой могут развивать временное значение. Например, английское прилагательное *long* в перво-

образном значении имеет пространственную семантику «длинный, пространственный». В производном же значении он приобретает семантику временную – «продолжительный». Заметим, что обратная ситуация, при которой бы то или иное слово с временной семантикой стало словом с пространственным значением, в языках не наблюдается.

Поскольку понимание феномена пространства опирается на личный опыт, пространственное мышление можно целенаправленно формировать и корректировать. В школьном образовании упор на формировании и развитии пространственного мышления детей, как правило, делают такие учебные предметы, как изобразительное искусство и геометрия. Тем не менее, эта проблема чрезвычайно актуальна и при обучении языкам (родному, неродному, иностранному), поскольку любой естественный язык располагает разнообразными средствами выражения пространственной семантики. К числу таковых средств относятся, в частности, предлоги, наречия места, существительные с инвариантной семантикой «пространство, место, участок, здание, помещение», дейктические местоимения и частицы и мн. др.

Характерно, что большинством исследователей этих вопросов пространственное мышление рассматривается как разновидность образного мышления: «Пространственное мышление представляет собой разновидность образного мышления. Этот вид умственной деятельности обеспечивает создание образов и оперирование ими в процессе решения задач. Результатом такой деятельности является не только новый образ, но целостная система образов. Умение мыслить в системе этих образов и характеризует пространственное мышление» [3, с. 7]. Образная природа пространственного мышления предполагает собой умение индивида ориентироваться не только и не столько в реальном пространстве, сколько в пространстве воображаемом. Соответственно, в сознании человека возникает возможность для их взаимного проецирования. На этом строится механизм когнитивных метафор, связанных с осмыслением и вербальными характеристиками пространства. Существование таких механизмов дает основание для того, чтобы рассматривать пространственное мышление как часть мышления образного. Термин «образное мышление» имеет в науке следующее определение: «Образное мышление – это активный процесс синтеза понятий и образов, обусловленный связью абстрактного мышления и ментальной репрезентации чувственного опыта в сознании человека, и вытекающей из этого необходимостью опоры на метафорический способ объективации результатов познания. Метафора, являясь одним из ключевых инструментов образного мышления, позволяет соединять в познании понятийную схему и образную картину мира, что дает возможность человеку адаптироваться

к социокультурным условиям в их многообразии» [12, с. 7-8]. В процессе смыслообразования предлогов роль когнитивной метафоры является определяющей. В самом широком смысле слова, когнитивная метафора предполагает восприятие (познание) одного предмета посредством сопоставления его с другим предметом. В случае же с предлогами с пространственной семантикой происходит сопоставление отношений предметов в реальном пространстве и в пространстве воображаемом (отраженном в человеческом сознании). Кроме того, весьма заметным и значимым случаем проявления когнитивной метафоры в области смыслообразования английских предлогов следует считать использование предлогов с пространственной семантикой во временном значении. Например, предлог *behind* в первообразном своем значении имеет пространственную семантику «позади, за, сзади» - *behind the tree* (за деревом). В производном же значении он приобретает временную семантику «позже», обозначая отставание, промедление, ср.: *The trains are behind schedule* (Поезда прибывают с опозданием).

Мы считаем, что феномен использования когнитивной метафоры как механизма смыслообразования предлогов должен приниматься во внимание при разработке методики обучения предлогам английского языка учащихся младших классов с каракалпакским языком обучения. Заметим, что это также делает игровую технологию наиболее предпочтительной для использования в этих целях. Одним из оснований игры как формы деятельности является аналогия, реализуемая как имитация, и, следовательно, игра неизбежно обращена к когнитивным метафорам. В свою очередь, это делает актуальным обращение методики преподавания английского языка к некоторым данным когнитивной психологии и когнитивной лингвистики. Заметим, что некоторый опыт применения данных когнитивной лингвистики при обучении предлогам английского языка на сегодняшний день уже существует – см. работы [9], [10], [4], [15] и др. Так, М. Калюга отмечает: «Когнитивная лингвистика предлагает альтернативный подход к изучению предлогов, в основе которого лежит утверждение, что различные значения предлога взаимосвязаны и образуют структуру радиального типа. При анализе полисемии предлогов в рамках когнитивной лингвистики учитывается, что понятийная система человека обусловлена его перцептивным и моторным опытом, который переносится на абстрактные идеи и понятия» [4, с. 79]. Мы считаем, что это обстоятельство необходимо конструктивно использовать при разработке и усовершенствовании методики обучения предлогам английского языка учащихся начальных классов Республики Каракалпакстан на основе игровой технологии. Перцептивный и моторный опыт ученика младшей школы, необходимый для понимания про-

странственной и временной семантики английских предлогов, может приобретаться в ходе реализации игровых методов и приемов, разработанных специально в этих целях.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Вежибicka Анна. Семантические универсалии и базисные концепты. – М: Языки славянских культур, 2011. – 568 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
2. Елтанская Е. А. Семантика английских пространственно-динамических предлогов // Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание. – Волгоград, 2006. – №5. – С. 159-162.
3. Зепнова Н.Н. Формирование и развитие пространственного мышления учащихся на элективных курсах по геометрии: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Омск, 2005. – 24 с.
4. Калюга М. А. Применение когнитивной лингвистики при объяснении употребления иностранных предлогов // Вестник ВятГУ. – Вятка, 2021. – №4. – С. 79-87.
5. Карапетова И. Н. Теоретические предпосылки исследования английских предлогов // А-фактор: научные исследования и разработки (гуманитарные науки). 2017. №3. (Электронный ресурс) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-predposylki-issledovaniya-angliyskih-predlogov> Дата обращения: 23.12.2024 г.
6. Комаров Е.В. Полисемантность английского предлога "through" // Studia Humanitatis. – 2020. №2. (Электронный ресурс) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polisemantichnost-angliyskogo-predloga-through> Дата обращения: 18.12.2024 г.
7. Кузнецов А. П. Пространственное мышление как умственная деятельность // Обучение и воспитание: методики и практика. – Новосибирск, 2014. – №11. – С. 13-16.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 394 с.
9. Мисхodgeва Ф. А. Технологии когнитивной лингвистики в методике преподавания иностранного языка (на материале английского предлога over): сб. мат-в 16-й Межд. науч.-практ. конференции Обучение и воспитание. Методика и практика. – Новосибирск: ЦРНС, 2014. – С. 181–187.
10. Мотов С. В. Обучение грамматике английского языка на лингвокогнитивной основе // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2019. – Т. 24. № 179. – С. 32–39.
11. Мюллер В.К. Современный англо-русский русско-английский словарь / В. К. Мюллер. – М.: АСТ, 2022. – 768 с.
12. Сковрцов Д.Е. Образное мышление как предмет философско-антропологического анализа: Автореф. дисс... канд. философ. наук. – Волгоград, 2015. – 30 с.
13. Смирнова Е.А, Шустова С.В. Инкорпорантные комплексы в английском языке // Вестник ВУиТ. – Тольятти, 2013. – №3 (13). – С. 60-70.
14. Таранов М.С. Пространство и время в трансцендентальной философии И. Канта и их современное физическое содержание // Вестник Курганского государственного университета. – 2011. №3 (22). (Электронный ресурс) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvo-i-vremya-v-transsentalnoy-filosofii-i-kanta-i-ih-sovremennoe-fizicheskoe-soderzhanie> Дата обращения: 09.01.2025 г.).
15. Hermet M., Désilets A. Using First and Second Language Models to Correct Preposition Errors in Second Language Authoring // Proceedings of the NAACL HLT Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications. Boulder. – Colorado, 2009. – Pp. 64–72.
16. Waliński J.T. Semantic shifts from space to time in motion-mediated expressions of distance // Language and cognition: meaning across contexts. – Muenchen: Lincom, 2016. – P. 61-71.

METHODOLOGICAL PLATFORM FOR FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS STUDYING ENGLISH AND WAYS FOR ITS IMPLEMENTATION

Abdullaeva D.A.

*doctoral student of Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz*

Tayancy so'zlar: platforma, uslubiy ma'lumot, kasbiy kompetentsiya, pedagogik texnologiyalar, onlayn ta'lim, muloqot qobiliyatlari.

Ключевые слова: платформа, методическая информация, профессиональная компетентность, педагогические технологии, онлайн-обучение, коммуникативные навыки.

Key words: platform, methodological information, professional competence, pedagogical technologies, online learning, communication skills.

РЕЗЮМЕ:

Maqola bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash uchun mo'ljallangan innovatsion metodik platformani ishlab chiqish va joriy etishga bag'ishlangan. Platforma talabalarga chet tilini o'rgatish usullarini chuqur o'rganish imkonini beruvchi keng ko'lamli vositalar va resurslarni taklif etadi. Platformaning amaliy yo'nalishiga alohida e'tibor qaratiladi: talabalar o'zlari o'quv materiallarini yaratishlari, uslubiy ishlanmalarni ishlab chiqishlari va tajribali o'qituvchilardan fikr-mulohazalarni olishlari mumkin.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена разработке и внедрению инновационной методической платформы, предназначенной для подготовки будущих учителей английского языка. Платформа предлагает широкий спектр инструментов и ресурсов, позволяющих студентам глубоко погрузиться в методику преподавания иностранных языков. Особое внимание уделено практической направленности платформы: студенты могут создавать собственные учебные материалы, разрабатывать методические разработки и получать обратную связь от опытных преподавателей.

SUMMARY:

The article is devoted to the development and implementation of an innovative methodological platform designed for training future English language teachers. The platform offers a wide range of tools and resources that allow students to dive deeply into foreign language teaching methods. Particular attention is paid to the practical orientation of the platform: students can create their own educational materials, develop methodological developments and receive feedback from experienced teachers.

Introduction. The present time is characterized by the rapid development of new techniques and technologies, the sharp increase in the volume of various information. The future specialist must not only not get lost in such an enormous flow of information, but also develop corresponding scientific, ideological, and ideological immunity to it. All this requires the formation and development of a culture of using information technologies at the required level. This includes not only receiving information but also the culture of storing, transmitting, and using it. The process of working with information is very complex and difficult. First of all, future specialists need to be well-versed in information retrieval sources, possess relevant skills and qualifications in information processing, develop analytical thinking abilities, critical and creative thinking skills, and qualifications in this field. The media promotes and propagates moral examples, various values, and the student, based on these examples, clarifies and refines their ideas and viewpoints. Correct and effective use of mass media resources (newspapers and magazines, radio, television, Internet) in the educational process;

Both students and teachers must have skills and abilities in using computer technologies, especially the Internet system [12];

The educational institution must have a corresponding material and technical base, in particular, a computer network and an Internet system;

Regular informational hours, systematic work of agitation groups in the educational institution;

flawless functioning of the system for selecting, sorting, and delivering information to the appropriate address in an understandable and adequate form;

Information and psychological security of teachers is ensured, students are protected from information that may negatively affect their psyche and health, they must be able to refuse, prepare, and give an appropriate response to it. The use of modern tools, such as Padlet, Wordwall and graphics tablets, enriches the learning process. These technologies enhance collaboration, facilitate interactive activities, and make technical topics more accessible.[13]

The idea of technologizing pedagogical processes and implementing modern information technologies in them lies in achieving the main goal of the activity - increasing the professional competence of the teacher with guaranteed success. According to the main idea, a teacher of any level achieves the desired results based on the technological processing of educational material, which determines their actions from the goal to the assessment of the results. On the other hand, the presence of the human factor in the pedagogical process complicates the

technological calculation. Educational and upbringing processes cannot be carried out without the personality.

IC includes computers, software, databases, and communication channels that interact to solve information problems. [6]

Similarly, T.N. Galinskaya says that educational platforms integrated with social networks open up new opportunities for learning and cooperation, especially for the younger generation.

According to Pavlyutenkov, a teacher's professional competence is a set of deep knowledge about students, free mastery of pedagogical tools, and the correspondence of a teacher's personal qualities to the requirements of the profession. [3]

Moreover, N.G. Arzamasseva, in her research, stated that the close interaction of theoretical training and practical activity of future social pedagogues in the context of intercultural interaction contributes to the formation of their sustainable ethnocultural competence.

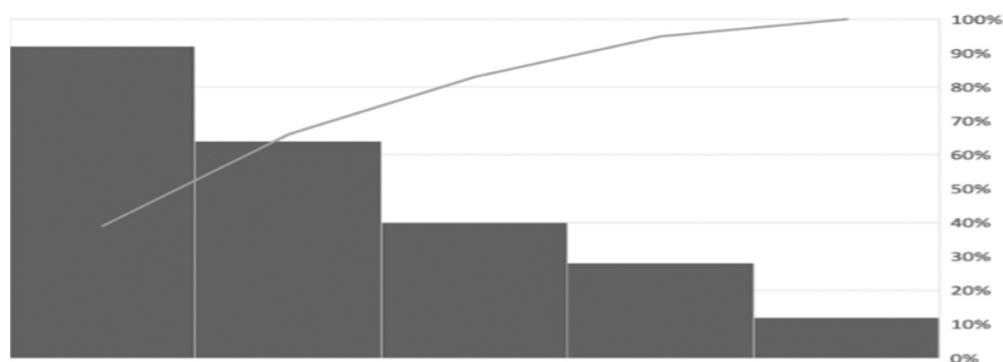
A foreign language teacher's communication skills are a complex personality trait that combines social, linguistic, and psychological aspects. It manifests in the ability to easily and effectively interact with others both in one's native and foreign languages, overcoming any communicative barriers. For a teacher teaching a foreign language, communication skills are not merely desirable qualities, but a professional necessity that requires constant development and improvement. After a brief analysis of the approaches to the teacher's personality and the requirements for their professionalism, we began to define the essence of the concept of "professional competence." For this, we used the modeling method, as researcher P. B. Novik noted, "to know an object is to model it", since each model is to some extent a unique form of reflecting reality.

Methods and Materials. The purpose of this research is to develop a concept and justify the need to create a methodological information platform intended for future English language teachers. The platform should provide pedagogical university students with access to current methodological materials, tools for creating their own teaching materials, as well as the opportunity to exchange experience with colleagues.

Article 16 of the Law of the Republic of Uzbekistan No. 637 of September 23, 2020 "On Education," adopted by the Legislative Chamber on May 19, 2020, and approved by the Senate on August 7, 2020: The Law covers the use of information and communication technologies in education, allowing students to receive knowledge online. This opens up new opportunities for the development of distance learning in Uzbekistan. [4] Modern online learning

relies on diverse digital tools, such as educational platforms, testing software, and online communities for communication and experience sharing.

The educational resources of the Internet can be classified according to the following areas: methodological developments and didactic materials for lessons; curricula, variable courses, teaching modules in a foreign language; electronic textbooks; presentations for lessons; video materials with lesson recordings; articles from the work experience of foreign language teachers, information and pedagogical modules of the work system, pedagogical initiatives of teachers implemented in practical activities. [8] The process of systematizing educational work is included in methodological knowledge alongside the concepts of teaching and educational technologies, or in its scientific analysis and practical organization, knowledge of educational systems, legality, and systemic and technological approaches in pedagogy are combined. In our view, the process of systematizing educational work, in one sense, represents a consistent exchange of situations, the development of activity, and in another case, represents a sum of consistent actions aimed at achieving a certain result. Both values are related to the process of improving the teacher's professional competence in terms of English language proficiency in order to improve the teacher's professional competence in English language in the organizational and pedagogical conditions of certain information technologies of the teacher, and the sum of a number of pedagogical actions is understood as the software of the logical sequence of competence and its algorithm (Fig. 2).

Highest High Above average Average Initial
to the degree

Figure 2. To teachers through information and methodological support stages of independent learning

Results. Based on the research results, the role and importance of information and communication technologies in organizing the processes of developing the

professional competence of English language teachers, the issues of designing these processes, information and methodological support were highlighted, and a system for developing the professional competence of teachers was created. The purpose of this platform is to organize independent learning for future foreign language teachers by creating a unified information and methodological support for teaching English and continuously improving the professional competence of English language teachers, creating, storing, and creating opportunities and transmitting information from the operating system.

Important features include knowledge of the basics of information technology, the use of a computer as a necessary technical tool, the expression of an active social position and motivation of the subjects of the educational space, the sum of knowledge, skills, and abilities related to the search, analysis, and use of information. Usually, when studying the problems of forming specific competence, three levels of acquiring information and communication competence are distinguished:

- basic (basic) - at this level, basic knowledge, skills, and qualifications necessary for computer literacy are formed; minimizing the use of ICT in organizing professional activities (mastering the general methods of creating, editing, storing, copying, and moving information in electronic form, presenting information through presentation technologies, mastering the skills of searching for information on the Internet, etc.). by choosing such a method (or their combination) of interaction on the network that more and more corresponds to the nature of the problem and allows it to be solved in more and more optimal ways);

- technological (at this level, ICT becomes an instrument (weapon) of practical activity (assessing the potential of Internet resources, their interactivity and informativeness from an objective point of view; global computer network resources and software tools, taking into account the main technological analysis, economic, ergonomic, and technical requirements, analysis of the quality, means, and forms of software, technological, and information support in the global Internet);

- to be able to create new tools of professional activity at the practical (professional) level and effectively use them in the professional processes of improving the teacher's professional competence.

In accordance with the three-level model of information and communication competence, the teacher possesses:

- basic level - an invariant of knowledge, qualifications, and skills necessary to achieve the goals of activities to improve the teacher's professional competence based on the teacher's objectives;

- Technological level - readiness to implement technologies and resources specialized in mastering ICT and pedagogical activity, developed in accordance with the requirements of methodology and the content of professional activity;

- Pedagogical (psychological-pedagogical, methodological, creative) level - one can distinguish the development of electronic means suitable for the purposes of professional activity, the use of ICT tools in solving tasks to ensure the spiritual maturity of a person.

Discussion. Comparative analysis: Comparing the developed platform with similar solutions used in other universities or countries.

User Experience Research: Studying how future teachers interact with the platform, which functions they use most actively, and what difficulties they face.

Development of recommendations: Formation of recommendations on the use of the platform in the educational process, as well as its further development.

Conclusion. Thus, before analyzing the theoretical and methodological views presented in the scientific literature, the information and methodological support for the professional competence of an English language teacher represents a holistic system, it is the information and methodological support that includes elements of professional competence that belongs to the functional network of the interactive resource base. In order to improve the professional competence of a teacher, it is envisaged to develop the necessary knowledge and skills in the field as a systemic, integrative unit and a synthesis of practical and intellectual skills. In turn, such professional competence leads to the development of educational content as a cognitive, functional, and linguocultural unit.

LITERATURE:

1. Galinskaya Tatyana Nikolaevna The methodological potential of social Internet services in the training of future foreign language teachers // Problems of modern pedagogical education. 2019. No. 63-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskiy-potensial-sotsialnyh-internet-servisov-v-podgotovke-buduschiy-uchiteley-inostrannogo-yazyka> (accessed: 20.08.2024).

2. Novikova T.V. Continuous learning of teachers. Problems of developing professionalism. / Ed. by TV Novikov. - M., 1997. - 32 p.

3. Pavlyutenkov E.M. Professional Development of a Future Teacher // Teacher. - 1990. - No. - P. 64-69.

4. Abdukadirov A.A. Distance learning models and their classes. // Physics, Mathematics and Informatics. - Tashkent, 2004. - No. -P. 50-56.

5. Chernyshev Pavel Mikhailovich Information and Telecommunication Technologies in Modern Education // Mari Legal Herald. 2017. No1 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-i-telekommunikatsionnye-tehnologii-v-sovremennom-obrazovanii> (accessed: 20.08.2024).
6. Polyakov A. A. Information Systems in Management // Moscow University Bulletin. Episode 21. Management (state and society). 2006. No3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-sistemy-v-upravlenii> (accessed 20.08.2024).
7. Arzamasheva N.G. Formation of ethnocultural competence of future social hunting in higher education: Abstract of diss.... candies. ped. science / - M., 2000. - 18 p.
8. Kenzhebayeva G. T. Features of conducting English lessons using educational platforms in distance learning / G. T. Kenzhebayeva, A. T. Kenzhebayeva, S. Zh. Alimkulova, E. D. Frolova. - Text: immediate // Young Scientist. - 2023. - No. 7 (454). - P. 253-269. - URL: <https://moluch.ru/archive/454/100126/> (accessed 20.08.2024).
9. Barishnikov Nikolay Vasilevich Innovative approach to the methodological training of a foreign language teacher // Teacher of the XXI century. 2018. No1-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyy-podhod-k-metodicheskoy-podgotovke-uchitelya-inostrannogo-yazyka> (accessed: 25.08.2024).
10. Борашева А. (2023). Развитие навыков межкультурного общения посредством перевернутого обучения. Общество и инновации, 4(5), 72–77. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss5-pp72-77>
11. Alimbetova M. M. Authentic texts as tool for developing lexical competence //Hamkor konferensiyalar. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – С. 547-550.
12. Таджимова Ш. (2024). Коммуникативная компетенция и способы её формирования. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 573-575. <https://doi.org/10.2024/pp32nr09>
13. Nuratdinova J. (2024). Teaching English with interactive methods for agricultural students. // Tamaddun nuri jurnali, 12(63), 18-21.

THE ROLE OF SPEECH SKILLS IN IMPROVING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES FOR STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL EDUCATION

Sattarov B.I.

Tashkent Perfect-university senior lecturer

Tayanch soʻzlar: pedagogik jarayon, kommunikativ, pragmatik komponentlar, lingvomadaniy, pragmatik komponentlar, kognitiv semantika, denotativ maʼno.

Ключевые слова: педагогический процесс, коммуникативный, прагматический компоненты, лингвокультурологический, прагматический компоненты, когнитивная семантика, денотативное значение.

Key words: pedagogical process, communicative, pragmatic components, linguocultural, pragmatic components, cognitive semantics, denotative meaning.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada pedagogik jarayonning diagnostika jarayonining xususiyatlaridan biri ko'rib chiqiladi, bu talabalarda chet tillari bo'yicha kompetentsiyani rivojlantirish ko'rsatkichlari asosida aniqlangan miqdoriy xususiyatlarni aniqlash, shuningdek, pedagogika sohasida o'rganilayotgan ob'ektni uning mavjud xususiyatlarini baholash uchun kuzatish va o'lchash qobiliyati, shuningdek, bevosita tadqiqot uchun mavjud bo'lmagan boshqa xususiyatlar.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье речь идет об одной из характеристик диагностического процесса педагогического процесса, которая заключается в выявлении количественных характеристик, определяемых на основе показателей развития компетенции в иностранных языках у студентов, а также способности наблюдать и измерять изучаемый объект в области педагогики для оценки его существующих характеристик, а также других характеристик, которые не доступны для непосредственного исследования.

SUMMARY:

In this article, we are talking about one of the characteristics of the diagnostic process of the pedagogical process, which is the identification of quantitative characteristics determined on the basis of indicators of the development of competence in foreign languages in students, as well as the ability to observe and measure the object being studied in the field of pedagogy to evaluate its existing characteristics, as well as other characteristics that are not available for direct research.

It is known that the upbringing of the younger generation has always been of important and urgent importance [1. 504-b.]. One of the features of diagnosing

the pedagogical process is the identification of quantitative characteristics, determined on the basis of indicators of the development of competence in foreign languages in students. In pedagogical science, observation and measurement of the studied object allows for the assessment of its existing properties, as well as other properties not available for direct research. The following were selected as criteria for assessing foreign language proficiency: motivational-purposeful, linguocultural, communicative-activity, communicative, pragmatic components. It is determined by the indicators available during the experimental work during the initial, intermediate, and final controls.

The level of development of foreign language competence in the educational process is understood as the level of development in the field of science, the level of teaching and mastering professional culture. The development of foreign language competence based on foreign language teaching is relevant, and in our work it is proposed to understand the level of development of foreign language competence of each student as the level of development of professional competence in the educational process [2. 114].

In the process of teaching students foreign languages, as well as in their future professional activities, general professional and specialized disciplines play an important role. Nevertheless, they do not pay attention to the importance of knowledge of a foreign language from the point of view of the direction of education for the full mastery of general professional and special disciplines. Interviews with professors and teachers showed that knowledge of a foreign language plays an important role in the professional activity of future specialists. However, the insufficient level of knowledge of foreign languages and the lack of skills in their independent use by many first-year students creates problems. For this, it is necessary to orient future teachers of vocational education towards professional activity by forming skills in individual work with students, applying a foreign language to each topic in the educational process, and working with foreign language software. In this direction, it is natural for students to encounter the issue of terminology in non-philological fields. In these processes, students, together with the professor-teacher, must pay special attention to the spelling of terms. For example: monografiya – monograph, falsafa – philosophy, filologiya – philology, psixolingvistika – psycholinguistics, psixologiya – psychology, ilm – fan – science and others.

Teaching foreign languages to students studying in higher educational institutions should be combined with the goal of that educational direction. This is of great importance in the presentation of expressions in written communication. Especially in the field of tourism, it is necessary to provide

historical information or in the field of hotel management, the cultured communication of an employee should be able to demonstrate its development from a linguocultural point of view.

In the 21st century, the processes of globalization and integration have affected all spheres of human activity, and a new era has begun, when the need for professionally oriented communication is of great importance. Modern, constantly changing reality places high demands on specialists who must not only possess professional skills and abilities, but also be highly qualified specialists in the field of language communication. Language, as the main means of communication, serves as a kind of mirror reflecting the changes taking place in society [3. 957-963-b.].

Language is one of humanity's most important discoveries, through which we think, communicate, acquire knowledge, and create culture. One of the most important aspects of language is its ability to convey meaning. Language semantics is a branch of linguistics that studies the meanings of language units (words, phrases, sentences), their structure, and interrelationships. Semantics gives us the opportunity to travel into the inner world of language, into the world of meaning.

Semantics (Greek “semantikos” - bildiruvchi, anglatuvchi) is the science that studies the meanings of language units. The main tasks of semantics are:

- Defining and describing the meanings of language units.
- Studying the structure and types of meanings.
- It consists of determining the semantic relations between language units (synonymy, antonymy, hyponymy, etc.).
- Analyze the meanings of sentences and determine their structure.
- Understanding and interpreting the meaning of the text.
- Semantics is developing in various directions. The most important of them are:
 - Lexical semantics: studies the meanings of words, their changes and interrelationships.
 - Grammatical semantics: studies the meanings of grammatical categories (time, mood, person, etc.) and constructions.
 - Formal semantics: Attempts to mathematically model the meanings of language.
 - Cognitive semantics: studies how meanings are reflected in human consciousness and their impact on cognitive processes.
 - Computer semantics: studies the issues of processing language meanings using computers.

Types of meanings and semantic relations. There are different types of meaning in semantics:

Denotative meaning: The reference of a word to an object or phenomenon in the objective world.

- Connotative meaning: Emotional, evaluative, or stylistic coloring of a word.
- Pragmatic meaning: What meaning a word has in a speech situation.

There are various semantic relationships between language units:

Synonymy: Words with similar meanings (for example, “big” and “giant”).

Antonymy: Words with opposite meanings (for example, “hot” and “cold”).

Hyponymy: Words with a common meaning (for example, “apple” is the hyponym of “fruit”).

- Meronymy: Words denoting parts of a whole (for example, “wheel” - a meronym of “machine”).

Semantic analysis is important in linguistics, literary studies, translation theory and practice, computational linguistics, and the field of artificial intelligence. With the help of semantic analysis, the following tasks can be solved:

- Correct understanding and interpretation of the meaning of the text.
- Clarify the meanings of words and use them correctly.
- Improving the quality of translation.
- Automatic text processing (e.g., information search, text synthesis).
- Creation of artificial intelligence systems (for example, systems that understand natural language).

Semantics is closely related to the fields of cognitive linguistics, computational linguistics, and artificial intelligence. Cognitive linguistics studies how meanings are reflected in the human mind and their influence on cognitive processes. Computational linguistics studies the issues of processing language meanings using computers. Artificial intelligence, on the other hand, widely uses semantics in the creation of systems that understand and generate natural language.

Semantics of language is an important field of study of the semantic world of language. Studying semantics helps to understand the essence of language, improve communication, and create new technologies. Semantics is important in linguistics, literary studies, translation theory and practice, computational linguistics and artificial intelligence, and is one of the most promising areas of linguistics of the 21st century.

The theoretical foundations of a foreign language as an approach may not be fully applied in practice. The reason is that the ideas we are analyzing are related to today's reforms in the student education system.

Our state requires obtaining a certificate in one of the foreign languages in any field or specialty, which creates a concept of demand and necessity in society. When considering this problem from a pedagogical point of view, the ability to apply the skills and abilities of foreign languages learned from school to higher educational institutions is also a type of pedagogical skill. At the stages of knowledge, learning, understanding, and studying foreign languages, the student's competence, as well as the role of language in moving towards their goal, increases. We need to develop appropriate norms so that foreign languages are reflected in the minds and understanding of students.

Foreign language learning can be divided into the following main stages:

1. Basic knowledge:

Alphabet: Learning a foreign language alphabet, mastering the pronunciation and spelling of letters.

Pronunciation: Learning to pronounce sounds (phonemes) correctly in a foreign language. For this, it is recommended to familiarize yourself with phonetic transcription.

Fundamentals of Grammar: Studying the basic grammatical rules of a foreign language (noun, adjective, verb, pronoun, article, tense, sentence structure).

2. Enhance vocabulary:

Most frequently used words: Learning the most frequently used 1000-2000 words in a foreign language.

Words by topic: Learning words on topics such as daily life, family, work, education, travel, food.

Word combinations and phrases: Study of word combinations (collocations) and phrases (idioms).

3. Development of language skills:

Reading: Consists of reading and understanding simple texts (stories, articles, messages). Identify the main idea of the text, be able to explain the meaning of words in context.

Listening: Consists of listening to and understanding simple audios (songs, conversations, podcasts). We need to distinguish the main point of the speakers, the most important details.

Writing: We need to make simple sentences, write letters, and create short texts. Compliance with grammatical rules consists of the correct use of words.

Speaking (Speaking): We need to discuss simple topics, answer questions, express opinions, work on pronunciation, and know how to use words correctly.

4. Grammar deepening:

Complex Grammatical Rules: Consists of studying complex grammatical rules such as modal verbs, conditional subordinate clauses, relative subordinate clauses, passive voice, and conjunctions.

Grammar exercises: We need to do exercises to apply grammatical rules in practice.

5. Further enrichment of vocabulary:

Complex words: We need to learn and repeat words that are rarely used but important.

Synonyms and antonyms of words: Consists of studying synonyms and antonyms to better understand the meanings of words.

Origin of words (etymology): By studying the origin of words, we need to make it easier to remember their meanings.

6. Improvement of language skills:

Reading complex texts: We need to read and understand complex texts such as scientific articles, fiction, news.

Listening to complex audios: It is necessary to listen and understand complex audios such as lectures, interviews, and films.

Writing complex texts: We need to write complex texts such as essays, papers, projects, reports.

Free conversation: We need to freely discuss various topics, express opinions, and participate in discussions.

To achieve success in learning a foreign language, we recommend:

- Set a goal: Clearly define the purpose of learning a foreign language (for example, study, work, travel).
- Make a plan: Take time to study and stick to your curriculum.
- Practice regularly: Read, listen, write, and speak a foreign language every day.
- Learn Grammar: Grammar rules are essential for understanding and speaking language correctly.
- Increase vocabulary: Learning new words and applying them in practice.
Qiziqarli materiallardan foydalaning: Xorijiy tildagi filmlar, seriallar, qo'shiqlar, kitoblar o'rganishni yanada qiziqarli qiladi.
- Don't be afraid of mistakes: Mistakes are part of the learning process.
- Self-assessment: Regularly assess your knowledge and language skills.
- Maintain motivation: Celebrate your successes, motivate yourself.

- Get help from a teacher or language center: Professional support makes the learning process more effective.

In conclusion, it can be said that learning a foreign language is one of the long-term, but very useful processes. With proper sequence, constant practice, and maintaining motivation, you can master a foreign language perfectly and gain many opportunities.

Based on the foregoing, it is necessary to determine the level of foreign language proficiency of students studying in non-philological fields. For example: completion of assignments given by the professor-teacher to students in foreign languages, analysis, re-explanation of those things, strengthening skills through modeling, regularly giving assignments. It is necessary to determine the student's level of knowledge using information technologies. In pedagogy, we must study the coefficient of students' mastery of foreign languages using methods of pedagogical qualimetry. Now, for example, a child might not pass our tests, their reading and comprehension processes might be excellent, but they couldn't deliver them to us. To get out of this problem, we need to use "brainstorming" technology and organize verbal communication. In this case, the student can freely express their thoughts and opinions in a foreign language. After expressing their opinion, we must give the student motivation and encouragement. Encouragement mechanisms serve to improve the student's communicative competence. Consequently, motivation arises for the student's learning processes for subsequent stages. Especially for newcomers or employees who are just entering the field, language learning should not be necessary. For example, in our society, we also encounter employees studying foreign languages due to the need for a profession. These processes are related to the proper motivation of young people during their student years. In our study, we recommend the following for students studying in non-philological fields to master foreign languages:

The main goal of the subject is to correctly explain the student's goal of learning foreign languages, regardless of the language of instruction, not as a need, but as a desire. Conducting communication with students and organizing roundtable discussions play a very important role.

When learning foreign languages, there may be great opportunities to learn with the help of a dictionary, but when it comes to orthographic, orthoepic, and grammatical aspects, the student has difficulty. It consists of organizing competitions, olympiads, reading excerpts from fiction in a foreign language (English) in educational areas, etc.

It is necessary to awaken in students a sense of developing psychoanalysis or the ability to fully express their thoughts.

LITERATURE:

1. Мирзиёев М.Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
2. Karshieva B.F. Theoretical views of teaching English to engineering students.// The American Journal of Social Science and Education Innovations. –Tashkent, 2023. №5. –P. 113–116.
3. Alimjanova L.X. Nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'qitishda content asosida o'qitish texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari// Academic Research in Educational Sciences. – Tashkent, 2022. –Vol.5. Issue 3. – P. 957-963.
4. Abdukhayotovna A. K. The Beneficial Angels of Learner-Centered Approach in Prospering Pupils' Communicative Competence in English Classes at Academic Lyceums. – 2022.
5. Jan Ate van Ek. Objectives for foreign language learning. Vol. I. –Strasbourg: Council of Europe, 1986. –P. 36-37.
6. Jalolov J.J., Maxkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. 38 p.
7. Пассов Е.И. Упражнение как средство обучения. Ч. II: учеб. пособие / под ред. Е.И. Пассова, Е.С. Кузнецовой. Серия «Методика обучения иностранным языкам». -№ 8. Воронеж: НОУ «Interlingua», 2002. – 40 с.
8. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному говорению. – М., Просвещение, 2010. С. 277.
9. Рахманов И.В. Некоторые теоретические вопросы методики обучения иностранным языкам в средней школе//Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия.–Изд. 3–е перераб. и доп. – М., 1991. С.187.
10. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика: учеб. пос. для преподавателей и студентов. – М., 2004. С. 416.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

KLASS JAMÁÁTINIŇ TÁRBIYALÍQ IMKANIYATLARÍN DIAGNOSTIKALAW

Nauruzbaeva A.S.

NMPI, Pedagogika kafedrası baslıgı, p.i.d., professor

Таянч сўзлар: шахс, синф жамоаси, мактаб жамоаси, ўқувчилар, умумий ўрта таълим мактаблари, тарбиявий имкониятлари диагностика қилиш, ижтимоий сифатлар, педагоглар.

Ключевые слова: личность, классный коллектив, школьный коллектив, учащиеся, общеобразовательные школы, диагностика образовательных возможностей, социальные качества, учителя.

Key words: personality, class group, school group, students, comprehensive schools, diagnostics of educational opportunities, social qualities, teachers.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада синф жамоасининг тарбиявий имкониятларини диагностика қилиш ишлари мазмуни баён қилинган.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложено содержание диагностической работы по изучению воспитательного потенциала классного коллектива.

SUMMARY:

The article presents the content of diagnostic work on studying the educational potential of a class group.

Shaxstı hár tárepleme tárbiyalaw, onda social sıpatlardı payda etip, bekkem turmıslıq poziciyanı qalıplestiriwden ibarat. Ulıwma orta bilimlendiriw mákemelerinde jámáátti qalıplestiriw juwapkershilikli wazıypa esaplanadı. Mektep jámááti quramında eń turaqlı buwın, bul – klasslar jámáátleri esaplanadı. Klass jámáátinde oqıwshılardıń tiykarǵı xızmeti oqıw bolıp tabıladı. Mine, usı klass jámáátinde oqıwshılar arasında bekkem shaxslar aralıq baylanıs hám múnásebetler payda boladı. Bul menen birge klass jámááti óz negizinde mektep jámáátiniń qalıplesiwi ushın ózine tán fundament wazıypasın atqaradı. Mektep jámááti quramında oqıwshılar jámááti tiykarǵı bólimdi quraydı. Oqıwshılar jámááti – bul social áhmiyetti payda etiw, sonıń menen birge ulıwma saylaw organları hám ulıwma juwapkershilik, bárshe aǵzalardıń huquq hám minnetleri teńligi tiykarındaǵı ózara birlikke iye oqıwshılar toparı bolıp tabıladı.

Oqıwshılar jámááti pedagog tárbiyashılar hámde balalardan ibarat jámááttıń quramalı birlespesi, ózin ózi qadaǵalaw, ózin ózi basqarıw processin qalıplestiriwshi óz betinshe sistema, sonıń menen, óziniń psixologiyalıq ortalıǵına, dástúrlerge iye topar esaplanadı. Jáamááttıń ózine tán ózgeshelikleri. Joqarı dárejede shólkemlestirilgen jámáát ózinde bir neshe ózgesheliklerdi kórsetedi. Olar tómendegiler:

Jámáátti qalıplestiriw belgili nızamlıqlarǵa boysınatuǵın uzaq múddetli, quramalı process bolıp tabıladı. Jáamááttıń júzege keliwi ushın tórt basqış zárúr. Jáamááttıń qalıplesiw basqışlarında dáslep oqıtıwshı pútkil toparǵa talap qoyadı hámde usı processte jámáát aktivleriniń qalıplesiwine ayrıqsha itibar qaratadı. Návbettegi basqışta belgili dárejede qalıplesken jámáát aktivleri jámáát aǵzaları aldına belgili bir talaplardı qoyadı. Ushinshi basqışda bolsa jámáát ulıwma jaǵdayda jámááttıń hár bir aǵzasında belgili tárizdegi iskerlikti alıp barıwın talap etedi. Sońǵı (tórtinshi) basqışta bolsa jámááttıń hár bir aǵzası óz aldına ǵárezsiz rawishte jámáát máplerin belgileytuǵın talaptı qoyıw uqıplıǵına iye boladı. Jáamáátke qoyılatuǵın talaplar mazmunındaǵı jámáát rawajlanıwın anıqlawshı ayqın shólkemlik kórsetkishler esaplanadı. Jáamááttıń ámeliy xızmeti mazmunı, jámáát aǵzalarınń jámáát aldındaǵı juwapkershiligi, olar arasındǵı dóretiwshilik birlik, sonıń menen birge, olardıń minez-qulqı ádep-ikramlıq dárejelerin kórsetiwshi zárúr belgiler sıpatında kórinedi. Jáamáát qalıplestiriwde onıń turmısın belgilewshi ishki procestıń mazmunın inabatqa alıw kerek.

Jámááttıń qalıplesiw basqışların belgilew shárt esaplanadı, sebebi jámáát shegara yaki aralıqqa iye emes. Sogán qaramay, pedagogikalıq kóz-qarastan jámááttıń qalıplesiwin basqışlarǵa ajratıw júdá zárúr bolıp esaplanadı. Balalar jámáátin rawajlanıw basqışlarına ajratıw zárúr. Balalar jámááti rawajlanıwınıń hár bir tásir kórsetiw forma metodların tańlaw imkanın beredi.

Jámáát rawajlanıwınıń birinshi basqışta talap tek ǵana pedagoglar tárepinen qoyıladı. Bul jámáát rawajlanıwınıń baslanǵısh noqatı bolıp esaplanadı. Bul dáwirdegi jámáát ele tárbiyalawshı jámáát bolmay, bálki «payda etiwshi birlik» (klass toparı) bolıp esaplanadı.

Tárbiyalanıwshılar talaplar qoyılıwına itibarsız qaraydı. Jáamáát aǵzalarınń úzliksiz dóretiwshilik xızmetin shólkemlestiriw hám olardı belgili maqset átirapında birlestiriwge erisiw arqalı ǵana jámáát qarar tabadı. Tárbiyalanıwshılardıń jámáát iskerliginde qatnasıwı sebepli, áste aqırın bayıp baratuǵın tájiriye, xızmet nátiyesin birgelikte oylasıw, rejelestirilgen islerdi rejelestiriw jámáát aǵzalarında juwapkershilik, xızmet birligi, sonıń menen

issheńlik múnásibetiniń payda bolıwına tárbiyalanıwshılarda jámáát xızmetine qarata qızıǵıw payda bolıwına alıp keledi.

Balalardıń jámáát xızmetin shólkemlestiriw barısındaǵı maǵlıwmatqa iye emeslikleri sebepli, bul basqısha pedagogtıń tiykarǵı maqseti jámáát aǵzaların ápiwayı tárizde shólkemlestiriwden ibarat. Bul basqısha pedagogtıń talapshańlıǵı, aytqanınan qaytbaslıǵı, izshilligi hám jámááttıń bárshe aǵzalarına talaptı bir qıylı qoya alıwı tiykarǵı faktor esaplanadı. Bul jaǵdayda oqıtıwshılıq «húkimdarlıq» dáwiri uzaq dawam etiwı múmkin emesligin, keri jaǵdayda bir qarawda intizamniń júzege kelgenligi belgili bolsada, topar aǵzalarınń aktivliklerin rawajlantırıw ushın shárayattıń bar emesligin esapqa alıw zárúr.

Bugungi kúnde pedagog alımlar balalar jámááti rawajlanıwı procesin analiz qılar eken, onı tómendegi úsh basqısha bóledi: jámáátti dáslepki birlestiriw; jámáátti qalıplestiriw – onıń hár bir aǵzasın individual rawajlandırıw quralı bolıp tabıladı.

Jámáát turmısındaǵı hár bir basqıshın ajratıp kórsetiw joqarıda bayan etilgen pikirlerge qarsı emes, shaxstıń rawajlanıwında jámááttıń jetekshi áhmiyetin kórsetedi.

Jalǵız talap oqıwshılardıń sabaq processindegi, tánepis hám klastan tıs jumıslar waqtındaǵı jámáát jerleri hámde úydegi minez-qulıq qaǵıydaların óz ishine aladı. Puqta oylap qoyılǵan talaplar sistemasınıń turaqlı ámelge asırılıwı mektepte belgili tártiptiń ornatılıwın táminleydi.

Pedagoglar tárepinen qoyılatuǵın talaplar tómendegi shárayatlarda unamlı nátiyje beredi:

- qoyılatuǵın talaplar oqıwshı shaxsın húrmet qılıw menen qoyılıwı kerek.
- qoyılatuǵın talaplar belgili mektep yaki klasstaǵı bar shárayattı esapqa alǵan halda qoyılıwı lazım.
- qoyılatuǵın talaplar anıq bolıwı kerek.
- oqıwshılardıń sırtqı kelbeti, kiyiniwi, júris-turısı hámde múnásibetine qarata qoyılatuǵın talaplar, olarda ruwxıy mádeniyattı qalıplestiriwge xızmet qılıwı shárt.

Pedagog oqıwshıǵa qoyılatuǵın talaplar kólemi, sistemasın bilip ǵana qalmastan, talap qoyıw metodikasın da ózlestire alǵan bolıwı kerek. Oqıwshılardı talaplar qoyıw metodikası balalardı talaplar mazmunı menen tanıstırıp, olardıń áhmiyetin túsintiriw, tájiriyebe arttırıw hámde olardı turaqlı qadaǵalap barıwdan ibarat.

Oqıwshılardı talaplar menen tanıstırıw kóbinese ulıwmalıq májlislerde ámelge asırıladı. Bunda tálim mákemesi direktori yaki oqıw isleri boyınsha

direktor orınbasarı keleshektegi rejeler hám olardı ámelge asırıw procesindegi talaplar mazmunı menen oqıwshılardı tanıstıradı. Toliq tanıstırıw ayırım jaǵdaylarda ámelde kórsetiw, keyinirek klaslar boyınsha, klass májlislerinde, arnawlı sáwbetler shólkemlestiriw jaǵdayında ámelge asırıladı.

Minez-qulıqtı qalıplestiriwge baǵdarlantırılǵan talaplar menen tanıstırıw bul talaplar ústinde shınıǵıw qıldıırıw menen qosıp alıp barılıwı kerek. Minez-qulıqtı tárbiyalaw sananı tárbiyalawǵa qaraǵanda quramalı jumıs. Oqıwshılar talaplar mazmunın jaqsı túsiniwleri múmkin. Biraq, kópshilik jaǵdaylarda olarǵa ámel qılmaıdı. Sol sebepli turaqlı rawishte shınıǵıw orınlalıw – mádeniy minez-qulıqtı ádetke aylantıradı.

Talaplardıń qoyılıwı processinde olarǵa oqıwshılardıń ámel qılıwı ústinen qadaǵalaw ornalıwı lazım. Qadaǵalap barıw túrli formalar járdeminde ámelge asırıladı, solardan minez-qulıq jurnalın júritiw, klastaǵı rawbetshilik ushın stendta bahalardı jazıp barıw hám basqalar. Qadaǵalaw adalatlı hám turaqlı bolıwı kerek. Onıń nátiyjelerinen oqıwshılardı eskertip barıw lazım.

Jámáátti shólkemlestiriw hám birlestiriw onda aktivti tárbiyalaw menen bekkem baylanıslı. Hár bir pedagogtıń jámáátti qalıplestiriw barısındaǵı háreketi jámááttiń tayanış yadrosın tańlawdan baslanadı.

Jámáát aktivligin qalıplestiriw jámááttiń ol yaki bul xızmetin olardıń jámáát islerindegi qatnasıwı, minez-qulqın baqlap barıwı, hár bir oqıwshınıń social xızmetin shólkemlestiriw uqıplıǵın anıqlaw zárúr. Jámáátte aktivti qalıplestiriw – jámááttiń ol yaki bul xızmetke bolǵan zárurligi mazmunınan kelip shıǵadı. Isenimli, issheń jámáát aktivin jaratıw ushın oqıtıwshı oqıwshılar xızmetin olardıń jámáát islerindegi qatnasıwı, minez-qulqın baqlap barıwı hár bir oqıwshınıń social xızmetin shólkemlestiriw uqıplıǵın anıqlawı lazım.

Jámáát aktivin qalıplestiriwde oqıwshılardıń jámááttegi abıroyın da inabatqa alıw lazım. Jámáát aktivini quramın balalardıń ózleri, álbette, pedagog qatnasıwında hám basshılıǵında tańlansa, maqsetke muwapıq boladı. Pedagog jámáát aktivini menen másłáhátlesiwın payda etedi.

Jámáát aktiviniń hár bir aǵzası moynına belgili wazıypa júklew, belgili dáwirde mine usı wazıypalar júzesinen esabat berip barıwlarına erisiw lazım. Oqıwshılar jámáátinde aktiv basshılıǵında ózin ózi basqarıw jámáát aǵzalarınan ayırımlarınıń basqası ústinnen ústin bolıwına alıp kelmesligi kerek. Sol sebepli pedagog aktivin maqsetke muwapıq xızmet júritiwde qadaǵalap barıwı lazım.

Oqıwshılardıń óz-ózin basqarıw, bul – pedagoglar tárepinnen shólkemlestiriletuǵın jámáát jumısın shólkemlestiriw hám basqarıwda oqıwshılardıń aktiv qatnasıwı bolıp tabıladı. Ózin-ózi basqarıwdıń formaları

arasında jámáát aǵzalarının jiynalısı, konferenciyası hámde túrli komissiyalar xızmeti zárúr orın tutadı.

Oqıwshılar jámáátin qalıplestiriwde dástúrler zárúr orın iyeleydi. Jámáát dástúrleri, bul – qalıplesken ádet bolıp, olardı jámáát aǵzaları birdey qollap-quwatlaydı. Jámáát dástúrleri mazmunında múnásebetler ózgesheligi hámde jámááttin social pikiri ayqın sáwlelenedi.

Jámáát dástúrleri shártli ráwishte ekige bólinedi: kúndelik xızmet dástúrleri; bayram dástúrleri.

Kúndelik xızmet dástúrleri oqıwshılardıń oqıw xızmeti (óz-ara járdem túrleri) n, miynet xızmetin (eginler egiw, shembilikler shólkemlestiriw hám basqalar) óz ishine aladı. Bayram dástúrlerine túrli waqıya hám hádiyseler menen baylanıslı sánelerdi nıshanlaw, tiykarınan, «Álipbe bayramı», Ğarezsizlik, Nawrız bayramı, Este saqlaw hám qádirlaw kúni hám basqalar kiredi.

Dástúrlık bayramlar oqıw mákemelerinde túrlishe ótkeriledi. Oqıwshılar dástúrler mazmunın ańlap, olarǵa qarata sanalı múnásebette bolsa, onıń tásir kúshi joqarı boladı. Dástúrlerdin júzege keliwde oqıwshılardıń oǵan qarata múnásebeti úlken áhmiyetke iye. Mektep adminstraciyası hám oqıwshılar balalar jámáátine ol yaki bul artıqsha dástúrlerdi júklemeslikleri kerek. Olardıń wazıypası ashıq bolmaǵan halda hámde oqıwshılar jaratıw zárúrligin túsintiriw keshelerin shólkemlestiriw hám ótkiziwde birgelikte jumıs alıp barıw, oqıwshılardı dástúrlerdi dawam ettiriwge úyretiwden ibarat.

PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. М., 1991
2. Зверева В.И. Диагностика и экспертиза педагогической деятельности М., Перспектива, 1998, 108 с.
3. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – КН.
4. Nauruzbaeva A.S., Pedagogikalıq diagnostika hám korrekciya Sabaqlıq, T., 2022.
5. Нечаев Н.П. Диагностика воспитанности школьников: Учебно-методическое пособие. – М., 2006.

МЕКТЕП ОҚИВШИЛАРИНИŇ ТÁРБИЯЛИҚ ДÁРЕЖЕСИН DIAGNOSTIKALAW JOLLARI

Baxadirova F.M.

NMPI. Pedagogika qanigeligi 1-kurs magistranti

Таянч сўзлар: педагогик диагностика, тарбиявий даражасини диагностика қилиш йўллари, ўқув материали, таълим жараёни, баҳо, тест, психолог, ўқувчилар.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, способы диагностики уровня образования, учебный материал, учебный процесс, оценка, тест, психолог, студенты.

Key words: pedagogical diagnostics, methods of diagnosing the level of education, educational material, educational process, assessment, test, psychologist, students.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактаб ўқувчиларининг тарбиявий даражасини диагностика қилиш йўллари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье показаны методы диагностики уровня образования школьников.

SUMMARY:

The article shows methods for diagnosing the level of education of schoolchildren.

Pedagogikalıq diagnostika oqıw materialın bilıw procesiniń tiykarın qurap, maqul túsetuǵın pedagogikalıq juwmaqqa keliwge sharayat jaratadı. Sol sebepten de, pedagogikalıq diagnostika:

- birinshiden, oqıwshıǵa individual bilim beriwdi jedellestiredi;
- ekinshiden, mámleketlik hám jámiyetniń tálimge qoyǵan talaplarınan kelip shıǵıp, oqıwshı bilimin tuwrı, ádalatlı bahalawdı támiyinleydi;
- úshinshiden, islep shıǵılǵan bilimlendiriwge tiyisli kriteriya, kriteriyalar arqalı oqıwshınıń klastan klasqa ótiwinde, qánigelikke qabıl etiliwinde minimal talaplarǵa juwap beriwın belgileydi.

Pedagogikalıq diagnostika járdeminde tálim-tárbiya procesi tuwrı analiz etiledi jáne onıń natıyjeliligi tuwrı bahalanadı, basqasha etip aytqanda, pedagogikalıq diagnostika arqalı tálim obyektı, bilimlendiriwge tiyisli túsinipler qay dárejede ózlestirilgenligi analiz etiledi. Pútkil oqıw procesi, oqıw programmaların ózlestiriw dárejesi bahalanadı.

Ataqlı pedagog alım M.P.Nechaeva «pedagogikalıq diagnostikanı tárbiya obyektindurısıyreniwhám túsiniw xızmeti» dep esaplaydı. Negizi pedagogikalıq diagnostika oqıw materialın biliw procesiniń tiykarın qurap, maqul túsetuǵın pedagogikalıq juwmaqqa keliwge sharayat jaratadı. Pedagogikalıq diagnostika zárúrli áhmiyetke iye. Ol oqıw-tárbiya processin jaqsılawǵa xızmet etedi. Bilimlendiriwge tiyisli iskerlik nátiyjesinde erisilgen nátiyjelerdi ádillik penen belgilep beredi, jol qoyılǵan qáte hám kemshiliklerdi jónge salıwǵa jol ashadı, sonıń nátiyjesinde tálimniń rawajlanıp barıwına unamlı tásir etedi.

Pedagogikalıq diagnostika-baqlaw metodı: Pedagogikalıq diagnostikada baqlaw usılı oqıwshınıń oqıwǵa múnasibetin, juwapkershiligin, bilimge umtılwın anıqlaydı. Bunnan kórinedi, oqıwshıdaǵı bunday pazıyetlerdi belgilewde onıń xarakteri, minez-qulqı, ulıwma sociallıq táreplerine úlken áhmiyet beriledi. Sebebi, oqıwshınıń bilim hám kónlikpelerin attestaciya qılıwda jekw, shańaraqlıq, ádep-ikramlılıq kórsetkishleri áhmiyetli rol oynaydı.

Baha shkalası: Baha epliligi de bala shaxsın, onıń oqıwǵa múnásibetin tuwrı belgilewdegi áhmiyetli faktor esaplanadı. Onı pedagog alımlar túrli dáwirde túrlishe anlatqan. Máselen, balalardıń shınıǵıwlar waqtındaǵı qızıǵıw dárejesin 1978-jıldı AQShlıq alım Oini Fittaku tómendegi shkala boyınsha anıqlawdı usınǵan edi.

Heshqanday qızıǵıw joq	Qızıǵıwı belgisiz	Qandaydur qızıǵıwshılıqlar sezildi	Úlken qızıǵıwshılıq bar	Júdá qızıǵıwshań

Óziniń pikirlewindegi oqıwshı:

Júdá kritikalı + 2	Kritikalı pikirlewge beyim + 1	Komformǵa meyil - 1	Júdá komformlı - 2

Óz-ara baylanıslıqqa meyillik:

1	2	3	4	5

-----bos-----orta-----kúshli-----

Sonıń ushın da, mektep oqıwshılarınıń paydalı jumıs koefficienti bala alǵan bahalar menen belgilenedi.

Tómen kórsetkish alǵan oqıwshıǵa kóbirek itibar beriw lazım. Biraq, tiykarǵı itibar jaqsı hám bilgish oqıwshıǵa qaratıladı.

Bunnan tısqari oqıwshı 13-15 jasında ózine úlkenlerdey qarım-qatnas qılıwın talap etedi. Biraq, oqıwshılardıń ayırımları baladaǵı bunday psixologiyalıq

keypiyatlarđı esapqa almay, oġan bala, subyekt sıpatında qaraydı. Usı sebepli oqıtıwshı hám oqıwshı arasında qarama-qarsılıq kelip shıġadı.

Pedagogikalıq diagnostikada baqlaw metodınan paydalanıw úlken áhmiyetke iye. Bul metod pedagogikalıq diagnostikada burın-burınnan qollanıp kelineđi. Ol derlik oqıw, oqıtıw procesi baslanġannan berli bar bolıp esaplanadı.

Eger diagnostikanıń baqlaw usılında balanıń ádep-ikramlılıq, ruwxıy principleri, qızıġıwshılıġı, múnásibeti, pikirlew sheńberi úyrenilgen bolsa, sáwbet, soraw-juwap kóbirek axborot toplaw imkaniyatın beredi. Bunda ol yamasa bul shaxs haqqında obyektiv yaki subyektiv maġlıwmat alıw imkaniyatı bar. Xabar awızeki, jazba, standartlastırılġan, jeke, toparlarġa bólingen halda bir yaki birneshe márte soraw tiykarında toplanadı.

Ádette tekseriwshı tárepinen ámelge asırılġan barlıq baqlaw forma hám usılları da testke kiredi. Baqlawdıń test usılı ilimiy tiykarlarġa qurılġan bolıp, ol belgili talap, nızam-qaqıydalar tiykarında alıp barıladı.

Test tiykarınan psixolog alımlar tárepinen islep shıġılġan hám ámeliyatqa usınılġan. Test pedagogikalıq diagnostika metodları arasında eń qolayı esaplanıp, ol hár tárepleme sıpatlı maġlıwmat beriwı menen ajıralıp turadı. Test sınawı turaqlı quramalasıp baradı. Oġan túrli basqışlarda túrlishe táriyp berip kelingen. Máselen, nemis alımı Linert «Test shaxstıń túrli jaġdayların, jeke ózgeshelik, imkaniyat hám qábiletin anıqlawshı ilimiy metod»-dep táriypleydi. Test usılı shını menen de pedagogikalıq diagnostika metodı bolıp, ol oqıw procesiniń nátiyjesin obyektiv anıqlap beriwge tiyisli kriteriya bolıp esaplanadı. Ol turaqlı analiz tiykarına qurılıp, áyne usı ózgesheligi menen pedagogikalıq process nátiyjeleriniń rawajlanıp barıwına járdem beredi. Házir de testler tálimiy juwmaqlar menen birge texnologiyalıq jaġdaydı, keleshekti, háreket baġdarın da belgilep beredi. Soġan baylanıslı testler tómendegilerge bólinedi:

1. Tálimdegi jetiskenliklerdi anıqlawshı test;
2. Shaxs rawajlanıwı hám onıń imkaniyatların belgilewshı test;
3. Intellektti anıqlawshı test;
4. Ulıwma nátiyjeni belgilewshı test;
5. Belgili aymaqta, mektepte ol yamasa bul pándi oqıtıw nátiyjeliligini kórsetiwshı test;
6. Professional kásipke meyillik uqıplılıġın, shaxstıń funksional imkaniyatların anıqlawshı test;
7. Shaxs psixologiyasın ashıp beriwshı test;
8. Shaxstıń baġdarlanġanlıġın belgilewshı test;

9. Shaxstın qızıǵıwı, meyilligin anıqlap, bul tarawdı rawajlandırıwǵa járdem beriwshi test;

10. Klinikalıq test hám b.

Joqarıda bayan etilgenindey, test hám bahalaw hám pedagogikalıq diagnostika esaplanadı. Oqıwshılar bilimin bul usılda bahalaw 1930-jılda baslanǵan. Biraq, keyingi waqıtlarda ol keń engizilmekte. Keleshekte oqıwshılar bilimin bahalawda test, reyting sisteması baslı rol atqaradı. 5 ballıq bahalaw sisteması oqıwshını hár tárepleme bahalawǵa qolaysızlıǵı ushın, onnan waz keshiw pikirindemiz. Test imkaniyatların bayan etiwdi dawam ettiremiz.

Ámeliyatta ózlestiriwge qaratılǵan testler barǵan sayın kóbirek orın alıp barmaqta.

Ózlestiriwge qaratılǵan testler:

- ◆ belgili predmetti ózlestiriwge qaratılǵan testler;
- ◆ tildi ózlestiriwge qaratılǵan testler;
- ◆ sulıw jazıwdı belgilewge baǵdarlanǵan testler;
- ◆ oqıw tezligi hám texnikasın bahalawshı testler;
- ◆ Sóz baylıǵın anıqlawshı testler;
- ◆ balanıń rawajlanıwın hám mektepke tayarlıǵın anıqlawshı testler;
- ◆ balanıń intellektual iskerligin anıqlawǵa qaratılǵan testler;
- ◆ balanıń didaktikalıq kónlikpe hám epliligin belgilewshi testler hám t.b.

Ózlestiriw ne hám ol qanday aspektlerde kórinedi?

1) Ózlestiriw bul-oqıwshınıń pánlerdi oqıp, úyreniwde erisken nátiyjeleri;

2) Ózlestiriw bul-oqıwshıǵa mektep, demek, mámleket hám jámiyet tárepinen qoyılǵan talapqa erisiw;

3) Ózlestiriw oqıwshınıń belgili dáwirde qılǵan miynetiniń juwmaǵı esaplanadı.

Bizge málim bolǵanıday, tálim orayında insan, shaxs turadı hám barlıq tálimge baylanıslı procesler onıń qábileti, imkaniyatı, mıtájligine qaratıladı. Pedagogikalıq diagnostika bolsa, áne usı umtıls, miynet, iskerlik nátiyjesin hám jaqsı hám jaman tárepten belgilep beredi.

Test tiykarında oqıwshı ózlestiriwın anıqlaw pedagogikalıq diagnostikanıń metodı ekenligin joqarıda aytıp ótken edik. Iyelengen bilimlerdi salıstırıw, nátiyjeliligin, kemshilik hám qátelerin belgilewde onıń imkaniyatı júdá úlken dárejede. Onı ulıwma orta bilim beriw mektebinde qollaw tálimdi rawajlandırıw jumısına úlken payda keltiredi.

Oli Kyuforker mektepte ámelge asırılataǵın testti 3 túrge bóledi. Olar tómendegiler:

a) ózlestiriwdı belgili bir dáwir ishinde anıqlawshı test (máselen, túrli sertifikatlar alıw ushın tapsırılğan test);

b) oqıw qollanbasınıń belgili bir bólegi, bólimi, bapta alınğan maǵlıwmatlardı qay dárejede ózlestirilgenligin anıqlawshı test;

c) oqıw dástúri yamasa sabaqlıqtaǵı bir bólim shınıǵıwlar ótkerilgennen keyin oqıwdı ózlestiriwindegi jetiskenlik hám qáte principlerin anıqlaw testi.

Pedagogikalıq diagnostikanıń ólshewi, isenimlilik koefficienti hár tárepleme jetiliske hám isenimli bolıwı ushın;

- ♦ qayta testten ótkeriw metodi;

- ♦ ekige bólgен halda parallelli testti ámelge asırıw, sol arqalı alınğan maǵlıwmatnıń isenimlilikin tekseriw múmkin.

Anıqlıq, isenimlilikke tekseriw maqsetinde 4 túrli usıl qollanıladı:

- ♦ mazmun tastıyǵı;

- ♦ hártúrli usıllar menen alınğan nátiyjelerdi birqıylı kórsetkishke alıp keliw tastıyǵı;

- ♦ analizler nátiyjeleriniń mas keliwi tastıyǵı;

- ♦ joybarlawdın tastıyǵınan ibarat.

Pedagogikalıq diagnostikada ámel qılıp atırğan test sınavları aymaqlıq diagnostikanı jolǵa qoyıwda da úlken ımkanıyat hám qolaylıqlarǵa iye. Máselen, keyingi jıllarda joqarı oqıw orınlarına talabalar qabıl qılıw boyınsha ámelge asırılıp atırğan test sınaqları nátiyjelerine göre tómendegi anıq hám isenimli analizlerge ańsat ǵana iye bolıw múmkin. Bul test sınavlarınan bizge:

- ♦ qaysı rayon(qala) mekteplerinde qaysı oqıw pání qay ahwalda oqıtılıp atırǵanlıǵı belgili boladı;

- ♦ nátiyjede watanımız aymaǵında kim qanday islep atırǵanlıǵı, kim qanday oqıp atırǵanlıǵı málim boladı;

- ♦ shaxstın óz kemshilik hám juwmaqların belgilep alıwǵa, qaysı baǵdarda kóbirek islew lazımlıǵın anıqlawǵa járdem beredi.

Pedagogikalıq diagnostikani tálim tarawınıń qálegen tarawın analiz qılıwda da ámelge asırıw múmkin. Máselen, Xalıq bilimlendiriw ministrliǵı xalıq táliminiń aymaqlıq basqarma hám bólimleri iskerligin uzaq jıllardan beri 15 baǵdar boyınsha anıq analiz etip barmaqta. Analiz nátiyjeleri bolsa heshqanday qarama-qarsılıqlarǵa alıp kelmeydi. Bunnan maqset kemshilik hám qátelерden tuwrı ámeliy juwmaqlar shıǵarıw, iskerliktiń tiykarǵı hám tuwrı baǵdarın belgilep alıw hám olardı joq etiwde ayanbay islewden ibarat.

Juwmaqlap aytqanda pedagogikalıq diagnostikadan paydalanıw jıllıq hám aldınǵı rejelerdi dúziwde qaysı máselelerge kóbirek itibar beriwdi sanalı túrde belgilep beredi, hámmege birdey ádalatlı bolıw-shaxsiy múnásibetler menen

sınaw nátiyjelerin aralastırılıp jiberilmegende eń isenimli juwmaqlaralıw, oqıwshı hám oqıtıwshı iskerligindegi tipik qáte hám kemshiliklerdi isenimli tárizde ashıp beredi.

PAYDALANĖAN ÁDEBIYATLAR:

1. Nauruzbaeva A.S., Nurjanova R.O., Naimova Z.K., Embergenova A.A. Tárbıya isleri metodikası, Oqıw qollanba, T., 2019.
2. Нечаев Н.П. Диагностика воспитанности школьников: Учебно-методическое пособие. -М., 2006.
3. Нечаев М.П. Практика управления воспитанием в школе: Практическое пособие. -М., 2005.
4. Организация диагностической деятельности в образова-тельном учреждении/ Авт.-сост. Т.А.Мирошниченко - Волгоград, 2009.
5. Педагогический контроль в процессе воспитания: Методические рекомендации / Под ред. Е.Н. Степанова. -М., 2006.

TA'LIM NAZARIYALARI VA ULARNING AMALIYOTGA TATBIQI

Zaynitdinova M.A.

*Toshkent viloyati pedagogik maxorat markazi
"Pedagogika, psixologiya va talim texnologiyalari"
kafedrası mudiri, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Tayanch soʻzlar: ta'lim nazariyalari, biheviоризм, kognitivizm, konstruktivizm, humanistik yondashuv, umumta'lim maktablari, innovatsion metodlar.

Ключевые слова: образовательные теории, бихевиоризм, когнитивизм, конструктивизм, гуманистический подход, общеобразовательные школы, инновационные методы.

Key words: educational theories, behaviorism, cognitivism, constructivism, humanistic approach, comprehensive schools, innovative methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida qo'llanilayotgan asosiy ta'lim nazariyalari va ularning amaliyotdagi qo'llanilishiga e'tibor qaratilgan. Biheviоризм, kognitivizm, konstruktivizm va humanistik yondashuvlarning maktab dars jarayonidagi tatbiqi ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются основные образовательные теории, используемые в средних школах, и их практическое применение. Рассматривается применение бихевиористского, когнитивистского, конструктивистского и гуманистического подходов в процессе школьного обучения.

SUMMARY:

This article examines the main educational theories used in secondary schools and their practical application. The application of behaviorist, cognitivist, constructivist and humanistic approaches in the process of school education is considered.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonining samaradorligi ko'plab pedagogik nazariyalarning puxta o'rganilishi va amaliyotga tatbiq etilishiga bog'liq. Har bir ta'lim nazariyasi o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilash, o'zlashtirish samaradorligini oshirish va ularning shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida qo'llanilayotgan asosiy ta'lim nazariyalari va ularning amaliyotdagi qo'llanilishiga e'tibor qaratamiz.

Biheviorizm va uning tatbiqi. Bixeviorizm (inglizcha: behaviour — „xulq“) — 19-asrning oxiri — 20-asrdagi amerika psixologiyasining yetakchi oqimlaridan biri.

Bihevioristik ta'lim nazariyasi ta'lim jarayonida tashqi rag'batlantirish va mukofotlash tizimiga asoslanadi. Bixeviorizm ta'limotiga ko'ra, odamda, u tug'ilgan vaqtda nisbatan oz (kam) sonli xulqning tug'ma tizimlari (nafas olish, yutish va shahri k.) mavjud bo'ladi va keyinchalik shular ustiga ancha murakkabroq xulq jarayonlari qo'shib boradi. Muvaffaqiyatli reaksiyalar mustahkamlanib boradi va keyinchalik ham „effekt qonuni“ning qayta tiklanishi an'anasiga ega bo'ladi. Reaksiyalarning mustahkamlanib borishi „mashklar qonuniga“ bo'ysunadi, ya'ni bir xil stimullarga javoban bir xil reaksiyalarning qaytaqayta takrorlanaverishi natijasida bu reaksiyalar o'z-o'zidan yuzaga chiqaveradigan bo'lib qoladi.

Bixeviorizm 20-asrning 20- yillarida yuksak darajada rivojlandi. Bixeviorizm atamasi va tadqiqot metodikalarining asosiy g'oyalari antropologiya, sotsiologiya va pedagogikaga ham tatbiq etildi. Xulqni o'rganish borasida bir-biri bilan bog'liq bu fanlar Amerikada bixevioral fanlar deb ataladigan umumiy nom olgan. Hozir ko'p hollarda bixeviorizm g'oyalari saqlanib qolgan, Ikkinchi jahon urushidan keyin bixeviorizm an'analari qator tadqiqotlar, shuningdek dasturli ta'lim (Skinner) deb nomlangan amerika konsepsiyalarida davom ettirilgan.

Hozirgi zamon psixologiyasida bixeviorizm jiddiy tanqid ham qilinadi. Buning sababi bixeviorizmda ong, tafakkur, iroda va shahri kabi asosiy tushunchalar psixologiyadan chetlashtiriladi, psixikaning ijtimoiylik tabiati inkor qilinadi va shularning oqibatida inson xulqi soddalashtirilib yuboriladi. [1,1-jild]

Bunga muvofiq, o'quvchilarning xatti-harakatlari muayyan sharoitlarda shakllanadi va ularga berilayotgan stimullarga bog'liq bo'ladi.

Rag'batlantirish va jazolash tizimi orqali o'quvchilarning ijobiy hulq-atvorini shakllantirish.

Kognitivizm va aqliy rivojlanish

Kognitivizm nazariyasi bilimlarning o'quvchilarning miyasida qanday qayta ishlanishi va saqlanishini o'rganadi. Ushbu yondashuv bo'yicha o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun avvalgi bilimlar bilan bog'lash muhim hisoblanadi.

Konstruktivizm va faol ta'lim. Konstruktivizm - bu tajribani bilim olishning eng yaxshi usuli deb hisoblaydigan ta'lim falsafasi. Konstruktivistning so'zlariga ko'ra, biz nimanidir his-tuyg'ularimiz va o'zaro ta'sirlarimiz orqali filtrlaganimizda, haqiqatan ham tushunamiz. Agar biz ko'rish qobiliyatiga ega bo'lsak (ko'r bo'lmasak) va biz rang «ko'k» g'oyasini tushunishimiz mumkin. Konstruktivizm o'rganish usuli emas, balki ta'lim falsafasidir .

Shunday qilib, u o'quvchilarni o'z bilimlariga ko'proq egalik qilishga undasada, buni qanday qilish kerakligini aniqlamaydi. U hali ham o'quv amaliyotiga moslashtirilmoqda. Falsafa so'rovga asoslangan o'qitish usulini asos qilib oladi, bunda o'qituvchi o'quvchilar o'zlari uchun javoblarni topadigan o'quv muhitini osonlashtiradi. Rivojlanish psixologiyasi ta'limni qanday shakllantiradi Konstruktivizmning dastlabki tarafdorlaridan biri shveysariyalik psixolog Jan Piagee bo'lib, uning ishi bolalarning kognitiv rivojlanishiga qaratilgan. Piagetning (1960-yillarda mashhur bo'lgan) bolalikning rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariyalari hozirgi zamon psixologiyasida hamon qo'llanilmoqda. U bolalarning dunyo bilan o'zaro munosabati va ularning o'zini his qilishlari ma'lum yoshga to'g'ri kelishini kuzatdi. Konstruktivizm ta'lim nazariyasi o'quvchilarning bilimni faqat tayyor shaklda emas, balki mustaqil ravishda kashf qilishlari va o'z tajribalari asosida qurishlarini ta'kidlaydi.[2,202-b]

Konstruktivistik tamoyillar, tabiiyki, biz o'qituvchilardan kutgan narsaga mos keladi. Masalan, o'qituvchilarning kasbiy standartlari ulardan o'quvchilar bilan xulq-atvorni boshqarish uchun munosabatlarni o'rnatishni talab qiladi va mutaxassis o'qituvchilar darslarni talabalarning o'ziga xos madaniy, ijtimoiy va hatto Konstruktivizmni to'g'ridan-to'g'ri foydali o'qitish strategiyalarini ta'minlamaydigan tavsiflovchi nazariya sifatida ko'rish mumkin. Konstruktivizm to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilishi uchun juda ko'p ta'lim kontekstlari (madaniyatlar, yosh, mavzular, texnologiyalar) mavjud, deyishlari mumkin. Bu esa individual ehtiyojlariga moslashtiradi.[2, 201]

Xulosa qilib aytganda umumta'lim maktablarida turli ta'lim nazariyalarining uyg'unlashgan holda qo'llanilishi o'quv jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. O'qituvchilar ta'lim nazariyalarini o'z dars metodikalariga moslashtirib, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimidagi doimiy o'zgarishlar shuni ko'rsatmoqdaki, pedagoglar yangi bilimlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayoniga doimiy ravishda innovatsiyalarni joriy etishlari lozim.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Eldasheva Gulnoza Vasiljanovna. Bilim - bu kashfiyot jarayoni: konstruktivizm ta'limni qanday o'zgartirdi. Образование и инновационные исследования (2022 год №7). 201-203-b
3. Rasulova D. "Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash." Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Karimov S. "Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim sifati." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021.
5. Yo'ldoshev B. "Psixologik-pedagogik ta'lim asoslari." Samarqand: Zarafshon, 2018.

SUMMATIV VA FORMATIV BAHOLASH TIZIMI

Zaynitdinova M.A.

*Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi Pedagogika,
psixologiya va talim texnologiyalari kafedrası mudiri, dots.*

Tayanch soʻzlar: baholash, summativ, formativ, kuzatish, umumlashtiruvchi baholash.

Ключевые слова: оценивание, суммативное, формирующее, наблюдение, суммативное оценивание.

Key words: assessment, summative, formative, observation, summative assessment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada summativ va formativ baholash tizimi, bunday baholash usullarining afzalliklari va cheklovlari, summativ baholash, masalan, oʻquvchilarning umumiy bilim darajasini aniqlashda samarali boʻlsa, formativ baholash oʻquv jarayonini real vaqt rejimida kuzatish va oʻzgartirish imkonini beradi. Ushbu baholash tizimlarining toʻgʻri qoʻllanilishi taʼlim sifatini oshirishga, shuningdek, oʻquvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga yordam berishi haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются система суммативного и формативного оценивания, преимущества и ограничения таких методов оценивания, например, суммативное оценивание эффективно при определении общего уровня знаний учащихся, тогда как формативное оценивание позволяет в режиме реального времени отслеживать и модифицировать процесс обучения. Обсуждалось, что правильное применение этих систем оценки поможет улучшить качество образования, а также удовлетворить индивидуальные потребности учащихся.

SUMMARY:

This article discusses the summative and formative assessment systems, the advantages and limitations of these assessment methods, for example, summative assessment is effective in determining the overall level of knowledge of students, while formative assessment allows real-time monitoring and modification of the learning process. It was discussed that the correct application of these assessment systems will help improve the quality of education, as well as meet the individual needs of students.

Kirish. Baholash tizimlari taʼlim dasturlari, oʻquv rejasi, oʻqitish metodikasi va oʻquvchilar yutuqlarini baholashda muhim ahamiyatga ega. Turli baholash yondashuvlari orasida umumlashtiruvchi va formativ baholash tizimlari taʼlim muassasalarida keng qoʻllaniladi. Har ikkala tizim ham taʼlim jarayonlarini

baholash maqsadida xizmat etsa-da, ular o'z yo'nalishlari, vaqtlari va usullari bilan farqlanadi.

Ushbu maqola umumlashtiruvchi va formativ baholash tizimlarining xususiyatlarini, afzalliklarini va cheklovlarini o'rganishga qaratilgan. Maqsad, o'qituvchilar va ta'lim siyosatchilariga ongli qarorlar qabul qilishda yordam berish uchun qiyosiy tahlil taqdim etishdir.

Tadqiqotobyekti. Ushbu tadqiqotning obyekti - summativ va formativ baholash tizimlarining ta'lim jarayonidagi roli va ularning ta'lim sifatiga ta'siri. Tadqiqot o'quvchilarni baholashda ishlatiladigan bu ikki tizimning samaradorligini, afzalliklari va kamchiliklarini o'rganishga qaratilgan. Maqola shuningdek, har ikki baholash tizimining ta'lim amaliyotiga qanday ta'sir ko'rsatishini, ularning integratsiyasi ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlashdagi rolini o'rganadi.

Olingan natijalar. Tadqiqot davomida summativ va formativ baholash tizimlarining afzalliklari va cheklovlari keltirildi. Summativ baholashning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini baholashda samarali vosita bo'lib, ta'lim dasturlarining samaradorligini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Biroq, uning cheklovlari ham mavjud bo'lib, bu usul o'quvchilarda stressni oshirishi va baholash jarayonini nohaqlik bilan bog'lashga olib kelishi mumkin. Formativ baholash esa o'quvchilarni o'rganish jarayonida yaxshilanishga undaydi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, hamda doimiy fikr-mulohaza olish imkoniyatini taqdim etadi. Formativ baholash jarayoni real vaqt rejimida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali aloqani mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, har ikki tizimning to'g'ri qo'llanilishi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta'limni shaxsiylashtirish va umumiy ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam berishi aniqlandi. O'qituvchilar va ta'lim siyosatchilari har ikki tizimning afzalliklarini hisobga olgan holda qarorlar qabul qilishi va yondashuvlarni birlashtirishi lozim.

Umumlashtiruvchi baholash, odatda, ta'lim jarayonining oxirida o'tkazilib, o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Formativ baholash esa jarayon davomida amalga oshiriladi va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini real vaqtda aniqlash imkonini beradi. Ushbu tizimlarning to'g'ri qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Summativ baholash tizimi:

Summativ baholashning asosiy maqsadi o'quvchilar yoki ta'lim dasturlarining yakuniy natijalarini baholashdir. Bu baholash usuli o'qitish jarayonlarining umumiy samaradorligini aniqlashga yordam beradi va odatda kurs, semestr yoki o'quv yili oxirida o'tkaziladi.

Summativ baholashning bir necha asosiy xususiyatlari mavjud. Birinchidan, bu usul o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchilar o'qitish jarayonida o'z bilimlarini sinab ko'rish, ularni baholash va o'rgangan ma'lumotlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, summativ baholash o'quvchilarning natijalarini solishtirishga imkon beradi. Bu jarayon o'quvchilarni bir-biriga nisbatan baholash, ularning o'zlashtirilgan bilim darajasini aniqlash va ta'lim dasturlarini taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, summativ baholash o'qitish jarayonlarining samaradorligini o'rganish imkonini taqdim etadi va o'qituvchilarga o'quvchilarning bilim darajasini baholashda hamda ta'lim dasturlarini yangilashda yordam beradi.

Summativ baholashda turli usullar va vositalar qo'llaniladi. Odatda, standartlashtirilgan testlar, yakuniy imtihonlar, loyihalar va portfellar kabi baholash usullari amalga oshiriladi. Bu baholashlar o'qitish jarayonlarining samaradorligini o'rganish va o'quvchilar bilim darajasini qiyosiy baholash uchun ishlatiladi. Summativ baholashda ko'plab o'quvchilarni solishtirish va ularning o'zlashtirilgan bilim darajasini tahlil qilish uchun raqamli ma'lumotlardan foydalanish odatiy hol.

Biroq, summativ baholashning bir nechta cheklovlari mavjud. Birinchidan, bu baholash usuli o'quvchilar uchun stress va xavotir manbai bo'lishi mumkin. Yuqori darajadagi baholashlar o'quvchilarda tashvish va xavotirni oshirishi ehtimoli mavjud. Ikkinchidan, summativ baholash o'quvchilarga imkoniyat berishning cheklanganligi va qayta baholash imkoniyatini ta'minlashdagi qiyinchiliklari bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Summativ baholash o'qitish samaradorligini va o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini baholashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu usul ta'lim dasturlarini shakllantirish va takomillashtirishda zarur ma'lumotlarni taqdim etadi. Jamiyatimizda summativ baholashning ahamiyati katta bo'lib, o'qituvchilar, ta'lim muassasalari va siyosatchilar bu baholashlar orqali o'quv jarayonlarini tahlil qilish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda foyda olishlari mumkin.

Summativ va formativ baholash tizimlari bir-biriga qarshi emas, balki ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlash va o'quv natijalarini yaxshilash maqsadida birgalikda qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Usul va vositalar: Ushbu baholash o'quvchilarning umumiy yutuqlarini o'lchash uchun mashg'ulot oxirida amalga oshiriladi. Yillik, ichki yoki tashqi imtihonlar summativ baholashga misol bo'la oladi. Ushbu baholashning maqsadi mahsulotning muvaffaqiyatsizligini yoki o'tishini tasdiqlashdir. Agar formativ baholash o'qitish jarayoni bilan bog'liq bo'lsa, u o'qitish mahsuli bilan bog'liq.

Summativ baholashda standartlashtirilgan testlar, yakuniy imtihonlar, loyihalar va portfellar kabi usullar keng qo'llaniladi. Ushbu baholash usullari ko'pincha baholanadi yoki ballanadi, bu esa talabalar yoki ta'lim muassasalari o'rtasida taqqoslash imkoniyatini yaratadi. Summativ baholashda miqdoriy ma'lumotlar tahlili odatda talabalar yoki ta'lim dasturlarining umumiy ish faoliyatini o'lchashda qo'llaniladi.

Standartlashtirilgan testlar summativ baholashning muhim bir qismidir. Bu testlar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini, bilimlarni tushunish darajasini va o'rganish qobiliyatini baholashga imkon beradi. Ular o'quvchilarning umumiy bilim darajasini solishtirish va talabalarni taqqoslash imkonini yaratadi, shuningdek, obyektiv baholashni ta'minlaydi.

Yakuniy imtihonlar ham summativ baholashning muhim elementidir. Ushbu imtihonlar o'quvchilarning kurs, semestr yoki o'quv yili davomida o'zlashtirgan bilimlarini baholashga mo'ljallangan. O'quvchilar bu imtihonlar orqali o'z bilim darajalarini, tushunish darajalarini va ko'nikmalarini namoyon qilishlari kerak. Yakuniy imtihonlar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini baholashda keng qamrovli va to'liq natijalarni taqdim etadi.

Loyihalar va portfellar ham summativ baholash usullari sifatida muhim rol o'ynaydi. Loyihalar o'quvchilar tomonidan tayyorlangan ilmiy, amaliy yoki tajribaviy ishlar bo'lib, o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini va ko'nikmalarini namoyon qilish imkonini beradi. Portfellar esa o'quvchilar tomonidan tayyorlangan qo'llanmalar, takliflar, yozuvlar va boshqa materiallarni o'z ichiga oladi. Ushbu portfellar o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini, rivojlanishini va yutuqlarini baholashda yordam beradi.

Summativ baholashda miqdoriy ma'lumotlar tahlili talabalar yoki ta'lim dasturlarining umumiy ish faoliyatini o'lchashda qo'llaniladi. Bu tahlil ma'lumotlar asosida o'quvchilarning umumiy natijalarini, o'zlashtirilgan bilim darajasini va talabalarining o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash va qo'llash darajasini baholashga imkon beradi. Miqdoriy ma'lumotlar tahlili summativ baholashda obyektivlik va taqqoslash imkoniyatlarini oshiradi.

Biroq, summativ baholash usullarining qo'llanishiga qarshi talabalar yoki ta'lim muassasalari o'rtasida tartibsizlik va qiyinchiliklar bo'lishi mumkin. Ushbu usullarni bajarish va natijalarining tafsilotlarini o'rganish uchun talabalar va o'qituvchilar tomonidan aniq ko'rsatmalarni ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, summativ baholash o'quvchilar yoki ta'lim dasturlarining yakuniy natijalarini baholashda ishlatiladigan muhim usullardan biridir. Bu usullar o'quv jarayonining samaradorligini, o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini va ta'lim dasturlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Talabalar va o'qituvchilar bu baholash usullari yordamida ta'lim sifatini oshirish

va o'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim darajasini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shakllantiruvchi baholash tizimi:

Formativ baholash - ta'lim jarayonida noto'g'ri tushunchalar, qiyinchiliklar va bilimlardagi bo'shliqlarni aniqlaydigan va bu kamchiliklarni qanday bartaraf etishni baholaydigan vositalar.

Formativ baholash o'qitish va o'rganish jarayonida doimiy fikr-mulohaza va yordamni ta'minlashga yo'naltirilgan muhim bir jarayondir. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, takomillashtirish sohalari belgilash va o'quv natijalarini yaxshilashga yordam berishdir. Formativ baholash o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Formativ baholashning maqsadi - o'quv jarayonini nazorat qilish, o'rganish amalga oshirilmoqdam yoki yo'qmi. U o'qitishning o'quv jarayonini takomillashtirish va takomillashtirish, uni maktab tizimida uzluksiz jarayonga aylantirish uchun mo'ljallangan. Sinovlar talabalar va o'qituvchilarning zaif tomonlarini aniqlaydi va shuning uchun ikkalasi ham ushbu testlardan o'z fikr-mulohazalarini olishlari mumkin. Talabalar va o'qituvchilar o'zlarining qiyinchiliklarini aniqlagandan so'ng, xatti-harakatlarini o'zgartiradilar va bu qiyinchiliklarni bartaraf etadilar.

Ushbu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini oshirish maqsadida ma'lumotlar, ko'nikmalar va tushunchalarni birlashtiradi. Formativ baholash o'quvchilarga o'zlarini baholash, qiziqtirish va muammolarini aniqlash imkonini beradi, shuningdek, ularni yaxshilash yo'llarini topishga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini ifoda qilish, o'zlashtirilgan bilimlarni oshirish uchun doimiy fikr-mulohazalar va qarorlar olishga o'rganadilar.

Formativ baholashning bir necha asosiy usullari mavjud. Misol uchun, o'qituvchi o'quvchilardan o'qish, yozish, fikrlash va muhokama jarayonida bog'liq savollarga javob berishni talab qilishi mumkin. O'quvchilarning yozma yoki amaliy ishlari, vazifalari va loyihalari ham formativ baholash jarayoniga kiradi. Bu orqali o'quvchilar o'z ishlarini takomillashtirish uchun o'qituvchi yordamida maqsadga mos keladigan maslahatlar va taqrizlar olishadi.

Formativ baholashning bir turi o'quvchilarning o'zlarini baholashlari orqali o'quv natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu usulda o'quvchilarga baholar berilib, o'zlarining o'zlashtirilgan bilim darajasini tushunish uchun yutuqlarini, qo'llanilishini va o'zgarishlarni aniqlashlari talab qilinadi. O'quvchilar o'z bilim darajalarini oshirish uchun zarur sohalarni belgilab, yaxshilash uchun yo'nalishlar belgilashlari kerak.

Formativ baholashning muhim xususiyati real vaqt rejimida amalga oshirilishi hisoblanadi. Bu jarayon o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi almashish va kommunikatsiyani kuchaytiradi. O'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt ichida nazorat qilib, ularga moslashtirilgan maslahatlar va yordamlar taklif qiladi. O'quvchilar esa o'z bilimlarini mustahkamlash va o'zlashtirilgan bilimlarni kengaytirish uchun o'qituvchilarga savollar berishlari mumkin.

Formativ baholash o'quvchilarning o'zlarini baholash orqali o'quv jarayonini yaxshilash, qobiliyatlarini aniqlash va o'z bilim darajalarini oshirishda muhim vosita sifatida qaraladi. O'qitish va o'rganish jarayonida formativ baholashning joriy etilishi o'quvchilarga qayerda yaxshilanish kerakligini tushunish imkonini beradi va o'qituvchilarga o'quv jarayonini boshqarish uchun yo'nalish beradi.

Formativ baholashning ko'plab afzalliklari mavjud. Bu usul orqali o'qituvchilar o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash orqali ularga yordam berish, qayerda yaxshilanish zarurligini aniqlash va o'quvchilarning o'z fikrlarini tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Formativ baholash o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun zarur bo'lgan sohalarni aniqlashda yordam beradi. Shu bilan birga, bu jarayon o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani kuchaytiradi va o'quvchilarning bilimlarni oshirish uchun qo'llanmalarga erishishlariga imkon yaratadi.

Xulosa. Ham summativ, ham formativ baholash tizimlari ta'lim jarayonlarini baholashda muhim vositalar sifatida xizmat qiladi. Summativ baholash natijalarni har tomonlama o'rganishni ta'minlash, formativ baholash doimiy fikr-mulohaza va yordamni taqdim etadi. O'qituvchilar va ta'lim siyosatchilari o'quvchilarning faolligini oshirish, shaxsiylashtirilgan o'qitishni ta'minlash va umumiy ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam beradigan samarali baholash strategiyalarini ishlab chiqishda har ikki tizimning o'ziga xos xususiyatlari va afzalliklarini hisobga olishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva, N. A. (2022). Ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligi–bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish omili sifatida. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 601-612.
2. Baydjanov, B. K. (2021). Pedagogical and psychological features of the development of information competence in future teachers. *Theoretical & Applied Science*, (7), 171-178.
3. Bilal Ahmad Baxt. Formative and summative evaluation techniques for improvement of learning process. *European Journal of Business & Social Sciences*. 2019-y. May.776-785b
4. Maksudov.U.K. (2020). Issues of national values and social activity of students in the development of positive psychology. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 394-396).
5. Zamidova,K., & Madraximova,I.B. (2024). Interfaol o 'qitish usullarining nazariy asoslari. *PEDAGOG*, 7(4), 689-692.
6. Bakhadirovna, M. I., & Marjona, P. (2024). Skills of teaching poems in classes. *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, 3(5), 9-13.
7. <https://poorvucenter.yale.edu/Formative-Summative-Assessments>

OLIIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Sobirov B.B.

*Vazirlik huzuridagi Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash
va malakasini oshirish instituti mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: talaba, amaliyot, material, vizual o'qitish, Oliy ta'lim, interfaol, ko'nikma, bilim, texnologiya, mustaqil ta'lim, internet, axborot, nazariya.

Ключевые слова: студент, практика, материал, визуальная подготовка, военное образование, интерактив, умение, знания, технологии, самостоятельное обучение, интернет, информация, теория.

Key words: student, practice, material, visual training, military education, interactive, skill, knowledge, technology, independent learning, internet, information, theory.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimini rivojlantirishda talabalarining nazariy bilim, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish tuzilmasi, ularning ilmiy dunyoqarashlarini kengaytirish, zamonaviy axborot texnologiyalari asosida talabalarning nazariy bilim, amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qo'yiladigan tizimli, ilmiylik va izchillik xossalarini mujassam etgan o'quv materiallarining o'zaro ta'siri, muvofiqlik, vizual o'qitish, ta'lim muammolarini ta'minlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv materialini tarqatish, qiziqtirish, nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyillari keng yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье подробно освещены структура формирования теоретических знаний и практических навыков студентов в развитии системы высшего образования, расширение их научного мировоззрения, взаимодействие учебных материалов, объединяющих системность, научность и последовательность на основе современных информационных технологий, соответствие и визуальное обучение, обеспечение образовательных задач, самостоятельное обучение, распространение учебных материалов, мотивация, а также принципы связи теории с практикой.

SUMMARY:

This article covers in detail the structure of formation of theoretical knowledge and practical skills of students in the development of the higher education system, expansion of their scientific worldview, interaction of educational materials that combine systematicity, scientific nature and consistency based on modern information technologies, compliance and visual learning, provision of educational tasks, independent learning, distribution of educational materials, motivation, as well as principles of connection of theory with practice.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" PF-27-son Farmonida mamlakatimizda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ilmiy dunyo qarashlarini kengaytirish hamda ilmiy fikrlashlarini yuqori saviyada tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan. Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish va ta'limning sifat bosqichi samaradorligi bu Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yilidagi uzluksiz ta'lim tizimining tobora takomillashib borayotgan mavjud bilimlar bilan yosh avlodni tanishtirish, ularning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va kompetensiyalar hosil qilish, yosh avlodni Oliy vatanparvarlik ruhida tarbiyallashni ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buyuk allomalarning ma'naviy ta'rixi va ular qoldirgan merosi, madaniyati, ma'naviyati asoslari, chuqur ildizlarini o'rganish va ulardan keyingi davrda pedagogik rivojlanish yo'nalishida foydalanishga bo'lgan qiziqishi asosida kelajak avlodni tarbiyalashdagi o'z taraqqiyotini belgilovchi omillar yuzaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sohalar bo'yicha tashkil etiladigan faoliyat samaradorligini quyidagi ko'rsatkich xossalari yordamida baholash mumkin:

maqsadni aniqlashtirish va unga erishish imkonini beradigan vazifalarni belgilash;

zarur ish sharoitlarini yaratish;

mehnat unumdorligini ta'minlash;

sarflanayotgan vaqtni tejash; samarali vositalardan foydalanish;

faoliyatni tashkil etishda metodlarni to'g'ri tanlash;

shaxsning faolligiga erishish; mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanish;

shaxs imkoniyatlarini muayyan nuqtaga yo'naltirish;

mehnat va dam olish o'rtasida o'zaro mutanosiblikni yuzaga keltirish va b.sh.

Oliy ta'lim samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda bir qator omillar muhim o'rin tutadi. Jumladan:

Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda ob'ektiv va sub'ektiv omillarning mavjudligi (ularning jarayonga ko'rsatadigan ta'siri inobatga olinishi lozimligi);

Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda moddiy shart-sharoitning yaratilganligi;

O'quv jarayonining o'quv-metodik ta'minoti - darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalar, tavsiyanomalar, yo'riqnomalar, ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar, ma'lumotnomalar, masalalar va misollar to'plami, laboratoriya ishlanmalari, shuningdek, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlanganligi kabi ob'ektiv hamda pedagoglarning kasbiy mahorat va yetarlicha ish tajribasiga egaliklari;

bilim darajalarining yuqoriligi;

o'z ustilarida doimiy izlanishlari;

ilg'or xorijiy tajribalar bilan izchil tanishib borishlari;

faoliyatga nisbatan ijodiy yondashishlari;

shaxsiy rivojlanish dasturiga egaliklari kabi sub'ektiv omillarning mavjud bo'lishi taqozo etiladi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim vositalari sifatida axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Zero, axborotlashgan jamiyatda bu turdagi texnologiyalar ta'lim oluvchilarga o'quv axborotlarini muvaffaqiyatli yetkazib berishda o'ta samarali vositalardan biri sifatida baholanmoqda. Axborot texnologiyalari bir vaqtning o'zida o'quv materiallarini og'zaki, ko'rgazmali hamda amaliy tarzda yoritish imkoniyatiga ega. Masalan, multimediyali dasturlarda asosiy ma'lumotlar ovoz uzatish qurilmasi yordamida og'zaki tarzda bayon etilsa, tasvirlarni namoyish etish qurilmasi vositasida ko'rgazmali shaklda ifodalanadi. Ko'nikma va malakalarni hosil qilish, rivojlantirish taqozo etiladigan vaziyatlarda esa imitatsion trenejyorlar ta'lim oluvchida muayyan amaliy harakatlarni tashkil etish orqali ularga ega bo'lishlariga ko'maklashadi. Qolaversa, ta'lim oluvchi axborot texnologiyalari yordamida tashkil etiladigan mashg'ulotlarda o'zlashtirishga ulgurilmagan ma'lumotlar bilan qayta tanishib chiqishi mumkin bo'ladi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari Internet tarmog'i orqali o'rganilayotgan mavzuga doir yangi ma'lumotlarni izlash, muhimligi, zarurligi, amaliy ahamiyatiga ko'ra samaralash, qayta ishlash hamda ulardan maqsadli foydalanish imkoniyatini yaratishi bilan didaktik ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalaridan ta'limiy maqsadlarda foydalanishning yana bir afzalligi - bu ular orqali o'quv ma'lumotlarini faqat auditoriya sharoitidagina emas, balki istalgan makonda olish mumkinligi bilan belgilanadi. Bu esa ta'lim oluvchiga mustaqil o'qib-o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalaridan nazariy bilimlarni berish (ma'ruza), o'quv topshiriqlarini berish (amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishi), ijodiy topshiriqlarni bajarish (mustaqil

ta'lim), ta'lim oluvchilarning bilimlarini baholash (nazorat) maqsadlarida foydalanilmoqda.

Oliy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligiga erishish quyidagi tamoyillar asosida faoliyat yuritishni taqozo etadi:

Ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan tizimli yondashuv.

O'quv faoliyatini olib borishga nisbatan ijodiy yondashuv.

Ta'lim jarayonining izchil, uzluksiz va maqsadga muvofiq tashkil etilishi.

Ta'lim jarayonining insonparvarlik, demokratik, dialektik va dinamik xususiyatlar kasb etishi.

Oliy ta'limni tashkil etishda talabalarning mustaqil faoliyat yuritishlariga imkon yaratish.

“Oliy ta'limda menejment” fani darslarida o'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish.

Oliy ta'limni tashkil etishda talabalarning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlari, hayotiy tajribalarini inobatga olish.

Ta'lim jarayonida elektron o'quv qo'llanmaning imkoniyatlaridan samarali foydalanish.

Tadqiqotni olib borish jarayonida ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda quyidagi holatlarning ustuvor o'rin tutishiga ishonch hosil qildik:

Har bir mashg'ulotning mohiyatidan kelib chiqqan holda original loyihani ishlab chiqish.

Dars jarayonini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy va xususiy (juz'iy) maqsadlarning aniq belgilanishiga erishish.

Kutilayotgan natijani oldindan bashoratlash.

Maqsadning amalga oshirishini ta'minlovchi vazifalarning belgilanishi.

Mashg'ulotlar jarayonida o'qituvchi va talabalar egallashi lozim bo'lgan o'rin (pozitsiya)larni aniq belgilash.

Mashg'ulot mazmunini puxta yoritilishiga erishish.

Elektron o'quv qo'llanmaning mashg'ulot mazmuniga muvofiq va to'g'ri tanlanishiga erishish.

Talabalarning faoliyatini nazorat qilib borishga imkon beruvchi topshiriqlar tizimini shakllantirish.

Kutilgan natijaning kafolatlanganligini yakuniy baholash.

Bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalarining oliy o'quv muassasalarida Oliy ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati quyidagilarda aks etadi:

- pedagog tomonidan berilayotgan nazariy ma'lumotlar (masalan, o'q otish qoidalarini, avtomatni tozalash, moylash va saqlash, parchalanuvchi qo'l granatlarini ishlatish, nishonni mo'ljalga olish, o'q otish traektoriyasini belgilashga oid bilimlar)ning kompyuter yoki tasvir uzatish vositasi yordamida ko'rgazmali namoyish etilishi;

- oliy bilimlarning kompyuter yoki tasvir uzatish vositasi yordamida og'zaki bayon (verbal) va tasviriyl ravishda bir vaqtda uzatilishi;

- bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchilarida safda yurish, oliy operatsiyalarni o'tkazish maqsadida maxsus xaritalarni tayyorlash, oliy qurol-aslahalarni ishlatish, o'q otish, mudofaa istehkomlarini barpo etishga oid amaliy ko'nikma hosil qilish, mavjud ko'nikmalarning malakalarga aylanishini ta'minlashda imitatsion muhitni yaratish;

- qanday muhit (auditoriya yoki auditoriyadan tashqari)da bo'lishlaridan qat'iy nazar bo'lajak Oliy ta'lim o'qituvchilarining Oliy bilim asoslarini o'zlashtirishlari va mustaqil ta'lim olishlari uchun qulay sharoit yaratish;

- auditoriyalarni o'quv-meyoriyl hujjatlar, yo'riqnomalar, ko'rsatmalar bilan jihozlash, talabalarni o'quv topshiriqlari (muammoli vaziyatlar, muayyan Oliy harakatlarni yuzaga keltirish, oliy buyruqlarni bajarishga oid mashqlar, masala va test materiallari) bilan qurollantirish;

- ta'lim jarayonida talabalarining o'quv faolliklarini oshirish (savolarga javob berishda fikrlarini tasviriyl vositalar yordamida asoslash, amaliy mashg'ulotlarida topshiriqni amaliy-imitatsion tarzda bajarish, mustaqil ta'lim topshiriqlarini kompyuter texnologiyasi yordamida taqdimot, elektron yo'riqnoma, jurnal, sxema, jadval hamda xarita ko'rinishida bajarilishiga erishish);

- oliy ta'lim asoslariga oid o'quv materiallarining talabalar tomonidan o'zlashtirilishini nazorat qilib borish;

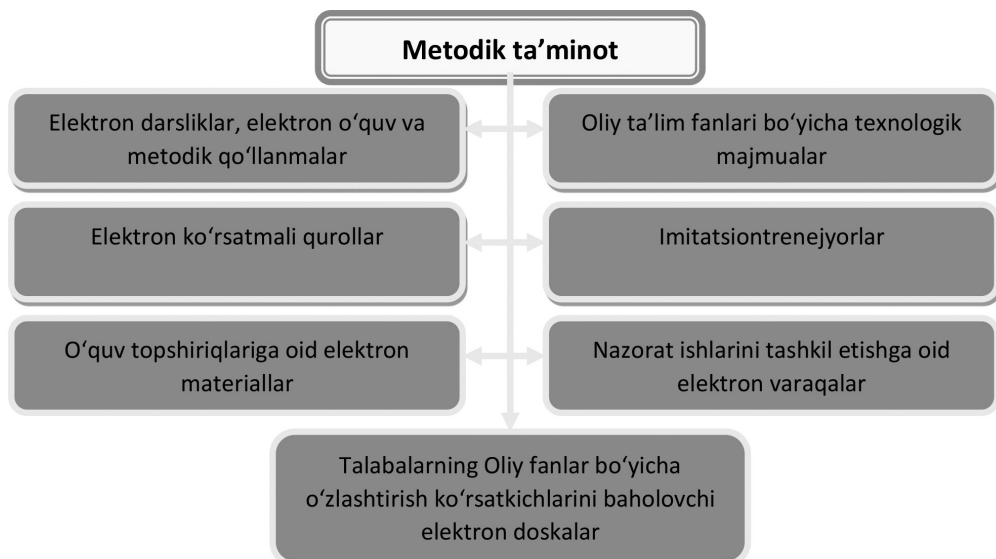
- talabalarining oliy ta'lim asoslariga oid bilim, ko'nikma va malakalarini tashxislash va baholash;

- oliy ta'lim fanlari bo'yicha o'quv semestrlarining yakuni to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash.

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda aytish mumkinki, oliy ta'lim jarayonida zamonaviyl axborot texnologiyalarini qo'llash orqali pedagog va bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchilari quyidagi metodik ta'minotga ega bo'ladi (1-rasm).

Tahlil va natijalar. Tadqiqotni olib borish davrida "Oliy ta'limda menejment" fani bo'yicha quyidagi elektron resurslar yaratildi:

1. Oliy ta'limda menejmentning vazifasi, jangovar xususiyatlari, avtomat bilan ishlashning xavfsizlik qoidalarini yorituvchi elektron o'quv plakatlar.

1-rasm. Oliy ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash orqali yaratiladigan metodik ta'minot

2. Oliy ta'limda menejmentining asosiy mexanizmlari.
3. Oliy ta'limda menejmentining o'quv va o'quv-uslubiy materiallari.
4. Oliy ta'limda menejmentining ma'lumot beruvchi elektron o'quv majmualar.
5. Oliy ta'limda menejmentining elektron paltmormasi.
7. Amaliy masalalar, savollar hamda sinov topshiriqlarining elektron variantlari.
8. "Oliy ta'limda menejmentining" nomli elektron darslik va o'quv qo'llanma.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, ayni vaqtda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hamda keng ko'lamda qo'llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ta'lim va axborot texnologiyalari kun sayin rivojlanib, mamlakatda axborotlashtirish jarayoni tez sur'atlar bilan rivojlantirish davrida ta'lim sohasida axborot resurslarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu o'rinda, zamonaviy axborot texnologiyalari vositasida Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligiga erishish muayyan tamoyillarga muvofiq izchil va uzluksiz tashkil etiluvchi bosqichlarda ro'y beradi. Har bir bosqichda muayyan vazifalar hal qilinadi va ular umumiy maqsadga yo'naltiriladi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Байденко В.Б. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. - №11.-2004. – С. 6.
2. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Компетентностный подход как фактор реализации инновационного образования // Ж. Образование и наука. Известия УрФО РАО. – Екатеринбург: 2011. - №87 (8). – С. 3-18.
3. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари / Монография. – Т.: Фан, 2007. – 160 б.
4. Кузьмина О.С. Подготовка педагогов к работе в условиях инклюзивного образования: Дис. ... канд. пед. наук. – Омск, 2015.
5. Кузьмин Н.В. Повышение квалификации на основе дистанционного обучения // Ж. Высшее образование в России. – М.: 2004. - № 5. – С. 166-167.
6. Наук Б.Г, Тесленко В.И. Формирование интеркультурной компетентности у будущего учителя в России и Германии // Современное естественнонаучное образование: достижения и инновации: материалы 6-й Всерос. науч.-метод. конф. / Отв. ред. Т.В.Голикова. – 2013. – С. 210-214.
7. Пермяков О.Е. Иерархическая модель социально-профессиональной компетентности и подходы к формированию требований к результатам подготовки студентов // Ж. Вестник Адыгейского государственного университета. – Майкоп: 2009. - №1. – С. 105-112

XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH

Baybayeva M.X.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, “Pedagogika”
kafedrası professori, p.f.d.*

Egamberdiyeva Y.F.

“Pedagogika” mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Tayanch so‘zlar: oliy ta’lim, o‘qituvchilarning kasbiy sifatleri, xorij tendensiyalari, pedagogik tayyorgarlik, kasbiy malakalar, zamonaviy ta’lim tizimi, kompetentsiyalar, kasbiy rivojlanish.

Ключевые слова: высшее образование, профессиональные качества учителей, зарубежные тенденции, педагогическая подготовка, профессиональные навыки, современная образовательная система, компетенции, профессиональное развитие.

Key words: higher education, professional qualities of teachers, foreign trends, pedagogical training, professional skills, modern education system, competencies, professional development

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishning xorijdagi tendensiyalarini o‘rganishga bag‘ishlanadi. Maqolada, o‘qituvchining kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayonida xalqaro ta’lim tizimlaridagi yangi yondashuvlar, metodlar va amaliyotlar haqida so‘z yuritilgan. Xususan, pedagogik ta’limning global tendensiyalari, zamonaviy o‘qituvchilik faoliyatida talab qilinadigan kasbiy malakalar, o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish va o‘qituvchilik kasbining dolzarb ahamiyati haqida batafsil tahlil qilingan. Oliy ta’lim tizimining yuksalishi va yangilanishi uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi muhim rol o‘ynaydi. Xorij tajribasi, shu jumladan, pedagogik amaliyotda yangiliklarni joriy etishning muvaffaqiyatli yondashuvlari haqida ham ma’lumotlar taqdim etiladi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена изучению зарубежных тенденций в формировании профессиональных качеств будущих учителей в высших учебных заведениях. В статье рассматриваются новые подходы, методы и практики в процессе формирования профессиональных качеств учителей в международных образовательных системах. В частности, анализируются глобальные тенденции в педагогическом образовании, профессиональные навыки, требуемые для современной педагогической практики, развитие профессиональных компетенций учителей и важность профессии учителя. Профессиональная подготовленность будущих учителей играет ключевую роль в подъеме и модернизации систем высшего образования. Приводятся также зарубежный опыт и успешные подходы к внедрению инноваций в педагогической практике.

SUMMARY:

This article is dedicated to exploring the foreign trends in shaping the professional qualities of future teachers in higher education institutions. It discusses new approaches, methods, and practices in the process of forming the professional qualities of teachers in international education systems. Specifically, it analyzes global trends in pedagogical education, the professional skills required in modern teaching practice, the development of teachers' professional competencies, and the importance of the teaching profession. The professional preparedness of future teachers plays a crucial role in the rise and modernization of higher education systems. Foreign experiences, including successful approaches to introducing innovations in pedagogical practice, are also presented.

Kirish. Respublikamizda bo'lajak o'qituvchilarni xalqaro standartlar asosida raqobatbardosh mutaxassislar darajasida tayyorlashni ta'minlash, pedagog kadrlarni ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlash, ularni ijtimoiy, ma'naviy rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Jumladan, 2024-yil 1-fevralda O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida" Qonuni [1] qabul qilinib, pedagoglarni tayyorlash, pedagogning kasbiy faoliyati amalga oshirilishini ta'minlash, uning huquq va majburiyatlari va boshqalar qonuniy asosda belgilandi. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga davlatimiz rahbari tomonidan mas'uliyatli vazifalar qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11- sentabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida "aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish" hamda "O'zbekiston – 2030" strategiyasida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarini oliy ma'lumotli pedagog kadrlar bilan to'liq ta'minlanishi [2] belgilandi. Davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan qator farmon va qarorlar o'quvchilarning ta'lim va tarbisini rivojlantirishga qaratilganligi xech birimizga sir emas. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilmfan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni umuminsoniy qadriyatlar va barkamol ma'naviyatni, sog'lom muhitni chuqur singdirish, o'quvchilarni vatanparvarlik, insonparvarlik, tolerantlik ruhida tarbiyalash, umumta'lim muassasalarida tasarufidagi ma'naviy va tarbiyaviy ishlarni yangicha ko'rinishda tashkil etishga qaratilganligini ko'rishimiz mumkin.

Bunda, barcha OTMlarda har tomonlama rivojlangan, Vatanini qadrllovchi, davlat va jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini his qiluvchi, mamlakat kelajagi uchun vijdonan va halol mehnat qiluvchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qiluvchi, qonunlarga so'zsiz itoat etuvchi hamda xalqaro ta'lim maydonida raqobatbardosh, yuqori malakali, pedagogika sohalari bo'yicha oliy ma'lumotli mutaxassislarni va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlash kabi ustuvor vazifalarni amalga oshirmoqda. Oliy ta'lim tizimi har qanday jamiyatning taraqqiyotiga

muhim ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi kasbi esa jamiyat uchun eng zarur bo'lgan kasblardan biridir. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni, ularning kasbiy sifatlarini shakllantirish, ta'lim tizimining samaradorligini va sifatini belgilovchi eng muhim omillardan hisoblanadi. Yaxshi malakali o'qituvchilar nafaqat dars berish, balki ta'lim jarayonini samarali boshqarish, talabalar bilan ishlashda ijtimoiy va psixologik aspektlarni hisobga olish, shuningdek, turli pedagogik yondashuvlarni qo'llash kabi ko'plab ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.[2].

Adabiyotlar tahlili va metod. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda xorijiy tendensiyalarni o'rganish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodologiyalarni tahlil qilishni talab etadi. Xorij tajribalarini o'rganish orqali, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida eng samarali va amaliy yondashuvlarni joriy etish mumkin bo'ladi. Maqolada turli mamlakatlarning ta'lim tizimlaridagi tajribalar va ularga asoslangan kasbiy sifatlar shakllantirishdagi metodlar tahlil qilinadi.

Xorij adabiyotlarida ta'lim tizimlarining rivojlanishiga doir bir nechta muhim omillar ta'kidlanadi. Xususan, Unesco tomonidan taqdim etilgan o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga doir qo'llanmalarda, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ilg'or pedagogik metodlar va amaliyotlar, shu jumladan, o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos yondashuvlar, muhim rol o'ynashi ko'rsatilgan. Finlandiya va Germaniya kabi mamlakatlarda, o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda amaliyotlarning ahamiyati katta ekanligi qayd etilgan. Bu yondashuvlar ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchilarni doimiy ravishda kasbiy rivojlantirishga undaydi.

O'zbekiston sharoitida, xorijiy ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan metodlarni tadqiq qilish natijasida, o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va innovatsion yondashuvlar mavjudligi ta'kidlanadi. Masalan, AQSH va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda o'qituvchilarni tayyorlashda masofaviy ta'lim, onlayn platformalar va interaktiv texnologiyalarni qo'llash keng tarqalgan. Shuningdek, Shvetsiya va Daniya ta'lim tizimlarida o'qituvchilarni rivojlantirishda ijtimoiy va shaxsiy kompetentsiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Biroq, xorijiy ta'lim tizimlaridagi muvaffaqiyatlarni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirishda bir qator muammolar mavjud. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim sohasidagi yangi dasturlar va pedagogik yondashuvlar xorijiy tajribalarga tayangan holda amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda o'qituvchilarning kasbiy

malakalarini oshirishga qaratilgan yangi metodikalar va treninglar ishlab chiqilmoqda, ammo bu borada hali ko'p ishlar amalga oshirilishi kerak.

Xorij adabiyotlari tahlili, shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlarni, texnologiyalarni qo'llashning ahamiyatini va o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish uchun xalqaro tajribalarni joriy etishning zarurligini ko'rsatadi. Shunday qilib, xorijiy tajribalarni o'rganish va ular asosida o'zbek ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish lozimligi ani

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda xorij tendensiyalarini o'rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Literatura tahlili: Maqolada xorij ta'lim tizimlaridagi o'qituvchilik kasbi bilan bog'liq tadqiqotlar, ilmiy maqolalar, kitoblar, ta'lim va pedagogika bo'yicha xalqaro ilmiy va metodik adabiyotlar tahlil qilindi.

2. Solishtiruv tahlili: Maqolada turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarini solishtirish metodologiyasi qo'llanildi.

3. Ekspert baholash usuli: Maqolada, pedagogik sohada ekspertlar va ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar bilan intervyular va so'rovlar o'tkazildi. Ushbu metod bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda qo'llanilayotgan xorijiy yondashuvlar, o'qituvchilik kasbi uchun zarur bo'lgan malakalar haqida ma'lumot olish imkonini berdi.

4. Empirik tadqiqotlar: Maqolada o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish bo'yicha amaliy tadqiqotlar asosida o'rganilgan natijalar keltirildi.

5. Sistemaning tahlil usuli: Oliy ta'lim tizimlarida o'qituvchining kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayonini bir butun tizim sifatida o'rganish usulidan foydalangan holda, o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda har bir elementning o'zaro bog'liqligini tahlil qilishga qaratildi.

Muhokama. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda xorij tendensiyalari, albatta, juda muhim o'rin tutadi. Biroq, xorijiy tajribalarni o'z tizimimizga moslashtirish jarayoni turli qiyinchiliklar va cheklovlar bilan yuzlashadi. Mazkur muhokama qismida, xorij ta'lim tizimlarida o'qituvchilarni tayyorlashda qo'llanilayotgan yondashuvlar va metodlar haqidagi fikrlarni muhokama qilib, ularni o'zbek ta'lim tizimida qanday qo'llash mumkinligini ko'rib chiqamiz.

Maqolada olib borilgan tadqiqotlar asosida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda xorij tendensiyalarining o'ziga xos jihatlari va samarali yondashuvlari haqida bir qator muhim xulosalar chiqarildi.

Birinchidan, xorij ta'lim tizimlarida o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda global tendensiyalarning ahamiyati katta. Xususan, pedagogik ta'limda kompetensiya yondashuvi asosiy o'rin tutadi. Bu yondashuv o'qituvchilarga faqat bilim berishdan tashqari, ularni kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga ham alohida e'tibor qaratadi. Shunday qilib, zamonaviy o'qituvchi faqat bilim va ko'nikmalarni egallabgina qolmay, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muloqot qilish kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishi zarur.

Ikkinchidan, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik metodlar va texnologiyalarni samarali qo'llash ahamiyatli bo'lib chiqdi. Xorijda, masalan, Yaponiyada va Finlyandiyada o'qituvchilarning pedagogik malakalarini rivojlantirish uchun ilg'or usullar qo'llanadi. Bu usullar o'qituvchilarni doimiy ravishda yangi pedagogik metod va texnologiyalarni o'rganishga, shuningdek, o'qituvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashishga undaydi. Bundan tashqari, pedagogik malakalarning rivojlanishiga ko'proq amaliyotga e'tibor qaratilgan.

Uchinchidan, xorij ta'lim tizimlarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda ko'p yillik tajriba va ilmiy tadqiqotlar asosida tashkil etilgan metodik yondashuvlarning ahamiyati katta. O'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda ta'lim dasturlarining zamonaviy talablar asosida yangilanishi va pedagogik amaliyotlar o'rtasidagi integratsiya ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi. Ta'limning mazkur zamonaviy yondashuvi, o'qituvchilarning nafaqat amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning shaxsiy fazilatlarini ham o'sishiga turtki beradi.

To'rtinchidan, xorij tajribasi bo'yicha olib borilgan amaliy mashg'ulotlar va malaka oshirish dasturlari orqali o'qituvchilarning doimiy ravishda kasbiy sifatlarini takomillashtirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar samarali hisoblanadi. O'qituvchilarni malaka oshirishning muntazam va tizimli tarzda amalga oshirilishi, ularga pedagogik yondashuvlar, metodik va psixologik bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, o'qituvchilarni doimiy tarzda o'z tajribalarini baham ko'rishga undash, ularni xalqaro va milliy pedagogik amaliyotlar bilan tanishtirishning muhim ahamiyati bor.

Beshinchidan, pedagogik ta'limni takomillashtirishda xorijda joriy etilgan innovatsion texnologiyalar va ta'lim metodlarining rolini alohida ta'kidlash zarur. Xorijiy ta'lim tizimlarida o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda onlayn va offlayn ta'lim texnologiyalarining qo'llanishi, masofaviy ta'lim va interaktiv o'quvositalari yordamida o'qituvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu texnologiyalar o'qituvchilarni doimiy o'rganishga, yangi pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishga rag'batlantiradi.

Natijalar. Jadval-1

Xorijiy ta'lim tizimlarida o'qituvchilarning kasbiy malakalari va kompetentsiyalari

Mamlakat	O'qituvchi Kasbiy Kompetentsiyasi	Ta'lim Yondashuvi	Ta'lim Texnologiyalari
Finnlandiya	Pedagogik va metodik ko'nikmalar	Amaliyotga asoslangan ta'lim	O'qituvchiga yordam berish
Germaniya	Praksis asosida kasbiy rivojlanish	Kasbiy malakalarni oshirish	Zamonaviy o'qitish usullari
AQSh	Kompyuter texnologiyalarini qo'llash	Masofaviy ta'lim	Onlayn platformalar
Shvetsiya	Ijtimoiy va shaxsiy kompetentsiyalar	Ijtimoiy kompetentsiyalarni rivojlantirish	Interaktiv ta'lim texnologiyalari

Jadvalda, turli mamlakatlarda o'qituvchilarning kasbiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan asosiy komponentlar va ularning ahamiyati ko'rsatilgan

Grafik-1

O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalari rivojlanishining xorijiy tizimlarda yili bo'yicha taqqoslash

Grafikda, turli mamlakatlarda o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan yillik o'sish trendini ko'rsatish mumkin. Bunda, masalan, har bir mamlakatda o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun sarflanayotgan mablag' va o'qituvchilarga qaratilgan dasturlarni ko'rsatish mumkin.					
Mamlakatlar	2015	2016	2017	2018	2019
Finnlandiya	65%	68%	70%	72%	75%
Germaniya	50%	62%	64%	66:	70%
AQSh	58%	60%	63%	65%	67%
Shvetsiya	63%	65%	67%	69%	72:

Ushbu grafik va jadvalni vizual tarzda yaratish orqali maqolada xorijiy ta'lim tizimlari va ularning kasbiy sifatlarni shakllantirishdagi tendensiyalarini yaxshiroq tushuntirish mumkin.

Birinchidan, xorijiy ta'lim tizimlarida o'qituvchilik kasbi uchun zarur bo'lgan kompetentsiyalarni shakllantirishda amaliyotning katta ahamiyati mavjud. Ko'plab mamlakatlarda, masalan, Finlyandiya va Germaniyada, o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik metodlar, psixologiya, pedagogik boshqaruv, o'qituvchilarning ehtiyojlariga javob berish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga katta e'tibor beriladi. Biroq, bu yondashuvni o'zbek ta'lim tizimiga tatbiq etishda bir qator muammolarni ko'rish mumkin. Xususan, o'qituvchilarning

malaka oshirish imkoniyatlari va amaliyotga yo'naltirilgan o'quv dasturlarining yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Shunday qilib, xorijiy tajribalarni o'z tizimimizda tatbiq etishda, birinchi navbatda, o'qituvchilarning malaka oshirish tizimini yaxshilash zarur.

Ikkinchidan, xorij tajribalarida ta'lim tizimining shakllanishida mustaqil o'rganish va innovatsion texnologiyalarni qo'llashga alohida e'tibor qaratilgan. Masalan, AQSHda va Buyuk Britaniyada o'qituvchilarning pedagogik malakalarini rivojlantirishda onlayn va offlayn ta'lim texnologiyalari, masofaviy ta'lim platformalari va interaktiv o'quv vositalari keng qo'llaniladi. Biroq, bu usullarni o'zbek sharoitida muvaffaqiyatli qo'llash uchun, o'qituvchilarga kerakli infratuzilma, internet tarmog'i va texnologiyalarni ta'minlash lozim. Aks holda, masofaviy ta'lim tizimi o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda samarali bo'lmاسligi mumkin.

Uchinchidan, xorij ta'lim tizimlarida o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda umumiy malakalarga urg'u beriladi. Xususan, o'qituvchilarni shaxsiy va ijtimoiy kompetentsiyalar bilan birga, kreativ fikrlash va tanqidiy yondashuvlarni rivojlantirishga undashadi. Biroq, o'zbek ta'lim tizimida bunday malakalarni shakllantirishda hali to'liq tizimli yondashuvlar mavjud emas. Buning natijasida, o'qituvchilar faqat bilimlarni berishga qaratilgan yondashuvni afzal ko'rishadi va kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun yetarli sharoitlar taqdim etilmayapti. Bu borada, o'qituvchilarni tanqidiy fikrlash va ijodkorlikka undash uchun maxsus treninglar va seminarlar o'tkazish zarur bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash va ularga kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayoni, pedagogik kompetentsiyalarni rivojlantirishda asosiy o'rin tutadi. Pedagogik kompetentsiya – bu o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonini samarali olib borish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikmalar, qobiliyatlar va psixologik xususiyatlar majmuidir. O'qituvchilarning kasbiy sifatleri nafaqat ta'lim jarayonida, balki jamiyatda faoliyat ko'rsatayotgan barcha sohalarda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda xorijiy tajribalar, innovatsion yondashuvlar va pedagogik metodlarning qo'llanishi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Germaniya va boshqa Yevropa mamlakatlarida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ta'lim jarayonida ijtimoiy va madaniy jihatlarni hisobga olish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish kabi yondashuvlar rivojlanmoqda. Germaniyada o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi nafaqat ilmiy va pedagogik bilimlarni egallash, balki o'quvchilarning ijtimoiy va psixologik jihatlarni ham hisobga olishni o'z ichiga oladi. Bu esa o'qituvchilarni yanada ko'proq hamdard, hissiy va empatik yondashuvlarga ega bo'lishga undaydi.

[3] O'qituvchilarni tayyorlashda ijtimoiy va madaniy kompetentsiyalarni rivojlantirish, o'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olish kabi yondashuvlar o'qituvchilarni nafaqat o'qitish, balki o'quvchilarni yaxshiroq tushunish va ular bilan samarali ishlashga qaratilgan.

Amerikada esa o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik tadqiqotlar, ilmiy ishlar va amaliy mashg'ulotlar o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish diqqatga sazovor. O'qituvchilarni tayyorlashda ilmiy-innovatsion yondashuvlar va tadqiqot asosida amalga oshiriladigan mashg'ulotlar o'qituvchining kasbiy sifatlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Masalan, Amerika o'qituvchilari pedagogik amaliyotda doimiy ravishda yangi tadqiqotlar va pedagogik yondashuvlarni o'rganib boradilar. Bu o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini yanada yuqori darajaga ko'taradi.[6].

Yaponiyada esa o'qituvchilarni tayyorlashda ilm-fan, texnologiya va innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash alohida o'rin tutadi. Yapon ta'lim tizimi bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlashda eng so'nggi texnologiyalardan foydalanishga katta e'tibor qaratiladi. O'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda zamonaviy metodlar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar yordamida ta'lim jarayonini interaktiv, samarali va qiziqarli qilishga intilishadi. Bu esa o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. Xorijiy tajribalarni o'z tizimimizga moslashtirishda ijtimoiy va madaniy omillar ham e'tiborga olinishi kerak. Xorijda o'qituvchilarni tayyorlashda faqat akademik bilimlar emas, balki shaxsiy fazilatlar, ehtiyojlar va o'qituvchilik kasbining ijtimoiy mas'uliyatlari ham muhim hisoblanadi. O'zbekistonda esa o'qituvchilik kasbiga nisbatan hurmat va e'tibor, ayrim hollarda, yetarlicha shakllanmagan. Shuning uchun, xorijiy tajribalar asosida o'qituvchilarni tayyorlashda shaxsiy mas'uliyat va ijtimoiy fazilatlarini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratish zarur.

Bundan tashqari, xorijda o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda ilg'or pedagogik amaliyotlar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlar qo'llanadi. Masalan, Skandinaviyadagi ta'lim tizimlarida o'qituvchilar o'z ish faoliyatlarini muntazam ravishda baholab, o'z malakalarini takomillashtirishga doimiy ravishda intilishadi. Biroq, O'zbekistonda bu yondashuv hali to'liq joriy etilmagan. O'qituvchilarga o'z ish faoliyatini baholash va rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish uchun metodik ko'nikmalarni oshirishga yo'naltirilgan dasturlarni ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, xorij ta'lim tizimlarida o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda qo'llaniladigan yondashuvlarning samaradorligini ta'kidlash kerak. Biroq, bu yondashuvlarni o'zbek ta'lim tizimida muvaffaqiyatli tatbiq

etish uchun aniq strategiyalar, zarur infratuzilma va resurslar kerak. Shuningdek, o'qituvchilarni doimiy ravishda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, pedagogik metodlarni joriy etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan tizimli yondashuvlarni joriy etish lozim bo'ladi. Xorij tajribalarini o'rganish va tatbiq etish jarayonida, o'zbek ta'lim tizimi o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olib, xalqaro tajribalar bilan uyg'unlashtirilgan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishi zarur.

Bugungi kunda o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda, xorijiy ta'lim tizimlarida amalga oshirilayotgan yangi yondashuvlar va tendensiyalar jiddiy e'tiborni tortmoqda. Xorijiy tajriba, ayniqsa o'qituvchilik kasbi uchun zarur bo'lgan kompetentsiyalarni rivojlantirishda muhim o'ringa ega. Turli mamlakatlarda ta'lim tizimlarida o'qituvchilarni tayyorlash, ularga kasbiy malakalar va sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar, yondashuvlar va amaliyotlar mavjud. Ushbu maqolada, aynan xorijdagi tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayonlari tahlil qilinadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirishda xorij tajribasining ahamiyati katta. Har bir mamlakat o'zining o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida turli yondashuvlarni qo'llagan bo'lsa-da, umumiy ravishda ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni, ijtimoiy va madaniy kompetentsiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, zamonaviy pedagogik usullarni o'rgatish va bu orqali o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini shakllantirish nafaqat ta'lim tizimining rivojlanishiga, balki jamiyatning umumiy yuksalishiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Pedagogning maqomi to'g'risidagi Qonuni. 7-8 moddalar.
2. 2022 yil 28 yanvardagi "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni
3. UNESCO (2014). "Teaching and Learning: Achieving Quality for All". UNESCO Publishing.
4. Kholmatova Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). Model of developing and developing innovative thinking skills in students. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 2(4), 190-195.
5. Dilobarkhon K. (2019). The importance of modern innovation in education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
6. Kholikova D. (2020). Intellectual activity of creative thinking verbal test "unusual use". Pedagogical sciences, 22.
7. Maxsitovna K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 5, 542-546.

INNOVATSION PEDAGOGIKA RIVOJINING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Abdullayeva N.M.
Toshkent Perfect University
p.f.f.d.(PhD) dotsent

Tayanch so'zlar: Innovatsion pedagogika, ta'lim sifati, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta'lim, interaktiv metodlar, loyiha asosida o'qitish, ta'lim strategiyalari, mehnat bozoriga moslashuvchanlik, pedagogik innovatsiyalar, xalqaro tajriba.

Ключевые слова: инновационная педагогика, качество образования, инновационные технологии, цифровое обучение, интерактивные методы, проектное обучение, образовательные стратегии, адаптация к рынку труда, педагогические инновации, международный опыт.

Key words: innovative pedagogy, education quality, innovative technologies, digital learning, interactive methods, project-based learning, educational strategies, labor market adaptation, pedagogical innovations, international experience.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada innovatsion pedagogikaning rivojlanish tendensiyalari va uning strategik yo'nalishlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish masalasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, interaktiv yondashuvlar va loyihaviy o'qitish metodlari ta'lim sifati oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari va duch kelinayotgan muammolar muhokama qilinib, xalqaro tajribalar bilan solishtirish orqali optimal yondashuvlar taklif etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются тенденции развития инновационной педагогики и ее стратегические направления с научно-теоретической и практической точки зрения. Анализируется вопрос повышения эффективности обучения за счет внедрения инновационных методов в образовательный процесс. Особое внимание уделено роли цифровых технологий, интерактивных подходов и проектного обучения в улучшении качества образования. В статье обсуждаются преимущества внедрения инновационных технологий в образовательные учреждения, анализируются возникающие проблемы и предлагаются оптимальные подходы на основе международного опыта.

SUMMARY:

This article examines the development trends of innovative pedagogy and its strategic directions from both theoretical and practical perspectives. The study explores how the application of innovative methods in education enhances students' learning efficiency. Special attention is given to the role of digital technologies, interactive approaches, and project-based learning in improving education quality. The article discusses the benefits and challenges of implementing innovative

technologies in educational institutions and proposes optimal approaches based on international experiences.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti ta'lim tizimini yangilash va pedagogik jarayonni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion pedagogika tushunchasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etib, o'quv jarayonining sifatini oshirish, ta'lim metodlarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

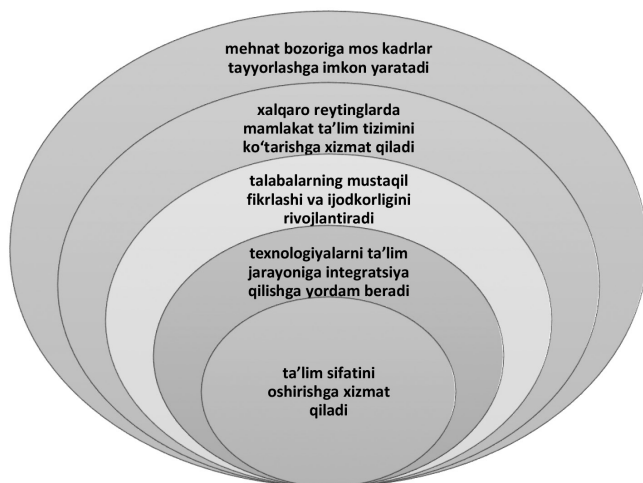
Innovatsion pedagogika – bu an'anaviy ta'lim yondashuvlarini qayta ko'rib chiqish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o'quvchilarning ijodiy hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bugungi kunda dunyo miqyosida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi ham ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish borasida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Innovatsion pedagogikaning dolzarbligi bugungi kunda juda yuqori.

Adabiyotlar tahlili. Innovatsion pedagogikaning rivojlanish tendensiyalari, strategik yo'nalishlari va ta'lim jarayonidagi qo'llanilishiga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu soha zamonaviy ta'lim tizimini isloh qilishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Pedagogika va psixologiya sohasidagi yetakchi tadqiqotchilar innovatsion ta'limning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. Ular orasida konstruktivistik yondashuv, interfaol ta'lim metodlari va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimi

muhim o'rin tutadi.

J.Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi o'quvchilarning o'z tajribasi orqali bilimlarni o'zlashtirishiga asoslanadi. L.S.Vygotskiy innovatsion ta'limning sotsiokultural yondashuviga asos solib, o'qituvchilarning yo'l-yo'riq beruvchi sifatidagi rolini ta'kidlagan. J.

Dyui esa tajriba asosida o'qitish tamoyillarini ilgari surib, amaliy ta'limni rivojlantirishga urg'u bergan.

O'zbekiston va xalqaro ta'lim tizimidagi me'yoriy hujjatlar innovatsion pedagogika tamoyillarini rivojlantirishga yo'naltirilgan:

UNESCO va OECD tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro ta'lim standartlari innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta'limni rivojlantirish" bo'yicha farmonlari innovatsion pedagogika usullarini tatbiq etishning huquqiy asoslarini belgilaydi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash, raqamli texnologiyalarni joriy etish va o'qituvchilarning malakasini oshirishni ta'minlash bo'yicha aniq vazifalarni belgilaydi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida innovatsion ta'lim modelining muvaffaqiyatli tatbiqlari kuzatilmoqda:

Finlyandiya ta'lim tizimi – Shaxsiy yondashuv, o'quvchilarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish va kreativ fikrlashni rag'batlantirish asosida tashkil etilgan.

Singapur ta'lim modeli – Tanqidiy fikrlash, zamonaviy texnologiyalar va STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) yondashuvlariga asoslangan.

AQSh va Yevropa mamlakatlaridagi tajribalar – Gamifikatsiya, masofaviy ta'lim va sun'iy intellektdan foydalanish orqali ta'lim jarayonini moslashuvchan qilishga qaratilgan.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan tadqiqotlar innovatsion metodlarni joriy etish ta'lim sifatini oshirishini tasdiqlaydi.

Ta'limda IT texnologiyalarning qo'llanilishi natijalari bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar o'quvchilarning mustaqil o'rganish va tezroq bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishini ko'rsatgan.

Eksperimental sinov natijalari innovatsion pedagogik metodlar o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogikaning rivojlanishi global tendensiyalarga mos ravishda amalga oshirilmoqda. Ilmiy nazariyalar, huquqiy asoslar va xalqaro tajribalar ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar ta'lim sifatini oshirish, mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash

va o'quv jarayonini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Metodologiya. Innovatsion pedagogikaning rivojlanish tendensiyalari, uning strategik yo'nalishlari hamda ta'lim jarayonida qo'llanilishi masalalarini tahlil qilish jarayonida innovatsion ta'lim metodlarini samarali joriy etish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi va innovatsion pedagogikaning rivojlanish strategiyasini o'rganish va ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etishning ilmiy asoslarini aniqlashga qaratamiz.

Tadqiqot usuli	Tavsif
Nazariy tahlil usuli	Pedagogika, psixologiya va innovatsion ta'lim sohalariga oid ilmiy adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish orqali innovatsion pedagogikaning asosiy yo'nalishlari tahlil qilindi.
Empirik tadqiqot usullari	Ta'lim muassasalarida innovatsion metodlarning qo'llanilishi, ularning samaradorligi va natijalari bo'yicha kuzatuvlar olib borildi hamda statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.
Eksperimental tadqiqot usuli	Innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish natijalarini baholash maqsadida tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi.
Sotsiologik tadqiqot usullari	Pedagog va o'quvchilar orasida so'rovlar, intervyular va fokus-guruh tahlillari o'tkazilib, innovatsion yondashuvlarga bo'lgan munosabat o'rganildi.
Komparativ tahlil usuli	Innovatsion pedagogik yondashuvlarning xalqaro tajribasi bilan taqqoslanib, ularning o'zbek ta'lim tizimiga mosligi o'rganildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar innovatsion pedagogikaning rivojlanish tendensiyalarini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda innovatsion pedagogika ta'lim tizimining rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lib, u ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va zamonaviy mehnat bozoriga moslashishiga yordam beradi.

XXI asr bilim iqtisodiyoti davri bo'lib, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot jamiyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu jumladan, ta'lim ham raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda.

Bugungi globallashtirish iqtisodiyotda ta'lim innovatsiyalarni o'z ichiga olmasa, bitiruvchilar bozor talablariga javob bera olmay qoladi. Bu o'zgarishlar kelajakda yangi kasblar va ko'nikmalarni paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Bugungi kunda innovatsion pedagogika ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va ta'lim sifatini oshirish yo'lidagi eng muhim yo'nalishlardan biri

An'anaviy ta'lim tizimining cheklovlari

- An'anaviy yondashuvlar har doim ham zamonaviy o'quvchilarning ehtiyojlariga javob bera olmaydi.
- yodlashga asoslangan ta'lim usullari ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yetarlicha samarador emas.

Texnologiyalarning ta'limga ta'siri

- Sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, onlayn ta'lim platformalari (Coursera, Udemey, Khan Academy) innovatsion ta'limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda.
- Bunday texnologiyalar ta'lim jarayonini moslashuvchan, qulay va individualizatsiyalangan qilishga yordam beradi.

Hayot davomida o'rganish tamoyili

- Dunyo bo'ylab "Life-long learning" (umrbod ta'lim) tamoyili keng joriy etilmoqda.
- Innovatsion pedagogika aynan bu tendensiyaga mos keladigan usullarni taqdim etadi.

hisoblanadi. Dunyoda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning jadal rivojlanishi, ta'limning individualizatsiyasi va zamonaviy kompetensiyalarga bo'lgan ehtiyoj innovatsion pedagogikani rivojlantirishni taqozo etmoqda. O'zbekiston va dunyo miqyosida bu mavzuning dolzarbligini quyidagi jihatlar bilan asoslash mumkin:

Texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Masofaviy ta'lim, onlayn platformalar va sun'iy intellekt yordamida personalizatsiyalangan o'qitish usullari keng joriy etilmoqda. Innovatsion pedagogika aynan shu texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya sababli kelajak kasblari keskin o'zgarib bormoqda. IT, sun'iy intellekt, data-analitika, ekologiya va biotexnologiya kabi yo'nalishlarga talab ortmoqda. Innovatsion pedagogika ushbu kasblarga mos mutaxassislar tayyorlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnat bozori nafaqat texnik bilimlarni, balki muammolarni hal qilish, ijodiy va tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya ko'nikmalarini ham talab qiladi. Innovatsion ta'lim metodlari (masalan, loyiha asosida o'qitish yoki STEAM metodikasi) ushbu ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

COVID-19 pandemiyasi butun dunyo ta'lim tizimini keskin o'zgartirdi. An'anaviy sinf xonalaridan uzoqlashish natijasida onlayn va gibrid ta'lim shakllari rivojlandi.

Pandemiya innovatsion ta'lim texnologiyalarini jadal joriy qilishga turtki bo'ldi. Shu sababli, bugungi kunda raqamli platformalar, interaktiv darslar va onlayn baholash tizimlariga talab oshgan.

Innovatsion pedagogika pandemiyadan keyingi ta'lim tizimining yangi sharoitlariga moslashishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, MOOC (Massive Open Online Courses) va microlearning (kichik hajmli ta'lim modullari) ommalashmoqda. O'zbekiston ham bu jarayonda ishtirok etdi, biroq an'anaviy usullardan innovatsion yondashuvlarga to'liq o'tish hali ham davom etmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmogda. Jumladan raqamli ta'lim platformalari rivojlanmogda – "Elektron ta'lim" tizimining joriy etilishi, "Uzbekistan Digital Generation" loyihasi va zamonaviy STEAM maktablarining tashkil etilishi innovatsion ta'lim yo'nalishining dolzarbligini ko'rsatmogda.

Xalqaro hamkorlik va ilg'or tajribalarni tatbiq etish – PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish, yirik xorijiy universitetlarning filiallarini ochish (masalan, Turin, Webster, Inha universitetlari) innovatsion pedagogikaga bo'lgan talabni oshirmogda.

Innovatsion pedagogika bugungi kunda nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki mehnat bozorining ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlashda ham muhim rol o'ynamogda. Uning dolzarbligi quyidagi omillar bilan bog'liq:

1. Ta'lim tizimidagi texnologik o'zgarishlar
2. Mehnat bozorining yangi talablariga moslashuv

Ta'lim tizimidagi texnologik o'zgarishlar

- Sun'iy intellekt va raqamli ta'lim platformalarining rivojlanishi.

Mehnat bozorining yangi talablariga moslashuv

- Kelajak kasblariga tayyorgarlik ko'rish va zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish.

Pandemiyadan keyingi yangi ta'lim formatlari

- Onlayn va gibrid ta'lim usullarining keng qo'llanilishi.

Milliy va xalqaro ta'lim islohotlari .

- O'zbekistonda innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ilg'or tajribalarni o'zlashtirish.

3. Pandemiya dan keyingi yangi ta'lim formatlari

4. Milliy va xalqaro ta'lim islohotlari

Shu sababli, innovatsion pedagogikani rivojlantirish nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham bevosita ta'sir qiladi. Bu borada ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, yangi innovatsion metodlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi globallashtirish sharoitida malakali va ijodiy fikrlaydigan mutaxassislar bo'lgan talab ortib bormoqda. Innovatsion pedagogika esa faqat bilim berishga emas, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda ta'lim jarayoni ko'pincha nazariy bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv metodlar yetarlicha rivojlanmagan. Innovatsion yondashuvlar, xususan, loyiha asosida o'qitish (PBL – Project-Based Learning), gamifikatsiya (o'yin elementlarini qo'llash), va adaptiv ta'lim metodlarini joriy etish zarur.

An'anaviy ta'lim tizimi asosan o'qituvchiga yo'naltirilgan bo'lib, bunda o'quvchilar passiv rol o'ynaydi. Innovatsion pedagogika esa talabaga yo'naltirilgan bo'lib, ularning mustaqil fikrlashi va o'zini rivojlantirishiga urg'u beradi. Dunyoning ilg'or ta'lim tizimlari (Finlyandiya, Singapur, AQSh) talabaga yo'naltirilgan ta'lim modeliga o'tgan bo'lib, bunda interaktiv metodlar va loyiha ishlariga katta e'tibor qaratiladi.

Dunyo miqyosida davlatlarning ta'lim sifati xalqaro reytinglar orqali baholanadi (PISA, TIMSS, QS World University Rankings). O'zbekiston bu reytinglardahaliyuqorinatijalargaerishmaganbo'lsa-da,innovatsionpedagogika joriy etilishi bilan bu ko'rsatkichlarni oshirish mumkin. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar natijasida o'quv dasturlari takomillashtirilmoqda, lekin PISA sinovlarida mamlakat hali yetarlicha yuqori natijalarga erisha olgani yo'q. Bunga sabab – ta'lim jarayonida innovatsion metodlarning kamligi desak hato bo'lmaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham innovatsion pedagogikaga keng o'tishi lozim. Buning uchun pedagoglarning malakasini oshirish, moddiy-texnik bazani rivojlantirish va zamonaviy ta'lim metodlarini joriy etish zarur. Shu tariqa, mamlakat raqobatbardosh ta'lim tizimiga erishishi mumkin.

Xulosa. Innovatsion pedagogika bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish va mehnat bozorining real talablariga mos mutaxassislar tayyorlash uchun muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va moslashuvchan bo'lishi lozim. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, virtual

reallik va gibrid ta'lim modellari innovatsion pedagogikaning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, ular o'quvchilarning bilim olish jarayonini individualizatsiyalash va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsion ta'lim metodlari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, kreativlik, moslashuvchanlik va texnologiyalardan foydalanish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ularni kelajak kasblariga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarning roli ham o'zgarib, ular bilim beruvchidan ko'ra yo'lboshchi va murabbiy sifatida faoliyat yuritishlari talab qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogika nafaqat ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, balki jamiyatning umumiy intellektual rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bu esa mamlakatning global ta'lim maydonida raqobatbardosh bo'lishiga va innovatsion iqtisodiyotga moslashuvchan avlodni shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. (2020). "Raqamli ta'limni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi Qonuni" (2020-yil 23-sentyabr).
3. Mirzayev Sh. Bilim va innovatsiya: ta'limda yangi tendensiyalar. Toshkent: Navro'z, 2018.
4. Abdullayeva N. M. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonida: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Yuldashev M. Q. Innovatsion ta'lim va zamonaviy o'qitish metodlari. Toshkent: Istiqbol, 2021.
6. G'aniyev A. Innovatsion pedagogika: nazariy va amaliy masalalar. Toshkent: Sharq, 2020.
7. Nazarova G. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi. Toshkent: Muallim nashriyoti, 2019.
8. Hasanov U. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish strategiyasi. Toshkent: Ilm-fan, 2021.
9. Smirnov S. D. Pedagogik texnologiyalar: innovatsiyalar o'qitish va rivojlanishda. Moskva: Akademiya, 2018.
10. Markova A. K. Pedagogning kasbiy rivojlanish psixologiyasi. Moskva: Prosveshchenie, 2020.
11. Voronin A. A. Raqamli davrda interaktiv ta'lim usullari. Sankt-Peterburg: Piter, 2019.
12. Polat Ye. S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: masofaviy ta'lim va multimedia. Moskva: Yurayt, 2017.

UMUMTA'LIM MAKTAB DIREKTOR O'RINBOSARLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA VARIATIV DASTURLARDAN FOYDALANISH

Abduraxmonov Yo.A.

Oriental universiteti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: modernizatsiya, variativ o'quv dastur, tanlov fanlar, modellashtirish, boshqarish algoritmi, kasbiy faollik.

Ключевые слова: модернизация, вариативная учебная программа, выбор дисциплин, моделирование, алгоритм управления, профессиональная активность.

Key words: modernization, variable curriculum, choice of disciplines, modeling, management algorithm, professional activity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumta'lim maktab direktor o'rinbosarlari faoliyati samaradorligini oshirishda variativ dasturlardan foydalanish masalalari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается использование вариативных программ для повышения эффективности работы заместителей директоров средних школ.

SUMMARY:

This article examines the use of variable programs to improve the performance of secondary school vice principals.

Kirish. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar bilan bir qatorda, ta'limni modernizatsiya qilish yo'nalishida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida variativ o'quv rejalari asosida ta'lim jarayonini tashkil etishda tayanch o'quv rejada belgilangan umumiy haftalik dars soatlari hajmi saqlanib qolingan holda o'quv jarayoni tashkil etildi. Variativ o'quv rejalari barcha umumiy o'rta ta'lim muassasalariga etkazish, tavsiya etilgan yo'nalishlar bo'yicha variativ o'quv rejalari asosida o'qitiladigan sinflarni shakllantirishda o'quvchilar va ota-onalarning xohishlari inobatga

olinishini ta'minlash, variativ o'quv rejalarini joriy etish, tanlov fanlarini belgilash va sinflarni shakllantirishda umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi Kuzatuv kengashi orqali muntazam jamoatchilik nazoratini o'rnatish vazifalari belgilangan[1]. Tashkil etiladigan variativ dasturlar chuqurlashtiradigan bilim berish, tanlangan fanlardan o'quvchilarning yuqori o'zlashtirishini nazarda tutadi.

Tadqiqot usullari. ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, diagnostika, pedagogik kuzatuv, tashxislash, so'rovnoma, modellash, tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil etish usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Umumta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlarni va ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llash, o'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olish, maktab bitiruvchilarining oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlariga tayyorgarlik ko'rishlariga keng imkoniyatlar yaratish maqsadida 2019-2020 o'quv yilining 3-choragidan boshlab, umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-11-sinflarida variativ (o'zgaruvchan, tanlov asosida) o'quv rejalarini tajriba-sinovdan o'tkazilib kelinmoqda[2].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarini tajriba-sinovdan o'tkazish bo'yicha tavsiyalar ilovaga muvofiq tasdiqlanganligi variativ o'quv rejani joriy qilish umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun ixtiyoriy belgilaydi. Umumta'lim maktablarida amalga oshirilayotgan variativ o'quv rejani tuzish umumiy o'rta ta'lim maktabining o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari tomonidan amalga oshiriladi. Hozirda o'quv jarayonini mukammallashtirish bo'yicha ko'plab modellash algoritmlarida islohotlar olib borilmoqda. Model (lot. modulus – o'lchov, me'yor) - biror ob'ekt yoki ob'ektlar tizimining obrazi yoki namunasidir. Modellash uslubidan hozirgi zamon fanida keng foydalanilmoqda. U ilmiy tadqiqot jarayonini engillashtiradi, ba'zi hollarda esa murakkab ob'ektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi. Mavhum ob'ekt, olisda joylashgan ob'ektlar, juda kichik hajmdagi ob'ektlarni o'rganishda modellashning ahamiyati katta. Modellash uslubidan fizika, astronomiya, biologiya, iqtisod fanlarida ob'ektning faqat ma'lum xususiyat va munosabatlarini aniqlashda ham foydalaniladi[8].

Respublikamizda ushbu variativ o'quv rejani tatbiq qilish bo'yicha umumiy o'rta ta'lim maktabining direktori tomonidan amalga oshirish rejasi ishlab chiqilib, maktab pedagogik kengashida tasdiqlanib ijroga yo'naltiradi. Variativ o'quv rejani joriy etish, tajriba-sinovdan o'tkazish ishlariga va ularning samaradorligiga shaxsan umumiy o'rta ta'lim maktabining direktori javobgar hisoblanadi. Variativ o'quv rejasi asosida ta'lim jarayonini tashkil etishda tegishli tayanch o'quv rejasida belgilangan umumiy haftalik dars soatlari xajmi

saqlanishi e'tiborga olingan. 2020 yilning 15 yanvarigacha umumiy o'rta ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarini tajriba-sinovdan o'tkazishning mazmuni variativ o'quv rejani joriy etishning ahamiyati, bitiruvchilarning oliy ta'lim muassasalariga kirishlari uchun yaratilayotgan sharoitlar to'g'risida ota-onalar orasida keng tushuntirish va targ'ibot ishlarini muntazam ravishda olib boriladi. Variativ o'quv reja asosida o'qitiladigan sinflarni shakllantirishda o'quvchilar va ota-onalarning hoxishlari, DTM tomonidan tasdiqlangan qabul yo'nalishi bo'yicha fanlar majmuasi hamda maktabdagi o'qituvchilarning salohiyati inobatga olinadi. Umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini boshqarishning bugungi holatidan kelib chiqib, variativ o'quv dasturlarini amalga oshirish ta'lim jarayoni sifatiga ijobiy ta'sir etadi. Ta'lim jarayonini boshqarish Respublikamizda ta'lim tizimini boshqarish, rahbar va pedagog kadrlarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq muammolar respublikamiz olimlaridan R.Ahliddinov, R.Juraev, U.Inoyatov, Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, S.Turg'unovlar ishlarida o'rganilgan. Ta'limi tizimi xodimlarining faoliyati, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'lim sifati menejmenti takomillashtirish bo'yicha U.Begimqulov, M.Mirqosimov, M.Mirsolieva, J.G'.Yo'ldoshev, M.Yuldashev tomonidan tadqiqotlar olib borilgan [5]. Mazkur fikrga asoslanib aytish mumkinki, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ta'lim tashkilotlarini boshqarishda iqtisodiy bilimlar zarurligini ko'rsatadi. «Boshqaruv» so'zi odatda aniq bir maqsadga erishish uchun boshqariluvchi ob'ektga faol ta'sir ko'rsatishda qo'llaniladi, bu o'z navbatida ma'lum bir rejalashtirilgan faoliyatdir[4]. Boshqarish insonlarning barcha faoliyatlariga tegishli bo'lgan jarayon bo'lib, hayotiy ehtiyojlarni qondirishda, ko'zlangan maqsadlarga erishishda ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholash, mazkur jarayon ishtirokchilariga ta'sir ko'rsatish orqali ularning faoliyatini muvofiqlashtirishni ifodalaydi[6].

Variativ o'quv dasturlarini amalga oshirishda o'quv jarayonini modellashtirishni takomillashtirishning asosiy maqsadi modellashtirish usulini to'liq o'rganib o'quv jarayonini boshqarish, pedagogik o'lchovlar asosida boshqarish algoritmlarini ishlab chiqish bo'lib, natijada talabaning o'quv jarayonida bilimlarni to'liq o'zlashtira olishiga bo'lgan harakatining kuchayishidir va uning vazifalari:

- o'quv jarayonida modellashtirish usullarini o'rganib chiqish;
- psixologik o'lchovlarni o'quv jarayonida qo'llash usullarini ishlab chiqish;
- o'quv jarayonlarini barcha komponentlarini o'rganib chiqish uni boshqarish algoritmlarini ishlab chiqarishdan iborat[3].

Variativ o'quv dasturi bilan ishlaydigan sub'ekt o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari hisoblanib, uning kasbiy kompetentligi, madaniyat, tashabbuskorligi, shaxsiy sifatlari, boshqaruv ko'nikmalari va tajribasi, tizimli tahlil va qaror qabul qilish malakasi, lavozim vazifalarni, eng avvalo, davlat siyosati talablaridan kelib chiqqan holda bajarishning maqbul, samarali yo'llarini amalga oshirish talab etadi.

Variativ o'quv dasturlari bo'yicha dasr mashg'ulotlari olib boriladigan tanlov sinfida tanlov fanlari uchun ajratilgan soatlarni yo'nalishlar bo'yicha tegishli fanlar uchun quyidagicha taqsimlash tavsiya etiladi:

Xorijiy til va filologiya yo'nalishida 10-sinfda "Chet tili" fani 4,5 soat, "Ona tili va adabiyot" fani 5 soat, 11-sinfda "Chet tili" fani 4 soat, "Ona tili va adabiyot" fani 6 soat o'qitilishi mumkin;

Moliya - iqtisod y o'nalishida: 10-sinfda "Matematika" fani 5 soat, "Chet tili" fani 4,5 soat, 11-sinfda "Matematika" fani 5 soat, "Chet tili" fani 5 soat o'qitilishi mumkin;

Texnologiya y o'nalishida: 10-sinfda "Matematika" fani 3,5 soat, "Fizika" fani 6 soat, 11-sinfda "Matematika" fani 4 soat, "Fizika" fani 6 soat o'qitilishi mumkin;

Tabiiy fanlar y o'nalishida: 10-sinfda "Biologiya" fani 4,5 soat, "Kimyo" fani 5 soat, 11-sinfda "Biologiya" fani 5 soat, "Kimyo" fani 5 soat o'qitilishi mumkin;

Gumanitar yo'nalishida: 10-sinfda "Tarix" fani 4,5 soat, "Ona tili va adabiyot" fani 5 soat, 11-sinfda "Tarix" fani 5 soat, "Ona tili va adabiyot" fani 5 soat o'qitilishi mumkin"[9].

O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlarida kasbiy faollik - ta'limning me'yoriy-hukukiy hujjatlari, boshqaruv mahorati, ish yuritish tizimi, ta'lim jarayonida va boshqaruvda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, kasbiy kompetentligi, chet tillarini bilishda ifodalanadi.

Kasbiy faollik darajasi - kasbiy malaka darajasi, tegishli funktsional vazifalar bo'yicha ish tajribasi, kasb sohasiga muvofiqligi, egallab turgan lavozimi bo'yicha funktsional vazifalarni bilishi, tashabbuskorligi, ishga ijodiy yondashuv darajasi, xolislik, oshkoralik, shaxsiy va kasbiy kompetentlik darajalari, amaliy tajribasi, boshqaruv mahoratlari mavjudligi, ta'lim vositalari va moddiy texnik bazasiga qo'yiladigan maxsus miqyosdagi talablarning bilishi, kasbiy madaniyati, mas'uliyatligi, jamoadagi mavqei va shu kabi bir qator sifatlar orqali belgilanadi[8].

Xulosa. O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari variativ o'quv dasturlari o'quv muhiti talablariga o'z faoliyatida to'la rioya qilish sifatlarining

ularda mavjudligini ta'minlovchi bilim, malaka, fikrlash va yo'nalganlik hisoblanadi. Agar direktor o'rinbosarida demak, u hozirgi zamon maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonlari ob'ektlarini (modellar; o'quv asboblari va jihozlari ta'limning bosma vositalari, hisoblash texnikasi vositalari, elektron maktab darsliklari, o'quvchi va o'qituvchi ish o'rni, faoliyatni rejalashtirish kabilarni e'tiborga olishi zarur. Har bir fan kabinetining ta'limning texnik vositalari va jihozlaridan foydalanish, o'qituvchi va o'quvchilarning mashg'ulotlarni o'tkazish va bilim olish jarayonlarini xavfsiz va qulay pedagogik talablar asosida tashkil etish o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosaridan kasbiy faollik va midiergonomik madaniyatni talab etadi.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. O'zbekiston respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirining Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2023-2024-o'quv yiliga mo'ljallangan variativ o'quv rejaralarini tasdiqlash to'g'risida 2023-yil 19-iyuldagi, 213-son buyrug'i.
2. Xalq ta'limi vazirining 2019 yil 28 dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida variativ o'quv rejaralarini tajriba-sinovdan o'tkazish to'g'risida"gi 405-sonli buyrug'i.
3. Тестлар В.А. Тренингнинг "каттик" ва "юмшоқ" усуллари / В.а. тестлари // Педагогика. – 2004. – Но 8. – С. 35-39.
4. Гусинский, Е.Н. Педагогика фалсафасига кириш / Е.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанино - ва. – М.: logos, 2001. – 224 с.
5. Nizamova Sh. Umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlarining iqtisodiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmi. T.: Diss. 2021.173-bet.
6. Abduraxmonov O.K. Mexnat bozorini boshqarishda ta'lim tizimining urni: Ikt. fan. nomz. ... diss. – T., 2005. – 135 b.;
7. Бушкова Н.К. Формирование экономической культуры учащихся в системе непрерывного экономического образования школы Текст. : дис. . канд. пед. нук : 13.00.01 / Н.К. Бушкова. Рязань, 2001.-192 с
8. Туркин В.Т.Замонавий педагогика фанларида модерациянинг фалсафий муаммолари: таълим, тарбия / В.т. Туркин. – орёл: Изд-во оғпи, 1998. – С. 14-19. 7. Шамова, Т.И. Адабиёт мактабида таълим-тарбия жараёнини бошқариш / т.И. Шамова Т.М. Давыденко. – М.: Центр, 2001. – 384 с.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 20- fevraldagi 51 -sonli buyrug'i. 2019-2020-o'quv yilida variativ o'quv rejasi asosida ta'lim olgan 11-sinf bitiruvchilari uchun umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi attestat, baholar tabeli va sinf jurnalini to'ldirish bo'yicha tavsiyasi.

TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA NEYROPEDAGOGIKA QONUNIYATLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Sattarov B.I.

Toshkent Perfect-university katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nofilologik, morfologik tuzilish, kompetensiya, matematik modellashirish, lingvo-madaniy, mnemonika, neyropedagogika.

Ключевые слова: нефилологический, морфологическая структура, компетентность, математическое моделирование, лингвокультурологическая, мнемотехника, нейропедагогика.

Key words: non-philological, morphological structure, competence, mathematical modeling, linguocultural, mnemonics, neuropedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada nofilologik oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishdagi muammolar, ularning yechimlari va xorijiy tillarni zamonaviy metodlar asosida o'qitishga qo'yilayotgan talablar hamda, amalga oshirilayotgan ishlar borasida so'z yuritamiz.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье мы поговорим о проблемах преподавания иностранных языков в нефилологических вузах, их решениях, требованиях к преподаванию иностранных языков на основе современных методик и проводимой работе.

SUMMARY:

In this article we will talk about the problems of teaching foreign languages in non-philological universities, their solutions, requirements for teaching foreign languages based on modern methods and the work being done.

So'nggi yillarda nofilologik oliy ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi va amaliyotida undan madaniyatlar dialogida muloqot vositasi sifatida foydalanish bilan bog'liq masalalarga katta e'tibor qaratilmoqda. "Xorijiy til" o'quv predmeti vositasida talabalarning kommunikativ va ijtimoiy-madaniy rivojlanishi ko'proq lingvomamlakatshunoslik yondashuvini to'g'ri amalga oshirish orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv tilni o'rganilayotgan mamlakatning tarixi, adabiyoti, me'morchiligi, turmush tarzi, urf-odatlari, turmush tarzi haqidagi turli xil kognitiv ma'lumotlarni o'z ichiga olgan chet tili madaniyati bilan uzviy bog'liqlikda o'zlashtirishni ta'minlaydi. Oliy o'quv yurtlarida bu, birinchi navbatda, o'rganilayotgan til, san'at va

adabiyot, xalqning urf-odatları va an'anaları mamlakatning zamonaviy hayoti va tarixini o'rganish bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "Ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog'likni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarimizning chuqur bilimga ega bo'lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallashini ta'minlash doimiy ustuvor vazifamiz bo'lib qoladi"- deb ta'kidlab o'tgan edi .

Kompetensiya - bu maktab o'quvchilarida fan ta'lim sohasini o'rganish natijasida shakllangan va ta'limning yakuniy maqsadi sifatida kompetentlikka erishish vositasi bo'lib xizmat qiladigan maxsus (fan) va umumfan bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va faoliyat usullari, shuningdek, qadriyat yo'nalishlari yig'indisidir.

Xorijiy tillarni o'qitish metodikasida kommunikativ kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlari ajratiladi: 1) lingvistik kompetensiya, 2) sotsiolingvistik kompetensiya, 3) diskursiv kompetensiya, 4) strategik kompetensiya, 5) ijtimoiy-madaniy kompetensiya, 6) ijtimoiy kompetensiya.

Nofilologik yo'nalishlarda talabalarning xorijiy tillarni o'zlashtirishi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa o'z fanini o'z ona tilida tushuntirib ma'nosini keltiribayta olishi mahorat hisoblanadi. Mana aynan shu usulni o'z kasbida xorijiy tillarda tushuntirib berish asosiy o'rinni egallaydi. Masalan: nofilologik yo'nalishlardagi talabalarning matematik modellashirish mavzusini xorijiy tilda keltirib berishini tasavvur qilamiz. B.Blumning "Taksonomiya" asariga murojaat qilamiz. 1.Taksonomiya asarida keltirilganidek tushunish masalasi. Masalan: talabaning muloqot jarayonida lingvo-madaniy saqlangan holda dialog qilayotgan shaxsning maqsadini to'g'ri tushunish va o'zida qayta ishlash, hamda javobni yetkazib berish. Masalan: shaxs psixologik tomondan rivojlanish jarayonida o'zga tilli jamiyatda tarbiya topadi. Shaxs o'zbek millatiga mansub bo'lgan taqdirda biz unga o'zbekcha murojaat qilganimizda u o'zida muloqot kompetentligini shakllantiradi. Bola rus sinfida o'qib, rus jamiyatida kata bo'ldi. Biz endi unga "qoshiq" so'zini singdirib ko'raylik. so'z lug'atida qoshiq so'zi yo'q, sababi u qoshiq so'zini rus tilida qabul qilgan. Bola muloqot jarayonida o'sha so'zni o'zi tushunadigan tilga tarjima qiladi va undan keyin shu narsaning ma'nosiga yetadi. Taksonomiya asarining muloqot jarayonidagi talabalarning yosh nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz muhim masalalardan hisoblanadi. Har xil yoshdagi talabalarni o'z ona tilida muloqot qilishi uning uchun oson. Endi muloqot jarayonida dialektologiya degan tushuncha bor. Dialektologiya qo'llanilishi jamiyatda bir so'zning bir nechta variantlarini keltirib chiqaradi. Masalan: O'zbekiston sharoitida muloqot qilganimizda

vodiy tomon jamiyatining qo'llanish tilining leksik ma'nolarini vo'ha bilan solishtirganimizda yoki xorazm xududida qo'llanilishi bu so'z tushunchalarining lingvokulturologik rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Endi morfologik yo'nalishdagi talabalar xorijiy tillarni o'z ona tilidek o'zlashtirish jarayonida so'zlarning morfologik tuzilishi, aytilishi, eshtilishi muammolariga alohida e'tibor qaratiladi. Biz yuqorida aytgan dialektologiya masalalari xalqlarning etnografik etimologiyasi, tipologiyasi, elepik rivojlanishi jarayonida so'zlarning neologizmga uchrashi bu fan uchun yangilik emas.

Biz bu omillarni xorijiy til yo'nalishidan qarab ko'raylik. Masalan: Angliya yoki Amerika bu ikki davlatlarida ham bir xil ingliz tili davlat tili hisoblanadi. Xorijiy til hisobidan olaylik Buyuk Britaniya ingliz tilida kuz so'zi "autumn" deb berilsa, AQSh ingliz tilida "fall" deb berilgan (bunday misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin). Masalan:

AQSh ingliz tilida	Buyuk Britaniya ingliz tilida	
Soccer	Football	futbo'l
Staff	Faculty	fakultet
Couch	Sofa	divan
Drapes	Curtains	parda
Cab Taxi	taksi	
Subway	Underground	metro

Demak shu so'zlarning nihoyasidan savol kelib chiqadi. Biz O'zbekiston sharoitida muloqot uchun qaysi ingliz tilini tanlashimiz zarur bo'ladi?

Keling, shu savolga javob qidirib ko'ramiz. Nofilologik yo'nalishlardagi talabalarning tilni o'rganmasdan turib oldindan davlatni tanlash zarurati paydo bo'ladimi? Hozir misol tariqasida keltirilgan muloqotimizning kichkina nuqtasiga nazar solamiz. Demak, biz talaba uchun faqat xorijiy tilni o'zlashtirishiga yordam berishimiz kerak emas, balki terminologik, morfologik, sintaktik, paradigmatic va boshqacha tuzilmalariga alohida e'tibor berishimiz kerak. Masalan: biz tayyorlagan fizik yoki astronom AQShga borib ishlash istagini bildirsa albatta til muloqoti masalasiga duch keladi. Ilm-fanda dialektologiya tushunchasining kiritilishi ham bejizga emas. Biz uni ilmiy asosda olib boraylik, biz aytgan fizik yoki astronom olimimiz butunjahon umumiy terminlarini yaxshi bilishi yoki yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi mumkin. Lekin, muloqot termini uning uchun qiyinchilik tug'diradi.

Albatta, bu masalalar jamiyatning rivojlanishida asosiy o'rin egallaydi. Shuningdek, biz bu masalalarning unga ta'sir qiluvchi omillarini hisobga olishimiz kerak. Bu maqolada ko'tarilayotgan masalalar nafaqat nofilologik, filologiya yo'nalishida (ingliz tili) tahsil olayotgan talabalar uchun ham holi

emas. Biz qo'ygan masalalarning echimi sifatida B.Blumning "Taksonomiya" asaridagi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintezlash, baholash usullari bo'yicha yetkazib berish muloqotini yetkazib berishimiz kerak. Demak, talabaga muloqot jarayonini shuningdek, ilmiy asoslangan kitoblardan kengroq foydalanish yo'llarini tavsiya etamiz. Talaba uchun bu yo'llar tushunarsiz bo'lishi ham mumkin, uning qabul qilish jarayonlarini kuchaytirishimiz zarur. Qog'ozga yozib takrorlash, yodlash, avval o'qituvchi yoki repetitor bilan muloqotga kirishish, o'qituvchi yoki repetitor uning kamchiliklarini yozma ravishda berishi kerak. Inson tabiatan har xil bo'ladi. Eslab qolish qobiliyati (mnemonika) sust talabalarga muloqot jarayonini kuchaytirishimiz zarur. Shuningdek, ko'rib eslab qolishi yaxshi talabalarda biz yozib bergan muloqot jarayonidagi fikrlarni aniq ifodalay olmasligini yozuv tariqasida keltirib beramiz. Zamonaviy tillarni o'rganish jarayonida ko'proq so'zlarning aytilishiga etibor qaratilmoqda, bu esa shaxsning bir tomonlama rivojlanishiga, ya'ni orfografik no to'g'ri yozishiga olib kelmoqda. Biz yuqorida keltirgan fikrlar bilan jamiyatda bo'layotgan til o'rganish jarayonlarini noto'g'ri yoki samarasiz deyishdan yiroqmiz.

Nofilologik yo'nalishdagi talabalarning xorijiy tillarni aniq va rovon o'zlashtirishida oson yo'llarini tadbiiq qilishni zamon talabi shuningdek, tilning rivojlanishiga ham alohida e'tibor qaratishimiz kerak bo'ladi.

Pedagogik yo'nalishdagi milliy tarbiya masalasida talabalarning xorijiy tillarni o'zlashtirishi uchun o'z mutaxassisliklarining asosiy so'zlarini talaffuzi, yozilishi, terminologiyasi va boshqa usullarini aniq o'zlashtirishi shart. Chunki o'z fikrini mutaxassislik yo'nalishida bayon qilayotganida fikrlarini to'g'ri ifodalay olishi kerak.

1. Pedagogning kommunikativ kompetentligini pedagogning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar, rahbariyat bilan pedagogik odob hamda muloqot talablariga muvofiq holda uyushtiriladigan sabablar;

2. Pedagogning kommunikativ kompetentligi yo'nalishlari pedagogning talaba bilan alohida muloqoti. Pedagogning butun guruh bilan muloqoti;

3. Pedagogning alohida talaba orqali guruh bilan muloqoti;

4. Pedagogning guruh orqali talaba bilan alohida muloqoti. Muloqot talabaning axborot almashuv munosabati bo'ladi. Quyidagi tavsiyalarni taqdim etsak:

– Nofilologik yo'nalishdagi talabalar uchun xorijiy tillar dialektidan kelib chiqib lug'at ishlab chiqish kerak hamda, muloqot jarayonida audio yozuvlar yaratishimiz kerak.

- Fan nuqtai nazaridan mutaxassislikka tegishli terminlarning klassifikatsiyasini ishlab chiqish.
- Mutaxassislik yo‘nalishi bu ikkita bo‘lib ular uchun muloqot maydonini osonlashtiradigan so‘zlar kontentini ishlab chiqish zarurligini keltirib chiqarmoqda. Masalan: tarixchi, turizm ta‘lim yo‘nalishlarida faoliyat yuritishi mumkin. Manashu xodimlarda tarixiy ma‘lumotlarni yetkazishda til muloqotini rivojlantirishi kerak. Masalan: ayrim so‘zlarning ma‘nosini turistlarning o‘z tilida tushuntirib berish imkoniyatini yaratishdan iborat.
- Talaba kommunikativ kompetentlikni oshirish maqsadida kichik fayllarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish.

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda amaliy tavsiyalarni ko‘proq ishlab chiqish imkoniyati tug‘iladi. Masalan: til o‘rganuvchilar tilni o‘rganish me‘yoriga amal qilishi shart. Biz nafaqat o‘rganayotgan talabaga, har bir o‘qituvchi uchun ilmiy asoslangan metodlarni qo‘llashimiz zarur. Masalan: talabaning talaffuzini tekshirish bilan birga orfografiyasini ham to‘g‘rilashimiz zarur. Chunki bu ikki ilmni egallashda so‘zlarning aytilish va yozilish qoidalarini to‘liq saqlab qola olamiz, uning neologizmlar kirib kelgan taqdirda o‘zgarishga uchrashini oldini olamiz. Masalan: car, porter, teacher, worker, ghost va boshqalar. Mutaxassisni o‘z kasbi nuqtai nazarida boshqa tilda mutaxassisligini to‘liq ifoda etib berishi uchun biz unda malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishimiz kerak. Biz imloviy yozuvni maqsadli ravishda to‘g‘ri bajarish, shuningdek, adekvat, leksik va grammatik birliklarni tanlash qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Jamiyatimizda ingliz atamalarini ko‘payib borishi bu albatta yaxshi holat. Lekin o‘sha qo‘llaniladigan atamalarning bizning mentalitetimizga lingvokulturologik tomondan tarjimasining to‘g‘ri kelmasligi jamiyatdagi tushunchalarning ham o‘zgarishiga olib keladi. Talabalarda bu holatlarni ishtirokchisi bo‘lishida uning uchun bu so‘zlarning ahamiyatini to‘g‘ri anglab olishlari shart. Nofilologik yo‘nalishdagi talabalarning yozma nutqini shakllantirishga tasir qiladi. Shuni aniqlashimiz kerakki u o‘sha atamani o‘zining mutaxassisligida qandaydir bir misol sifatida keltirishi uning uchun muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Albatta tilni mukammal bilish juda qiyin, sababi talaba u so‘zning tarjimasini bilishi mumkin, lekin u qo‘llanilish jarayonlarini bilmasligi mumkin: maqollar, internatsional so‘zlar, ba‘zi xalqaro atamalar tarjima qilinmaydi. Talabalarni refleksiya holatini kuchaytirish zarur. Biz yuqorida keltirgan tillar dialekti bunga aynan misol bo‘la oladi. Zamonaviy dunyoda yozma muloqotning ro‘li nihoyatda katta. Nofilologik yo‘nalishdagi talabalarga xorijiy tillardan ta‘lim berish manashu tomondan zaif hisoblanadi. Talaba eshitishi, uni o‘qishi mumkin, ammo

yoʻzishga kelganda qiyinaladi. Yoʻzish esa qandaydir bir harfni tushirib qoldirish bilan boshqa soʻzga aylanib ketadi. Talaba oʻz ona tilida fikrlab xorijiy tilda yoʻzishi kerak. Bu jarayon esa unga qiyinchilik tugʻdiradi. Sababi talaba xorijiy tilni ona tili sifatida oʻrganmagan.

Shuning uchun tadqiqotimizning tavsiyalar yoʻnalishida shuni aytib oʻtganmiz. Oliy taʼlim tizimida oʻqiyotgan talabalardan xorijiy til darslarida ikki, uch qator diktant olib turishimiz kerak. Va oʻzlari yoʻl qoʻygan xatolarini oʻrtoqlari yordamida tuzatishiga imkon yaratishimiz zarur. Shuningdek talabaga yozma muloqotni kuchaytirishimiz uchun uning mutaxassisligiga oid matnni koʻchirib yoʻzishga berishimiz kerak. Hamda buni professor - oʻqituvchisi tomonidan tekshirib tahlil qilish kerak. Tahlil jarayonida talaba oʻzi yoʻl qoʻygan orfografik, orfotik va leksik xatolarini qayta koʻchirib yoʻzish imkonini yaratishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Мирзиёев М.Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
2. Kurbonova G. Psixologiya. Darslik. –Toshkent: Musiq, 2023. – 296 b.
3. Черепанова Л.В. Формирование лингвистической компетенции при обучении русскому языку. – Новосибирск: Наука, 2006. – 324 с.
4. Jan Ate van Ek. Objectives for foreign language learning. Vol. I. –Strasbourg: Council of Europe, 1986. – P. 36-37.
5. Mishra P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 108(6), -P.1017-1054.
6. Siemens G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.

RAQAMLI IQTISODIYOT DAVRIDA OLIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION STRATEGIYALARI

Xasanova Z.M.

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
xorijiy tillar ta'limi kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: raqamli iqtisodiyot, innovatsion menejment, gibrid ta'lim, integratsiya, transformatsiya, moliyaviy barqarorlik.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновационный менеджмент, гибридное образование, интеграция, трансформация, финансовая стабильность.

Key words: digital economics, innovative management, hybrid education, integration, transformation, financial stability.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning innovatsion strategiyalari chuqur tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning hozirgi holati, duch kelinayotgan muammolar, ularni hal qilish yo'llari hamda istiqboldagi strategiyalar har tomonlama yoritiladi. Shu bilan birga, amaliy tajribalar, aniq statistik ma'lumotlar va xalqaro tajribalar asosida chuqur ilmiy tahlil olib boriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье проводится глубокий анализ инновационных стратегий развития системы высшего образования в условиях цифровой экономики. Рассматривается текущее состояние внедрения цифровых технологий в образовательный процесс, выявляются существующие проблемы, предлагаются пути их решения и перспективные стратегии. Кроме того, проводится детальный научный анализ на основе практических исследований, точных статистических данных и международного опыта.

SUMMARY:

This article provides an in-depth analysis of innovative strategies for the development of higher education in the context of the digital economy. The current state of digital technology implementation in the educational process is examined, existing problems are identified, and solutions along with prospective strategies are proposed. Furthermore, a detailed scientific analysis is conducted based on practical research, precise statistical data, and international experience.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta'lim tizimi innovatsion o'zgarishlarga moslashish jarayonini boshdan kechirmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi, sun'iy intellekt, bulut texnologiyalari,

masofaviy ta'lim platformalarining kengayishi oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv strategiyalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda.

Biroq, ushbu transformatsiya jarayonida qator muammolar mavjud bo'lib, ular orasida texnologik infratuzilmaning to'liq joriy etilmaganligi, professor-o'qituvchilar va talabalar tomonidan yangi raqamli texnologiyalarga moslashish jarayonidagi qiyinchiliklar hamda oliy ta'lim muassasalarining innovatsion moliyalashtirish strategiyalariga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan boshqaruv strategiyalarining samaradorligi, duch kelinayotgan muammolar va ularning amaliy echimlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi.

1. **Raqamli transformatsiya va oliy ta'lim.** Oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi ta'lim jarayonining yanada innovatsion, moslashuvchan va samarali bo'lishini ta'minlash uchun zarurdir. Bu transformatsiya quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Elektron ta'lim platformalarining rivojlanishi** – Masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, ularning sifatini oshirish hamda turli segmentlar uchun moslashuvchan o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhim masalalardan biridir. Shu bilan birga, onlayn ta'lim sifati, professor-o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarining yetarlicha rivojlanmagani kabi muammolar mavjud.
- **Bulut texnologiyalaridan foydalanish** – Ta'lim resurslarini global miqyosda ochiq va ommaviy foydalanishga yo'naltirish, universitetlar o'rtasida ta'lim materiallarini almashish va ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash muhim vazifalardan biridir. Bulut texnologiyalari orqali o'quv jarayonini yanada interaktiv va moslashuvchan qilish mumkin, ammo bu jarayonda axborot xavfsizligi, foydalanuvchilar shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish muammolari hal etilishi zarur.
- **Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili** – Sun'iy intellekt asosida ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish, talabalar bilim darajasini real vaqt rejimida baholash va ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlari mavjud. Biroq, bu yo'nalishda amalga oshirilgan real loyihalar yetarlicha rivojlanmagan, ko'plab universitetlar ushbu texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy va texnik resurslarga ega emas.

Amaliy kamchiliklar:

1. Elektron ta'lim platformalarining sifati va kontenti ko'plab oliy ta'lim muassasalarida yetarlicha rivojlanmagan, ko'p hollarda standartlashtirilmagan va cheklangan interaktiv imkoniyatlarga ega.

2. Sun'iy intellekt asosida ta'lim tizimlarini joriy etish uchun yetarli dasturiy va apparat resurslari mavjud emas, shuningdek, ushbu texnologiyalarning samaradorligi yetarlicha tadqiq qilinmagan.

3. O'quv jarayonida bulut texnologiyalaridan to'liq foydalanish bo'yicha aniq metodik yondashuvlar yo'q, bu esa o'qituvchilar va talabalar uchun texnologik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Samarali echimlar:

1. **Elektron ta'lim platformalarini rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish.** Bunda davlat tomonidan moliyalashtirish va xususiy sektor bilan hamkorlik orqali ilg'or platformalarni yaratish va ulardan samarali foydalanish choralari ko'rilishi kerak.

2. **Sun'iy intellekt asosida ta'lim tizimlari yaratish uchun texnologik kompaniyalar bilan hamkorlik qilish va grantlar jalb qilish.** Universitetlar sun'iy intellektga asoslangan ta'lim tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishda xalqaro va milliy dasturlardan foydalanishi lozim.

3. **Bulut texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqish.** Universitetlar bulut texnologiyalari orqali ilmiy va ta'lim resurslarining xavfsizligini ta'minlash hamda ularni ko'proq talabalarga ochiq qilish bo'yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqishi kerak.

Yuqorida keltirilgan echimlar orqali raqamli transformatsiyaning oliy ta'limga integratsiyasi nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki oliy ta'lim muassasalarining global raqobatbardoshligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

2. **Innovatsion pedagogik yondashuvlar.** Raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta'lim tizimi innovatsion pedagogik metodlarni joriy qilish orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirishi mumkin. Ta'lim jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash natijasida ta'lim sifati oshadi, o'qitish usullari yanada moslashuvchan va individual yondashuv asosida olib boriladi.

2.1 **Gibrid ta'lim tizimi.** Gibrid ta'lim tizimi an'anaviy va onlayn ta'lim elementlarini uyg'unlashtirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, bu tizimni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun bir qancha muammolarni bartaraf etish lozim:

- **Moslashuv muammosi** – O'qituvchilar va talabalar gibrid ta'limga o'tishda texnologik va pedagogik moslashuvga ehtiyoj sezadilar.
- **Texnik resurslarning yetishmovchiligi** – Gibrid ta'limni samarali yo'lga qo'yish uchun barqaror internet aloqasi va yetarli texnologik jihozlar talab etiladi.

Samarali echimlar:

1. **Pedagoglarni maxsus tayyorgarlikdan o'tkazish** – O'qituvchilar uchun gibrid ta'lim texnologiyalari bo'yicha maxsus kurslar va treninglar tashkil etish lozim.

2. **Texnik infratuzilmani rivojlantirish** – Universitetlar gibrid ta'lim talablariga mos keladigan zamonaviy ta'lim platformalari va texnologik resurslar bilan ta'minlanishi kerak.

2.2 LMS (Learning Management System) tizimlari

LMS tizimlari o'quv jarayonini avtomatlashtirish va individual yondashuvni shakllantirish uchun ajoyib vosita bo'lishiga qaramay, ularning rivojlanishi har doim ham oliy ta'lim muassasalarida yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Ularning to'liq joriy etilishi quyidagi muammolarga duch kelmoqda:

- **Mahalliy kontent yetishmovchiligi** – LMS tizimlariga integratsiya qilinadigan interaktiv va moslashuvchan ta'lim materiallari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.
- **Tizimlarning samaradorligi** – LMS tizimlari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun yetarli miqdorda raqamli resurslar va analitik vositalar bilan boyitilishi kerak.

Samarali echimlar:

1. **Oliy ta'lim muassasalari va IT-kompaniyalar hamkorligi** – Mahalliy kontentni ishlab chiqish va LMS tizimlariga integratsiya qilish uchun oliy ta'lim muassasalari va IT-kompaniyalar o'rtasida hamkorlikni kengaytirish.

2. **Tahliliy vositalarni joriy qilish** – Talabalar bilim darajasini baholash va shaxsiylashtirilgan o'qitish tizimlarini ishlab chiqish uchun sun'iy intellekt asosida ishlovchi LMS tizimlarini joriy qilish.

2.3 Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)

VR va AR texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Ushbu texnologiyalar quyidagi afzalliklarga ega:

- **Interaktiv ta'lim muhiti** – VR va AR texnologiyalari talabalarni real dunyo tajribalariga yaqinlashtirish orqali ularning bilim va ko'nikmalarini oshiradi.
- **Amaliy bilimlarni mustahkamlash** – Virtual laboratoriyalar orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Biroq, bu texnologiyalarning oliy ta'lim muassasalarida keng qo'llanilishi hali ham sust rivojlanmoqda. Asosiy muammolar:

- **Moliyaviy resurslarning cheklanganligi** – VR/AR texnologiyalarini joriy etish uchun yetarli miqdorda moliyaviy mablag' ajratilmagan.

- **Texnologik infratuzilmaning zaifligi** – Oliy ta'lim muassasalarida VR/AR texnologiyalarini qo'llash uchun maxsus laboratoriyalar va moslashuvchan dasturiy ta'minot yetishmovchiligi mavjud.

Samarali echimlar:

1. **Oliy ta'lim muassasalarida VR/AR laboratoriyalarini tashkil etish** – Davlat va xususiy sektor hamkorligida VR/AR laboratoriyalarini yaratish va ulardan ta'lim jarayonida foydalanishni kengaytirish.

2. **Texnologik grantlar va investitsiyalarni jalb qilish** – VR/AR texnologiyalarini oliy ta'lim tizimiga joriy etish uchun xalqaro grantlar va investitsiyalarni jalb qilish orqali ushbu texnologiyalarni rivojlantirish.

Innovatsion pedagogik yondashuvlar oliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish va zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Gibrid ta'lim, LMS tizimlari hamda VR/AR texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida oliy ta'lim sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

3. **Oliy ta'limda innovatsion menejment strategiyalari.** Oliy ta'limni raqamli iqtisodiyot davrida rivojlantirish uchun quyidagi boshqaruv strategiyalari taklif etiladi:

3.1 **Talab va bozor sharoitlariga moslashish.** Zamonaviy oliy ta'lim tizimi mehnat bozorining talablariga moslashishi lozim. Ko'plab universitet bitiruvchilari bozor ehtiyojlariga javob bera olmaydi, chunki o'quv dasturlari eskirgan yoki real sektor bilan uzviy bog'liq emas. Shu sababli quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim:

- **O'quv dasturlarining doimiy yangilanishi** – Ish beruvchilar bilan hamkorlikda o'quv rejalarini muntazam ravishda takomillashtirish.
- **Bitiruvchilarni mehnat bozoriga tayyorlash** – Professional ko'nikmalarni shakllantirish uchun amaliyot va stajirovkalarga ko'proq e'tibor qaratish.

Samarali echimlar:

1. **Bozor talablari va o'quv dasturlarining muvofiqligini oshirish** – Universitetlar va yirik ish beruvchilar o'rtasida muntazam aloqalarni yo'lga qo'yish va ish beruvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

2. **Professional sertifikatlash dasturlarini joriy qilish** – Talabalarga amaliy sertifikatlar taqdim etish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish.

3.2 Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi

Oliy ta'lim muassasalari va sanoat o'rtasidagi hamkorlik hozircha yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa bitiruvchilarning amaliy ko'nikmalarga

ega bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda. Universitet va korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish lozim:

- **Korporativ amaliyotlarni kengaytirish** – Talabalarning sanoat korxonalarida malaka oshirish dasturlarida qatnashish imkoniyatlarini kengaytirish.
- **Ishlab chiqarish va ta'lim o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish** – Universitet laboratoriyalarini korxonalarning muammolarini hal qilishga yo'naltirish.

Samarali echimlar:

1. **Dual ta'lim tizimini joriy etish** – Ta'lim jarayonining bir qismini universitetlarda, bir qismini sanoat korxonalarida o'tash tizimini shakllantirish.

2. **Universitet va korxonalar o'rtasida qo'shma tadqiqot loyihalarini yaratish** – Innovatsion mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni sanoat bilan hamkorlikda olib borish.

3.3 **Moliya va investitsiyalarni diversifikatsiya qilish.** Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi ta'lim sifatini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli universitetlar bir nechta moliyaviy manbalardan foydalanishga harakat qilishi lozim:

- **Davlat byudjetiga qaramlikni kamaytirish** – Xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish va grantlar jalb qilish.
- **Akademik tadqiqotlar orqali daromad olish** – Ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish orqali qo'shimcha mablag' topish.

Samarali echimlar:

1. **Moliyalashtirish manbalarini kengaytirish** – Universitetlar uchun xususiy sektor va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish mexanizmlarini kuchaytirish.

2. **Talabalarga grant va stipendiyalar sonini oshirish** – Talabalarning moddiy qo'llab-quvvatlanishini kuchaytirish uchun xalqaro ta'lim jamg'armalaridan mablag' jalb qilish.

Innovatsion menejment strategiyalari orqali oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Bozor talablariga mos keluvchi mutaxassislarni tayyorlash, sanoat bilan integratsiyani kuchaytirish va moliyaviy mustaqillikni ta'minlash orqali ta'lim tizimi yanada rivojlanadi.

Xulosa. Raqamli iqtisodiyot davrida oliy ta'limni rivojlantirish innovatsion boshqaruv strategiyalarining samarali amalga oshirilishiga bog'liq. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega: zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga

integratsiya qilinishi, talab va bozor ehtiyojlariga moslashish, sanoat bilan mustahkam hamkorlik o'rnatish hamda moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish.

O'zbekistonda olib borilgan PhD tadqiqotlarining natijalari ta'lim menejmenti va innovatsion strategiyalarning qo'llanilishi borasida muhim ilmiy asos yaratgan. Ushbu izlanishlar asosida oliy ta'lim muassasalari global raqobatbardoshlikni oshirish uchun yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish, universitet va sanoat o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish hamda moliyaviy mustaqillikni ta'minlash bo'yicha kompleks yondashuvlarni qo'llashi zarur.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Brynjolfsson E., & McAfee A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
2. Christensen C. M., & Eyring, H. J. (2011). The Innovative University: Changing the DNA of Higher Education from the Inside Out. Jossey-Bass.
3. Davenport T. H., & Prusak, L. (1998). Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know. Harvard Business School Press.
4. Ismoilov F. (2022). Oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion menejment tamoyillari. Namangan davlat universiteti.
5. Karimov A. (2021). O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya va innovatsion menejment strategiyalari. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
6. Mamatqulov B. (2020). Universitetlarda innovatsion boshqaruv tizimining takomillashtirish usullari. Samarqand davlat universiteti.
7. Schwab K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
8. Xolmurodov D. (2019). Oliy ta'limda menejment samaradorligini oshirish: innovatsion yondashuvlar. O'zbekiston milliy universiteti.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA STRATEGIK BOSHQARUV TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

Isoxonov J.H.

*Oriental universiteti, Magistratura bo'limi mutaxassisi
Oriental universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: strategik boshqaruv, kreativ fikrlash, iqtisodiy masalalar, tanqidiy fikrlash, key-stadi, amaliyotga tatbiq etish.

Ключевые слова: стратегическое управление, творческое мышление, экономические вопросы, критическое мышление, тематическое исследование, применение.

Key words: strategic management, creative thinking, economic issues, critical thinking, case study, application.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'limda tizimli strategik boshqarishni shakllantirishda ta'lim jarayonini boshqarish va uning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Oliy ta'limda tizimli strategik boshqarishni shakllantirish, ta'limga oid dasturlarni mustaqil tanlash hamda amalga qo'llash uchun ijtimoiy-matematik, huquqiy, tashkiliy, psixologik-pedagogik va boshqa shart-sharoitlarni yaratishni, oila, jamiyat, davlat oldidagi o'z mas'uliyatini anglovchi barkamol insonni tarbiyalashni nazarda tutilgan. Oliy ta'limda tizimli strategik boshqarishni shakllantirishda ta'lim jarayonini boshqarishga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется управление образовательным процессом и его особенности в формировании системного стратегического управления в высшей школе. Целью является формирование системного стратегического управления в сфере высшего образования, создание социально-математических, правовых, организационных, психолого-педагогических и иных условий для самостоятельного выбора и реализации образовательных программ, воспитание всесторонне развитой личности, осознающей свою ответственность перед семьей, обществом и государством. Формирование системного стратегического управления в высшей школе предполагает внедрение инноваций и изменений в управление образовательным процессом, а его реализация требует использования интерактивных методов.

SUMMARY:

The article analyzes the management of the educational process and its features in the formation of systemic strategic management in higher education. The goal is to form systemic strategic management in higher education, create socio-mathematical, legal, organizational, psychological, pedagogical and other conditions for independent selection and implementation of educational programs, educate a comprehensively developed individual who is aware of his or her responsibility to family, society and the state. The formation of systemic strategic management in

higher education involves the introduction of innovations and changes in the management of the educational process, and its implementation requires the use of interactive methods.

Kirish. Dunyoda ta'lim boshqaruvining yangi strategiyalariga moslashtirilgan, muntazam takomillashib borayotgan infrastrukturasida kasbiy faoliyatga aloqador parametrlarni egallash, uning natijaviyligiga aloqador (functional education, competence-based approach, competence) modellarni texnologik taraqqiyot g'oyalari bilan uyg'unlashtirish, ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarining amaliyotida bir xillikdan uzoqlashish aholining turli qatlamlari ehtiyojlariga mos ravishda o'zgaruvchan ta'lim menejerligi xizmatlarni ko'rsatishga alohida urg'u berilmoqda.

Yangilanayotgan O'zbekistonning Uchinchi Renessans pallasida insonparvarlik g'oyasini ta'lim boshqaruviga singdirish va keng jamoatchilik ongiga yetkazish oliy ta'lim muassasalari boshqaruvining metodologik va tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish bilan bog'liqlikda qaraladi. Bu esa, menejmentning yangi shakllari va imkoniyatlari orqali yetuk, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, demokratik tamoyillarga asoslangan innovatsion ta'lim boshqaruvini amalga oshirish, uzluksiz ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhimligini ko'satmoqda. Shu bilan birga, bo'lajak kadrlarning kasbiy va boshqaruv kompetentligini shakllantirish, kasbiy faoliyatga tayyorlashning texnologik aspektlarini takomillashtirish zaruriyati mavjud bo'lib, ushbu jarayonlarning zamirida bo'lajak mutaxassislarni pedagogik jarayonlarni boshqarishga o'rgatish samaradorligini oshirish taqozo etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2016 yil 29 dekabrda "2017-2021 yillarda ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son, 2018 yilning 07 maydagi "Iqtisodiyot va soha yo'nalishlariga innovatsiyalarni tatbiq qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ3569 –son hamda "Mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonlari va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida belgilangan vazifalarni yechimini topish maqsadida quyidagi kompleks nazariy va empirik tadqiqot

metodlaridan foydalanildi: ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, ekspert baholash, ijtimoiy metodlar (anketa, so'rovnoma, suhbat, test), muammoga oid hujjatlarning nazariy hamda qiyosiy pedagogik tahlili, empirik ma'lumotlarni qayta ishlashning matematik statistikasi.

Natijalar. Ta'lim tizimida strategik boshqaruvni takomillashtirish mexanizmi asosiy yo'nalishlarini va istiqbolini belgilab beruvchi oliy ta'lim sifatini ta'minlashda, belgilangan tartibda me'riy hujjatlarni ishlab chiqish va aniq, majmuaviy xamda kelishilgan strategiyani shakllantirishda maksadli o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Bunday boshqaruvda ta'lim sifatini aniqlashda professor-o'qituvchilar tarkibi sifati, o'quv yurtining modiy-texnik bazasi, o'quv dasturlarining sifati, talabalar sifati, bilim sifati, rahbariyatning innovatsiya faolligi, innovatsion faoliyatni tadbqiq etilishi va bilim darajasini oshirishda asosiy maqsadli strategik boshqaruvni o'quv jarayoniga tadbqiq qilish mexanizmini ishlab chiqiladi va ta'limni strategik boshqaruvi tomoyllariga boglik buladi.

Yuqorida qayd etilgan xulosalardan kelib chiqqan holda strategik boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi quyidagi tavsiyalar keltirildi:

Bizning fikrimizcha, OTMlarda strategik boshqaruvni ta'minlashda quyidagi maqsadlarga erishishni nazarda tutadi:

- ta'lim tizimini operativ takomillashtirishda, ta'lim jarayondagi kamchiliklarni izlash va strategik boshqaruvni amalga oshirishni nazariy jixatlariga tayanib, uzoq muddatli - yangi g'oyalarni tadqiq etish va istiqbolli rejalarni ishlab chikish lozim:

- oliy ta'limda tizimli strategik boshqarishni shakllantirish va rejalashtirish asosida mutaxassislar tayyorlash masalasini jadallashtirish;

- OTMdarda rahbar kadrlar kar'erasini takomillashtirish strategiyasi va zahiraga kiritish mezonlarini ishlab chiqishda malakali mutaxassislarni tanlab olishda zamonaviy usullarini joriy etishni takomillashtirish;

- oliy ta'lim tizimida zamonaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda innovatsion ta'limni joriy etishni doimiy ravishda oshirib borish;

- ta'lim tizimida strategik qarorlar qabul qilishda o'quv jarayonini uzluksiz takomillashtirib borish; - o'quv jarayoni samaradorligining oshirish va o'quv normativlarini to'g'ri joriy etish;

- oliy ta'limda innovatsion loyihalarni kengaytirish va byudjetdan tashqari resurslarni jalb etishda korporativ hamkorlikni yo'lga quyishda maxsus maslaxat markazlarini tashkil etish.

- oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim muhitini tashkil etishda, talabalar bilimlarni mustahkamlash maqsadida bilim darajasini baholash uchun tuzilgan testlar, takrorlash uchun tayyorlangan savollar va keyslar to'plami sifatini oshirishdagi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash maqsadida OTMlar uchun platformalarni shakllantirish zarur;

-oliy malakali kadrlar tayyorlash raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategiyani ishlab chiqishda, professor-o'kituvchilar va personal mehnatini rag'batlantirish hamda o'quv jarayon bilan bog'liq sifat boshqaruvini taxlil kilib borish lozim.

Talabalar faoliyati natijalari. Oliy ta'lim tizimini takomillashtirish tizimining tashkiliy tuzilmasini ishlab chiqish orqali faoliyat mazmunini aks ettiruvchi tuzilmaviy-mantiqiy sxemalar, pedagogik vazifalarni hal qilish uchun kompyuterda o'qitish dasturi, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot ishlari, ekskursiyalar mavzulari ishlab chiqilgan va oliy ta'lim tizimini takomillashtirish amaliyotda tekshirilgan. O'qitish jarayoniga ta'lim muassasasida xodimlarni boshqarish tizimining tashkiliy tuzilmasini ishlab chiqish sifatining ijobiy tomonga o'zgarishi tajriba-sinov davomida kuzatilgan.

Xulosa. Strategiyani amalga oshirishda quyidagi omillarni asos qilib olish lozim:

- tajribani mavjudligi va faoliyatni mukammal bilishi,
- ijrochilar sohaning yangi yoki eski xodimlari bo'lish;
- shaxsiy munosabatlar va uning xususiyatlari;
- diagnostika, ma'muriy ko'nikmalar va muammolarni yechish qobiliyatining mavjudligi;
- vakolatlarning samarali taqsimoti;
- rahbarlik usuli;
- rahbarlarning tashkilotdagi roli.

Oliy ta'lim tizimida boshqaruv strategiyasini qo'llash masalalari bo'yicha quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

- ta'lim soxasidagi yangiliklar - ta'limning yangi standartlari va mutaxassislar modellarini ishlab chiqish, yangi o'quv yurtlarini tashkil etish;

- kadrlarni izlash va tanlash - ya'ni yangi va samarali kadrlar potentsialini yaratish. Mehnat bozorida kadrlarni izlashning innovatsiya-kadrlar marketingining yangi usullariiii, yangi extiyojlar va talablarni, takliflar to'g'risidagi ma'lumotlar bankini shakllantirish, ishchi o'rinlarini reklama qilish, mehnat birjalari, firmalar, kadrlarni tanlash bo'yicha, kadrlarga baxo berish va ularni, qabul qilishning yangi usullari yaratish lozim. Shuningdek

kadrlar zahirasini shakllantirish va tayyorlash siyosatida asosan tashkiliy hamda texnologik vazifalarni amalga oshirishga alohida e'ttibor qaratish, kadrlar kar'erasi strategiyasi shunga asoslanish kerakki, oliy ta'lim xizmatini kadrlar bilan ta'minlash mexanizmini yaratish, ya'ni amalda ro'yobga chiqariladigan muayyan tizim, tegishli maqsadlarga erishish yo'lida kadrlar faoliyatini belgilovchi dasturlar bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr, № ZRU-637.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalari reytingini aniqlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi" №467 – sonli Qarori.
4. Дулесова В.А. Разработка системы управления мотивацией персонала в образовательной организации высшего образования// Вестник Удмуртского Университета, Т.25, вып.6, 2015. -С. 21-26.
5. Каплан Р.С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Пер. с англ. - М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. - 304

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA DIDAKTIK KOMPETENSIYA: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

Kushimova M.J.

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
xorijiy tillar ta'limi kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kredit-modul tizimi, didaktik kompetensiya, talaba markazlashgan ta'lim, interaktiv metodlar, mustaqil fikrlash, raqamli ta'lim, iqtisodiy tahlil.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, дидактическая компетенция, студентоцентрированное обучение, интерактивные методы, самостоятельное мышление, цифровое обучение, экономический анализ.

Key words: credit-modular system, didactic competence, student-centered learning, interactive methods, independent thinking, digital education, economic analysis.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada kredit-modul tizimi sharoitida didaktik kompetensiyaning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. XXI asr oliy ta'limidagi zamonaviy tendensiyalar, jumladan, talaba markazlashgan ta'lim, kompetensiyaga asoslangan o'qitish va raqamli transformatsiya masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqot talabalarning didaktik kompetensiyasini shakllantirishda samarali metodikalarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, innovatsion ta'lim yondashuvlari, mustaqil ta'lim va baholash usullariga e'tibor qaratiladi. Ushbu natijalar zamonaviy pedagogika nazariyasiga hissa qo'shib, o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты дидактической компетенции в условиях кредитно-модульной системы. Рассматриваются современные тенденции в высшем образовании XXI века, включая студентоцентрированное обучение, компетентностный подход и цифровую трансформацию. Исследование направлено на выявление эффективных методик формирования дидактической компетенции у студентов, а также акцентируется внимание на инновационных образовательных подходах, самостоятельном обучении и методах оценки. Полученные результаты вносят вклад в развитие современной педагогической теории и предлагают практические рекомендации для преподавателей.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical and practical aspects of didactic competence in the context of the credit-modular system. Modern trends in higher education of the 21st century are discussed, including student-centered learning, competency-based education, and digital transformation. The study aims to identify effective methods for developing students' didactic competence, with a focus on innovative educational approaches, independent learning, and assessment methods. The findings contribute to the development of modern pedagogical theory and provide practical recommendations for educators.

Kirish. XXI asrda oliy ta'lim globallashtirish va o'zgaruvchan ta'lim paradigmalarining ta'siri ostida jiddiy o'zgarishlarga uchramoqda. Xususan, iqtisodiyot va moliya sohalarida tahsil oluvchi talabalar uchun ushbu o'zgarishlar bozor kon'yunkturasini tushunish, moliyaviy tahlillar o'tkazish va investitsiya qarorlarini qabul qilish qobiliyatini oshirishni talab qiladi. Kredit-modul tizimi (KMT) esa, o'quv jarayonidagi eng muhim yondashuvlardan biri sifatida talaba mustaqilligi, o'quv jarayonidagi elastiklik va kompetensiyaga asoslangan ta'limni ta'minlaydi.

Iqtisodchi talabalar uchun KMT imkoniyatlari juda keng: masalan, ular real bozor ma'lumotlari bilan ishlab, birja qiymatlari, valyuta kurslari va moliyaviy instrumentlarni tahlil qilish orqali amaliyotga yo'naltirilgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishlari mumkin. Shuningdek, talabalar biznes tahlillar, narx belgilash strategiyalari va kompaniyalar foydasini oshirish bo'yicha modul darslar orqali mukammal bilim olishlari mumkin.

Shu sababli, ushbu maqolada KMT sharoitida iqtisodchi talabalarning didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalalari va uni rivojlantirish strategiyalari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor iqtisodiy tahlillar, investitsiya strategiyalari, moliyaviy hisob-kitoblar va real bozor amaliyotlariga yo'naltirilgan o'qitish metodlariga qaratiladi.

Metodlar. Tadqiqot dizayni. Ushbu tadqiqot aralash metodlar asosida amalga oshirildi, bunda sifat va son jihatidan tahlillar qo'llanildi. Sifat tahlili doirasida zamonaviy didaktik nazariyalar chuqur o'rganildi, ayniqsa, iqtisodchi talabalar uchun kredit-modul tizimidagi ta'lim jarayoniga mos keladigan modellar tahlil qilindi. Son jihatidan tahlil esa talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi so'rovlar, ularning akademik natijadorligi, bozor sharoitida amaliy bilimlarni qo'llash qobiliyatini aniqlash uchun eksperimental usullar orqali olib borildi. Masalan, talabalarga real bozor ma'lumotlari bilan ishlash topshiriqlari berildi va ularning tahliliy ko'nikmalari SPSS dasturida korrelyatsion tahlil orqali baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mustaqil ravishda keis-stadi va moliyaviy tahlil ishlarini bajargan talabalarda bozor dinamikasi va investitsiya tahliliga oid bilimlar yuqori darajada rivojlangan.

Didaktik kompetensiya tushunchasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ularning orasida Benjamin Bloom, Lev Vygotsky, John Dewey, Jean Piaget va David Kolb kabi tadqiqotchilar bor.

- **Benjamin Bloom** (1956) didaktik kompetensiyani bilish darajalari (taksonomiya) asosida rivojlantirishni taklif etgan. U o'zining mashhur "Taxonomy of Educational Objectives" asarida bilish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantirish tizimini ishlab chiqdi. Ushbu model bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Iqtisodchi talabalar uchun Bloom taksonomiyasi quyidagicha moslashtirilishi mumkin:

- **Bilim bosqichi:** talabalar asosiy iqtisodiy tushunchalarni yod oladi (masalan, talab va taklif qonuni, inflyatsiya, pul-kredit siyosati).
- **Tushunish bosqichi:** olingan bilimlar asosida iqtisodiy jarayonlarning mohiyatini anglashadi (masalan, qanday qilib foiz stavkalari iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi).
- **Qo'llash bosqichi:** talabalar nazariy bilimlarini real iqtisodiy vaziyatlarga tatbiq qilishadi (masalan, kompaniyaning investitsiya strategiyasini ishlab chiqish uchun moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish).
- **Tahlil bosqichi:** talabalar turli iqtisodiy holatlar va ularning oqibatlarini solishtirib, sabab-oqibat aloqalarini izlaydi (masalan, Markaziy bankning pul-kredit siyosati va inflyatsiya darajasi o'rtasidagi bog'liqlik).
- **Sintez bosqichi:** talabalar iqtisodiy strategiyalarni shakllantirish yoki muammolarga innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishadi (masalan, kichik biznesni rivojlantirish strategiyasini yaratish).
- **Baholash bosqichi:** talabalar iqtisodiy qarorlarning samaradorligini tahlil qilib, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini ko'rib chiqadilar (masalan, davlat subsidiyalarining qishloq xo'jaligiga ta'sirini baholash).

Bloom ta'lim jarayonida maqsadlarni aniq belgilash, o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini kuzatish va baholash imkoniyatini beradi. Uning taksonomiyasi pedagogik yondashuvlarning ilmiy asosini mustahkamlashga xizmat qiladi va iqtisodchi talabalar uchun chuqur tahliliy va amaliy bilimlarni shakllantirishda samarali qo'llaniladi.

- **Lev Vygotsky** (1978) o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'siri orqali bilimlarni shakllantirish muhimligini ta'kidlagan. U o'zining "Proximal Development Zone" (Yaqin rivojlanish zonasi) nazariyasida talabalar bilimlarni ko'proq tajribaga ega bo'lgan shaxslar bilan muloqot orqali egallashini tushuntiradi.

Iqtisodchi talabalar uchun bu nazariya quyidagicha moslashtirilishi mumkin:

- **Moliyaviy bozor tahlili:** talabalar tajribali investorlar yoki professorlar bilan birgalikda real birja harakatlarini kuzatib, ularning qarorlarini tushunib o'rganadilar.
- **Biznes strategiyalarini shakllantirish:** talabalar biznes murabbiylari yoki tadbirkorlar bilan ishlash orqali muvaffaqiyatli strategiyalarni o'zlashtiradilar.
- **Guruh loyihalari va tahlillar:** iqtisodiy holatlar bo'yicha talabalarning jamoaviy ishlashi orqali bir-biridan o'rganish jarayoni kuchayadi.

Shunday qilib, Vygotsky yondashuvi iqtisodchi talabalar uchun murakkab iqtisodiy tushunchalarni chuqurroq anglash va ularni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

- **John Dewey** (1933) tajribaviy ta'lim metodlarini ilgari surib, ta'lim jarayonining interaktiv va amaliy bo'lishi zarurligini ta'kidlagan. U ta'lim jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undash orqali o'rganish samaradorligini oshirishni maqsad qilgan. Dewey fikricha, o'quvchilar bilimni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat orqali ham egallashlari kerak.

Iqtisodchi talabalar uchun Dewey metodini qo'llash quyidagicha bo'lishi mumkin:

- **Real biznes loyihalari:** Talabalar dars jarayonida amaliy tadbirkorlik loyihalarini ishlab chiqish orqali o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Masalan, talabalar kichik startap kompaniya uchun biznes-reja yaratish ustida ishlashadi.
- **Tahliliy vazifalar:** Talabalarga mamlakat yoki xalqaro iqtisodiyotdagi real jarayonlarga asoslangan tadqiqot loyihalari beriladi. Masalan, ular Markaziy bankning foiz siyosatining bozor sharoitlariga ta'sirini tahlil qilishlari mumkin.
- **Sotuv va marketing tajribasi:** Talabalar kichik guruhlariga bo'linib, mahsulotlarni qanday sotish va targ'ib qilish strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha real vaqt rejimida ish olib boradilar.
- **Tajriba asosida moliyaviy qarorlar qabul qilish:** Talabalar virtual investitsiya muhitida harakat qilib, moliyaviy qarorlar qabul qilish tajribasini o'zlashtiradilar. Masalan, talabalar fond bozorida o'z investitsiyalarini qanday boshqarish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqishadi.

Dewey yondashuvi iqtisodchi talabalar uchun o'z sohalarida real holatlarga asoslangan o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa ularning nazariy bilimlarini real iqtisodiy jarayonlarga tatbiq etishiga yordam beradi.

- **Jean Piaget** (1952) kognitiv rivojlanish bosqichlari orqali o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish modelini ishlab chiqqan. U o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida inson tafakkurining o'sishi ketma-ket bosqichlar orqali sodir bo'lishini ta'kidlagan. Ushbu bosqichlar senzomotor, preoperatsional, konkret operatsional va formal operatsional bosqichlarga bo'linadi.

Iqtisodchi talabalar uchun Piagetning nazariyasi quyidagicha moslashtirilishi mumkin:

- **Senzomotor bosqichi (0-2 yosh):** Ushbu bosqich iqtisodchi talabalar uchun ahamiyatga ega bo'lmasa-da, iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ilk tajriba va kuzatish muhim rol o'ynashi mumkin.
- **Preoperatsional bosqich (2-7 yosh):** Iqtisodiy ta'lim jarayonida ushbu bosqichga bolalar o'yin orqali iqtisodiy tushunchalarni tushunib borishi misol bo'la oladi.
- **Konkret operatsional bosqich (7-11 yosh):** Iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun talabalar oddiy iqtisodiy misollar orqali real bozor sharoitlarini tushunishni boshlaydilar. Masalan, oddiy talab va taklif grafigini chizish.
- **Formal operatsional bosqich (11 yosh va undan katta):** Bu bosqichda talabalar murakkab iqtisodiy model va strategiyalarni tushunib, amaliyotda qo'llay boshlaydilar. Masalan, talabalar bozor segmentatsiyasi, korporativ moliyaviy rejalashtirish yoki global iqtisodiy ta'sirlarni tahlil qilish kabi masalalar bilan shug'ullanishlari mumkin.

Piaget nazariyasi iqtisodchi talabalar uchun bilimlarni bosqichma-bosqich egallash va murakkab iqtisodiy qarorlarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

- **David Kolb (1984)** esa tajribaviy ta'lim modeli orqali ta'lim jarayonida amaliy faoliyatni o'rganish va qo'llash muhimligini qayd etgan. U o'zining "Experiential Learning Theory" (Tajriba asosidagi o'qitish nazariyasi) modelida o'quv jarayoni aylanma sikl sifatida shakllanishini tushuntiradi. Bu sikl quyidagi bosqichlardan iborat: konkret tajriba, reflektiv kuzatish, abstrakt tushunchalash va faol tajriba.

Iqtisodchi talabalar uchun Kolb modeli quyidagicha moslashtirilishi mumkin:

- **Konkret tajriba:** Talabalar real iqtisodiy vaziyatlarga duch kelishadi. Masalan, ularga biznes-reja ishlab chiqish yoki moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish vazifasi beriladi.
- **Reflektiv kuzatish:** Talabalar o'z tajribalarini muhokama qiladi va o'rganilgan saboqlarni aniqlaydi. Masalan, talabalarga investitsiya loyihasining muvaffaqiyatsizlikka uchrashi sabablarini tahlil qilish vazifasi beriladi.
- **Abstrakt tushunchalash:** Talabalar o'z tajribalariga asoslanib iqtisodiy nazariyalarni anglaydilar. Masalan, talabalar kapital bozorlarining ishlash mexanizmini tushunish uchun oldingi loyihalar natijalaridan foydalanadilar.
- **Faol tajriba:** Talabalar yangi bilimlarni amaliyotda qo'llaydilar. Masalan, ular virtual fond bozorida o'z sarmoyalarini boshqarish yoki biznes-konsalting loyihalarida ishtirok etishlari mumkin.

Kolbning modeli iqtisodchi talabalar uchun o'z bilimlarini real iqtisodiy holatlar bilan bog'lab o'rganish imkoniyatini yaratadi va ularni nazariy tushunchalarni amaliyotda qo'llashga tayyorlaydi.

Didaktik kompetensiyaning konseptual asoslari quyidagilarga asoslanadi:

1. **Kognitiv asoslar** – talabalar bilim va tushunchalarni qanchalik tez o'zlashtirishi.

2. **Metodologik yondashuvlar** – ta'limda o'qitish usullari va texnologiyalaridan foydalanish.

3. **Amaliy kompetensiyalar** – nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyati.

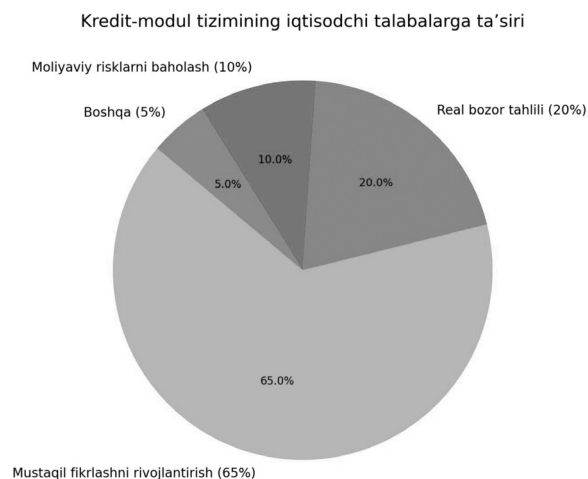
4. **Refleksiv yondashuv** – talabalar o'z bilimlari va ko'nikmalarini mustaqil tahlil qila olish darajasi.

Ma'lumot yig'ish. Birlamchi ma'lumotlar tuzilgan intervyu va onlayn so'rovlar orqali olindi. Jami 250 talaba va 50 o'qituvchi tadqiqotda ishtirok etdi. So'rovlar asosan iqtisodiyot yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarining didaktik kompetensiyasini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan. Masalan, talabalarga ishlab chiqarish va moliya sektoridagi real muammolar asosida keys-stadi savollari berildi, shuningdek, ulardan turli iqtisodiy modellari va hisob-kitob usullarini qo'llab, muammolarga yechim taklif qilish so'raldi. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarni 65% i kredit-modul tizimidagi interaktiv metodlar ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishini ta'kidladi. Quyidagi diagrammada kredit-modul tizimining iqtisodchi talabalarga eng muhim ta'sirlari aks ettirilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalarining asosiy qismi (65%) ushbu tizim ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berganini ta'kidlagan. Shuningdek, real bozor tahlili (20%) va moliyaviy risklarni baholash (10%) kabi amaliy ko'nikmalarining ham sezilarli darajada oshgani kuzatilgan.

Ikkilamchi ma'lumotlar esa akademik maqolalar, siyosat hujjatlari va xalqaro ta'lim hisobotlaridan olindi, jumladan, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasining iqtisodiy ta'limga oid tadqiqotlari tahlil qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. SPSS dasturi yordamida statistik tahlil amalga oshirildi, natijalar o'quv jarayonidagi tendensiyalarni aniqlashga yo'naltirildi. Masalan, iqtisodchi talabalarining mustaqil ta'limga bo'lgan munosabati va kredit-modul tizimidagi samaradorlik darajasini o'lchash uchun korrelyatsiya va regressiya tahlili o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori darajada interaktiv va amaliyotga asoslangan darslarda ishtirok etgan talabalarda kompetensiyaning shakllanish darajasi 25% ga oshgan.

Shuningdek, talabalar va o'qituvchilar fikrlarini kontent tahlili usulida o'rganib chiqish jarayonida aniqlanganidek, talabalar iqtisodiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun real bozor tahlili, moliyaviy hisob-kitoblar

va investitsiya strategiyalarini shakllantirish bilan bog'liq topshiriqlarga ko'proq qiziqish bildirgan. Masalan, talabalarga YaIM (VVF) va inflyatsiya darajasi o'zgarishlari asosida investitsiya strategiyalari ishlab chiqish topshirilganida, ularning tanqidiy tahliliy ko'nikmalari ancha rivojlangani kuzatildi. Shuningdek, talabalar valyuta bozoridagi dinamik o'zgarishlarni tahlil qilish, moliyaviy risklarni baholash

va biznes rejalar tayyorlash orqali o'z nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniga ega bo'lganlar.

Natijalar va muhokama.

1. KMT sharoitida didaktik kompetensiyaning nazariy asoslari

Didaktik kompetensiya kognitiv, metodologik va refleksiv qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. KMTda didaktik kompetensiya talabalarga:

- **Mustaqil o'quv jarayonini tashkil qilish**, ayniqsa iqtisodchi talabalar uchun, ularning bozor tahlili, moliyaviy hisob-kitoblar va tadbirkorlikka oid bilimlarini mustaqil o'zlashtirishni ta'minlaydi. Masalan, talabalarga investorlar uchun biznes-reja tayyorlash, birja bozorida tahlil o'tkazish va iqtisodiy prognozlar tuzish kabi topshiriqlar berilganda, ular o'z mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishadi;
- **Tahliliy va tanqidiy fikrlash**, iqtisodiyot sohasida muhim bo'lgan qarorlar qabul qilish jarayonida talabalarga bozor tendensiyalari, moliyaviy xavf-xatarlar va biznes strategiyalarni tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, talabalarga jahon iqtisodiyotidagi inqirozlar va ularning kompaniyalar faoliyatiga ta'siri haqida keys-stadi usulida tahlil qilish vazifasi berilishi mumkin;
- **Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyati**, ayniqsa moliya, marketing va tadbirkorlik kabi sohalarida muhimdir. Masalan, talabalar startap loyihalarini yaratish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish yoki real korxonalar bilan hamkorlikda amaliyot o'tash orqali o'z nazariy bilimlarini ish jarayonida sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar.

2. Zamonaviy ta'lim tendensiyalari va didaktik kompetensiyaga ta'siri.

- **Talaba markazlashgan ta'lim:** An'anaviy o'qituvchiga asoslangan ta'limdant talaba faol ishtirok etadigan tizimga o'tish. Masalan, Finlyandiyada talabalarga ijtimoiy va kasbiy salohiyatni rivojlantirish uchun interaktiv va jamoaviy ishlab chiqilgan ta'lim metodlari qo'llaniladi. AQShda **flipped classroom** modeli keng tarqalgan bo'lib, bu usulda talabalar darsdan oldin asosiy materialni mustaqil o'rganib, dars vaqtida esa ko'proq amaliy mashg'ulot va muhokamalarga e'tibor qaratiladi. O'zbekistonda esa tajribaviy yondashuvlarni rivojlantirish maqsadida kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan e'tibori oshirilib, ularning malaka va kompetensiyalarini mustahkamlashga qaratilgan interaktiv metodlar joriy etilmoqda.
- **Kompetensiyaga asoslangan ta'lim:** Esda saqlashdan ko'ra ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida talabalar nazariy bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish va ularni hayotda qo'llashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitiladi. Germaniyada **duall ta'lim** tizimi esa talabalarni ish jarayoniga integratsiya qilish orqali ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. O'zbekistonda esa zamonaviy metodikalar asosida fanlararo integratsiyani kuchaytirish orqali kompetensiyaga asoslangan ta'limga e'tibor qaratilmoqda. Masalan, IT sohasidagi ta'lim dasturlarida talabalar faqat nazariy bilim olib qolmay, balki startaplar ustida ishlab, real bozor sharoitida tajriba to'plash imkoniyatiga ega bo'ladi.
- **Raqamli ta'lim vositalari:** Elektron ta'lim platformalari (masalan, **Coursera, edX, Moodle**), sun'iy intellekt yordamidagi ta'lim (avtomatlashtirilgan repetitorlik tizimlari, interaktiv chat-botlar) va adaptiv baholash vositalari (ma'lumotlar tahliliga asoslangan shaxsiy o'quv rejalari, dinamik test tizimlari) ta'lim sifatini yaxshilash va talabalar ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Masalan, Xitoydagi AI Tutor tizimlari talabalar real vaqtda tushunmovchiliklarini aniqlab, ularni bartaraf etishda yordam beradi.

3. **Mqoyosa va tahlil.** Jahon oliy ta'limida KMT va didaktik kompetensiya rivojlantirish usullari bo'yicha Yevropa va Amerika ta'lim modellarning o'rganildi:

- **Yevropa:** Bolonya tizimi talabalarning mustaqil o'qishini rag'batlantirishga e'tibor qaratadi. Masalan, Germaniya va Fransiya universitetlarida talabalar **inflyatsiyaning bozor narxlariga ta'sirini tahlil qilish, real birja ma'lumotlari asosida iqtisodiy prognozlar tuzish** kabi amaliyotga yo'naltirilgan mustaqil ish topshiriqlari oladi.

- **AQSh:** Ijodiy tafakkur va muloqotga yoʻnaltirilgan oʻqitish afzal koʻriladi. Masalan, **Harvard Business Review** keyslari talabalar real iqtisodiy muammolarni tahlil qilish va strategiya ishlab chiqish imkonini beradi. Shuningdek, debate clubs va mock business negotiations kabi platformalar joriy etilib, talabalar real bozor muhitida qaror qabul qilishni oʻrganadi.
 - **Oʻzbekiston:** KMT boʻyicha boshlangʻich bosqichda, **raqamli infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi**. Masalan, talabalar **"Stock Market Simulator"** yoki **"Bloomberg Terminal"** kabi platformalardan foydalanishga yoʻnaltirilgan kurslar orqali iqtisodiy qarorlar qabul qilishni oʻrganishi mumkin.
4. **Samarali pedagogik strategiyalar.**
- **Muammoga asoslangan oʻqitish (PBL):** Talabalarning muammolarni yechish qobiliyatini oshirish.
 - **Flipped class modeli:** Talabalar mustaqil oʻqib, darsda muhokama va amaliy mashgʻulotlarga eʼtibor qaratadi.
 - **Gamikasiya va simulyatsiya oʻquv jarayoni:** Interaktiv vositalar yordamida bilimlarni mustahkamlash.
 - **Tengdoshlar oʻrtasida oʻqitish:** Hamkorlikdagi oʻqish va oʻz-oʻzini baholash koʻnikmalarini shakllantirish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, kredit-modul tizimi (KMT) sharoitida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish talabalar didaktik kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, interaktiv metodlar, mustaqil taʼlim va amaliy topshiriqlar asosida shakllangan taʼlim tizimi talabalarning mustaqil fikrlash, tahliliy va tanqidiy yondashish hamda nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, KMT asosidagi interaktiv metodlar, jumladan, keystadi, biznes simulyatsiyalar, jamoaviy loyihalar va mustaqil izlanish topshiriqlari talabalar tomonidan ijobiy qabul qilinmoqda. Masalan, talabalarning 65% i ushbu yondashuvlar ularning mustaqil taʼlim olish qobiliyatlarini kuchaytirishini taʼkidlagan. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti va moliya sohasida oʻqiyotgan talabalar uchun real iqtisodiy holatlar asosida ishlab chiqilgan amaliy topshiriqlar ularning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi.

Shuningdek, xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv taʼlim jarayonida nazariy bilimlardan koʻra, real muammolarni hal qilish koʻnikmalariga urgʻu berish zarurligini anglatadi. Finlyandiya, Germaniya va AQSh taʼlim tizimlari tajribasidan kelib chiqib, quyidagi pedagogik yondashuvlarning samarali ekanligi aniqlandi:

- Flipped Classroom modeli: talabalar asosiy bilimlarni mustaqil ravishda o'rganadi, auditoriya mashg'ulotlarida esa muhokama, tahlil va amaliy topshiriqlarga e'tibor qaratiladi.
- Muammoga asoslangan ta'lim (PBL): talabalar real iqtisodiy muammolarni tahlil qilish orqali o'z mustaqil qaror qabul qilish va strategik rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi.
- Raqamli ta'lim platformalari: elektron resurslar, sun'iy intellekt yordamidagi ta'lim vositalari va onlayn simulyatsiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida KMT modelini to'laqonli joriy etish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish – talabalarga "Bloomberg Terminal", "Stock Market Simulator" kabi amaliy platformalar orqali iqtisodiy tajriba o'ttirish imkoniyatini berish.

2. Interaktiv pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish – ta'lim jarayonida keystar, simulyatsiyalar, loyiha asosida o'qitish (PBL) va tajriba almashish dasturlarini keng qo'llash.

3. Kompetensiyaga asoslangan ta'limni mustahkamlash – nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar, real bozor sharoitlarini modellashtirish va jamoaviy tadqiqotlar orqali mustahkamlash.

4. O'qituvchilarning malakasini oshirish – KMT sharoitida ishlay oladigan innovatsion pedagoglar tayyorlash, ularning zamonaviy metodikalar bo'yicha malakasini oshirish va xalqaro tajribalarni o'rganish.

Umuman olganda, KMT modeli sharoitida innovatsion pedagogik yondashuvlarning talabalar didaktik kompetensiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Ushbu model talabalar mustaqil fikrlash, iqtisodiy tahlil qilish va strategik qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. O'zbekiston ta'lim tizimida KMTni to'liq tatbiq etish jarayonida xalqaro tajribaga tayangan holda, interaktiv va amaliy ta'lim uslublarini kengaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Biggs J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University: What the Student Does. McGraw-Hill Education.
2. Bolonya deklaratsiyasi va Yevropa ta'lim standartlari. (1999). Bolonya jarayoni hujjatlari.
3. Carnegie Mellon University. (2019). Adaptive Learning Models for Economic Education.
4. Harvard Business School. (2020). Competency-Based Education in Business and Economics. Harvard University Press.
5. Jahon banki (2021). The Future of Education: Trends in Digital Learning and Economic Education.
6. Siemens G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age.
7. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) (2022). Economic Competency Development for Emerging Markets.

UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA O'QITUVCHILARNING INKLYUZIV TAYYORGARLIGINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BOSHQARISH TAMOYILLARI

Toshmurodova M.N.

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
xorijiy tillar ta'limi kafedrasida katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, o'qituvchi tayyorgarligi, metodik kompetensiya, ta'lim jarayoni boshqaruvi.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетентностный подход, подготовка учителей, методическая компетенция, управление образовательным процессом.

Key words: inclusive education, competency-based approach, teacher training, methodological competence, educational process management.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida boshqarish tamoyillari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslanadi hamda ularni shakllantirish yo'llari ochib beriladi. Kompetensiyaviy yondashuvning inklyuziv ta'lim jarayonidagi ahamiyati va samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются принципы управления подготовкой учителей к инклюзивному обучению на основе компетентностного подхода в общеобразовательных учреждениях. Обоснована необходимость развития профессиональных компетенций педагогов в условиях инклюзивного образования, раскрыты пути их формирования. Разработаны рекомендации по повышению эффективности и значимости компетентностного подхода в инклюзивном образовательном процессе.

SMMARY:

This article analyzes the principles of managing teachers' inclusive training based on the competency-based approach in general education institutions. The necessity of developing teachers' professional competencies in the context of inclusive education is substantiated, and ways of their formation are revealed. Recommendations for improving the efficiency and significance of the competency-based approach in the inclusive educational process have been developed.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi har bir shaxs uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash va har tomonlama rivojlanishiga sharoit yaratish vazifasini o'z zimmasiga oladi. Shu jihatdan inklyuziv ta'lim tizimi hozirgi kunda

nafaqat pedagogika sohasi, balki ijtimoiy muhitni rivojlantirishda ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim modeli barcha o'quvchilarga, ularning jismoniy, psixologik va kognitiv imkoniyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkonini beradi. Ushbu yondashuv nafaqat ta'lim oluvchilarning huquqlarini himoya qilish, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi va faol ijtimoiylashuvi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Inklyuziv ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bevosita pedagoglarning ushbu sohaga tayyorgarlik darajasiga bog'liqdir. O'qituvchilar inklyuziv muhitda samarali faoliyat yuritishlari uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi. Aynan shu sababli, umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarni inklyuziv ta'lim sharoitlariga tayyorlashning metodik asoslarini ishlab chiqish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va bu jarayonni tizimli ravishda boshqarish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash va inklyuziv pedagogikaning asosiy tamoyillarini tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuvning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi hamda mazkur jarayonni tizimli ravishda boshqarish tamoyillari ochib beriladi.

1. Inklyuziv ta'lim va kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarga, ularning individual ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlovchi tizimdir. Bu ta'lim modeli maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy o'quv muhitida o'qishini qo'llab-quvvatlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniq natijalarga yo'naltirishga qaratilgan ta'lim metodikasi bo'lib, inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim va kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatiga doir ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda pedagogika va ta'lim jarayonini takomillashtirish borasida keng qamrovli yondashuvlar qatorida muhim o'rin tutmoqda. Quyida ushbu mavzu bo'yicha asosiy ilmiy manbalar tahlili keltirilgan:

1. Ainscow M. (2005). Muallif ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'lim tizimlarini ishlab chiqishda asosiy o'zgarish omillari pedagogik kompetensiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu jarayonda ta'lim metodologiyasining yangi tamoyillari ta'lim jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

2. **Florian L. (2008).** Tadqiqotda inklyuziv ta'limning maxsus yoki umumiy ta'lim ichidagi o'rni muhokama qilinib, inklyuziv yondashuvning kelajakdagi tendensiyalari haqida fikr bildirilgan.

3. **Booth T., & Ainscow, M. (2011).** Mazkur manbada ta'lim muassasalarida inklyuziv jarayonlarni rejalashtirish va rivojlantirishning tizimli metodlari taqdim etilgan.

4. **Qosimov A. (2019).** O'zbekistonlik tadqiqotchi o'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi borasida mavjud muammolar va ularning echimlariga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar olib borgan.

5. **Ismoilova D. (2020).** O'zbekiston ta'lim tizimida maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagogik innovatsiyalarning qo'llanilishi va samaradorligi tahlil qilingan.

6. **Vygotsky L. S. (1978).** Ushbu klassik asar pedagogikaning kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslangan bo'lib, inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual o'ziga xosliklarini inobatga olish zarurligini asoslab beradi.

Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim va kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etish uchun nazariy va amaliy tadqiqotlarning o'zaro bog'liqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish hamda maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha innovatsion metodlarni ishlab chiqishda davom etmoqda.

2. O'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini shakllantirish omillari. O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi quyidagi asosiy omillar orqali shakllantiriladi:

- **Pedagogik bilim va tushunchalar** – inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lish;
- **Metodik kompetensiyalar** – turli o'quv uslublarini qo'llay olish, individual va differensial yondashuvlarni amalga oshirish;
- **Psixologik tayyorgarlik** – maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish;
- **Texnologik savodxonlik** – zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalana olish;
- **Hamkorlik kompetensiyasi** – ota-onalar, jamiyat va boshqa ta'lim subyektlari bilan samarali ishlash.

Yuqoridagi pie chart o'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini shakllantirish omillarini ulushlar bilan ifodalaydi. Quyida har bir omilning keng ko'lamlı tushuntirishi keltirilgan:

1. Pedagogik bilim va tushunchalar (25%)

- Inklyuziv ta'limni samarali olib borish uchun o'qituvchilar inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti haqida yetarli bilimga ega bo'lishi lozim.

- Bu bilimlar pedagogik asoslar, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash tamoyillari va inklyuziv metodlarni o'z ichiga oladi.

- O'qituvchilar turli xil ta'lim dasturlarini moslashtirish va mos pedagogik uslublardan foydalanishni bilishi kerak.

2. Metodik kompetensiyalar (20%)

- Differensial va individual yondashuv metodlarini qo'llay olish pedagog uchun muhim jihat sanaladi.
- Inklyuziv ta'lim sharoitida har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos keladigan metodlarni tanlash va qo'llash malakasi zarur.
- Samarali dars dizayni, interaktiv o'qitish metodlari va ko'rgazmali vositalardan foydalanish metodik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismidir.

3. Psixologik tayyorgarlik (20%)

- O'qituvchi o'quvchilarning turli ehtiyoj va imkoniyatlarini tushunishi va ularga mos yondashuvni shakllantirishi kerak.
- Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda sabr, tushuncha va moslashuvchanlik asosiy omillardan biridir.
- Inklyuziv muhit yaratishda ijobiy psixologik muhit shakllantirish va bolalarning ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlash muhimdir.

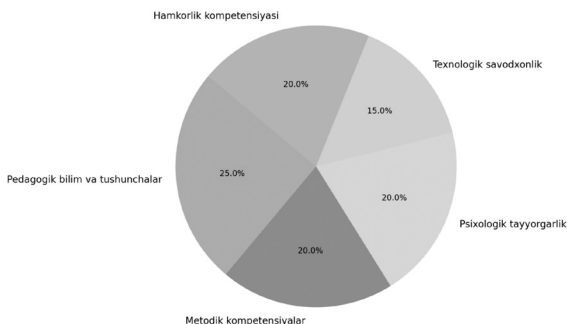
4. Texnologik savodxonlik (15%)

- Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish inklyuziv ta'limni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.
- O'qituvchilar ta'lim jarayonida maxsus ta'lim dasturlari, vizual materiallar, interaktiv vositalardan samarali foydalanishi lozim.
- Masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ta'lim sifati oshiriladi.

5. Hamkorlik kompetensiyasi (20%)

- O'qituvchilar ota-onalar, psixologlar, logopedlar, maxsus pedagoglar va jamiyat bilan samarali hamkorlik qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchilarning Inklyuziv Tayyorgarligini Shakllantirish Omillari

- Inklyuziv ta'limda jamoaviy ishlash muhim bo'lib, pedagoglar hamkasblari bilan doimiy tajriba almashib borishlari lozim.
- Ta'lim muassasalari va maxsus markazlar o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. O'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari.

Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalarning, jumladan, maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan ta'lim tizimi hisoblanadi. Ushbu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan chora-tadbirlar va ularning amaliy misollari keltiriladi.

1. Kafedralar va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish.

Inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun pedagogik universitetlar va umumta'lim muassasalari o'rtasida amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, universitet va maktablarning o'zaro hamkorligi o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi (Ainscow, 2005).

Toshkent davlat pedagogika universiteti qoshida maxsus inklyuziv amaliyot markazi tashkil etilib, pedagogika yo'nalishidagi talabalarga umumta'lim maktablarida amaliyot o'tash imkoniyati yaratiladi. Ushbu amaliyot davomida talabalar maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha tajriba orttiradi. Shu bilan birga, universitet va maktablar o'rtasidagi hamkorlik doirasida seminarlar, konferensiyalar va tajriba almashish loyihalari amalga oshiriladi.

2. **Uzliksiz malaka oshirish tizimini joriy etish.** O'qituvchilar inklyuziv ta'lim metodlari va pedagogik yondashuvlar bo'yicha doimiy ravishda malaka oshirib borishi lozim. UNESCO (2017) ma'lumotlariga ko'ra, pedagoglarning inklyuziv ta'limga tayyorligi ta'lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir.

Respublika pedagog kadrlarni qayta tayyorlash markazida "Inklyuziv ta'lim metodologiyasi" bo'yicha doimiy ravishda seminar va treninglar tashkil etiladi. Ushbu treninglarda quyidagi mavzular yoritiladi:

- Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan individual ishlash strategiyalari;
- Differensial yondashuv va moslashtirilgan o'quv dasturlari;
- O'quv jarayonida turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Bu treninglarda nafaqat umumta'lim maktablarining o'qituvchilari, balki maktab direktorlari va psixologlari ham ishtirok etishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Amaliy mashg'ulotlar va tajriba almashish tizimini yo'lga qo'yish.

Inklyuziv ta'limda tajriba almashish va amaliy mashg'ulotlar pedagoglarning

kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko‘ra, pedagogik jarayon interaktiv muloqot va tajriba almashish asosida shakllanadi (Vygotsky, 1978).

Har yili o‘tkaziladigan “Inklyuziv ta’lim haftaligi” davomida respublikadagi ilg‘or maktablar o‘z tajribalarini almashadi. Masalan, Toshkent shahridagi 102-maktab inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega bo‘lib, ularning tajribasi boshqa maktablar uchun namunaviy model sifatida ko‘rsatilib, o‘qituvchilar uchun amaliy mashg‘ulotlar tashkil etiladi.

4. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda interaktiv o‘qitish metodlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Bruner (1983) tomonidan ilgari surilgan kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, turli xil o‘quv metodlari bolaning bilim olish jarayoniga moslashtirilishi kerak.

- Differensial yondashuv: O‘quvchilar bilim olish qobiliyatiga qarab guruhlariga ajratilib, har bir guruhga mos keladigan metodlar qo‘llanadi.
- Axborot texnologiyalaridan foydalanish: Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlari va interaktiv dars materiallari yaratilib, elektron platformalar orqali taqdim etiladi. Masalan, matnni ovozli formatga aylantiruvchi dasturlar kam ko‘rish qobiliyatiga ega bolalar uchun qo‘llanilishi mumkin.

5. Tibbiy-psixologik xizmatlarni takomillashtirish. Inklyuziv ta’lim jarayonida nafaqat pedagoglar, balki psixolog va defektologlarning ham ishtiroki muhimdir. Ainscow va Booth (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, maktablarda multidisiplinar yondashuv inklyuziv ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Har bir maktab qoshida maxsus psixologik-pedagogik xizmat tashkil etilib, inklyuziv ta’lim oluvchilarga individual yordam ko‘rsatiladi. Bu xizmatlar tarkibida psixolog, logoped, defektolog va maxsus pedagog bo‘lishi kerak. Shuningdek, har oyda ota-onalar uchun maslahatlar tashkil etilib, ularning farzandlariga to‘g‘ri yondashish usullari o‘rgatiladi.

6. Monitoring va baholash tizimini joriy etish. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish uchun pedagoglarning faoliyatini muntazam ravishda baholab borish zarur. UNESCO (2020) hisobotiga ko‘ra, pedagogik faoliyat samaradorligini monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkin.

Maxsus inklyuziv baholash tizimi ishlab chiqilib, unda quyidagi jihatlar ko‘zda tutiladi:

- O‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kompetensiyasi darajasini baholash;
- Maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini kuzatish;

- Ota-onalar va o'quvchilarning fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini takomillashtirish.

Yuqorida keltirilgan amaliy chora-tadbirlar inklyuziv kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularning samarali amalga oshirilishi pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, o'quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish va inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir ta'lim muassasasi ushbu chora-tadbirlarni o'z sharoitiga mos ravishda amalga oshirishi muhimdir.

Xulosa. Umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, pedagoglarning tayyorgarligini oshirish bu jarayonning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ularning inklyuziv ta'lim muhitida samarali faoliyat olib borishiga, o'quvchilarning ehtiyojlarini to'liq qondirishga va umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilarning pedagogik, psixologik va metodik kompetensiyalarini doimiy rivojlantirish talab etiladi. Bu jarayonda davlat ta'lim siyosati, malaka oshirish kurslari, innovatsion texnologiyalar va amaliy tadqiqotlar muhim o'rin tutadi. O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligini oshirish, ularning maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash malakalarini mustahkamlash nafaqat individual ta'lim sifati, balki umuman ta'lim tizimining barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, inklyuziv ta'lim sohasida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini yanada mukammallashtirish va samaradorligini oshirish ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Ainscow M. (2005). Developing inclusive education systems: what are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109-124.
2. Booth T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE.
3. Farrell P. (2004). Making inclusive education work: Where next? *Educational Review*, 56(2), 119-130.
4. Florian L. (2008). Inclusion: Special or inclusive education: Future trends. *British Journal of Special Education*, 35(4), 202-208.
5. Ismoilova, D. (2020). Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagogik innovatsiyalar. *Milliy ta'lim jurnali*, 6, 89-97.
6. Nazarova Z. (2017). Inklyuziv ta'limning rivojlanish tendensiyalari. *O'zbek pedagogika jurnali*, 3, 45-52.
7. O'rinboyev M. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv asosida inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalalari. *Ta'lim va taraqqiyot*, 2(4), 33-41.
8. Qosimov A. (2019). O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi: muammolar va echimlar. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 5(1), 67-74.
9. Slee R. (2018). *Inclusive Education: From Policy to Classroom*. Routledge.
10. Tomlinson C. A. (2014). *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. ASCD.

OLIIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA O'QUV JARAYONINI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Buriyeva X.B.

Oriental universiteti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: raqamli, masofaviy, ta'lim, o'quv, jarayon, boshqarish, platforma, interaktiv.

Ключевые слова: цифровое, дистанционное, образование, обучение, процесс, управление, платформа, интерактив.

Key words: digital, distance, education, training, process, management, platform, interactive.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida o'quv jarayonini boshqarish mexanizmlarining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi, elektron ta'lim platformalarining samaradorligi va ularning boshqaruv tizimiga ta'siri keng yoritiladi. Shuningdek, raqamli ta'limning afzalliklari, interaktiv yondashuvlari va zamonaviy boshqaruv usullari o'rganiladi. Maqolada ta'lim sifatini oshirish, talabalar va pedagoglar uchun qulay muhit yaratish, shuningdek, raqamlashtirishning ta'lim jarayoniga ta'sirini baholash masalalariga e'tibor qaratiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются основные аспекты механизмов управления учебным процессом в условиях цифровизации системы высшего образования. Широко освещается интеграция цифровых технологий в образовательный процесс, эффективность электронных образовательных платформ и их влияние на систему управления. Также рассматриваются преимущества цифрового обучения, интерактивные подходы и современные методы управления. В статье уделяется внимание вопросам повышения качества образования, создания благоприятной среды для студентов и преподавателей, а также оценке влияния цифровизации на учебный процесс.

SUMMARY:

This article analyzes the key aspects of mechanisms for managing the educational process in the context of digitalization in higher education. It provides an in-depth discussion on the integration of digital technologies into the learning process, the effectiveness of e-learning platforms, and their impact on the management system. Additionally, the advantages of digital education, interactive approaches, and modern management methods are explored. The article focuses on improving the quality of education, creating a favorable environment for students and educators, and assessing the impact of digitalization on the learning process.

Kirish. Oliy ta'limni raqamlash jarayoni bugungi kunda ta'lim tizimining muhim jihatlardan biriga aylangan. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim,

interaktiv platformalar va boshqa innovatsion usullar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkoniyatini yaratadi. Ushbu jarayon, o'quvchilarning yutuqlarini yanada chuqurroq baholash va ularning individual ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Raqamlashtirishning asosiy maqsadi - ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini yangilash va zamon talablariga javob beruvchi malakali mutaxassislarni tayyorlashdir. Raqamli ta'lim muhitida talabalar o'quv materiallariga osonlik bilan kirish, o'zaro hamkorlik qilish va mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

O'quv jarayonini boshqarish mexanizmlari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, ta'limda samaradorlikni oshirish va muammolarni tezda hal etishda muhim rol o'ynaydi. Bu mexanizmlar raqamli vositalar va metodlarni o'z ichiga olgan holda, ta'lim muhitini yanada samarali qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'quv jarayonini boshqarish mexanizmlari bo'yicha adabiyotlar tahlili, ushbu tahlil raqamlashtirish sharoitida o'quv jarayonini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish va ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha muhim jihatlarni ochib beradi. Quyida asosiy adabiyotlar va ularning taqdim etgan bilimlari tahlil qilinadi:

Abduraximov Doniyor Baxodirovich, Adilov Abduraim Nomozovich, Baxodirov Muzrob Doniyor o'g'li "Raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan ta'limda samarali foydalanish" nomli maqolasida oliy ta'lim tizimi o'quv jarayoniga tez kirib kelayotgan yana bir ajoyib istiqbolli chinakam samarali texnologiya – "bulutli" hisoblash kontseptsiyasida asosiy o'rinni egallagan zamonaviy ta'limda virtual texnologiyalar va uning dasturiy ta'minotidan foydalanish haqida ma'lumotlar berilgan [1].

W. Bates "Teaching in a Digital Age: How Educators Use Technology to Improve Student Learning" nomli kitobida raqamli ta'limning samaradorligini oshirish va o'qitishda texnologiyalardan qanday foydalanish kerakligi haqida ma'lumotlar berilgan [2].

Rut Colvin Clark "Performance-Based Instruction: A Method for Enhancing Instruction" nomli kitobida ta'lim jarayonida ko'rsatmalarga asoslangan yondashuvlar, baholash metodlari va o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish uchun aniq maqsadlar belgilash haqida ma'lumotlar berilgan [3].

Josh Bersin "Blended Learning: A Wise Giver's Guide to the Future of Education" nomli kitobida talabalarga gibrid ta'lim modelini muvaffaqiyatli qo'llash uchun zarur bo'lgan metodologiyalar, strategiyalar va talabalar uchun

raqamli resurslarni qanday qilib samarali ishlatish va o'quv muhitini yaxshilash bo'yicha ma'lumotlar berilgan [4].

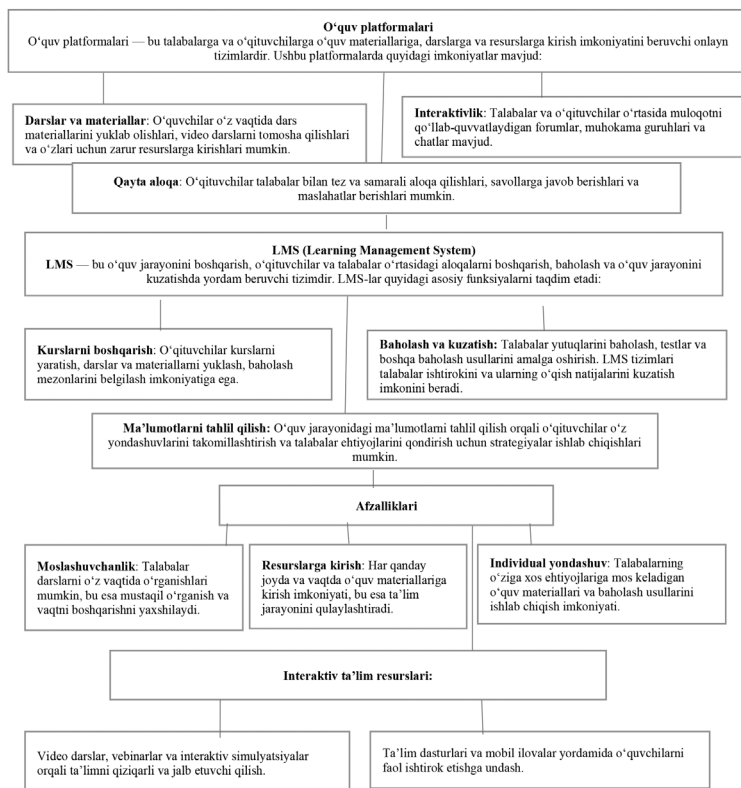
Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'limni raqamlash va o'quv jarayonini boshqarish mexanizmlari zamonaviy ta'lim tizimining muhim jihatlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlarini taqdim etadi. Quyidagi mexanizmlar va usullar bu jarayonda muhim ahamiyatga ega:

1. O'quv platformalari va LMS (Learning Management System):

- Online ta'lim platformalari, masalan, Moodle, Canvas yoki Google Classroom orqali o'quv materiallarini taqdim etish va talabalarning yutuqlarini kuzatish.

- LMS tizimlari orqali darslarni rejalashtirish, baholash va talabalarga feedback berish.

Oliy ta'limda raqamlashtirish jarayonida o'quv platformalari va LMS (Learning Management System) muhim rol o'ynaydi. Ushbu tizimlar ta'lim jarayonini samarali boshqarish va tashkil etishda, o'quv materiallarini taqdim etishda va talabalar bilan o'zaro aloqalarni mustahkamlashda yordam beradi. Quyida ularning asosiy jihatlarini ko'rib chiqiladi (1-jadval).

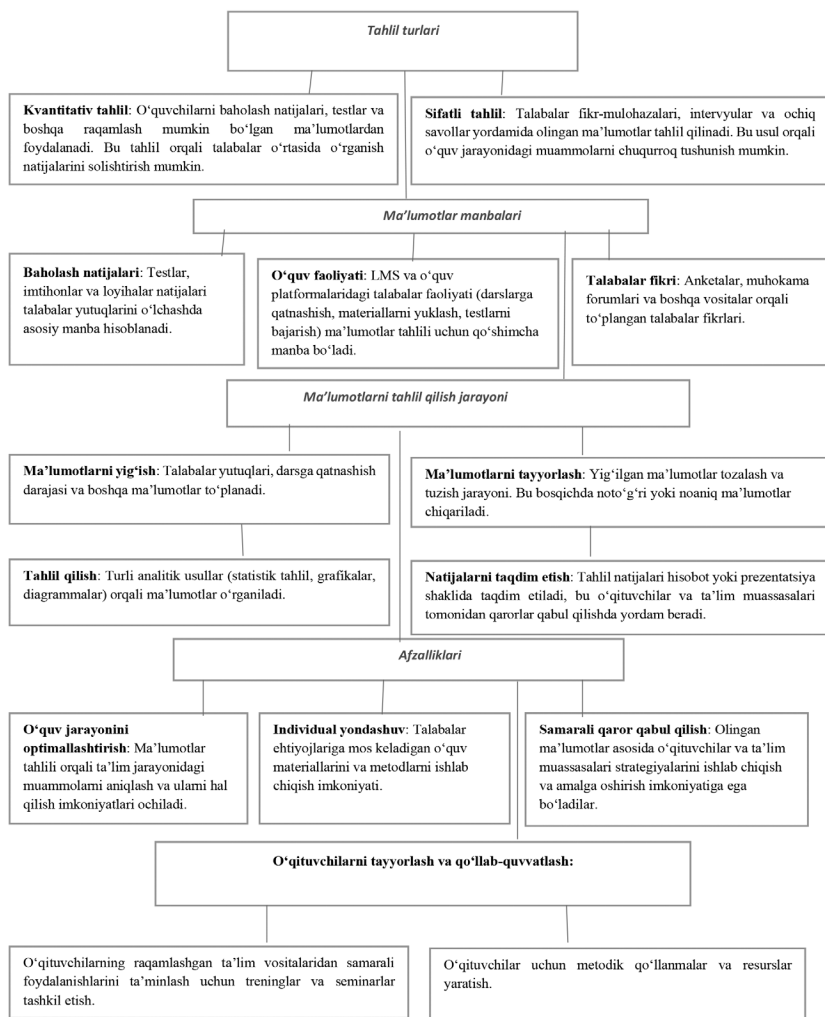
1- jadval. O‘quv platformalari va LMS (Learning Management System). Interaktiv ta’lim resurslari o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish uchun mo‘ljallangan vositalar va materiallardir. Ular talabalarning faol ishtirokini ta’minlaydi, o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi va bilimlarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Quyida interaktiv ta’lim resurslarining asosiy turlari va afzalliklari ko‘rib chiqiladi (2- jadval).

2- jadval. Interaktiv ta’lim resurslarining asosiy turlari va afzalliklari.

Oliy ta'limda ma'lumotlar tahlili o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish va boshqarish uchun muhim vosita hisoblanadi. Ma'lumotlar tahlili yordamida o'qituvchilar va ta'lim muassasalari talabalar yutuqlarini kuzatish, muammolarni aniqlash va ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar (3- jadval).

3- jadval. Ma'lumotlar tahlili yordamida o'qituvchilar va ta'lim muassasalari talabalar yutuqlarini kuzatish.

Oliy ta'limda raqamlashtirish jarayoni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar yangi texnologiyalarni samarali qo'llashni o'rganishlari,

talabalar bilan samarali aloqa o'rnatishlari va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirishlari zarur.

Quyida bu jarayonning asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi:

1. Tayyorlash dasturlari

- Trening va seminarlar: O'qituvchilarga raqamli texnologiyalar, LMS va interaktiv ta'lim metodlari bo'yicha muntazam treninglar va seminarlar o'tkazilishi kerak. Bu, ularning yangi vositalardan qanday foydalanishni o'rganishlariga yordam beradi.
- Maqsadli kurslar: O'qituvchilarning malakasini oshirish uchun maxsus kurslar va dasturlar tashkil etish, masalan, pedagogika, raqamli ta'lim va innovatsion metodlar bo'yicha.

2. Resurslar va qo'llanmalar

- Metodik qo'llanmalar: Raqamli ta'lim vositalaridan qanday foydalanishni ko'rsatadigan qo'llanmalar va resurslar taqdim etilishi zarur. Bu o'qituvchilarga o'z darslarini yanada samarali rejalashtirishda yordam beradi.
- O'qituvchilar uchun platformalar: O'qituvchilar o'rtasida g'oya almashinuvi va hamkorlik qilish uchun onlayn platformalar yaratish. Bu platformalar orqali o'qituvchilar tajriba almashishi va bir-birlaridan o'rganishi mumkin.

3. Qo'llab-quvvatlash tizimlari

- Mentorlik dasturlari: Tajribali o'qituvchilar yangi o'qituvchilarni yo'naltirish va ularga yordam berish maqsadida mentorlik qilishlari kerak. Bu, yangi o'qituvchilarning tezroq moslashishiga yordam beradi.
- Texnik yordam: O'qituvchilar raqamli vositalardan foydalanishda muammolarga duch kelishsa, texnik yordam ko'rsatish. Bu, ularning qiyinchiliklarni yengib o'tishlariga yordam beradi.

4. O'qituvchilarni baholash va takliflar

- Yillik baholash: O'qituvchilarning malakasini va o'zgarishlarini muntazam baholash. Bu baholash orqali ularning yutuqlari va muammolarini aniqlash mumkin.
- Fikr-mulohazalar: O'qituvchilardan va talabalar tomonidan olingan fikr-mulohazalar asosida dasturlarni va tayyorgarlik jarayonlarini takomillashtirish.

2. *Ko'p formatli baholash tizimlari:*

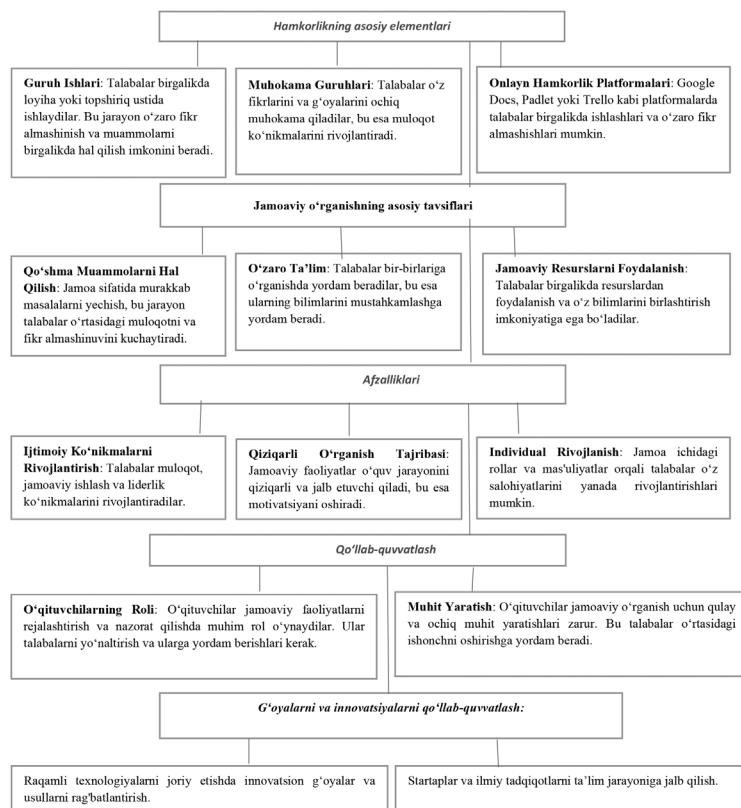
Ko'p formatli baholash tizimlari – bu talabalarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini har tomonlama baholashga mo'ljallangan tizim bo'lib, turli xil baholash usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu tizim an'anaviy

testlar va yozma ishlar bilan cheklanib qolmay, balki quyidagi baholash formatlarini ham o'z ichiga oladi:

- ✓ Test sinovlari – yopiq va ochiq savollar asosida talabaning nazariy bilimini baholash.
- ✓ Loyihaviy ishlar – ijodiy va amaliy topshiriqlar orqali talabalar mustaqil izlanish olib boradi.
- ✓ Portfel baholash – talabaning ma'lum bir davr mobaynidagi ishlari, loyihalari va topshiriqlari to'plami orqali baholash.
- ✓ Og'zaki imtihon va taqdimotlar – talabalar o'z bilimlarini ifoda etish qobiliyatini namoyish etadi.
- ✓ Amaliy topshiriqlar – kasbiy va real hayotiy vaziyatlarda talabalar o'z ko'nikmalarini qo'llaydi.
- ✓ O'zaro baholash va o'zini baholash – talabalar o'zlari va kursdoshlarini baholab, tanqidiy fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirishga e'tibor qaratadilar.

Ko'p formatli baholash tizimi ta'lim jarayonining shaffofligini oshiradi, talabalar bilimni chuqurroq tahlil qilishga imkon yaratadi va ularning o'zlashtirish darajasini yanada aniq baholashga xizmat qiladi.

Hamkorlik va jamoaviy o'rganish oliy ta'limda o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va talabalar o'rtasida o'zaro aloqalarni kuchaytirish uchun muhim usullardir. Ushbu yondashuvlar talabalarni faol ishtirok etishga, bir-biridan o'rganishga va o'z bilimlarini rivojlantirishga undaydi. Quyida hamkorlik va jamoaviy o'rganishning asosiy jihatlari va afzalliklari ko'rib chiqiladi 4- jadval.

4- jadval. Hamkorlik va jamoaviy o'rganishning asosiy jihatlari.

Oliy ta'lim muassasalarida g'oyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayonini yangilash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim tizimlari talabalar va o'qituvchilar o'rtasida kreativ fikrlashni rag'batlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish kerak. Quyida bu jarayonning asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi:

1. Innovatsion ta'lim dasturlari

- Yangi o'quv metodikalarini joriy etish: Masalan, flipped classroom, o'yin asosidagi ta'lim yoki projekt asosidagi o'rganish kabi innovatsion metodlar.
- Interdisipliner yondashuvlar: Turli sohalarni birlashtiruvchi kurslar va dasturlar yaratish, bu talabalarni yangicha fikrlashga undaydi.

2. Talabalarni raqamli platformalarda qo'llab-quvvatlash

- Hackathonlar va innovatsion laboratoriyalar: Talabalar o'z g'oyalarini sinab ko'rishlari va yangi loyihalarni ishlab chiqishlari uchun maxsus tadbirlar o'tkazish.
- Mentorlik dasturlari: Tajribali mutaxassislardan maslahat va yordam olish imkoniyati, bu talabalar uchun innovatsion g'oyalarni rivojlantirishda katta yordam beradi.

3. Yangi texnologiyalarni joriy etish

- Raqamli resurslar va vositalar: Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, masalan, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili vositalaridan foydalanish.
- LMS va interaktiv platformalar: O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi hamkorlikni oshirish va g'oyalarni tezda amalga oshirish uchun onlayn platformalar yaratish.

4. O'qituvchilarni innovatsion fikrlashga rag'batlantirish

- Professional rivojlanish dasturlari: O'qituvchilarga yangi pedagogik metodlarni o'rganish va o'z faoliyatlarida innovatsiyalarni qo'llash uchun tayyorgarlik dasturlari.

- O'qituvchi va talabalar o'rtasida fikr almashinuvi: Jamoaviy muhokamalar, seminarlar va konferensiyalar o'tkazish, bu jarayonda yangi g'oyalar va takliflar muhokama qilinadi.

5. Baholash va tahlil.

- Innovatsion yondashuvlarning samaradorligini baholash: Yangi g'oyalar va metodlarni tatbiq etishdan olingan natijalarni tahlil qilish, bu esa kelajakdagi strategiyalarni belgilashga yordam beradi.
- Natijalarning taqdimoti: O'quvchilar va o'qituvchilar tomonidan amalga oshirilgan innovatsiyalar va g'oyalar natijalarini keng jamoatchilikka taqdim etish.

Tahlil va natijalar. Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'quv jarayonini boshqarish mexanizmlari hozirgi zamon ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Bu jarayonni tahlil qilish uchun bir nechta asosiy omillarni ko'rib chiqish zarur:

1. Raqamli Ta'lim Platformalari

Raqamli ta'lim platformalari, masalan, Moodle, Google Classroom, yoki boshqa LMS (Learning Management Systems), o'quv jarayonini boshqarishning asosiy vositalaridir. Ular talabalar va o'qituvchilar o'rtasida interaktiv muloqotni ta'minlaydi, darslarni rejalashtirish va baholashni osonlashtiradi.

2. O'quv Materiallari va Resurslar. Raqamli ta'limda o'quv materiallari va resurslar, masalan, video darslar, interaktiv dasturlar, e-kitoblar va maqolalar, talabalar uchun osonlik bilan erishilishi mumkin. Bu, o'quv jarayonining individualizatsiyasini oshiradi.

3. Talabalarni Baholash Mexanizmlari. Raqamli ta'limda baholash mexanizmlari, onlayn testlar, loyiha ishlari va boshqa interaktiv baholash usullari orqali amalga oshiriladi. Bu o'qituvchilarga talabalar bilimni tez va samarali baholash imkonini beradi.

4. O'qituvchilarni Tayyorlash. Raqamli ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlash va ularni raqamli vositalardan foydalana olishlariga ko'mak berish muhimdir. O'qituvchilar raqamli ta'lim texnologiyalarini qanday qo'llashni bilishlari kerak.

5. Texnologik Infra- tuzilmalar. Maktab va universitetlarda zamonaviy texnologik infratuzilma tashkil etilishi kerak. Internet tezligi, kompyuter va boshqa raqamli uskunalar ta'lim jarayonining samaradorligini belgilaydi.

Raqamli ta'limning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq. Bunga o'quvchilarning qatnashuv darajasi, o'qituvchilarning tajribasi va raqamli vositalarning sifatli bo'lishi kiradi.

Oliy ta'limni raqamlashtirish jarayoni ta'lim sifatini oshirish, ta'lim oluvchilarning faoliyatini yanada rivojlantirish va o'qituvchilarga samarali boshqaruvni ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Raqamli ta'limni muvaffaqiyatli

amalg oshirish uchun zarur bo'lgan infratuzilma va o'qituvchilarni tayyorlashga e'tibor qaratish lozim.

Xulosa. O'quv platformalari va LMS oliy ta'lim jarayonini raqamlashtirishda muhim vositalardir. Ular o'quv jarayonini boshqarishda, ta'lim sifatini oshirishda va o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirishda samarali yondashuvlarni taqdim etadi. Raqamli ta'lim tizimlarining rivojlanishi orqali ta'lim jarayoni yanada samarali va zamonaviy ko'rinishga ega bo'lmoqda.

Interaktiv ta'lim resurslari oliy ta'lim jarayonida o'quvchilarni jalb etish, ularning bilimlarini mustahkamlash va o'rganishni qiziqarli qilish uchun muhim vositalardir. Raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish va talabalar uchun yanada yaxshi o'rganish tajribasini yaratish mumkin.

Ma'lumotlar tahlili oliy ta'lim jarayonini raqamlashtirishda muhim ahamiyatga ega. U o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, talabalar yutuqlarini yaxshilash va ta'lim sifatini nazorat qilish imkoniyatlarini taqdim etadi. Zamonaviy ta'lim tizimlarida ma'lumotlar tahlilining ahamiyati tobora ortib bormoqda, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq qilishga yordam beradi.

O'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlash raqamli ta'lim jarayonining muvaffaqiyati uchun zaruriy shartdir. Yangi texnologiyalarni o'rganish, pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirish va o'zaro tajriba almashish orqali o'qituvchilar o'z darslarini yanada samarali va qiziqarli o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z navbatida, talabalar ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ko'p formatli baholash tizimlari oliy ta'limda talabalar yutuqlarini aniq va keng ko'lamda baholash imkoniyatini yaratadi. Bu tizimlar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni qiziqtirish va o'rganishni samarali tashkil etishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar bilan birlashgan ko'p formatli baholash o'quv jarayonini yanada zamonaviy va innovatsion qiladi.

Hamkorlik va jamoaviy o'rganish oliy ta'limda talabalar uchun qimmatli tajriba taqdim etadi. Bu jarayonlar o'quvchilarni faol ishtirok etishga, o'zaro o'rganishga va jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantirishga undaydi. Raqamli vositalar yordamida bu yondashuvlar yanada samarali va qiziqarli amalga oshirilishi mumkin, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

G'oyalarni va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash oliy ta'limda ta'lim jarayonini yangilash va rivojlantirish uchun muhim shartdir. Bu jarayon talabalar va o'qituvchilar o'rtasida kreativlikni oshiradi, ta'lim sifatini yaxshilaydi va zamon talablariga mos keladigan mutaxassislarni tayyorlashga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish orqali ta'lim tizimi yanada rivojlanishi mumkin.

Oliy ta'limda raqamlashtirish o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va oson boshqarish imkoniyatini yaratadi. Bu esa talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kuchaytirish va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Abduraximov D., Adilov A., Baxodirov M. Raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan ta'limda samarali foydalanish. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6), 2023. 41–45.
2. Bates A. W. Teaching in a Digital Age: How Educators Use Technology to Improve Student Learning / "Tony Bates Associates Ltd" -18(05). 2015. -P. 168-176.
3. Rut Colvin Clarkning. Performance-Based Instruction: A Method for Enhancing Instruction–01(12). 2000. -P. 150-160.
4. Josh Bersin. Blended Learning: A Wise Giver's Guide to the Future of Education / "ATD Press" -16(05). 2016. - P. 145-155.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИ БОШҚАРУВ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Эгамбердиев Ф.Б.

*Тошкент давлат иқтисодийёт университети
мустақил тадқиқотчиси*

Таянч сўзлар: узлуксиз таълим тизими, ёш ўқитувчи кадрлар, ўқитувчиларнинг инновацион фаолияти бошқарув, педагогик маҳорат.

Ключевые слова: система непрерывного образования, молодые педагогические кадры, инновационная деятельность педагогов, управление, педагогическое мастерство.

Key words: continuous education system, young teaching staff, innovative activities of teachers, management, pedagogical skills.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада ўқитувчиларнинг инновацион фаолияти бошқарув объекти сифатида эканлиги ўрганилади.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается инновационная деятельность педагогов как объект управления.

SUMMARY:

The article examines the innovative activities of teachers as an object of management.

Кириш. Узлуксиз таълим тизимини амалга ошириш жараёнида кўнгилдагидек ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида гап борар экан, бундай ғоят мураккаб ва кўп қиррали вазифани фақат юксак малака ва педагогик маҳоратга эга бўлган ёш ўқитувчи кадрлар билангина амалга ошириш мумкинлигини таъкидлаш лозим. Шу муносабат билан замонавий шароитда ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини рағбатлантиришнинг аҳамияти ортиб бормокда. Бу умумтаълим мактаби раҳбарлари фаолиятида бошқарувнинг мотивацион функцияни кучайтириш зарурлигини белгилайди. Ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятини бошқариши раҳбарнинг ўқув жараёни ходимлар фаолиятини самарали бошқариши билан характерланади.

Ушбу масала Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш деб номланган IV-бўлимида 43-мақсадида иқтидорли ўқитувчиларнинг иш ҳақларини малака

тоифасига қараб табақалаштирилган ҳолда ошириб бориш га катта эътибор қаратилган. Албатта, бу жараёнда бошқарув аҳамияти ушбу муаммони ҳал қилиш, ижтимоий соҳадаги салбий тенденциялар бартараф этишни ҳамда инновацияларни ривожлантиришни талаб этади. Кўриб чиқиладиган муаммо ҳозирги кунда ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини рағбатлантиришни чуқур таҳлил қилишни талаб этади.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-taqqoslash, pedagogik kuzatuv, so'rov, suhbat, anketa, test, intervyu, pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. 2020-йил 24-июлда имзоланган “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни эса инновацион фаолият соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида инновацион ривожланишнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинишни таъминлаб зарур шарт-шароитлар ва инфратузилмани яратиш, инновацион фаолият субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришни ўз ичига олади. Педагогик маҳорат туғма истеъдод ёки наслдан наслга ўтувчи хусусият эмас, балки унинг негизида изланиш ва ижодий меҳнат ётади. Шунинг учун ҳам педагогик маҳорат ҳамма ўқитувчилар учун стандарт, яъни бир қопдаги иш усули ҳисобланмай, балки у ҳар бир ўқитувчининг ўз устида изланиши, ижодий меҳнати давомида шаклланади ва ривожланади. Академик А.Н. Леонтьев «Дунёни идрок қилишнинг биринчи шarti - фаолият, иккинчи шarti - тарбиядир. Фаолият жараёнида кишиларнинг қобилияти, билим ва малакалари шаклланади, демак, фаолият-ижтимоий ҳодиса бўлиб, ҳаётий курашнинг асосий шartидир», - деб таъкидлайди. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг умумий ва алоҳида жиҳатларини К.Ангеловский, Г.И.Горская, В.А.Кан-Калик, С.Л.Кузьмина, В.А.Сластенин, Л.М.Фридман каби олимлар ўзларининг илмий тадқиқот ишларида ёритиб бердилар. Мамлакатимизда педагогик инновацияни ривожлантириш муаммолари устида педагог олимлардан Н.Азизхўжаева, Ж.Ғ.Ўлдошев, Б.Фарберман, У.Нишоналиев, Н.Сайидахмедов, М.Очиловлар томонидан ўрганилган. И.Шумпатер ва Н.Кондратевлар «Инновация» тушунчасининг илк ва улкан назариячилари ҳисоблансалар, К.Ангеловский, В.А. Сластенин ва В.И.Слободчиковлар ўз илмий тадқиқотларида инновацион фаолият педагогик фаолиятнинг алоҳида шакли эканлигини исботлашга ҳаракат қилдилар ҳамда бу борада муайян натижаларга эришган олимлар, деб тан олинадилар. Жумладан, В.И.Слободчиков шундай ёзади: «Аввало, инновацион фаолиятни илмий ижодиёт соҳасидаги фаолиятга ўхшатиб бўлмайди, чунки бундай ўхшатиш «Инновацион фаолият» термини маъносини саёзлаштириб юборади. Чунки ҳар қандай илмий-техникавий фаолият ўз табиатига кўра инновацион ҳисобланади. Шунинг учун инновацион фаолиятни маълум бир ижтимоий амали-

ёт майдонида кўриб чиқиш зарур. Бу амалиётни конкрет субъект нуқтаи назаридан ва амалдаги анъанага нисбатан жиддий ўзгаришларга олиб келадиган ҳар қандай фаолиятни инновацион деб ҳисоблаш мумкин». Инновациянинг мақсади-сарфланган маблағ ёки кучдан энг юқори натижа олишдан иборат. Бошқа турли-туман ўз-ўзидан пайдо бўладиган янгиликлардан фарқли ўлароқ, инновация бошқарилувчи ва назорат қилинувчи ўзгаришлар механизми-ни ташкил этади. Педагогик қийинчиликларни ўз вақтида аниқлаш муҳим муаммо бўлиб, уларни ҳал қилмасдан ўқитувчи фаолиятини такомиллаштиришга эришиш қийин. Ўз вақтида ечилмаган муаммолар хатоларга олиб келади ва таълим-тарбия сифати ҳамда ўқитувчи ишига салбий таъсир кўрсатади. Педагог кадрларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар сифатида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиб ўтиш мумкин:

- педагог-кадрларнинг ижод қилиши учун эркинликнинг тақдим этилганлиги;
- новатор педагогларнинг ресурслар билан таъминланишининг раҳбарият томонидан қўллаб-қувватланиши;
- жамоада мунозара ва фикрлар алмашинувининг фаол йўлга қўйилганлиги;
- касбий компетентликни ривожлантиришга иштиёқнинг рағбатлантирилганлиги;
- педагогнинг ўз-ўзини ривожлантириши учун имкониятларнинг тақдим этилиши;
- юқори даражадаги ахборий таъминотнинг йўлга қўйилганлиги; ўзгаришлар аргументациясининг асосланганлиги;
- жамоада ишонч ва ўзаро бир-бирига ёрдам бериш жараёнининг қўллаб-қувватланиши инновацион муҳит шароитида ўқитувчи фаолиятида ўз ишидан қониқиши, педагогик меҳнат самарадорликка эришиш, касбий ривожланганлик билан характерланади. Ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини бошқариш доир бир қанча олимлар томонидан ўрганилган. Жумладан: В.С.Лазаревнинг [4] таъкидлашича, педагогикада инновациялар уч босқичда амалга ошириладиган янгиликдир: инновациялар бутун таълим тизимидаги ўзгаришларга таъсир қилади ва унинг парадигмасининг ўзгаришига олиб келади, инновациялар маълум бир таълим муассасасини ўзгартиришга қаратилган, инновациялар таълим фаолиятида қўлланиладиган янги шакллар, усуллар ва воситаларни ўзгартириш ёки яратишга қаратилганлиги билан характерланади.

Инновацияларнинг асосий мезони янгилик бўлиб, аввало илмий педагогик тадқиқотлар ва илғор педагогик тажрибаларнинг қиёсий-синтетик таҳлиллар асосида ишлаб чиқиладиган ҳамда амалда ижобий жараёнларни

янгиликлар билан тўлдирган ҳолатда самарали таълимий натижаларни кафолатловчи муҳитни юзага келтиришни мақсад қилади. Шунинг учун, инновациялар билан шуғулланишни истаган ўқитувчи учун аввал таълим жараёнига татбиқ қилинаётган янгиликнинг моҳияти, даражаси ва албатта, мазкур янгиликнинг таълимий самарасини башорат қила билиши лозим. Айни пайтда алоҳида таъкидлаш жоизки, таклиф этилаётган инновацион ёндашув барча ўқитувчилар учун бирдек янгилик бўлмаслиги ҳам мумкин.

Таълим жараёнида қўлланиладиган инновацион фаолиятнинг компонентлари В.А. Сластенин [7] ва Н.Б. Пугачёва [6] томонидан қуйидаги тарқибий қисмлардан иборатлиги эътироф этилади:

- мотивацион (ўқитувчи томонидан бошқа турдаги тизимда профессионал фаолиятнинг етарлича шахсий ҳиссасини эгаллаш);

- ижодий (ижодий тақлид ва тақлидий ижод орқали ҳақиқий ижодкорликка тақлид қилиш орқали ижобий амалиётлар андазаси асосида инновацион фаолиятни ривожлантириш);

- операцион (янгилик билан вақтида танишишни, уни ўз педагогик фаолиятига татбиқ этишнинг оптимал вариантлари тўғрисида қарор қабул қилиш, таълим натижаларини кузатиш ва баҳолашни ўз ичига олади);

Айни пайтда алоҳида таъкидлаш жоизки, ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёрилиги унинг шахсий фаолият (ижодий ютуқларга интилиш, ташаббускорлик, ижодий фаолиятдаги самарадорлик, шу жумладан инновацион хусусият) ва махсус фазилатларни (замонавий ўқитиш технологияларини билиш, замонавий педагогик воситаларни билиш, ўзининг касбий компетенциясини мунтазам ошириб боришга интилиш) айниқса, мустақил тарзда инновацияларни ривожлантириш ва жараёнлар ва натижаларни таҳлил қилиш ва камчиликларнинг сабабларини аниқлаш даражаси билан белгиланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида
2. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 24.07.2020 йилдаги ЎРҚ-630-сон. Инновацион фаолият тўғрисида.
3. Леонтьев А.Н. Наука и человечество. 2 т.-М.: Знания, 1963.-366 с.
4. Слободчиков В.И. Проблемы становления и развития инновационного образования. // Ж. Инновация в образовании. -2003 - №2. - 4-28 с.
5. Лазарев В.С. Понятие педагогической и инновационной системы школы [Текст] / В.С. Лазарев // Сельская школа. - 2003. - № 1. - С. 4-7.
6. Сластенин В.А. Общая педагогика [Текст]: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, в 2-х частях, часть I 2003. - 288 с.
7. Пугачёва Н.Б. Психолого-педагогическое обеспечение инновационной деятельности общеобразовательного учреждения [Текст] / Н.Б. Пугачёва // Завуч. - 2005. - № 3. - С. 22-29.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Sodiqov R. T.

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti mustaqil izlanuvchi*

Таянч сўзлар: ўрта таълим, мактаб, рақамли технологиялар, elektron tizim, E-huquqshunos, kundalik avtomatlashtirish, kommunikatsiya.

Ключевые слова: среднее образование, школа, цифровые технологии, электронная система, электронный юрист, повседневная автоматизация, коммуникация.

Key words: secondary education, school, digital technologies, electronic system, Electronic lawyer, daily automation, communication.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада рақамли технологиялардан таълим тизимида фойдаланишнинг қулайлик жihatлари ёритиб берилган. Рақамли технологияларнинг бошқарувда ҳужжатлар алмаши-нувидаги афзалликлари очиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматриваются аспекты удобства использования цифровых технологий в системе образования. Раскрыты преимущества цифровых технологий в обмене документами в управлении.

SUMMARY:

This article discusses aspects of the usability of digital technologies in the education system. The advantages of digital technologies in the exchange of documents in management are revealed.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida davlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, umumta'lim muassasalarini boshqarish, ishlarni rejalashtirish va tashkil etish jarayonida raqamli texnologiyalaridan foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Natijada sohada amalga oshirilayotgan islohatlarni samarali amalga oshirilishini ta'minlash ta'limni boshqaruvida ortiqcha byurokratiyaga yo'l

qo'yishning oldini olishga qaratilgan. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish[2] elektron hujjat almashuv tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va raqamli texnologiyalarining ta'lim tizimidagi imkoniyatini kengaytiradi. Raqamli texnologiyalarini ta'lim muassasasini boshqaruvida joriy etish asosida maktab faoliyatini boshqarish samaradorligini oshirish, ya'ni o'quv tarbiyaviy ishlarni boshqarish, natijalarni kuzatib borish, jarayonlarni nazorat qilishda, faoliyatni rejalashtirish axborot tizimlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida ta'lim muassasasini boshqarishning axborot tizimlari muayyan vazifalarni bajarish maqsadida ishlab chiqilgan. Axborot tizimlari ta'lim muassasasida ishtirok etuvchilar ma'lumotlarini saqlash, yig'ish, qayta ishlash, o'zgartirish, uzatish, qabul qilish va ma'lumotlar asosida monitoring ishlarini olib borish, hisobotlarni tayyorlash vazifalarini bajaradi. Axborot tizimi rahbariyat va pedagog xodimlari ish faoliyatini rejalashtirishda, boshqarishda va baholashda zarur ma'lumot bilan ta'minlab beradi. Axborot tizimi axborotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash va undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan axborot resurslari, texnologiyalari va aloqa vositalari hisoblanadi.

Tadqiqot usullari. ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, diagnostika, pedagogik kuzatuv, modellash, tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil etish usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Olimlarning tadqiqotlari, jumladan, N.S. Kramarenko, A.Yu. Kvashin, S.D. Karakozova, A.Yu. Uvarova, O.B. Akimova resurslarning cheklanganligi va ta'lim xodimlarining raqamli savodxonligi etarli emasligi sababli raqamli transformatsiya ta'lim tashkilotlariga kech va notekis ta'sir ko'rsatishini hamda so'nggi o'n yilliklarda amalga oshirilgan ta'lim islohotlari juda qiyin bo'lganligini ko'rsatdi[3]. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoni ishtirokchilari uchun raqamli texnologiyalarning mavjudligi o'quv ishlari samaradorligini oshirish uchun zarur, ammo etarli bo'lmagan shartdir[4]. Raqamlashga jamiyatda maktab ta'limini boshqarishda, E-huquqshunos elektron tizimidan foydalanilmoqda. Bu tizim maktab ta'limi yuritiladigan ish hujjatlarini yuritishda kerakli namunalarni taklif etadi. Mamlakatimizda davlat organlari va tashkilotlari faoliyatini, ayniqsa o'rta va quyi bo'g'inda huquqiy jihatdan ta'minlash hamda ularga sifatli va professional yuridik xizmat ko'rsatishga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda[5]. «E-huquqshunos» elektron tizimi elektron tizimga ichki buyruq, shartnomalar

va boshqa yuridik tUSDagi hujjatlarning namunalarini kiritish hamda mavjud hujjatlar loyihalari namunalaridan erkin foydalanish imkoniyatini beradi.

Ushbu elektron tizimdan foydalanuvchi tashkilotlar tomonidan shaxsiy kabinetga kirish, har qanday hujjat loyihasi va unga tahliliy materiallarni tayyorlash, qayta ishlash va xulosa olish uchun markazlarga yuboradi, markazlarning mas'ul xodimlari tomonidan, tegishli xulosa tayyorlash, hujjatlarni elektron raqamli imzo bilan tasdiqlagan holda, elektron tizimga biriktiriladi.

Bugungi kunda E-huquqshunos elektron tizimining imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- elektron tizimga ichki buyruq, shartnomalar va boshqa yuridik tUSDagi hujjatlarning namunalarini kiritish hamda mavjud hujjatlar loyihalari namunalaridan erkin foydalanish;

- elektron tizimdan foydalanuvchi tashkilotlar tomonidan shaxsiy kabinetga kirish, har qanday hujjat loyihasi va unga tahliliy materiallarni tayyorlash, qayta ishlash va xulosa olish uchun Markazlarga yuborish;

- markazlarning mas'ul xodimlari tomonidan, tegishli xulosa tayyorlash, hujjatlarni elektron raqamli imzo bilan tasdiqlagan holda, elektron tizimga biriktirish hamda o'zaro hujjat almashish;

- elektron tizimdan foydalanuvchi tashkilotlar tomonidan Markazlardan ijobiy xulosa olinganidan so'ng takrorlanmaydigan maxsus raqam berish va elektron tarzda qabul qilish hamda ushbu hujjatlarni avtomatik tarzda izchil ketma-ketlikda raqamlash;

- davlat tashkiloti faoliyatini takomillashtirish bo'yicha takliflarni tizimga biriktirish, ularni tahrir qilish, takliflarni elektron raqamli imzo bilan tasdiqlash hamda yuborish;

- targ'ibot tadbirlari bilan bog'liq materiallarni elektron tizim orqali almashish;

- davlat tashkilotlariga talabnoma, sudlarga ariza yoki da'vo arizalarini kiritish uchun ularning loyihalarini tayyorlash, tahrir qilish va elektron raqamli imzo bilan tasdiqlab kiritish;

- yuridik xizmat ko'rsatiladigan tashkilotlarga nisbatan o'tkaziladigan tekshirishlarda masofaviy tarzda ishtirok etish hamda ularga huquqiy maslahatlar berish;

- markazlar tomonidan yuridik va jismoniy shaxslardan kelgan murojaatlarni o'rganib chiqish va ularga asoslantirilgan javoblar yuborishda ishtirok etishdan iborat.

Maktab ta'limida elektron raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati yanada kengayib bormoqda. Kundalik avtomatlashtirilgan ta'lim axborot tizimi onlayn tarzda o'qituvchilarni darslarini rejalashtirish, dars jadvallarini tuzish, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va davomatini elektron jurnal va kundaliklarda qayd etib borish, shuningdek, ta'lim boshqaruv organlari va muassasalarga statistik hisobotlarni shakllantirish uchun xizmat qiladi. Kundalik tizimi o'quvchilar va ularning ota-onalariga 24 soat davomida baholar va uy vazifalari haqidagi ma'lumotlarni kuzatib borish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular himoyalangan ijtimoiy tarmoq orqali muloqot qilishlari hamda onlayn kutubxona va ta'limga oid media resurslardan foydalanishlari mumkin. "Kundalik" avtomatlashtirilgan ta'lim axborot tizimi – kundalik.com OOO "Kundalik" – IT kompaniyasi tomonidan o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, ta'lim muassasalari rahbarlari, hamda ta'limni boshqarish organlari vakillari uchun yaratilgan yagona elektron ta'lim muhitini taqdim etish tizimidir. Ushbu tizim orqali quyidagi faoliyat yo'nalishlarini amalga oshirish mumkin:

- Maktab ta'limini modernizatsiya qilish;
- Ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) integratsiyasi;
- «O'qituvchi – o'quvchi – ota yoki ona» interaktiv kommunikatsiyasini rivojlantirish;
- Axborot almashinishning yagona muhitini joriy etish;
- Maktab ekotizimini yaratish va xizmat ko'rsatish;
- Masofaviy ta'lim uchun imkoniyatlarini yaratish.

Hisobotlar Standart qaydnomalarni va ta'lim muassasasining hisobotlarini hamda qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga olgan to'liq statistika. Oldin qo'lda to'ldirilgan maktab hisobotlari endi avtomatik ravishda shakllantiriladi. Barcha ma'lumotlar haqiqiy vaqt rejimida yangilanadi. Maktab direktorining tizimdan foydalanishi bo'yicha ko'rsatmalar Tizimda o'z ta'lim muassasasi qismiga tegishli barcha ma'lumotlarni ko'rish huquqiga ega bo'lgan xodim. U ta'lim muassasasining profiliga tegishli sahifaning Rahbariyat bo'limida ko'rsatiladi. Qo'shimcha huquqlarsiz, direktor jurnallarga va ish rejalariga, dars jadvaliga va ishtirokchilar ro'yxatiga o'zgartirishlar kirita olmaydi. Asosiy huquq va vakolatlari

- ta'lim muassasasining sahifasini ko'rish imkoniyati;
- sinflar, guruhlarining sahifalarini ko'rish imkoniyati;
- dars jadvali va o'qituvchilarni ko'rish imkoniyati;
- ta'lim muassasasining barcha jurnallarini ko'rish imkoniyati.

Quyidagi hisobotlarni ko'rish uchun tizimga kirish:

- Ta’lim muassasasi haqida;
- O’zlashtirish: maktab, sinflar, o’quvchilar;
- Davomat: maktab, sinflar;
- Baholar statistikasi: maktab, sinflar, mavzular;

Xulosa va takliflar. Maktab ta’limida raqamli texnologiyalar — bu axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini o’z ichiga olgan, raqamli ma’lumotlar va muomala qilishni osonlashtiradigan vositalar va tizimlardir. Ular ma’lumotlarni saqlash, qayta ishlash va tarqatish imkoniyatini beradi. Ma’lumotlar va dasturlarni internet orqali saqlash va ularga kirish imkonini beradi. Sun’iy intellekt ma’lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilishda yordam beradigan texnologiyalardan iborat. Katta hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) to’plash va tahlil qilish orqali qarorlar qabul qilish odamlar o’rtasida muloqot qilish va ma’lumot almashish imkoniyatini yaratadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimida innovatsiyalarni rag’batlantiradi va global aloqalarni kengaytiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni (Qonun hujжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон).
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 июндаги PF-6079-son Farmon (Qonun hujжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.10.2020 й., 06/20/6079/1349-сон).
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2021 yil 29 июндаги PQ-5168-son Qaror (Qonunchilik маълумотлари миллий базаси, 30.06.2021 й., 07/21/5168/0623-сон).
4. Козлова Н. Ш. Цифровые технологии в образовании // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. Вып. 1/40. С. 83–90.
5. Козлов Р. С., Козлова Н. Ш. Российская система образования в период цифровой трансформации // Учитель создает нацию (А.-Х. А. Кадыров): Сборник материалов IV Международной научно-практической конференции. 2019. С. 344-348.

PEDAGOGIKA YO'NALISHIDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARINING MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARI FONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENTLIGINI SINTEZLASH

Jumanova F.U.

Nizomiy nomidagi TDPU p.f.n., professori

Tayanch so'zlar: pedagogika, innovatsiya, kompetentlik, o'qituvchi, ta'lim, tarbiya, pedagog, fan, usul, jarayon, texnologiya, muhit.

Ключевые слова: педагогика, инновация, компетентность, учитель, образование, воспитание, педагог, наука, метод, процесс, технология, среда.

Key words: pedagogy, innovation, competence, teacher, education, upbringing, educator, science, method, process, technology, environment.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada innovatsion kompetentlik tushunchasi, yangi O'zbekiston sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion kompetentligining, mazmun mohiyati ochib berilgan. ta'lim oluvchilarda innovatsion kompetentlik pedagogik jihatdan rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Bo'lajak o'qituvchilar uchun egallanishi mumkin bo'lgan pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan kompetensiyalar va texnologiya jarayonlari majmuasi mazmuni yoritilgan. O'qituvchilarning innovatsion kompetentligi ta'limning samaradorligi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiyalash va global talablarga javob berish uchun o'qituvchilarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Innovatsion kompetentlikning funksiyalari, o'qituvchilarning yangi pedagogik usullarni, texnologiyalarni va metodikalarni qabul qilish, ularni amaliyotga joriy qilish orqali ta'limni samarali tashkil etishga yordam beradi. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari fonida bo'lajak o'qituvchilarda innovation kompetentligini sintezlash to'g'risida keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрывается понятие инновационной компетентности, сущность и содержание инновационной компетентности будущих учителей в условиях нового Узбекистана. Показаны пути педагогического развития инновационной компетентности обучающихся. Выделено содержание комплекса компетенций и технологических процессов, определяющих уровень развития педагогической компетентности, которую могут освоить будущие учителя. Инновационная компетентность педагогов напрямую влияет на эффективность и качество образования. В условиях нового Узбекистана важно развивать инновационную компетентность педагогов для модернизации системы образования и соответствия мировым требованиям. Функции инновационной компетентности помогают педагогам эффективно

организовывать обучение, осваивая новые педагогические методы, технологии и методики и внедряя их в практику. В статье рассматривается синтез инновационной компетентности будущих учителей на фоне духовно-просветительской работы высших учебных заведений.

SUMMARY:

This article reveals the concept of innovative competence, the essence and content of innovative competence of future teachers in the context of the new Uzbekistan. The ways of pedagogical development of innovative competence of students are shown. The content of the complex of competencies and technological processes that determine the level of development of pedagogical competence that future teachers can master is highlighted. Innovative competence of teachers directly affects the efficiency and quality of education. In the context of the new Uzbekistan, it is important to develop innovative competence of teachers to modernize the education system and meet global requirements. The functions of innovative competence help teachers effectively organize training, mastering new pedagogical methods, technologies and techniques and introducing them into practice. The article considers the synthesis of innovative competence of future teachers against the background of spiritual and educational work of higher educational institutions.

Kirish. Bugungi kunga kelib ma'naviy-ma'rifiy ishlar ta'lim muassasalarida o'qituvchining umumiy madaniy, axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga qaratilgan. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarda yuqori darajadagi ijtimoiy javobgarlik, insonparvarlik va bilimlarni samarali yetkazish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Oliy ta'lim muassasalarida bu ishlarga diqqat qaratish, kelajakdagi o'qituvchilarni nafaqat bilim berish, balki o'zgaruvchan dunyoda yuksak axloqiy fazilatlar, yangilikka ochiqlik va innovatsion yondashuvlarga tayyor bo'lish kabi jihatlarida ham rivojlantirish zarur. Innovatsion kompetentlik esa, o'qituvchilarda yangi pedagogik yondoshuvlarni, texnologiyalarni va ta'lim metodologiyalarini samarali qo'llash qobiliyatini anglatadi. Ta'lim texnologiyalarini qo'llash zamonaviy ta'lim texnologiyalari va raqamli resurslarni o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga qo'shishi, ularga innovatsion yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi. Shunday ekan biz o'qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida innovatsion kompetentlikni shakllantirish uchun juda ham ko'p chora tadbirlarni amalga oshirishimiz kerak hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. "Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari fonida bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion kompetentlikni sintezlash" mavzusi bo'yicha bir qancha olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Bu sohadagi ilmiy ishlar odatda o'qituvchilarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish, pedagogik ma'naviyatni shakllantirish va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishga qaratilgan. Bu borada ba'zi taniqli olimlar va ularning ilmiy tadqiqotlariga misollar keltirishimiz mumkin.

X.B. Mirzaeva(ilmiy ishi), T.A. Akhmedova(ilmiy ishi), N.A. Qodirova(ilmiy ishi), S.R. Tohirova(ilmiy ishi), Sh.M. Mamatov(ilmiy ishi), N.Azizxo'jayev(ilmiy ishi), Sh.Sharipov(ilmiy ishi), M.Quronov(ilmiy ishi), R.Safarova(ilmiy ishi),

B.Adizov(ilmiy ishi), N.Shodiyev(ilmiy ishi), X.Ibraimov(ilmiy ishi), Sh. X. Xayitov(ilmiy ishi), tadqiqotlari o'z aksini topgan. Bu olimlar o'zlarining ilmiy ishlarida innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirishda zarur kompetentliklarni, hamda tashkilotlarda yangiliklarni amalga oshirish uchun qanday strategiyalarni qo'llash kerakligini yoritib bergan. Ularning ishlari, jahon miqyosida ilmiy tadqiqotlar va amaliy yondashuvlar asosida innovatsion kompetentlikni o'rganishda muhim resurslar hisoblanadi.

Metodologiya. Ushbu maqolada mavzuni yoritishda bir qancha olimlarning ilmiy izlamninishlaridan, tadqiqot natijalaridan, darsliklaridan foydalanilgan. Maqolada I. A. Zimnyayaning pedagogika sohasida innovatsion kompetentlikni rivojlantirish va bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda muhim ilmiy ishlarni amalga oshirgan. Uning tadqiqotlari ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, innovatsion yondashuvlarni integratsiya qilish hamda o'qituvchilarning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishiga e'tibor qaratadi. Zimnyaya innovatsion kompetentlikni o'qituvchining bilim, ko'nikma va didaktik asoslariga integratsiya qilishni ta'kidlaydi.

Muhokama. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Bu ishlar ta'limning yuqori sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda, shuningdek, jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'qituvchilarga singdirishda o'rganilmoqda. Innovatsion kompetentlik esa, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish qobiliyatini, ijodkorlikni, bilimni va ko'nikmalarni o'zlashtirishni ifodalaydi. Ushbu mavzudagi muhokama, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bilan bog'liq holda innovatsion kompetentlikni sintezlash masalasini tahlil qiladi. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari, o'qituvchilarni tayyorlashda faqat pedagogik bilimlar bilan cheklanmaydi, balki ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini ham shakllantirishga e'tibor qaratadi. O'qituvchi nafaqat ilmiy bilimlarni, balki insonparvarlik, axloqiy mas'uliyat, ijtimoiy barqarorlik kabi qadriyatlarni ham o'z ichiga olgan keng qamrovli kompetentlikka ega bo'lishi kerak. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun yangi metodikalar, masalan, interfaol ta'lim usullari, onlayn va oflayn ta'limni integratsiya qilish, didaktik texnologiyalarni o'zlashtirish zarur. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va raqamli resurslarni o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga qo'shishi, ularga innovatsion yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi. O'qituvchilarni nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy nuqtai nazardan ham yuqori sifatli pedagoglar sifatida tarbiyalash. Bu maqsadda, ta'limda ham jismoniy, ham ruhiy rivojlanishni birlashtirish lozim. Bo'lajak o'qituvchilarni

ilmiy ishlar bilan shug'ullanishga rag'batlantirish, innovatsion pedagogik g'oyalar va tajribalarni amaliyotga tatbiq etish. O'qituvchilarni birgalikda ishlashga, tajriba almashishga va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishga undash. Bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion kompetentlikni sintezlash - bu ta'lim jarayonida yangi g'oyalarni, metodlarni va texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini rivojlantirishdir. Bu kompetentlik, o'qituvchilarning nafaqat zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallashi, balki ularni yaratish, tadqiq etish va o'zgaruvchan muhitda samarali ishlatish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Innovatsion kompetentlikni sintezlashning asosiy maqsadi - ta'lim tizimining yangiliklar bilan izchil rivojlanishi, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini innovatsion elementlar bilan boyitish, o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni va ijtimoiy kompetensiyalarni etkazishdir. Bo'lajak o'qituvchilarni jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berishga tayyorlash, innovatsion kompetentlikni sintezlashda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'zlarining ta'lim faoliyatida ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni tushunib, o'quvchilarni ham shunday tarbiyalashlari lozim. Innovatsion kompetentlikni bo'lajak o'qituvchilarda sintezlash, ta'lim tizimining yangilanishini ta'minlashga, o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, nafaqat o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Natijalar. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari - bu o'qituvchilarning nafaqat ilmiy va pedagogik bilimlarini, balki ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatlarini ham rivojlantirishga qaratilgan keng qamrovli jarayonlardir. Bu ishlar o'qituvchilarni ta'limning umumiy maqsadlariga muvofiq tarzda tayyorlashni, shuningdek, ularning jamiyatdagi roli va ma'naviy qadr-qimmatlarini o'rgatishni o'z ichiga oladi. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarda insonparvarlik, adolat, tenglik, hurmat, mehr-oqibat va ijtimoiy mas'uliyat kabi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu jarayon, o'qituvchilarning o'z pedagogik faoliyatida axloqiy me'yorlarga rioya qilishlarini, o'quvchilarni to'g'ri va adolatli tarzda ta'limlashlarini ta'minlaydi. Ma'naviy ta'lim shaxsning dunyoqarashini shakllantirishda va uni ijtimoiy hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bu o'qituvchilarni nafaqat professional, balki shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga, jamiyatda o'z o'rnini topishga yo'naltiradi. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat ilmiy, balki ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy va kasbiy jihatdan ham rivojlantirishga qaratilgan. Bu ishlar o'qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish, ta'lim jarayonida yangiliklarni qo'llash va o'quvchilarga to'g'ri ma'naviy yo'nalishlar berishda katta rol o'ynaydi. Pedagogika yo'nalishidagi

oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlarida o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlashga e'tibor qaratilib, ularning jamiyatdagi o'rni va rolini yaxshilashga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Innovatsion kompetentlikni sintezlash, o'qituvchilarni yangiliklarga ochiq, o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantiruvchi mutaxassislar sifatida shakllantirishga yordam berdi. O'qituvchilarning innovatsion kompetentligi nafaqat pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish, balki o'zini rivojlantirish va ta'lim jarayonida axloqiy va ma'naviy me'yorlarga rioya qilishni ham o'z ichiga oladi. Bu, o'qituvchilarni nafaqat o'quvchilarni o'qitishda, balki ularga to'g'ri ma'naviy-axloqiy yo'nalishlarni berishda ham muvaffaqiyatli qiladi. Innovatsion kompetentlikni sintezlash, o'qituvchilarning ta'lim metodlarini zamonaviy talablarga moslashtirishga yordam beradi. O'qituvchilar o'z faoliyatlarida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim tizimining sifatini oshiradi. Bu ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini yaxshilashga olib keladi. Shuningdek, bu yangi yondashuvlar va metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga, ularning ijodiy qobiliyatlarini ochishga imkon yaratadi. Innovatsion kompetentlikka ega o'qituvchilar yangiliklarni amaliyotda qo'llash orqali ta'lim jarayoniga ijodiy yondashuvni joriy etadilar. Ular turli pedagogik metodlar, o'quv texnologiyalari va interfaol mashg'ulotlarni sinovdan o'tkazishadi. Bu o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ta'lim jarayonining interaktiv, qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion kompetentlikni sintezlash, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari bilan chambarchas bog'liq. Innovatsion kompetentlikni rivojlantirish, o'qituvchilarning nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni ham o'zlashtirishi zarur. Bu jarayon ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash, o'quvchilarni kreativ fikrlashga undash va pedagogik faoliyatda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'lajak o'qituvchilarni ushbu kompetentlikka tayyorlashda muhim o'rin tutadi va bu jarayonni amalga oshirishda to'siqlarni bartaraf etish kerak. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari fonida bo'ladigan o'qituvchilarda innovatsion kompetentlikni sintezlash jarayoni ta'lim tizimining yuqori sifatini ta'minlashda, o'quvchilarning umumiy rivojlanishida va jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion kompetentlik bo'yicha ta'lim berish nafaqat o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish, balki ularda yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llash, ijodiy fikrlash va mustaqil yondashuvlarni shakllantirishga xizmat

qiladi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar orqali o'qituvchilar o'zining axloqiy va professional yuksak fazilatlarini rivojlantirishlari, ta'lim jarayonini sifatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan kompetentlikka ega bo'lishlari zarur. Bunday ishlarga asoslangan innovatsion kompetentlik o'qituvchilarga nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, balki o'quvchilarni ham ijtimoiy, axloqiy va intellektual jihatdan rivojlantirish imkoniyatini beradi. Pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlarida innovatsion kompetentlikni sintezlash nafaqat o'qituvchilarni yuqori darajadagi mutaxassislar sifatida shakllantirish, balki jamiyatni rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Jumanova N., & Abirqulova S. (2022). O'smirlik davrida agressiv holatlar rivojlanishining psixologik jihatlar. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(4).
2. Jumanova F. U., & Sayupova, A. M. (2022). Why creativity is the most important quality you have. Scientific progress, 3(3), 474-476.
3. Жуманова Ф. У. (2022). Компетенции, необходимые преподавателю высшего образования в новый период примирения: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.012> Жуманова Фатима Ураловна Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами, Кафедра педагогики и психологии дошкольного образования, Доцент, кандидат педагогических наук. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (10), 115-122.
4. Uralovna J. F., & Mirzabekovna, S. A. (2022). How to develop critical thinking in children. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 4-6.
5. Uralovna J. F., Mannopovna, J. O., & Zoirovna, T. F. (2022). Pedagogik ta'lim klasteri asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ko'nikmasini amaliy shakllantirishning nazariy xususiyatlari. RESEARCH AND EDUCATION, 1(1), 206-211.
6. Жуманова Ф. У. (2022). Янги Ўзбекистонда умумтаълим мактабларида тарбиявий ишларни ташкил этиш ва бошқариш. Архив научных исследований, 2(1).
7. Sayupova A. M., & Jumanova, F. U. (2022). Early diagnostic analysis of creativeness ability of school-aged children. international conference on learning and teaching, 1(4), 296-299.
8. Uralovna J. F. (2023). Social and pedagogical characteristics of the development of creativity of children in preschool educational organizations. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(4), 20-23.
9. Uralovna J. F. (2023). Yangi O'zbekiston sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 392-398.
10. Uralovna J. F. (2024, March). Pedagogika metodologiyasi va asosiy metodologik yondashuvlar. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 3, No. 3, pp. 86-95).
11. Salomova G. (2014). The reflection features of abbreviations and acronyms of the english language. In The Second International conference on development of pedagogical science in Eurasia (pp. 174-176).
12. Саломова Г., Жумаева, Н., & Хамраева, Д. (2018). Методические принципы современных методик обучения английскому языку. Наука XXI века, (4).
13. Саломова Г., Абдуллаева, М., Хафизова, И., & Ахмедова, М. (2019). Современные технологии обучения английскому языку в средней школе. Интернаука, (7-1), 74-76.
14. Yusupovich K. S. (2020). The Emergence Of Religious Views Is Exemplified By The Southern Regions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(10), 143-145.
15. Саломова Г., Турсунов, Х., Бобоева, М., & Пайгамова, М. (2019). Словообразования в английском языке. Интернаука, (44-1), 5455.
16. Саломова, Г. А., Маматмуродова, Т., Усарова, Н., & Чориева, Д. Современные методы обучения английскому языку: игротехника как метод обучения английскому языку на начальном этапе.

OLIIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA YETAKCHILIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK SHAROITLARI

Narimbaeva L.K.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tayanch so'zlar: yetakchilik fazilatlari, boshqaruv, mutaxassislik, rahbarlik, mahorat, muammoli vaziyat, boshqaruv kompetentsiyasi, sharoitlarga moslashish, kasbiy rivojlanish.

Ключевые слова: лидерские качества, менеджмент, экспертиза, лидерство, мастерство, проблемная ситуация, управленческая компетентность, адаптация к обстоятельствам, профессиональное развитие.

Key words: leadership qualities, management, expertise, leadership, skill, problem situation, managerial competence, adaptation to circumstances, professional development.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada oliy ta'lim muassasasi talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish muammosini hal qilish, psixologik va pedagogik faoliyatning individual tarkibiy qismlari keltirilib, talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirishning psixologik va pedagogik sharoitlarini yaratish bo'yicha ilmiy tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается проблема развития лидерских качеств у студентов высших учебных заведений, представлены отдельные компоненты психолого-педагогической деятельности, даны научные рекомендации по созданию психолого-педагогических условий развития лидерских качеств у студентов.

SUMMARY:

The article examines the problem of developing leadership qualities in students of higher educational institutions, presents individual components of psychological and pedagogical activity, and provides scientific recommendations for creating psychological and pedagogical conditions for developing leadership qualities in students.

Kirish. Rahbarlik mavzusi bugungi kunda muhim rol o'ynaydi va u o'ziga xos tarixiy xususiyatga ega. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tashqi manbalardan olinadi. O'zining umumiy ma'nosida yetakchilik bu shaxsning boshqalarga ta'sir qilish qobiliyati, ularni muayyan maqsadlarga erishishda yo'naltirishdir. Mavzuning dolzarbligi shundaki, ko'plab rus va xorijiy olimlar yetakchilik

fazilatlarini masalalarini o'rganishgan va o'rganmoqdalar. Biroq, pedagogik, sotsiologik, falsafiy va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu hodisa va uning tarkibiy qismlari to'g'risida konsensus mavjud emas.

Mutaxassis I. Mahmudov o'zining "Boshqaruv psixologiyasi" nomli kitobida "lider" so'zining izohiga oid quyidagi mulohaza larni keltirib o'tadi: "...Umuman olganda, adabiyotda "lider" so'zini "yetakchi" atamasi bilan almashtirish hollari ko'p uchraydi. O'ylashimizcha, "yetakchi" atamasi "lider"ga xos bo'lgan psixologik tavsifni to'la ifodalay olmaydi. "Yetakchi" so'zi guruhga munosabat sifatida, uning a'zolariga ta'sir o'tkazuvchi va maqsadga yctaklovchi shaxsga nisbatan ishlatiladi. Yetakchilik guruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali aniqlanadigan shaxs holatidir. Lekin liderga xos bo'lgan fazilatni ifodalovchi yanaqator jihatlar borki, ulami munosabatlar tizimi doirasidagina tahlil etolmaymiz. Bunday talqinda liderga xos bo'lgan asosiy jihatlardan yana biri - shaxsning vaziyatga muvofiq ravishda harakat qilish qobiliyatini hisobga olish zarurati tug'iladi. Biron-bir muammoli vaziyatda paydo bo'lgan qiyinchilikni bartaraf etishdagi tashabbus, topqirlik va mohirlik liderga xos fazilatlardir.

Muammoni yechish bilan bog'liq qiyin vaziyatda lider boshqalarga nisbatan o'zining ilg'orligi, peshqadamligi bilan ajralib turadi. Fikrimizcha, o'zbek tilida aynan shu ikki ibora - "peshqadam" va "yetakchi" so'zlari majmuasi lider mohiyatini to'la ifodalashi mumkin.

Samarali yetakchiga ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyatlardan biri bu nazorat joyidir. Ichki lokus nazorati bo'lgan odamlar ko'proq g'ayratli, o'z xatti-harakatlarini osongina boshqarishga qodir, ijtimoiy faol, baquvvat va yangi g'oyalarga ochiq bo'lishadi. Tashqi lokus nazorati bo'lgan odamlar esa tuzilish va aniq belgilangan vazifalarni afzal ko'rishadi, kamroq tashabbuskor, ijodiy va mustaqil harakatlarga moyil bo'ladi. Tashqi makon uchun qulaylik zonasi kimningdir rahbarligi ostida ishlaydi.

Oliy ta'lim muassasasi talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish muammosini hal qilish psixologik va pedagogik tadqiqotlar toifasiga kiradi va amaliy xarakterga qaraganda nazariy emas. Ta'lim muassasasida tahsil olayotgan talabalar o'rtasida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish jarayonining o'zi talabalarning yetakchilik, ta'sir va boshqaruv bilimlari, ko'nikmalarini egallashga qaratilgan maxsus ishlab chiqilgan psixologik va pedagogik faoliyat sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Maxsus ishlab chiqilgan psixologik va pedagogik faoliyat deganda talabaning turli xil muammolarni hal qilishda samarali foydalanadigan har qanday ijtimoiy faoliyatda yetakchilik texno logiyalari bo'yicha zarur bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha maqsadli tayyorgarligi tushuniladi.

O'quv jarayonida talabalarda yetakchilik fazilatlarini shakllantirish bo'yicha psixologik va pedagogik faoliyatning individual tarkibiy qismlarining muvaffaqiyatli ishlashi uchun tegishli psixologik va pedagogik sharoitlarni aniqlash kerak, ya'ni. barcha holatlar, omillar to'plami, shuningdek o'qituvchi tomonidan maqsadli tashkil etilgan pedagogik faoliyat, pedagogik vositalar tizimi, pedagogik va psixologik usullar majmuasi, pedagogik texnika va shakllar yetakchilik fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni samarali amalga oshirishga imkon beradigan treninglar

Oliy ta'lim muassasasi talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish psixologik va pedagogik tadqiqotlar toifasiga kiradi. Bu jarayon talabalarining yetakchilik, ta'sir va boshqaruv bilimlari, ko'nikmalarini egallashga qaratilgan maxsus ishlab chiqilgan psixologik va pedagogik faoliyat sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Ushbu faoliyat turli xil muammolarni hal qilishda samarali foydalanadigan har qanday ijtimoiy faoliyatda yetakchilik texnologiyalari bo'yicha zarur bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha maqsadli tayyorgarlikdir.

Oliy ta'lim muassasasi talabalarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish uchun quyidagi psixologik va pedagogik sharoitlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Ta'lim muhitining resurslaridan foydalanish: Ta'lim muassasasi ta'lim muhitining barcha resurslaridan foydalanish va talabalarda yetakchilik fazilatlarini shakllantirish jarayoniga ko'proq ta'sir ko'rsatadiganlarni yangilash.

2. Trening va mashqlar orqali shaxsning dinamik tuzilishi:

Yetakchilik fazilatlarini shakllantirish shaxsning dinamik tuzilishi haqidagi g'oyalar asosida amalga oshirilishi kerak. Yetakchi soha shaxs yo'nalishining pastki tuzilishi bo'lishi kerak.

3. O'z-o'zini anglash kontseptsiyasini rivojlantirish: Talabalarda yetakchilik fazilatlarini shakllantirishda o'z-o'zini anglash kontseptsiyasini rivojlantirishga va nazorat qilish joyiga alohida e'tibor berilishi kerak.

4. Yetakchilik fazilatlarini beshta asosiy shaxs omillari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish: O'quv jarayonida shakllantiriladigan yetakchilik fazilatlarini beshta asosiy shaxs omillari nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi va beshta guruh ma'lumotlari asosida shaxsning rivojlanishi kerak bo'lgan shaxsiy xususiyatlarini ajratish tavsiya etiladi.

5. Modellastirilgan vaziyatlarda muammolarni hal qilish:

Yetakchilik fazilatlarini shakllantirish jarayoni barqaror, doimiy xarakterga ega bo'lishi va talaba yetakchilik harakatini ko'rsatadigan o'qituvchi tomonidan modellastirilgan vaziyatlarda muammolarni hal qilishga asoslangan bo'lishi kerak.

Yetakchilik harakati - bu vazifani hal qilishda mavjud shaxsiy ta'sir yordamida yetakchilik rolini bajarishda shaxsiy istakka asoslangan va guruhdagi shaxslararo munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan shaxsning boshqalarga (izdoshlariga) nisbatan harakati.

Shaxsni shakllantirish jarayoni murakkab va ko'p qirrali. Bir tomondan, shaxs o'zining ichki dunyosini jamiyatning boshqa a'zolari bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro munosabat jarayonida ijtimoiy munosabatlarning allaqachon mavjud bo'lgan va shakllangan turlari va shakllarini qabul qilish orqali shakllantiradi. Boshqa tomondan, inson o'z yo'nalishi orqali o'z ichki o'zini ifoda etishga harakat qiladi.

Yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish va shaxsni etakchi sifatida shakllantirish trening, mashqlar, o'qitish va tarbiya yordamida shaxsning dinamik tuzilishi haqidagi bilimlarga asoslangan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Jamiyat, texnologiyalar, aloqalar va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi bilan yetakchilik g'oyalari va yetakchilik fazilatlarini shakllantirish usullari o'zgaradi. Mutaxassislarning malakasini oshirish sifatini oshirish mumkin, agar quyidagi omillarga e'tibor berilsa: Kelajakdagi mutaxassis vakolatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri boshqaruv vakolatidir. Uning mohiyatini aniqlash zarur.

Talabalarda boshqaruv kompetentsiyasini shakllantirish modelining nazariy va uslubiy asoslari aniqlandi. O'quv maqsadlari, mazmuni va texnologiyasini ishlab chiqishda "umrbod ta'lim" yangi ta'lim paradigmasini amalga oshirishga tayyor bo'lgan kelajakdagi mutaxassislarning asosiy va kasbiy vakolatlarini shakllantirishga imkon beradigan kompetentsiyaga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalaning.

Boshqaruv kompetentsiyasini shakllantirish uchun kontekstli o'qitish modelidan foydalaning. Unda boshqaruv nazariyasining so'nggi yutuqlari va modulli fanlararo komplekslar o'quv mazmuni va texnologiyasiga kiritilgan. Talabaning o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi rivojlantirish va faol foydalanish uchun potentsial imkoniyatlarini rivojlantirish mexanizmi sifatida o'z-o'zini baholash usuli qo'llaniladi.

Aks ettiruvchi texnologiyalar va B. Bloom taksonomiyasi asosida boshqaruv kompetentsiyalarini shakllantirishning tizimli diagnostikasi amalga oshiriladi. B. Bloomning o'quv maqsadlari taksonomiyasi 6 darajaga ega:

- Bilim
- Tushunish
- Qo'llash
- Tahlil qilish

- Sintez qilish
- Baholash

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan tarzda mutaxassislarning malakasini oshirish sifatini oshirish, boshqaruv vakolatlarini shakllantirish va ularning kasbiy tayyor garligini oshirish mumkin. Shunday qilib, rahbarlik sifatleri va ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat kasbiy, balki butun hayotiy faoliyat davomida muhim hisoblanadi. Talabalarni rahbarlikka tayyorlash va ularning yetakchilik salohiyatini rivojlantirish o'z navbatida jamiyatga katta foyda keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTRLAR:

- 1.Valijonov R. va boshq. Menejment asoslari. -T.: Sharq, 2002.
2. Вежевич Т.Е Педагогические условия развития лидерских качеств учащихся. Улан-Удэ: Бэлиг, 2005. -172 с.
3. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2002.
4. Narimbayeva L.K.Talabalarda boshqaruvchanlik ko'nikmasini rivojlantirishning didaktik asoslari// «Научный импульс»//№26 (100), часть 1 октябрь 2024
5. Narimbayeva L.K.Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotinii boshqarish. // Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимлиндириў//2024 3/1-сан.350-354 b.
6. Narimbayeva L.K.Talabalarda boshqaruvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari. Monografiya. «ZEBO PRINTS» T – 2024.84 b.
7. Narimbayeva L.K. Maktabgacha ta'limni boshqarishning tuzilishi va mazmuni. // Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda axloqiy-estetik tarbiyani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaril //2024y, 87-90b
8. Гайназарова Г.А. (2023). Индивидуал таълим-талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг муҳим воситаси сифатида. Лучшие интеллектуальные исследования, 8(1), 36-40.

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ: ПРЕИМУЩЕСТВА, ОГРАНИЧЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Бабаниязова Н.П.

PhD, Доцент,

«ТИИМСХ» Национальный исследовательский университет

Tayanch so'zlar: zamonaviy ta'lim, pedagogik faoliyat, kadrlar tayyorlash, Internet, innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, chet tili, ilmiy yondashuv.

Ключевые слова: современное образование, педагогическая деятельность, обучение, интернет, инновации, цифровые технологии, иностранный язык., научный подход.

Key words: modern education, pedagogical activity, training, Internet, innovations, digital technologies, foreign language, scientific approach.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishni tashkil etish, afzalliklari, cheklavlari va rivojlanish istiqbollari, shuningdek, xorijiy tillarni o'qitishda ta'limni raqamlashtirishga ilmiy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi universitetlari tajribasi turli ta'lim raqamli texnologiyalaridan foydalanish nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Raqamli ta'lim makonida chet tilini kompleks o'qitish masalasi ko'rib chiqilmoqda.

РЕЗЮМЕ:

Статья рассматривает вопросы организации использования, преимущества, ограничения и перспективы развития современных цифровых технологий, а также научные подходы к цифровизации образования при обучении иностранным языкам. Анализируется опыт вузов республики Узбекистан с точки зрения использования различных образовательных цифровых технологий. Рассматривается вопрос об интегрированном обучении иностранного языка в цифровом образовательном пространстве.

SUMMARY:

The article examines the issues of organizing the use, advantages, limitations and prospects for the development of modern digital technologies, as well as scientific approaches to the digitalization of education in teaching foreign languages. The experience of universities in the Republic of Uzbekistan is analyzed from the point of view of using various educational digital technologies. The issue of integrated teaching of a foreign language in the digital educational space is considered.

Сегодня цифровая трансформация образования становится ключевым направлением модернизации национальных систем образования во всем мире. Этот процесс включает интеграцию цифровых технологий в систе-

му образования, изменение традиционных дидактических подходов, расширение возможностей для персонализированного обучения и совершенствование управления образовательными учреждениями.

Современные научные подходы к цифровизации образования используют междисциплинарные методы, сочетающие педагогику, психологию и технологии. Одним из известных подходов является конструктивизм, который использует цифровые платформы для создания интерактивной образовательной среды. Этот метод направлен на активное вовлечение учащихся в процесс обучения посредством проектной деятельности, виртуального моделирования и интерактивных заданий. Например, инструменты виртуальной реальности позволяют моделировать сценарии реального мира, развивая навыки практического и критического мышления. Второй подход - дифференцированное обучение, при котором цифровые ресурсы адаптируются к индивидуальным потребностям учащихся. Используя искусственный интеллект и аналитику данных, обучающие платформы могут предоставлять индивидуальные рекомендации, выявляя сильные стороны каждого учащегося и области, требующие совершенствования. Такой подход особенно эффективен на массовых открытых онлайн-курсах, где большое количество участников затрудняет индивидуальное обучение без помощи цифровых инструментов. Еще один инновационный подход представляет собой геймификация, включающий игровую механику для повышения мотивации и вовлеченности учащихся. Такие функции, как баллы, уровни и виртуальные награды, делают обучение более интерактивным и приятным, способствуя более глубокому вовлечению в образовательный процесс.

Узбекистан сегодня активно внедряет цифровые технологии в образование. С начала 2000-х годов страна приоритетно развивает цифровизацию и информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) [3].

Некоторые инициативы в сфере цифровой трансформации образования Узбекистана:

- Национальная цифровая образовательная архитектура HEMIS. Создана в рамках проекта Всемирного банка на 2016–2023 годы для укрепления цифровой инфраструктуры и поддержки деятельности, связанной с планированием образования [6].
- Программа Moodle. Запущена в мае 2020 года, чтобы сделать электронное обучение более доступным для студентов и преподавателей, а также продвигать и укреплять цифровое образование в Узбекистане [6].

- Платформа eMaktab.Smart. На ней представлены сервисы дистанционного обучения, инструменты мотивации, геймификация. Цифровой профиль учащегося содержит его достижения — дипломы, медали, зачёты [8].
- Подключение школ к интернету. Для подключения школ к интернету совместно с Министерством цифровых технологий был разработан специальный тариф Education [9].

В рамках Стратегии «Цифровой Узбекистан — 2030» предусмотрено цифровое развитие регионов и отраслей, что обеспечивает всестороннее покрытие и эффективное внедрение цифровых технологий [3].

Одним из ключевых преимуществ цифровой трансформации является повышение доступности образовательных ресурсов, которые ранее были ограничены физическим доступом или высокими финансовыми затратами. Например, цифровые платформы предоставляют студентам доступ к глобальным библиотекам, онлайн-курсам и специализированным учебным программам, способствуя равенству возможностей в обучении независимо от географического положения или социального статуса. Кроме того, современные дидактические решения обеспечивают индивидуальный подход к обучению. Адаптивное программное обеспечение для обучения позволяет преподавателям отслеживать индивидуальные успехи учащихся и разрабатывать индивидуальные траектории обучения. Такие технологии, как виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR), играют ключевую роль в этой трансформации, создавая имитационную среду, облегчающую практическое обучение. Например, студенты могут виртуально посещать лаборатории, исследовать иностранные языки или исторические памятники, обогащая свой учебный опыт за счет эмоционального и сенсорного погружения. Эти технологии эффективны там, где обучение на основе опыта имеет решающее значение.

Другим важным аспектом цифровизации является трансформация систем управления образованием. Внедрение образовательных платформ, автоматизирующих такие задачи, как регистрация результатов, составление расписания, отслеживание посещаемости и предоставление обратной связи, снижает административную нагрузку на преподавателей и повышает эффективность образовательного процесса. Цифровая трансформация также способствует появлению новых форм сотрудничества между учащимися и преподавателями. Современные средства коммуникации, такие как видеоконференции и интерактивные чат-платформы, облегчают дистанционное обучение, объединяя преподавателей и студентов со всего

мира. Это способствует развитию межкультурной компетенции и глобального мышления. Однако цифровизация образования создает проблемы. Это требует значительных инвестиций в технологическую инфраструктуру, обучение учителей эффективному использованию новых инструментов и адаптацию учебных программ. Отсутствие технической поддержки или недостаточная цифровая грамотность могут создавать препятствия для внедрения инновационных дидактических решений. Развитие национальных систем образования в контексте цифровой трансформации требует комплексного подхода. Важно учитывать культурные, экономические и социальные особенности каждой страны, чтобы обеспечить эффективное внедрение цифровых инноваций. Например, Финляндия, мировой лидер в области цифрового образования, успешно внедряет технологии с помощью комплексной стратегии, которая включает в себя подготовку учителей, широкий доступ к цифровым устройствам и постоянный мониторинг результатов.

Для изучения влияния цифровизации образования в исследовании использовались статистические данные, касающиеся доступности Интернета, использования цифровых технологий в обучении и готовности учителей работать с цифровыми инструментами. Более 67% населения мира в настоящее время имеет доступ к Интернету. Однако уровень доступности существенно различается в разных регионах. В странах с высоким уровнем дохода уровень доступа в Интернет достигает 90-95%, в то время как в странах с низким уровнем дохода этот показатель остается значительно ниже и составляет примерно 30-40%.

Данные ЮНЕСКО (2020) показывают, что во время пандемии COVID-19 более 1,6 миллиарда учащихся в 190 странах перешли на дистанционное обучение, что значительно ускорило внедрение цифровых платформ, таких как Moodle, Microsoft Teams и Google Classroom. Что касается готовности учителей использовать цифровые инструменты, то опрос, проведенный Европейской комиссией (2024), показал, что примерно 75% учителей в странах ЕС считают свои навыки достаточными для внедрения цифровых ресурсов в образовательный процесс. Однако этот показатель был заметно ниже в странах Азии и Африки, где только около 40% учителей выразили уверенность в своих цифровых компетенциях, подчеркнув необходимость дополнительного обучения преподавательского состава. Кроме того, данные Организации экономического сотрудничества и развития (2024) показали, что интерактивные ресурсы, такие как Kahoot, Quizlet и Padlet, активно используются в 65% образовательных

учреждений развитых стран. Тем не менее, около 30% учителей сообщили, что использование этих инструментов требует дополнительных технических навыков и значительного времени на подготовку.

Результаты исследования по интеграции цифровых инструментов в учебный процесс студентов Узбекистана.

Студенты, обучающиеся по программам подготовки учителей английского языка, активно использовали цифровые платформы для организации учебного процесса и улучшения результатов обучения. Эти платформы служили основными инструментами взаимодействия учащихся и преподавателей и доступа к учебным материалам. Moodle использовался для хранения и организации учебных ресурсов, позволяя студентам получать доступ к материалам, заданиям и тестам. Преподаватели использовали Moodle для создания комплексных курсов, где учащиеся могли найти все необходимые ресурсы, включая лекции, дополнительные материалы, видеозаписи, а также участвовать в форумах и дискуссиях. Microsoft Teams широко использовалась для организации онлайн-встреч, вебинаров и семинарских занятий, позволяя студентам напрямую общаться с преподавателями и коллегами. Функции платформы, такие как обмен файлами, планирование собраний и организация групповой работы, были неотъемлемой частью подготовки будущих учителей. Более того, интеграция с другими продуктами Microsoft позволила осуществлять совместную работу с документами в режиме реального времени, что является важной возможностью для профессиональной деятельности, требующей командной работы. Google Classroom стал популярным инструментом для управления учебным процессом, предоставляя учащимся задания, тесты и другую информацию. Его удобный интерфейс в сочетании с интеграцией с другими продуктами Google (такими как Google Docs и Google Drive) позволил учащимся легко работать с документами, хранить материалы и обмениваться ими, а также эффективно отслеживать выполнение заданий.

В дополнение к основным платформам для организации обучения, учащиеся активно использовали интерактивные ресурсы, которые улучшали понимание материала и стимулировали процесс обучения. Kahoot стал популярным инструментом для проведения викторин, тестов и опросов. Это позволило студентам применить свои знания на практике, соревноваться в тестировании знаний в режиме реального времени и закрепить материал в увлекательном интерактивном формате. Такой подход также повысил мотивацию студентов, сделав обучение более динамичным и приятным. Quizlet часто использовался для создания карточек для запоми-

нения терминов, формул и другого образовательного контента. Учащиеся могли создавать свои собственные наборы карточек или использовать уже существующие, что способствовало расширению словарного запаса и закреплению грамматических понятий. Гибкий и интерактивный формат Quizlet способствовал эффективному повторению и закреплению материала.

Padlet сыграл важную роль в развитии командной работы и обмене идеями. Студенты использовали его для создания общих досок, на которых они могли размещать ресурсы, изображения, ссылки и другие материалы. Эта платформа способствовала обсуждению академических тем, участию в совместных проектах и творческим заданиям, что значительно укрепило сотрудничество между студентами.

В конце учебного семестра участники исследования заполнили анкету, чтобы оценить эффективность использования основных платформ – Moodle, Microsoft Teams и Google Classroom – наряду с интерактивными ресурсами, такими как Kahoot, Quizlet и Padlet. Первоначально ответы были получены от будущих специалистов по английскому языку в университетах Узбекистана (таблица 1).

Таблица 1. Результаты опроса среди студентов педагогических специальностей трех университетов Узбекистана, %

Аспекты опроса	Процент положительных ответов студентов высших учебных заведений			
	Ташкентский государственный педагогический университет	Нукусский государственный педагогический институт имени Ажипияза	Узбекский государственный университет мировых языков	Среднее значение
Эффективность платформ дистанционного обучения	87%	85%	83%	85%
Google Classroom	80%	77%	77%	78%
Microsoft Teams	66%	65%	64%	65%
Moodle	61%	58%	58%	59%
Kahoot способствует активному участию	90%	87%	87%	88%

Quizlet полезен для закрепления материала	84%	81%	81%	82%
Padlet упрощает совместную работу	77%	76%	75%	76%
Столкнулись с техническими трудностями	41%	39%	40%	40%
Проблемы со скоростью доступа	36%	34%	35%	35%
Отсутствие технической поддержки	31%	29%	30%	30%
Использование платформ мотивирует	72%	70%	71%	71%
Платформы способствуют развитию цифровых навыков	78%	76%	77%	77%
Ресурсы стимулируют творчество	70%	68%	69%	69%
Интеграция с другими инструментами	63%	61%	62%	62%

Источник: создано автором.

Результаты свидетельствуют о высоком уровне удовлетворенности студентов цифровыми инструментами в трех университетах Узбекистана, а также подчеркивают необходимость улучшения технической поддержки и решения проблем доступа к ресурсам. Большинство студентов считают платформы дистанционного обучения эффективными для организации учебного процесса, подчеркивая их важную роль в современном образовании. Среди используемых платформ Google Classroom получила наибольшее количество положительных отзывов, учащиеся высоко оценили ее удобство и интуитивно понятный интерфейс. Microsoft Teams также получила положительные отзывы, хотя и несколько меньшие, поскольку ее расширенный функционал требует определенной подготовки для эффективного использования. Несмотря на то, что Moodle был менее популярен, он остается ценным инструментом для многих студентов благодаря структурированному подходу к организации учебных материалов. Интерактивные инструменты играют решающую роль в процессе обучения. Программа Kahoot была признана наиболее эффективной для привлечения студентов и содействия активному взаимодействию. Quizlet ценится за его способность помогать в закреплении материала, в то вре-

мя как Padlet был эффективно использован для организации совместной работы, что значительно улучшило координацию в групповых проектах. Однако некоторые студенты сообщили о трудностях при использовании этих платформ. Наиболее распространенными проблемами были медленный доступ к материалам из-за технических ограничений, таких как плохое подключение к Интернету, и недостаточная техническая поддержка, что создавало препятствия в процессе обучения. Несмотря на эти проблемы, использование цифровых платформ оказало положительное влияние на мотивацию учащихся к обучению. Они отметили, что эти инструменты не только повысили их интерес к образованию, но и способствовали развитию важнейших цифровых компетенций, необходимых для будущей профессиональной деятельности.

Для определения рекомендаций по оптимальному использованию Moodle, Microsoft Teams, Google Classroom, Kahoot, Quizlet и Padlet был проведен SWOT-анализ. Результаты представлены в таблице 2.

Таблица 2. Результаты SWOT-анализа платформ дистанционного обучения и интерактивных ресурсов

Преимущества	Недостатки
Все платформы и ресурсы обеспечивают доступ к материалам в любое время и из любого места, эффективно поддерживая дистанционное обучение. Kahoot стимулирует активное участие с помощью элементов геймификации, Padlet способствует удобному сотрудничеству, а Quizlet способствует эффективному закреплению знаний. Microsoft Teams и Google Classroom легко интегрируются с другими сервисами, такими как OneDrive и Google Docs. Использование этих платформ способствует развитию у учащихся основных современных компетенций, которые имеют решающее значение в эпоху цифровых технологий. Microsoft Teams поддерживает видеоконференции и совместную работу в группах, а Google Classroom особенно удобен для начинающих. Элементы геймификации и интерактивности значительно повышают интерес и вовлеченность учащихся.	Сложность использования для начинающих; в частности, Moodle требует дополнительного обучения преподавателей и студентов. Частые проблемы со скоростью загрузки материалов и доступа к платформам в случае нестабильного интернет-соединения. Google Classroom и Padlet имеют ограничения в автоматизации оценки по сравнению с Moodle. Отсутствие обратной связи, поскольку интерактивные инструменты, такие как Kahoot и Quizlet, редко позволяют провести углубленный анализ ошибок. Недостаточная доступность поддержки для преподавателей и студентов.

Возможности	Угрозы
Интеграция платформ с дополнительными сервисами для персонализации и автоматизации процессов обучения. Повышение удобства использования за счет улучшения мобильных версий. Создание дополнительных функций для поддержки учащихся с особыми потребностями. Развитие геймификации, например, интеграция Kahoot и Quizlet в такие платформы, как Moodle или Google Classroom. Обучение преподавателей и студентов повышению эффективности использования этих инструментов.	Проблемы с доступом к Интернету или серверам платформы могут затруднить процесс обучения. Появление новых платформ может снизить популярность существующих инструментов. Данные учащихся и преподавателей могут быть подвержены утечке через облачные сервисы. Нежелание адаптироваться к цифровым инструментам может ограничить их использование. Чрезмерная зависимость от определенных ресурсов (таких как Quizlet или Moodle) без использования различных методов может снизить мотивацию учащихся.

Анализ показал, что платформы дистанционного обучения и интерактивные ресурсы обладают значительным потенциалом для улучшения образовательного процесса, однако они требуют адаптации для удовлетворения различных потребностей учащихся и преподавателей. Важно устранить технические трудности, которые могут повлиять на доступность и качество обучения, особенно в ситуациях, связанных с нестабильным подключением к Интернету. Интерактивные ресурсы, такие как Kahoot и Quizlet, доказали свою высокую эффективность в привлечении студентов, и их потенциал может быть расширен за счет более глубокой интеграции с обучающими платформами. Дальнейшее развитие и оптимизация цифровых инструментов повысит качество дистанционного обучения и цифровую грамотность участников образовательного процесса.

Исследование также показало, что Узбекистан уделяет значительное внимание развитию цифровых компетенций преподавателей и студентов. Это согласуется с выводами Д. Ли [2], который подчеркивает важность использования искусственного интеллекта, такого как ChatGPT, для повышения цифровой грамотности будущих педагогов. М. Монова-Желева и Ю. Желев [4] подчеркивает, что сотрудничество между университетами и внедрение инновационных педагогических практик являются важнейшими факторами успешной цифровизации. Исследование показало, что внедрение цифровых инструментов, таких как платформы дистанционного обучения, интерактивные курсы и искусственный интеллект, значительно повышает вовлеченность студентов и эффективность процесса обучения.

Этот вывод согласуется с работой Л. Тревизана [6], которые отмечают, что цифровые инновации способствуют устойчивому развитию образования и открывают новые возможности для будущих исследований. Эти результаты в совокупности подтверждают важную роль технологий в развитии педагогических компетенций.

Однако исследование также выявило проблемы в Узбекистане, связанные с "цифровым разрывом", особенно в сельской местности, где доступ к технологиям ограничен.

Исследование также выявило несколько проблем, с которыми сталкиваются системы образования. Наиболее существенной из них является сопротивление переменам со стороны учителей. Это согласуется с выводами Т. Кримпизи [1], которые подчеркивают, что успешная цифровая трансформация требует культурных изменений в образовательных учреждениях, поскольку многие учителя не готовы адаптироваться к новым технологиям. Другим серьезным препятствием является недостаточный уровень подготовки учителей по использованию цифровых инструментов, что согласуется с выводами J. Paños-Castro [5], которые подчеркивают важность непрерывного профессионального развития педагогов. Конкретные проблемы, связанные с интеграцией цифровых технологий в преподавание английского языка как иностранного, были освещены С. Вардатом и М. Акуром (2024). Они отметили, что многим учителям не хватает необходимых цифровых компетенций, что препятствует эффективному внедрению инноваций.

Узбекистан демонстрирует особый подход к цифровизации образования, интегрируя традиционные ценности в современные цифровые платформы. Это отражает баланс между модернизацией образования и сохранением национальной идентичности, что является редкостью в других странах. Результаты, полученные в трёх вузах Республики Узбекистан, свидетельствуют о том, что пандемия послужила катализатором активно-го внедрения форматов дистанционного и смешанного обучения.

Таким образом, результаты этого исследования согласуются с выводами других исследователей, подчеркивая глобальное значение цифровой трансформации в образовании. Несмотря на различия в темпах внедрения технологий в разных вузах, основные проблемы, такие как техническая инфраструктура, цифровая компетентность учителей и интеграция инноваций, остаются универсальными. Анализ цифровой трансформации в образовании в Узбекистане показывает, что, несмотря на различия в условиях и подходах, сохраняются общие проблемы и возможности. Успех

цифровой трансформации зависит от таких факторов, как государственная политика, развитие инфраструктуры, подготовка преподавателей и активное вовлечение учащихся в образовательный процесс.

Результаты исследования, проведенного среди студентов, специализирующихся в области педагогики, в трех университетах Узбекистана – Ташкентском государственном педагогическом университете, Нукусском государственном педагогическом институте имени Ажинияза и Узбекском государственном университете мировых языков – подтверждена эффективность платформ дистанционного обучения. Исследование выявило несколько ключевых сходств в том, как студенты университетов используют эти платформы. Студенты высоко оценили эффективность платформ дистанционного обучения, подчеркнув их роль в обеспечении доступа к учебным материалам и упрощении организации учебного процесса. Интерактивные ресурсы, в частности Kahoot, получили положительные отзывы за их способность привлекать студентов и поддерживать мотивацию, что свидетельствует об их важности в регионах. Quizlet и Padlet также были признаны ценными инструментами, при этом между группами не было существенных различий в их предполагаемой эффективности. Кроме того, студенты отметили, что цифровые платформы не только мотивируют их к обучению, но и способствуют развитию основных цифровых компетенций. Google Classroom был признан наиболее удобной платформой, предлагающей простоту использования и высокую функциональность, особенно для управления материалами и организации совместных задач. Между тем, Microsoft Teams, хотя и требовала больше времени для освоения из-за своего сложного интерфейса, ценилась за свою полезность в групповой работе и видеоконференциях – важнейших компонентах дистанционного обучения. Moodle получил средние оценки, в основном из-за трудностей с навигацией, однако студенты признали его эффективность в поддержке структурированного подхода к обучению и организации курсов на высоком уровне. Несмотря на в целом положительные отзывы, некоторые студенты сообщили о технических трудностях при использовании этих платформ. Основными проблемами были медленная загрузка материала и недостаточная техническая поддержка, что иногда затрудняло процесс обучения и выполнение заданий. Тем не менее, большинство респондентов согласились с тем, что эти платформы помогают развивать цифровые компетенции, необходимые для современного образования, и повышают мотивацию благодаря своим интерактивным и динамичным инструментам. Полученные результаты имеют практическое значение

для совершенствования образовательных технологий путем определения платформ и инструментов, наиболее эффективных для учащихся. Эти знания могут помочь высшим учебным заведениям оптимизировать учебный процесс, обеспечить надлежащую техническую поддержку и разработать новые методы интерактивного обучения для повышения качества образования.

К недостаткам исследования можно отнести его относительно небольшую выборку, поскольку оно охватывало только три университета в Узбекистане. Будущие исследования должны расширить выборку, включив в нее университеты из разных регионов мира, изучить более широкий спектр цифровых инструментов и учесть дополнительные факторы, такие как особенности инфраструктуры и уровень подготовки преподавателей.

В заключение стоит отметить, что правительство Республики Узбекистан четко осознает перспективность реформирования системы образования и подходов к обучению. В рамках внедрения цифровизации, разрабатываются инициативы, издаются указы и постановления, что свидетельствует об актуальности тщательного изучения интеграции традиционных и цифровых образовательных технологий в образовательную систему Узбекистана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Gkrimpizi T., Peristeras, V., Magnisalis, I. 2024. Defining the meaning and scope of digital transformation in higher education institutions. *Administrative Sciences*, 14(3), 48. <https://doi.org/10.3390/admsci14030048>.
2. Li, D. 2023. The assistance to education digital transformation by ChatGPT: The prospective teachers' training strategy for cultivating informatization teaching ability. *Journal of Intelligence and Knowledge Engineering*, 1(1), 78-86. <https://doi.org/10.62517/jike.202304112>.
3. Международная научная и практическая конференция "Экономика, менеджмент и цифровые инновации в образовании: Современные тренды и подходы" Март 13, 2024 Цифровая Трансформация и Инновационные Подходы в Экономике и Образовании Узбекистана: Анализ, Вызовы и Стратегические перспективы. Зулфоров Х. З., Рамазонов Ш. М., Шахмурова Г. А. Стр.123-128
4. Monova-Zheleva M., Zhelev, Y. 2024. Workshop promoting the digital transformation in higher education through the building of a cohesive network for collaboration and transfer of knowledge and pedagogical innovations. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, 14, 323-328. <https://doi.org/10.55630/dipp.2024.14.32>.
5. Paños-Castro J., Korres, O., Iriondo, I., Petchamé, J. 2024. Digital transformation and teaching innovation in higher education: A case study. *Education Sciences*, 14(8), 820. <https://doi.org/10.3390/educsci14080820>.
6. Trevisan L., Eustachio, J., Dias, B., Filho, W.L., Pedrozo, E.A. 2024. Digital transformation towards sustainability in higher education: State-of-the-art and future research insights. *Environment, Development and Sustainability*, 26, 2789-2810. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02874-7>.
7. Человеческий Капитал, 2022, №12(168) Том 2 Краткий Обзор Развития Цифрового Образования в Узбекистане Усмонов Б.Ш., Шукурллаев У.Б. Стр. 13-18
8. <https://nuz.uz/2024/04/18/kak-czifrovizacziya-obrazovaniya-izmenila-shkoly-uzbekistana/>
9. <https://nuz.uz/2024/04/18/kak-czifrovizacziya-obrazovaniya-izmenila-shkoly-uzbekistana/>

РОЛЬ ДИСЦИПЛИНЫ «ПЕДАГОГИКА» В ФОРМИРОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Джанабаева А.

Докторант

3- курса НГПИ имени Ажинияза

Tayanch so'zlar: pedagogika, metodik kompetentsiya, chet tili o'qituvchisi, kasbiy tayyorgarlik, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv.

Ключевые слова: педагогика, методическая компетентность, учитель иностранного языка, профессиональная подготовка, компетентностный подход.

Key words: pedagogy, methodological competence, foreign language teacher, professional training, competence-based approach.

РЕЗЮМЕ:

Asosiy kompetensiyalarni shakllantirish va o'rganishni individuallashtirishga e'tiborning o'zgarishi bilan tavsiflangan dinamik rivojlanayotgan ta'lim maydoni sharoitida chet tili o'qituvchisining roli oddiy bilim uzatuvchidan tashqariga chiqadi. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat fan sohasini chuqur bilishi, balki o'quv jarayonini samarali loyihalash, tashkil etish va amalga oshirish imkonini beradigan rivojlangan uslubiy kompetentsiyaga ega bo'lishi kerak. Ushbu ish bo'lajak ingliz tili o'qituvchisi uslubiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida "Umumiy pedagogika" fanining dizayn va psixologik-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot nazariy bilimlarni uzatishga yo'naltirilgan pedagogika fanini an'anaviy o'qitish zamonaviy o'qituvchi uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun yetarli darajada samarali emasligi haqidagi fikrga asoslanadi. Shu munosabat bilan "Umumiy pedagogika" fanining mazmuni bevosita pedagogik loyihalashning mohiyati va mazmuni, shuningdek, o'qituvchining pedagogik va uslubiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, o'quv faoliyatini baholash va nazorat qilish masalalari bilan bog'liq mavzular bilan to'ldirildi. Bu nazariy bilimlar bilan bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining amaliy ehtiyojlari o'rtasida yaqinroq bog'lanishni o'rnatish imkonini berdi. Ishda bir-biriga bog'liq bo'lgan ikki turdagi kompetensiyalar batafsil ko'rib chiqiladi: dizayn va psixologik-pedagogik. Dizayn kompetensiyasi tahlil asosida turli darajadagi (dars, dars sikli) o'quv maqsadlarini belgilash, shuningdek, uslubiy muammolarni hal qilish jarayonida o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish qobiliyati va tayyorgarligi sifatida aniqlanadi. Psixologik-pedagogik kompetentsiya, o'z navbatida, asosiy psixologik-pedagogik tushunchalarni, qonuniyatlarni, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, pedagogik usullar va texnologiyalarni o'zlashtirishga, shuningdek, ushbu bilimlarni amaliyotda qo'llash va ilmiy tadqiqotlar olib borish qobiliyatiga qaratilgan. O'qituvchining bolalarga mehr va hurmat, halol va ochiq muloqot kabi shaxsiy fazilatlarini muhimligi ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В условиях динамично развивающегося образовательного пространства, характеризующегося смещением акцентов на формирование ключевых компетенций и индивидуализацию обучения, роль учителя иностранного языка выходит за рамки простого транслятора знаний. Современный педагог должен обладать не только глубоким знанием предметной области, но и развитой методической компетентностью, позволяющей эффективно проектировать, организовывать и реализовывать образовательный процесс. Данная работа посвящена исследованию возможностей дисциплины «Общая педагогика» в формировании проективной и психолого-педагогической компетенций, как ключевых составляющих методической компетентности будущего учителя английского языка. Исследование исходит из предпосылки, что традиционное преподавание педагогики, ориентированное на передачу теоретических знаний, недостаточно эффективно для формирования практических умений, необходимых современному учителю. В связи с этим, в содержание дисциплины «Общая педагогика» были введены темы, непосредственно связанные с сущностью и содержанием педагогического проектирования, а также спецификой педагогической и методической деятельности учителя, включая вопросы оценки и контроля успеваемости. Это позволило установить более тесную связь между теоретическими знаниями и практическими потребностями будущих учителей английского языка. В работе подробно рассматриваются два взаимосвязанных вида компетенций: проективная и психолого-педагогическая. Проективная компетентность определяется как способность и готовность на основе анализа конкретизировать цели обучения на различных уровнях (урок, цикл уроков), а также выстраивать учебные действия учащихся в процессе решения методических задач. Психолого-педагогическая компетентность, в свою очередь, направлена на владение основными психологическими и педагогическими понятиями, закономерностями, возрастными особенностями учащихся, педагогическими методиками и технологиями, а также на способность применять эти знания на практике и проводить научные исследования. Подчеркивается важность личностных качеств преподавателя, таких как любовь и уважение к детям, честное и открытое общение.

SUMMARY:

In the context of a dynamically developing educational space, characterized by a shift in emphasis on the formation of key competencies and individualization of learning, the role of a foreign language teacher goes beyond a simple knowledge translator. A modern teacher should have not only a deep knowledge of the subject area, but also developed methodological competence, allowing to effectively design, organize and implement the educational process. This work is devoted to the study of the possibilities of the discipline "General Pedagogy" in the formation of design and psychological-pedagogical competencies, as key components of the methodological competence of a future English teacher. The study is based on the premise that traditional teaching of pedagogy, focused on the transfer of theoretical knowledge, is not effective enough to form the practical skills necessary for a modern teacher. In this regard, the content of the discipline "General Pedagogy" was introduced topics directly related to the essence and content of pedagogical design, as well as the specifics of the pedagogical and methodological activities of the teacher, including issues of assessment and monitoring of academic performance. This allowed us to establish a closer connection between theoretical knowledge and practical needs of future English teachers. The paper examines in detail two interrelated types of competence: design and psychological and pedagogical. Design competence is defined as the ability and readiness to specify learning goals at various levels (lesson, lesson cycle) based on analysis, as well as to build students' learning activities in the process of solving methodological problems. Psychological and pedagogical competence, in turn, is aimed at mastering the basic psychological and pedagogical concepts, patterns, age characteristics of students, pedagogical methods and technologies, as well as the ability to apply this knowledge in practice and conduct scientific research. The importance of the teacher's personal qualities, such as love and respect for children, honest and open communication, is emphasized.

Введение. Общая ориентация системы образования на личностно-профессиональное становление учителя привела в последние годы к значительным изменениям в структуре, содержании и технологиях подготовки будущих учителей в условиях педагогического высшего образовательного учреждения. Гуманизация педагогического образования, его гуманитаризация, дифференциация и демократизация сделали систему более гибкой, вариативной и открытой. В результате возникли объективные предпосылки для выбора самими будущими педагогами образовательных маршрутов, которые бы наиболее полно отвечали их личностно-профессиональным потребностям и устремлениям.

Новые образовательные стандарты, ориентированные на формирование у учащихся ключевых компетенций, таких как коммуникативная, межкультурная, информационная и другие, диктуют необходимость применения инновационных подходов к обучению иностранным языкам. Акцент смещается с традиционной передачи знаний на активное вовлечение учащихся в учебный процесс, развитие их самостоятельности, критического мышления и способности к самообразованию. Коммуникативный подход, предполагающий создание ситуаций реального общения на уроке, а также индивидуализация обучения, учитывающая особенности и потребности каждого ученика, становятся ключевыми принципами современной методики преподавания иностранных языков.

В этом контексте дисциплина «Педагогика» приобретает особое значение. Она выступает не просто как теоретическая база, а как методологический фундамент, формирующий у будущего учителя способность к проектированию и реализации эффективного образовательного процесса. Педагогика вооружает будущего учителя пониманием закономерностей обучения и воспитания, возрастных особенностей учащихся, принципов дидактики и методики, создавая основу для осознанного выбора методов и приемов обучения, адекватных конкретным целям и условиям.

Однако, несмотря на наличие педагогических дисциплин в учебных планах педагогических вузов, на практике часто наблюдается разрыв между теоретическими знаниями и умением применять их в реальной педагогической деятельности. Выпускники, обладая определенным объемом теоретических знаний по педагогике, зачастую испытывают затруднения в разработке уроков, выборе эффективных методов обучения, организации учебного взаимодействия с учащимися, особенно в нестандартных ситуациях. Эта проблема обусловлена не только недостаточным количе-

ством практических занятий, но и, возможно, недостаточной интеграцией педагогической теории с методикой преподавания иностранного языка.

Таким образом, знание иностранных языков выходит за рамки бытового и социального общения, становясь неотъемлемым компонентом профессиональной подготовки студентов. В этой связи ключевую роль играет формирование стратегической (компенсаторной) компетентности, которая определяется как владение многообразными коммуникативными стратегиями, позволяющими успешно решать различные задачи общения, в том числе компенсировать недостаток языковых средств с помощью вербальных и невербальных приемов. [5, с.31]

Профессионально-педагогическая подготовка педагога реализуется в рамках Государственного образовательного стандарта. [1, с.40], состоящего из следующих блоков: блок обще гуманитарных и социально-экономических дисциплин; блок общематематических и естественнонаучных дисциплин; блок обще профессиональных дисциплины; блок дисциплин предметной подготовки, которые ориентированы на формирование методически значимых знаний, умений, опыта будущего учителя английского языка.

Также стоит отметить, структура предметной профессиональной компетенции учителя обусловлена двумя ключевыми составляющими: во-первых, наличием у педагога необходимого объема профессиональных знаний; во-вторых, уровнем сформированности профессиональных умений, позволяющих эффективно применять эти знания в педагогической деятельности. Данные компоненты, находясь в тесной взаимосвязи, формируют теоретическую основу профессиональной компетентности. [6]

Блок общих гуманитарных и социально-экономических дисциплин включает в себя педагогику, психологию, иностранный язык, русский язык и культуру речи, физическую культуру, историю, культурологию, политологию, правоведение, философию, экономику.

В связи с этим, целью данной статьи является раскрытие роли дисциплины «Педагогика» в формировании методической компетентности будущего учителя иностранного языка, выявление ключевых аспектов и взаимосвязей между педагогическими знаниями и практическими умениями, необходимыми для успешной профессиональной деятельности. Мы рассмотрим, как педагогика способствует формированию методологического мышления, умения анализировать педагогические ситуации, выбирать и применять адекватные методы обучения, создавать благоприятную образовательную среду и учитывать индивидуальные особенности учащихся.

Методы. Общепрофессиональный блок направлен на подготовку будущего учителя английского языка к работе с людьми, к выполнению его основных функций - воспитания и обучения, защиты жизни и здоровья учащихся, коррекции их развития. Он включает в себя дисциплины психолого-педагогического цикла (представленные ориентирующими, теоретико-методологическими деятельностными модулями), в том числе основы коррекционной и специальной психологии и педагогики, социальной педагогики, теории и методики обучения предмету специализации, а также возрастную анатомию, физиологию и гигиену, основы безопасности жизнедеятельности.

На наш взгляд, для устранения имеющихся недостатков в систему методической подготовки следует добавить цикл дисциплин, ориентирующих на совершенствование мелодической компетентности будущего учителя английского языка, в рамках которых будет осуществляться обучение самопознанию и рефлексии, проектирование траектории мелодической компетентности.

Рассматривая вопрос формирования методической компетентности будущего учителя английского языка, следует выделить педагогические дисциплины как ведущее звено в становлении будущего учителя, выполняющее управляющие функции не только в организации целостного акта его учебной деятельности в высших образовательных учреждениях, но и в личностно-профессиональном формировании специалиста. Кроме того, педагогические дисциплины нацелены на подготовку творческой личности педагога с новым, более высоким уровнем сознания и мышления. Сказанное вызывает необходимость пересмотра содержания дисциплин с акцентом на педагогическое проектирование, с учетом Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования, включающего государственные требования к обязательному минимуму содержания и уровню подготовки бакалавров по направлениям высшего профессионального образования и «Государственных требований к обязательному минимуму содержания и уровню подготовки выпускника по специальности» [3]

Существует три обязательных модуля, входящих в этот блок: ориентирующий, теоретико-методологический, деятельностный. Каждый модуль содержит в себе специальные педагогические и психологические дисциплины. Изучение дисциплин каждого модуля является логическим продолжением предыдущего. Однако каждый модуль имеет свои цели, задачи и особенности. Будущие педагоги профессионального образования начи-

нают изучение дисциплин с ориентирующего модуля. Он представлен дисциплиной «Общая педагогика», которая изучается на первом уровне бакалавриата.

Во-первых, в ходе изучения курса данного модуля будущим педагогам профессионального образования необходимо составить представление о педагогике как области человеческой культуры и как гуманитарной науке и как практической деятельности, требующей определенного искусства и мастерства; понять сущность педагогической деятельности, педагогической профессии и соотнести их особенности с реально-мотивированным жизненным выбором; рассматривая основные идеи курса, будущие педагоги учатся отличать обобщенные суждения и толкования от научно-; выделять в окружающем мире те или иные проблемы и подвергать их первичному методическому анализу. Второй блок задач обращен к включению будущих учителей английского языка в процесс самопознания и формирования групповых и личностных образовательно-профессиональных ориентаций. Рассмотрение такой темы, как «Личностные ориентации и выбор образовательно-профессионального пути», является исходным элементом для решения задач третьей группы - актуализации знаний и умений, необходимых для эффективного обучения в университете, создания залога успеха всего дальнейшего продвижения по университетским образовательным маршрутам.

Также об этом упоминает Н.Г. Масюкова своих исследованиях «Профессиональный стандарт «Педагог» задает ряд ключевых требований к современному учителю, представляющих особый интерес для нашего исследования. Среди них – умение создавать и применять современные педагогические технологии, ориентированные на компетентностный подход и учитывающие возрастные и индивидуальные различия учащихся; использование разнообразных, включая интерактивные, форм и методов обучения и воспитания; применение специальных подходов для обеспечения инклюзии. Стандарт также предусматривает использование учителем диагностических инструментов для оценки развития ребенка и разработку индивидуальных образовательных маршрутов и программ.» [4, с.67]

Также, не мало важно то что моделирование урока для студентов – это не просто упражнение, а важный этап в формировании целостного представления о педагогическом процессе. Способность создавать эффективные модели уроков обусловлена пониманием теоретических основ урока как основной формы организации обучения, его места и роли в системе образования. [7, с.387]

Автор отмечает существенное повышение эффективности педагогической дисциплины благодаря включению в ее содержание тем, раскрывающих суть методологической компетентности и тесно связанных с потребностями современной педагогической практики. В частности, программа была дополнена проблемными лекциями с элементами контекстного обучения, освоением Кайдзен-методологии, применением фрейм-ориентированных технологий в проектных семинарах, а также внедрением рефлексивных практик и анализом педагогических кейсов. Эти инновации, по мнению автора, способствуют формированию у будущих учителей необходимых методологических навыков. [2, с.25]

Результаты. Проанализируем программу дисциплины «Общая педагогика», которая изучается будущими учителями английского языка на 2 курсе обучения с точки зрения возможностей подготовки будущего учителя английского языка в процессе совершенствования методической компетентности будущего учителя английского языка. Этот материал представлен в таблице 2.3. Для изучения возможностей дисциплины «Общая педагогика» мы выделили задачный, содержательный и технологический компоненты и расширили их в целях подготовки будущего учителя английского языка в процессе совершенствования методической компетентности будущего учителя английского языка. Данная дисциплина изучается на втором курсе. Задачи курса следует дополнить задачами овладения знаниями и умениями по основам инновационной педагогики, педагогического проектирования, методологической культуры, методических знаний и умений, развития мотивации на освоение новшеств, рефлексивно-творческой направленности учебно-педагогической деятельности будущих учителей английского языка профессионального образования. Решение этих задач будет способствовать созданию так называемого инновационного фона, нового образа образовательного учреждения. В связи с расширением задач было дополнено и содержание некоторых узловых тем дисциплины. Знание структуры педагогической науки необходимо, на наш взгляд, расширить знаниями инновационной методов обучения и воспитания в педагогике, раскрыть взаимосвязь педагогического проектирования и инноваций.

Таблица 2.3

**Возможности подготовки будущих учителей в процессе
совершенствования методической компетентности будущего
учителя английского языка при изучении дисциплины
«Общая педагогика»**

Компоненты программы	Дисциплина «Общая педагогика»	Формирование методической компетентности
Задачи курса	1.Формирование у будущего учителя английского языка профессионального образования фундаментальных знаний, развитие самостоятельного научного мышления. 2.Овладение педагогическими умениями. 3.Создание условий для усиленного овладения будущими учителями профессионального образования научно-педагогическими знаниями, умениями, ценностями	1.Овладение знаниями по основам инновационной педагогики на репродуктивном уровне, создание образа нового образ. учреждения. 2.Развитие мотивов на освоение методических новшеств, на получение знаний о конструировании методических проектов. 3.Формирование умений, методических знаний и умений, педагогического проектирования
Содержание дисциплины	Знания: структуры педагогической науки, ее основных отраслей; методов и организации педисследования, его значение в развитии педагогической науки и практики. характеристика методов педагогических исследований; инновации. процессов в образовании. о критерии инноваций Умения: выделять из окружающей среды педагогические факты, явления, ситуации; описывать их на языке педагогической науки;	Знания: основных понятий инновационной педагогики как теории методических процессов, взаимосвязи методики и инноваций, структурных компонентов методической деятельности педагога. Знание сущности особенностей методики обучения и возможностей, возможных методах диагностики методической деятельности. Знания о методической компетентности как технологии разработки и внедрения методических проектов.
Технологии обучения	традиционного обучения (лекционно-семинарская); активного обучения: игры, дискуссии; исследовательской деятельности.	проблемно-проектировочного обучения; самостоятельной работы по подготовке методических проекта; программы; рефлексивная среда

Освещая вопросы, связанные с методами педагогического исследования, необходимо ввести понятие методологическая культура, раскрыть ее особенности и возможности в методической деятельности будущего учителя.

Изучение тем содержание обучения и воспитания следует дополнить знаниями об методике составления программ, силлабусов, электронного портфолио учителя, о структуре, содержании и технологий развития методологической культуры. Круг методических умений возможно расширить за счет формирования умений педагогического проектирования по средстовом проблемных лекций и семинаров. По нашим наблюдениям, данный процесс будет также способствовать развитию творческой направленности учебно-познавательной деятельности будущих учителей английского языка. В соответствии с задачами дисциплины и определением её возможностей в подготовке к методической компетентности у будущего учителя английского языка мы сочли необходимым в этом процессе использовать технологии контекстно-проектного обучения, организовать самостоятельную работу создать «рефлексивную среду».

При изучении общей педагогики мы ввели технологию микроисследования, которая призвана внести свой вклад в подготовку к развитию методической компетентности у будущего учителя, т.к. именно через выполнение микроисследования будущий учитель овладевает умениями обнаруживать проблему, ставить цели и планировать свою деятельность, описывать качественные результаты, рефлексировать по поводу проделанной работы.

В ходе исследования мы пришли к выводу, что педагогической дисциплина “Общая педагогика” способна развить у будущего учителя следующие виды компетенций, которые представлены в таблице 2.4

Таблица 2.4.

Возможности дисциплины «Общая педагогика» в развитии проектировочной, психолого-педагогической компетенций, направленные на формирование методической компетентности будущего учителя английского языка

Введенные темы в дисциплину «Общая педагогика»	Виды компетенций	Технологии обучения, направленные на развитие проектировочной, психолого-педагогической компетенций
1. Сущность и содержание педагогического проектирования 2. Специфика педагогической и методической деятельности учителя оценка и контроль успеваемости	1. Проектировочная компетентность , представляет собой способность и готовность на основе анализа конкретизировать цели обучения в плане урока, цикле уроков, выстроить учебные действия учащихся по ходу решения методической задачи. 2. Психолого-педагогическая компетентность , направлена на владение основными психологическими и педагогическими понятиями, закономерностями, особенностями возраста учащихся, педагогическими методиками и технологиями, способность применять эти знания на практике и проводить научные исследования. Также для преподавателя важны такие качества, как любовь и уважение к детям, честное и открытое общение.	1. Проектно-контекстное обучение также способствует интеграции различных дисциплин и предметов, позволяя будущим учителям английского языка видеть связи между ними и применять полученные знания в разных контекстах. Это помогает повысить мотивацию будущих учителей английского языка и показать им, как учебный материал может быть применен в реальной жизни. В целом, проектно-контекстное обучение способствует более глубокому и устойчивому усвоению знаний, развитию ключевых навыков и подготовке будущих учителей английского языка к реальным вызовам и задачам, с которыми они могут столкнуться в будущем. 2. Фреймовая технология – база знаний, которая позволяет организовывать знания в структурированную форму, обеспечивая более эффективное и удобное представление информации и обработку знаний компьютерными системами. 3. Технология микроисследования , которая призвана внести свой вклад в подготовку к развитию методической компетентности у будущего учителя, т.к. именно через выполнение микроисследования будущий учитель овладевает умениями обнаруживать проблему, ставить цели и планировать свою деятельность, описывать качественные результаты, рефлексировать по поводу проделанной работы 4. Педагогические и рефлексивные этюды способствуют осознанию будущими педагогами самих себя. В процессе их выполнения возможно побуждение каждого анализировать педагогическую ситуацию, ее соотношение с реальностью. В целом эти технологии способствуют формированию мотивации на новое самоизменение 5. микро преподавание предполагает в той или иной мере моделирование ситуации будущей методической деятельности, что способствует формированию методической компетентности будущих учителей английского языка.

В связи с этим в учебную программу нами были введены темы, связанные с сущностью и содержанием процессов педагогического проектирования, раскрывающие понятия прогнозирование учебных и методических задач и способов их решения, конструирование содержания и структуры урока, технологизации учебного процесса. В частности, включены темы о специфике педагогической и методической деятельности учителя: планирование учебного процесса: разработка планов урока, которые определяют последователь-

ность и содержание обучения, выбор методов обучения и подборка необходимых учебных материалов; оценка и контроль успеваемости: оценивание знаний и навыков учащихся, используя различные методы и формы контроля (тесты, письменные работы, устные ответы, практические задания и т. д.), а также анализирует результаты и предоставляет обратную связь для дальнейшего улучшения обучения; методическая культура учителя, направляющая учителя на постоянное совершенствование своих методических навыков и знаний, на изучение учителем новых методов и технологии обучения, участвует в профессиональных тренингах и конференциях, обменивается опытом с коллегами.

Обсуждение. Возможности дисциплины «Общая педагогика» при формировании методической компетентности будущего учителя английского языка заключаются в раскрытии сущности и содержания сопоставления мнений о структуре и специфике методической компетентности разных специалистов, которая предполагает сформированность у будущего учителя целостных представлений о методической деятельности, методическом обеспечении и сопровождении учебного процесса, о наличии знаний по методике обучения учебной дисциплине, о требованиях к деятельности, данная дисциплина также знакомит будущих учителей английского языка с содержанием методических задач, направленные на развитие умений у будущего учителя анализировать учебные ситуации и при необходимости коррекции разработанного плана урока. Общая педагогика дает возможность будущему учителю изучить содержание педагогического проектирования, направленная на развитие у будущих педагогов умения анализировать и конкретизировать цели обучения в плане урока, цикле уроков, выстроить учебные действия учащихся по ходу решения методической задачи; а также способствует развитию способности к творческому решению методических задач; способность к выбору индивидуальных маршрутов развития.

Заключение. Проведенное исследование позволило всесторонне рассмотреть роль дисциплины «Педагогика» в становлении методической компетентности будущего учителя иностранного языка. Анализ теоретических и практических аспектов подготовки педагогов убедительно демонстрирует, что педагогика является не просто сопутствующей дисциплиной, а фундаментальным основанием для формирования профессионального мастерства учителя-предметника.

Мы убедились, что педагогика обеспечивает будущих учителей иностранного языка необходимым методологическим инструментарием, позволяющим осмысленно подходить к процессу обучения. Она формирует понимание закономерностей обучения и воспитания, возрастных и индивидуальных особенностей учащихся, принципов дидактики и методики, что является

критически важным для эффективной организации учебного процесса. Педагогические знания служат своеобразным компасом, ориентирующим учителя в многообразии методических подходов и помогающим ему принимать обоснованные решения в различных педагогических ситуациях.

Особенно важно подчеркнуть неразрывную связь педагогики и методической компетентности. Методика преподавания иностранного языка, опираясь на педагогические принципы, приобретает осмысленность и целенаправленность. Без глубокого понимания педагогических закономерностей невозможно эффективно применять методические приемы и техники. Именно педагогика позволяет учителю не просто «передавать знания», а создавать условия для полноценного развития личности ученика, формирования его познавательной активности, коммуникативных навыков и межкультурной компетенции.

Таким образом, педагогика выступает не только как теоретическая база, но и как методологический регулятор профессиональной деятельности учителя иностранного языка, обеспечивая целостность и системность его профессиональной подготовки. Она формирует у будущего учителя способность к рефлексии, анализу педагогической практики, творческому поиску и постоянному самосовершенствованию.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абакумова Н. Н. Компетентностный подход в образовании: организация и диагностика [Текст] / Н. Н. Абакумова, И. Ю. Малкова // Научное издание. - Томск: Томский государственный университет, 2007. - 368 с
2. Adina D. Analysis of The Current State of Methodological Competence Formation of Future English Language Teachers in The Educational Process //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2025. – Т. 6. – №. 01. – С. 23-30.
3. Безукладников, К. Э. - Формирование лингводидактических компетенций будущего учителя иностранного языка : концепция и методика : автореф. дис. докт. пед. наук : 13.00.02 / Безукладников Константин Эдуардович. - Н. Новгород, 2009.- 39 с.
4. Масюкова Н. Г. Методическая компетентность в структуре профессиональной компетентности учителя // МНКО. 2015. №3 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskaya-kompetentnost-v-strukture-professionalnoy-kompetentnosti-uchitelya> (дата обращения: 27.01.2025).
5. Sergeeva E.N., Bajburina R.Z. About the competence approach in the process of teaching foreign languages // Russian Linguistic Bulletin. 2020. №1 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/about-the-competence-approach-in-the-process-of-teaching-foreign-languages> (дата обращения: 27.01.2025).
6. Тамаркова Ю.А. Педагогическая практика как условие развития профессиональной компетенции будущего учителя иностранных языков // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://www.scienceforum.ru/2014/article/2014001765> (дата обращения: 27.01.2025).
7. Якунчев М.А., Киселева А.И., Кахнович С.В., Белова Н.А. Технология формирования методической компетентности будущего учителя в педагогическом вузе // Современные наукоемкие технологии. – 2019. – № 11-2. – С. 384-390; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=37823> (дата обращения: 27.01.2025).

ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Абдулхаева М. Б.

*Соискатель национального института педагогического
мастерства имени А. Авлоний*

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, universitet, sifatni baholash, baholash, ta'lim sifati, ta'lim natijalari, fikr-mulohazalar.

Ключевые слова: высшее образование, вуз, оценка качества, оценивание, качество обучения, результаты обучения, обратная связь.

Key words: higher education, university, quality assessment, assessment, quality of education, learning outcomes, feedback.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada xorijiy mamlakatlarda oliy ta'limda baholash tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Universitetda talabalarning ta'lim sifatini baholashning zamonaviy yondashuvlari tavsiflangan. O'quv dasturlarini takomillashtirish va ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish vositasi sifatida baholashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются основные тенденции реформирования системы оценивания в высшем образовании зарубежных стран. Описываются современные подходы к оценке качества обучения студентов в вузе. Особое внимание уделяется оцениванию как средству усовершенствования учебных программ и повышения эффективности учебного процесса.

SUMMARY:

The article examines the main trends in reforming the assessment system in higher education in foreign countries. Modern approaches to assessing the quality of student education at a university are described. Particular attention is paid to assessment as a means of improving curricula and increasing the effectiveness of the educational process.

Введение. Деонтология или деонтологическая этика — учение о проблемах морали и нравственности, раздел этики. При вынесении оценки совершённом действию деонтология руководствуется его соответствием или несоответствием определённым правилам. Иногда её называют этикой долга (или долженствования) либо этической системой, основанной на правилах поведения, поскольку именно они лежат в основе понятия долга. Поскольку суть деонтологической этики заключается в том, что

действие важнее, чем последствия, то она обычно противопоставляется консеквенциализму], этике добродетели и прагматической этике.

В последние десятилетия за рубежом наблюдаются серьезные изменения в области оценки качества обучения в вузе. Реформы в этой сфере вызваны как требованиями Национальных рамок квалификации, так и стремлением вузов повысить качество образования, которое они предлагают студентам.

Методология и анализ литератур. Причина изменения подходов к оцениванию кроется в том огромном влиянии, которое оно оказывает на качество обучения. Ученые и практики признают, что оценивание является центральным аспектом обучения, от которого зависит, как студенты учатся и чего они достигают. Данная проблема наиболее тщательно изучена в Великобритании, США, Австралии. В научной литературе имеются разные определения оценивания. М.Е. Huba и J.E. Freed понимают оценивание как процесс сбора и обсуждения информации, полученной из многочисленных и разнообразных источников, в целях глубокого анализа того, что студенты знают, понимают и что они могут делать со своими знаниями как результатом образовательной деятельности. По мнению авторов, процесс оценивания завершается, когда его результаты используются для улучшения дальнейшего обучения. Оценивание – это такая деятельность преподавателя, которая предоставляет исчерпывающую информацию для анализа, обсуждения и оценки проверяемых умений и навыков обучаемых. М.А. Allen считает, что оценивание – это общий термин для обозначения ряда процессов, с помощью которых измеряют результаты обучения студентов. С точки зрения Walvoord, оценивание – это систематический сбор информации об учебном процессе, требующий времени, знаний, опыта и ресурсов для того, чтобы принять решение о том, как улучшить качество обучения [1]. Из приведенных выше определений следует, что оценивание за рубежом применяется не только для выставления студентам тех или иных оценок, но и, что особенно важно, для анализа учебного процесса и его усовершенствования.

В международной практике можно выделить следующие подходы к оценке качества обучения студентов в вузе:

1. Подход, ориентированный на результаты обучения.
2. Студентоцентрированный подход.
3. Эффективное оценивание.
4. Признание необходимости использовать широкий диапазон методов оценивания.

Подход, ориентированный на результаты обучения, обязан своим появлением возникшему в 1960-70 годы в США типу обучения behavioural objectives (поведенческие задачи). Один из наиболее известных сторонников этого типа обучения R. Mager предложил сформулировать конкретные утверждения о наблюдаемых результатах. Он назвал эти утверждения учебными задачами. Используя учебные задачи и результаты деятельности, он попытался определить подготовку, которую будут иметь студенты по завершении обучения, и как такая подготовка будет оцениваться. В 2005 г. термин результаты обучения впервые был упомянут в Европейской системе переноса и накопления зачетных единиц (ECTS). Он означал «формулировки того, что, как ожидается, будет знать, понимать и или будет в состоянии продемонстрировать (делать) обучающийся после завершения периода обучения» [4]. Подход, ориентированный на результаты обучения, становится все более распространенным на международном уровне. Учебные модули и программы вузов тех стран, которые участвуют в Болонском процессе, составляются с учетом планируемых результатов обучения. Процедуры и методы оценки качества обучения разрабатываются и планируются как часть всей программы таким образом, чтобы они согласовывались с планируемыми результатами обучения и методами обучения. Использование данного подхода предполагает, что результаты обучения должны быть сформулированы четко и однозначно. Они определяют содержание обучения и его организацию, методы преподавания, предлагаемые курсы, процесс оценивания, образовательную среду и учебное расписание. Они также обеспечивают основу для оценки учебных программ [5]. Результаты обучения можно рассматривать как своего рода «цементирующую субстанцию» между отдельными модулями, дисциплинами, циклами обучения, позволяющую обеспечить мобильность (а также накопление, признание) образовательного капитала и «конвертировать» этот капитал «по курсу» европейской структуры квалификаций в степень бакалавра или магистра [3]. При студентоцентрированном подходе студенты рассматриваются активными участниками, как процесса обучения, так и оценивания. Преподаватели обучают студентов, помогая им. При этом обучение и оценивание представляют собой не отдельные эпизодические действия, а скорее непрерывные взаимосвязанные виды деятельности, цель которых – обеспечить студентам наставничество для их дальнейшего совершенствования. Обязательным условием является получение студентами обратной связи по поводу того, как они выполняют ту или иную работу. Преподаватели акцентируют внимание не столько на оценках, сколько

ко на обратной связи, с помощью которой они могут показать студентам, как сделать работу лучше. Преимуществом данного подхода является то, что обратная связь, которая способствует правильной самооценке и самосовершенствованию обучаемых, является формой естественной мотивации. В результате такой деятельности студенты становятся все более развитыми и сознательными субъектами познания. Они задумываются о том, чему они обучаются и каким образом они этому обучаются. Все это помогает преподавателям и студентам анализировать существующую среду обучения и находить способы ее усовершенствования. При студентоцентрированном подходе преподаватели проводят оценивание, регулярно собирая мнения студентов о том, насколько хорошо их обучают и о том, помогает ли им тот или иной курс в их учебе или нет. Преподавателям важно знать, что студенты понимают и чего они не понимают, чтобы своевременно изменить свою педагогическую деятельность. Эффективность обучения: обучать хорошо (т.е. преподносить информацию) и обучать тех, кто может хорошо учиться. Эффективность обучения: оценивание в классе используется для усовершенствования курса обучения; оценивание программ используется для усовершенствования образовательных программ.

I. Система аккредитации в современной России: анализ процессов становления и перспективы развития. Сравнивая два типа обучения, L. Suskie справедливо отмечает, что при традиционном обучении главная, если не единственная, цель оценивания – поставить студенту оценку. При студентоцентрированном обучении оценивание также помогает преподавателям понять, что работает, а что не работает, как усовершенствовать программу и методы обучения, чтобы сделать обучение еще более успешным [2].

Обсуждение и результат. С помощью оценивания можно определить, помогает ли программа студентам достичь планируемых результатов обучения, а также, чему конкретно студентов не обучают. Подчеркивается, что оценивание является очень сложной и значимой деятельностью. Были сформулированы следующие принципы эффективного оценивания:

1. Оценивание учебного процесса студентов начинается с образовательных ценностей.
2. Оценивание наиболее эффективно, когда оно отражает понимание учебного процесса как многомерного, динамичного, и жизненно важного опыта.
3. Оценивание лучше всего работает, когда программы, которые оно должно усовершенствовать, имеют ясные и четкие цели.

4. Оценивание требует внимания к результатам обучения и опыту, который приводит к этим результатам.

5. Оценивание лучше всего работает, когда оно идет непрерывно.

6. Оценивание способствует более широкому усовершенствованию, когда привлекаются представители всего образовательного сообщества.

7. Оценивание имеет значение, если, с самого начала рассматриваются вопросы применения его результатов и освещаются те моменты, которые действительно волнуют людей.

8. Оценивание приводит к улучшению, если оно является частью более широкого набора условий, способствующих изменению.

9. Оценивание наиболее эффективно, когда оно проводится в среде, которая является открытой и восприимчивой, поддерживающей и обеспечивающей соответствующими условиями [1].

Оценивание, которое способствует улучшению учебного процесса и повышает эффективность обучения, называют эффективным оцениванием. Данный подход предполагает, что методы оценивания выбирают исходя из того, каким образом они влияют на учебную деятельность студентов и на результаты обучения, а также на основе их целесообразности, валидности и надежности.

Выводы. В системе образования зарубежных стран является общепризнанным, что знания и навыки, необходимые выпускнику, не могут оцениваться с помощью одного или двух методов. Необходимо использовать более широкий и гибкий диапазон методов. Новые технологии оценки качества образования оценивания, которые будут соответствовать более широкому диапазону знаний и навыков, которые формируются при освоении курса обучения, и лежать в его основе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Мотова Г.Н. Результаты обучения и оценка качества результата – по-европейски // Аккредитация в образовании. – 2012. - № 3(55). – С.8-11.
2. Assessment Handbook for Departments: Assessing Student Learning Outcomes. - University of Southern Maine: Office of Academic Assessment, 2014. – 11 p.
3. Boud D. Assessment 2020. Australian Learning and Teaching Council / D. Boud. – 2010. - URL: https://www.uts.edu.au/sites/default/files/Assessment-2020_propositions_final.pdf
4. ECTS: Users' Guide - Brussels, 2005. – 47 p. - URL: <http://www.unist.hr/Portals/0/docs/nastava/ects-usersguide.pdf>
5. Kennedy D. Writing and using Learning Outcomes: A Practical Guide / D. Kennedy. - University College Cork: Higher Education Authority. - 103 p.

НЕЙРОМАРКЕТИНГ В ОБРАЗОВАНИИ: ЭМОЦИИ КАК КЛЮЧ К УСПЕХУ

Маманазарова Н.К.

д.п.н. (DSc), профессор университета Ориентал

Таянч сўзлар: нейромаркетинг, таълим, ҳиссий брендинг, фойдаланувчи тажрибаси, таълим маркетинги, шахсийлаштириш.

Ключевые слова: нейромаркетинг, образование, эмоциональный брендинг, пользовательский опыт, образовательный маркетинг, персонализация.

Key words: neuromarketing, education, emotional branding, user experience, educational marketing, personalization.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается роль и значение нейромаркетинга в современном образовательном процессе. Особое внимание уделено инструментам и методам нейромаркетинга, их влиянию на выбор учебных заведений, вовлеченность студентов и создание устойчивого образовательного бренда. Исследуются ключевые принципы эмоционального восприятия, персонализации и пользовательского опыта в образовательном маркетинге.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада нейромаркетингнинг замонавий таълим жараёнидаги ўрни ва аҳамияти кўриб чиқилган. Нейромаркетинг воситалари ва усуллари, уларнинг таълим муассасаларини танлашга таъсири, талабаларни жалб қилиш ва барқарор таълим брендини яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Таълим маркетингида ҳиссий идрок, шахсийлаштириш ва фойдаланувчи тажрибасининг асосий тамойиллари ўрганилган.

SUMMARY:

The article examines the role and importance of neuromarketing in the modern educational process. Special attention is paid to the tools and methods of neuromarketing, their impact on the choice of educational institutions, student engagement and the creation of a sustainable educational brand. The key principles of emotional perception, personalization, and user experience in educational marketing are explored.

Введение. Современные технологии и методы маркетинга претерпевают значительные изменения, и одной из ключевых инноваций является нейромаркетинг. В образовании нейромаркетинг позволяет лучше понять потребности студентов и абитуриентов, повысить их вовлеченность и создать более эффективные маркетинговые стратегии.

Нейромаркетинг представляет собой область, которая сочетает в себе знания из нейробиологии, психологии и маркетинга для анализа и прогнозирования поведения людей. Его ключевая цель – понять, как эмоциональные и когнитивные процессы влияют на принятие решений.

Методология. Известные ученые в области нейромаркетинга продемонстрировали, что эмоциональные и когнитивные реакции играют решающую роль в восприятии маркетинговых сообщений, что может эффективно применяться в образовательном маркетинге для улучшения взаимодействия с аудиторией.

В частности, М.Линдстром подчеркнул важность эмоционального отклика в принятии решений и влияние сенсорного восприятия на выбор потребителей [2], Д.Льюис исследовал стрессовые реакции потребителей и их влияние на восприятие маркетинговых сообщений [3], Д.Лоури рассматривал когнитивные аспекты принятия решений и их связь с маркетинговыми стимулами [4]. По мнению Ф.Котлера, сегодня нейромаркетинг развился до полноценного направления маркетинга. В основу технологии нейромаркетинга положена модель, согласно которой основная часть (больше 90%) мыслительной деятельности человека, включая эмоции, происходит в подсознательной области, то есть ниже уровней контролируемого осознания [1].

Результаты и обсуждение. Концепция нейромаркетинга предполагает, что человек воспринимает раздражители окружающей среды (например, презентацию товара), прежде всего, на уровне нейрофизиологических сигналов. Они переводятся органами чувств посредством биофизических и биохимических процессов на язык эмоций еще на уровне подсознания, лимбической системы – глубокой подкорки головного мозга, которая определяет тип эмоциональной системы.

Концептуальные основы нейромаркетинга включают в себя понимание когнитивных и эмоциональных механизмов принятия решений, анализ восприятия рекламных и образовательных сообщений, а также использование данных для предсказания поведения аудитории. Ключевые элементы включают:

- **Эмоциональный отклик:** Анализ реакций на визуальные и текстовые элементы контента.
- **Когнитивные процессы:** Изучение того, как информация воспринимается и обрабатывается мозгом.
- **Мотивация и поведение:** Определение факторов, влияющих на выбор образовательных программ.

- **Персонализация опыта:** Адаптация контента и маркетинговых стратегий к индивидуальным потребностям.

Эти принципы позволяют образовательным учреждениям разрабатывать более эффективные маркетинговые кампании и улучшать взаимодействие с аудиторией.

Следует заметить, что наиболее важным преимуществом нейромаркетинга над классическим маркетингом является возможность точно выявить, какой из рекламируемых продуктов, брендов или видеороликов просто нравится, а какой действительно является эффективным для принятия решения.

На сегодняшний день нейромаркетинговые исследования уже позволили изучить зоны мозга, которые активируются в следующих ситуациях:

1. При взгляде на товары (включая продукты питания) или бренды, которые человек предпочитает.
2. В моменты возникновения доверия — будь то доверие к продавцу, товару, близкому человеку, другу или члену семьи.
3. При принятии решений, связанных с выбором между мгновенным удовольствием (например, покупкой товара/продукта) и немедленным разочарованием (трата денег).
4. В моменты наслаждения или восприятия красоты.
5. Когда человек испытывает альтруистические чувства.
6. В ходе переговоров, когда эмоции берут верх над рациональностью или, наоборот, когда участники сохраняют холодный расчет, подавляя эмоциональные порывы.

С развитием нейропсихологии и когнитивных наук удалось значительно углубить понимание высших функций мозга. На основе нейрофизиологии и нейропсихологии возникли поведенческие дисциплины, позволяющие исследовать реакции человека на рекламные стимулы, подбирать оптимальные цветовые решения, изучать влияние музыки и ароматов на подсознание, а также анализировать мозговые процессы, связанные с принятием решений, оценкой выгод и рисков.

На сегодняшний день опубликовано около сотни результатов полноценных исследований потребительского поведения, использующих инструменты нейровизуализации. Проанализируем инструменты нейромаркетинга и их влияние на образовательный процесс. В зависимости от когнитивных и эмоциональных механизмов принятия решений условно их можно разделить на следующие группы:

Eye-tracking (отслеживание взгляда) – это технология, позволяющая отслеживать и анализировать, куда и как долго человек смотрит, используя специальные устройства, которые фиксируют движение глаз. Этот метод помогает понять, какие элементы на рекламных материалах привлекают внимание и как воспринимаются визуальные стимулы.

Facial Coding (анализ выражения лица) – метод, основанный на анализе микровыражений лица человека для определения его эмоционального состояния в ответ на различные стимулы. Это позволяет выявить истинную реакцию человека, например, на рекламу, продукт или бренд, без verbal отчетности.

Тепловые карты (Heat Maps) – визуальные представления данных, которые показывают, какие участки изображения или страницы наиболее активно воспринимаются зрителями. Чем ярче цвет, тем больше внимания уделяется этой части. Этот инструмент помогает маркетологам оптимизировать размещение рекламы или контента на сайте.

Big Data и аналитика – использование больших объемов данных, полученных из различных источников, для анализа поведения потребителей. Применение сложных аналитических методов позволяет выявлять закономерности в покупательских предпочтениях, прогнозировать тренды и разрабатывать более точные стратегии маркетинга, ориентированные на индивидуальные потребности клиентов.

Эти инструменты позволяют анализировать реакцию пользователей на рекламные материалы, интерфейс образовательных платформ и другие элементы взаимодействия.

Эти факторы, действующие как по отдельности, так и в сочетании, формируют у потребителей подсознательное решение о выборе того или иного предложения, поскольку они влияют на субъективные восприятия, отвлекая от чисто рациональных аргументов. Рассмотрим, как ключевые триггеры нейромаркетинга используются для увеличения продаж (Таблица 1.):

Таблица 1

Триггеры нейромаркетинга

Триггеры нейро-маркетинга	Влияние на подсознание
Цвет	Например, красный концентрирует внимание, синий расслабляет, зеленый успокаивает, а желтый стимулирует размышления. Правильный выбор цвета помогает расставить акценты и создать нужное настроение, благодаря которому предложение будет восприниматься как более привлекательное.

Звук	Шумы, музыка, звуки природы способны активировать положительные эмоции или мотивировать к действию. Они могут регулировать темп перемещения покупателей по магазину, ускорять или замедлять принятие решений и усиливать впечатления от процесса покупки или получения услуги.
Вкус	Комбинации ингредиентов или компонентов в рецепте могут вызвать специфические эмоции или даже создать зависимость у клиента, влияя на его выбор.
Запах	Ароматы, подобно цветам, могут настроить на определенное эмоциональное восприятие, вызвать нужные ассоциации и побудить к действиям, соответствующим целям маркетинга.
Осязание	Трудно устоять перед покупкой вещи, которую хочется постоянно трогать. Приятные тактильные ощущения могут вызывать сильные эмоции, будь то во время отдыха, процедур в салоне красоты или выбора одежды в магазине.
Свет	Освещение влияет на активность мозга и настрой. Яркий свет делает привлекательными ювелирные изделия, а мягкое теплое освещение создаст атмосферу уюта в мебельном магазине.

Эмоции играют ключевую роль в восприятии образовательного бренда. Эффективное использование сторителлинга, видеоконтента и отзывов студентов позволяет создать сильную эмоциональную связь с учебным заведением.

Персонализированные предложения, индивидуальные рекомендации и адаптированные коммуникации позволяют значительно повысить эффективность маркетинговых кампаний в образовании. При этом сбор и использование данных требует соблюдения этических норм и прозрачности. Образовательные учреждения должны соблюдать принципы конфиденциальности и открытости в работе с данными.

Изучение реакции целевой аудитории может значительно повысить эффективность маркетинговых коммуникаций, укрепить эмоциональную связь с брендами и, в конечном счете, оказать положительное влияние на продажи. Эмоции человека определяют области, в которых инструменты нейромаркетинга дают наилучшие результаты. К ним можно отнести:

- **Брендинг.** Создание положительных ассоциаций, улучшение запоминаемости и узнаваемости бренда — основные задачи, с которыми сталкиваются маркетологи. Как показано в статье, нейромаркетинг располагает мощным инструментарием, который помогает найти наиболее эффективные решения и сделать выбор бренда для потребителей естественным и интуитивно понятным.

- Сфера услуг. В этой области конкуренция в основном происходит на уровне эмоций потребителей. Важнейшей составляющей стоимости услуги является впечатление, которое человек получает в процессе её получения. Таким образом, роль нейромаркетинга в этой сфере огромна и трудно переоценить.
- Разработка дизайна продукта. Внешний вид товара давно стал важным мотивом для покупателей, готовых заплатить за привлекательный и узнаваемый бренд. Правильный дизайн - это не только эстетическое удовольствие от покупки, но и ключевой фактор успешных продаж и роста прибыли компании.
- Визуализация и локация точек продаж. Преображение точек продаж в привлекательные пространства для клиентов, делая их покупки более приятными, а также оптимальная организация маршрутов движения покупателей, расположение ключевых товаров и акций, создание комфортной навигации, чтобы покупатели могли легко найти нужное и почувствовать себя удобно.
- Проектирование офисного пространства. Подобным образом можно создать благоприятную атмосферу в офисах, применив приемы нейромаркетинга для улучшения настроения и продуктивности сотрудников.
- Разработка рекламных материалов, видеороликов, дизайна сайтов и мобильных приложений. Почему клиент, потребитель не может найти информацию или кнопку «купить»? Почему ему трудно ориентироваться в приложении? Нейромаркетинг предлагает решения, которые помогут улучшить восприятие интерфейсов и повысить удобство взаимодействия с продуктами и сервисами.

Примеры применения нейромаркетинга в образовании

1. Университеты используют эмоциональные видеоролики:

Рассказы студентов о своих успехах.

Презентация кампуса и его уникальных характеристик.

2. Онлайн-платформы внедряют персонализированные рекомендации:

Курс, предлагаемый на основе интересов пользователя.

Использование push-уведомлений для напоминаний и мотивации.

3. Цвета и брендинг:

Удачно подобранные цвета (например, синий для доверия, зелёный для гармонии) усиливают восприятие бренда.

4. Использование срочности и эффекта FOMO:

«Количество мест ограничено!»

«Запишитесь до конца недели и получите скидку!»

Применения нейромаркетинга в образовании предполагает создание устойчивого образовательного бренда, стратегического подхода, который сочетает в себе четкие цели, внимание к потребностям целевой аудитории, а также долгосрочные усилия по укреплению репутации и доверия. Для создания бренда образовательного учреждения необходимо:

Определить уникальность образовательного учреждения. Чтобы создать устойчивый бренд, важно понять, чем данное учебное заведение выделяется среди других. Это могут быть особенные образовательные программы, инновационные методы преподавания, высококвалифицированный преподавательский состав или уникальная атмосфера. Четкое определение и подчеркивание этих аспектов поможет выделиться на фоне конкурентов.

Установить четкие ценности и миссию бренда. Бренд образовательного учреждения должен быть основан на четких ценностях, которые будут привлекательны для студентов, родителей и преподавателей. Миссия и ценности образовательного учреждения должны отражать подход к обучению и жизни в учебном заведении, что позволит создать доверие и эмоциональную привязанность.

Использовать нейромаркетинг для эмоциональной связи с аудиторией. Эмоциональная привязанность играет важную роль в построении устойчивого бренда. Нейромаркетинг помогает использовать визуальные, аудиовизуальные и сенсорные элементы, чтобы сформировать позитивные ассоциации с вашим брендом. Включение этих элементов в кампании по привлечению студентов или в процессе образовательного взаимодействия поможет укрепить эмоциональную связь.

Работать над репутацией и довериями. Важно активно строить и поддерживать репутацию. Прозрачность, открытость и отзывчивость на обратную связь от студентов, родителей и других заинтересованных сторон помогают создать доверие. Положительные отзывы и успехи ваших выпускников также влияют на восприятие бренда.

Постоянное обновление и инновации. Устойчивый образовательный бренд требует постоянного обновления и адаптации. Это может включать внедрение новых технологий в обучение, адаптацию к современным требованиям рынка труда и интересам студентов. Бренд, который не стоит на месте, оставаясь актуальным, вызывает интерес и удерживает лояльность.

Визуальная и коммуникационная идентичность. Важной частью устойчивого бренда является визуальная идентичность: логотип, цвета, шрифты и другие элементы, которые создают незабываемый образ учебного

заведения. Кроме того, важно поддерживать последовательность коммуникации через все каналы: сайт, социальные сети, рекламные материалы.

Создание сети партнерств и укрепление сообщества. Устойчивый образовательный бренд строится и через отношения с внешними партнерами: бизнесом, государственными и образовательными учреждениями. Также важно поддерживать связь с выпускниками и формировать активное и поддерживающее сообщество, что способствует продвижению бренда через устное сарафанное радио.

Оценка эффективности и адаптация стратегии. Регулярный мониторинг успешности брендинговых усилий образовательного учреждения помогает корректировать стратегию. Оценка того, как воспринимается бренд, что работает, а что требует изменений, позволяет гарантировать его долгосрочную привлекательность и стабильность.

Создание устойчивого образовательного бренда — это комплексный процесс, который требует времени, усилий и внимательного подхода к нуждам целевой аудитории. Стратегия должна быть гибкой, чтобы адаптироваться к изменениям в образовательной среде и обществе в целом.

Выводы. Таким образом, применение нейромаркетинга в образовательных учреждениях повышает эффективность маркетинговых кампаний, увеличивает доверие к бренду, улучшает пользовательский опыт, увеличивает вовлеченность студентов, он играет ключевую роль в современном образовательном маркетинге, помогая учебным заведениям лучше понимать своих студентов, выстраивать доверие и повышать эффективность взаимодействия. Это мощный инструмент, который, при правильном использовании, может значительно улучшить качество образовательного маркетинга и укрепить бренд учебного заведения.

Образовательные организации для внедрения нейромаркетинга должны инвестировать в аналитику и исследование пользовательского поведения, создавать эмоционально насыщенные маркетинговые кампании, оптимизировать пользовательский опыт на всех платформах, внедрять персонализированные подходы к каждому студенту, а также соблюдать прозрачность в сборе и использовании данных.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. - М.: Pearson, 2016. P. 692
2. Lindstrom M. Buyology: Truth and Lies About Why We Buy. New York: Doubleday, 2008. P. 241.
3. Льюис Д. Нейромаркетинг в действии. Как проникнуть в мозг покупателя / пер. с англ. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. - 304 с.
4. Лоури Д. Не проблема, а сюжет для книги. - М.: Эксмо, 2020. - 320 с.

APPROACHES TO IMPROVE PROFESSIONAL COMMUNICATION SKILLS (FOR AGRICULTURAL STUDENTS)

Nuratdinova J.S.

Phd student, Nukus state pedagogical institute

Tayanch so'zlar: qishloq xo'jaligi sohasi, xorijiy tillar, kasbiy muloqot (PK), kommunikativ tillarni o'qitish (CLT), kontent va tillarni integratsiyalashgan o'qitish (CLIL), vazifalarga asoslangan tillarni o'qitish (TBLT), global qishloq xo'jaligi, ko'p tilli kompetensiyalar, barqaror amaliyotlar.

Ключевые слова: сельскохозяйственный сектор, иностранные языки, профессиональная коммуникация (ПК), обучение коммуникативным языкам (CLT), интегрированное обучение содержанию и языкам (CLIL), обучение языкам на основе задач (TBLT), глобализованное сельское хозяйство, многоязычные компетенции, устойчивые практики.

Key words: agricultural sector, foreign languages, professional communication (pc), communicative language teaching (clt), content and language integrated learning (clil), task-based language teaching (tblt), globalized agriculture, multilingual competencies, sustainable practices.

РЕЗЮМЕ:

Qishloq xo'jaligining globallasuvi qishloq xo'jaligi sohasida xorijiy tillarni bilish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu maqolada qishloq xo'jaligi asosiy iqtisodiy rol o'ynaydigan O'zbekistonga e'tibor qaratgan holda CLT, CLIL va TBLT kabi samarali o'qitish yondashuvlari o'rganiladi. Resurslarning cheklanganligi va madaniy tafovutlar kabi muammolarga qaramay, xorijiy tillarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish kasbiy muloqotni va global ishtirokni oshiradi. Tadqiqot yakunida ushbu yo'nalishda kelgusidagi tadqiqotlar va hamkorlik bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

РЕЗЮМЕ:

Глобализация сельского хозяйства подчеркивает необходимость знания иностранных языков в сфере сельского хозяйства. В этой статье рассматриваются такие эффективные подходы к обучению, как CLT, CLIL и TBLT, с акцентом на Узбекистан, где сельское хозяйство играет ключевую экономическую роль. Несмотря на такие проблемы, как ограниченность ресурсов и культурные различия, интеграция иностранных языков в учебные программы повышает профессиональное общение и глобальное участие. По итогам исследования были разработаны рекомендации по дальнейшим исследованиям и сотрудничеству в этом направлении.

SUMMARY:

The globalization of agriculture underscores the need for foreign language proficiency in agricultural education. This article explores effective teaching approaches, including CLT, CLIL, and TBLT, with a focus on Uzbekistan, where agriculture plays a key economic role. Despite

challenges like resource constraints and cultural differences, integrating foreign languages into curricula enhances professional communication and global engagement. The study concludes with recommendations for further research and collaboration in this field.

The importance of foreign languages in agricultural sector has grown significantly in today's interconnected world. As the global agricultural industry continues to expand, mastering foreign languages enables students to communicate effectively in diverse settings, promoting collaboration and driving innovation.

In Uzbekistan, where agriculture is a vital component of the economy, proficiency in foreign languages facilitates engagement with international partners, fostering knowledge exchange and access to cutting-edge agricultural practices [6]. This article aims to explore the role of foreign languages in agricultural sector and present effective teaching approaches that develop professional communication (PC) skills essential for future agricultural professionals. By examining various methodologies, we will illustrate how foreign language acquisition can be integrated into agricultural curricula, ultimately preparing students for the demands of a globalized industry.

The globalization of agriculture has transformed how agricultural practices are conducted. With international trade, research collaborations, and global supply chains, understanding foreign languages is paramount for agricultural professionals. For instance, Uzbekistan's agricultural sector is increasingly engaging with neighboring countries and international markets, necessitating effective communication to share knowledge and negotiate trade agreements [1].

In agricultural sector, the ability to communicate in multiple languages enables students to interact with diverse stakeholders, including farmers, researchers, and policymakers. This multifaceted communication is essential for addressing global challenges such as food security, environmental sustainability, and climate change. In Uzbekistan, where agriculture is vital for economic development, fostering multilingual communication skills can empower students to contribute to local and global agricultural solutions [2].

One of the primary challenges in teaching foreign languages within agricultural sector is the lack of resources and training for educators. Many institutions in country may not have access to adequate language teaching materials or the necessary professional development opportunities for instructors. This limitation can hinder the effective delivery of language courses and reduce students' exposure to high-quality instruction .

Cultural differences can also pose significant challenges in language instruction. Agricultural practices are often deeply rooted in local customs and traditions, which may not always translate well across cultures. Language barriers can further complicate communication, leading to misunderstandings and reduced effectiveness in collaborative projects. Educators must address these challenges by fostering an inclusive classroom environment that values cultural diversity and encourages open dialogue.

Communicative Language Teaching (CLT) emphasizes interaction as a primary means of language learning. It focuses on developing students' ability to communicate effectively in real-life situations by prioritizing fluency over accuracy. This approach encourages students to engage in meaningful dialogues, thereby enhancing their language skills in a practical context [5].

In agricultural sector, CLT can be employed through role-playing scenarios, where students simulate conversations with international partners or stakeholders. For example, students might engage in discussions about sustainable farming practices with peers from different countries, thereby applying their language skills in relevant agricultural contexts [4].

Content and Language Integrated Learning (CLIL) combines language learning with subject matter instruction. This approach allows students to learn a foreign language while simultaneously acquiring knowledge in their field of study. The integration of language and content enhances students' comprehension and retention of both language and agricultural concepts [2].

In our country, agricultural universities can implement CLIL by teaching agricultural courses in English or another foreign language. For instance, a course on irrigation techniques could be conducted in English, enabling students to learn technical vocabulary while developing their language skills. This dual focus prepares students for professional environments where they must communicate in a foreign language.

Task-Based Language Teaching (TBLT) centers on the completion of meaningful tasks that require language use. This approach encourages students to engage in authentic activities that mirror real-world situations, promoting language acquisition through practical application [3].

In agricultural contexts, TBLT can involve tasks such as planning a community garden project or conducting market research for a new crop. These tasks not only require students to use their language skills but also immerse them in agricultural practices, enhancing their overall understanding of the industry [1]. A solid grasp of professional vocabulary is crucial for effective communication in agriculture. Understanding specific terminology related to

crop science, livestock management, and agrobusiness is essential for students to convey their ideas clearly and confidently. Where agriculture is diverse and multifaceted, mastering this vocabulary can significantly enhance students' employability in local and international markets .

Role-playing and simulations provide students with opportunities to practice their language skills in realistic scenarios. For instance, students can simulate negotiations with suppliers or present their research findings at an international conference. These activities build confidence and improve fluency, preparing students for real-world professional interactions[4]. Engaging in collaborative projects and discussions fosters teamwork and communication skills among students. By working together on agricultural projects, students can practice their language skills in a supportive environment. In our country, collaborative initiatives that involve local communities can further enrich students' learning experiences while addressing real agricultural challenges.

In conclusion, teaching foreign languages in agricultural education is essential for developing professional communication skills that align with the globalized agricultural sector's demands. By employing approaches such as CLT, CLIL, and TBLT, educators can create engaging learning experiences that prepare students for real-world challenges. Despite challenges such as limited resources and cultural differences, the integration of foreign language instruction into agricultural curricula can significantly enhance students' career prospects and contributions to sustainable agricultural practices.

Future research should explore innovative teaching methods, develop comprehensive training programs for educators, and assess the effectiveness of integrated language programs in agricultural settings. Additionally, collaboration between educational institutions and agricultural organizations can foster partnerships that enhance language education and promote best practices in agricultural communication .

LITERATURE:

1. Ball P. (2018). "Language Learning and Agricultural Development: Bridging the Gap." *Journal of Agricultural Education and Extension*, 24(1), 1-15
2. Coyle D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). "CLIL: Content and Language Integrated Learning." Cambridge University Press.
3. Ellis R. (2003). "Task-Based Language Learning and Teaching." Oxford University Press.
4. Gibbons P. (2002). "Scaffolding Language, Scaffolding Learning: Teaching English Language Learners in the Mainstream Classroom." Heinemann.
5. Littlewood W. (1981). "Communicative Language Teaching: An Introduction." Cambridge University Press.
6. Mohiuddin M. (2020). "Language Education in Agricultural Studies: Challenges and Opportunities in Uzbekistan." *Uzbek Journal of Agricultural Science*, 12(2), 45-58.

APPLICATION OF THE CASE-STUDI METHOD IN THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS

Smanova A.

PhD doctor; M. Kh. Dulaty Taraz university

Spanalieva G.

Master of Education.

Taraz University named after M.H. Dulati

Tayanch so'zlar: trening, talaba, texnologiya, kredit o'qitish, keys-stadi usuli, amaliy ko'nikmalar.

Ключевые слова: обучение, студент, технология, кредитного обучения, метод кейс-стади, практические навыки.

Key words: training, student, credit training technology, case study method, practical skills.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda Case-studi usulidan foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mustaqil ishlarni amalga oshirish bosqichlari, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning samarali usullaridan biri bo'lgan keys-stadi usuli haqida gapirib berdi. Keys metodining kelib chiqish tarixi va metodni qo'llash jarayonida o'quvchilarda shakllangan malakalar ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, keys-stadi usuli talabalar uchun juda samarali usul hisoblanadi. Bu usul yordamida talabalar nazariyani mustaqil o'zlashtiradilar, amaliy ko'nikmalarni ham, o'z fikrlarini amalga oshirish qobiliyatini ham o'rganadilar.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассмотрены пути применения метода Case-studi при организации самостоятельной работы студентов. Он также рассказал об этапах реализации самостоятельной работы, о методе case-studi, который является одним из эффективных методов организации самостоятельной работы студентов. рассмотрены история происхождения метода case study и навыки, развиваемые у студентов в процессе применения метода. Таким образом, метод тематического исследования считается очень эффективным методом для студентов. С помощью этого метода студенты самостоятельно осваивают теорию, учатся как практическим навыкам, так и способности реализовывать свои мысли.

SUMMARY:

The article discusses ways to use the case-studi method in organizing independent work of students. He also told about the stages of the implementation of independent work, the organization of independent work for students, and one of the effective methods is the method of case-studi. The history of the case study method and the skills that students develop in the course of using the method are considered. In conclusion, the case study method is considered a very effective method for students. With the help of this method, students, having mastered the theory on their own, also learn practical skills, and also have the opportunity to realize their thoughts.

It is known that today the rapid development of Science and culture, technology and production imposes new requirements on the professional knowledge and creative abilities of each person, educational qualifications and skills. Therefore, the knowledge and qualifications of each person should be constantly replenished, improved and the spiritual development should be constantly increased. The goals of the educational process in Higher School are to train a specialist who can use his knowledge in solving the problems posed in a specific area of life. The educational process, as well as the intellectual abilities of the student as a result of a comprehensive analysis of the received information, should form the skills of reasoning.

Therefore, Kazakhstan is introducing radical reforms in the higher education system. One of them is the introduction of a credit system of training in higher education institutions.

The main goal of the transition to the credit training system is to integrate the education system with the global educational space and create opportunities for professionals to be in demand and competitive in the world in the changing conditions of production and market conditions.

The organization of independent work of students in the credit system of education is of particular importance for students – it affects the ability of future specialists to find solutions to specific practical problems using information from different areas of knowledge [1].

The main task of higher professional education is to develop the skills of independent work of future specialists in a targeted, consistent manner. At the same time, the skills of learning and the ability to creatively apply new knowledge should be formed. This problem can be solved through the independent work of students (SIS) as a form of Organization of independent, cognitive activities of students, thought out in detail. Independent work of a student is a comprehensive type of educational work that develops their intellectual, energetic and professional qualities, provided for in the curriculum, mastering the content and necessary volume of educational material. In particular, the purpose of self – performing work is based on the fact that the student is able to comprehensively consider and develop the knowledge gained, strive for search, use the information received to achieve the goal that he set for himself. Stages of the implementation of independent work [2]:

Stage 1. The motive for mastering this topic or established content. Self-reflection, search, self-conscious self-reflection. Identify the main supporting concepts and summarize pedagogical, psychological, and methodological works in theoretical terms .

Stage 2. The development of thought, thinking, thought operations, to consider ways to implement it. Practice the ability to analyze literature, briefly annotate, systematize thoughts, summarize, summarize data from sources. To consider ways to implement the theoretical knowledge gained in practice. As a result of self-search, you can reveal your creative potential, get used to writing your thoughts on paper and learn to express them verbally.

Stage 3. Reasoning. Conduct work systematically and focus on achieving a certain result. Formation of a culture of colloquial speech, disclosure of the content of the material and leading to understanding the essence.

The topics proposed for independent work will be attractive, and it will be effective to focus on the thoroughness of past materials, expanding the content. The effectiveness of independent work of students depends on the systematic and complex presentation of tasks.

The organization of independent work for students is also the SASE-studi method, which has become one of the most effective. The method

«**Case-studi**» has been adopted in domestic universities from the practice of business schools in the United States and Canada. This method forms analytical skills, practical activities in solving problem tasks, oral and written skills. The use of the «case-studi» method in training was carried out by J. Best shown in Martin's Pyramid of cognition. According to the said Pyramid, the most effective are the methods of discussion, practical action and «case-studi» found [3].

The case method allows you to demonstrate academic theories in terms of specific cases. It allows students to study the subject, master knowledge in depth, process and analyze information, and differentiate different situations. The following main stages of creating cases are established: determining the goals, assigning criteria for various situations, identifying the sources of information that are needed, preparing the initial materials in the CASE, conducting an examination, preparing methodological materials for its application.

The technology of working with cases in the educational process consists of the following steps: 1) individual independent work of researchers of case materials (identification of the problem, formulation of the main alternatives, presentation of the proposed action or solution);

2) work with small groups related to the introduction of the main problem and its solution.

3) presentations of small groups in the general discussion (within the training group) and the results of the practice. The CASE STUDY method develops the following skills:

1. *analytical skills*. These include the following: the ability to distinguish data from data, the ability to distinguish between important and unimportant

information, the ability to analyze, visualize and access them, the ability to find and restore missed information, and so on. the ability to think clearly and logically. This is especially important if the quality of information is low.

2. *practical skills*. The low level of complexity of the problem in comparison with the actual conditions specified in the case allows you to systematize the skills of practice used in economic theories, methods and principles.

3. *creative skills*. According to the rules, with a single CASE, the problem is not solved. Here, the creative skills of alternative solution generation, which cannot be solved logically, are very important.

4. *communication skills*. Among them, the following can be noted: the skill of conducting discussions, the ability to convey the eyes of the surrounding people. The use of visual material and other media – to unite in groups, to defend their point of view, to convince opponents, to prepare a short and concise report.

5. *social skills*. During the discussion, specific social skills are formed in CASE: the behavior of people's self-esteem, the ability to listen, support a discussion or prove the opposite point of view, that is, self - discipline, etc.

6. *self-differentiation*. In a discussion, disagreement contributes to a thorough understanding and analysis of the opinions of others and oneself. The moral and ethical problems that arise require the formation of social skills to solve them. The use of the case method is not limited to teaching, this method is also actively used as a research method. In addition, one of the specific ways to increase the professional competence of a teacher by combining the content of learning, education and search in training. The effectiveness of this method is that it can easily relate to other training methods [4].

Categorical apparatus of the case study method:

The creation of a categorical apparatus of the method will help significantly increase the effectiveness of its application, as well as open up new opportunities for the technologization method in the educational process. The main concepts used in the case method are "situation" and "analysis", as well as the concepts derived from them- "Situation Analysis".

The table shows various types of analysis when using the case method.

Diversity of analytical activities	Description of them	Main types
Problem analysis	Highlighting problems, forming a problem field, their qualification	1.analysis of the problem content of the situation. 2.analysis of problem conditions of the situation. 3.analysis of the problem outcome of the situation.

Systematic analysis	Considering an object from the side of the system path, such as some systems characterized by structure and functions	1.descriptive analysis, that is, on the basis of existing structures, a function is formed. 2. constructive analysis, that is, a structure is created based on the given functions.
Praxeological analysis	Consideration of service processes depending on the point of view of optimization.	1.analysis of ways to optimize activities. 2.algorithmization and modeling of activities.
Praxeological analysis	Formation of forecasts regarding the future development of the situation.	1.normative prognostic analysis if the future state of the system is given and the possibilities for achieving the future are determined. 2.prognostic analysis of the search, in which the state of the future is determined by creating Trend models.

Case method in the system of methods of organizing training: An important feature of the case method is its effective combination with other different teaching methods. The table presents the possibilities of combining different methods in organizing work with a case:

Cases can be used in classes in the following order.

1. Preparation.

2.Before the lesson, the teacher selects a case, determines its main and auxiliary materials, determines the work plan for group work.

compiles. The case is distributed to students before the lesson (a day or two before): they get acquainted with the content of the case and the list of recommended literature individually, form their own opinion on the case [5].

At the lesson, the audience of students is divided into small groups of 4-5 people, for 1.5-2 hours they discuss the case, jointly look for solutions to the problems posed in it. At this stage, it is better for small groups of students to work in different rooms so as not to block each other.

3. Discussion.Students gather in full force in one auditorium and a case-by-case discussion begins. Here, speakers (speakers) from each group come out and prove the opinions and views of the group. In proof, you should use tables, schemes, tables that you have developed in advance. Students of other groups participate in the discussion of each opinion, ask each other questions and offer other options for solving the problem.Students should keep themselves active and not stay away from discussions and discussions.

4. Conclusion.

At the end of the discussion, the teacher analyzes the lesson and evaluates the views and actions of students.

5. Evaluation.

Students submit a written report on the work done (opinion, point of view, decision). The time and format of writing are set by the teacher in accordance with the purpose of the lesson.

When using a case study in the educational process, it is appropriate to take into account the following rules:

- A problem situation is not limited to the content of one topic or one subject, it is usually closely related to the problems and problems of other subjects. In case studies, students are required to demonstrate skills in finding interdisciplinary connections [6].

- It is necessary to be able to show that students understand the conclusions, ideas and approaches described in the course program, to be able to use them to analyze a specific situation and make suggestions. Learners should be prepared for the fact that there are several ways to interpret (understand from their own point of view) a problem situation.

- There may be several unresolved problems in a situation, so students, having found a solution to one problem, should look for another problem and determine the directions of their analysis.

- Students should give examples from their own experience in order to prove the correctness of their decisions and suggestions.

In conclusion, the case study method is considered a very effective method for students. With the help of this method, students, having mastered the theory on their own, also learn practical skills, and also have the opportunity to realize their thoughts. The student is formed as a future specialist by analyzing the situation.

Through the case study method, students consolidate the acquired knowledge in depth and give them the opportunity to start their future activities creatively.

LITERATURE:

1. Alimov A. Application of interactive methods in higher educational institutions. Textbook Almaty, 2009.
2. Koyanbayev Zh. B., Koyanbayev R. M. Pedagogy. Almaty, 2000.
3. Pedagogy V. A. Slastenin, I. F. Isaev, E. N. Shiyanov; Ed. V. A. Slastenin. Textbook M.: Academy, 2002.
4. Taubayeva Sh. Introduction to the methodology and methodology of pedagogical research. Turan publishing house, Turkestan: 2007.
5. Turgunbaeva B., Alimov A. experience of applying innovative teaching methods and technologies in higher educational institutions. Educational and methodical manual. Almaty, 2011.
6. Verbitsky A.A. Active learning in higher education: A contextual approach: a methodological guide. M.Higher School – 2023
7. Zhanpeisova M. modular learning technology as a means of student development. Almaty, 2021

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

AMIR TEMUR JANG SAN'ATIDA PSIXOLOGIK TA'SIR ETISH USULLARINING TUTGAN O'RNINI

Safaraliyev A. A.

*TOQQQ Nurobod harbiy qism Madaniyat markazi boshlig'i
Perfect-university Tarix yo'nalishining talabasi*

Tayanch so'zlar: ruhiy barqarorlik, salbiy axborot xurujidan himoyalaniş, dushmanga psixologik ta'sir etish.

Ключевые слова: психологическая устойчивость, защита от негативных информационных атак, психологическое воздействие на противника.

Key words: psychological stability, protection from negative information attacks, psychological influence on the enemy.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jangovar vaziyatlarda ruhiy barqarorlikning jang natijasiga ta'siri, Amir Temur jang san'atida qo'llanilgan psixologik ta'sir etish usullari tahlil etilgan. Ushbu maqola harbiy sohadagi mutaxassislariga tavsiya etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется влияние психической устойчивости на исход боя в боевых ситуациях, методы психологического воздействия, применяемые в боевом искусстве Амира Темура. Эта статья рекомендуется специалистам в военной области.

SUMMARY:

The article analyzes the influence of mental stability on the outcome of battle in combat situations, the methods of psychological influence used in the martial arts of Amir Timur. This article is recommended for specialists in the military field.

Ruhiy barqarorlik - ushbu tushuncha hozirgi kunda zamonaviy harakatlar davomida jang taqdirini hal etishda qay darajada katta o'rin egallayotganligi hech birimizga sir emas albatta. Jangchi jangga kirishi, unga berilgan topshiriqni a'lo darajada ado etishi uchun, undan yuqori kasbiy mahorat, hamda, ruhiy tayyorgarlik talab etiladi.

Armiyamiz saflarida xizmat qilayotgan askarlarimizni jangovar ruhini oshirish jarayonida, buyuk sarkardalarimizning qo'l ostidagi jangchilarini ruhiy barqarorligini oshirish va dushmanga salbiy axborot psixologik xurujini amalga oshirish orqali, sarosimaga solish natijada, dushman qo'shinlariga nisbatan

axlokiy-ruhiy jihatdan ustunlikka erishishga sabab bo'lgan, keng tajribalarini o'rganishimiz, ularni zamonaviy jang sharoitlariga moslashtirgan xolda taxlil qilib amalda qo'llashimiz maqsadga muvofiq bo'ladi nazarimda.

Bugungi kunda tariximizda o'zining o'chmas izini qoldirib ketgan, jahon sahnida katta g'alabalarni qo'lga kiritgan, buyuk bobokalonimiz, Sohibqiron Amir Temur harbiy maktabi, har tomolama bizga dasturul amal bo'lib xizmat qilmoqda. Dunyo siyosatshunoslari va tarixchilari ushbu jang daxosini o'rganib har jabhada uni taktikasiga va strategiyasiga yuqori baho berishmoqda. Buyuk sarkardaning harbiy strategiyasiga nazar solar ekanmiz, uning jang taqdirini hal etishda bevosita jangchilarning axloqiy ruhiy holatiga, dushmanga psixologik ta'sir ko'rsatishga doir masalalarda ham, katta natijalarga erishganligini ko'rishimiz mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, jangning taqdiri nafaqat jangchilarning jangovar ruhi, balki, dushman qo'shinlarining psixologik yo'qotishlar darajasiga ham uzviy bog'liqdir. Ushbu ikki jarayonni muvaffaqiyatli birlashtira olishi Sohibqiron Amir Temur tomonidan yengilmas va qudratli armiya tashkil qilinishining muhim sabablardan biri bo'lgan.

Amir Temur jangchilarning jangovar ruhiga, hamda, sadoqatiga - ularning oilaviy ahvoli, moddiy manfaatlari, ijtimoiy himoyalanganlik darajasi birinchi navbatda ta'sir ko'rsatishini bilgan va bu yo'nalishdagi ishlarni davlat siyosati darajasiga ko'tarib, shaxsan o'zi nazoratiga olgan. U o'zining mamlakat ishlarini boshqarish borasidagi o'n ikki tuzikining beshinchisida "Amirlar va askarlarimni martaba-yu unvonlar, oltin-u kumushlar bilan xushnud etdim. Ularning mardligiga tayanib shamshir zarbi bilan yigirma yetti podshoh taxtini egalladim" deb ta'kidlab o'tgan. Bundan tashqari sipohlariga martabalariga qarab olti oylik maoshdan bir yillik maoshlarigacha oldindan to'lashni belgilab bergan. Keksaygan jangchilariga nafaqalar tayin etgan va lavozimlaridan mahrum etmagan, bu bilan, jangchilarning kelajaklaridan xavotir olmasliklari va afsus chekmasdan sadoqat bilan xizmat qilishlarini ta'minlagan. Ushbu qilingan tadbirlarning natijasi o'laroq askarlarining jang maydoniga qo'rqqan kirishlari, o'z jonlarini jang maydonida fido qilishlari, mahorabada dushman ustidan g'olib chiqishlari uchun yuqori mardonavorlikka erishilgan.

Amir Temur jangchilarni yuqori jangovar qobiliyatga ega bo'lishida, bevosita ularni boshqarayotgan sarkardalarning o'zini tutishi, jang maydonida jangchilarning jangovar ruhini oshirish va qayta tiklash jarayonida shaxsiy na'munasi, kuchli taktikasi va bahodirligi katta ahamiyat kasb etishini ta'kidlab o'tgan. "Amr etdimki dushman jang maydoniga kirgach, lashkar boshlig'i qo'shin safida turgan to'qqiz sipohiy favjga, jangga tushib, urush boshlashlari haqida buyruq bersin, chunki, sipoh lashkaboshisining vazifasi, jang vaqtida qo'rquvdan qo'l oyog'i bo'shashib,

sarosimaga tushmasdan buyruq berishdan iborat”. Ushbu tuzukdan ko‘rinib turibdiki Amir Temur sarkardalarini tanlashda, ularning mard, aql idrokli, mahoratli jang ustasi bo‘lishlariga e’tabor qaratgan. Sarkardaning shaxsiy na‘munasi jang vaqtida jangchilarida yuksak jangovar ruhni shakllanishining muhim ko‘rsatkichi ekanligini, hamda, ruhiy barqarorlikning asosi ekanligini ta’kidlab, sarkarda jang maydonida iloji boricha o‘zini o‘limdan saqlashini maslahat bergan. Chunki komandirning o‘limi dushman bo‘linmalarining o‘ziga nisbatan ishonchining ortishi va ruhiy ustunlikka erishishiga, aksariyat hollarda jangovar vazifani bajarilmasligiga, shaxsiy tarkibning parokandaligi, hamda, katta yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin.

Buyuk sarkarda janglarda jangchilarning ruhiy barqarorligini ta’minlashda va jangovar ruhini oshirishda qo‘shinlarning jangovar tartibi ham muhim ro‘l o‘ynashini ta’kidlab o‘tgan. Shunga ko‘ra qo‘shinlarini o‘n to‘rt favjga bo‘lganida old qatorga avangard sifatida katta hirovulni joylashtirishni, ushbu favjga sinalgan, tajribali o‘qchilar, qilichbozlar, nayzadorlar va bahodirlarni joylashtirishni, hirovulning aynan shu favji qattiq suron solib jang oldidan dushmanga ruhiy zarba berishini ta’kidlab o‘tgan. Saflarning old qatoriga bahodir jangchilarning tizilishi tabiiyki dushmanga katta psixologik zarba bo‘ladi, hamda, sohibqiron qo‘shinlarining g‘alabaga bo‘lgan ishonchini ta’minlashda yana bir muhim ko‘rsatkichdir. Bundan tashqari buyuk sarkarda jangchilarning ruhiy barqarorligi, hamda, dushmanga qaratilgan salbiy axborot xurujlari, jang taqdirini hal qilib beruvchi muhim omil ekanligini bilgan holda har bir jangida, bir biriga o‘xshamagan ruhlantirish vositalari, hamda, psixologik hujum na‘munalarini mohirona qo‘llagan. Uning Ilyosxo‘ja qo‘shinlariga qarshi jang davomida Ilyosxo‘ja tomonidan yuborilgan elchini kutib olish jarayonida o‘z qo‘shinlarini elchi xuzuridalik vaqti ikki marotaba oldilaridan saf tortib o‘tishlarini, hamda, bir bo‘linmani qir ortida otlarga daraxt shoxlarini bog‘lagan holatda yugurtirishni buyuradi. Ushbu usul orqali u elchining Temur qo‘shinlarining soni va jangovar shayligiga nisbatan fikri o‘zgarishini, hamda, bu noxush xabar bilan Ilyosxo‘janing xabardor etilishi, o‘z navbatida Ilyosxo‘jaga yaxshigina psixologik zarba bo‘lishini maqsad qilgan.

Shuning bilan birga uning Oltin O‘rda xoni To‘xtamishxonga qarshi 1391-yilda Qunduzcha yaqinidagi yurishi davomida dushman askarlarini esankiratib qo‘yish, o‘z qo‘shinlarini dushmanga nisbatan nafatini oshirish uchun, nabirasi Mirzo Abubakr otryadiga chodir qurish va qozonlarda ovqat pishirishga buyruq beradi. Ushbu holat qarama-qarshi holatda jang qilish uchun saf tortgan

To‘xtamishxon qo‘shinlariga qattiq ta’sir qiladi. Ularda raqiblarining naqadar xotirjamligini ko‘rib qo‘rquv va hadik hissi uyg‘onadi. O‘zlariga bo‘lgan ishonchlari so‘nib, g‘animni o‘zlaridan bir necha barobar kuchli ekanligiga ishona boshlashadi.

Sarkardaning dushmanga nisbatan qoʻllagan psixologik hujumi oʻz samamrasini beradi hamda jang taqdirini hal etilishida muhim qadamlardan biri hisoblanadi.

Sohibqiron Temur nafaqat dushman qoʻshinlarini ruhiy parokandaligiga sabab boʻluvchi psixologik hujumlarni jangda mohir qoʻllay olgan balki, oʻz boʻlinmalarining dushmanning salbiy axborot xurujiga tushib qolishini, hamda ruhiy jihatdan yoʻqotishlarni oldini olish borasida ham katta tajribaga ega boʻlgan. U 1398-1399-yillar davomida Hindistonga qilgan yurishi davomida uch narsani asosiy muammo sifatida koʻradi. Birinchisi, Hindistonning seryomgʻir tabiati, nam havosi va daryolari, ikkinchisi oʻtish qiyin boʻlgan chakalakzor va oʻrmonlari, uchunchisi tishlariga zaxarli xanjarlar surtilgan, maxsus sovutlar bilan kiyintirilgan ustilarida mohir filbonlari boʻlgan. Hindistonga yurish qilishdan oldin razvedka maʼlumotlaridan olgan xabarlariga tayanib Sohobqiron jangchilarini fillar oldida sarorimaga tushib qolmasligini oldini olish maqsadida, ularni shu fillar kattaligidagi yogʻoch va qoplardan yasalgan maketlar bilan shugʻullantiradi. Ushbu jarayonda askarlarning oʻziga boʻlgan ishonchi ortib jang maydonida qoʻrquv va sarosimaga tushmasdan harakat qilishiga sabab boʻladi.

Buyuk sarkardaning ushbu psixologik xujumlari hamda jangchilarining jangovar ruhini oshirishga qaratilgan tadbirlari hech shubhasiz u qoʻllagan taktikaning muhim va ajralmas qismiga aylangan. Dushmanga nisbatan bunday psixologik hujumlarni amalga oshirish bugungi zamonaviy jang sharoitlarida ham keng foydalanilmoqda. Zamonaviy janglarda ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari orqali turli xil axborot xurujlari, har ikkala tomon jangchilari uchun ham keng maʼnoda qoʻllanilib kelinmoqda. Milliy armiyamiz saflarida xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarimizning jangovar ruhini oshirish, ularni dushmanning salbiy axborot xurujlari taʼsiriga tushib qolishlarini olish maqsadida harbiy xizmatchilarimizda milliy gʻurur, barqaror axloqiy ruhiy holatni taʼminlash, yot gʻoyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni mustahkamlash asosiy vazifalarimizdan biridir. Zero “Yuksak jangovar ruh - askarning yengilmas kuchi, armiyaning qudratidir!”.

Ushbu sohada ishlarni amalga oshirishimizda tariximizda oʻtgan sarkardalarimizning boy meʼrosini oʻrganishimiz albatta samarali natijalarga erishishimizga katta hissa qoʻshadi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: Shodlik, 2018. – 147-b.
2. Dadaboyev X. Harbiy sanʼat tarixi. – Toshkent, 2013. – 156-b.
3. Lyusen Keren. Amir Temur saltanati – Maʼnaviyat, 1999. – 86-b.
4. <http://www.lex.uz/>

ABU RAYHON BERUNIYNING ILMIY MEROSI YOSH AVLODGA BUYUK MEROSDIR

Yunusova Sh.

Perfect-university Pedagogika va psixologiya kafedrası assistenti

Таянч сўзлар: мерос, Абу Райхон Берунийнинг илмий мероси, илм, жамият, ёш авлод, физика, грамматика, астрономия, философия.

Ключевые слова: наследие, научное наследие Абу Райхана Беруни, наука, общество, молодое поколение, физика, грамматика, астрономия, философия.

Key words: heritage, scientific heritage of Abu Rayhan Beruni, science, society, young generation, physics, grammar, astronomy, philosophy.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Абу Райхон Берунийнинг илмий меросларининг ёшларнинг таълим-тарбиясидаги тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются место и значение научного наследия Абу Райхана Беруни в образовании и воспитании молодежи.

SUMMARY:

The article examines the place and significance of the scientific heritage of Abu Rayhan Beruni in the education and upbringing of youth.

Al Beruniy – Xorazmning buyuk allomasi, tarix, geografiya, filologiya, geodeziya, astronomiya, matematika, mineralogiya, farmokologiya, geologiya va boshqa ko‘plab fanlarga oid qomusiy asarlar muallifi.

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Al-Beruniy 973-yilning 4-sentabr oyida Xorazmning Kat shahrida tug‘ilgan. U Islom oltin davrining zabardast Xorazmlik buyuk allomalardan biridir. Al-Beruniy hayoting dastlabki 25 yilini Xorazmda o‘tkazdi, u yerda Islom, fiqh, ilohiyot, grammatika, riyoziyot, falakiyot, tibbiyot, falsafa va fizika kabi ilmlar bilan ham shug‘ullangan. Beruniy o‘z davrining deyarli barcha fanlarni mukammal o‘rganganligi sababli va ko‘plab ilm sohalarida tinimsiz izlanishlari uchun o‘z davrida ko‘plab mukofotlar olgan. U ilm o‘rganish davomida boshqa xalqlarning olimlaridan, xususan, yunon olimlaridan ilhom olgan. Beruniy juda ko‘plab dunyo bo‘ylab sayohatlar qilgan. Shuningdek 1022-1024-yillarda Hindiston yarim oroliga qilgan sayohati

davomida hinduiylik dinini o'rgandi. Keyinchalik 1030- yilda "Tarix al- Hind" ya'ni "Hindiston tarixi" nomli hind madaniyati haqida risola yozdi. U o'z davri uchun hayratlanarli darajada xolis yozuvchi edi. Turli xalqlarning urf- odatlari va e'tiqotlari, ilmiy ob'ektivligi XI asr boshlarida Hindistonni ajoyib tasvirlagani uchun unga "Al- Ustad" ya'ni ustoz unvoni berildi. O'sha yillarda Beruniy o'zining shoh asarini Mas'udga bag'ishlab "Qonuni Mas'udiy" deb atadi. Bu asar asosan astronomiyaga oid bo'lsa ham Beruniyning matematikaga oid, ya'ni trigonometriya va sferik trigonometriyada qilgan anchagina kashfiyotlari shu asarda bayon etilgan. Beruniyning matematikaga va fanning boshqa sohalariga qo'shgan hissasini yozib qoldirgan yuzdan ortiq asarlarida ham ko'rish mumkin. Ulardan eng yiriklari- "Hindiston", "Yodgorliklar", "Geodeziya", "Astronomiya" lardir. Shuningdek uning matematikaga doir 22 ta, astronomik asboblari haqida 10 ta, astrologiklari 21 ta, turli tillardan tarjima asarlari 21 tani tashkil qiladi. Beruniyning bu asarlaridan atigi 30 ga yaqini bizgacha yetib kelgan. Beruniy yoshligidanoq ko'p vaqtini turli kuzatishlar bilan o'tkazgan. U bolaligida astronomik asbob yasagan. Xorazmning turli joylari koordinatlarini aniqlash bilan shug'ullangan va Kat shahrida diametri 15 ziro' bo'lgan doira va boshqa asboblari bilan astronomik o'lchash ishlarini olib borgan. Beruniyning chinakam o'rta asr Sharqining ilm-fan qomusiy olimi desak mubolag'a bo'lmaydi. Amerikalik tarixchi J.Sarton buyuk olim haqida "Astronomiya va matematika, astrologiya, jo'g'rofiya, antropologiya, etnografiya, arxeologiya, falsafa, botanika va minerologiya uning buyuk nomisiz qashshoqlashib qolgan bo'lar edi" degan. U mukkamal matematik va falsafiy bilim egasi edi. Beruniyning birinchi ustozlari astronomiya, matematika va trigonometriya bo'yicha tayanch asarlar muallifi Abu Nasr Mansur ibn Iroq al-Jadiy bo'lgan. Beruniyning fikricha, tabiatda barcha narsalar tabiat qonuniyati asosida o'zgaradi, bu qonuniyatlarni esa faqatgina ilm-fan yordamida anglash mumkin. Uning asosiy asarlari matematika va astronomiyaga bag'ishlangan bo'lib, Xorazmning xo'jalik hayotida ulkan amaliy ahamiyatga ega bo'lgan yer sug'orilishi va savdo sayohatlari haqida yozilgan.

Beruniy Jurjon hukmdori Vashmgir saroyida yashab yurgan davrda qimmatbaho toshlar va minerallar haqida " Minerologiya " va " Kitob al javohir fi ma'rifat al-javohir" asarlarini yozgan. Bu asarlar hozirga qadar o'zining amaliy ahamiyatini yo'qotmagan. Bu asarda muallif 300dan ziyod minerallar va ularning qattiqligi, solishtirma og'irligi, rangi, qirralarining tuzulishi va boshqa kimyoviy ya'ni tarkibida qanday moddalar borligi, suv va olovga chidamlilik xususiyatlarini tushuntirib bergan. "Minerologiya" asarini 1963-yil SSSR Fanlar Akademiyasi nashriyotida Moskvalik sharqshunos olim A.M.Belinskiy rus tilida nashrdan chiqardi. Beruniyning ilm sohalaridagi yutuqlari bir necha asrlar davomida tengsiz yutuq bo'lib xizmat qiladi. Beruniy yer radiusini aylana shakliga ega

ekanligidan kelib chiqqan holda uning o'Ichamini deyarli aniq belgilagan. Beruniy ayrim astronomik muammolar asosida qadim yunon va qadim hind faylasuflarini taraqqiyparvar g'oyalarni qabul qilib, ularni takomillashtirgan. U to'q jismlar, ya'ni sayyoralardan farqli o'laroq quyosh va yulduzlarning bir xil olovli tabiatini ma'qullagan, yulduzlar harakatini aniqlab yerga nisbatan ularning bahaybat o'Ichamini belgilagan va yerning tortishish kuchini aniqlagan. Beruniy quyosh yer atrofida emas, balki Yer uning atrofida aylanishini tasdiqlab, Ptolomeyning dunyo geosentrik tizimini ma'qullashga doir barcha gumonlarga nuqta qo'ygan. Beruniyning bunday chuqur va aniq harakatlari, uning ilmni chuqur va to'liq o'rganganligidan dalolat beradi.

Ma'lumotlarda yozilishicha uning 152 ta kitobining nomi ma'lum. Bizgacha ulardan 27 tasigina yetib kelgan. Uning bir qancha kitobi tibbiyotga bag'ishlangan. Bu sohaning rivojlanishida Beruniyning tibbiyot va tabiat hodisalarini o'rganish usullari harakat, tovush, issiqlik, yorug'lik, elektr, magnitizm, atmosferadagi hodisalar, modda tuzilishi haqidagi ijodiy ishlari katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Abu Rayhon Beruniy sanskrit tilini shu qadar mukammal egallagan ediki uning asosida ikki tomonlama tarjima amallarini bajargan. Bir tomondan sanskrit tilidan arab tiliga kitoblar tarjima qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan Evklid va Ptolomey asarlarini arab tilidan sanskrit tiliga ko'chirgan. Bundan ko'rinadiki Abu Rayhon Beruniyning mazkur tarjimalaridan hind, arab, yunon va ular asosida yaratilgan ilmiy-ma'daniy me'ros, turli milliy muhitlar hamda chinakam yuksak umuminsoniy maqsadlar bir biri bilan chirmashib, payvandlanib ketgan. "Bundan maqsad – bilimlarni tarqatmoq istagim edi", - deydi Beruniy. Yana: "Hindlarning ikki kitobini ("San'ya" va "Patanjali") arab tiliga tarjima qilgan edim", "Men Evklid va Batlinussning "Almajistiy" kitobini hindlar uchun tarjima qilib, ularga astrolyapiya san'atini yozib beraman, hindlar orasida ilm tarqatishga va ularda yo'q ilmni bor qilishga qiziqaman". Shundan ko'rinib turibdiki, Beruniyning hind xalqiga va uning tiliga bo'lgan muhabbati va hurmati uning asarlarida o'z aksini topgan. Biz ajdodlarimizdan ruhlanib ular kabi ilmga chanqoq, vatanparvar, fidoiy, mehnatsevar inson bo'lib yetishishimiz bizlar uchun oldimizga qoingan yuksak vazifalardandir.

"Buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy tavalludinig 1050 yilligiga xalqaro miqiyosda keng nishonlash to'g'risida"gi Prezident qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra, 2022-2023-yillarda buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligi YUNESKO shafeligida xalqaro miqiyosda keng nishonlanadi. Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy nomidagi xalqaro mukofot ta'sis etildi. 2022-yil dekabrda "Beruniy va yoshlar" maxsus dasturi ishlab chiqilib, mutafakkir hayotiga oid ma'lumotlar, uning ilmiy-ma'rifiy asarlari jamlangan mobil ilova yaratiladi. Qarorga ko'ra, allomaning

to'liq asarlari turkumini o'zbek, qorqalpoq, rus, ingliz, arab va fors tillarida nashr etish choralari ko'riladi. Ko'plab o'zbek yozuvchilari Beruniy faoliyati haqida bir qator risola, asarlar yaratdilar. Toshkentda unga bag'ishlangan qator xalqaro ilmiy konferensiyalar o'kazildi. Birinchi marotaba Beruniyning "Qadimgi yodgorliklar", "Hindiston", "Mas'ud qonuni", "Geodeziya", "Saydona" kabi asosiy asarlarini o'z ichiga oluvchi ko'p tomli saylanma asarlarini o'zbek va rus tillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etildi. Ko'chalar, institutlarga uning nomi berilgan. Noyob asarlari hamda olamshumul kashfiyotlari bilan jahon ilm-fani va ma'daniyati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk mutafakkir va qomusiy olim, ilk Renessans davrining yorqin namoyondasi Abu Rayhon Beruniyning ilmiy-ma'rifiy me'rosini yanada chuqur o'rganish va keng targ'ib qilish, ushbu yo'nalishda tadqiqotlar olib borayotgan yetakchi xalqaro ilmiy markazlar bilan yaqin hamkorlik o'rnatish, shuningdek, Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligi xalqaro miqyosda nishonlash vazifalari tasdiqlangan.

Beruniy jamiyatni boshqarishda jamiyat podshohga xizmat qilmay, aksincha podshoh jamiyatga xizmat qilishi kerakligini tushungan. "Idora qilish va boshqarishning mohiyati balki boshliq zolimlardan aziyat chekkanlarning huquqlarini himoya qilish, birovlarining tinchligi yo'lida o'z tinchligini yo'qotishdir. Bu ularning oilasini, hayoti va mol-mulkini himoya qilish va qo'riqlash yo'lida ba'zan o'z xohishlari va ehtiyojlaridan voz kechishdan iboratdir". Beruniyning yana bir fikri pul tufayli faqat turli tovarlar ayirbosh qilinmay, balki begona kuch ham yo'llaniladi. "Biri ikkinchisini yo'llaydi, ya'ni bir kishi ikkinchisiga adolatli shartnoma tufayli doimo ishlashi kerak, buning evaziga mukofotlanadi". Biroq alloma yollanma mehnatni tushinishda yanada chuqurlashib faqat odil shartnomani ko'ribgina qolmaydi, balki har qanday majburiy mehnatga qarshi chiqadi. Xulosa qilib aytish mumkinki, Beruniyning jamiyat haqidagi qarashlarida insonning qiyofasi tabiat ta'sirining natijasi ekani, uning ichki qiyofasida cheksiz sa'y harakatlar natijasida tub o'zgarishlar bo'lishi mumkinligi aytiladi. Har bir inson o'z xulq-atvorining egasidir. Jamiyat bosqichma-bosqich o'zgarishlar orqali rivojlanib boradi. Beruniyning jamiyatda adolatli bo'lish, inson uchun qayg'urish, jamiyatni aql, ilm, adolat, qonunlar, o'rnatilgan tartiblar bilan boshqarish kerakligi haqidagi falsafiy tahlili o'sha davrda fuqarolik jamiyati asoslarining shakllanganligidan dalolat beradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу Райхон Беруний. «Хиндистон» асари.
2. Абу Райхон Беруний. «Қадимги ёдгорликлар» асари.
3. Абу Райхон Беруний. «Геодезия» асари.
4. Абу Райхон Беруний. «Сайдана» асари.

SAMARQAND JADIDLARI MA'NAVIY-MA'RIFIY FAOLIYATINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Negmatova Sh.Sh.

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti "Milliy g'oya va falsafa"
kafedrası professori*

Tayanch so'zlar: jadid maktablari, an'anaviy maktablar, savodxonlik, "Kutubxonai maktab", "Oyina" jurnali, mutolaa madaniyati, "Nashriyoti Behbudiya", "Maktab", kitoblar, darslik.

Ключевые слова: джадидские школы, традиционные школы, грамотность, "Кутубхонаи мактаб", журнал "Ойина", культура чтения, "Нашриёти Бехбудия", "Школа", книги, учебники.

Key words: Jadid schools, traditional schools, literacy, "Kutubkhonai Maktab," "Oyna" journal, reading culture, "Nashriyoti Behbudiya," "School," books, textbooks.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada, jadid maktablarini tashkil qilish orqali maorifni yuksaltirish masalalari va Samarqand jadidlarining bu borda ham o'ziga xos yondashuvga ega ekanliklari va millatni savodli qilish maqsadida bardavom harakat qilishganligi borasida fikr yuritiladi. Shu bilan birga, Abduqodir Shakuriyning yangi usul maktablari, xususan, Samarqand jadid maktablarini tashkil qilishda jonbozlik qilganligi borasida ham fikr bildiriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы повышения уровня образования через создание джадидских школ, а также особенности подхода самаркандских джадидов в этом направлении и их настойчивые усилия по повышению грамотности нации. Кроме того, уделяется внимание вкладу Абдукадыра Шакурия в развитие школ нового метода, в частности, его активному участию в создании самаркандских джадидских школ.

SUMMARY:

This article examines the issues of improving the level of education through the establishment of Jadid schools, as well as the unique approach of the Samarkand Jadids in this regard and their persistent efforts to enhance the nation's literacy. Additionally, attention is given to the contribution of Abduqodir Shakuri in the development of new-method schools, particularly his active role in the establishment of Samarkand jadid schools.

Insoniyat tarixining ming yillik tarixiy rivojlanishi turli xil ijtimoiy harakatlarning, siyosiy-falsafiy ta'limotlarning hamda oqimlarning guvohi bo'lgan. Ularning tub mohiyatini tashkil qiluvchi adolatga asoslangan jamiyat qurish, aholining har tomonlama tengligini ta'minlash, gumanizm g'oyalariga

tayanadigan davlat qurish kabi maqsadlarga erishish oson bo'lmagan albatta. Bu maqsadlar ro'yobini ta'minlash uchun xalqning yetakchi vakillari, mustaqillik rahnamolari millatni zulmdan, zo'ravonlikdan, tengsizlik va jaholatdan qutqarish yo'lida to'g'ri ma'noda jang olib borganlar desak, mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur harakatlardan biri, o'zbek xalqining dunyo hamjamiyatida o'z o'rnini topishi maqsadi bilan yo'g'rilgan jadidchilik ham millatning istiqbolini ta'limda, tarbiyada deb bilgan. Buni jadidchilik rahnamalariddan biri I.Gaspiralining 1881-yili "Tavrida" gazetasida nashr qilingan amaliy dasturida keltirilgan quyidagi g'oyalar tasdiqlaydi:

- milliy maorif tizimini isloh etish;
- milliy maorif tizimini moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun "Jamiyati xayriya"lar tashkil etish;
- turkiy xalqlarning umumiy milliy matbuotini tashkil etish;
- musulmon xotin-qizlarni ozod etish;
- milliy mutaxassis va ziyolilarni yetishtirish uchun sharoit yaratish;
- milliy ta'lim tizimini isloh qilish" [1].

Gaspirali ta'lim-tarbiyani milliy taraqqiyotning eng kuchli quroli deb hisoblagan. Uning "Usul-i jadid" (Yangi usul) maktablarida eskirgan yondashuvga asoslangan ko'r-ko'rona o'qish va yodlash o'rniga zamonaviy pedagogik usullar joriy etildi. Uning ta'lim sohasidagi islohoti an'anaviy diniy ta'lim va zamonaviy dunyoviy ta'lim o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga, turkiy va musulmon jamiyatlarining tez modernizatsiya qilinayotgan dunyoda raqobatlasha olishini ta'minlashga qaratilgan edi.

Aynan ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun xayriya jamiyatlarini tashkil etish g'oyasi ham I.Gaspiralining moliyaviy cheklovlar ta'lim rivojlanishiga to'sqinlik qilayotganini ertaroq anglab yetganini anglatadi. Bu g'oya jadidchilik harakatini yuzaga keltirib, rivojlanayotgan davrda juda muhim ahamiyatga ega edi, chunki u davrda ta'limga davlat tomonidan hech qanday yordam ko'rsatilmagan. Xayriya tashabbuslarini ilgari surish orqali I.Gaspirali kelajak avlodning imkoniyatlarini kengaytiradigan, o'z-o'zini ta'minlaydigan ta'lim tarmog'ini yaratishga intildi.

Turkiy xalqlar uchun umummilliy matbuot yaratish g'oyasi ham mazkur davrda turkiyzabon xalqlar o'rtasida yagona muloqot-matbuot tizimi yo'qligiga javoban ilgari surilgan bo'lib, zamonaviy g'oyalarni yoyish va jamoaviy milliy ongni tarbiyalashda matbuot hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi.

Jamiyatdagi ayollar huquqlarini himoya qilish g'oyasi zamirida o'qimishli onalarning bilimli avlod yetishtirishi, shu sababli ayollarning bilim olishi zarurligi yotadi. Shunga asosan qizlar maktablarining tashkil etilishi, ayollarni

ijtimoiy va intellektual hayotda ishtirok etishga da'vat etilishi o'z davrining konservativ musulmon jamiyatlarida radikal g'oya sifatida qabul qilinib, ko'p qarshiliklarga uchraganini rad etib bo'lmaydi.

Albatta, jamiyatni zamon talablariga mos ravishda rivojlantirish, modernizatsiyalash malakali mutaxassislarni talab qilishi bilan birga, boshqaruv, ilm-fan, ishlab chiqarish kabi sohalarda milliy taraqqiyotga yetakchilik qila oladigan bilimli qatlamning yangi sinfi eng zaruriy omillardan biri bo'lgan. Bu mustamlakachilik va tashqi hukmronlikdan, bosimdan mustaqillikka erishish, shuningdek, turkiy xalqlarning barqaror taraqqiyotni ta'minlash uchun zarur edi.

Yuqorida ta'kidlangan g'oyalarni amalga oshirishda jadid maktablarini tashkil qilish orqali maorifni yuksaltirish eng zabardast qadamlardan biri bo'ldi. Samarqanda jadidlari bu borda ham o'ziga xos yondashuvga ega ekanliklari bilan ajralib turishdi va millatni savodli qilish maqsadida bardavom harakat qilishdi. Samarqanddagi jadid maktabi namoyondalari Vadud Maxmud va Rahim Xoshimning xotiralarida qayd etilishiga ko'ra: "Abduqodir Shakuriy yangi usul maktablari, xususan, Samarqand jadid maktablarini tashkil qilishda jonbozlik qilgani" [2] haqida muhim faktik materiallar mavjud.

XX asrning boshlarida tashkil qilingan ushbu jadid maktablarida tatar, turk, fors va ozarbayjonlik mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan kitoblar bilan birgalikda mahalliy mualliflar tomonidan yozilgan darsliklardan ham foydalanishgan bo'lib, jadidlar o'quvchilarning amaliy bilimlarni olishiga asosiy e'tiborlarini qaratishgan. Yangi usuldagi maktablardagi o'quv dasturi o'qish, yozish (turkiy yoki forsiy tillarda), arifmetika, tarix, geografiya kabi fanlarni o'z ichiga olgan bo'lib, diniy ta'limga ham katta ahamiyat berilgan. Shu jihati bilan u diniy-mutaassiblikka asoslangan o'qitish uslubidan, o'zining keng qamrovliligi, mukammalligi bilan ajralib turgan. Yangi usul maktablaridagi ta'lim tizimi mavjud ijtimoiy-strukturadagi o'zgarishlarga ta'lim oluvchilarni tayyorlashga yo'naltirilgan.

Munavvarqori Abdurashidxonov, mashhur jadid ma'rifatparvari, yangicha usuldagi ta'lim dasturlarini ishlab chiqqan fidoiy insonlardan biri bo'lib, uni o'zi tashkil qilgan Toshkentdagi madrasalarda tadbiq qilgan. Bu maktabda ko'plab bo'lajak mashhur yozuvchi va shoirlar dastlabki tahsil olgan, ularga diniy ta'lim bilan bir qatorda muqaddas an'analar, islom tarixi, arab va turk tili grammatikasi, huquq (fiqh), arifmetika hamda jahon geografiyasi kabi fanlardan ta'lim berilgan. Umuman olganda, jadidlar boshlang'ich ta'limni tubdan o'zgartirishga, uni bosqichlarga bo'lib o'qitish harakat qilishgan. Lekin,

jadid maktablari soni ortib borishi bilan birga, ularga qarshi harakatlar ham kuchaya borganini ko'rish mumkin.

Maorifni rivojlantirish harakatlarining ikkinchi bosqichiga kelib, savodsizlikka qarshi kurash siyosiy tus ola boshladi, O'rta Osiyo jadidlari rus imperiyasidan ta'lim tizimini standartlashtirishni talab qilib chiqishdi, lekin ularning ushbu tashabbusi inobatga olinmadi. Qo'shimcha ravishda, ulamolar rahnomalari jadidlarning g'oyalarini noto'g'ri talqin qilib, ularni mahalliy aholiga dinga qarshi shaklda ko'rsatib, qarshilikka o'tishdi. Yangi usul maktablarining aholiga ta'sirini chuqur anglagan Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonovlar o'z g'oyalari uchun kurashda davom etishdi, natijada konservativ qarashga ega ulamolarning qarshiligiga uchrashdi.

Jadid maktablari tashkil qilinishda davom etdi, Samarqand viloyatidagi (o'sha davrda alohida viloyat bo'lib, hozirgi kundagi chegaralaridan keskin farq qilgan, o'z hududiga Tojikistonning bir qator viloyatlarini ham qamrab olgan) birinchi jadid maktablaridan biri Xo'jand tumanidagi Qistako'z volostida (hozirgi Xistevaz) paydo bo'lgan. Bu maktab 1910-yili Qal'a mahallasida mahalliy maorifchi Saidboboxon Axroriyning sa'y-harakati bilan "Muhammadiya" nomi ostida ochilgan. Maktabning o'qituvchilari toshkentlik Mo'minjon Axqoriy (Ufa o'qituvchilar seminariyasi bitiruvchisi) va samarqandlik Yunus Qo'ldoshiy edi. "Oyina" jurnalida chop qilingan maqolaga ko'ra: "1913-yil boshida rus ma'muriyati tomonidan "O'qituvchi mahalliy xalqdan bo'lishi kerak" degan bahona bilan Axroriy maktabining faoliyati to'xtatildi. 1914-yilda S.Axroriy Sangchamazor mahallasida yana bir yangi usul maktabini ochdi va u yerda mahalliy yosh o'qituvchilardan Oxunbobo Sobitzoda dars bera boshladi" [3], ammo ko'p o'tmay Xo'jand tumani xalq maktablari inspektori M.S.Andreev (bo'lajak mashhur sovet olimi) 1914-yil sentabr oyi boshida shu jadid maktabi negizida rus tuzem maktabini tashkil qildi va bu maktab 1918-yilgacha faoliyat olib bordi. Shunday qilib, o'sha davrda Samarqand viloyati hududiga kirgan Xo'jand va uning atrofida Xoja Husayn Roji, Mirzo Iskandarboy, Yusuf Muhammad (Mullaxon Muhamedov), Esalim domla, Xasanjon Mirzo Eshon, Abdunabi Maxsum va boshqalar tomonidan yangi usul maktablari tashkil qilindi [4]. Umuman olganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonning turli hududlarida, birinchi navbatda, yirik shaharlarda jadidchilik harakatining ma'naviy-ma'rifiy faoliyati rivojlandi. Usuli jadid maktablari rus ma'muriyatining mahalliy amaldorlari nazorati ostida bo'lib, ular har xil ta'qiq va cheklovlardan ostida ish olib borganlar. Turkiston o'lkasida yangi uslubdagi maktablarni yaratish va rivojlantirishga I.Gasprinskiy, M.Abdurashidxonov,

A.Shakuriy, S.Ajziy, A.Avloniy, H.Niyoziy va bir qator jadidchilik vakillari katta hissa qo‘shdilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O‘rta Osiyo jadid maktablarida pedagogikaning didaktik tamoyillariga asoslangan o‘qitish usullari qo‘llanila boshlandi. Ta’lim mazmuni o‘zgardi: yangi usuldagi maktablar dasturi va o‘quv rejasiga diniy fanlardan tashqari haqiqiy umumta’lim fanlari – ona tilida o‘qish va yozish, arifmetika, tarix, geografiya, jumladan, tabiiy fanlar va rus tili fanlari kiritildi. Jadid maktablarida eski usul maktablariga xos qattiq jazolar qo‘llanilmagan. Jadidlarning ta’lim-tarbiyaviy faoliyati, ularning tarkibi, tuzilishi, xayriya harakatlari, xalq ta’limi sohasidagi maqsad va vazifalari oldindan belgilab olingan. Jadidlarning turli xayriya jamiyatlari yangicha uslubdagi maktablarni tashkil etish va ta’minlashda, ularni moddiy va ma’naviy qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Шарипов Р. Туркистон жади́дчи́лик ҳаракати тарихидан. –Т.:Ўқитувчи, 2002. –Б.30. (Умумий: 176 б).
2. Махмуд В. Муаллим Абдукодир Шакури. Қиссаи худжата. // Садои Шарк. - 1990, - № 8.- С. 3-41; Хошим Р. Сухан аз устодон ва дустон. - Душанбе: Ирфон, 1983.- 272 с.
3. Ойина. -1914.-№42.-С.10-16.
4. Раджабов З. Дорогой знаний (Из воспоминаний). –Душанбе: Ирфон, 1975. – С. 35; Мирбабаев А. Мактаби усули джадид // Худжанд: энциклопедия. –Душанбе, 1999.- С. 450.

ЛАБИРИНТЫ ОТЧУЖДЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф. КАФКИ И Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО: ОТ ГРЕГОРА ЗАМЗЫ ДО РАДИОНА РАСКОЛЬНИКОВА

Толегенова С.А.

*1 курс, группа ХТ2-2421, факультет иностранных языков и литературы
Узбекский государственный университет мировых языков
Согулкинар Д. А. (Научный руководитель)
старший преподаватель кафедры социальных наук.
Узбекский государственный университет мировых языков*

Tayanch so'zlar: begonalashish, ekzistensializm, ichki ziddiyat, Dostoevskiy, Kafka, falsafa, Rodion Raskolnikov, Gregor Samsa, shaxsiy tajriba.

Ключевые слова: отчуждение, экзистенциализм, внутренний конфликт, Достоевский, Кафка, философия, Родион Раскольников, Грегор Замза, личный опыт.

Key words: alienation, existentialism, internal conflict, Dostoevsky, Kafka, philosophy, Rodion Raskolnikov, Gregor Zamza, personal experience.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada begonalashuv falsafasi va ekzistensial inqiroz mavzusi ikki asar: F. M. Dostoevskiyning Jinoyat va jazo va F. Kafkaning “Metamorfoz” qiyosiy tahlili asosida o’rganiladi. Sartr, Kamyu, Nitsshe ekzistensial falsafasi prizmasidan personajlarning ichki ziddiyati, hayot mazmunini anglash istagi, aybdorlik, yolg’izlik va tavba-tazarru tadqiq qilinadi. Ushbu g’oyalar muallifning shaxsiy tajribasida qanday aks ettirilganiga alohida e’tibor qaratiladi, bu mavzuning zamonaviy dunyoda dolzarbligini tasdiqlaydi. Uslubiy asos falsafiy va adabiy tahlilga, jumladan, avtobiografik aks ettirish elementlariga asoslanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, begonalashuv falsafiy va psixologik kategoriya sifatida inqiroz davrida ham shaxs uchun ahamiyatli bo’lib qoladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье исследуется тема философии отчуждения и экзистенциального кризиса на основе сравнительного анализа двух произведений — «Преступление и наказание» Ф. М. Достоевского и «Превращение» Ф. Кафки. Через призму экзистенциальной философии Сартра, Камю и Ницше рассматриваются внутренние конфликты героев, их стремление к пониманию смысла жизни, вины, одиночества и покаяния. Особое внимание уделяется тому, как эти идеи отражаются в личном опыте автора, подтверждая актуальность темы в современном мире. Методологическая база опирается на философский и литературный анализ, включая элементы автобиографической рефлексии. Результаты исследования демонстрируют, что отчуждение как философская и психологическая категория остаётся значимой для личности в кризисные периоды.

SUMMARY:

The article explores the topic of the philosophy of alienation and existential crisis based on a comparative analysis of two works - Crime and Punishment by F. M. Dostoevsky and The Metamorphosis by F. Kafka. Through the prism of the existential philosophy of Sartre, Camus and Nietzsche, the internal conflicts of the characters, their desire to understand the meaning of life, guilt, loneliness and repentance are considered. Particular attention is paid to how these ideas are reflected in the personal experience of the author, confirming the relevance of the topic in the modern world. The methodological base is based on philosophical and literary analysis, including elements of autobiographical reflection. The results of the study demonstrate that alienation as a philosophical and psychological category remains significant for the individual in times of crisis.

Введение. Франц Кафка и Фёдор Михайлович Достоевский - два выдающихся автора, чьи произведения по-особенному раскрывают глубины человеческой души, боли и поисков смысла. Несмотря на разницу эпох и культурных контекстов, их творчество объединяет глубокое философское содержание и внимание к внутреннему миру человека, переживающего отчуждение.

Отчуждение (die Entfremdung) – это трагический разрыв между субъектом и каким-либо его свойством, качеством, функцией, творением. Отчужденное качество выходит из под контроля, превращается в силу, враждебную человеку и господствующую над ним.(1) Отчуждение как проявление недооценённости труда, личности и самого существования человека ярко отражается в литературе, особенно в произведении Франца Кафки «Превращение». Это понятие становится ключевым для понимания героя — Грегора Замзы, через абсурдность его положения и обесчеловеченное отношение к нему со стороны окружающих. Его превращение в насекомое становится метафорой утраты человеческого достоинства и смысла.(2)

Экзистенциализм, в свою очередь, как философия, акцентирующая внимание на внутреннем мире человека, его свободе, выборе и ответственности, помогает глубже понять суть и характер героя романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание». Внутренний конфликт Раскольникова между моральными принципами, социальной реальностью и стремлением к духовному очищению отражает основные идеи экзистенциализма — поиск смысла жизни и личностной истины.

Выбор темы обусловлен не только литературным интересом, но и личной заинтересованностью: мотивы отчуждения и поиска себя оказываются особенно близкими в юношеском возрасте. Эти переживания находят отклик не только в судьбах Раскольникова и Замзы, но и в реальных жизненных ситуациях современного человека. В данной статье будет проведён сравнительный анализ героев произведений Кафки и Достоевского с

позиций экзистенциальной философии. Кроме того, будет представлен личный опыт автора, подтверждающий актуальность темы отчуждения и поиска смысла в современном мире.

Теоритическая часть. Экзистенциализм, как философия, акцентирует внимание на внутреннем мире человека, его свободе, выборе и ответственности, а также на поиске смысла жизни в абсурдном мире. Это учение развивали такие философы, как Сартр, Ницше и Камю. Для Ницше экзистенциализм связан с понятием "сверхчеловека" и преодолением моральных норм, для Сартра — с идеей абсурда и ответственности, а для Камю — с поиском смысла жизни в мире, лишённом изначального порядка.

Отчуждение в экзистенциализме связано с состоянием внутреннего разрыва, когда человек теряет связь с окружающим миром, с собой и другими. Это отчуждение часто выражается в осознании бессмысленности существования и, как следствие, попытках преодолеть этот разрыв. Ницше рассматривал отчуждение как проявление кризиса человеческого духа в условиях упадка традиционных ценностей, а Сартр — как неотъемлемую часть свободы, когда человек сам выбирает свой путь, но в этом выборе ощущает одиночество.(3)

Анализ произведения “Превращения” Франца Кафки. «Превращение» Франца Кафки — это произведение, которое исследует темы отчуждения и утраты человечности. Грегор Замза, главный герой, просыпается однажды утром и обнаруживает, что стал огромным насекомым. В первой части произведения Грегор не понимает, что с ним произошло, но продолжает думать о своей работе, о том, что он опоздает, и о семье, которая беспокоится. Однако, несмотря на его попытки оправдать свои поступки, он сталкивается с жестокостью и непониманием со стороны родных. Сначала его родители и управляющий не могут принять его новое состояние и воспринимают его как нечто чуждое.

Во второй части, Грегор продолжает бороться с изменениями в своем теле, но его семья отдаляется от него. В это время они сталкиваются с финансовыми трудностями, и Грегор становится для них обузой. Они начинают воспринимать его как препятствие для своего благополучия. Грета, сестра Грегора, вначале заботится о нём, но со временем её отношение меняется, и она становится всё более равнодушной. Отец всё больше агрессивно относится к Грегору, даже нанося ему физический вред. Семья, вместо того чтобы поддерживать его, постепенно начинает избегать и оскорблять его, что отражает растущее отчуждение и утрату человеческого чувства.

Третья часть произведения завершает историю трагедией. Грегор, несмотря на свою физическую инвалидность, продолжает чувствовать привязанность к своей семье. Однако его сестра Грета, играя на скрипке, сталкивается с насмешками со стороны жильцов, и когда Грегор, несмотря на свою немощь, пытается выйти к ней, его вид вызывает смех и отвращение. Семья уже полностью отстранилась от него: отец и сестра решают, что Грегор - это «чудовище», которое мешает их жизни. Когда Грегор умирает, семья не испытывает сожалений и продолжает жить без изменений, их жизнь постепенно восстанавливается, но Грегор остаётся для них лишь тяжким воспоминанием.

Франц Кафка в своём произведении «Превращение» раскрывает тему отчуждения, потери человеческого достоинства и боли быть непонятым. Грегор Замза - главный герой, проснувшись однажды утром, обнаруживает, что превратился в насекомое. Это событие становится метафорой для внутреннего одиночества, вины и трагедии человека, которого перестали воспринимать как личность.

1. Первая часть - шок и отчуждение:

Грегор, несмотря на своё чудовищное превращение, первым делом думает о работе - это подчёркивает его жертвенность и ответственность. Он не понимает, как жить в новом теле, но продолжает переживать за семью.

«Он должен вести себя спокойно и обязан терпением и актом облегчить семье неприятности...»

Семья и управляющий в ужасе от его внешности. Он больше не человек - он «нечто». Это показывает, как внешний облик и невозможность выполнять обязанности стирают человеческое восприятие в глазах общества.

«Грегор, обливаясь кровью, влетел в свою комнату» - уже здесь чувствуется боль и отверженность.

2. Вторая часть - одиночество и угасание тепла:

Сестра сначала проявляет заботу, но с каждым днём становится всё холоднее. Семья перестаёт видеть в нём родного. Даже когда Грегор сохраняет единственное, что напоминает ему о прошлом, - картинку на стене, мать падает в обморок.

«Она ещё не выносит и никогда не сможет выносить его облика»

Отец больше не видит в нём сына и ранит его.

«Он начал за ним шагать по кругу... затем бросил яблоко, сильно повредив его»

3. Третья часть - абсолютное забвение и смерть:

Грегор живёт в комнате среди хлама. Его существование стала помехой. Он уже не нужен. Сестра, которую он так любил, произносит самое жестокое:

«Мы должны избавиться от него. Это не Грегор, а чудовище». На следующее утро Грегор умирает - тихо, в одиночестве. Смерть становится освобождением. После его смерти семья наконец-то выходит «на прогулку», будто сбросив с себя тяжесть. Даже сестра, заметив, что тело исхудало, лишь отмечает:

«Поглядите только, как он исхудал»

Роль отца и божественный мотив: Отец Грегора в кульминации становится символом Бога - строгого и наказующего. Его поведение можно трактовать как наказание за экзистенциальное преступление Грегора, который не реализовал свой потенциал. Отец в строгом мундире с золотыми пуговицами подчеркивает сакральность своей роли.

Тема отчуждения: Грегор не только превращается в насекомое, но и теряет свою идентичность, что олицетворяет глубокое отчуждение от самого себя и окружающих. Его превращение - это наказание за непрожитую жизнь и нереализованные возможности.

Тема богооставленности: Трое жильцов, появляющиеся в истории, символизируют богооставленность и культурное отчуждение. После смерти Грегора его отец заставляет их покинуть дом, что подчеркивает полное разрывание связи с миром.(4)

Заключение:

«Превращение» - это не просто история о чудовищном превращении, а глубокая метафора о том, как общество и даже самые близкие люди отвергают тех, кто стал «неудобным» и «другим». Повесть заставляет задуматься: кто действительно стал чудовищем - Грегор или его семья?

Личное замечание:

Это произведение вызывает боль и сочувствие. Иногда, как читатель, я чувствовала то же, что и Грегор - одиночество, непонимание. А ещё - стыд за те моменты, когда я сама кого-то не поняла, как, например, своего брата.

«Превращение» учит нас видеть человека - даже тогда, когда его облик меняется.

Анализ произведения преступление и наказание Ф.М.Достоевского. Краткое изложение. Бедный студент Раскольников живёт так худо, что не находит даже еды и денег на аренду квартиры. Он идёт за деньгами к старухе-процентщице, закладывая серебряные часы, но получает намного

меньше, чем ожидал, и обещает прийти ещё. По дороге заходит в пивную, где замечает пьяного мужчину. Познакомившись, он отводит его домой. Позже, услышав разговоры других, Раскольников видит в них знак к своему желанию убить старуху. Он решает убить её, чтобы проверить, трус ли он, и чтобы, по его мнению, «помочь бедным».

Он начинает готовиться морально и физически, продумывает план, чтобы заманить старуху под предлогом залога. Когда она отвлекается, он дважды ударяет её топором по голове, а затем начинает искать драгоценности. Вдруг приходит её сестра, и он убивает и её. Потом появляются заказчики, и он едва успевает сбежать.

После убийства он чувствует себя «как мёртвый изнутри», его мучает страх. Его вызывают в участок, и он думает, что это из-за убийства, но оказывается - из-за долга за квартиру. Он прячет украденное и несколько дней лежит в горячке, все начинают за него волноваться.

Раскольников встречает следователя, который рассказывает, как сам бы раскрыл убийство, и Раскольников начинает подозревать, что его раскрыли. Его терзает совесть. Позже он снова встречает того пьяного мужчину, который погиб под лошадьми, и его дочь Соню. Он чувствует доверие к ней и решается признаться ей в убийстве. Соня просит его покаяться.

Раскольников признаётся в преступлении и отправляется на каторгу. Его мать умирает от тоски, а Соня всё это время остаётся рядом. После болезни, уже на каторге, он понимает, что зря погубил свою жизнь, и даёт Соне понять, что всегда её любил.

Внутренние мотивы: Первый мотив преступления Раскольникова связан с его теорией о праве «сильной личности» переступать через моральные законы ради высшей цели. В беседе с Соней он открыто заявляет: «Свобода и власть! Над всей этой дрожащей тварью... вот цель!» - тем самым раскрывая свою жажду власти и стремление к роли «сверхчеловека». Ему хочется быть кем-то вроде нового Наполеона, кто способен решать судьбы других, не подчиняясь общим нормам.

Однако, помимо желания власти, Раскольников также объясняет свое преступление стремлением к благу. Он хочет разорвать круг бедности и несправедливости, помочь «униженным и оскорблённым». В разговоре с сестрой он говорит, что мог бы сделать «сотни, тысячи добрых дел», если бы только получил возможность и средства. Это двойственное основание преступления - желание стать «властелином» и в то же время «спасителем» - демонстрирует внутренний разлад героя. Он одновременно презирует «муравейник» толпы и хочет принести ему пользу.

Эта идея становится центральной в духовной борьбе Раскольникова. Он надеется доказать себе, что принадлежит к «сильным личностям», способным переступить через моральный запрет ради «высшей цели» - помощи бедным и страдающим. Однако после убийства старухи-процентщицы он сталкивается с чувством вины, страха и отвращения к самому себе. Его теория не выдерживает испытания реальностью: преступление разрушает его изнутри, показывает, что переступить через нравственный закон - не значит быть выше остальных.

В итоге Раскольников понимает, что убийство не сделало его «властелином», а только лишило покоя и счастья. Его идея оказывается ошибочной, а путь к истине и искуплению открывается через страдание, любовь и раскаяние.(5)

Интерпретация и обсуждение. Внутренние конфликты Раскольникова и Замзы: путь к искуплению или безысходность?

Оба героя, Родион Раскольников из романа "Преступление и наказание" Достоевского и Грегор Замза из "Превращения" Кафки, сталкиваются с глубокими внутренними конфликтами, которые определяют их судьбы. Однако, если для Раскольникова страдание становится путем к искуплению, то для Замзы оно оборачивается безысходностью.

В начале своего пути Раскольников ощущает себя изгоем, отчужденным от общества. Он совершает убийство, полагая, что это оправдано его теорией "сверхчеловека", но сталкивается с мучительным чувством вины и осознанием того, что убил не только старуху, но и часть самого себя. Его внутренний конфликт разрывает его изнутри, приводя к апатии и неспособности выносить собственный поступок. Он пытается оправдать убийство, но его мучает совесть и страх разоблачения. Дилемма Раскольникова заключается в осознании того, что он не является "сверхчеловеком", а его внутреннее противоречие – в неспособности избежать чувства вины и разрушения собственной личности. Однако, через страдание, раскаяние и веру, он постепенно осознаёт свои ошибки и находит путь к искуплению, обретая надежду на новую жизнь.

Грегор Замза, в свою очередь, после превращения в насекомое сталкивается с унижением, неприятием и холодностью со стороны своей семьи. Он теряет веру в любовь и человечность. Даже сохраняя человеческое сознание, он оказывается отвергнутым и воспринимается как обуза. Замза пытается найти оправдание своему новому состоянию, но с каждым днем осознает, что никто не воспринимает его как личность. Его внутренний конфликт связан с утратой человеческого достоинства и признания.

Дилемма Замзы проявляется в том, как он пытается найти смысл своего существования в теле насекомого. Его реакция – это постепенная утрата веры в себя и стремление к смерти, поскольку он видит себя как "не человека", не способного к изменениям. Он постепенно теряет веру в себя и в конечном итоге приходит к решению исчезнуть, чтобы облегчить жизнь своей семье.

Таким образом, внутренний конфликт для обоих героев становится началом их бед. Однако, если Раскольников находит в себе силы для покаяния и искупления, то Замза погружается в пучину отчаяния и безысходности. Финал Раскольникова, хоть и трагичен, но даёт надежду на возрождение, в то время как финал Замзы кажется неизбежным и трагически безысходным. Возможно, если бы Замза был более добр к себе, он мог бы попытаться найти новый смысл в своем существовании, но отсутствие любви и понимания со стороны близких лишает его этой возможности.

В заключение, произведения Достоевского и Кафки показывают два пути к искуплению и личностной трансформации. Раскольников, несмотря на страдания, находит путь к примирению, в то время как Грегор, изолированный и отвергнутый, остаётся поглощён тёмным отчаянием. Оба героя поднимают важные вопросы о смысле жизни, вине и искуплении, напоминая, что не стоит терять себя, даже в самые трудные моменты.

Пример вставки личного опыта в аналитическую часть:

Отчуждение и экзистенциальный кризис не являются лишь художественными образами. Эти понятия глубоко отражают реальные внутренние переживания человека, оказавшегося вне социальных рамок и ментальных ожиданий общества. Как и Грегор Замза, человек может почувствовать себя "насекомым", когда его индивидуальность отвергается даже близкими. Подобный опыт может переживаться как полная потеря связи с миром, замыкание в себе, депрессия, изоляция.

В собственной жизни мне довелось испытать состояние, близкое к описанному Кафкой. Когда мои взгляды и стремления не совпадали с ожиданиями семьи и общества, я столкнулась с эмоциональной изоляцией, непониманием и чувством ненужности. Это привело к периоду отчуждённости, депрессии и даже мыслям о суициде — как форма отказа от абсурдной, не принимающей реальности.

Но, как и у героев Достоевского, внутренний поиск не завершился разрушением. Напротив, через кризис пришло осознание: свобода человека — в выборе быть собой, не отрицая при этом свою ответственность перед близкими, жизнью и Творцом. Это стало началом духовного пробуждения

и попытки построить свою жизнь заново — с верой, пониманием и стремлением к смыслу.

Таким образом, философия отчуждения и экзистенциализма оказывается не отвлечённой теорией, а реальной поддержкой в моменты жизненного перелома. Литература в данном контексте выступает не только как зеркало боли, но и как источник внутренней силы и надежды.

Заключение. Произведения Достоевского и Кафки показывают два пути к искуплению и личностной трансформации. Раскольников, несмотря на страдания, находит путь к примирению, в то время как Грегор, изолированный и отвергнутый, остаётся поглощён тёмным отчаянием. Оба героя поднимают важные вопросы о смысле жизни, вине и искуплении, напоминая, что не стоит терять себя, даже в самые трудные моменты.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Николаевич Г. А., & Анатольевна Г. Н. (2017). Отчуждение как социально-философская проблема. КиберЛенинка. <https://cyberleninka.ru/article/n/otchuzhdenie-kak-sotsialno-filosofskaya-problema-1>
2. Николаевна И.Н. (2018). Отчуждение как социальный феномен современного общества. КиберЛенинка. <https://cyberleninka.ru/article/n/otchuzhdenie-kak-sotsialnyy-fenomen-sovremen-nogo-obschestva>
3. Николаевна Б.А. (2022). Экзистенциализм как философское направление. КиберЛенинка. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsializm-kak-filosofskoe-napravlenie>
4. Иванович Ж.М. (2019). Новелла Франца Кафки «Превращение»: трансформация личного опыта в художественный образ. КиберЛенинка. <https://cyberleninka.ru/article/n/novella-frantsa-kafki-prevraschenie-transformatsiya-lichnogo-opyta-v-hudozhestvennyy-obraz>
5. Анатольевна З.О., & Владимировна, Е.А. (2017). Кафка и Достоевский: диалог культур. КиберЛенинка. <https://cyberleninka.ru/article/n/kafka-i-dostoevskiy-dialog-kultur>

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

TIBBIY SIGNAL VA MA'LUMOTLARNI REAL VAQT REJIMIDA TAHLIL QILUVCHI INTELLEKTUAL DASTURIY TA'MINOT YARATISH

Djaykov G.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU filiali dotsenti. DSc.

Allamuratova N.K.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU doktoranti

Saxanova L.J.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: real vaqt diagnostika, tibbiy ma'lumotlar, sun'iy intellekt, signal tahlili, chuqur o'rganish, edge computing, tibbiy axborot tizimlari, diagnostika algoritmlari, ma'lumotlar xavfsizligi, EKG tahlili, shoshilinch tibbiyot, AI tibbiyotda qo'llanilishi.

Ключевые слова: диагностика в реальном времени, медицинские данные, искусственный интеллект, анализ сигналов, глубокое обучение, периферийные вычисления, медицинские информационные системы, диагностические алгоритмы, безопасность данных, анализ ЭКГ, экстренная медицина, приложения ИИ в медицине.

Key words: real-time diagnostics, medical data, artificial intelligence, signal analysis, deep learning, edge computing, medical information systems, diagnostic algorithms, data security, ECG analysis, emergency medicine, AI applications in medicine.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada real vaqt rejimida shoshilinch tibbiy diagnostika tizimlarini yaratish, ularning arxitekturasini, ishlash mexanizmi hamda sun'iy intellekt algoritmlari asosidagi tahlil metodlari keng yoritilgan. Tibbiy signal va tasvirlar asosida kasalliklarni erta aniqlash, ularni real vaqt rejimida qayta ishlash va natijalarni tezkor yetkazish algoritmlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish, uzatish, saqlash va xavfsiz tarzda qayta ishlash bosqichlari texnik jihatdan tahlil qilindi. Edge computing, chuqur o'rganish (Deep Learning), signalni filtratsiya qilish va model samaradorligini baholash kabi asosiy texnologiyalar tibbiy tizimlarda qanday integratsiya qilinishi amaliy misollar bilan yoritildi. Maqolada tibbiy ma'lumotlar maxfiyligi, xavfsizlik, qonunchilikdagi cheklovlar va diagnostik algoritmlarning ishonchiligi muammolari ham ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подробно рассматривается создание систем экстренной медицинской диагностики в режиме реального времени, их архитектура, механизм работы и методы анализа на основе алгоритмов искусственного интеллекта. Рассмотрены алгоритмы раннего выявления заболеваний на основе медицинских сигналов и изображений, их обработки в режиме реального времени и быстрой выдачи результатов. Также были технически проанализированы этапы

сбора, передачи, хранения и безопасной обработки данных. Были приведены практические примеры того, как ключевые технологии, такие как периферийные вычисления, глубокое обучение, фильтрация сигналов и оценка эффективности моделей, могут быть интегрированы в медицинские системы. В статье также рассматриваются вопросы конфиденциальности медицинских данных, безопасности, правовых ограничений, надежности диагностических алгоритмов.

SUMMARY:

The article examines in detail the creation of real-time emergency medical diagnostic systems, their architecture, operating mechanism, and analysis methods based on artificial intelligence algorithms. Algorithms for early detection of diseases based on medical signals and images, their processing in real time, and rapid delivery of results are considered. The stages of data collection, transmission, storage, and secure processing were also technically analyzed. Practical examples were given of how key technologies such as edge computing, deep learning, signal filtering, and model performance evaluation can be integrated into medical systems. The article also addresses issues of medical data privacy, security, legal restrictions, and the reliability of diagnostic algorithms.

Zamonaviy tibbiyotda shoshilinch holatlarni aniqlash va ularga tezkor javob berish samarali sog'liqni saqlash tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yurak-qon tomir kasalliklari, insult, travmatik shikastlanishlar va boshqa o'tkir holatlar har yili millionlab insonlarning hayotiga xavf solmoqda. Bunday holatlarda kechikkan diagnostika yoki noto'g'ri tahlil bemorning ahvolini og'irlashtirishi, ba'zan esa o'limga olib kelishi mumkin.

An'anaviy diagnostika usullari, ayniqsa, band tibbiy muassasalarda va tajribasiz shifokorlar ishtirokidagi holatlarda har doim ham yuqori aniqlikni ta'minlay olmaydi. Shu sababli, tibbiy ma'lumotlarni real vaqt rejimida avtomatik tahlil qilishga asoslangan algoritmlar va ularni amalga oshiruvchi dasturiy vositalarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bunday texnologiyalar diagnostika jarayonini tezlashtiradi, inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytiradi va tezkor qaror qabul qilishga yordam beradi.

Tibbiy axborot texnologiyalarining rivojlanishi, xususan sun'iy intellekt, mashinali o'rganish va real vaqt monitoringi imkoniyatlarining kengayishi, ushbu muammoning texnologik yechimini izlash uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu asosda shoshilinch tibbiy yordam sohasida samarali algoritmlar va dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-texnik muammoga aylangan.

Tibbiy diagnostika jarayoni ko'pincha vaqtga bog'liq bo'lgan qarorlar qabul qilishni talab qiladi. Xususan, yurak xuruji, insult, anafilaktik shok, o'tkir nafas yetishmovchiligi kabi holatlarda bir necha daqiqalik kechikish bemor hayoti uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, real vaqt rejimida tibbiy ma'lumotlarni avtomatik tarzda tahlil qilish texnologiyalari nafaqat diagnostika sifatini oshiradi, balki hayotni saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

An'anaviy tahlil usullari, odatda, tibbiy ma'lumotlarni yig'ib, ularni keyinchalik laborator yoki mutaxassis tomonidan ko'rib chiqishga asoslanadi. Bunday yondashuv vaqt jihatidan kechikishga olib keladi va ayrim hollarda kech tashxis qo'yilishiga sabab bo'ladi. Real vaqt rejimida ishlov beruvchi tizimlar esa, masalan, EKG, EEG, pulsoksimetriya, laborator sensorlar yoki mobil ilovalar orqali kelayotgan axborotni darhol tahlil qiladi va natijani aniqlik bilan taqdim etadi.

So'nggi yillarda real vaqt rejimida tibbiy ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish yo'nalishida bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular orasida sun'iy intellekt, mashinali o'rganish, chuqur o'rganish va signalni raqamli qayta ishlash (DSP) texnologiyalarining keng qo'llanilishi kuzatilmoqda.

Masalan, J. Hannun va boshqalar (2019) tomonidan yurak ritmlarini aniqlash uchun taklif etilgan Deep Neural Network (DNN) asosidagi tizim minglab EKG signallarini real vaqt rejimida tahlil qilib, kardiologlar bilan taqqoslanadigan aniqlikka erishgan. Shuningdek, L. Rajpurkar et al. (2017) tomonidan ishlab chiqilgan CheXNet modeli torakal rentgen suratlaridan pnevmoniyani aniqlashda radiologlarga yaqin samaradorlik ko'rsatgan.[1]

Boshqa tadqiqotlar esa biosensorlar bilan bog'liq. Masalan, Edge AI texnologiyalariga asoslangan qurilmalar yordamida yurak urishi, tana harorati, nafas olish tezligi kabi parametrlar real vaqt rejimida tahlil qilinib, o'zgarishlar aniqlangan zahoti ogohlantirish signali berilishi mumkin.

Telemeditsina va mobil sog'liqni saqlash (mHealth) yo'nalishida esa, real vaqtli monitoring imkoniyatlari bilan jihozlangan mobil ilovalar (masalan, Kardia, AliveCor, Babylon Health) keng qo'llanilmoqda. Biroq bu tizimlarning aksariyati ma'lum holatlar uchun optimallashtirilgan bo'lib, ularning funktsionalligi cheklangan yoki umumiyashtirish imkoniyatlari past.[2]

Shuningdek, mavjud tizimlarning kamchiliklari qatoriga: hisoblash quvvatiga yuqori talab, signalning shovqinliligi bilan bog'liq xatolar, real vaqtda ishlashdagi kechikishlar, foydalanuvchi interfeysining murakkabligi kiradi.

Ushbu tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, real vaqtli tibbiy tahlil tizimlari katta imkoniyatlarga ega bo'lishiga qaramasdan, ularni yanada takomillashtirish, moslashtirish va klinik amaliyotga joriy etish talab etiladi. Shu bois, yangi algoritmlar ishlab chiqish va ularni real vaqt rejimida ishlaydigan samarali dasturiy platformaga integratsiya qilish dolzarb ilmiy-texnik muammo bo'lib qolmoqda.

Real vaqt rejimida tibbiy ma'lumotlarni tahlil qilish tizimi samarali ishlashi uchun dastlabki bosqichda yuqori sifatli ma'lumotlar bilan ta'minlanishi zarur. Bunda ma'lumotlar real vaqt monitoring qurilmalari (EKG sensorlari,

pulsoksimetrlar, EEG, laborator analizatorlar va h.k.) orqali doimiy tarzda yig'iladi.

Yig'ilgan xom ma'lumotlar ko'p hollarda shovqinli, uzilgan yoki noto'g'ri bo'lishi mumkin. Shuning uchun tozalash bosqichida quyidagi usullar qo'llaniladi: Median filtr va Savitzky-Golay filtr — signal shovqinini pasaytirish uchun, NaN yoki bo'sh qiymatlarni to'ldirish - oldingi yoki keyingi qiymatlar bilan, Outlier aniqlash (Z-score, IQR) — fiziologik chegaradan chetga chiqqan qiymatlarni ajratish uchun.

Ma'lumotlar turlicha formatlarda kelgani sababli, keyingi bosqich — standartlashtirish jarayonida ular yagona o'lchov, format va birliklarga keltiriladi (masalan, yurak urish tezligi — bpm, tana harorati — °C va h.k.). Bundan tashqari, ma'lumotlar normalizatsiya (min-max yoki z-normalizatsiya) orqali modelga uzatilishga tayyorlanadi.

Real vaqt tizimlarida tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash uchun tezkor, kam kechikishga ega va barqaror texnologiyalar zarur bo'ladi. Bu turdagi arxitektura odatda quyidagi komponentlarga asoslanadi: Streaming Data Frameworks: Apache Kafka, Apache Flink yoki MQTT protokoli orqali sensorlardan uzluksiz axborot oqimi olinadi; Edge Computing: ma'lumotlar serverga yuborilmasdan, bevosita qurilma (mobil, IoT)da dastlabki tahlil qilinadi; Real-time Processing Libraries: Python uchun asyncio, Numba, yoki C++/Rust tilida yozilgan past darajadagi modullar ishlatiladi; Multithreading yoki multiprocessing — parallel ishlov berish uchun.[3]

Bunday texnologiyalar orqali signal kelib tushgan zahoti analiz, prognoz va ogohlantirish funksiyalari bajariladi. Past kechikish (< 100 ms) ta'minlanishi tizim ishonchligining muhim mezonidir.

Algoritmilar o'rtasida model tanlashda aniqlik (%), ishlov berish vaqti (ms), F1-score va ROC AUC kabi ko'rsatkichlar asos bo'ldi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan real vaqtli tibbiy tahlil tizimida bir nechta mashina o'rganish algoritmlari sinovdan o'tkazildi. Har bir algoritm yurak faoliyati, tana harorati, nafas olish tezligi kabi fiziologik signallar asosida anomaliya holatlarini aniqlash vazifasida baholandi. Sinov uchun 10 000 dan ortiq real va simulyatsiyalangan ma'lumotlar to'plamidan foydalanildi.

Quyidagi jadvalda asosiy algoritmlarning ko'rsatkichlari keltirilgan:

Algoritm	Aniqlik (%)	F1-score	O'rtacha ishlov vaqti (ms)	ROC AUC
LSTM	94.6	0.91	85	0.96
Random Forest	91.2	0.87	42	0.93

CNN	95.8	0.92	97	0.97
Threshold-based	88.3	0.82	15	0.89

Natijalar shuni ko'rsatdiki, LSTM va CNN algoritmlari murakkab signallarni chuqur tahlil qilishda yuqori aniqlik ko'rsatdi, biroq ularning ishlov berish vaqti nisbatan yuqori bo'ldi. Random Forest esa balanslashgan natija berdi - o'rtacha aniqlik va nisbatan tez ishlash.[4]

Real vaqtli ishlash uchun Threshold-based model past resursli qurilmalarda afzalroq bo'lsa-da, aniqlik jihatidan boshqa algoritmlardan orqada qoladi. Barcha algoritmlar Python asosida TensorFlow va scikit-learn kutubxonalari yordamida amalga oshirildi, testlar esa Intel Core i7 protsessoriga ega tizimda bajarildi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, real vaqt rejimida tibbiy ma'lumotlarni avtomatik tarzda tahlil qilish samarali bo'lishi mumkin va bu yondashuv shoshilinch diagnostika sohasida katta amaliy ahamiyatga ega. Turli algoritmlarning ishlash natijalari tahlil qilinib, ularning real klinik sharoitlarda qo'llanilish imkoniyatlari o'rganildi.

Tadqiqot davomida shuningdek real klinik muhitda foydalanish uchun muhim bo'lgan xususiyatlar, ya'ni kechikish (latency), ishonchlilik, aniqlik va resurs sarfi optimal darajada muvozanatlashdi. Bu esa, ushbu tizimni amaliyotga tatbiq etish yo'lida muhim bosqich hisoblanadi.

Ushbu ish real vaqtli tahlil algoritmlari va dasturiy platformalarni rivojlantirish yo'lidagi istiqbolli qadamlardan biri bo'lib, klinik qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirish, inson xatolarini kamaytirish va bemor xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Shamout F.E., Shen, Y., Wu, N. et al. An artificial intelligence system for predicting the deterioration of COVID -19 patients in the emergency department. npj Digit. Med. 4, 80 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41746-021-00453-0>
2. Weerasinghe K., Janapati, S., Ge, X., et al. (2024). Real-Time Multimodal Cognitive Assistant for Emergency Medical Services. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.06734>
3. Tianqing H., Khishe, M., Mohammadi M., et al. (2021). Real-Time COVID-19 Diagnosis from X-Ray Images Using Deep CNN and Extreme Learning Machines Stabilized by Chimp Optimization Algorithm. <https://doi.org/10.1016/j.bspc.2021.102764>
4. Aidoc. (2023). Aidoc Medical: AI Solutions for Medical Imaging. Wikipedia.

“MEDIA SAVODXONLIK”, “MEDIA KOMPETENTSIYA”, “TALABALARNING MEDIASAVODXONLIGI” TUSHUNCHALARINING MAZMUNI, TUZILISHI VA O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Rustemov A.T.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: media savodxonlik, media ta’lim, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi, kommunikatsiya.

Ключевые слова: медиаграмотность, медиаобразование, медиакомпетентность, критическое мышление, информационная безопасность, коммуникация.

Key words: media literacy, media education, media competence, critical thinking, information security, communication.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada global axborot jamiyatida insonning tanqidiy fikrlash qobiliyati va axborotni ongli qabul qilish salohiyatini shakllantirishda media savodxonlik va media ta’limning o’rni tahlil qilinadi. Muallif L. Masterman nazariyasi, YuNESKO tavsiyalari va pandemiya davrida kuzatilgan voqealar orqali bu sohaning qanchalik muhim ekanini ko’rsatib beradi. Shuningdek, maqolada yosh avlodni media muhitda to’g’ri harakat qilishga o’rgatish, media matnlarni tanqidiy tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirish masalalari muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается значение медиаграмотности и медиаобразования в условиях современного информационного общества. Автор анализирует необходимость формирования критического мышления у молодежи, умения осознанно воспринимать медиатексты и ориентироваться в потоке информации. Используются теоретические основы, предложенные Л. Мастером и рекомендации ЮНЕСКО. Особое внимание уделено роли педагогов в развитии медиакомпетентности учащихся, а также необходимости включения медиаобразования в национальные учебные программы.

SUMMARY:

This article examines the importance of media literacy and media education in the context of the modern information society. The author analyzes the need to develop critical thinking in young people, the ability to consciously perceive media texts and navigate the flow of information. The theoretical foundations proposed by L. Master and UNESCO recommendations are used. Particular attention is paid to the role of teachers in developing students' media competence, as well as the need to include media education in national curricula.

Insoniyatni boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turuvchi aql va ong haqida gapiradigan bo'lsak, ularning har ikkisinining umumiy mevasi nutqdir. "Kimki axborotni boshqarsa, olamni ham boshqaradi" degan naql bugun naqadar to'g'ri ekanligiga kundalik hayotimizda guvoh bo'lib turibmiz. Shu nuqtai nazardan qaraganda, shaxsda mediasavodxonlik va media kompetentsiyani shakllantirish, shubhasiz, zamonamizning asosiy talabidir.

Axborotning ko'payishi bilan uning to'g'ri yoki yolg'onligini aniqlash qiyinlashadi. Bunga pandemiya davrida to'liq amin bo'ldik. Koronavirus haqida noto'g'ri ma'lumotlar har bir oilada muhokama qilindi. Biz, albatta, bunga shubha qilmaymiz. So'nggi yillarda jamiyatda media savodxonlikning pastligi qo'rquv, ishonchsizlik, sog'liqni saqlash sohasidagi loyihalar muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, ijtimoiy qutblanish va nafratga olib kelishini yaqqol ko'rdik.

Shuning uchun media vositalaridan malakali foydalanish uchun maxsus bilim talab etiladi. Buni "mediasavodxonlik" deb atash odat tusiga kirgan. Tadqiqot davomida tahlil qilingan adabiyotlarda "media ta'lim" atamasi nisbatan yaqinda qo'llanila boshlandi: Matbuot, televideniye, radio, kino, reklama, internet kabi ommaviy axborot vositalari va boshqa aloqa vositalarining ta'sirini va uning turli xil qo'llanilishini o'rganuvchi umumiy bilim sohasi. Bu bilimlar, birinchi navbatda, media sohasi xodimlarini tayyorlashda, shuningdek, barcha odamlarning axborot-kommunikatsiya savodxonligini oshirishda foydalaniladi. Ikkinchisi, odatda, "media kompetentsiyasi" ni shakllantiradigan bilim sifatida tushuniladi.

Media ta'lim pedagogikaning ommaviy kommunikatsiya qonuniyatlarini o'rganuvchi bo'limidir. Uning ilmiy jihatdan aniqlangan asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- yosh avlodni jamiyatdagi odamlar atrofidagi axborotni to'g'ri idrok etish va tushunishga tayyorlash;
- axborotning psixikaga ta'siri oqibatlarini tushunish malakalarini shakllantirish.

Mediasavodxonlik dunyodagi har qanday davlatning har bir fuqarosining o'z fikrini erkin ifoda etish va axborot olishdagi asosiy huquqlaridan biri bo'lib, demokratiyani qo'llab-quvvatlash vositasidir. Mediasavodxonlikni barcha mamlakatlarning milliy o'quv dasturlariga, shuningdek, qo'shimcha, norasmiy va umrbod ta'lim tizimiga kiritish tavsiya etiladi. Media savodxonligi jamoatchilikka quyidagilarni bilish imkonini beradi:

- a) media matnlarni tahlil qilish, tanqidiy tushunish va yaratish va tuzish;

b) media matnlarining manbalarini, ularning siyosiy, ijtimoiy, tijorat yoki madaniy manfaatlarini va ularning mazmunini aniqlash;

c) media tomonidan tarqatiladigan media matnlari va qadriyatlarini tushuntirish;

d) o'z media matnlarini yaratish va tarqatish, tegishli media vositalarini tanlash va ularga qiziqqan auditoriyani topish;

e) qabul qilish va ishlab chiqarish uchun media vositalaridan bepul foydalanish.

Media ta'lim talabalarga media madaniyat olamiga moslashish, ommaviy axborot vositalari tilini o'zlashtirish, media matnlarni tahlil qilish va o'rganish va hokazolarga yordam berishni maqsad qilgan.

Bu sohaning taniqli mutaxassisi L.Masterman “mahoratli” va “estetik” yondashuvlarni noto'g'ri deb hisobladi va ularni rad etdi va har qanday mediamatnlarga nisbatan auditoriyaning “tanqidiy fikrlash”ini rivojlantirish asosida o'zining mediasavodxonligi paradigmasini taklif qildi. Xususan, tadqiqot uchun to'rtta muhim yo'nalishni aniqladi:

- media sohasida mualliflik, egalik va nazorat;
- media matnning ta'sirini topish usullari (ya'ni, axborotni kodlash usullari);
- atrofda voqelikni media yordamida qayta ko'rsatish;
- media auditoriyasi.

Bu yerda quyida sanab o'tilgan L.Masterman tomonidan ishlab chiqilgan mediasavodxonlikning 18 tamoyili inobatga olingan. Ular:

1) mediasavodxonlik - bu demokratik jamiyatning ko'plab ijtimoiy tuzilmalari bilan bog'liq bo'lgan jiddiy va muhim bilim sohasi;

2) Mediasavodxonlikning asosiy tushunchasi - qayta tushunish, qayta tanishtirish. Media voqelikni aks ettirmaydi, uni belgilar va sivollar yordamida qayta talqin qiladi.

3) Mediasavodxonlik umrbod davom etadigan jarayondir. Lekin talabalar media ta'lim uchun asosiy auditoriya hisoblanadi;

4) media-ta'limning maqsadlari nafaqat tanqidiy fikrlashni tarbiyalash, balki tanqidiy avtonomiyani rivojlantirishdir;

5) mediasavodxonlik tadqiqot jarayonidir;

6) mediasavodxonlik dolzarb, u keng mafkuraviy va tarixiy kontekstda “bu yerda va hozir” tushunchalarini qamrab oladi;

7) mediasavodxonlikning asosiy tushunchalari, muqobil mazmunnan ko'ra ko'proq tahliliy vositadir;

8) медиабілімде мазмұн дегеніміз, нұсқалы сараптамалық құралдарды дамыту болып табылады;

9) media-ta'lim samaradorligini ikkita mezon bo'yicha baholash mumkin: o'quvchilarning tanqidiy fikrlashni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyati va media ga nisbatan bildirgan majburiyatlari va motivatsiyalari soni;

10) O'quvchilarning mediasavodxonligini eng yaxshi baholash - ularning o'z-o'zini baholashidir;

11) media-ta'lim o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirishga intiladi, ularga fikrlash va muloqot qilish imkoniyatini beradi;

12) media-ta'lim, birinchi navbatda, bahs-munozara emas, balki dialog (V.S.Biblerning "madaniyatlar muloqoti" ta'lim paradigmasi bilan inventarizatsiya);

13) Media ta'limi, birinchi navbatda, faol va ochiq, demokratik pedagoglarni yetishtirishga qaratilgan. Xulosa qilib aytganda, mediasavodxonlik - bu ishlarni amalga oshirishning ko'plab yangi usullari va ularni yangi sohalarida qo'llash;

14) media-ta'lim hamkorlikda, ko'pincha guruhlarda o'rganishga qaratilgan;

15) mediata'lim "amaliy tanqid" va "tanqidiy amaliyot"dan iborat;

16) mediata'lim ota-onalar, media sohasining mahoratli xodimlari va pedagoglarning o'zaro hamkorligini nazarda tutadi;

17) mediasavodxonlik davom etayotgan o'zgarishlar bilan bog'liq;

18) Media tadqiqotlari alohida sohadir.

Taklif etilayotgan tamoyillar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar yuqorida aytib o'tilgan bilimlarning barchasini bermayaptilar yoki yoshlarning o'zlari o'rganish imkoniyati kam. Olimning fikricha, mediasavodxonlik bu mediamadaniyat asarlarini baholash jarayoni emas, balki ularni o'rganish jarayonidir: "O'qituvchilar ham, o'quvchilar ham bir-biriga saboq berishi, birgalikda izlanishlari mumkin bo'lgan muloqotning yangi usullarini ishlab chiqish zarur".»

Ushbu mulohazalardan xulosa qilamizki, pedagogik e'tiborda asosiy maqsadni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak: yoshlarning media matnlari, ular qanday va kimning manfaati uchun ishlab chiqarilganligi, qanday tashkil etilganligi, nimani anglatishi, voqelikni qanday aks ettirishi va bu taqdimot qanday "tomoshabinlar tomonidan o'qilishi" haqidagi tushunchalarini rivojlantirishga olib keladigan yo'lni osonlashtirish.

Mediasavodxonlik V.S.Bibler kontseptsiyasiga ko'ra, tanqidiy so'rov va dialogga asoslanadi, ya'ni o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati orqali o'zlashtirilgan yangi bilimdir.

YUNESKO materiallarida media-ta'lim quyidagicha ta'riflanadi: ommaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanishda nazariy va amaliy ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan umumiy pedagogik ta'limning bir qismi. 2002-yilda

YuNESKO tomonidan o'tkazilgan xalqaro konferensiyada mediasavodxonlik har qanday davlatdagi har bir shaxsning axborot olish huquqi va o'zini ifoda etish erkinligi sifatida belgilandi. Har bir mamlakatda ushbu kontseptsiyaga yondashuvlar xilma-xilligini inobatga olgan holda, bu bilimlarni imkon qadar milliy o'quv dasturlari, qo'shimcha ta'lim va mustaqil ta'limga kiritish tavsiya etiladi.

Xulosa qilishimiz mumkinki, mediata'limning asosiy vazifasi yosh avlodni axborot jamiyatida yashashga tayyorlash, uni anglash, uning psixikaga ta'sirini anglash, undan himoyalaniish yo'llarini o'rgatishdir. Mediasavodxonlikni shartli ravishda quyidagi uch yo'nalishga bo'lish mumkin: bo'lajak mutaxassislarni (jurnalistlar, ssenariynavislar, rejissyorlar, operatorlar, aktyorlar, kintotanqidchilar va boshqalar) tarbiyalash; bo'lajak media o'qituvchilari; o'quvchilar va talabalarning umumiy ta'limining bir qismi sifatida. Biz ko'rib chiqayotgan masala ushbu uchinchi sohaga to'g'ri keladi, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ABAYIOTLAR:

1. Masterman L. Teaching the Media. Routledge. (1997).
2. UNESCO Grünwald Declaration on Media Education. International Media Literacy Conference. (2002).
3. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Polity Press. (2003).
4. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Corwin Press. (2011).
5. Усмонова Н. Медиа саводхонлик ва ўқитувчи компетенцияси. Та'лим ва Innovatsiya журнали, №4. (2020).
6. Қўргонтепаева М. Пандемия даврида ахборот оқими ва фуқаролик онги. Жамият ва билим, №2. (2023).
7. ЮНЕСКО. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. (2011).
8. Bibler V. S. The Foundations of the Philosophy of Dialogue. Moscow. (1991).

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODLARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Avazov G'.B.

*Termiz davlat pedagogika instituti texnologiya va geografiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kreativ kompetentsiya, texnologiya fani o'qituvchisi, innovatsion pedagogika, aktiv o'quv metodlari, dizayn fikrlash, loyiha asosidagi o'rganish, emotsional intellekt.

Ключевые слова: творческая компетентность, учитель технологии, инновационная педагогика, активные методы обучения, дизайн-мышление, проектное обучение, эмоциональный интеллект.

Key words: creative competence, technology teacher, innovative pedagogy, active teaching methods, design thinking, project-based learning, emotional intelligence.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning professional malakasi va shaxsiy kompetentsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, texnologiya fani o'qituvchilarining kreativ kompetentsiyasini rivojlantirish ularning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarurdir. Kreativ kompetentsiya o'qituvchilarga innovatsion metodlar qo'llash, o'quv jarayonini samarali tashkil etish va o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu maqolada, kelajakdagi texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kreativ kompetentsiyani rivojlantirish metodlarining pedagogik-psixologik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В современной системе образования большое значение имеет профессиональная квалификация и личностная компетентность педагогов. В частности, развитие творческой компетентности учителей технологии необходимо для их успеха в профессиональной деятельности. Творческая компетентность позволяет педагогам использовать инновационные методы, эффективно организовывать учебный процесс, развивать способность учащихся творчески мыслить. В данной статье анализируются педагогические и психологические возможности методов развития творческой компетентности при подготовке будущих учителей технологии к профессиональной деятельности.

SUMMARY:

In the modern education system, the professional qualification and personal competence of teachers are of great importance. In particular, the development of creative competence of technology teachers is necessary for their success in their professional activities. Creative competence allows teachers to use innovative methods, effectively organize the educational process, and develop

students' ability to think creatively. This article analyzes the pedagogical and psychological possibilities of creative competence development methods in the preparation of future technology teachers for professional activities.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida global miqyosda o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish va zamonaviy o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Texnologiya fanining o'qitilishi, faqatgina nazariy bilimlar yetkazish emas, balki o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda zamonaviy muammolarni yechish uchun zarur bo'lgan innovatsion yondashuvlarni shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kreativ kompetentsiyani rivojlantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kreativ kompetentsiya - bu shaxsning muammolarni yechishda ijodkorlik bilan yondashishi, yangilik yaratish va samarali usullarni ishlab chiqish qobiliyatidir.

Zamonaviy texnologiyalar va ularning ta'limdagi qo'llanilishi sharoitida, o'qituvchilardan faqatgina bilimli bo'lish emas, balki o'z bilimi va tajribasini ijodiy tarzda tatbiq eta olish ham talab qilinadi. Bunda pedagogik-psixologik yondashuvlar va innovatsion metodlarning ahamiyati katta. Ta'lim jarayonida kreativ kompetentsiyani rivojlantirish o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirish bilan birga, ularning muammoli vaziyatlarni hal qilishda o'ziga xos va samarali yondashuvlarni ishlab chiqishiga xizmat qiladi. Bu esa, texnologiya fani o'qituvchilarining nafaqat kasbiy mahoratini oshiradi, balki ularning o'quvchilar bilan samarali pedagogik munosabatlarini shakllantiradi. Ushbu maqola bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kreativ kompetentsiyasini rivojlantirish uchun mo'ljallangan metodlarning pedagogik va psixologik imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kreativ yondashuvlar va o'quv jarayonida ijodiy usullardan foydalanishning afzalliklari va ularning o'qituvchilar faoliyatidagi o'rni keng yoritiladi. O'z navbatida, ta'limda kreativ kompetentsiyani shakllantirish va rivojlantirish masalasiga milliy va xalqaro tajriba asosida yondashib, bo'lajak o'qituvchilarning professional va shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladigan tavsiyalar beriladi. Shu bilan birga, kreativ kompetentsiyani rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar va yondashuvlarning psixologik asoslari ham chuqur tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Kelajakdagi texnologiya fani o'qituvchilarini kreativ kompetentsiyani rivojlantirish masalasi bo'yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar turli pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida amalga oshirilgan. Ushbu

tahlil jarayonida mavzuga oid adabiyotlarni quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'rganamiz:

Guilford (1950) ijodiylikni shaxsning muhim psixologik sifati sifatida ta'riflab, uni yangi g'oyalar yaratish va muammolarni noan'anaviy usullar bilan hal qilish qobiliyati sifatida ko'rsatgan. Uning tadqiqotlari kreativ fikrlashning komponentlarini, masalan, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va fluensiyani aniqlashga qaratilgan.

Runco va Jaeger (2012) kreativlikni zamonaviy ta'lim jarayonida asosiy kompetentsiyalardan biri deb hisoblaydi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kreativ kompetentsiyaga ega o'qituvchilar o'quvchilarda yangi bilimlarni izlashga qiziqish uyg'otadi.

O'zbekistonlik olimlar orasida Gulomov (2020) kreativ kompetentsiyaning o'quv jarayonidagi ahamiyatini o'rganib, uni pedagogik jarayonning ajralmas qismi deb ta'kidlagan. Uning tadqiqotlarida kreativ kompetentsiya o'qituvchilarning innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatlarini ochib beruvchi sifat sifatida qaraladi.

Vygotskiy (1978) o'quv jarayonida ijodiylikni rivojlantirishga alohida urg'u bergan va shaxsning ijtimoiy muhit bilan muloqoti ijodiy fikrlashni shakllantirishda muhim omil ekanligini ta'kidlagan.

Miller (2015) texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida loyiha asosida o'qitish va dizayn fikrlash metodologiyasini qo'llash ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda samarador ekanligini ko'rsatgan.

Islomova (2018) texnologiya fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlarning o'rnini o'rgangan. U, ayniqsa, texnologik loyihalash va gamifikatsiyaning o'quv jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdagi ahamiyatini qayd etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot kelajakdagi texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyatiga tayyorlanish jarayonida kreativ kompetentsiyasini rivojlantirish metodlarining pedagogik-psixologik imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirgan kombinatsiyalangan metodologiya qo'llanildi, bu esa natijalar ishonchligi va to'liqligini ta'minlashga imkon berdi. Tadqiqot dizayni eksperimental asosda tashkil etilib, o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini baholash uchun keng qamrovli ma'lumotlarni yig'ishga imkon yaratdi. Miqdoriy tadqiqot qismi uchun 150 ta texnologiya fani o'qituvchisi o'rtasida standartlashtirilgan anketalar o'tkazildi. Anketa savollari kreativ kompetentsiyaning turli komponentlarini baholashga qaratilgan bo'lib, ularda innovatsion fikrlash, muammolarni yechim topish qobiliyati, ijodiy metodlarni qo'llash va o'quvchilarning kreativligini rivojlantirish kabi aspektlar mavjud

edi. Likert shkali yordamida baholash tizimi (1 - juda past, 5 - juda yuqori) qo'llanildi, bu orqali o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasi darajasi aniq ko'rsatilishi mumkin bo'ldi.

Sifatli tadqiqot qismi uchun esa, miqdoriy tadqiqotdan keyin 20 ta o'qituvchi bilan chuqur intervyular olib borildi. Intervyularning maqsadi anketalarda olingan natijalarni yanada chuqurroq tahlil qilish, o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda duch keladigan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlarni aniqlash edi. Intervyu savollari ochiq bo'lib, o'qituvchilarning shaxsiy tajribalari, qo'llagan metodlari, motivatsiya va pedagogik-psixologik omillar haqida ma'lumot olishga yo'naltirilgan edi.

Tadqiqotning nazariy qismi mavjud adabiyotlar, ilmiy maqolalar va ilg'or tajribalarni tahlil qilish orqali amalga oshirildi. Bu orqali kreativ kompetentsiyaning nazariy asoslari, uning ahamiyati va rivojlantirish metodlari haqida chuqur tushuncha hosil qilindi. Tadqiqotda qatnashuvchi sifatida O'zbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan texnologiya fani o'qituvchilari tanlandi. Anketalash uchun 150 ta o'qituvchi tanlab olindi, ular orasida maktab va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida ishlovchi o'qituvchilar bo'ldi. Intervyu uchun esa 20 ta o'qituvchi tasodifiy tanlandi, ular anketada yuqori va o'rta darajadagi kreativ kompetentsiya ko'rsatkichlariga ega bo'lishi ta'minlandi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy ta'lim tizimi tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda, ayniqsa texnologiya fanlari sohasida yangiliklar va innovatsiyalar doimiy ravishda joriy etilmoqda. Bu jarayon o'qituvchilardan nafaqat texnik bilim va ko'nikmalarni egallash, balki ularni o'quv jarayonida samarali va ijodiy tarzda qo'llay olish qobiliyatini ham talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, kelajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kreativ kompetentsiyaning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ kompetentsiya – bu shaxsning yangi va innovatsion g'oyalar yaratish, ularni amalga oshirish, muammolarni yechim topishda ijodiy yondashuvlarni qo'llash qobiliyatidir. Texnologiya fanlari o'qituvchilari uchun bu kompetentsiya, o'z navbatida, darslarni interaktiv, qiziqarli va samarali tashkil etish, o'quvchilarning texnologik savodxonligini oshirish va ularni kelajakdagi texnologik talablarga tayyorlashda asosiy rol o'ynaydi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ta'lim jarayonida keng qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ularning ehtiyojlari va qobiliyatlari ham, shuningdek, o'qituvchilarning malakasi ham bu o'zgarishlarga moslashishni talab qiladi. Texnologiya fani o'qituvchilari o'zlarining pedagogik va psixologik

kompetentsiyalarini doimiy ravishda yangilab borishlari, innovatsion metodlarni o'zlashtirishlari va ularni amaliyotda qo'llashlari zarur. Shuningdek, globalizatsiya jarayonlari va 4 sanoat inqilobi ta'lim tizimida yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Bu talablar o'qituvchilardan yanada yuqori darajadagi ijodiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatini, hamda o'zaro muloqot va hamkorlikda ishlash qobiliyatini talab qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning emotsional intellekti va motivatsiyasi ularning professional o'sishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ kompetentsiyasi yuqori bo'lgan o'qituvchilar o'quvchilarning bilim olish jarayoniga yanada faol ishtirok etishlariga, ularda mustaqil fikrlash va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Masalan, anketalar asosida o'tkazilgan tadqiqotlarda o'qituvchilarning 30% i yuqori darajada, 50% i o'rta darajada va 20% i past darajada kreativ kompetentsiyaga ega ekanligi aniqlangan. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'qituvchilar kreativ kompetentsiyani rivojlantirishda qo'shimcha qo'llab-quvvatlash va metodik yordamga muhtoj. Tadqiqot davomida loyihaviy o'rganish va dizayn fikrlash metodlari eng yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Loyiha asosidagi o'rganish metodi 85% samaradorlik bilan, dizayn fikrlash esa 80% samaradorlik bilan o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda eng samarali usullar sifatida tan olindi. Bu metodlar o'quvchilarning mustaqil ishlashini, jamoaviy ish ko'nikmalarini va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Brainstorming va o'yin asosidagi o'qitish metodlari ham o'zlarining samaradorligini namoyish etdi, ular mos ravishda 75% va 65% samaradorlik ko'rsatdi. Bu metodlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish va darslarni interaktiv tarzda o'tkazishga yordam beradi.

Pedagogik-psixologik imkoniyatlar esa o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Emotsional intellekt va motivatsiya kreativ kompetentsiyani rivojlantirishda eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan omillar sifatida aniqlangan. Anketalarda emotsional intellektning kreativ kompetentsiya bilan korrelatsiya koeffitsienti 0.72, motivatsiyaning esa 0.68 bo'lib, ular o'qituvchilarning o'z ishiga bo'lgan munosabati va ichki motivatsiyasining yuqori darajada bo'lishi kreativ kompetentsiyani rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Individual yondashuv va innovatsion pedagogik yondashuvlar ham yuqori darajada korrelyatsiyaga ega bo'lib, o'qituvchilarning shaxsiy yondashuvlari va innovatsion metodlarni qo'llashlari kreativ kompetentsiyaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu natijalar ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishini

qo'llab-quvvatlash, ularni yangi metodlar bilan tanishtirish va motivatsiyasini oshirishning zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik-psixologik imkoniyatlarni kuchaytirish o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini yanada rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilarning emotsional barqarorligini oshirish, stressni boshqarish, ijobiy munosabatlarni shakllantirish va samarali muloqotni o'rnatish ularning professional faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Bunday psixologik qo'llab-quvvatlash o'qituvchilarning kasbiy o'sishida va kreativ yondashuvlarni qo'llashda ularga yordam beradi. O'qituvchilarning individual yondashuvi, ya'ni har bir o'quvchining qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashgan o'quv rejalarini ishlab chiqish, ularning o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish va ularga maksimal darajada yordam berish imkonini yaratadi.

Grafik va jadval ma'lumotlari asosida, loyihaviy o'rganish va dizayn fikrlash metodlari o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda eng yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi. Bu metodlar o'qituvchilarga innovatsion yondashuvlarni qo'llash, muammolarni tizimli tahlil qilish va ijodiy yechimlar topishda yordam beradi. Bundan tashqari, o'yin asosidagi o'qitish metodlari ham o'quvchilarning qiziqishini oshirish va darslarga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirishda samarali vosita sifatida ko'rsatiladi. Pedagogik-psixologik imkoniyatlarni kuchaytirish orqali o'qituvchilar o'zlarining professional o'sishini ta'minlashlari va kreativ kompetentsiyalarini yanada rivojlantirishlari mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari kelajakdagi texnologiya fani o'qituvchilarining kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini chuqur o'rganishga imkon berdi. Bu jarayonda loyiha asosidagi o'rganish va dizayn fikrlash metodlari eng yuqori samaradorlik ko'rsatdi, bu esa ularning o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Loyiha asosidagi o'rganish metodi 85% samaradorlik bilan, dizayn fikrlash esa 80% samaradorlik bilan o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini oshirishda eng samarali usullar sifatida ajralib turadi. Bu metodlar o'qituvchilarga nafaqat o'z bilim va ko'nikmalarini yangilash, balki ularni innovatsion tarzda qo'llash imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning texnologik savodxonligini oshirish va ularni zamonaviy talablarga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Brainstorming va o'yin asosidagi o'qitish metodlari ham ijobiy natijalarga erishdi, ularning samaradorligi mos ravishda 75% va 65% bo'lib, bu metodlarning o'quvchilarning qiziqishini oshirish va darslarni interaktiv tarzda

o'tkazishda samarali ekanligini ko'rsatadi. Bu natijalar, o'qituvchilarning dars jarayonini qiziqarli va faol o'tkazishlari orqali o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishlari mumkinligini isbotlaydi. Pedagogik-psixologik imkoniyatlar, ayniqsa emotsional intellekt va motivatsiya, o'qituvchilarning kreativ kompetentsiyasini rivojlantirishda muhim omil ekanligi aniqlangan.

Emotsional intellektning kreativ kompetentsiya bilan yuqori korrelatsiya koeffitsienti (0.72) va motivatsiyaning (0.68) bu boradagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchilarning o'z ishiga bo'lgan ijobiy munosabati va ichki motivatsiyasi ularning kreativ qobiliyatlarini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Shu bilan birga, individual yondashuv va innovatsion pedagogik yondashuvlar ham yuqori darajada korrelyatsiyaga ega bo'lib, o'qituvchilarning shaxsiy yondashuvlari va innovatsion metodlarni qo'llashlari kreativ kompetentsiyaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu natijalar, ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularni yangi metodlar bilan tanishtirish va motivatsiyasini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Avazov G'. B. (2024). "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi." So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 7-jild 1-son respublika ilmiy-uslubiy jurnali.
2. Avazov G'. B. (2023). "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kreativ kompetentligi" "Innovative Academy RSC".
3. Gulomov A. (2020). Kreativ Kompetentsiya: Nazariy va Amaliy Yondashuvlar. Toshkent: O'zbek Davlat Universiteti Nashriyoti.
4. Islomova M. (2018). Texnologiya Fanini O'qitishda Innovatsion Metodlar. Samarqand: Samarkand State University Publishing.
5. Rahimov B. (2019). Pedagogik Psixologiya Asoslari. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Universiteti Nashriyoti.
6. Nurmatov D. (2021). O'yin Asosidagi O'qitish va Uning Ta'limdagi O'rni. Toshkent: Ta'lim NDTU.
7. Runco M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The Standard Definition of Creativity. Creativity Research Journal, 24(1), 92-96.
8. Guilford J. P. (1950). Creativity. American Psychologist, 5(9), 444-454.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Alkarova F.N.

*A.Avloniy nomidagi PMMI, "Ijtimoiy va amaliy fanlar" bo'limi,
bosh mutaxassis, p.f.f.d.(PhD)*

Tayanch so'zlar: texnologiya ta'limi, uzluksiz kasbiy rivojlanish, malaka oshirish, pedagogik innovatsiyalar, xalqaro tajriba, metodik ta'minot, STEM, raqamli ta'lim.

Ключевые слова: технологическое образование, непрерывное профессиональное развитие, повышение квалификации, педагогические инновации, международный опыт, методическое обеспечение, STEM, цифровое образование.

Key words: technology education, professional development, advanced training, pedagogical innovations, international experience, methodological support, STEM, digital education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida texnologiya fani o'qituvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida ularning uzluksiz kasbiy rivojlanish ehtiyojlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida o'qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish, zamonaviy pedagogik metodlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ehtiyojlari o'rganiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar bilan taqqoslash o'tkazilib, texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются результаты опроса среди учителей технологии в общеобразовательных школах, проведенного с целью изучения их потребностей в непрерывном профессиональном развитии. На основе результатов исследования выявляются потребности учителей в повышении технологической грамотности, освоении современных педагогических методов и внедрении инновационных технологий в образовательный процесс. Кроме того, проводится сравнительный анализ с международным опытом, а также предлагаются практические рекомендации по совершенствованию стратегий профессионального развития учителей технологии.

SUMMARY:

This article analyzes the results of a survey conducted among technology teachers in general education schools to study their needs for continuous professional development. Based on the survey results, the study examines teachers' needs for improving technological literacy, mastering modern pedagogical methods, and integrating innovative technologies into the educational process. Additionally, a comparative analysis with international experience is carried out, and practical

recommendations are proposed to enhance professional development strategies for technology teachers.

Kirish. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida texnologiya fanining o'qitilishi ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. XXI asrda texnologik taraqqiyotning jadal rivojlanishi yosh avloddan kasbiy ko'nikmalarni puxta shakllantirishni, ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etmoqda. Ushbu talablarni samarali amalga oshirish esa, birinchi navbatda, umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, ayniqsa texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirishga, zamonaviy pedagogik metodlarni egallashiga va ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni keng qo'llashiga bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-sonli qarori hamda ushbu qaror asosida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi 246-son buyrug'ida pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilab berildi. Jumladan, umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun "Kasbiy rivojlanish kuni" va "Kasbiy rivojlanish soati" tadbirlari joriy etilib, pedagoglarning muntazam ravishda malaka oshirishlari, yangi ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirishlari va ilg'or metodlarni amaliyotga tatbiq etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Ammodastlabki tahlillar va texnologiya fani o'qituvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnomalar natijalariga ko'ra, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi uchun yaratilgan sharoitlar hali talab darajasida emasligi aniqlangan. Bu esa mavjud muammolarni chuqur o'rganish hamda sohani yanada rivojlantirish uchun zarur amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatmoqda.

Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi ta'lim sifati va innovatsion yondashuvlarni samarali joriy etishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, AQSh, Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya kabi ilg'or davlatlarda bu borada yaxshi shakllangan tizimlar mavjud. Ushbu mamlakatlarda o'qituvchilarni doimiy ravishda qo'llab-quvvatlash, ularning kasbiy mahoratini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish uchun turli strategiyalar ishlab chiqilgan.

AQShda o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri – Professional Learning Communities (PLC), ya'ni "Kasbiy ta'lim hamjamiyatlari"dir. Bu hamjamiyatlar doirasida o'qituvchilar bir-birlari bilan tajriba almashadilar, yangi metodlarni muhokama qiladilar va o'z kasbiy rivojlanishlarini rejalashtiradilar.

Shuningdek, AQShda STEM ta'limiga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, pedagoglar uchun NASA, Google, Microsoft kabi yirik kompaniyalar va ilmiy markazlar tomonidan maxsus o'quv dasturlari va grantlar taklif etiladi. Teach for America va National Board for Professional Teaching Standards (NBPTS) kabi tashkilotlar esa o'qituvchilarni malaka oshirish va sertifikatlashtirish jarayonlarida qo'llab-quvvatlaydi.

Finlyandiya ta'lim tizimi dunyodagi eng ilg'or tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu yerdagi asosiy yondashuv – o'qituvchining akademik va kasbiy erkinligini ta'minlashdir. Finlyandiyada o'qituvchilar magistratura darajasiga ega bo'lishlari shart bo'lib, oliy ta'limda chuqur pedagogik tayyorgarlikdan o'tadilar. O'qituvchilar akademiyalari va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan doimiy kasbiy rivojlanish markazlari orqali malaka oshiradilar, STEM va raqamli ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish bo'yicha turli grant dasturlarida ishtirok etishlari mumkin.

Finlyandiyada o'qituvchilar dars jarayonida yuqori mustaqillikka ega bo'lib, ta'lim jarayonini o'z uslub va metodlariga mos ravishda tashkil etish huquqiga egalar. Davlat va ta'lim muassasalari esa pedagoglarga muntazam malaka oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Germaniyada o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi dual ta'lim tizimi bilan bog'liq. Ushbu tizim doirasida o'qituvchilar universitetlarda pedagogik ta'lim olish bilan birga maktablarda amaliyot o'tashadi;

"Referendariat" (internatura) tizimi mavjud bo'lib, bu jarayonda pedagoglar o'z mutaxassisligi bo'yicha 1,5-2 yil davomida maxsus nazorat ostida tajriba orttiradilar;

Davlat tomonidan o'qituvchilar uchun professional rivojlanish institutlari tashkil etilgan bo'lib, bu yerda doimiy malaka oshirish kurslari o'tkaziladi.

Germaniya maktablarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va STEM yo'nalishlarini rivojlantirish uchun Max Planck instituti, Fraunhofer jamiyati va Siemens Fondi kabi tashkilotlar o'qituvchilarga maxsus seminarlar va treninglar taklif qiladi.

Janubiy Koreya ta'lim tizimi yuqori natijalarga erishishi bilan tanilgan. Bu davlatda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi quyidagi omillar orqali qo'llab-quvvatlanadi:

Intensiv pedagogik treninglar: har bir o'qituvchi muntazam ravishda kasbiy rivojlanish kurslarida qatnashishi shart;

Raqamli ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish: davlat tomonidan maxsus grantlar ajratilib, o'qituvchilar sun'iy intellekt, kodlash, robototexnika va STEM yo'nalishlarida malaka oshirishga yo'naltiriladi;

"Master Teacher" tizimi: tajribali pedagoglar yosh o'qituvchilarga murabbiylik qilib, ularga ilg'or metodlarni o'rgatadilar.

Janubiy Koreyada o'qituvchilarga yuqori maosh va imtiyozlar berilgan bo'lib, bu kasbni nufuzli qiladi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun Korea Education & Research Information Service (KERIS) kabi tashkilotlar tomonidan bepul onlayn kurslar va treninglar taqdim etiladi.

Ushbu maqolada umumta'lim maktablari texnologiya fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishiga oid mavjud muammolar tahlil qilinib, xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali pedagogik jarayon samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotning ilmiy yangiligi ham aynan pedagoglarning kasbiy rivojlanishidagi mavjud muammolarning kompleks tarzda tahlil qilinishida, xalqaro ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish hamda aniq amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari asosida olingan ilmiy asoslangan xulosalar umumta'lim maktablari pedagoglarining kasbiy salohiyatini oshirishga, yoshlarning texnologik va innovatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi va shu orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shishga imkon beradi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili va metodologiya. XXI asrda texnologiya ta'limining dolzarbligi kun sayin ortib bormoqda. Bu jarayon o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar, balki hayotda qo'llash mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, STEM va raqamli innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali yosh avlodning texnologik savodxonligini oshirish global miqyosdagi ustuvor yo'nalishga aylandi. Mazkur yo'nalishda AQSh, Germaniya, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlar tajribasi alohida e'tiborga molik bo'lib, ushbu davlatlarda texnologiya ta'limi amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, kreativ fikrlashni shakllantirish va innovatsion loyihalarni boshqarish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologiya fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi uchun quyidagi asosiy kompetensiyalar talab etiladi:

- Raqamli texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalari – ta'lim jarayonida zamonaviy dasturiy ta'minot, raqamli platformalar va interfaol resurslardan samarali foydalanish;
- Innovatsion pedagogik metodlarni egallash – loyiha asosidagi ta'lim (Project-based learning), muammoli ta'lim (Problem-based learning),

differensial yondashuv va kreativ pedagogika tamoyillarini amaliyotga joriy etish;

- Kasbiy rivojlanishga doimiy tayyorlik – muntazam ravishda xalqaro tajribalarni o‘zlashtirish, malaka oshirish tadbirlarida faol qatnashish va uzluksiz ta’lim kurslaridan samarali foydalanish;
- Amaliy yondashuv – laboratoriya va amaliy-tajriba ishlari orqali o‘quvchilarda real hayotiy vazifalarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

O‘zbekiston ta’lim tizimida mazkur masalalar bo‘yicha olib borilgan tahlillar natijasida quyidagi jihatlar aniqlangan bo‘lib, ularni rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi:

- Texnologik infratuzilmani rivojlantirish va material-texnik bazani mustahkamlash – maktablarni zamonaviy texnik jihozlar bilan ta’minlash va ulardan samarali foydalanish bo‘yicha o‘qituvchilarning ko‘nikmalarini shakllantirish;
- Metodik ta’minotni kuchaytirish – o‘qituvchilar uchun zamonaviy va innovatsion metodik qo‘llanmalar, dars ishlanmalari hamda raqamli resurslarni yaratish;
- Pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga tizimli yondashuv – pedagoglarning muntazam seminar, vebinar va malaka oshirish kurslarida ishtirokini ta’minlash.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ldi:

So‘rovnoma – umumta’lim maktablaridagi texnologiya fani o‘qituvchilari orasida so‘rovnoma o‘tkazilib, ularning kasbiy rivojlanish ehtiyojlari aniqlandi;

Statistik va analitik tahlil – olingan ma’lumotlar statistik usullar yordamida qayta ishlanib, natijalar grafik va diagrammalar shaklida taqdim etildi;

Xalqaro tajribani o‘rganish va mahalliyashtirish – rivojlangan mamlakatlardagi ilg‘or pedagogik tajribalar, xususan, STEM va raqamli ta’lim amaliyotlari o‘rganildi hamda mahalliy sharoitlarga moslashtirish yo‘llari aniqlab olindi.

Natijalarni umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish – olingan natijalar asosida texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanish ehtiyojlari tahlil qilinib, ularni hal qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot davomida texnologiya fani o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishidagi mavjud muammolar aniqlandi va ularni yechish bo‘yicha kompleks yondashuv zarurligi asoslandi. Kelgusida o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi, innovatsion pedagogik metodlarni joriy etish hamda kasbiy

rivojlanish mexanizmlarini chuqurroq tadqiq etish va rivojlantirish lozimligi ta'kidlandi. Ayniqsa, "Kasbiy rivojlanish kuni" va "Kasbiy rivojlanish soati" tadbirlarini samarali tashkil qilish hamda ularning amaliy yo'naltirilganligini oshirish masalalari alohida urg'ulandi.

Muhokama va natijalar. Texnologiya fanini o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarning texnologik savodxonligini shakllantirish, ularning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan boyitish, mustaqil fikrlash va innovatsion loyihalarni amalga oshirish qobiliyatini rivojlantirishdan iboratdir. Ayniqsa, bugungi kunda integrativ yondashuv asosida texnologiya fanining tabiiy va ijtimoiy fanlar bilan bog'liqligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining umumiy o'rta ta'lim milliy o'quv dasturida texnologiya fanini o'qitishda quyidagi jihatlar asos qilib olingan:

- Amaliy fanlarning integratsiyasi va o'zaro bog'liqligini kuchaytirish;
- O'quvchilarning texnologik tafakkurini rivojlantirish bo'yicha metodik ko'rsatmalar;
- Amaliy faoliyat, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi tayanch kompetensiyalarni shakllantirishga alohida urg'u berish;
- O'quvchilarning texnologik tayyorgarligi bo'yicha aniq talablar belgilash.

Tadqiqot davomida texnologiya fani o'qituvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnoma shuni ko'rsatdiki, pedagoglar ta'lim jarayonida o'quvchilarda texnologik tafakkurni shakllantirishda quyidagi asosiy muammolarga duch kelmoqdalar:

O'quv dasturlarining zamonaviy talablar bilan mos emasligi – ko'plab dasturlar amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishdan ko'ra nazariy bilimlarga ko'proq e'tibor qaratadi. Bu esa o'quvchilar uchun amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatlarini cheklaydi;

Texnologik vositalarning yetishmasligi – aksariyat maktablarda zamonaviy texnik jihozlar, laboratoriyalar va raqamli ta'lim vositalari yetarli emas yoki mavjud vositalar eskirgan;

Malaka oshirish kurslari amaliy mazmunining yetarli emasligi – pedagoglarning aksariyati nazariy bilimlardan ko'ra amaliy mashg'ulotlarga asoslangan malaka oshirish dasturlarini afzal ko'rishadi;

Pedagoglarning zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish ko'nikmalarining yetarli emasligi – STEAM, loyiha asosida ta'lim va raqamli texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha treninglar yetarli emas;

Xalqaro tajribalarning mahalliy sharoitga to'liq moslashtirilmasligi – STEM va raqamli ta'lim bo'yicha ilg'or xorijiy metodikalar mahalliy kontekstga to'liq tatbiq etilmagan.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi pedagogik jarayonning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun kelgusida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim deb topildi:

- O'quv dasturlarini doimiy ravishda modernizatsiya qilish zarur. Dasturlar innovatsion metodlar, xalqaro pedagogik tajribalar va zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalarini o'z ichiga olishi kerak;

- Texnologik infratuzilmani mustahkamlash – maktablarni zamonaviy texnologik vositalar bilan ta'minlash va ularni amaliyotga samarali joriy etish;

- Kasbiy rivojlanish tizimini muntazam va amaliy yo'nalishda tashkil etish – “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” kabi tadbirlarni yanada samarali tashkil qilish, o'qituvchilarni rag'batlantirish va ularga pedagogik amaliy tajribalarni taklif qilish.

- Xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish – STEM va raqamli ta'lim bo'yicha xalqaro ilg'or tajribalarni tizimli o'rganib, ularni mahalliy ta'lim muhitiga integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqot natijalari texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirish orqali, ta'lim sifatini yaxshilash hamda yoshlarning innovatsion fikrlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Shuningdek, kelajakda o'qituvchilarning raqamli savodxonligi va innovatsion pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishlari uchun maxsus dasturlar va treninglar tashkil etilishi zarurligi aniqlandi.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida texnologiya fanini samarali o'qitishning muhim sharti – pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishidir. Tadqiqot natijalari texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi pedagogik jarayonning sifatini oshirishga hamda o'quvchilarning texnologik savodxonligini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Ayniqsa, pedagoglarning “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarida muntazam va faol ishtirok etishi, ilg'or pedagogik tajribalarni egallashi hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etishi alohida ahamiyatga ega.

O'tkazilgan so'rovnomaga natijalariga ko'ra, texnologiya fani o'qituvchilarining aksariyati (75%) malaka oshirish kurslarining nazariy emas, balki amaliy mashg'ulotlarga asoslangan bo'lishini afzal ko'rishadi. Shuningdek, respondentlarning 60%i dars jarayonida zamonaviy axborot va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha qo'shimcha trening va kurslarni tashkil qilish zarurligini ta'kidladilar.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy rivojlanish tizimini ikki darajada tashkil etish tavsiya etiladi:

Yuksaltiruvchi kurslar – oliy va birinchi toifali pedagoglar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, bunda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni, innovatsion pedagogik usullarni chuqur o‘zlashtirish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borishga imkon beradigan kurslarni tashkil etish.

Rivojlantiruvchi kurslar – ikkinchi toifa va mutaxassis darajasidagi o‘qituvchilar uchun asosiy pedagogik kompetensiyalarni mustahkamlash, yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Kelajakda ushbu tavsiyalarni amaliyotga samarali tatbiq etish uchun maktablarni zamonaviy texnologik jihozlar bilan ta‘minlash, raqamli infratuzilmani mustahkamlash va pedagoglar uchun xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish asosida yangi o‘quv dasturlarini yaratish muhim vazifalar hisoblanadi. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga davlat va xususiy sektor hamkorligida yangi markazlar tashkil qilish orqali yanada keng imkoniyatlar yaratish zarur. Bu esa, o‘z navbatida, O‘zbekistonda texnologiya fanini o‘qitish sifatini tubdan oshirish va ta‘lim tizimini yangi bosqichga ko‘tarishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta‘limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2024-yil 21-iyundagi PQ–231-sonli qarori.
2. Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi “Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari o‘qituvchilari uchun “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini tashkil etish tartibi to‘g‘risida” 246-sonli buyrug‘i.
3. N.A.Muslimov va boshqalar. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2013.
4. D.K.Mo‘minova Bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchisining muhim kasbiy sifatlarini shakllantirishda raqamli ta‘lim muhitining ahamiyati. Ta‘lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022. 4.

БАСЛАҰЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI JASTAG'I BALALARDIŇ TAYANISH KOMPETENCIYALARIN QÁLIPILESTIRIWDE QARAQALPAQ XALIQ ERTEKLERINIŇ ÁHMIYETI

Klicheva Z.P.

*Dene tárbiya hám sport boyınsha qánigelerdi qayta tayarlaw
hám bilimin asırıw instituti Nókis filiali, "Sport psixologiyası,
social-gumanitar hám tábiyiy ilimiy pánler" kafedrası professorı, ps.i.k.*

Seitmuratova V.J.

TAFU "Mektepke shekemgi tálim metodikası" kafedrası úlken oqıtıwshısı

Таянч сўзлар: илк кадам дастури, карақалпоқ халқ эртаклари, компетенция, таянч компетенция, ижодий фикрлаш, мактабгача ёш, когнитив ривожланиш.

Ключевые слова: программа «Первый шаг», каракалпакские народные сказки, компетентность, базовая компетентность, творческое мышление, дошкольный возраст, когнитивное развитие.

Key words: "First Step" program, Karakalpak folk tales, competence, basic competence, creative thinking, preschool age, cognitive development.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактабгача болаларнинг уйлаши ва эркин фикрлашини ривожлантиришда карақалпоқ халқ эртакларининг тарбиявий аҳамияти тўғрисида сўз боради. Шунингдек эртакларнинг кичик ёшдаги болалар учун кичкина ҳикоя бўлиб қолмасдан, уларнинг дастлабки ҳаёлини, ижодий фикрлашини шакллантиришда асосий воситалардан бири эканлиги ифодаланган.

РЕЗЮМЕ:

В статье говорится о воспитательном значении каракалпакских народных сказок в развитии воображения и свободного мышления детей дошкольного возраста. Также утверждается, что сказки - это не просто маленькие истории для маленьких детей, а один из главных инструментов в формировании их первоначального воображения и творческого мышления.

SUMMARY:

The article discusses the educational significance of Karakalpak folk tales in developing imagination and free thinking in preschool children. It is also stated that fairy tales are not just short stories for small children, but one of the main tools in developing their initial imagination and creative thinking.

Kirisiw. Hár bir millettin jaratqan xalıq awız eki doretpeleri sol xalıqtın mádeniy-agartıwshılıq hám pedagogikalıq kóz-qarasların, qádiriyatların ózinde

sáwlelendirip qoymastan, millettiń milliy ideyasın, ruwxıylıgın saqlap qalıwda úlken áhmiyetke iye. Sonıń ishinde xalıqtıń óz perzentleri ushın jaratqan biybaha dúrdanaları yaǵnıy balalar xalıq awızeki dóretpeleri kishkentaylardı hár tárepleme rawajlandırıwda óziniń pákligi hám tábiyiyliǵı, tárbiyalıq tásirleri menen ata-analarǵa járdemshi qural sıpatında tanılıp kelmekte.

Balalardıń dúnyaǵa dáslepki kóz qarasların qalıplestiriw, qıyalın bayıtıw hám olardıń doretiwshilik oyın rawajlandırıwda erteklerdiń ayırıqsha ornı úlken. Mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın ertekler ájayıp sezimlerdi baǵıshlaytuǵın tájriybe dáregi bolıp, olar járdeminde balalar jaqsı hám jamandı, jaqsılıq hám jamanlıqtıń parqın, miyrimlilik hám miyrimtsizlik, ádalat hám ádalatsızlıq sıyaqlı sebep-aqibetlerdiń baylanısların túsiniwdi úyrenedi. Sonıń menen birge ertek etikalıq tárbiya beriwdiń de eń kúshli quralı esaplanadı. Erték arqalı bala jaqsılıq hám ádalat kúshine iseniwdi úyrenedi. Obrazlardıń hám syujettiń ápiwayılıǵına qaramastan, ertekler eń zárúrli nárseler haqqında gúrriń etedi: olar turmıstıń mánisin, insannıń jaqsı jasawı, murat – maqsetine erisiwi ushın dóretiwshilik oylawdıń mazmunı áhmiyetli ekenligi haqqında balaǵa túsiniq beredi.

Qaysı bir millettiń erteklerin alıp qarasaqta olardıń mazmunınan xalıqtıń danalıǵı, dóretiwshilik oylawı, ullı fantaziyası, qıyalı, jaqsılıq hám ádalatlıq haqqındaǵı oy-pikirlerin, haqıyqatǵóyiligin kóriw múmkin. Xalıqtıń óz erteklerinde jaratǵan ármanları hám qıyalları áyyemgi dáwirlerden baslap insandardıń dóretiwshiligin, kreativligin hám tábiyat, jámiyet penen óz-ara qatnasın sáwlelendiredi. Ásirese tábiyattıń sırların biliwge bolǵan umtılıwları xalıq erteklerinde keń ashıp kórsetilgen, bul bolsa insandardıń mudamı jańalıqqa, biliwge hám túsiniwge qumar bolıp jasaǵanların kórsetedi. Mısalı, qaraqalpaq folklor tanıwshı alım Q. Ayimbetovtıń aytıwına qaraǵanda: “Áyyemgi dáwirlerde insaniyat tábiyattıń sırların tushinip jetpesten tabiyattı qúdiretli dep oylap kóp ertekler jaratqan. Qıyalıy bolsa da barlıq dáwirlerde adamlar ushın kún keshiriwdi jeńillestiriwshshi, tabiyat sırların biliw sıyaqlı qızıǵıwlar bolǵan. Mısalı, adamlar otsız awqat pisse eken, uzaqtı kórsek eken, tiri haywanlar insandarda xızmet qılsa eken, aspanda ushsaq eken dep árman etken» dep jazadı [1]. Solay eken, bunnan málim bolıp turıptı, onda xalıqtıń qıyalın jaratqan ideyaları dóretiwshilik jetiklikke iye bolıp, búgingi zamanda texnikalardıń rawajlanıwı óz tastıyǵın tawıp atır.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı hár tárepleme rawajlandırıwda, durıs sóylewde, til baylıǵın asırıwda, kóz-qarasın bayıtıwda, dóretiwshilik qábiletin, oy-pikirin rawajlandırıwda, erkin hám kreativ pikirlewde jáne de olarda endi qalıplesip atırǵan tayanısh kompetenciyların rawajlandırıwda balalar

erkeklerinen paydalanıw zárúr áhmietke iye. 5-7 jas dáwiri balalar sóz baylıǵı ósiwiniń eń joqarı dárejege shıqqan dáwiri bolıp, bul waqıtta balalar erkin hám dóretiwsilik pikirlew qábiletine iye bolıwı, átirapındaǵı adamlar menen erkin pikirlesiwi, eliklew hám sózlerdi tez yadlap alıw qábiletleri joqarı dárejede rawajlanadı.

Ertek ádep-ikramlılıq tárbiya beriwdiń eń kúshli quralı esaplanadı. Ertek jaqsılıq hám ádalat kúshine iseniwdi úyretedi. Obrazlardıń hám syujettiń ápiwayılıǵına qaramastan, ertekler eń áhmietli nárseler haqqında gúrriń etedi: olar ómirdiń mánisi, jaqsılıq hám jamanlıq arasındǵı gúres haqqında sóz etedi, olarda ádep-ikramlılıq mánis jámlengen, sonlıqtan olardıń tárbiyalıq áhmiyeti júdá úlken [2]. Sonday-aq, ertek arqalı balada jámiyetlik sana, dúnya haqqındaǵı túsiniklerin qalıplestiriwge, úlkenlerge húrmet, kishilerge izzet kórsetiwdi úyrenedi.

Ertekler 6-7 jasar balalarǵa óz keleshegi ushın jańa ideyalardı oylap tabıw sıyaqlı ájayıp qábiletlerdi rawajlandırıw arqalı tayanış kompetenciyalardı qalıplestiriw máseleleri házirgi waqıtta tárbiyashılar hám ata-analar aldında turǵan eń áhmietli mashqalalardan biri bolıp esaplanadı.

Ertektiń ótkir, qızıqlı syujeti, waqıya rawajlanıwındaǵı ayrıqsha ájayıp jaǵday balalardı ózine tartadı, ondaǵı márt, kúshli, tapqır, dáwjúrek, shaqqan qaharmanlar, ertektiń ideyalıq baǵıtı, onda jaqsılıq kúshiniń - jaqsılıqtıń bärqulla jeńip shıǵıwı balalardıń dıqqatın ózine tartıp, olardı ózine qızıqtıradı [3].

K.D.Ushinskiy rus xalıq erteklerin xalıq pedagogikasınıń birinshi ayqın úlğileri dep atagan. Ol erteklerge xalıq pedagogikasınıń esteligi sıpatında qayıl qalǵan halda, xalıqtıń pedagogikalıq danışpanlıǵı menen hesh kim básekelese almaytuǵının jazadı [4].

Ertektiń pedagogikalıq qural sıpatındaǵı mánisin ańlap, sonı tán alıw kerek, eger balalarǵa birdey ádep-ikramlılıq pazıyletlerdi keminde mın máртебе tákirarlasaq ta, bul olar ushın báribir túsiniksiz, yaǵnıy, mánis mazmunı ańlanbaǵan bolıp qaladı, biraq olarǵa tap usı pikirge sinip ketken ertek aytıp berseniz, bala bunnan tolıqınlanıp, tańlanadı [5].

Erteklerdiń qunlılıǵı balanıń hár tárepleme ósiwine tásir kórsetiwinde. Ertekler balaǵa janajan úlke tábiyatı, adamlardıń miyneti hám turmısın, olardıń islep atırǵan isleri hám kórsetip atırǵan qaharmanlıqların jarıtıp beriwge xızmet etedi. Adamlardıń ishki dúnyasın sáwlelendirip, olardıń xarakterlerin, sezimlerin, is-háreketlerin, sonday-aq, súwretlengen hádiyselerge jazıwshınıń qatnasın kórsetip, kórkem ádebiyat shıǵarmaları balanı tolıqınlanıwǵa, shıǵarma qaharmanlarına ayanıwǵa yamasa olardı qaralawǵa iytermeleydi [6].

Tálim-tárbiya procesinde ertekten paydalanıw arqalı, balanıń unamsız minez-qulqınıń kórinisin dúzetiwińiz múmkin. Ertek terapiyasınıń maqseti:

- sezimlik stressti alıp taslaw;
- toparda isenimli oyun ortalıgın jaratıw;
- balalar ortasında shaxslar aralıq baylanıslardı ornatiw;
- balanıń ózine, óz qábiletine isenim sezimin rawajlandırıw;
- qatarları hám úlkenler menen sóylesiw kónlikpelerin rawajlandırıw [7].

Ertek tıńlap, bala sır hám waqıyalargá tolı sıyqırlı dúnyaǵa súngiydi. Bul balada ertek qaharmanına kúshli sezimdi qalıplestiriwge járdem beredi. Ertekterapiya balalardı basqa adamlar menen sóylesiwge úyretiw, sonday-aq, sóylewdi, joqarı aqılıy funkciyalardı: pikirlew, yad, kóz aldına keltiriwdi rawajlandıradı [8]. Demek, ilimiy tallawlarda keltirilgenindey erteklerdiń bala tárbiyasında roli júdá kúshli hám nátiyjeli esaplanadı eken, biz bunı mektepke shekemgi 6-7 jastaǵı balalardıń tayanış kompetenciýalarına qanday tásir etiw jolların da kórip shıǵamız.

Máseleniń qoyılıwı. Ózbekstan Respublikasında Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri ushın "Ilk qadam" mámleketlik bagdarlaması islep shıǵılǵan bolıp, onda mektepke shekemgi 6-7 jastaǵı balalardıń tayanış kompetenciýaları tómendegishe keltirilgen:

- Kommunikativ
- Jámiyetlik
- Jeke ("Men koncepciyasın jaratıw")
- Biliw [9].

Bul kompetenciýalardı balalarda qalıplestiriwde álbette erteklerdiń ornı sheksiz. Tárbiyashı bilim beriw procesinde, sabaqta, kúnnin ekinshi yarımında balalargá ertek aytıp beriw, olar menen soraw-juwaplar etiw, saxnalastırıw, hár túrli metodikalarda olardıń túsiniklerin bekkemlew, multimedia usılında kórsetiw sıyaqlı bilim beriw formalarınń barlıǵı olardaǵı kompetenciýalardıń rawajlanıwına túrtki boladı. Máselen:

Kommunikativ kompetenciya - erteklerdi balalarga úyretiw tiykarında balalar óz ana tilinde sóz baylıǵın toplaydı hám bul sózlerdi adamlar menen sóylesiwde qollanadı. Átirapındaǵı adamlar menen mádeniyatlı múnásibette bolıw kónlikpesi qalıplesedi, ádep-ikramlılıq tárbiya normalarına iye boladı. Sonday-aq, balalarda gúrrinlesiw qábileti rawajlanadı. Ertektegi jaǵdaylardı tallaw arqalı sociallıq beyimlesiw ámelge asırıladı hám kommunikativlik rawajlanıw júzege keledi. Nátiyjede bala átirapındaǵı adamlar menen kirisimli sóylesiw sıyaqlı kommunikativ kompetenciyaǵa iye boladı.

Jámiyetlik kompetenciya - bunda balalar erktegi waqıyalardı óz oyında analizleydi, sintezleydi hám ózine kerekliyin qalıplestiredi. Erktegi sociallıq jaǵdaylardı óz sanasında kóz aldına keltiriwi menen, úlkenlerdi húrmetlew, dosları kewline jol tabıwdı, hár qıylı jaǵdayda adamlarǵa járdem beriw quwanışına hám qayǵısına sherik bolıwdı úyrenedi. Erktegi mashqalalı jaǵdaylardan shıǵıw jolları olardı, turmıstaǵı mashqalalardan qalay shıǵıwǵa úyretedi. Sonday-aq, úlken adamlardıń qanday minnetlemeleri bar ekenligin túsinedi hám bulardıń nátiyjesinde jámiyetlik sana qalıplesip baradı.

Jeke ("Men koncepciyasını qurıw") kompetenciya - bunda balanıń óz shaxsın rawajlandırıwı bolıp, erktegi qaharmanlardıń ózin-ózi qorgawı, maqseti jolında hár túrli mashqalalardı basınan ótkeriwi hám aldına qoyǵan maqsetine erisiwi sıyaqlı syujetler balalarda usı kompetenciyanı qalıplestiredi. 6-7 jasar balanıń "Men"i ádewir rawajlangan bolıp, onı ele de ertekler menen rawajlandırıwǵa boladı. Ertek qaharmanlarınń jaqsı minez-qulıqların ózine sindiredi, insandaǵı jaman qásiyetler nelerge alıp keletuǵının túsinedi hám olardı tákirarlamawǵa umtıladı. Ertek arqalı óz ómirine dóretiwshilik ideyalar dúzedi hám erkin qarar qabıl etiwdi úyrenedi.

Biliw kompetenciyası - 6-7 jasar bala ertek tiykarında hár qıylı bilimlerdi iyeleydi. Mısalı: tariyxıy orınlar, tábiyat, máwsimler, haywanlar, ósimlikler haqqında túsiniqlerge iye bolıwı menen, sózlerdi durıs aytıw, gúrriń etiw, hátte matematikalıq túsiniqler keltirilgen erteklerden ózlerine bilimler arttırıp biliw kompetenciyası rawajlanadı. Ertekler tiykarında fantaziyası rawajlanıp kishkene oylap tabıwlar jaratadı hám dosları menen ortaqlasadı, nátiyjede dóretiwshilik pikirlewi rawajlanıp dóretiwshi shaxsqa aylanadı.

Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarların kórsetiw. Mektepke shekemgi 6-7 jastaǵı balalardıń tayanış kompetenciyaların ertekler tiykarında rawajlandırıwda, izertlew temasına sáykes bir qansha metodlardı tańladıq. Máselen:

Erteklerdi tańlaw: Bunda balanıń tayanış kompetenciyaların rawajlandırıw ushın ertekler tańlandı.

Shınıǵıwlar forması: Balalar menen sáwbetlesiwler, rolly oyunlar, ertek jaratıw shınıǵıwları iskerlik túrleri tanlandı.

1-basqış: Erteklerdi úyretiw hám túsindiriw.

Shınıǵıwlar aldınan balalar ushın sáykes ertekler tańlap alındı. Bul ertekler balalardıń jas ózgesheliklerine say hám qızıqlı bolıwına ayırıqsha itibar qaratıldı.

Shınıǵıw dawamında ertekler balalarǵa oqıp esittirildi hám qızıqlı tárizde aytıp berildi.

Balalar menen erteki talqılaw ushın arnawlı sorawlar tayarlandı, máselen:

✓ Ertek qaharmanının is-háreketi durıspa?

✓ Eger siz qaharmannın ornında bolsańız, ne islegen bolar ediniz?

2-basqış: Rolli oyunlar hám ámeliy shınıǵıwlar.

Balalar rolli oyunlarda qatnasıp, ózleri bir-birine ertek qaharmanları rolin oynawǵa mirát etti. Bul arqalı olar sóylesiw kónlikpelerin rawajlandırıw hám artistlik sheberlikgine iye boldı.

3-basqış: Dóretiwshilik tapsırmalar.

Sabaq dawamında balalarga jana ertek jaratıw tapsırması berildi. Olar óz qaharmanların oylap tawıp, jańa ertek dúziwge háreket etti.

4-basqış: Baqlaw hám bahalaw.

Balaların iskerligi dawamında baqlawlar alıp barıldı: kim qalay qatnastı, qaysı balalar belsendi, qaysı balalar biraz tartınshaqlıq etti hám tárbiyashı tárepinen xoshametlendi.

Shınıǵıw sońında balaların pikirlerin tınlaw hám olardı bahalaw ushın sorawlar berildi:

Bul ertek arqalı siz nelerdi úyrendiniz?

Ertek qaharmanlarının qaysı is-háreketlerin unattınız?

Tańlangan usıllardıń abzallıqları sonnan ibarat, ertekler arqalı oyın túrinde islew balalardı qızıqtırdı hám óz pikirlerin ashıq-aydın bildiriwge járdem berdi. Qaharmanlardıń rolin atqarıw arqalı balalar tek ǵana ertekti jaqsı túsiniw qalmastan, al óz minez-qulıqların da analizlew imkaniyatına ie boldı.

Nátiyjeler hám úlgeri. Ótkerilgen shınıǵıwlarda 6-7 jastaǵı balaların tayanış kompetenciýaların ertekler tiykarında rawajlandırıw óz nátiyjesin berdi. Bul shınıǵıwlar balaların rolli oyunlarda oynaw hám tınlawǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıp ǵana qoymastan, al olardıń sóylesiw kónlikpelerin, dóretiwshilik pikirlew qábiletlerin hám ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı ańlaw, jeke pazıyletlerin, bilim alıwǵa bolǵan dárejesin de rawajlandırdı.

Tárbiyashının járdeminde balalar menen islesiw dawamında alıp barılǵan baqlawlar nátiyjelerdi anıǵıraq bahalaw imkaniyatın berdi.

1-tablica.

Kompetentli bolanı qalıplestiriw basqışları

Basqış	Iskerlik túri	Nátiyje
1 - basqış	Ertekti tınlaw hám analizlew	Balalar ertektiń mazmunın túsindi, qaysı ertekti oynawdı talqıladı.
2 - basqış	Rolli oyunlar	Balalar ózleri qaharmanlar obrazında qatnastı, pikirlew qábileti rawajlandı.
3 - basqış	Jańa ertek jaratıw	Balaların dóretiwshilik pikirlewi hám sóylew kónlikpeleri qolli oyunlar

Talqılaw hám oyın barısı:

Máselen, "Túlki hám qoraz" ertegin tınlaw dawamında balalar ertektegi waqıyalar hám qaharmanlardıń is-háreketlerin talqıladı. Shınıǵıw dawamında olarǵa "Siz túlkiniń ornında bolsańız, ne islegen bolar edińiz?" yaki "Túlki qalayınsha jaqsıraq dos bolıwı múmkin edi?" sıyaqlı sorawlar berildi. Bul usıl balalardı waqıyalardı tereńirek túsiniwge iytermeledi hám olar óz pikirlerin erkin bildiriw imkaniyatına iye boldı. Kópshilik balalar qarım-qatnasta doslıq, húrmet hám kishiheyilliktiń áhmiyetin óz sózleri menen túsindirip bere aldı.

Dóretiwshilik iskerlik hám qaharmanlardı jaratıw:

Ertek tiykarında oyın túrindegi tapsırmalar shólkemlestirildi. Balalar toparlarǵa bólinip, ertek dawamında ózleri qálegen qaharmandı jaratıw hám oǵan jańa syujet dúziw wazıypasın orınladı. Bul processte 15 baladan 10 bala óz qaharmanlarına atama beriw hám olardıń xarakterin belgilewdi tabıslı ámelge asırdı. Mısalı, bir bala "Batır qoraz" atlı qaharmandı oylap tawıp, onıń doslarına járdem beriw ushın qanday qaharmanlıqlar islegenin súwretlep berdi. Jáne bir bala bolsa "Jaqsı niyetli túlki" haqqında ertek jarattı hám onıń is-háreketleri arqalı átiraptaǵılarǵa muhabbat hám shın júreктен múnásibette bolıwǵa shaqırdı.

Balalardıń rawajlanıw kórsetkishleri:

- ▶ Sóz baylıǵı astı: Shınıǵıwıardan aldın balalar bir sóz yaki ápiwayı gáppler menen juwap bergen bolsa, shınıǵıwıardan keyin olar óz pikirlerin ápiwayı hám tolıq bayanlawǵa úyrendi. Máselen, bir bala "qoyan tez hám qorqaq edi" dewdiń ornına, "qoyan dáslep qorqıp ketti, biraq keyin dosların qutqarıw ushın mártlik kórsetti" sıyaqlı quramalıraq gápplerdi qollay basladı.
- ▶ Dóretiwshilik kózqarasları rawajlandı: Balalar óz qaharmanlarına tek at qoyıp qoymastan, al olardıń háreketlerin, qay jerde jasaytuǵının, dawısın súwretlewge háreket etti. Bul bolsa balalardıń dóretiwshilik oy-pikirleriniń rawajlanǵanlıǵın kórsetti.
- ▶ Jámaátlik kónlikpeleri qalıplesti: Toparlıq oyınlarda balalardıń bir-biri menen pikirlesiwi, óz ideyaların qorgaw hám basqalardıń pikirini tınlaw sıyaqlı kónlikpeler rawajlandı.

Juwmaq. 6-7 jasar balalardıń tayanış kompetenciýaların rawajlandırıwda erteklerdiń ornı girewli eken. Sebebi, bala ertek arqalı tek dúnyalıq bilimler alıp qoymastan, jámiyetlik sana qalıplesip baradı, jámiyetke beyimlesiw sıyaqlı dáslepki kónlikpeler payda boladı. Óz minez-qulqın dúzestiredi, jeke unamlı sıpatlarǵa iye boladı. Úlkenler hám dosları menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasaw, ádep-ikramlılıq normalarına ámel etiwdi úyrenedi. Biliwge

bolğan qızıǵıwshılıǵı jáne de artıp bilimleri keńeyedi. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde 6-7 jasar balalardıń tayanısh kompetenciýaların qalıplestiriwde tárbiyashılarga joqarıda keltirilgen usıllarda shınıǵıwlar ótkeriw joqarı nátiyje beredi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Ayimbetov Q. "Xalıq danalıǵı." Nókis (qayta baspa) 2022-j, 35-bet.
2. Познавательные сказки для детей 4-7 лет. Методическое пособие/ Сост. Л.Н. Вахрушева. – М.: ТЦ Сфера, 2011. – 80 с
3. Jumayev R.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda ertaklar o'rni. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил № 2) 118-В.
4. Ушинский К.Д. Детский мир и хрестоматия. Санкт Петербург 1861 г 52с
5. Qurbonova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlanishida ertaklarning o'rni. Ilmiy tadqiqot va jamiyat muammolari. Vol. 6 No. 2 (2024).39 b. <https://wordlyknowledge.uz>
6. Kubayeva M.B. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mnemotexnika asosida ertaklar bilan tanishtirish. International Conference on Developments in Education. Hosted from Delhi, India <https://econferencezone.org>.24th May, 2023
7. Hikmatullayeva G.A. Ertakterapiya psixoterapevtik va diagnostika ishlarining maxsus usuli sifatida. Theory and analytical aspects of recent research International scientific-online conference Part 11: JANUARY 9th 2023.
8. Ravshanova S. B. Alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ertakterapiya usuli sifatida. "International scientific research conference" BELARUS, International scientific-online conference. Part 9 December 19th collections of scientific works MINSK-2022.
9. «Ilk qadam» Davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan 2-nashr) Tosh-2022. 16 b.
10. "Ilm yo'li" variativ dastur. (6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash), T.:2018.
11. Pedagogika ensiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015, 320-b.

KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM MUTAXASSISLARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Karimova G. I.
PERFECT UNIVERSITY
mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: kasbiy, kompetentsiya, innovatsion, adaptatsion, kasbiy etuklik, kompetentsiyaviy yondashuv.

Ключевые слова: профессионализм, компетентность, инновационный, адаптационный, профессиональная зрелость, компетентностный подход.

Key words: professionalism, competence, innovative, adaptive, professional maturity, competence approach.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlashga e'tibor qaratilgan. Ta'lim tizimida kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quv jarayonini samarali tashkil qilishda mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga tayyorlash metodikasi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье основное внимание уделяется подготовке будущих специалистов начального образования на основе компетентностного подхода. Освещается методика подготовки специалистов к профессиональной деятельности по эффективной организации образовательного процесса на основе компетентностного подхода в системе образования.

SUMMARY:

This article focuses on the training of future primary education specialists based on a competency-based approach. The article highlights the methodology of training specialists for professional activity in the effective organization of the educational process based on a competence-based approach in the education system.

Jahonda bo'lajak boshlang'ich sinf kasbiy tayyorlash faoliyatga tayyorlash tizimini rivojlantirish, umumkasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirish asosida kasbiy natijalarga erishish borasida ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf ta'lim mutaxassislarini shaxsiy, kasbiy, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy

kompetentsiyalarni tarkib toptirishning modellarini ishlab chiqish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamizda oliy ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi malakali mutaxassislar tayyorlash uchun davlatimizda olib borilayotgan kadrlar tayyorlash siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblandi [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli qarorida oliy ta'lim tizimida o'qitishni tashkil etish jarayoni, ta'lim olayotgan talabalar bilimini baholash tizimi bugungi kun talablariga javob bermayotganligi, professor-o'qituvchilarning faoliyatini, bilimini va pedagogik ko'nikmasini baholashning zamonaviy tizimi mavjud emasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligi echimini kutayotgan muammolardan biri hisoblanadi [2].

Bugungi kunda, ayniqsa, ta'lim sohasida yoshlarimizning zamonaviy ta'lim olishi, milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni chuqur o'rganishi, turli sohalarida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishi, jahon tajribalarini o'rganishi, xorijiy ilg'or tajribalarni amaliyotga tatbiq etishi, zamonaviy ilm va texnikaning cho'qqilariga erishishi uchun to'liq sharoitlar yaratildi. Bo'lg'usi boshlang'ich ta'lim mutaxassislarning innovatsion, adaptatsion sharoitda ishlashini, tez o'zgaruvchan sharoitlarga nisbatan qayishqoq bo'lishni zamonning o'zi talab etmoqda. Shu bois ham oliy ta'lim muassasalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassislarning kasbiy faoliyatga metodik kompetentligini zamon talablariga javob bera oladigan darajada rivojlantirish, ta'limni tubdan isloh qilish, mazkur tizimni yangi sifat bosqichiga ko'tarishning muhim shartlaridan biridir.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-taqqoslash, pedagogik kuzatuv, so'rov, suhbat, anketa, test, intervyu, pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. I.V.Lyoxina hamda F.N.Petrovalar qarashlarida "Kompetentsiya" tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib, kompetensia – "tegishli", "bilgili bir sohani biluvchi", "to'liq huquqga ega", "muayyan bir shaxs yoki korxonaning to'liq huquqga egaligi", "shaxsning bilimlari va tajribalari atrofidagi masalalar" [3,75], - degan ma'nolarni bildirsa, kompetentlilik tushunchasi o'z bilimlari va huquqlariga tayangan holda muayyan bir masalalarni hal etish va echa olishga loyiqligi, fikr yurita olish malakasiga ega ekanligini bildiradi. Kompetentsiyaviy yondashuv - bu ta'lim,

ish yoki boshqaruvda foydalaniladigan metodologiya bo'lib, u shaxsning turli sohalardagi kompetentsiyasini, ya'ni ko'nikma va o'rganayotgan bilimlarini yordamga qaratgan. Bunday yondashuvning asosli maqsadi shunday yaratilishlarni shakllantirishdir: Kasbiy bilim maxsus sohadaga tegishli bilimlarga ega bo'lish. Ko'nikmalar bilimlarni amalga qurish uchun zarur bo'lgan amaliy natijalarni ko'rsatkichlar. Buning natijasida bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassisi mustaqillik, jamoada ishlash malakasiga ega bo'ladi. Kompentsiyaviy yondashuv ta'lim tizimida, ish joylarida professional rivojlanishda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Boshlang'ich ta'lim mutaxassislarining kasbiy etukligi – kasbiy faoliyatdagi vazifalarni bajarishdagi yuqori darajadagi tayyorgarlikni ifoda etsa, professional deganda, o'z kasbiga to'la moslashgan va mehnatning psixologik vositalariga ega bo'lgan inson tushuniladi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassisining kasbiy tayyorgarligi – integrativ xususiyatga ega bo'lib, uning OTMni tamomlagandan keyingi faoliyati samaradorligining muhim shartidir[4].

Kasbiy tayyorgarlik – ta'lim oluvchilarda biror ishni bajarish uchun zarur malakalarni jadal ravishda egallash maqsadidan kelib chiquvchi kasbiy ta'lim tizimidir [5].

V.A.Slastenin “pedagoglik kasb tarbiyasi” tushunchasini quyidagicha izohlagan: “Natijasi bo'lajak pedagog tomonidan kasbiy qadriyatlarni va ideallarni egallash, uning ma'naviy ehtiyojlarini va qiziqishlarini, ijtimoiy-qadriyatli motivlarni kengaytirish, hissiy, axloqiy va estetik tuyg'ularni, empatik qobiliyatlarni boyitish, amaliy pedagogik ko'nikma, malaka, odatlarni, o'z-o'zini refleksiya qilish tajribasini egallash kabi shaxs xususiyatlarini shakllantirish maqsadiga qaratilgan tadrijiy dialektik harakatdir” [6,11-b.]. Pedagogik mutaxassislik – mazkur kasb doirasidagi, ta'lim natijasida egallangan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini tavsif etuvchi, hamda ularning qo'yilishi va o'zlashtirayotgan malakasiga muvofiq muayyan kasbiy-pedagogik vazifalarni hal etilishini ta'minlovchi faoliyat turi. Pedagogik mutaxassislik – pedagogik ixtisos doirasidagi muayyan faoliyat turi. U aniq mehnat predmeti va mutaxassisning aniq funktsiyasi bilan bog'liq. Pedagogik malaka – mutaxassisning ma'lum turdagi vazifani hal etishdagi imkoniyatlarini ifodalovchi kasbiy-pedagogik tayyorlanganlik darajasi va ko'rinishi [6, 20-b.].

Kasbiy etuklik yaxlit tizim sifatida bir qancha tarkibiy qismlarni o'zida uyg'unlashtiradi. I.P.Podlaso'yning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, biz pedagogik ta'limdagi kasbiy madaniyat va pedagogik qobiliyatlarni kompleks rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlariga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishimiz

mumkin: - pedagogik madaniyat; - pedagogik ijodkorlik; - pedagogik aql-idrok; - kasbiy chuqur bilimga egalik; - individual faoliyat uslubi; - ijodiy tashabbusning rivojlanishi; - individual faoliyat; - insonparvarlikka yo'naltirilganlik; - ijtimoiy faollik[7].

Oliy ta'lim muassasalarining oldida turgan asosiy vazifalar tajribali pedagoglar va ilk faoliyat davrini boshdan o'tkazayotgan o'qituvchilarning ehtiyojlarini o'rganish, ularning mahorati darajasining aniq holatini zudlik bilan tahlil qilish, kasbiy tayyorgarligi va pedagogik qobiliyatini baholash hamda rivojlantirishni tashkil etishda yangicha yondashuvlardan foydalanishni talab qiladi[7]. Demak, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish usullari, shakli va o'ziga xos yondoshuvlarni tanlashda individual hamda shaxsiy rivojlanganlik darajalari, ularning mahorati, kasbiy kompetentligining shakllanganligini inobatga olish muhim hisoblanadi.

Sh.Shodmonovanning ta'kidlashicha, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda talabalarning mustaqil faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi ta'limtarbiya jarayonidagi mavjud omillarni aniqlash asosida mazkur jarayonda vujudga kelayotgan o'zgarishlarni vaziyatlarga ko'ra tahlil qilish zarur bo'lib, bunda ularning mustaqil va erkin fikr bildirishlari, hech qanday hadiksirashlarsiz o'z tushunchalarini ifodalashlari, erkin muloqotga kirishishlari, ya'ni o'z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun zaruriy va etarli shart-sharoitlar yaratiladi [8. 78-b.].

Demak, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, shubhasiz, talabalarning (o'quvchilarning) kasbiy tayyorgarligi sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi kunda shunday ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar mavjudki, ular ta'lim jarayonida bir qator ziddiyatlarni keltirib chiqardi, o'qituvchilarning kasbiy mahorati va ta'lim sifatini pasaytirdi. Biroq, ta'kidlash lozimki, turli ziddiyat va muammolar ta'lim va ta'lim beruvchining ta'lim oluvchiga nisbatan salbiy ta'sirini ko'rsatmasligi zarur. Shu o'rinda o'qituvchi shaxsiga o'z kasbiga nafaqat iqtisodiy ehtiyojini qondiruvchi manbaa sifatida bilaks, jamiyatning ehtiyoji va zamon talabiga munosib mutaxassislarni etishtirib beruvchi katalizator sifatida qaralmog'i lozim.

Xulosa. Kompentsiyaviy yondoshuv asosda bo'lajak boshlang'ich ta'lim ishlarini kasbiy yo'lga qo'yish metodikasini takomillashtirishga oid ilmiy xulosalar Ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish boshlang'ich ta'lim vositalari uchun ta'lim dasturlari kompetentsiyalarni o'rnatishga qaratish kerak. Bu dasturlarda nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Faol o'qitish metodlari o'quv jarayonidagi interaktiv metodlar, amaliy ish, jamoaga asoslangan o'qish usullaridan foydalanish talab qilinadi. Bu

metodlar talabalarni muammolarni bartaraf qilishga va real vaziyatlarda faol ishlashga tayyorlaydi. Mehnat bozoriga moslashuvchanlik boshlang'ich mashg'ulotlari uchun kasbga tayyorlash jarayonidagi mehnat bozori talablarini olish kerak. Kasbiy rivojlanish va ta'lim olishdagi davomiylik boshlang'ich ta'lim ishlari uchun professional rivojlanish dasturlari va davomiy ta'lim olishlari ma'lumotlar berish kerak. Kompetentsiyaviy yondashuv asosda bo'lajak boshlang'ich ta'lim vositalarini ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, kasbiy tajribalarni yaratish va jamiyatdagi talablarga javob beruvchi mahsulotlarni shakllantirish uchun tayyorlashni o'z ichiga oladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.02.2020 y., 07/20/4623/0220-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 3775- son Qarori. //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.06.2018 y., 07/18/3775/1313-son.
3. Комлев Н.Г. Краткий словарь иностранных слов. – М.: ЭксмоПресс, 2000. — 1308 с.
4. Педагогические технологии/ Под ред. В.С.Кукушина. – М.-Ростовна-Дону: Март, 2006. – 336 с.
5. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
6. Сластенин. В.А. Педагогика профессионального образования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. // – М.: Академия, 2004. – 368 с.
7. Грунтовский И.И. Профессионализм преподавателя вуза как фактор повышения престижа педагогической деятельности / Грунтовский И. // научнaучный журнал Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса 2013 / № 2. - С.13-15.
8. Куприянова Л. Педагогическое мастерство: принципы оценки / Л.Куприянова// Высшее образование в России 2003 / № 1. - С.78-80.
9. Shodmonova Sh. Oliy o'quv yurti talabalarida mustaqillik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish (Kasb ta'limi yo'nalishi misolida) Ped. fan. dok. diss. – Toshkent. –2010. – 340 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA ASOSLANGAN O'QISH SAVODLIGINI BAHOLASHDA DISCOVERY LEARNING MODELI MISOLIDA

Matyakubova N.A.

*UrDU Sport faoliyati, Pedagogika va psixologiya
fakulteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: OECD, PIRLS, Discovery Learning, Minimal kompetensiya, Stimulyatsiya, Singapur, Indancyiza, Leven testi, Paired Sample T-testi, kashfiyotni o'rganish modeli STKIP usuli.

Ключевые слова: ОЭСР, PIRLS, Discovery Learning, Минимальная компетентность, Стимулирование, Сингапур, Индонезия, тест Левена, Т-критерий парной выборки, STKIP, метод модели обучения открытию.

Key words: OECD, PIRLS, Discovery Learning, Minimum competence, Stimulation, Singapore, Indonesia, Levene's test, Paired Sample T-test, STKIP method of discovery learning model.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini olti yillik PIRLS xalqaro sinovlarida o'qish savodxonligining XXI asr hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion va axborot va texnologiya savodxonliklarini qay darajada zamon talablariga mos holatda egallayotganliklari o'rganilgan. 2021-yilgi PIRLS tadqiqotlarining tahlili O'zbekistonlik 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonliklari butun dunyo bilan solishtirilganda darajada ekanliklari bo'yicha mulohazalar yuritilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilarining savodxonlik ko'nikmalarini yanada oshiradigan, kuchaytiradigan yondashuviga asoslangan kashfiyot va loyihalarni o'rganish yondashuvidan foydalanish ushbu muammolarni hal qilishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ikki qismdan iborat: 1) Minimal kompetensiyani baholash asosida boshlang'ich sinf va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'qish savodxonligi ko'nikmalarini aniqlash; 2) boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi oshirish mahoratiga kasgfiyot o'rganish modelini joriy qilingandan keyingi samaradorligini tahlil qilish orqali natijaga erishish mexanizmlari ko'rsatilgan. Model nafaqat boshlang'ich sinf o'qituvchilarini, talabalarni hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining talabalarining va o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish darajasining samarali loyihalashtirishga, innovatsion usullarni qo'llashda belgilangan didaktik, xalqaro darajadagi metodik maqsadlarga erishish darajasini baholashga imkon beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследуется степень приобретения учащимися начальной школы инновационной и информационно-технологической грамотности в соответствии с требованиями

времени в целях развития жизненных навыков читательской грамотности XXI века в рамках шестилетних международных тестов PIRLS. Анализ исследования PIRLS 2021 года позволил прокомментировать уровень читательской грамотности четвероклассников Узбекистана по сравнению с остальным миром. Использование подходов к обучению на основе открытий и проектов, которые повышают навыки грамотности учителей и учащихся начальной школы, может помочь решить эти проблемы. Основная цель данного исследования состоит из двух частей: 1) Определить навыки читательской грамотности у учителей начальной и будущей начальной школы на основе оценки минимальной компетентности; 2) путем анализа эффективности модели обучения после внедрения навыка повышения читательской грамотности учащихся начальных классов показаны механизмы достижения результата. Модель позволяет не только учителям начальных классов, учащимся и учащимся младших классов эффективно проектировать уровень развития читательской грамотности учащихся и учащихся, оценивать уровень достижения дидактических методических целей международного уровня, поставленных при применении инновационных методов.

SUMMARY:

In this article, the extent to which elementary school students acquire innovative and information and technology literacy in accordance with the requirements of the times in order to develop 21st century life skills of reading literacy in the six-year PIRLS international tests is studied. The analysis of the 2021 PIRLS research has made comments on the level of reading literacy of the 4th graders of Uzbekistan compared to the rest of the world.

The use of discovery and project-based learning approaches that enhance the literacy skills of elementary teachers and students can help address these issues. The main purpose of this study consists of two parts: 1) To determine the reading literacy skills of elementary and future elementary school teachers based on the assessment of minimum competence; 2) by analyzing the effectiveness of the learning model after the introduction of the skill of improving reading literacy of primary school students, the mechanisms of achieving the result are shown. The model allows not only elementary school teachers, students, and elementary school students to effectively design the level of development of reading literacy of students and students, to assess the level of achievement of didactic, international-level methodical goals set in the application of innovative methods.

Kirish. Mamlakatimizdagi ta'lim sohasidagi katta islohatlarga katta ahamiyat berilmoqda, sababi maktab o'quvchilarni dunyo o'quvchilari bilan bilimlarini qay darajada hayotiy ko'nikmlarini egallay olayotganliklarini belgilangan mezonlar asosida tayyorgarlik ko'rgan holda aniqlanayapti. Buning yorqin misoli sifatida asosiy hujjatlarimiz hamda qonun va farmonlarda aks ettirilgan strategilar va yo'l xaritalarini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, ta'lim, fan, madaniyat, o'rta ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarini tashkil etish va ishtirok qilish, ta'lim sifatini baholash sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish kabi bir qancha ustuvor vazifalar berilgan. [1]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonining “Maqsadli ko‘rsatkichlari” hisoblangan yo‘l xaritasida xorijiy tajribalar asosida o‘zgaruvchan o‘quv rejalari va ta’lim dasturlari, maxsus ta’lim dasturlari, strategiyalarini ishlab chiqish berilgan.[2]

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining ustuvor vazifalarida ham ta’lim tizimida ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha vazifalar belgilab berilgan. 2026-yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalda joriy etish bo‘yicha topshiriqlar berilgan. [3]

Shunday ekan maqsadli strategilar va yo‘l xaritalari orqali, aniq mexanizm shakllantirgan holda, xalqaro baholash dasturlarida natijalarimizni yuqori o‘rinlarga chiqarish uchun pedagoglar va bo‘lajak pedagoglar bilan birgalikda uzilmas zanjir asosida harakatlanishimiz kerak bo‘ladi. Bu asosida chet-el tajribalarini hamda texnikalarini o‘rganish maqsadga muvofiq sanaladi.

Bugungi kunda ta’lim uchun asos bo‘lgan ta’lim paradigmasi XXI asr ta’lim talablariga moslashish uchun tubdan o‘zgarishlarga uchraydi. XXI asrda ta’lim har bir shaxsning o‘rganish va innovatsion ko‘nikmalarga ega bo‘lishini, shuningdek, texnologiya va axborot vositalaridan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishini va hotiy ko‘nikmalar bilan ishlash va yashashni ta’minlashi kerak.

Ushbu hayotiy ko‘nikmalar XXI asr ko‘nikmalari deb nomlana boshlandi. Bir qancha tashkilot va muassasalar hayot bilan shug‘ullanish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma qobiliyatlarni taqdim etishga tushuntirishga harakat qilishdilar. Ta’lim tizimining har bir jabhasi kelajakda raqobatlasha oladigan ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxslarni tayyorlashimiz kerak hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Savodxonlik bu – shaxsning o‘qish, yozish, gapirish, hisoblash va ishda, oilada va jamiyatda talab qilinadigan malaka darajasidagi muammolarni hal qilish qobiliyatidir.

ASOSIY SAVODXONLIK OLTITA SAVODXONLIKKA BO‘LINADI

O‘qish savodxonligi nafaqat o‘qish mazmunini, ma’nosini bilmasadan, tom ma’noda o‘qish qobiliyati, balki o‘qish tushunchalarini tushunish qobiliyatidir. Buning

uchun biz albatta talabalarni ham o'qish savodxonligini baholashimiz, ya'ni tildan foydalanib fikr yuritish qobiliyatini ham baholashimiz kerak.

Emperik tarzda, Indoneziyalik o'quvchilarning xalqaro dunyoda o'qish savodxonligi hali ham yaxshilanishi kerak. Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) tomonidan o'tkazilgan savodxonlikni o'lchash testlari 4-sinf boshlang'ich maktab o'quvchilarimiz badiiy matn va axborot matnlarini o'qish bo'yicha berilgan savollarning faqat ba'zilariga mukammal javob bera oladilar. Bu muammoni OECD tomonidan o'tkazilgan so'rov natijalaridan ham ko'rish mumkin.

2018-yilda Indaneziya o'qish savodxonligi bo'yicha PISA ishtirokchisi bo'lgan 79 mamlakat ichida 74-o'rinni, Tailand 68-o'rinni, Malayziya 58-o'rinni, Singapur 2-o'rinni egallagan.

2021-yil PIRLS topshiriqlarida O'zbekiston 57 mamlakatning Ichida 49-o'rinni egallagan.

O'quvchilarning o'qish savodxonliklarining pastligi bilan bog'liq muammolarga o'qituvchi taqlid qilishi mumkin bo'lgan odatlanish ta'sir qiladi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilari ta'lim dasturi bo'yicha boshlang'ich maktab o'qituvchisi bo'lgan talabalar yuqori o'qish savodxonligi ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Ushbu muammolarni to'g'ri o'rganish modeli yordamida minimallashtirish mumkin. Discovery ta'lim modeli talabalarga o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirishda yordam beradi. Discovery o'rganish – o'quvchilar eksprement tamoyillarini kashf qilish uchun tajribalar o'tkazish orqali o'z bilimlarini oshiradigan o'rganish modeli.[4]

Brunerning ta'kidlashicha, kashfiyotni o'rganish modeli – bu o'quvchilarga o'qituvchilar tomonidan aytilgan yoki yetkazilgan ma'lumotlarni eslab qolmasdan, yangi qoidalar va yangi g'oyalarni kashf qilish imkonini beradigan modeldir.

DISCOVERY LEARNING MODELINING OLTITA SINTAKSISI

Talabalarga ma'ruza materialining konseptsiyasi bilan bog'liq muammolar beriladi va o'qituvchi rahbar sifatida ishlaydi va talabalarga tushunchani mustaqil ravishda ochishga imkon beradi. Kashfiyotlarni o'rganish usulidan foydalanadigan talabalar alohida jurnallarda turli kitoblar yoki maqolalarni topishlari va

o'qishlari mumkin. Talabalar kashfiyotni o'rganish modeli ishlayotgan vaqtda turli xil o'qish manbalarini izlashda erkindir. [5]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchisi bo'lishga tayyorlanayotgan o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari profilini va kashfiyot o'rganish modelining ushbu o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalariga ta'sirini tasvirlashdan iborat.

Ushbu tadqiqotda tadqiqot usuli – bu ketma-ket tushuntirish dizaynga ega aralash usul bo'lib, miqdoriy va sifatli tadqiqot usullarini ketma-ket birlashtiradi. Birinchi bosqichda miqdoriy usullar, ikkinchi bosqichda esa sifat usullari qo'llanilgan. Ketma-ket tushuntirish dizaynini qo'llash miqdoriy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdan boshlanadi, so'ngra miqdoriy ma'lumotlarning natijalariga asoslangan sifatli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdan boshlanadi. O'quvchilarining o'qish savodxonligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olish uchun miqdoriy usullar qo'llaniladi. Ma'lumotlarni o'rganishdan oldin va keyin testdan oldingi va keying testlarni topshirish orqali olinadi.

Qo'llaniladigan miqdoriy tadqiqot dizayni bir guruhdan oldingi sinov va testdan keying test bilan eksprementdan oldingi hisoblanadi. Ushbu turdagi tadqiqot manipulyatsiya eksprementlaridan foydalanadi, bu manipulyatsiyaning kuzatilgan shaxslarning xatti-harakatlariga ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqot loyihasi eksprementdan oldingi, ya'ni haqiqiy ekspremental tadqiqotning barcha talabalariga javob bermaydigan ekspremental tajribadir.

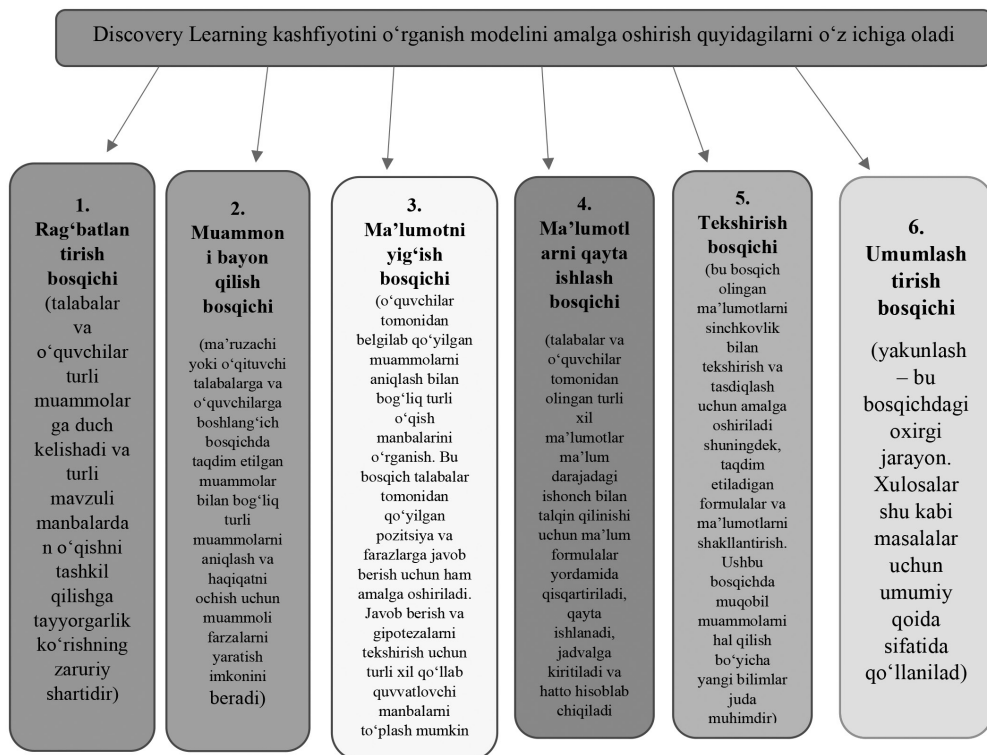
Tahlil va natijalar. Ekesprementdan oldingi tajriba 3 toifadan iborat, ya'ni bitta case study, bitta guruhdan oldingi test va testdan keying tajriba, faqat randomizatsiyalangan nazorat guruhi tajribasi. Qo'llaniladigan sifatli tadqiqot tajribasi tavsifiy sifat bo'lib, o'quvchilarning javob varag'i orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligi o'lchash uchun testlarni o'z ichiga oladi.

1-jadval

O'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish natijalari.

№	Talaba ko'rsatkichlari O'qish savodxonligi ko'nikmlari	O'rtacha hol	Turkum
1	Kirish va olish	48	Past
2	Tarjima qiling va integratsiya qiling	51,8	Past
3	Baholang va aks ettiring	56,3	Past

Boshlang'ich sinflarda Tabbiy fanlarni o'rgatishda yuqori sinflarda duch keladigan Fizikaning asosiy tushunchalarini bo'yicha o'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha minimal kompetensiyani baholash asosida o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini tahlil qilish natijalariga

ko'ra, o'quvchining o'qish savodxonligi hali ham nisbatan pastligicha qolmoqda. O'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha eng yuqori o'rtacha ballga ega bo'lgan ko'rsatkicha **“Baholash va aks ettirish” indikoatori**, eng past o'rtacha ballga bo'lgan ko'rsatkich esa kirish va olish ko'rsatkichi hisoblanadi. Endi biz o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalariga Discovery Learning ya'ni kashfiyot o'rganish modelini tadbqiq etish samaradorligini ko'rib chiqamiz.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Minimal kompetensiyani baholash asosida boshlang'ich maktabda bu kashfiyotni o'rganish modelini amalga oshirishdan oldin va keyin o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari bo'yicha o'rtacha ball bilan ko'rsatiladi ya'ni, amalga oshirishdan oldin: 54,03; amalga oshirilgandan keyin 72,21 ballni tashkil qilgan. O'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rtacha ballardagi farq kashfiyot o'rganish modelini samarali ekanligini ko'rsatadi. Shunga o'xshash tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, **“Media savodxonligi daraxti”** yordamida amalga oshiriladi. Kashfiyotni o'rganish modeli STKIP Kusuma Negeraning “Boshlang'ich maktab o'qituvchilari ta'limini o'rganish dasturi”da talabalarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirishga qodir isbotlangan. [6]

Buning sababi, kashfiyotni o'rganish modelidagi tushunchalarni topish, so'ngra olingan tushunchalarni kundalik hayotda qo'llash orqali bevosita o'rganish tajribasiga urg'u beradi

Kashfiyotni o'rganish modeli talabalarga va o'quvchilarga o'qish jarayonining jo'shqin va ijobiy tomonlarini taqdim etadi, bunda talab avval o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yilgan muammolarni o'rganishlari va javob topishlari kerak, bu ular o'rganish va o'z fikr va qarashlarini ifoda etish imkonini beradi. Bu kashfiyotlarni qo'llash jarayonida tularning tanqidiy fikrlashga o'rgatish va o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan material, ma'lumotlar asosida umumiy tushunchalar yoki tamoyillarni topishga undashni o'z ichiga oladi. XXI asr ko'nikmalarini tizimiga tizimiga asoslanib, o'qish savodxonligi ko'nikmalari nafaqat o'qish va yozish qobiliyatlari bilan cheklanmaydi, akademik savodli bo'lish uchun fikrlash qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. [7]

Xulosa va takliflar. Kashfiyotlarni o'rganish modelining har bir sintaksisi har bir sintaksisni o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rgatadi va rag'batlantiradi. O'qish va yozish nuqtai nazaridan talabalar va o'quvchilar keng bilim va tushunchaga ega bo'ladilar. Shu sababli, turli xil o'qish manbalarini taqdim etish natijasida yuzaga kelgan muammolarni hal qilishning muqobil yo'llarini izlash oqilona. O'qish rejalari va o'qish odatlari muntazam ravishda amalga oshirilsa, o'qish odatlari yaxshilanadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish va muhokama qilish natijalariga asoslanib, shunday xulosaga kelish mumkin:

1) Boshlang'ich maktablarda asosiy tushunchalar bo'yicha o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari minimal kompetentsiyani baholashga asoslangan fan hali ham nisbatan past bo'lib, uni natijadorligini oshirish uchun natijalar tahlil qilish kerak.

2) O'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishda kashfiyot o'rganish modelini amalga oshirish samadorligini o'rtacha mezonlarga to'g'ri keladi. Buning sababi shundaki, har bir kashfiyot o'rganish modeli sintaksisi har bir sintaksisni o'qish savodxonligi faoliyati bilan birlashtirish orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rgatadi va rag'batlantiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-560-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.

4. Kuznetseva M.I. PIRLS 2006 natijalariga ko'ra Rus boshlang'ich maktab bitiruvchilarining o'qish faoliyatining kuchli va zaif tomonlari || Ta'lim masalalari. 2009. N 1. P. 107-136-betlar
5. Pinskaya M.A. "Boshlang'ich maktab uchun darsliklarni tahlil qilish" || Ta'lim masalalari 2009-y. 137-161-betlar.
6. Kitsch W. (1998) Tushunish: bilish uchun paradigma. Kembrij, Buyuk Britaniya: kembrij universiteti nashriyoti.
7. V.Indriyani, M.Zaim, A.Atmazaki va S.Ramadhan, KEMBARA J.Keilmuan Bahasa, Sastra, Dan Pengajarannya 5, 108 (2019)
8. L.Hewi va M.Saleh, Tunas Siliwangi J.Progr. Stud. Pendidik. Guru PAUD STKIP Siliwangi Bandung 6, 63 (2020)
9. A.Shleyxer. OECD nashriyoti. (2019)
10. J.S. Bruner Ta'lim jarayoni (Garvard universiteti nashriyoti, Amerika Qo'shma Shtatlari Amerika, 2009)

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМДА ДУАЛ ТАЪЛИМ ОРҚАЛИ ИННОВАЦИОН БОШҚАРУВНИНГ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ ИНДИКАТОРЛАРИ ВА МЕЗОНЛАРИ

Ғаниева А.З.

*Аниқ ва ижтимоий фанлар университети халқаро
бўлим бошлиғи*

Таянч сўзлар: дуал таълим, мактабгача таълим, инновацион бошқарув, сифатни баҳолаш, мезонлар, индикаторлар.

Ключевые слова: дуальное обучение, дошкольное образование, инновационное управление, оценка качества, критерии, показатели.

Key words: dual education, preschool education, innovative management, quality assessment, criteria, indicators.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактабгача таълим тизимида дуал таълимни жорий этиш орқали инновацион бошқарув сифати қандай баҳоланиши мумкинлиги таҳлил қилиниб, шу бўйича мезон ва индикаторлар таклиф этилган. Таъкидланишича, мактабгача таълим муассасалари фаолияти самарадорлигини оширишда инновацион бошқарув тамойилларини қўллаш долзарб ҳисобланади. Шу жиҳатдан, раҳбарларнинг касбий маҳорати ва педагог кадрларни тайёрлашда назария ва амалиётни уйғунлаштириш (дуал таълим) муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқот доирасида маҳаллий ва хорижий манбаларнинг назарий таҳлили ҳамда мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва педагог ходимлари ўртасида сўровнома ўтказилди. Натижада инновацион бошқарув сифатини баҳолаш учун асосий критерий ва кўрсаткичлар рўйхати шакллантирилди: раҳбарлик маҳорати, инсон ресурсларини бошқариш, таълим муҳити ва шароитлари, ҳамкорлик алоқалари, ота-оналарнинг қониқиш даражаси.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются критерии и показатели оценки качества инновационного управления в системе дошкольного образования посредством внедрения системы дуального обучения. Отмечается, что применение принципов инновационного менеджмента в деятельности дошкольных образовательных учреждений играет важную роль в повышении эффективности их работы. В этом контексте особое значение придается профессиональной компетентности руководителей и интеграции теории с практикой в подготовке педагогических кадров (дуальная система обучения). В рамках исследования проведен теоретический анализ отечественных и зарубежных источников, а также анкетирование руководителей и педагогических работников дошкольных образовательных организаций. В результате сформулирован перечень основных критериев и индикаторов для оценки качества инновационного управления: профессиональное мастерство руководства, управление человеческими

ресурсами, условия и среда воспитания и обучения, уровень сотрудничества и партнерства, степень удовлетворенности родителей.

SUMMARY:

This article examines the criteria and indicators for evaluating the quality of innovative management in the preschool education system through the implementation of dual education. It is noted that applying innovative management principles in preschool institutions is crucial for improving their performance. In this context, the professional competence of managers and the integration of theory with practice in teacher training (the dual education model) are of particular importance. The study involved theoretical analysis of local and foreign sources, as well as a questionnaire survey of preschool organization directors and educators. As a result, a set of key criteria and indicators was formulated to assess the quality of innovative management: leadership proficiency, human resource management, educational environment and conditions, collaboration and partnerships, parent satisfaction.

Кириш. Мактабгача таълим тизимида таълим-тарбия сифати ва камровини ошириш бугунги кунда устувор вазифалардан биридир. Соҳа ривожига эришиш учун ташкилий-бошқарув жараёнларини замонавий услубларда йўлга қўйиш талаб этилади. Жумладан, ҳозирги ислохотлар даврида мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарувни амалга оширишга эътибор қаратилиб, тарбия сифатини яхшилашга қаратилган янги усуллар жорий этилмоқда. Инновацион бошқарув деганда, таълим муассасасидаги **инновацион жараёнларни** ва шу жараёнларда иштирок этувчи тузилмаларни самарали бошқаришга қаратилган тамойил, усул ва шакллар мажмуаси тушунилади. Яъни, болалар билан ишлашнинг янги усул ва шакллари излаш, ҳар бир ходим фаолиятини адолатли баҳолаш, жамоада креативлик ва ҳамкорлик муҳитини шакллантириш каби хусусиятлар инновацион бошқарувга хос ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда мактабгача таълим соҳасини бошқаришда бир қатор инновацион ёндашувлар татбиқ этилмоқда. Хусусан, давлат-хусусий шериклик асосида нодавлат боғчалар сони ортиши, тарбия жараёнига ахборот технологияларини жорий этиш, тарбиячиларнинг малакасини оширишда янги тизимларни қўллаш шулар жумласидандир. 2021–2022 ўқув йилидан бошлаб мамлакатимизда айрим соҳалар қатори мактабгача таълим йўналиши бўйича ҳам кадрлар тайёрлашда дуал таълим тизими жорий этилди – профессионал таълим муассасаларига 3 мингдан ортиқ ёшлар дуал таълим шакли асосида ўқишга қабул қилинди. Дуал таълим деганда, ўқувчи ёки талабанинг таълим муассасасида назарий билим олишини мутасадди ташкилот ва корхоналардаги амалий меҳнат фаолияти билан узвий боғлашга асосланган ўқитиш тизими тушунилади. Бунда талаба бир ҳафтанинг белгиланган кунларида таълим муассасасида ўқиса, қолган кунлари шу соҳага дахлдор ташкилот ёки муассасада амалиёт ўтайди – масалан, мактабгача таълим мутахассиси бўлишга ўқиётган ёш муайян боғчада

амалиётчи тарбиячи сифатида ишлаб, малака ошириб боради. Бундай ёндашув кадрлар тайёргарлигида назария ва амалиёт ўртасидаги тафовутни камайтиришга хизмат қилиши кутилади. Дарҳақиқат, дуал таълим шакли кадрлар малакасини оширишда самарали усул сифатида халқаро миқёсда ўзини оқлаган (Германия, Австрия, Жанубий Корея ва бошқа мамлакатлар тажрибаси) экани маълум.

Мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарув сифати қандай намоён бўлади ва уни баҳолаш учун қайси мезонларга эътибор бериш лозим? Илғор тажрибалар шуни кўрсатадики, таълим сифати тушунчаси кенг қамровли бўлиб, унинг муҳим таркибий қисми бошқарув сифати ҳисобланади. Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар қаторига кадрлар салоҳияти, ресурслар билан таъминланиш, таълим дастурлари ва технологиялари, болалар хавфсизлиги, соғлом озиқланиш ва лидерлик сифати кабилар кирadi. Зеро, мактабгача таълим натижасини болаларнинг академик билимини баҳолаш орқали тўлиқ аниқлаб бўлмайди, шу боис таълим жараёни учун яратилган шарт-шароитлар ва педагог-ҳодимлар ҳамда раҳбар кадрларнинг сифати асосий кўрсаткичлар сифатида эътироф этилмоқда. Яъни, болалар учун макбул таълим муҳити яратиш, давлат талабларига мувофиқ тарбия дастурини амалга ошириш, ота-оналарнинг эҳтиёж ва талабларини қондириш – буларнинг барчаси боғча раҳбариятининг бошқарув маҳоратига боғлиқдир. Шу муносабат билан, мактабгача таълимда инновацион бошқарувнинг сифати қай даражада эканини баҳолаш учун тегишли индикаторлар ва мезонларни ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади. Мазкур илмий тадқиқот шу мақсадни кўзлаб олиб борилди.

Методология. Тадқиқотда назарий таҳлил ва эмпирик сўров усуллари қўлланилди. Аввало, инновацион бошқарув ва дуал таълим мавзулари бўйича маҳаллий ва хорижий адабиётлар ўрганилди, мавжуд тажрибалар таҳлил қилинди. Шунингдек, мактабгача таълим ташкилотлари раҳбар ва педагог ходимлари ўртасида махсус сўровнома ўтказилди. Сўровнома саволлари муассасалардаги бошқарув амалиёти, ходимларни рағбатлантириш усуллари, кадрлар малакаси, жамоадаги муҳит ва бошқарувнинг инновацион жиҳатлари каби масалаларни қамраб олди. Сўровнома онлайн (Google Forms) шаклида республика бўйлаб ташкил этилди ва жами **165 нафар respondent** (турли ҳудудларда фаолият юритаётган боғча мудирлари ва тарбиячилари) иштирок этди. Топланган маълумотлар ҳисобга олинган ҳолда, мактабгача таълимда бошқарув сифатига доир муҳим кўрсаткичлар тизимлаштирилди. Тадқиқотда тажриба-синов (эксперимент) ўтказилмади, асосан describe (тасвирий) ва таҳлилий усуллар қўлланилди; яъни мавжуд ҳолат ўрганилиб, уни такомиллаштириш юзасидан хулосалар чиқарилди.

Назарий таҳлил натижалари: Илмий манбалар таҳлили мактабгача таълимда бошқарув сифати кўп қиррали тушунча эканини кўрсатди. Жумладан, таълим сифатини бошқариш бўйича олиб борилган тадқиқотларда таълим муассасаси самарадорлиги унинг педагогик жамоаси фаолияти ва раҳбарнинг ташкилий маҳоратига боғлиқлиги таъкидланган. Мактабгача таълимда юқори сифатга эришиш учун қуйидаги шартлар муҳим деб топилган:

- **Раҳбарнинг касбий компетенцияси.** Муассаса мудираси (ёки директори)нинг бошқарув соҳасидаги билими ва малакаси асосий мезонлардан бири саналади. Инновацион бошқарув аввало раҳбарнинг янгича фикрлашга, ўз устида ишлашга ва жамоани илҳомлантира олиш қобилиятига таянади. Тегишли олий маълумотга эга бўлиш, доимий равишда малака оширишда қатнашиш (жумладан, дуал таълим таъмоийллари асосида амалий тажрибага эга бўлиш) каби кўрсаткичлар раҳбарнинг касбий маҳоратини баҳолашда инобатга олинади лозим. Масалан, ота-оналар ўртасидаги сўров натижасида аксарият родителли болалар тарбиячиси ва раҳбарлар олий маълумотли бўлишини энг муҳим омил сифатида кўрсатишган. Худди шу тарзда, Бухоро вилояти мисолида олиб борилган таҳлил ишларда айрим туманларда педагог ходимларнинг маълумотлилиқ даражаси пастлиги боғчалар ривожига салбий таъсир этгани қайд этилган ва шу сабабли мазкур ҳудудларда тарбиячи ва раҳбар кадрлар таркибида олий маълумотли мутахассислар улушини кўпайтириш тавсия қилинган. Демак, раҳбар ва ходимларнинг маълумот даражаси ва малакалари бошқарув сифатининг негизида ётган муҳим кўрсаткичлардандир.
- **Инсон ресурсларини бошқариш ва рағбатлантириш.** Мактабгача таълим муассасасидаги барча ходимларни мувофиқ равишда бошқариш, уларни ишлашга руҳлантириш раҳбарнинг асосий вазифаларидандир. Бошқарув сифатини баҳолашда ходимлар ўртасида вазифа ва мажбуриятларнинг аниқ тақсимланганлиги, жамоадаги психологик муҳит, меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантириш тизими каби жиҳатлар мезон сифатида хизмат қилади. Ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, респондентларнинг 63% фикрича муассаса жамоасида ҳар бир ходимнинг вазифа ва мақсадлари аниқ белгиланган, аммо 21.8% бу борада етишмовчилик борлигини билдирган – бу айрим боғчаларда ходимларга масъулият ва вазифалар тўғри тушунтирилмаслиги муаммоси мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, респондентларнинг тахминан 59.4% муассаса раҳбари жамоани меҳнатга рағбатлантира олади деб ҳисобласа, 20% аҳил жамоа тузишда раҳбарлик етарли

эмаслигини қайд этган. Ходимларни рағбатлантириш усуллари бора-сида жавоб берувчиларнинг кўп қисми маъмурий-буйруқбозликдан кўра маънавий ва ижтимоий-психологик рағбатлантириш усуллари устувор эканини таъкидлаган (масалан, мақтов ва эътироф этиш, самимий муҳит яратиш ва ҳ.к.), иқтисодий рағбат (маош, мукофот) муҳимлигини билдирганлар сони ҳам назардан чет эмас, бироқ қаттиқ назорат ва жазо каби маъмурий услубни танлаганлар нисбатан кам бўлгани кузатилди. Бу тенденция замонавий мактабгача таълим муассасаларида инсон омилига асосланган раҳбарлик устуворлаш-ётганини, ходимларни рағбатлантиришда инновацион ёндашувларга (масалан, ўқитувчиларнинг шахсий ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, ҳамкорлик руҳини ошириш) эътибор берилаётганини кўрсатади.

- **Инновацион фаолиятни жорий этиш.** Бошқарувнинг инновационлиги аввало янги ғоя ва технологияларни амалиётга татбиқ этиш даражаси билан ўлчанади. Шу сабаб, баҳолаш критерийларидан бири сифатида боғчадаги таълим-тарбия жараёнига инновацияларни киритиш ҳолати хизмат қилиши мумкин. Индикаторлари: янги педагогик методикаларни жорий этиш (масалан, эрта ёшдан чет тил ўқитиш, STEM элементларини татбиқ этиш ва ҳ.к.), ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш (электрон кундалик, онлайн мулоқот платформалари), тарбиячи ва ўқитувчиларнинг инновацион лойиҳаларда иштирок этиши, малакаларини оширишда замонавий усуллардан фойдаланиши ва ҳоказолар. Сўнгги сўров натижаларига биноан, respondentlarning 51.5% мактабгача таълим муассасаси бошқарувида асосан замонавий (инновацион ва ижтимоий-психологик) усуллар қўлланилаётганини таъкидлаганлар, фақат 4.5% жавоб берувчилар эса маъмурий усуллар устун эканини билдирган. Демак, аксарият ҳолларда раҳбарлар янги усулларга интиломқда, бироқ инновацияларни тўлиқ жалб этиш даражаси ҳамон баҳоланиб борилиши лозим. Инновацион бошқарув кўрсаткичлари сифатида, масалан, ҳар бир боғчада йил давомида жорий этилган янгича ташаббуслар сони, ўқитувчиларнинг ижодий ишлари (сценарий, қўлланма ва лойиҳалар) ёки турли танлов-кориклардаги ютуқлари каби мезонларни келтириш мумкин.
- **Таълим муҳити ва шарт-шароитлар.** Мактабгача таълим муассасасининг моддий-техник базаси, гигиена ва хавфсизлик талабларига жавоб бериши, болалар учун қулай муҳит яратилиши каби омиллар ҳам бошқарув сифати билан чамбарчас боғлиқ. Болаларнинг эркин ўйин ва таълим олишлари учун етарли жиҳозланган хоналар, ўйинчоқ

ва ёрдамчи материаллар билан таъминланиши, соғлом овқатланиш ва тиббий хизмат йўлга қўйилгани, гуруҳлардаги болалар сони меъёрга мос экани кабиларни мунтазам назорат қилиш раҳбарият зиммасида. Ота-оналар фикрларига кўра ҳам, боғчаларда инглиз ва рус тили ўқитувчиларининг мавжуд бўлиши, ўйин майдончалари ва ўйинчоқлар кўплиги, болалар соғлиғи ва овқатланишига доимий эътибор каби жиҳатлар тарбия сифати учун муҳим саналади. Шу боис, бошқарувни баҳолашда муҳит сифати алоҳида критерий сифатида олинади – индикаторлари сифатида эса юқорида санаб ўтилган инфратузилмавий ва санитар ҳолат кўрсаткичлари, бир тарбиячига тўғри келадиган тарбияланувчилар сони, ўйин ва ўқув жиҳозлари таъминланганлик даражаси каби аниқ мезонлардан фойдаланилади.

- **Ҳамкорлик ва дуал таълим интеграцияси.** Мактабгача таълим муассасалари фаолиятида ташқи ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиши ҳам инновацион бошқарувнинг белгиси ҳисобланади. Хусусан, педагог кадрларни тайёрлайдиган коллеж ва университетлар билан боғчалар ўртасида узвий алоқа ўрнатилиши, базавий амалиёт муассасалари сифатида фаолият кўрсатиши катта аҳамиятга эга. Шу тариқа дуал таълим тамойилларини амалга оширишда боғчалар бевосита иштирок этмоқда: таълим муассасалари ўз тарбиячилари меҳнат фаолияти давомида тажриба алмашадилар, шу билан бирга стажёр талабалар меҳнати орқали боғча фаолиятига янада жон киритилади. Бошқарув сифати индикатори сифатида мазкур ҳамкорликни баҳолаш мумкин – масалан, боғчанинг нечта олий таълим ёки касб-хунар муассасаси билан шартномавий ҳамкорлиги борлиги, йил давомида нечта мутахассис амалиёт ўтаб кетгани, шу амалиёт натижасида неча нафари ишга қабул қилингани ва ҳ.к. Ана шундай кўрсаткичлар инновацион бошқарувнинг очиқлик ва ҳамкорликка тайёрлик мезонини белгилаб беради.
- **Манфаатдор томонлар қониқиш даражаси.** Мактабгача таълим муассасаси фаолиятининг асосий мақсади болаларга сифатли таълим-тарбия бериш экани инобатга олинса, бошқарув сифати унинг манфаатдор томонлар – аввало, ота-оналар ҳамда жамоатчилик – талаб ва эҳтиёжларини қондириш даражасига кўра ҳам баҳоланиши мумкин. Шу сабабли, ота-оналар қониқишини ўлчаш бошқарув самардорлигининг муҳим индикаторидир. Бунда ота-оналарнинг муассаса ҳақидаги фикр-мулоҳазалари, уларнинг таклиф ва шикоятларини тинглаш механизми мавжудлиги каби жиҳатлар эътиборга олинади. Тадқиқот доирасида ўтказилган сўровда ота-оналар таълим сифати

бўйича ўз таклифларини билдиришди ва уларнинг фикрлари раҳбарият учун муҳим кўрсаткичлардан бири экани таъкидланди. Масалан, сўров натижасида ота-оналар гуруҳларда болалар сонини 15 нафардан оширмаслик, ҳар бир боғчада спорт зал ва телевизор мосламалари бўлишини исташган, шунингдек, боғча тўлов миқдори улар учун мақбул даражада эканини қайд этиб, ходимларнинг меҳнатига нисбатан шикоят билдирмаганлар – бу эса, маълум маънода, амалга оширилаётган бошқарув чораларидан умумий қониқиш мавжудлигини англатади. Келгусида ҳар бир муассасада ота-она ва жамоатчилик қониқишини баҳолаш бўйича доимий сўровлар ўтказиб бориш, натижаларини бошқарув сиёсатига татбиқ этиш тизимини йўлга қўйиш тавсия этилади (бу ҳақда қуйида тавсиялар қисмда батафсил берилган).

Юқорида саналган мезон ва индикаторлар мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарув сифатини ҳолис баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Уларнинг ҳар бири соҳа спецификасини ҳисобга олган ҳолда аниқлаштирилиши ва кўрсаткичлар шкаласи ишлаб чиқилиши керак. Масалан, раҳбарнинг касбий компетенцияси учун – маълумоти ва стажига қараб балл бериш, ходимлар қониқишини баҳолаш учун – йиллик сўров натижалари (% ҳиссада) ёки кадрлар айланиши (turnover) кўрсаткичини қиёслаш, муҳит ва шарт-шароитлар учун – моддий базага доир чеклистлар ва бошқалар. Бундай баҳолаш мезонлари мактабгача таълим соҳасида сифат мониторингини амалга оширувчи органлар (масалан, Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси) ва муассаса асосчилари (муассислари) учун ҳам муҳим ахборот манба бўла олади. Зикр этиш жоизки, давлат сиёсати даражасида ҳам ушбу йўналишга эътибор қаратилган: 2024 йил 30 сентябрдаги Президент фармонида мактабгача таълим сифати ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари баён этилган бўлиб, унда белгиланган вазифалар ижросини баҳолаш учун тегишли индикаторлар тизими тасдиқланган. Шунингдек, мазкур фармонга мувофиқ, дуал таълим тизимини мактабгача таълим йўналишида кенг жорий этиш, боғчалар учун малакали кадрлар тайёрлаш механизминини такомиллаштириш белгиланган. Бу чоралар амалга оширилиши натижасида, келгусида муассасаларда бошқарув сифати юқорида келтирилган мезонлар асосида янада яхшиланиши кутилмоқда.

Таҳлиллар асосида мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарув сифатини баҳолаш учун аниқ мезон ва индикаторларни ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланди. Айниқса, раҳбарларнинг бошқарув фаолияти сифатини ҳолис ва аниқ баҳолашда индикаторларнинг роли муҳим экани кўрсатилди. Бундан ташқари, мазкур индикаторлар раҳбар кадрлар учун малака ошириш жараёнларини ташкил этиш, шунингдек, дуал таъ-

лим тизими орқали инновацион бошқарув компетенцияларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Таъкидлаш жоизки, бошқарув сифати индикаторлари аниқ ва ўлчамли бўлиши лозим бўлиб, бу раҳбарларнинг профессионал компетентлик даражасини холис баҳолашга имкон беради. Шунингдек, улар раҳбарнинг бошқарув қарорлари қабул қилиш, ходимларнинг мотивациясини таъминлаш, инновацион ғояларни амалга ошириш, таълим муҳитини такомиллаштириш ва ота-оналар ҳамда жамоатчилик билан муносабатларни яхшилаш каби кўникмаларини ҳам акс эттириши муҳимдир. Шу сабабли, мақолада келтирилган тадқиқот натижалари асосида шакллантирилган индикаторларнинг раҳбарларнинг қайси аниқ бошқарув сифатларини ривожлантиришга таъсир қилиши куйидаги жадвал орқали янада аниқлаштирилди:

№	Индикаторлар	Таъсир кўрсатадиган бошқарув сифатлари
1	Раҳбарнинг касбий компетенцияси	Раҳбарлик маҳорати, касбий билим ва малака, стратегик фикрлаш қобилияти
2	Инсон ресурсларини бошқариш ва рағбатлантириш	Ходимлар мотивацияси, жамоавий бирдамлик, меҳнат самарадорлиги
3	Инновацион фаолиятни жорий этиш	Янги ғоялар татбиқи, креативлик ва инновацияга мойиллик, таълим жараёни самарадорлиги
4	Таълим муҳити ва шарт-шароитлар	Болалар учун қулай муҳит яратиш, таълим сифати, тарбиячилар меҳнат шароитлари
5	Ҳамкорлик ва дуал таълим интеграцияси	Ташқи ҳамкорликни мустаҳкамлаш, амалиёт ва назария уйғунлиги, кадрлар малакасини ошириш
6	Манфаатдор томонлар қониқиш даражаси	Ота-оналар билан мулоқот самарадорлиги, жамоатчилик ишончи, муассаса обрў-эътибори

Юқоридаги жадвал маълумотларига батафсил эътибор қаратсак, ҳар бир индикаторнинг қайси бошқарув сифатларига таъсир қилиши янада аниқ ва равшанлашади. Хусусан:

Биринчи индикатор сифатида келтирилган раҳбарнинг касбий компетенцияси раҳбарлик маҳоратини шакллантириш, касбий билим ва кўникмаларни ошириш, шунингдек, стратегик фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу кўрсаткич раҳбарнинг бошқарув қарорлари қабул қилиш жараёнидаги сифатни оширишга ва ташкилотни самарали бошқаришга бевосита таъсир қилади.

Иккинчи индикатор – инсон ресурсларини бошқариш ва рағбатлантириш, раҳбарларнинг ходимларни мотивация қилишдаги самарадорлигини, шунингдек, жамоадаги бирдамлик ва ҳамкорлик муҳитини яхшилаш қобилиятини кўрсатади. Бу эса меҳнат унумдорлиги ошишига, ходимларнинг

ташаббускорлигига ҳамда умумий жамоавий иш самарадорлигига ижобий таъсир қилади.

Учинчи индикатор сифатида инновацион фаолиятни жорий этиш кўрсатилган бўлиб, бу раҳбарнинг янги ғоя ва методикаларни таълим жараёнига жорий эта олиш қобилиятини акс эттиради. Бу индикатор таъсирида раҳбарлар педагогик жамоа ва ходимларнинг креативлик ва инновацион руҳини кучайтиради. Айниқса, инновацион ёндашувлар таълим муассасаси фаолиятининг сифатини янада юқори даражага олиб чиқишга хизмат қилади.

Тўртинчи индикатор – таълим муҳити ва шарт-шароитлари, раҳбарларнинг болалар учун қулай ва хавфсиз муҳитни таъминлаш қобилиятига эътибор қаратишни назарда тутати. Бу индикатор таълим сифатига бевосита таъсир қилиб, педагог кадрлар ва тарбиячиларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш орқали умумий фаолият самарадорлигини оширади.

Бешинчи индикатор бўлган ҳамкорлик ва дуал таълим интеграцияси раҳбарларнинг ташқи ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик ўрнатиши ва дуал таълим тизими орқали назария ва амалиётнинг уйғунлигини таъминлашига ёрдам беради. Бу эса педагог кадрлар малакасини ошириш ва мутахассисларнинг амалий тайёргарлигини кучайтириш имкониятини яратади.

Нихоят, олтинчи индикатор – манфаатдор томонлар қониқиш даражаси, раҳбарларнинг муассаса фаолиятида ота-оналар ва жамоатчилик билан самарали мулоқотни ташкил этиши, уларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиши ва қониқтириши муҳимдир. Бу, ўз навбатида, муассасанинг обрў-эътиборини ошириб, мактабгача таълим муассасасига нисбатан ишончни кучайтиради.

Ушбу индикаторлар тизимли равишда татбиқ этилса, улар раҳбарларнинг бошқарув салоҳиятини ҳар томонлама ривожлантириш имконини беради ҳамда мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарув сифатининг сезиларли даражада ошишига хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, таълим-тарбия жараёнининг умумий самарадорлиги ва болалар ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Хулоса ва тавсиялар. Юқоридаги таҳлил асосида хулоса қилиш мумкинки, мактабгача таълим муассасаларида инновацион бошқарув сифатига баҳо бериш учун яхлит мезонлар ва индикаторлар тизими зарур. Дуал таълимни соҳага интеграция қилиш раҳбар ва тарбиячиларнинг амалий кўникмаларини ошириб, таълим жараёнини замонавийлаштиришга хизмат қилмоқда. Бошқарув самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги амалий таклифлар билдирилади:

- **Бошқарув сифати мониторингини йўлга қўйиш:** Мақолада таклиф этилган мезон ва индикаторлар асосида мактабгача таълим ташки-

лотларида бошқарув сифатига доир баҳолаш тизимини жорий этиш лозим. Махсус рейтинг ёки аттестация мезонларига раҳбарнинг малакаси, кадрлар сиёсати, инновацияларни жорий этиш фаоллиги, ота-оналар қониқиш даражаси каби кўрсаткичларни киритиш тавсия этилади. Бундай баҳолаш натижалари асосида ҳар бир муассаса учун бозор механизмларига хос рақобат муҳити яратилиб, уларнинг сифатли бошқарувга интилиши рағбатлантирилади.

- **Дуал таълим асосида кадрлар тайёрлашни кенгайтириш:** Мактабгача таълим учун малакали раҳбар ва тарбиячилар етиштиш мақсадида дуал таълим дастурларини янада кенг татбиқ этиш зарур. Олий ва профессионал таълим муассасаларида назария ва амалиёт уйғунлашувини таъминлаш, талабаларни боғчалардаги иш жараёнига эртароқ жалб этиш уларнинг бошқарув ва таълим бериш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради. Шунингдек, амалдаги боғча мудириларининг ўз устида ишлашини қўллаб-қувватлаш мақсадида улар учун ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда стажировка (internship) ўташ имкониятларини яратиш тавсия этилади. Масалан, тажриба алмашув учун ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш, етакчи мактабгача таълим ташкилотларида амалиёт ўташ каби имкониятлар малакани оширишга хизмат қилади.
- **Инновацион менежмент усулларини рағбатлантириш:** Таълим соҳасидаги мутасадди ташкилотлар (Мактабгача таълим вазирлиги ва ҳ.к.) томонидан муассасаларда инновацион ёндашувларни қўллашни рағбатлантирувчи чоралар назарда тутилиши лозим. Жумладан, янги педагогик технологияларни жорий қилган, ўқув-тарбия жараёнига креатив ғоялар татбиқ этган боғча жамоаларини моддий ва маънавий рағбатлантириш (мукофотлар, танловлар) тизимини йўлга қўйиш мумкин. Бу раҳбарлар ва тарбиячиларни доимий изланишга ундайди ҳамда бошқарув сифатининг ошишига олиб келади.
- **Ота-оналар билан мулоқотни кучайтириш:** Бошқарувнинг самарали эканини таъминлаш учун муассаса раҳбарияти ва ота-оналар ўртасида очиқ мулоқот ўрнатилиши керак. Ота-оналарнинг талаб ва таклифларини тизимли ўрганиш мақсадида йиллик ёки ярим йиллик сўровномалар ўтказиш, шунингдек, онлайн платформалар орқали фикр-мулоҳаза йиғиш амалиётини йўлга қўйиш тавсия этилади. Олинган фикрлар таҳлили асосида муассаса фаолиятида зарур ўзгаришлар киритилиб борилса, таълим сифати ва бошқарув самарадорлиги ортиб боради.

- **Материал-техника базасини яхшилаш:** Бошқарувнинг яна бир вазифаси – муассаса шароитларини доимий такомиллаштириб боришдир. Шу боис, ҳар бир раҳбар ўз боғчасида моддий-техник база, санитария ҳолати, хавфсизлик чораларини баҳолаш учун self-assessment ўтказиб, аниқланган камчиликлар бўйича чора-тадбир режасини ишлаб чиқиши зарур. Масъул ташкилотлар эса боғчаларни замонавий ўқув-ўйин жиҳозлари, ахборот технологиялари воситалари билан таъминлашга қўмаклашиши лозим. Бу болалар учун қулай муҳит яратиш баробарида, бошқарув ишини ҳам енгиллаштиради (масалан, электрон кузатув ва ҳисоботлар орқали).

Якунида таъкидлаш жоизки, мактабгача таълим тизимида дуал таълим орқали кадрлар тайёрлаш ва инновацион бошқарувни қарор топтириш соҳани янги босқичга олиб чиқиш имконини беради. Таълим муассасаларининг бошқарув сифати баҳоланиб борилиши эса улар ўртасида соғлом рақобат муҳити яратиш, ҳар бир муассаса фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилади. Мақолада баён этилган мезон ва индикаторлар амалиётга татбиқ этилса, мактабгача таълим сифати мониторинги янада аниқ ва самарали йўлга қўйилиб, энг асосийси – келажагимиз бўлган болажонлар учун таълим-тарбиянинг янада юқори сифати таъминланишига эришилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони (2024 йил 30 сентябрь). "Мактабгача таълим сифати ва самарадорлигини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида". ПФ–152-сон, 30.09.2024. (lex.uz сайти орқали)
2. Ergashev N. (2021). Дуал таълим қандай тизим, уни мамлакатимизда қўллашдан мақсад нима? (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Дуал таълимни ривожлантириш бўлими бошлиғи Н. Эргашев билан суҳбат). Ўзбекистон Миллий Ахборот Агентлиги – Uza.
3. Andreychuk I.N. (н.д.). Инновационный менеджмент в современной дошкольной организации. Методический материал. Retrieved from Infourok.ru
4. Omanova G.A. (2024). Management of preschool education quality: current status and prospects. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 5(8), 33–37.
5. Salikhov N.J. (2021). Maktabgacha ta'lim boshqaruvida joriy qilingan menejment usullarining natijalarini baholash. Iqtisodiyot va ta'lim (Экономика и образование), 2021, №4, 322–328.
6. Qurbonov Sh. & Seytkhalilov E. (2022). Ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Toshkent. (Fundamental education quality management concepts).

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING REFLEKSIV KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Shukirullaeva S.A.

Ajiniyoz nomidagi NDPI doktranti

Tayanch so'zlar: refleksiya, refleksiv ko'nikma, refleksiv kompetentsiya, tafakkur, mulohaza, kompetentsiyaviy yondashuv.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивный навык, рефлексивная компетенция, мышление, рассуждение, компетентностный подход.

Key words: reflection, reflexive skill, reflexive competence, thinking, reasoning, competency-based approach.

PEZIOME:

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ munosabatlar asosida refleksiv kompetentsiyasini shakllantirish metodiksig'a e'tibor qaratilgan. Maqolada o'quvchilarining refleksiv kompetentsiyasini rivojlantirish usullari yoritilgan.

PEZIOME:

В статье основное внимание уделяется методике формирования рефлексивной компетенции учащихся начальных классов на основе коммуникативных отношений. В статье освещены методы развития рефлексивной компетенции учащихся.

SUMMARY:

The article focuses on the methodology of forming the reflexive competence of primary school students based on communicative.

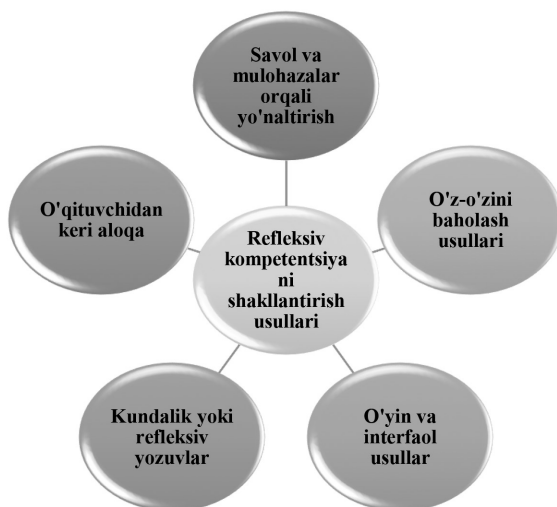
Respublikamizda boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonida refleksiv kompetentsiyasini shakllantirishga doir ilmiy tadqiqotlar oli borilgan. Ushbu jarayonda tadqiqot ilib borgan olimlardan Z.Solieva, S.G'.Qoraev, M.A.Janbaeva kabi mualliflar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning metakognitiv va refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha umumiy tadqiqotlarda ishtirok etganlar. Ularning ishlari ko'proq fanlararo yondashuvlar va o'quv motivatsiyasiga qaratilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiv kompetentsiyasini shakllantirish – bu ularning o'z faoliyatlari, fikrlari va xatti-harakatlarini mustaqil ravishda tahlil qilish, baholash va yaxshilashga qodir bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonidir. Bu kompetentsiya o'quvchilarga o'zlarining ta'lim olish jarayonini

yaxshiroq tushunish, xatolardan saboq chiqarish va samaraliroq o'rganishga yordam beradi. To'rtinchi sinf o'quvchilari uchun refleksiya asosan sodda va amaliy shakllarda bo'lishi mumkin, chunki bu yoshda ularning tafakkur va mulohaza yuritish ko'nikmalari endi shakllana boshlaydi.

Biz tadqiqot ishimiz jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiv komepentsiyasini qo'yidai usullarda shakllantirish imkoniyati mavjud. (1-rasm)

Savol va mulohazalar orqali yo'naltirish	O'qituvchi darsdan so'ng o'quvchilarga savollar berishi mumkin: «Bu darsda nimani o'rgandingiz?», «Qaysi vazifa sizga qiyin bo'ldi va nega?», «Keyingi safar nimani boshqacha qilasiz?». Misol: Ona tili darsida masala yechishdan keyin o'quvchidan uning yechim yo'lini tushuntirishni va muammo qaerda paydo bo'lganini muhokama qilishni so'rash.
O'z-o'zini baholash usullari	O'quvchilarga o'z ishlarini baholash uchun oddiy jadvallar yoki smaylik shkalalari berish mumkin. Masalan, «Men bu vazifani qanchalik yaxshi bajaribman?» yoki «Menga nima yordam berdi?». Misol: O'qish darsida o'quvchidan matnni qanchalik tushunganini belgilashni so'rash.
O'yin va interfaol usullar	Refleksiyani qiziqarli qilish uchun o'yin elementlaridan foydalanish: masalan, «Bugungi darsda men nimani kashf qildim?» deb nomlangan mini-muhokama. Guruhda muhokama: O'quvchilar juft yoki kichik guruhlarda o'z tajribalarini bo'lishishadi, bu esa ularning boshqalar nuqtai nazarini ko'rishga o'rgatadi.
Kundalik yoki refleksiv yozuvlar	O'quvchilarga qisqa yozuv ishlari berish, masalan: «Bugun men nimani yaxshi bajaribman?» yoki «Menga nima qiyin bo'ldi?». Bu ularning o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Misol: Hafta oxirida o'quvchilardan bir necha jumla bilan o'z o'quv faoliyatlari haqida yozishni so'rash.

O'qituvchidan keri aloqa	O'qituvchi o'quvchilarning refleksiya-siga izoh berib, ularni yanada chuqurroq fikrlashga undaydi. Masalan, o'quvchi «Menga vazifa qiyin bo'ldi» desa, o'qituvchi «Qaysi qismi qiyin bo'ldi, kel, birga ko'rib chiqaylik» deb yo'naltirishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytmog'chimanki, kompetentsiyaviy yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi qo'yidagilar katta ahamiyatga ega:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi: O'quvchilar muammolarni mustaqil hal qilishni o'rganadi.

Motivatsiyani oshiradi: O'z yutuqlarini ko'rib, o'quvchilar yanada faol bo'ladi.

Shaxsiy mas'uliyatni kuchaytiradi: O'quvchilar o'z ta'lim jarayonida faol ishtirokchi ekanligini his qiladi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni yaxshilaydi: Guruhda muhokama qilish orqali o'quvchilar boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiyasi oddiy va tushunarli bo'lishi kerak, chunki ularning abstrakt fikrlash qobiliyati hali to'liq shakllanmagan.

O'qituvchi refleksiya jarayonida o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashi, ularni tanqid qilishdan ko'ra, ularning fikrlarini qadrlashi lozim.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси” тўғрисидаги ПФ-5712-сонли Фармони. <https://lex.uz>
2. Солиева З.Қ. Бошланғич синф ўқувчиларида метакогнитив кўникмаларни ривожлантириш. // Ўзбекистонда таълим: илмий-амалий журнал. – Тошкент, 2020. – №3. – Б. 45-50.
3. Қораев С.Ғ. Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш. // Халқ таълими. – Тошкент, 2018. – №5. – Б. 12-18.
4. Жанбаева М.А. Бошланғич синф ўқувчиларида рефлексив ўқиш кўникмаларини ривожлантириш. // Таълим тизимида инновациялар. – Тошкент, 2021. – №2. – Б. 33-39
5. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI BILAN BADMINTON MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISH USLUBIYATI

Gimazutdinov R.G.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Bolalar sporti" kafedrası v.b. dotsenti*

Tayanch so'zlar: badminton maydoni, mashg'ulot jarayoni, badminton o'yinining texnik harakatlari, zarbalar, jismoniy imkoniyatlar.

Ключевые слова: бадминтонное поле, процесс обучения, основные технические элементы игры в бадминтон, удары, физические возможности.

Key words: badminton court, training process, technical movements in badminton movement, strokes, physical abilities.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan darsdan tashqari olib boriladigan badminton mashg'ulotlarini o'tkazish uslubiya-ti xaqida so'z boradi. Har bir mashg'ulotda badminton o'yini texnik harakatlarini mustahkamlash va rivojlantirishga xizmat qiladigan mashqlar o'rin olishi zarurligi ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматривается методика проведения внеклассных занятий по бадминтону с учениками начальной школы. Подчеркивается необходимость включения в каждую тренировку упражнений, направленных на закрепление и развитие технических элементов игры в бадминтон.

SUMMARY:

This article discusses the methodology of conducting extracurricular badminton training sessions with elementary school students. It emphasizes the importance of including exercises in each session that strengthen and develop the technical skills of badminton.

Atrof-muhit omillarining ta'siri, zamonaviy hayotning ritmi, atrof-muhitda agressiv mikroorganizmlarning doimiy mavjudligi inson salomatligini zaiflashtiradi. Bu dunyo hamjamiyatining insonlarni butun hayoti davomida jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishga davat etishi bilan belgilanadi. Shuning uchun tananing mudofaasini barcha mavjud vositalar – to'laqonli ovqatlanish, turli kasalliklarni o'z vaqtida davolash, immunitetni mustahkamlashga qaratilgan profilaktika choralari, shuningdek, jismoniy faollik bilan mustahkamlash juda muhimdir. Insonning mehnati va kundalik hayotini

osonlashtiradigan kompyuterlar, smartfonlar va boshqa qurilmalar paydo bo'lishi bilan texnologik taraqqiyotning rivojlanishi sharoitida odamlarning jismoniy faolligi hatto so'nggi o'n yillikga nisbatan keskin kamaydi. Bu esa insonning funksional qobiliyatining asta-sekin pasayishiga, uning tayanch-harakat va mushak tizimining zaiflashishiga, ichki organlarning faoliyatidagi o'zgarishlarga olib keladi. Harakat va energiya sarflashning kamligi barcha tizimlarda (mushaklar, qon tomirlari, yurak, nafas olish organlari) va umuman tanadagi nosozliklarga olib keladi va turli kasalliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham sportning inson salomatligiga ta'siri juda muhim. Har bir taraqqiyparvar jamiyat jismonan sog'lom, ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, hayot muammolarini mustaqil aniqlay oladigan va ularni noan'anaviy tarzda hal eta oladigan shaxsga muhtojdir. Hozirgi kunda davlatning eng muhim vazifalaridan biri yosh avlodni jismoniy tarbiyalash ekanligi bilan izohlanadi. Jamiyatimizda har tomonlama sog'lom farzandlarni tarbiyalash mas'uliyati ustuvorlik qiladi.

Mashg'ulot jarayonida yosh sportchilarga individual yondashish talab qilinadi, ularning jismoniy rivojlanishi, jinsi va tayyorgarligini hisobga olgan holda mashqlarni tanlash zarur. Murakkab mashqlarni nisbatan sodda, qiziqarli va rang-barang, ammo muhim mashqlar bilan uyg'unlashtirish kerak.

1-jadval

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini badmintonning dastlabki texnik elementlariga o'rgatish bosqichlari

Bosqich	Mashg'ulotning maqsadi	O'quvchilar uchun mashg'ulot mazmuni	Metodik tavsiyalar
1-bosqich	Badmintonga qiziqish uyg'otish	Badmintonning asosiy qoidalarini bilan tanishish	O'yin elementlari orqali darsni qiziqarli tashkil etish
2-bosqich	Raketka va volan bilan ishlashni o'rganish	Volanni to'g'ri ushlash va raketkada zarba berish	Qadamlar va zarbalarni oddiy usullarda ko'rsatish
3-bosqich	Maydonda harakatlanish ko'nikmalarini shakllantirish	Maydonda to'g'ri harakatlanish va o'yin pozitsiyalarini o'rganish	Harakatni soddalashtirish va o'quvchilarga yordam berish
4-bosqich	Juftlik va yakka o'yinlar o'ynashni o'rgatish	Juftlikda va yakka tartibda o'yinlarni tashkillashtirish	O'yin davomida qoidalarga rioya qilishni tushuntirish

5-bosqich	Texnik ko'nikmalarni mustahkamlash	Zarba berish texnikasi va taktik ko'nikmalarni rivojlantirish	O'quvchilarga texnik va taktik tavsiyalar berish

Mazkur jadval boshlang'ich sinf o'quvchilariga badminton sportini o'rgatishda o'qituvchiga yordam beradi va ularning rivojlanishini tizimli tarzda kuzatib borish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga badminton o'rgatish, ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi. Bu jarayonda mashg'ulotni qiziqarli va o'rganish uchun yoqimli qilish muhimdir. Badminton o'yinini o'rganish nafaqat sport ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki o'quvchilarga yangi do'stlar topish va o'zaro aloqalarni kuchaytirishga imkoniyat yaratadi. Bu ma'lumotlar bizga boshlang'ich sinf o'quvchilariga badminton sport turini o'rgatishda yordam beradi (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Boshlang'inch sinf o'quvchilarini badminton sportiga o'rgatish metodikasi

Mashq nomi	Mashq davo miyligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar
1.Raketkani to'g'ri ushlash va nazorat qilish	10 daqiqa	2 daqiqa	- o'quvchilarga raketkani to'g'ri ushlash texnikasini ko'rsatish (qattiq siqib emas, qulay tarzda) -to'g'ri ushlash va tutishni mustahkamlash uchun oddiy volanni oshirish mashqlari bilan bog'lash.
2.Volanni to'g'ri uzatish (old zarba)	15 daqiqa	3 daqiqa	- volanni ko'krak balandligida oldinga zarba bilan uzatishni tushuntirish. - o'quvchilarga volanni to'g'ri uzatish texnikasini yengil zarba bilan o'rgatish va amaliyotda qo'llash.
3.Volanni yuqoriga uzatish	12 daqiqa	2 daqiqa	- o'quvchilarga volanni yuqoriga kuchsiz zarba bilan uzatish usulini tushuntirish. - volanni yengil zarba bilan yuqoriga uzatish uchun qo'llarni qanday harakatlantirishni ko'rsatish.
4.Volanni pastga zarba bilan qaytarish	10 daqiqa	2 daqiqa	- volanni pastdan zarba bilan qaytarishni tushuntirish va ko'rsatish. -o'quvchilarga volanni past pozitsiyadan qaytarish texnikasini o'rgatish va amaliy mashqlar bajarish.

5. Volanni aniq yo'naltirish	15 daqiqa	3 daqiqa	- volanni maydonning aniq joyiga yo'naltirish texnikasini ko'rsatish (belgilangan joylarga volanni zarba bilan yo'naltirish). - har bir o'quvchi volanni o'z sherigiga aniq uzatishga harakat qiladi.
6. Tezlik va koordinatsiya mashqi	10 daqiqa	2 daqiqa	- volanga yon tomonga tezlikda harakatlanib zarba berish ko'nikmalarini o'rgatish. - o'quvchilarga volanni tez harakat bilan yon tomondan qaytarishni mashq qildirish.
7. Jamoaviy o'yinlar (2x2)	20 daqiqa	5 daqiqa	- o'quvchilarni 2 kishidan jamoalarga bo'lib volanni oshirish orqali jamoaviy o'yinlar tashkil etish. - jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun o'yinda pozitsiyalar almashinishni tavsiya qilish.
8. Volan tezligi va aniq zarba berish	15 daqiqa	3 daqiqa	- volan tezligini oshirish va zarbani kuchliroq qilish uchun volanni to'g'ri ushlash va raketka harakatini tezlashtirish texnikasini tushuntirish. - o'quvchilarga volanni kuchli zarba bilan raqib maydoniga yo'naltirishni mashq qildirish.
9. Badminton minni turniri (o'yi amaliyoti)	30 daqiqa	10 daqiqa	- o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib minni-turnir tashkil etish (yakka tartibda yoki jamoalarda). - amaliy o'yin davomida har bir o'yinchining volanni oshirish, zarba berish va maydondagi joylashuvini kuzatish va baholash

Har bir mashg'ulot taxminan 45-60 daqiqa davom etishi tavsiya etiladi.

O'quvchilarning har bir ko'nikmasini rivojlantirish uchun didaktik prinsiplardan foydalanish zarur, bu orqali ularning bilimlari va amaliy ko'nikmalarining bosqichma-bosqich rivoji ta'minlanadi.

Ushbu jadval boshlang'ich sinf o'quvchilariga badmintonni bosqichma-bosqich o'rgatishda samarali vosita hisoblanadi va pedagogik jarayonning optimal rivojlanishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga badmintonni o'rgatish jarayoni o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, harakat muvofiqlashtirishi va texnik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayonda har bir mashg'ulot o'ziga xos maqsadlar asosida tuzilgan bo'lib, o'quvchilarning badminton

o'yiniga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni bosqichma-bosqich rivojlantirishga mo'ljallangan.

Mashqlarni o'tkazish jarayoniga umumiy yondashuv. Boshlang'ich mashqlar o'quvchilarga badminton inventarlari bilan tanishish va o'yinning asosiy qoidalarini o'rganishga qaratilgan. O'yin boshlanishidan oldin har bir o'quvchiga volan va raketkani to'g'ri ushlash va boshqarish texnikasi ko'rsatiladi. Shu orqali o'quvchilarda badmintonga qiziqish uyg'otiladi va texnik jihatlarni o'zlashtirish boshlanadi.

Texnik ko'nikmalarni rivojlantirish mashqlarining asosiy maqsadi volanni uzatish va qabul qilish texnikalarini o'rgatishdir. Har bir o'quvchi volanni sherigiga uzatish, old zarba berish va volanni raketka bilan boshqarishni amalda bajaradi. Ushbu bosqichda shuttle harakatini to'g'ri yo'naltirish va zarba kuchini nazorat qilish muhim. O'yin davomida o'quvchilarning harakatlarini tahlil qilib, ularning xatolarini tuzatish zarur.

Amaliy o'yin strategiyalari o'rgatilganda, o'quvchilar volanni raqib maydoniga to'g'ri yo'naltirish, past va yuqori zarbalarni nazorat qilish kabi murakkab texnikalarni o'rganadilar. Ushbu bosqichda o'yin dinamikasi va volanni aniq zarba bilan raqib maydoniga tushirish texnikasi ustida ishlash muhim. Shu bilan birga, o'yinchilarning chaqqonligini rivojlantirish uchun volanni tez uzatish va qabul qilish mashqlari o'tkaziladi.

Jamoaviy ishlash mashqlari o'quvchilarga badmintonning birgalikda o'ynash qoidalari va texnikalarini tushuntiradi. Ushbu bosqichda o'quvchilar jamoa ichida o'zaro muvofiqlikni rivojlantirib, volanni birgalikda uzatish va zarba berish texnikasini o'rganadilar. Jamoaviy o'yinlar orqali o'quvchilar bir-biriga yordam berish va birgalikda strategiyalar ishlab chiqishni o'zlashtiradilar.

Yakuniy mashqlar va musobaqalar o'quvchilarning badminton bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini baholash uchun kichik musobaqalar o'tkaziladi. Bu o'yinlar o'quvchilarga raqobat muhitida o'z ko'nikmalarini sinab ko'rish imkonini beradi. O'qituvchi ushbu jarayonda o'quvchilarning rivojlanishini tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi.

Mashg'ulotlar oralig'ida dam olish va texnik tahlil. Har bir mashqdan so'ng qisqa dam olish va tahlil davri o'tkaziladi. Bu jarayon o'quvchilarga mashq davomida xatolarini anglash va tuzatish imkonini beradi. Dam olish oralig'i 2-3 daqiqa bo'lib, o'quvchilarning jismoniy salomatligini saqlash va ularning keyingi mashg'ulotlarga tayyor bo'lishini ta'minlash uchun yetarli.

Ko'rsatma berish: O'yin davomida o'qituvchi o'quvchilarga volanni qanday boshqarish va raketka bilan qanday to'g'ri zarba berish kerakligini ko'rsatib, ularni nazorat qiladi. Ushbu metod orqali o'quvchilar vizual tarzda texnikalarni yaxshiroq o'zlashtiradilar. Bu bosqichlar orqali o'quvchilar nafaqat

jismoniy ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki sportga bo'lgan qiziqishlari ham ortadi. Mashg'ulotlar davomida qiziqarli va samarali o'yinlar tashkil etish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

3-jadval.

1-Hafta: Badminton bilan tanishtirish va asosiy ko'nikmalar

Mashq nomi	Mashq davomiyligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar
Raketka va volan bilan tanishtirish	10 daqiqa	-	O'quvchilarga raketka va volan bilan amaliy tanishtirish. Har bir o'quvchiga raketkani to'g'ri ushlash va volanni qanday boshqarish mumkinligini tushuntirish.
Volanni qo'lda oshirish	15 daqiqa	2 daqiqa	O'quvchilarga volanni raketkasiz qo'lda bir-biriga oshirishni o'rgatish. Bu mashq volanning harakatini tushunishga yordam beradi. O'yinchilar bir-biriga volan oshirib, texnikani bilishadi.
Volanni raketka bilan yuqoriga oshirish	20 daqiqa	3 daqiqa	Volanni raketka bilan yuqoriga oshirish texnikasi o'rgatiladi. O'quvchilar volanni o'z-o'zlariga yoki sheriklariga yuqoriga uzatib turishadi. Ushbu mashqda to'g'ri zarba berish texnikasiga e'tibor qaratiladi.

2-Hafta: Raketkani boshqarish va volanni oshirish

Mashq nomi	Mashq davomiyligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar
Raketkani to'g'ri ushlash	10 daqiqa	-	O'quvchilarga raketkani to'g'ri ushlash texnikasi ko'rsatiladi. Ushbu mashq davomida o'qituvchi o'quvchilarning qo'l pozitsiyasini tekshirib turishi va to'g'ri ushlashni ta'minlashi kerak.
Volanni yon tomonga uzatish	15 daqiqa	2 daqiqa	Volanni yon tomonga zarba bilan uzatishni mashq qilish. O'quvchilar volanni yon tomonga, o'ng va chap tomonga uzatishadi. O'qituvchi volanning to'g'ri uzatilishini kuzatib borishi kerak.
Volanga old zarba berish	20 daqiqa	3 daqiqa	Volanga raketka bilan old zarba berish texnikasini mashq qilish. O'quvchilar volanni sheriklariga old zarba bilan uzatishadi. Zarba kuchini nazorat qilish va volanning yo'nalishini aniqlashga e'tibor beriladi.

3-Hafta: Volan oshirish va qabul qilish

Mashq nomi	Mashq davomiyligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar
Volanni sherikka uzatish	15 daqiqa	2 daqiqa	O'quvchilar volanni sheriklariga oshirishni mashq qilishadi. Raketka bilan volanni to'g'ri yo'naltirish texnikasini o'rgatish. O'yinchilarning volan oshirish tezligi va aniq zarbalariga e'tibor berish.
Volanni qabul qilish	15 daqiqa	2 daqiqa	O'quvchilar volanni qabul qilish texnikasini mashq qilishadi. O'qituvchi volanning harakatini kuzatib, o'quvchilarga volanni qanday to'g'ri qabul qilish kerakligini tushuntiradi.
Volanni pastdan zarba bilan oshirish	20 daqiqa	3 daqiqa	O'quvchilar volanga pastdan zarba berish texnikasini mashq qilishadi. Ushbu mashq volanning maydon bo'ylab harakatini tushunishga yordam beradi. Pastdan zarbalar bilan volanni yo'naltirishga diqqat qaratiladi.

4-Hafta: Volan harakatini boshqarish

Mashq nomi	Mashq davomiyligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar
Volanni aniq zarba bilan boshqarish	15 daqiqa	2 daqiqa	Volanga aniq zarba berish texnikasini o'rgatish. Har bir o'quvchi volanni to'g'ri yo'naltirishga e'tibor beradi. O'qituvchi volanning aniq yo'nalishini va zarba texnikasini nazorat qiladi.
Volanni yuqoriga zarba berish	15 daqiqa	2 daqiqa	O'quvchilar volanni yuqoriga uzatishni o'rganishadi. Volan havoda uzoqroq turishi uchun kuchli zarba berish texnikasini mashq qilish. Volanning yo'nalishi va balandligini kuzatib, zarbani nazorat qilish kerak.
Volanni pastga zarba bilan yo'naltirish	20 daqiqa	3 daqiqa	Volanni pastga zarba berish texnikasini mashq qilish. O'quvchilar volanni pastdan to'g'ri yo'naltirishni o'rganadilar. Pastdan zarba berish texnikasiga e'tibor berish va volanni yerga yaqin yo'naltirish kerak.

5-Hafta: O'yin strategiyalari

Mashq nomi	Mashq davomiy ligi	Dam olish oralig'i	Metodik ko'rsatmalar

Volanni raqib maydoniga uzatish	20 daqiqa	3 daqiqa	O'quvchilarga volanni raqib maydoniga aniq va kuchli zarba bilan yo'naltirish texnikasi o'rgatiladi. O'yin davomida volanning raqib maydoniga tushish joyiga e'tibor beriladi. O'yinchi pozitsiyasi va harakatlari kuzatiladi.
Volan harakatini tezlashtirish	15 daqiqa	2 daqiqa	Volanni tez uzatish va qabul qilish texnikasi mashq qilinadi. Har bir o'yinchi volanni imkon qadar tezroq qaytarishga harakat qiladi. Bu o'yin tezligini oshirish va chaqqonlikni rivojlantirishga yordam beradi.
Jamoaviy o'yin texnikalari	20 daqiqa	3 daqiqa	O'quvchilar volanni birgalikda uzatishni va jamoaviy ishlash texnikalarini o'rganadilar. O'yinchilarning harakatlarini sinxronlashtirish va o'zaro hamkorlikda volanni nazorat qilish o'rgatiladi.

Fikrimizcha, boshlang'ich sinflarning o'quv rejasiga badminton sportini kiritilishi uzviylikni ta'minlashga ham zanjir bo'ladi. Ya'ni, umumiy o'rta ta'lim va kasb-hunar maktabi, oliy ta'lim muassasasida o'quvchi-talabalarning samarali faoliyat yuritishi, intellektual salohiyatini oshirish, millatni ommaviy jismoniy kamol toptitirish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, harbiy xizmatga tayyorlash, aqliy va jismoniy rivojlantirish muammolarini hal qilishga yordam beradi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni xulosa qilishimiz mumkinki, 7-10 yoshli badmintonchilarning mashg'ulot jarayonining asosiy yo'nalishi sportga barqaror qiziqishni shakllantirish, harakatlar ko'nikmasi va qobiliyatlarni rivojlantirish badminton o'ynash malakasini shakllantirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Колисниченко Ж. А. Игры и упражнения с мячом, воланом и ракеткой для работы со школьниками в урочное и внеурочное время : метод. рекомендации для учителей физической культуры / Ж. А. Колисниченко - Харьков : Изд-во НУА, 2015. - 32 с.
2. Косухин В. В. Применение элементов спортивной игры бадминтон на уроках физической культуры / В. В. Косухин, А. С. Кривцов. - Белгород : 2014. 178 с.
3. Турманидзе В. Г. Физическая культура. Бадминтон для 1-11 класса : рабочая программа для учителей общеобразовательных учреждений / В. Г. Турманидзе, - Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2011. - 14 с.
4. Шпак В. Г. Играйте с детьми в бадминтон / В. Г. Шпак, Г. Б. Шацкий. - Минск : ИВЦ Минфина, 2014. - 138 с.
5. Шутова Е. А. Применение элементов игры в бадминтон на занятиях со школьниками специальной медицинской группы / Е. А. Шутова, Л. А. Сверигина, - Казань : Казан. ун-т, 2015. - 55 с.
6. Щербаков А. В. Бадминтон - спортивная игра: учебно-методическое пособие / А. В. Щербаков, Н. И. Щербакова. - М. : Советский спорт, 2010. - 156 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA XORIJIY TILNI O'RGATISHDA ART TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

O'razaliyeva S.T.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi kafedra o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, xorijiy til, art texnologiyalari, san'at va texnologiyalar, pedagogik metodikalar, bolalar psixologiyasi, interaktiv o'yinlar.

Ключевые слова: дошкольное образование, иностранный язык, арт-технологии, искусство и технологии, педагогические методики, детская психология, интерактивные игры.

Key words: preschool education, foreign language, art technologies, art and technologies, pedagogical methods, child psychology, interactive games.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatishda art texnologiyalarining ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Art texnologiyalari (san'at va texnologiyaning integratsiyasi) pedagogik jarayonda qanday samarali qo'llanilishi, bolalar psixologiyasiga ta'siri, va xorijiy til o'rganish jarayoniga qanday yordam berishi haqida yangi ma'lumotlar taqdim etilgan. Art texnologiyalarining asosiy vositalari sifatida animatsiyalar, multimedia o'quv dasturlari, rasm chizish, interaktiv o'yinlar va qo'llanmalarining rolini o'rganish hamda ularning til o'rgatishdagi samaradorligini tahlil qilish keltirilgan. Maqola maktabgacha ta'limda xorijiy tilni o'rgatish jarayonining innovatsion yondashuvlari haqida chuqur tushuncha berishga intiladi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена изучению значения арт-технологий в обучении иностранному языку детей дошкольного возраста. Представлена новая информация о том, как арт-технологии (интеграция искусства и технологий) могут быть эффективно использованы в педагогическом процессе, как они влияют на психологию ребенка и как они могут помочь процессу изучения иностранного языка. Основными инструментами арт-технологий являются анимация, мультимедийные образовательные программы, рисование, интерактивные игры и приложения, а также анализ их эффективности в обучении языку. В статье предпринята попытка дать глубокое понимание инновационных подходов к процессу обучения иностранному языку в дошкольном образовании.

SUMMARY:

This article is devoted to studying the importance of art technologies in teaching a foreign language to preschool children. New information is provided on how art technologies (integration of art and technology) can be effectively used in the pedagogical process, their impact on children's psychology, and how they can help in the process of learning a foreign language. The role of animations, multimedia educational programs, drawing, interactive games and applications as the main tools of art technologies is studied, and their effectiveness in language teaching is analyzed.

The article seeks to provide a deep understanding of innovative approaches to the process of teaching a foreign language in preschool education.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimi bolalar rivojlanishining poydevoridir, va ular uchun xorijiy tilni o'rgatish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bolalar yoshiga qarab o'zlariga xos rivojlanish jarayonlariga ega bo'lib, ularni o'rgatish va tarbiyalashda kreativ va innovatsion metodlar qo'llanilishi zarur. Art texnologiyalari, ya'ni san'at va texnologiyaning uyg'unlashgan shakli, bu jarayonda samarali vosita bo'lishi mumkin. San'at, video, animatsiya va interaktiv texnologiyalar orqali xorijiy tilni o'rgatish bolalar uchun nafaqat qiziqarli, balki samarali ham bo'ladi. Ushbu maqolada art texnologiyalarining maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatishdagi roli, afzalliklari, psixologik ta'siri va metodik qo'llanilishi ko'rib chiqiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda art texnologiyalarining maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatishdagi samaradorligini baholash maqsadida quyidagi metodlar qo'llandi:

1. **Observatsiya:** Tadqiqotchilar tarbiyachi pedagoglar tomonidan xorijiy tilni o'rgatishda art texnologiyalarini (animatsiyalar, interaktiv o'yinlar, rasm chizish) qo'llagan holda guruhlarda kuzatuvlar olib bordilar.

2. **Eksperiment:** Bolalar bilan xorijiy tilni o'rgatish jarayonida art texnologiyalarini qo'llash orqali til o'rgatish samaradorligi sinovdan o'tkazildi.

3. **So'rovnomalar:** Tarbiyachi pedagoglardan va bolalarning ota-onalaridan art texnologiyalarining samaradorligi haqidagi fikrlarni o'rganish maqsadida so'rovnomalar o'tkazildi.

4. **Statistik tahlil:** Tadqiqot natijalarini tahlil qilish uchun statistik metodlar qo'llanilib, art texnologiyalarining til o'rgatish samaradorligi o'lchandi.

Natijalar. Tadqiqotning asosiy natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Art texnologiyalarini qo'llash bolalar uchun xorijiy tilni o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilgan. Animatsion videolar, multimediya o'quv dasturlari va interaktiv o'yinlar yordamida bolalar yangi so'zlarni osonroq o'zlashtirgan.
- Tadqiqotda ishtirok etgan bolalar orasida rasm chizish, musiqa va interaktiv o'yinlar yordamida til o'rganish faolligi sezilarli darajada ortgan. Bu usullar bolalarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirib, yangi tilni o'rganishga qiziqish uyg'otdi.
- Art texnologiyalari yordamida tilni o'rgatish jarayoni bolalarning muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi, va ular o'rganilgan so'zlarni kundalik hayotda ishlatishda yaxshiroq natijalarga erishdilar.

- Tarbiyachi pedagoglarning fikriga ko'ra, art texnologiyalarining qo'llanilishi bolalar orasida o'qish va tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'ldi.

Muhokama. Maqolada ta'kidlanganidek, art texnologiyalarining til o'rgatishdagi ahamiyati katta. Ushbu texnologiyalar yordamida bolalar xorijiy tilni nafaqat kitoblar yoki an'anaviy metodlar orqali o'rganishadi, balki vizual, eshitish va amaliy faoliyatlar orqali yanada samarali va mustahkam o'zlashtiradilar.

Art texnologiyalarining pedagogik ta'siri shundaki, bolalar o'qish va tinglashni boshqaruvchi emas, balki bu jarayonga faol ishtirok etadigan subyekt sifatida yondashadilar. Shuningdek, animatsiya, rasm chizish va musiqa yordamida tilni o'rganish bolalarga yanada erkinroq va ijtimoiy jihatdan o'zaro muloqotda bo'lish imkoniyatini beradi. Tarbiyachi pedagoglar tomonidan art texnologiyalarining qo'llanilishi maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshiga mos ravishda ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar bilan boyitilishi lozim.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, art texnologiyalarining xorijiy tilni o'rgatishdagi samaradorligi bolalarning motivatsiyasi va qiziqishiga bevosita ta'sir qiladi. Boshqa sohalarida ham innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatishda art texnologiyalarining o'rni katta. Ushbu texnologiyalar nafaqat til o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi, balki bolalarning ijodiy fikrlash va psixologik rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Art texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi bolalar rivojlanishining barcha sohalarini o'z ichiga olgan samarali ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Yusupov A. (2020). San'at va texnologiyalar yordamida til o'rgatish. Toshkent: O'zbekiston Ta'lim Akademiyasi.
2. Xo'jaeva M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda xorijiy tilni o'rgatish metodikasi. Toshkent: Ilm-ziyo.
3. Anderson C., & Taylor, S. (2018). The role of digital art in early language education. Journal of Educational Technology, 12(2), 45-56.
4. Shamsutdinov Z. (2022). Art Texnologiyalari va Ta'lim Jarayonlaridagi Roli. Toshkent: Madaniyat va San'at nashriyoti.
5. Karimov F. (2020). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ta'limdagi o'rni. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
6. Williams J., & Lee, D. (2021). Integrating Art and Technology in Early Childhood Education. Early Childhood Journal, 28(1), 66-79.

BOLALARNI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIGA IJTIMOIYLASHTIRISHDA OTA-ONA VA TARBIYACHINING ROLI

Tursunboyeva M.D.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi kafedra o'qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: ijtimoiylashtirish, maktabgacha ta'lim, ota-ona, tarbiyachi, moslashuv, hamkorlik.

Ключевые слова: социализация, дошкольное образование, родители, воспитатели, адаптация, сотрудничество.

Key words: socialization, preschool education, parents, educators, adaptation, cooperation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bolalarni maktabgacha ta'lim ga ijtimoiy moslashtirishda ota-onalar va tarbiyachilarning o'zaro hamkorligi, ularning psixologik-pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Empirik tadqiqotlar asosida, samarali ijtimoiylashtirish uchun oilaviy muhit va tarbiyachi faoliyatining muvofiqligi muhim omil ekani isbotlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется взаимодействие родителей и воспитателей в социальной адаптации детей к дошкольному образованию, их психолого-педагогические подходы. На основе эмпирического исследования доказано, что совместимость семейной среды и деятельности воспитателя является важным фактором эффективной социализации.

SUMMARY:

This article analyzes the interaction of parents and educators in the social adaptation of children to preschool education, their psychological and pedagogical approaches. Based on empirical research, it is proven that the compatibility of the family environment and the activities of the educator is an important factor for effective socialization.

Kirish. Bolalarni ijtimoiylashtirish - ularning jamiyatda yashash, muloqot qilish, umumiy qoidalarga moslashish va shaxsiylikni rivojlantirish jarayonidir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotga ilk qadam qo'ygan bolaning psixologik holati, muloqotga kirishish qobiliyati va muhitga moslashuvi bevosita oiladagi tarbiya va tarbiyachi bilan aloqasiga bog'liq bo'ladi.

Ilk bor ijtimoiy muhitga kirayotgan bolaning moslashuv jarayoni, bu bosqichda ko'rsatilgan pedagogik va psixologik yordam ularning keyingi

rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi. Shuning uchun ota-ona va tarbiyachining o‘zaro hamkorligi mazkur jarayonning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Tadqiqot metodikasi. Tadqiqot Toshkent viloyatidagi 5 ta maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘tkazildi. Unda bolalar, ularning ota-onalari va tarbiyachilar ishtirok etdilar.

2.1. Ishtirokchilar

75 nafar 3-6 yoshli bolalar

50 nafar ota-ona

20 nafar tarbiyachi

2.2. Tadqiqot usullari

Sotsiologik so‘rovnoma – ota-onalar va tarbiyachilar bilan.

Kuzatuv metodi – bolalarning moslashuv jarayonini baholash uchun.

Yarim strukturaviy suhbat – ota-onalar va tarbiyachilar bilan chuqur suhbatlar.

Pedagogik eksperiment – hamkorlik asosidagi faoliyatlarni tashkil etish.

2.3. Baholash mezonlari

Bolalarning muloqotga kirishish tezligi

Emotsional muvozanati

Faollik va tashabbus darajasi

Ota-onalar va tarbiyachilarning o‘zaro aloqasi

Natijalar. Tadqiqot quyidagi asosiy natijalarni ko‘rsatdi:

3.1. Ota-onaning ishtiroki ijobiy ta’sir ko‘rsatadi

Ota-onasi darslarga faol qatnashgan, MTTdagi tadbirlarda ishtirok etgan bolalar ijtimoiylashuvga tezroq moslashgan. Bu guruhdagi bolalarning 82% i birinchi oydayoq o‘z tengdoshlari bilan muloqotga kira olgan.

3.2. Tarbiyachining hissiy qo‘llab-quvvatlashi muhim

Moslashuv davrida bolalarga iliq, mehribon munosabatda bo‘lgan tarbiyachilar guruhidagi bolalar emotsional barqarorlikni saqlagan. Tarbiyachining ijobiy munosabati bolalarning xavfsizlik hissini kuchaytirgan.

3.3. Hamkorlikka asoslangan yondashuv samarali.

Ota-ona va tarbiyachi o‘rtasidagi muntazam aloqa, maslahat va fikr almashuvi natijasida bolalarning ijtimoiylashtirish darajasi yuqori bo‘lgan. Masalan, bu guruhda o‘tkazilgan teatr, oila ishtirokidagi o‘yinlar, bolalarning o‘z fikrini ifoda etishiga yordam bergan.

3.4. Salbiy omillar.

Ota-onalarning MTT hayotida ishtirok etmasligi (41%)

Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasida aloqa etishmasligi (33%)

Uy va bog‘chadagi tarbiya usullarining farqliligi (26%)

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, bola ijtimoiylashuvi murakkab, lekin muhim jarayondir. Bu jarayon muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ota-ona va tarbiyachining birgalikda ishlashi zarur. Ijtimoiylashuv - faqat MTT muhitiga moslashish emas, balki bolada ijtimoiy rollarni anglash, o'zini jamiyat a'zosi sifatida his etish demakdir.

Tarbiyachining samimiy yondashuvi, bolaga individual e'tibor berishi bolaning o'ziga ishonchini oshiradi. Shu bilan birga, ota-onaning MTTdagi hayotda faol bo'lishi - masalan, bolasi haqida tarbiyachi bilan doimiy fikr almashuvi, uy sharoitida ham MTT bilan uzviy aloqada bo'lish - bola uchun ijtimoiy bog'lanish ko'prigi vazifasini o'taydi.

Xulosa. Bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotga moslashuvi va ijtimoiylashuvi ota-ona va tarbiyachining o'zaro hamkorligisiz to'liq amalga oshmaydi. Bu hamkorlik – bolaning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishining negizi hisoblanadi.

Tavsiyalar:

Ota-onalar uchun "Moslashuv haftaligi" tashkil etilishi.

Tarbiyachilar uchun psixologik-pedagogik treninglar.

Uy va MTT o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlovchi tadbirlar (ota-ona kunlari, mahorat darslari). Bolaning shaxsiy moslashuv xaritasi asosida individual yondashuv joriy etish.

Shunday qilib, bola – oila – maktabgacha ta'lim uchburchagi asosida barqaror, ijtimoiy faol shaxs shakllanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Abdullaeva M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirishda pedagogik yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti.
2. Karimova N. (2020). Tarbiyachi va ota-ona hamkorligi – bolalar rivojining asosi. "Ilm va taraqqiyot" jurnali, 2(34), 45-49.
3. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. Bronfenbrenner U. (2005). Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development. Sage Publications.
5. Sharipova G. (2022). Maktabgacha ta'limda bolalarning psixologik moslashuvi. "Pedagogik izlanishlar" jurnali, 1(7), 30-36.
6. UNESCO. (2018). Early Childhood Care and Education: Global Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ БЎЛАЖАК ТАРБИЯЧИЛАРНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ИНТЕГРАЦИОН МУҲИТИ СИФАТИДА

Maripova N.X.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, tashkilot, yosh avlod, maktabga tayyorgarlik, takomillashtirish, oila, hamkorlik, klaster.

Ключевые слова: система дошкольного образования, учреждение. подрастающее поколение, подготовка к школе, совершенствование, семья, кластер.

Key words: preschool education system, institution. rising generation, preparation for school, improvement, family.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada ta'lim klasteri sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila bilan integratsion yondashuvi haqidagi masalalar keltirilgan, bunday yondashuv orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta'sirlari haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены вопросы о кластерном подходе дошкольных образовательных организаций с семьёй путём которого можно развить у детей дошкольного возраста положительные изменения во всестороннем развитии.

SUMMARY:

The article presents questions about the cluster approach of preschool educational organizations with a family, through which it is possible to develop positive changes in all-round development in preschool children.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish, axloqning xususiyydan umumiyga o'tishini amalga oshirish orqali milliy uzluksizlikni, shaxs va jamiyat uyg'unligini amalga oshiruvchi yangi O'zbekistonning ijtimoiy siyosatida bolalarning qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki salohiyati, har tomondan o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini tadqiq etish va rivojlantirish zarur. Bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biri maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlangan, jismonan sog'lom, aqlan yetuk va ma'naviy jihatdan tarbiyalashdir. Buning uchun albatta klaster yondashuvida oila va

maktabgacha ta'limni tashkil etishning o'zaro ta'siri o'rnatiladi. Oila-mahalla-ta'lim tashkilotining ta'lim va ta'lim sohasiga taalluqli normativ-huquqiy hujjatlar talablarini samarali bajarishda hamkorligini ta'minlash noyob pedagogik tizim, shakl va usullarni talab etadi. Chunki bu jarayon bolalar rivojlanishidagi muhim hamkorlik va kelajakda katta hayot ostonasiga qadamdir. Klaster muhiti hamkorlikka yo'naltirilgan ta'lim sub'yektlarining innovatsion faoliyati uchun muhimdir. An'anaviy usulda ta'lim beruvchi tarbiyachi deyarli keng klaster usulidan foydalanmagan. Pedagogik Klaster, yuqorida aytib o'tganimizdek, maktabgacha ta'limning o'zaro bog'liq ta'lim tashkilotlari to'plamidir. Albatta bunday klaster to'plamlarga biz oila va mahallalarni kiritishimiz mumkin.

Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti bilan hamkorlikda ishlash shakllari avvalo quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. "Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" ning birgalikdagi faoliyati bu jarayonning bir shakli hisoblanadi. Ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ushbu hamkorlikda ishlashning turli usullari mavjud. Hamkorlikda olib boriladigan tadbirlar qat'iy, pedagogik va psixologik jihatdan ishtirokchilarning yoshiga moslashtirilgan, mantiqiy chuqur, qiziqarli, ko'rgazmali, ayniqsa ta'sirchan, ommabop, deyarli qisqa va ixcham, estetik jihatdan jozibali bo'lishi kerak.

2. Hamkorlikda amalga oshirilayotgan tadbirlar mahalla hududidagi barcha bolalar, yoshlar va turli toifadagi fuqarolarni qamrab olishi hamda ularning manfaatlari va intilishlariga mos kelishi lozim.

3. Hamkorlikda olib boriladigan tadbirlar mavzulari quyidagilardan iborat bo'lishi zarur: "O'zbekiston - mening mamlakatim!", "Ota-onangizga rahmat!", "Sog'lom tanada sog'lom aql", "Orasta qizlar", "O'g'lim mening g'ururim", "Milliy burch va mas'uliyat", "Oilaviy axloq", "Oilang tinch- mahalla tinch".

4. "Ota-onalar majlislari, "Orasta qizlar" to'garagi, "Bolalar xayriya harakati" va boshqa jamoat tashkilotlari faoliyatidan maqsadli foydalanish "Oila-Mahalla-ta'lim tashkiloti" hamkorligi samaradorligini oshirishga qaratilgan asosiy omillardan biridir.

"Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" hamkorligini amalga oshirish usullari kompleks tusga ega. Ta'lim muassasalari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari huzurida yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha ota-onalarning huquqiy, axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirish maqsadida tashkil etilgan "Ota-ona universitetlari" ning qo'shma faoliyatini amalga oshirish, "Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" hamkorlik samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yosh avlodni tarbiyalashda mahalla va ta'lim tashkilotining o'zaro hamkorlikdagi ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Xususan, mahallalarda yosh

oilalar, kam ta'minlangan, noto'liq yoki boquvchisini yo'qotgan oilalar bilan ishlash, xulqi og'ir, voyaga etmagan holda pul topish bilan shug'ullanayotgan yoki turli ishlarga jalb etilgan, muntazam ta'lim maskanlariga qatnashmaydigan farzandlarning ota-onalari bilan suhbatlar o'tkazib borish, o'tkaziladigan turli sayllar, uch avlod uchrashuvi, onalar bog'chasi, ma'naviyat exsoni kabi

seminar-treninglar, davra suhbatlari, uchrashuvlar tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalla, oila va ta'lim tashkilotining ishtiroki va hamkorligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, seminar va treninglar, davra suhbatlari, mahallalarda yosh oilalar bilan, boquvchisini yo'qotgan kam ta'minlangan oilalar bilan ishlash, qiyin xulq-atvorga ega, voyaga yetmaganlar yoki turli ishlarda band bo'lgan bolalarning ota-onalari bilan uch avlod uchrashuvlari va suhbatlarini o'tkazish muhimdir.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining maktabgacha yoshdagi bolalarning ota-onalari bilan an'anaviy va noan'anaviy munosabatlariga quyidagi vazifalarni kiritish mumkin:

- ota-onalar o'rtasida ularning konstitutsiyaviy javobgarligi va bolalarni tarbiyalashdagi majburiyatlarini anglash bo'yicha muntazam tashviqot o'tkazish;
- bolalar va yoshlarni "Hech kim hech qachon chetda qolmasligi kerak" tamoyili bo'yicha yomon odatlar yo'lga kirishga majbur qiladigan omillarga qarshi maqsadli profilaktika choralari amalga oshirish (sabablarni hisobga olgan holda tezkor choralar ko'rish, oilalarda ma'naviy muhitni o'rganish);

"Oila-mahalla-ta'lim tashkiloti" ning kelajak avlodni tarbiyalashdagi hamkorligi uzluksiz va murakkab jarayon bo'lib, o'z bosqichlariga ega. Axir, ta'lim va o'qitish kabi murakkab soha davriylik va uzluksizlikni talaba. Bunday jarayonni amalga oshirish uchun biz quyidagi bosqichlarni ko'rib chiqishimiz mumkin.

1. Yosh oilalarga yordam. Yosh ota-onalarga bola va uning tarbiyasi to'g'risida pedagogik va tibbiy g'oyalarni berish, ushbu faoliyatga tibbiyot xodimlari va namunali oilalarni jalb qilish (yosh oilalarning oilaviy sharoitlarini o'rganish va ularni muntazam ravishda qo'llab-quvvatlash).

2. Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash uchun bolalarni mustaqil ta'lim va maktabga tayyorlash bo'yicha guruhlar ishini tashkil etish.

3. Maktabgacha (3-7 yosh) yoshdagi bolalarning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy shakllanishini ta'minlash, ularning iste'dodlari, qiziqishlari va aqliy qobiliyatlarini erta aniqlash, ulardagi xatti-harakatlari uchun mas'uliyat hissini tarbiyalash, bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, atrof-muhitdan xabardor bo'lish, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda ta'lim klasterining integratsion muhiti muhim omillardan biri ekanligini, albatta asosiy e'tibor oila–mahalla–ta'lim tashkiloti uchligi asosida shakllantirilgan hamkorlikka qaratilgan bo'lib, bu model bolalarni har tomonlama rivojlanishida, ijtimoiy moslashishida, mustahkam tarbiyaviy asos yaratishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Shuningdek, bo'lajak tarbiyachilar innovatsion faoliyatida ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish, tarbiya va ta'limning uzviyligini ta'minlashga xizmat qiluvchi kompleks yondashuvlar, pedagogik va tibbiy hamkorlik, madaniy-ma'naviy tadbirlar tashkil etish kabi bosqichlar alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-sonli qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi qarori. 2017-2021 yillarga mo'ljallangan PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi farmon.
3. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida T.: 2020 yil.
4. "Ilk qadam davlat o'quv dasturi" - T.: 2022 yil.
5. Maripova N.X. Innovatsion muhitda bo'lajak tarbiyachilarni eksperimental faoliyatga tayyorlash. Ta'lim, fan va innovatsiya. 3-son, 2022-yil.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Urmonova T.I.

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

“Maktabgacha ta’lim pedagogikasi” kafedrasi o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: maktabgacha yosh, ijodiy qobiliyat, kreativlik, o’z-o’zini anglash, o’z-o’zini faollashtirish, ijodiy tafakkur, hayratlanish, noodatiy vaziyatlarga yechim topish qobiliyati.

Ключевые слова: дошкольный возраст, творческие способности, креативность, самосознание, самоактивация, творческое мышление, удивление, умение находить решения необычных ситуаций.

Key words: preschool age, creativity, creativity, self-awareness, self-activation, creative thinking, surprise, the ability to find solutions to unusual situations.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik muammolar borasida ayrim jihatlar yoritilgan. Shuningdek, bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga doir qarashlar sharhlangan. Maktabgacha yoshdagi bola ijodiy rivojlanishi uning intellektual va hissiy rivojlanishining asosiy usullaridan biri sifatida ko’rsatilib, ijodiy fikrlashni rivojlantirish bo’yicha xulosa va takliflar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещаются содержание и структуры развития творческих способностей дошкольников. Также раскрыты принципы развития творческих способностей детей и основные показатели процесса их развития. Творческое развитие дошкольника представлено как один из основных способов его интеллектуального и эмоционального развития, приводятся выводы и предложения по развитию творческого мышления.

SUMMARY:

This article highlights the content and structures of the development of creative abilities of preschoolers. The principles of developing children's creative abilities and the main indicators of their development process are also revealed. The creative development of a preschooler is presented as one of the main ways of his intellectual and emotional development, conclusions and suggestions for the development of creative thinking are given.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatda sodir bo’layotgan islohotlar, ta’lim-tarbiya sohasidagi yangilanishlar, bolalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratishni talab etmoqda. O’zbekiston

Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda O‘RQ-595-sonli “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13-maydagi 391-son “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020-yil 22-dekabrda 802-son “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorlari hamda kelgusi 7 yilda O‘zbekistonning asosiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beruvchi muhim hujjat “O‘zbekiston 2030 strategiyasi” ga muvofiq har bir bolaning iste’dodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligi, maktabgacha bo‘lgan yoshdagi bolalarga ta’lim, tarbiya berish va ularni sog‘lomlashtirishda oila hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyaviy ta’sirining birligi, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim va tarbiya berish uyg‘unligi, bolaning shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan shaxsiy yondashuv lozimligi belgilab berildi.

Bugungi kun pedagogi oldida, tarbiyalanuvchiga tayyor ma’lumotlarni uzatish emas, balki motivatsion, tashabbuskor, ijodiy izlanuvchan hamda muvaffaqiyatga yo‘naltirilgan shaxslarni tarbiyalash masalasi dolzarbdir. Tarbiyalanuvchiga ma’lumotlarni uzatish jarayonida uni tushunish va qo‘llash usullari bilan tanishtirish lozim, buning natijasida u o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni egallaydi.

Xuddi shu ma’noda, maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish masalasi eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Ijodiy qobiliyat nima? Ijodiy qobiliyat - bu shaxsning yangi g‘oyalar yaratish, muammolarni original va samarali yechish, bor narsalarga noan’anaviy yondashish qobiliyatidir. Bolalarda bu qobiliyatlar tabiiy ravishda mavjud bo‘ladi, ammo ularni faol rivojlantirish va yo‘naltirish orqali yuksak natijalarga erishish mumkin.

Sharqning buyuk mutafakkirlarining asosiy g‘oyasi hamda tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bolalarni jismoniy ruhiy va aqliy kamoloti bilan bog‘liq masalalar bo‘lgan. Jumladan, sharq mutafakkirlaridan Al Horazmiy, Al Beruniy, Abu ali Ibn Sino, Abu nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Amir Temur va boshqqa mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida ta’lim berish usullari va bola shaxsini shakllantirish, uning intellektual, ruhiy-jismoniy rivojlanishini baholash bilan bog‘liq masalalar borasida asosli fikrlar ilgari surilgan.

Abu Rayhon Beruniy ta'lim-tarbiya birligiga barkamol, aqlli va ma'naviyatli insonni tarbiyalash vositasi sifatida qaraydi, o'z asarlarida mutafakkir insonning ma'naviy boyligini sharaflaydi, uni madaniyatli va ma'rifatli, aqlli va idrokli qilib tarbiyalashga chaqiradi; xotira, aql, ilhom, qobiliyatlari, tajriba va ko'nikmalarga katta ahamiyat beradi.

Abu Nasr Farobiy esa "Insonlar turli ilm, hunar faoliyatiga moyilliklari va qobiliyatliliklari bilan tabiatan bir-biridan farq qiladi. Teng tabiiy xislatlarga ega bo'lgan odamlar esa, o'z tarbiyasi (malakalari) bilan farq qiladi deb, xisoblaydi.

Respublikamizda maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi tadqiqotchilar K.Mirzayev, J.Turdiyeva, N.Ismaylova, T.Xurvaliyeva, D.Abduraximova; R.Nosirova, O.Maxmudova, N.Muslimovlarning tadqiqotlarida batafsil yoritilgan.

Jumladan, maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosining ijtimoiy-pedagogik zaruratu haqida so'z borar ekan, tadqiqotchi J.Turdiyeva bu borada shaxsga yo'naltirilgan innovatsion yondashuv asosida muammoni tadqiq qiladi.

Tadqiqotchining fikricha, har bir tarbiyalanuvchida o'zining intellektual, kommunikativ, badiiy va jismoniy qobiliyatlarini namoyon qilish ehtiyoji bor. Uning tabiiy va ijtimoiy qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish istagini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash juda muhimdir, deb xisoblaydi.

Tadqiqotchi T.L.Xurvaliyeva maktabgacha (5-7) yoshdagi bolalarni atrof olam bilan tanishtirish ularda qiziquvchanlikni oshiradi va atrof olam bilan tanishish natijasida ijodiy tasavvur shakllanadi, bu esa, bolaning intellektual va yetuk shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi, deb alohida to'htalib o'tadi.

Bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi MDH va xorijlik olimlaridan E.Bono, B.Blum, A.Shiyan, V.Kusakova, B.Gerbova, A.Mixaylova, Ye.Tixeeva, F.Blexer, Ye.Nosova, M.Polyakova, A.Stolyar, A.Beloshistaya, J.Almon, A.Baroody, J.Sarama, G.Duncan, C.Japel, P.Klebanov, E.Miller, L.Pagani, J.Lee, T.Xavashi, K.Kavano, M.Montessori, S.Bendjamin, St. Hall, V. Hartmann, K. Lange, V. Seyffert va boshqalar tomonidan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik faoliyatni tashkil etishning metodik asoslari bilan bog'liq masalalar sifatida o'rganilgan.

Ayrim pedagoglar tomonidan, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jahon ilmfan tizimida mos ravishda bir necha yo'nalishda o'rganiladi:

-ijod ijodiy faoliyatning maxsuli sifatida;bu borada tadqiqot ishlarini olib borgan J.Teylor ijod mahsulini baholash darajalarini batafsil yoritib bergan:Sifat, miqdor va mahsulotning ahamiyati.

-ijodiy qobiliyatlar shaxs tuzilishidagi jabhalardan biri sifatida o'rganiladi. Bu borada A.Maslou, K.Rodjerslar kreativlikni o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini faollashtirish mas'uliyati bilan bog'laydilar.

-ijodiy tafakkur psixik jarayon sifatida; Bunda aniq bosqichlari o'rganiladi: tayyorgarlik, yetuklik, ilxomlanish va haqiqiyiligini tekshirish;

-ijodiyot qobiliyat sifatida o'rganiladi –masalan, fikrlashning qotib qolgan usullaridan voz kechish qobiliyati(K.Simpson), yoki hayratlanish va bilish, noodatiy vaziyatlarga yechim topish qobiliyati(E.Fromm).

Yuqoridagi pedagoglarning ilmiy qarashlari va nuqtai nazarlaridan kelib chiqib, maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish va ta'lim jarayoniga tatbiq etishni ta'lim sifatini oshirishning muxim jabhalaridan biri sifatida qarash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim - bolalarni maktabga tayyorlash vositasi sifatida emas, aksincha yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash, ijtimoiy munosabatlarning faol subyekti sifatida shakllantirishning muhim bosqichi sifatida belgilanadi. Maktabgacha ta'lim tizimi o'quv jarayoniga kiritilayotgan innovatsiyalar, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, taxlil qilish, umumlashtirish hamda yutuqlarni amaliyotga tatbiq etish, zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish orqali ta'lim jarayoni mazmuni va metodlarini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan sanaladi.

Bolalarda ijodiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish tizimini takomillashtirish, uni amalga oshirish metodikalarini loyihalashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kun pedagogi oldida, tarbiyalanuvchiga tayyor ma'lumotlarni uzatish emas, balki motivatsion, tashabbuskor, ijodiy izlanuvchan hamda muvaffaqiyatga yo'naltirilgan shaxslarni tarbiyalash masalasi dolzarbdir. Tarbiyalanuvchiga ma'lumotlarni uzatish jarayonida uni tushunish va qo'llash usullari bilan tanishtirish lozim, buning natijasida u o'z-o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallaydi. Zotan, maktabgacha ta'lim - bolalarni maktabga tayyorlash vositasi sifatida emas, aksincha yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash, ijtimoiy munosabatlarning faol subyekti sifatida shakllantirishning muhim bosqichi sifatida belgilanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning ijodiy qobiliyatlarini quyidagi jihatlarni qamrab olishini ko'rsatish mumkin:

- Faol xayol jarayoni;
- Egiluvchan tafakkur;
- Ichki intuitsiyani rivojlanganligi;

- Tashabbuskorlik;
- Nazariy bilimlarini hayotda qo'llash;
- Qiziquvchanlik;
- Qabul qilish tezligi.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bola ijodiy rivojlanishi uning intellektual va hissiy rivojlanishining asosiy usullaridan biri bo'lib, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, shuningdek, bolaning shaxsiyatini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning zarurati yuzasidan olimlarning qarashlari, milliy va horijiy tajribalar, ta'limiy dasturlar tahlili bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Maktabgacha yosh davridagi ijodiy rivojlanish-bu bolaning dunyoni bilish hamda o'zini namoyon qilishda o'z ehtiyojlari va istaklarini amalga oshirishga imkon beradigan davr hisoblanib uning samaradorligi maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayon samaradorligi bilan uzviy bog'liq holda baholanadi.

2. Bolalar ijodiy rivojlanishi o'yin bilan uzviy bog'liq, o'yinda bolalar voqelik g'oyasini, vaziyatni yaratish va muammolarni kattalar yordamisiz hal qilishning birinchi tajribasini shakllantiradilar, shuning uchun o'yin va ijod o'rtasida chegara yo'q. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda, barcha ta'lim yo'nalishlarida o'yinga asoslangan yondashuv tamoyilini amalga oshirish maqsadga muvofiq.

3. Maktabgacha yosh davridagi ijodiy rivojlanish bolaning "Men" konsepsiyasini shakllanishida zarur komponent xisoblanadi. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning konstruktiv sherikchilik faoliyati uzviy bog'liqlikda amalga oshirilishini taqozo etadi.

Xulosa va takliflar. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarini zamonaviy ta'lim berish metodlari va texnologiyalarini egallashlari bolalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy omillardan biri sifatida ko'rib, quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. Pedagoglarni ijodiy izlanishlarini oshirish, mavzu bo'yicha malakalarini muntazam oshirib borish: Ijodiy ta'lim metodlari bo'yicha doimiy "Mahorat darslari", amaliy seminar va treninglar tashkil etish.

2. Umumiy ta'limiy faoliyat va rivojlanish markazlaridagi o'yinli ta'limiy faoliyatlarni integratsiyalash: Faoliyat davomida bolani rag'batlantirish: Bolalarni rasm chizish, musiqa, qo'g'irchoq teatri, dramalashtirish kabi faoliyatlarga jalb etish.

3. Ota-onalar va mahalliy hamjamiyat bilan faol hamkorlik: Ularning bolalarda ijodiy qobiliyatlarni qo‘llab-quvvatlashdagi rolini kuchaytirish.

4. Yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish: Blum taksonomiyasi, IMEN, Kvest, “Ertak kollaj”, “Mantiqiy karusel”, STEAM, Mnemo texnika kabi yondashuvlarni joriy etish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish nafaqat ularning intellektual o‘sishi, balki kelajakda mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor va zamonaviy shaxs sifatida voyaga etishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sohadagi muammolarni bartaraf etish uchun davlat, ta’lim muassasalari va ota-onalar o‘rtasida yaqin hamkorlik zarur.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining qonuni. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida. T.: 2019 yil 16 dekabr, O‘RQ-595-son. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son).

2. Axmedova M.E. Pedagogika nazariyasi va tarixi (Pedagogika tarixi), T.: “ Tafakkur bo‘stoni”. 2011. (64-bet).

3. Xurvalieva T.L. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof olam bilan tanishtirish metodikasini takomillashtirish”. Ped.fan.doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozgan diss. Toshkent. 2021. 237 b.

4. Фридман, Л. М. Психология мышления [Текст] / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагин. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 270 с.

5. Торренс П. Тест творческого мышления - ТТСТ: Методические рекомендации по работе с тестом (для школьных психологов)/ Перевод Н.Б.Шумаковой, КИ.Щеблановой, Н.П.Щербо. - М., 2014. – С.44

6. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – Москва, 2010. – С. 148.

7. Urmonova T.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o‘stirish va ijodiy fikrlash layoqatlarini shakllantirishda interfaol ta’lim metodlaridan foydalanish. “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda ahloqiy-estetik tarbiyani rivojlantirishning ustivor yo‘nalishlari” xalqaro ilmiy anjumani. Namangan 2024 yil 28-29 may. 130-132 b.

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ОНА ТИЛИНИ ҰҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Мамбеталиев Қ.А.

*Чирчиқ давлат педагогика университети в.в.б.доценти,
Филология фанлари бўйича фалсафа доктори*

Таянч сўзлар: она тили, бошланғич таълим, замонавий усуллар, интерактив методлар, АКТ, танқидий фикрлаш, ижодий ёндашув, мультимедиа, электрон таълим, компетентлик.

Ключевые слова: родной язык, начальное образование, современные методы, интерактивные методы, АСТ, критическое мышление, творческий подход, мультимедиа, электронное обучение, компетентность.

Key words: native language, primary education, modern methods, interactive methods, АСТ, critical thinking, creativity, multimedia, e-learning, competence.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада бошланғич таълимда она тилини ўқитиш жараёнида замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этишнинг самарадорлиги таҳлил қилинади. Муаллиф томонидан шахсга йўналтирилган, интерактив ва ижодий ёндашувлар, АКТ воситалари асосида ташкил этиладиган дарсларнинг ўқувчилар нутқий фаоллигини ривожлантиришдаги ўрни ёритилган. Мақолада шунингдек, замонавий методларнинг таълим сифатига таъсири илмий-амалий асосда кўрсатилган ва ўқув жараёнини самарали ташкил этиш бўйича тавсиялар берилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется эффективность внедрения современных педагогических и информационных технологий в процесс обучения родному языку в начальной школе. Автор подчеркивается роль индивидуально-ориентированного, интерактивного и творческого подходов, уроков, организованных на основе средств ИКТ, в развитии речевой деятельности учащихся. В статье также на научной и практической основе показано влияние современных методов на качество образования и даны рекомендации по эффективной организации образовательного процесса.

SUMMARY:

The article analyzes the effectiveness of the introduction of modern pedagogical and information technologies in the process of teaching the native language in primary school. The author emphasizes the role of individually oriented, interactive and creative approaches, lessons organized on the basis of ICT tools, in the development of students' speech activity. The article also shows, on a scientific and practical basis, the influence of modern methods on the quality of education and gives recommendations for the effective organization of the educational process.

Она тили ҳар бир миллатнинг маънавий пойдевори, миллий ўзлигининг ифодасидир. Шу боис, унинг мукамал ва теран ўргатилиши бола дунёқараши, ахлоқий қарашлари ва фикрлаш салоҳиятининг шаклланишига хизмат қилади. Бошланғич таълим босқичида она тилини ўқитиш нафақат савод чиқариш, балки болаларда мукамал нутқий компетенцияларни шакллантириш, эркин мулоқотга ўргатиш, ижодий фикрлашни ривожлантириш мақсадларини ҳам ўз ичига олади. Бугунги кунда таълимдаги инновацион ёндашувлар ушбу жараёнга янги мазмун бағишламоқда.

1. Она тили таълимининг асосий вазифалари ва мақсадлари. Бошланғич синфларда она тили таълими қуйидаги асосий мақсадларга эга:

Ўқувчиларда саводхонлик асосларини шакллантириш;

Тўғри, равон ва изчил ёзиш, ўқиш, гапириш кўникмаларини ривожлантириш;

Танкидий ва ижодий фикрлашни қўллаб-қувватлаш;

Тил орқали миллий қадриятларни сингдириш ва эстетик тафаккурни шакллантириш.

Бугунги кунда бу мақсадларга эришиш учун анъанавий услублар билан бир қаторда замонавий технологиялар ва ёндашувлар жорий этилмоқда.

2. Интерактив усуллар ва уларнинг натижадорлиги. Интерактив ўқитиш – бу ўқувчи ва ўқитувчи ўртасида фаол мулоқот асосида кечадиган, фаол иштирокни таъминлайдиган методдир. Қуйидаги интерактив усуллар она тили дарсларида кенг қўлланилади:

“Ақл чархи” ва **“Кластер”** – тушунчаларни гуруҳлаш, алоқаларни топиш;

Ролли ўйинлар – сўз ва гап тузишда тажриба орттириш;

Жамланма саволлар – тезкор фикр билдириш кўникмасини ривожлантириш;

Дискуссия ва баҳс – танкидий ва мустақил фикрлашни шакллантириш.

Бу методлар ўқувчининг нутқий фаоллигини кучайтиради, сўз бойлигини оширади ва мулоқот маданиятини юксалтиради.

3. Ахборот-коммуникация технологиялари ва уларнинг аҳамияти. Таълимда рақамлаштириш жараёни ўқитиш услубларига ҳам таъсир қилди. АКТ воситаларини она тили дарсларида қўллаш қуйидаги афзалликларга эга:

Электрон дарсликлар ва тестлар – тезкор баҳолаш имконияти;

Интерактив доскалар – визуал материаллар орқали дарсни бойитиш;

Видео, аудио ва анимациялар – тилни тинглаб англаш ва талаффузни тўғрилаш;

Онлайн платформа ва ўйинлар – ўқувчиларнинг қизиқишини кучайтиради.

АКТ болаларда визуал, аудиал ва кинестетик қабул турларини уйғунлаштириш орқали маълумотни тез ва осон ўзлаштиришга ёрдам беради.

4. Ижодий ва муаммоли методлар. Муаммоли вазиятларга асосланган топшириқлар (масалан, нотўлиқ матнни тўлдириш, хулосага келиш, персонажни ҳимоя қилиш) танқидий фикрлашни ривожлантиради. Ижодий машқлар – ҳикоя тузиш, шеър ёзиш, қаҳрамонларга ном бериш, шахсий фикр билдириш болаларни мустақил фикрлашга ўргатади.

5. Компетентликка асосланган ёндашув. Замонавий таълимда назарий билимлар эмас, балки амалий кўникма ва компетенциялар устувор ҳисобланади. Она тили таълимида қуйидаги компетенциялар шаклланади:

Коммуникатив компетенция;

Ахборотни қабул қилиш ва таҳлил қилиш компетенцияси;

Маданий ва маънавий компетенция;

Мустақил таълим ва ўз-ўзини баҳолаш компетенцияси.

Хулоса ва тавсиялар. Бошланғич таълимда она тилини ўқитиш нафақат грамматик қоидаларни ўргатиш, балки болаларда ижтимоий, маънавий ва тил маданиятини ривожлантиришни назарда тутати. Замонавий технологиялар ва методларнинг тўғри танланиши ва мувофиқлаштирилиши таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Ўқитувчи доимий изланишда бўлиб, инновацион воситалардан фойдаланишни билиши талаб этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Қўдиров А.Ж. “Она тилини ўқитиш методикаси” – Т.: Ўқитувчи, 2021.
2. Юлдашев Ш., Абдукаримова Г. “Бошланғич таълимда янги педагогик технологиялар” – Т.: Турон, 2020.
3. ЮНЕСКО. “Innovative approaches to literacy learning and teaching” – 2018.
4. L.Masterman. “Teaching the Media” – Routledge, 2001.
5. Uzbekistan Ministry of Preschool and School Education – www.maktab.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINNING AHAMIYATI

Farmonov O'.N.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim pedagogikasi kafedrası v.b. dots., (PhD)

Tayanch so'zlar: qobiliyat, o'yin, didaktik o'yin, kognitiv qobiliyat, maxsus qobiliyat, sensor qobiliyatlar, o'yin texnologiyasi, o'yin metodi.

Ключевые слова: способность, игра, дидактическая игра, когнитивная способность, специальная способность, сенсорные способности, игровая технология, игровой метод.

Key words: ability, game, didactic game, cognitive ability, special ability, sensor skills, game technology, game method.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'lim tizimiga yangicha yondashuv asosida, bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda o'yin texnologiyalaridan foydalanishning o'rni va ahamiyati bayon qilingan. Bu omillar ichida ijodiy va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish eng asosiysi hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложена роль и значение использования игровых технологий при формировании творческих способностей детей, основанной на новом подходе к системе дошкольного образования. Среди этих факторов развитие творческого и логического мышления считается наиболее важным.

SUMMARY:

The article explains the role and significance of using game technologies in developing children's creative abilities, based on a novel approach to the preschool education system. Among these factors, the development of creative and logical thinking is considered the most essential.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimining bugungi rivojlanish jarayonlari davlatimizning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga berayotgan doimiy e'tiborining amaliy ifodasi bo'lib hisoblanadi. Bolalarni ilk davrlardan oq har jihatdan uyg'un rivojlantirish borasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari asosiy va muhim ijtimoiy institutlariga aylanib bormoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbekistonda Maktabgacha ta'lim bolalarga ta'lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-ahloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz

ta'lim turi" bo'lib, uning asosiy tamoiyllari sirasida "har bir bolaning iste'dodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligini ham alohida ta'kidlash joizdir.

Ma'lumki, har bir bola, har bir inson o'ziga xos iqtidor va qobiliyat bilan dunyoga keladi. Qobiliyatlar asta sekin rivojlanishning turli davr bosqichlarida yuzaga keladi va rivojlanadi. Bizning asosiy vazifalarimizdan biri shuki, bolalardagi qobiliyatlarni barvaqt aniqlash, keyingi va muhim bosqichlar qobiliyatni rivojlantirish uchun faol pedagogik va psixologik aralashuv, ta'siridan iboratdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatni rivojlantirish masalasi pedagogikada bugun yuzaga kelgan masala emas. Ya'ni, "Bolalarda ijodkorlik xususiyatlarini qanday tarbiyalash mumkin?" degan muammo bugun paydo bo'lgan emas. Azaldan ijodkorlikning boshlanishi bo'lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi pedagoglarni ham, ilmiy tadqiqotchilarni ham birdek qiziqtirib keladi". Aynan bolalardagi ijodiy qobiliyatlarni maktabgacha yosh davridan to'g'ri shakllantirish kerak. Bolalarning ichki dunyosini to'g'ri shakllantirish orqali ularni hayotga to'laqonli shaxs sifatida komol toptiramiz. Bolalardagi fantaziya va ixtirolar dunyosi o'yin bilan bog'liq.

Qobiliyat tushunchasiga ilmiy adabiyotlarda turli xil yondashuvlar va qarashlar mavjud. Pedagogik jihatdan insondagi qobiliyatlar uchta muhim xususiyatlarni o'zida mujassam etadi:

- Birinchi navbatta qobiliyat, insondagi individual xususiyati, faoliyatining individual vositasidir;
- Shaxsni biror bir sohada muvaffaqiyatga olib chiquvchi vositadir;
- qobiliyat – insondagi bilim, malaka va ko'nikmalarning o'rganishga va rivojlantirishga tayyorligidir.

Har uchchala xususiyat ham maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitida individual rivojlanishi, yoshiga mos bilim, malaka va ko'nikmalarni sifatli egallashi va mustaqil rivojlanishga intilishi va bu intilishlarini motivatsiyalovchi muhim omillar hisoblanadi. Ijodiy qobiliyat tushunchasiga ilmiy adabiyotlarda berilgan ta'rif va talqinlarni umumlashtirgan holda, uni insonning ijodiy faoliyatni samarali va muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan individual xususiyati va sifati, estetik va ijodiy faoliyatining muhim omili va tarkibiy qismi, shaxsda yuqori insoniy funksiyalarni rivojlantirish vositasi sifatida bayon qilish mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar talab etiladi:

- tarbiya dasturlarining rang-barangligi, bola uchun qiziqarli va qulay ekanligi va ularni tanlashda bola qiziqishlarining inobatga olinganligi;

- mutaxassislarining to'g'ri tanlanganligi, iqtidorli bolalarga alohida mashg'ulotlar tashkil etilishi va soha mutaxassislarining qo'shimcha jalb etilganligi; - metodik rang-baranglik, faoliyatga innovatsion yondashuv va faol tarbiya texnologiyalari, modellarining samarali qo'llanilishi;

- zarur moddiy-texnik bazaning mavjudligi va zarur materiallar bilan yetarli darajada ta'minlanganlik;

Bolalarga butun mashg'ulot davomida intiladigan maqsad qo'yiladi va buning natijasida bolalar diqqatli va faol bo'ladi. Bolalardagi diqqat va faollikni oshirish uchun tarbiyachi va pedagoglarga o'yin texnologiyalaridan foydalanish mashg'ulot samaradorligini ta'minlab beradi.

Qobiliyatlar quyidagilarga bo'linadi: Tabiiy (tabiiy) qobiliyatlar, asosan, biologik jihatdan aniqlangan, tug'ma moyillik bilan bog'liq, ular asosida, shartli refleksli bog'lanishlar kabi o'rganish mexanizmlari orqali elementar hayotiy tajriba mavjud bo'lganda shakllanadi. Masalan, bunday elementar qobiliyatlar idrok, xotira va asosiy muloqot qobiliyatidir.

Maxsus ijtimoiy-tarixiy kelib chiqishi bo'lgan, ijtimoiy muhitda hayot va rivojlanishni ta'minlovchi inson qobiliyatlari. Maxsus qobiliyatlar quyidagilarga bo'linadi:

- Umumiy qobiliyatlar bu insonning turli xil faoliyat va muloqotdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Umumiy qobiliyatlar ikki guruhga bo'linadi-kognitiv va amaliy. Kognitiv qobiliyatlar birinchi navbatda, hissiy, intellektual va ijodiy o'z ichiga oladi. Sensorli ob'ektlarni bolaning idrok etishi va ularning fazilatlarini bilan bog'liq bo'lib, ular aqliy rivojlanishning asosini tashkil qiladi; Sensor qobiliyatlar 3 yoshdan 4 yoshgacha intensiv shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan standartlarni o'zlashtirish, bir so'z bilan ko'rsatilgan ob'ektning xususiyatlarining ideal namunalari paydo bo'lishiga olib keladi. Bolalar, masalan, spektrning ranglari, ona tilining fonemalari va geometrik shakllarning me'yorlari haqida g'oyalarni o'zlashtirganda, har bir xususiyatning navlari bilan tanishadilar va ularni tizimlashtiradilar. Rivojlanish uchun asos intellektual qobiliyatlar vizual modellashtirish harakatlaridan iborat: almashtirish, tayyor modellardan foydalanish va o'rni bosuvchi va almashtirilgan ob'ekt o'rtasidagi munosabatni o'rnatishga asoslangan modelni qurish. Shunday qilib, tayyor model bolalar navigatsiya qilishni o'rganadigan o'yin xonasi yoki maydonning rejasi bo'lishi mumkin. Ijodkorlik tasavvur bilan bog'liq bo'lib, bolaga muammolarni hal qilishning o'ziga xos usullari va vositalarini topishga, ertak yoki hikoyani o'ylab topishga, o'yin yoki rasm chizish uchun g'oya yaratishga imkon beradi. Amaliy qobiliyatlarga quyidagilar kiradi: tashkiliy, konstruktiv va texnik (fazoni ko'rish,

fazoviy tasavvur, ob'ektni bir butun sifatida va uning qismlarini reja, chizma, diagramma, tavsifga muvofiq tasvirlash qobiliyati, shuningdek rejani mustaqil ravishda shakllantirish qobiliyati). Bu qobiliyatlar asos bo'lib, keyinchalik ularning yordami bilan bolalar chizmachilik, geometriya, fizika, kimyo kabi maktab fanlarini o'zlashtiradilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda konstruktiv va texnik qobiliyatlarni rivojlantirish uchun boy imkoniyatlar turli xil materiallardan, konstruktiv to'plamlardan dizayn, texnik o'yinchoqlardan foydalanish orqali yaratiladi. Maxsus qobiliyatlar shaxsning muayyan turdagi faoliyat va muloqotdagi muvaffaqiyatini aniqlash, bunda alohida turdagi moyillik va ularning rivojlanishi kerak (matematik, texnik, adabiy-lingvistik, badiiy va ijodiy qobiliyatlar, sport, musiqa va boshqalar). Maktabgacha yoshda maxsus qobiliyatlar, ayniqsa badiiy qobiliyatlar faol rivojlanadi. Maktabgacha yosh boshqa hech qanday davri kabi, ularning shakllanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yarata olmaydi. U qo'shiq aytadi, raqsga tushadi, haykaltaroshlik qiladi, rasm chizadi. Maktabgacha yoshdagi bola tasviriy san'at va hunarmandchilik kabi qobiliyatlarni, jumladan kompozitsiya, rang, shakl hissini namoyon qiladi; ohangdor va ritmik eshitish, uyg'unlik hissini tashkil etuvchi musiqiy; she'riy, intonatsiyaning ifodaliligini va yuz ifodalarini o'z ichiga olgan teatrlashtirilgan nutqni egallaydi. Qobiliyatlarni umumiy va maxsusga bo'lishdan tashqari, qobiliyatlarni quyidagilarga bo'lish odatiy holdir: Nazariy - shaxsning mavhum-mantiqiy fikrlashga moyilligini aniqlash.

O'yin texnologiyasi ham o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi. Kichkina bolalar o'yinini ko'pincha o'yinchoq belgilaydi. Bitta o'yinchoq bir nechta vazifani bajarishi mumkin. O'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin to'g'risidagi fikr avval tug'iladi. Keyin o'ynay boshlaydi. O'yin mazmunining rivojlanib borishi bilan murakkab jarayon bo'lgan bolalar jamoasi ham shakllana boshlaydi. O'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lgani uchun uning syujetini bolalar o'zlari o'ylab topishadi va o'zlari tashkil etishadi. O'yinda bolalar o'zlarining kichkina jamiyatning a'zosi deb hisoblashadi, o'zaro kelishib harakat qilishga o'rganishadi. To'liq o'yin texnikasidan iborat bo'lgan mashg'ulotlarni o'tkazish mumkin. Bunday tadbirlar bolalarni faollikka chorlaydi. O'yinni yangi qoidalar, yangi tarkibni kiritish va o'yin atributlarini yaratish orqali jonlantirish mumkin. O'yin turlaridan didaktik o'yin ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, unga yordam beradi. Didaktik o'yin - bu maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va imkoniyatlariga mos keladigan ta'lim berish metodidir. Tajribali tarbiyachi bu o'yindan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni qo'rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Bolalarning amaliy

faoliyati didaktik o'yin hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan qaraganda, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi.

Ijodiy qobiliyat - bu bolaning yangi g'oya, obraz yoki yechim yaratishdagi layoqati bo'lib, uni shakllantirishda erkin o'yinlar, rolli o'yinlar, ijodiy topshiriqlar katta rol o'ynaydi.

Quyidagi o'yin turlari ijodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

1. Rolli o'yinlar
2. Konstruktor va qurilish o'yinlari
3. San'at va tasviriy o'yinlar
4. Fantaziya asosidagi o'yinlar

Pedagoglar va psixologlar fikricha, ijodiy qobiliyatlar tug'ma emas, balki rivojlantiriladigan salohiyatdir. O'yin esa bu salohiyatni ochish va mustahkamlashning eng tabiiy, bolaga mos usulidir.

“O'yin - bu bola birinchi navbatda hissiy, keyin esa insoniy munosabatlar tizimini, qoidalarni intellektual egallaydi. O'yinda bajarilgan harakatlar, bolaning haqiqiy “men”i va u o'ynagan ro'li bilan belgilanadi. O'yin bolaning “o'zi ham, boshqasi ham bo'lish” qobiliyatini amalga oshiradi. Shuning uchun, o'yin texnologiyalari biri sifatida tan olinishi kerak o'zgartirish va ishlash imkonini beruvchi ta'limning samarali shakllari talabalar ijodiy-izlanish darajasida va oddiy, kundalik harakatlar qiziqarli va hayajonli faoliyatga aylanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim nuqta - bu murakkablik, ya'ni bir vaqtning o'zida bir-birini to'ldiruvchi bir nechta qobiliyatlarni takomillashtirish. Qobiliyatlarning birortasini u bilan bog'liq bo'lgan boshqa qobiliyatlarning rivojlanish darajasini oshirish haqida qayg'urmasdan turib uni rivojlantirish amalda mumkin emas.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda didaktik o'yin muhim rol o'ynaydi. U bolalarga qulay va qiziqarli muhitda ta'lim olish imkoniyatini berib, ularning ichki potentsialini ochib beradi va kelajakdagi ta'lim jarayonlarida mustahkam asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T.2020.
2. "Maktabgacha pedagogika" F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Kayumova, M.N. A'zamova. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T. 2019.
3. O'yin orqali ta'lim olish. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T.2020 .
4. S.X. Jalilova S.M. Aripova "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi" Toshkent 2017.
5. Z. Nishonova G. Alimova "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" Toshkent 2006.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY HOLATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK ASOSLARI

Atabekov F.O.

CHDPU Bolalar sporti kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: maktabgacha yosh, jismoniy rivojlanish, pedagogika, psixologiya, harakatli oʻyinlar, sogʻlom turmush tarzi.

Ключевые слова: дошкольный возраст, физическое развитие, педагогика, психология, подвижные игры, здоровый образ жизни.

Key words: preschool age, physical development, pedagogy, psychology, active games, healthy lifestyle.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy holatini shakllantirish jarayonining pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Bolalarning jismoniy rivojlanishiga taʼsir etuvchi omillar, jismoniy mashqlar va harakatli oʻyinlarning oʻrni, shuningdek, pedagog va psixologlarning hamkorlikdagi faoliyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari maktabgacha taʼlim muassasalarida sogʻlom turmush tarzini shakllantirishga oid tavsiyalarni oʻz ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрываются педагогические и психологические основы формирования физического состояния детей дошкольного возраста. Рассматриваются факторы, влияющие на физическое развитие, роль физических упражнений и подвижных игр, а также совместная деятельность педагогов и психологов. Результаты исследования включают рекомендации по формированию здорового образа жизни в дошкольных образовательных учреждениях.

SUMMARY:

This article explores the pedagogical and psychological foundations of shaping the physical condition of preschool-aged children. It examines the factors influencing physical development, the role of physical exercises and active games, as well as the collaborative work of educators and psychologists. The research results include recommendations for promoting a healthy lifestyle in preschool educational institutions.

Tarbiya doimo jamiyat uchun muhim vazifani bajargan, turli avlodlar oʻrtasidagi aloqa va vorislikni amalga oshirib kelgan. Tarbiyaning oʻz maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakli va usullari davrlar osha oʻzgarib borgan. Bu oʻzgarishlar kishilar oʻrtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bogʻliq. Shundan kelib chiqib, tarbiyada Vatan himoyasiga tayyor, mehnat, ijtimoiy

faoliyat, umuman, hayotda har tomonlama rivojlangan komil insonni tarkib toptirishga e'tibor berish kerak. Jismoniy tarbiya jarayonida bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun tarbiyaning bir-biri bilan o'zaro bog'langan har birining mazmuni, vositalari, shakl va usullarining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish kerak bo'ladi. Ilmiy tadqiqot ob'ektimiz harakatli va milliy xalq o'yinlarida DMTT tarbiyalanuvchilarining jismoniy holatini tarbiyalashda ham ana shu o'ziga xosliklarni hisobga olish zarurligi ko'rindi. Pedagogikada qabul qilingan yosh davrlaridan biz uchun eng muhimi bog'cha yoshidir. Har bir yosh guruhiga jismoniy va ruhiy rivojlanishning muayyan darajasi mos keladi.

DMTT tarbiyalanuvchilar yoshining xususiyatlari. DMTTda o'qish bolaning butun hayot tarzini o'zgartiradi va unga yangi talablar qo'yadi. Chunki bog'cha yoshida bolalarda, asosan nutkining rivojlani-shiga, axloq me'yorlarining shakllanishiga asosiy e'tibor beriladi. Ularni tarbiyalashda maxsus tashkil etiladigan o'yin faoliyati katta o'rin tutadi. Bolaning rivojlanishi uchun didaktik ta'lim beruvchi va jamoa bo'lib birgalikda harakat qilishga o'rgatuvchi o'yinlardan foydalaniladi. DMTT tarbiyalanuvchilari yoshida organizmning umumiy yetilishi fonida bolalarning harakat sohasi jadal rivojlanadi. Bu davr jismoniy tarbiya bilan faol shug'ullanish uchun juda qo'laydir [39; 56; 43].

Mana shu jihatdan bolaning aynan shu xususiyatlarini rivojlantiruvchi harakatli va milliy xalq o'yinlaridan foydalanish tarbiyada ko'zlagan maqsadga yetish imkonini tezlashtiradi. Jismoniy rivojlanishning jadalligi skeletning tez o'sishi, umurtqa pog'onasi bukikligining shakllanishi, yurak, tomir tizimining rivojlanish xususiyatlari va boshqalar bolaning oqilona tashkil etilgan va butun hayot rejimini talab etadi. Turli yoshdagi har xil jinsdagi bolalar ruhiyatining rivojlanishi, o'zgarishlari, ularning axlokiy va jismoniy kamol topishiga ijobiy ta'sir qiladigan omillar, shart-sharoitlarni bilish, ulardan unumli foydalanish hozirgi kunda tarbiyachilar, jismoniy tarbiya mutaxassisarlari uchun nihoyatda zarur bo'lib koldi.

Har bir bola yosh davrining ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini olib borish orqali ular ongiga, ruhiga ta'sir o'tkazish o'z vaqtida o'z-o'zini anglashni vujudga keltiradi. Bolada o'zini anglash tuyg'usi qancha erta uyg'onsa, shaxsiy nuqtai nazar, xuquqini his etish, aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo'ladi [57; 72; 43].

Boladagi e'tiqod, muomala, muloqot, mustaqil hulk-atvorni shakllantirish, ulardagi tashabbuskorlik hamda to'siqlarni yengishga intilish kabi xususiyatlarni jismoniy tarbiyada harakatli va milliy xalq o'yinlari orqali ham tarbiyalash mumkin, bunda ularga yosh psixologiyasi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ruhiy turtki berish maqsadga muvofiqdir.

Xarakatli va milliy xalq o'yinlarining bolalarni ruhiy jixatdan kamol toptirishda ahamiyati ulkan. Umuman, o'yinlarning ahamiyati xaqida kupchilik ruhshunoslar va pedagoglar qimmatli fikrlarni aytib ta'kidlab o'tishgani ma'lum [57; 72; 73]. Eng sodda ruhiy jarayondan eng murakkabigacha hammasining muhim jixatlarini shakllantirishda o'yin katta rol o'ynashini jaxon pedagog va psixologlari ham turli davrlarda turlicha yo'llar bilan isbotlab berishgan. [66; 73].

O'yin bolalar uchun voqelikni aks ettirish vositasidir. Bu voqelik bolani qurshab turgan borliqdan ancha qiziqarlidir. O'yinning qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat kanday ahamiyatga ega bo'lsa, bola hayotida ham o'yin xuddi shunday katta ahamiyat kasb etishi mumkin.

O'yin mazmunining rivojlanishi bolaning kattalar hayoti va faoliyatining mohiyatiga chuqor kirib borishida, atrofdagi voqea-xodisalarga munosabatining o'zgarishida, shuningdek, o'yin mazmuni ham shart-sharoit va jamiyat a'zolari turmushining tobora to'g'ri aks etishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun bolalarda o'yin qobiliyatining o'sishi o'z-o'zicha yuzaga kelmaydi, balki kattalar, tarbiyachilarning ta'siri natijasi, atrof-muhit bilan tanishish, sayrlar uyushtirish, shaxslararo munosabatlarning mohiyatini tushuntirish va hokazolar natijasida amalga oshadi [44; 73; 18].

Katta kishilar hayoti va faoliyatining o'rnini bosuvchi narsalar ularning harakatini umumlashgan holda ifodalashning moddiy tayanchi hisoblanadi. Shunday ekan, o'yin faoliyatida bola harakatining rivojlanishi o'yin mazmuniga ko'proq bog'liqdir. Chunki bolaning hatti-harakati kanchalik ixcham va umumlashgan bo'lsa, ular kattalarning faoliyati mazmunini aks ettirishdan shunchalik yiroqlashadi. Binobarin, u odamning narsalarga va bir-birlariga munosabatini amalda bajarishga utadi va shuning uchun narsalar bilan harakat qilishda kattalarning munosabatini to'g'ri ifodalashga intiladi. [76; 45; 27]. Har qanday o'yinning va o'yin faoliyatining diqqat markazida bola kattalar faoliyati va o'zaro munosabatini, muomalasini o'ziga xos tarzda aks ettirishi, takrorlashi imkoniyati turadi. Shunga ko'ra o'yin ijtimoiy ahamiyat kasb etib, bolada insoniyat tomonidan asrlar davomida yaratilgan qimmatli bilim, amaliy ko'nikma, malaka va odatlarni, xalqning ijodiy boyligini urganishiga imkon yaratiladi, okibatda uni shaxslar aro muloqotning mohiyatiga olib kiradi.

Bolaning ruhiy o'sishida oilaning ahamiyati. Bolalarda harakatning o'sishida o'yinning ta'siri haqida gap borganida avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o'yin tashkil qilishning o'ziyoq bolaning harakterini ustirish va takomillashtirish uchun eng qo'lay shart-sharoitlarni yaratadi. Ikkinchidan, o'yinning bola harakatiga ta'sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab

ko'nikmalarini sub'ekt aynan o'yin paytida emas, balki bevosita mashg'ulotlar orqali o'zlashtiradi. O'yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qo'lay shart-sharoitni vujudga keltiradi. Shu boisdan o'yin faoliyati hatti-harakatini amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta'minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi. Negaki, o'yin sub'ekt (bola) ongining dastlabki ob'ekti darajasigacha o'sib utadi. Bola muayyan xususiyatga ega bo'lgan o'yinni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu o'yin orqali kattalarga xos qat'iy yurish-turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi, shunday ekan, o'yin mazko'r bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi harakatlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga to'tish ehtimoli yaqqol ko'rina boshlaydi. Mazko'r harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlar, harakatli va milliy xalq o'yinlarini ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi [25; 63; 26].

Bolaning o'yinlar shart-sharoitidan kelib chiquvchi ongli maqsadi harakatni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi esda olib kolish, esda to'tish jarayoniga aylanadi.

O'yin va o'yin faoliyati bolada o'z hulqini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning aqliy o'sishi bilan bog'liq holda narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash xolatidan kelib chiqib, sub'ekt o'yin paytida faol harakat qilishga o'rinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur kilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga utadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko'rinishiga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaxolanki, shunday tayanch nuqtasi vazifasini utovchi narsalarning aksariyatidan o'yinlarda bevosita ob'ekt sifatida foydalanish mumkin.

O'yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishidagi mantikan izchil, shaklga o'tishning asosini tashkil qiladi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Karimova R.A. "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi". – Toshkent, 2020.
2. Xodjayeva N.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi". – Toshkent, 2019.
3. Gippenreiter Y.B. "Psixologiya bolalarga yordamga". – Moskva, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom avlod uchun" davlat dasturi.
5. Maktabgacha ta'lim vazirligining me'yoriy hujjatlari va tavsiyalari.
6. Shabbozov D.R. Sport psixologiyasi. Termiz, 2008.
7. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. – М., 1990
8. Shukurlayev J. M., Yuldashov Z. S., Erkinova G. X. Basketbolchilar jismoniy tayyorgaligini rivojlantirish bosqichlari //International journal of science and technology. – 2024. – C. 773-775.
9. Atabekov F. O'yin turlari: ijodiy o'yinlar, qoidali o'yinlar, milliy o'yinlarning o'ziga xos xususiyatlari //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 5.
10. Atabekov F. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab hamkorligi //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.

INDIVIDUAL TA'LIM MUHITIDA MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHILARINI KASBIY-METODIK TAYYORLASHNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI VA XUSUSIYATLARI

Azamatova D.Sh.

*CHDPU "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi" kafedrasi
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: individual ta'lim muhiti, maktabgacha ta'lim, tarbiyachilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi, psixologik shart-sharoitlar, individual-pedagogik yondoshuv, bolalar rivojlanishi, shaxsiy ehtiyojlar, psixologik holat, inson shaxsini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ta'lim jarayonining individuallashtirilishi, pedagogik metodlar.

Ключевые слова: индивидуальная образовательная среда, дошкольное образование, профессионально-методическая подготовка воспитателей, психологические условия, индивидуальный педагогический подход, развитие ребенка, личные потребности, психологическое состояние, развитие личности человека, дошкольные образовательные организации, индивидуализация образовательного процесса, педагогические методы.

Key words: individual educational environment, preschool education, professional and methodological training of educators, psychological conditions, individual pedagogical approach, child development, personal needs, psychological state, development of human personality, preschool educational organizations, individualization of the educational process, pedagogical methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida individual ta'lim muhitining ahamiyati va tarbiyachilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ko'rib chiqiladi. Maqola, individual-pedagogik va psixologik shart-sharoitlarning ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Individual ta'lim muhiti, bolalarning shaxsiy ehtiyojlari, qobiliyatlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olish orqali ularning o'qish va rivojlanish jarayonini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается значение индивидуальной среды обучения в дошкольных образовательных организациях и профессионально-методической подготовке педагогов. В статье анализируется влияние индивидуальных, педагогических и психологических условий на образовательный процесс. Индивидуализированная среда обучения играет важную роль в эффективной организации процесса обучения и развития детей, учитывая их индивидуальные потребности, способности и психологические особенности.

SUMMARY:

The article examines the importance of an individual learning environment in preschool

educational organizations and professional and methodological training of teachers. The article analyzes the influence of individual, pedagogical and psychological conditions on the educational process. An individualized learning environment plays an important role in the effective organization of the learning and development process of children, taking into account their individual needs, abilities and psychological characteristics.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 uilgasha rivojlantirish Konsersiyasida Oliy ta’lim bilan qamrovni kengautirish, oliu ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo‘uisha belgilangan tadbirlarda talabalarning ta’lim jarayonida individualligini oshirish, individual ta’lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o‘quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta’lim dasturlarini shakllantirish, ularni tasdiqlash bo‘uisha oliy ta’lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish bo‘yicha belgilangan vazifalarni amalga oshirishga bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarini kasbiy metodik tayyorlash, hozirgi zamon fan texnologiyalari asosida o‘qish va metodik mahoratlari hamda ko‘nikma va malakalarini takomillashtirishda, ularning kasbiy metodik rivojlantirishda, kelgusi kasbiy-pedagogik faoliyatlarida yetuk mutaxassislar bo‘lishida muhim ahamiyat kasb etadi

Maktabgacha ta’lim tarbiyachisi – bu bolalarning ilk o‘qish va ijodiy faoliyatlarini yo‘lga qo‘yish, ularning ma’naviy-axloqiy va jismoniy rivojlanishini ta’minlashga mas’ul mutaxassis hisoblanadi. Buning uchun tarbiyachi nafaqat pedagogik ko‘nikmalarga, balki individual xususiyatlar, psixologik va kasbiy qobiliyatlarga ega bo‘lishi kerak. Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini ishlab chiqishda individual-psixologik shart-sharoitlar va xususiyatlar muhim ahamiyatga ega.

“Individual” tushunchasi lotincha bo‘lib, yakka tartibda yolg‘iz va maxsus shug‘ullanish ma’nolarini bildiradi Individuallashtirish tabaqalashtirilgan ta’limning bir turi sifatida modulli o‘qitishda to‘liq o‘z ifodasini torgan.

Individual ta’lim muhiti – bu har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlariga asoslangan ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ma’zarafga olib kelgan tadqiqotlar va pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning psixik, emosional va intellektual rivojlanishi har birining shaxsiy xossalariga bog‘liq.

Shuning uchun, maktabgacha ta’lim tarbiyachilari har bir bola bilan ishlashda individual yondashuvni ta’minlashi lozim. Maktabgacha ta’lim

tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning ishlash uslubi va malakasini shakllantiradi.

Individual ta'lim muhiti – bu o'quvchi va o'qituvchining o'zaro ishlash jarayonidagi psixologik va pedagogik sharoitlarning to'planmasi hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari uchun individual ta'lim muhiti bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini hisobga olishga asoslanadi. Bu muhitda har bir bolaning shaxsini o'rganish, uning ijodiy qudratlarini rivojlantirish, o'qitish jarayonidagi stress va chalkashliklardan qochish uchun psixologik imkoniyatlar yaratish talab qilinadi.

Individual-psixologik shart-sharoitlar. Maktabgacha ta'lim tarbiyachisining kasbiy-metodik tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun bir qator psixologik shart-sharoitlarni e'tiborga olish kerak. Ularning asosiylari quyidagi omillardan iborat:

Psixologik barqarorlik va stressga bardoshlilik. Tarbiyachilar stressni boshqarish va muammolarni samarali hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Buning uchun ularga psixologiya yo'nalishidagi bilimlar va ko'nikmalar berilishi muhimdir.

Motivatsiya va ichki ehtiyojlar. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy faoliyatiga bo'lgan ishtiyoq va qiziqishini shakllantirish muhimdir. Bunda o'qitishning individuallashtirilgan shakllari, ya'ni har bir tarbiyachining shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan ta'lim dasturlari muhim ahamiyatga ega.

Shaxsiyatning ijtimoiy qobiliyatlari. Tarbiyachining kommunikatsiya qobiliyatlari, bolalar bilan samarali o'zaro aloqa o'rnatish va pedagogik vazifalarni aniq va ravshan belgilash qobiliyati ham individual-psixologik shart-sharoitlarning bir qismi sifatida qaraladi.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachisining psixologik xususiyatlari uning pedagogik faoliyatini samarali olib borishda muhim ahamiyatga ega. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Empatiya va bolalarning ehtiyojlarini sezish qobiliyati. Tarbiyachi bolalarning holatini to'g'ri baholash va ularga mos tarbiya usullarini qo'llash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Empatiya bolalarning ehtiyojlarini to'g'ri tushunish va ularga psixologik yordam ko'rsatishga imkon beradi.

Psixologik tayyorgarlik. Tarbiyachi bolalarning psixologik holatini baholash, ularning ixtiyoriy va emotiv holatlarini tushunish va ularga mos ta'lim usullarini tanlash uchun psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur.

Samoiste'dod va kasbiy mas'uliyat. Tarbiyachining ishga munosabati, o'z faoliyatiga tanqidiy qarash va professional o'sishga intilish shaxsning individual-psixologik xususiyatlarining bir qismi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari uchun individual-psixologik shart-sharoitlarni hisobga olish, ta'lim jarayonini faol va samarali tashkil etishga yordam beradi. Tarbiyachilar har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlarini, ularning psixoemosional holatini va har qanday ijodiy qudratlarini ko'rib chiqishga intilishlari zarur.

Individual-psixologik shart-sharoitlar maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligida muhim rol o'ynaydi. Bu shart-sharoitlar tarbiyachilarning kasbiy qobiliyatlarini, pedagogik qobiliyatlarini va shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirishga imkoniyat yaratish uchun muhimdir. Shuning uchun tarbiyachilarning individual psixologik jihatlarini inobatga olish, ularning har birining kasbiy rivojlanishini yo'lga qo'yishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli qarori / "Xalq so'zi". 29.12.2016y.
2. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari "Maktabgacha ta'limda davlat va nodavlat sektorini rivojlantirish: yangi shakllar va ta'lim mazmuni" 20 aprel 2019-yil II tom, 45-bet.
3. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari "Maktabgacha ta'limda davlat va nodavlat sektorini rivojlantirish: yangi shakllar va ta'lim mazmuni" 20 aprel 2019-yil II tom, 128-bet.
4. Qurbonova M. F. (2023). Individual ta'lim – innovatsion o'qitish usuli. *Academic Research in Educational Sciences*, 4(3), 394–399.
5. Mustafojeva Munajat Oltinbekovna. (2022). Psychological approach to teaching a future physics teacher. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(5), 86–92. Retrieved from
6. Sadikova Sh., and D. Azamatova. "Pedagogical Innovation Cluster of Activity of Centers in Preschool Education." *Science and Innovation* 1.7 (2022): 1138-1143.
7. O'razaliyeva S. T., Atabekova U. B. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish //international conference on learning and teaching. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 556-559.
8. Axmadaliev B. Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda inovasion texnologiyalardan foydalanish // *Modern Science and Research*. – 2024. – T. 3. – №. 11. – C. 317-323.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TURLI YOSH GURUHI TARBIYALANUVCHILARIDA IJTIMOIIY MUNOSABATLARNINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Teshabayeva Z.S.

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi"
kafedrasi dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Normurodova S.L.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: ijtimoiy hayot, jamiyat, faollik, texnologiya, shaxs, maktabgacha bolalik, yo'nalish, tarbiya, rivojlanish, faollik, munosabat.

Ключевые слова: общественная жизнь, общество, деятельность, технология, личность, дошкольное детство, направленность, воспитание, развитие, активность, отношение.

Key words: social life, society, activity, technology, personality, preschool childhood, orientation, education, development, activity, attitude.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jamiyatda bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi jarayonlari va unga munosabati masalalari haqida ma'lumot beriladi. Ijtimoiylashuvning yo'nalishlari hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga doir texnologiyalar haqidagi fikrlar bayon etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье дается информация о процессах адаптации детей к социальной жизни в обществе и их отношении к ней. Представлены представления о тенденциях социализации и технологиях развития социальной активности.

SUMMARY:

The article provides information on the processes of children's adaptation to social life in society and their attitude to it. The ideas on socialization trends and technologies of social activity development are presented.

Kirish. Bola maktabgacha yoshda o'zi va atrofidagi odamlar bilan muloqot qilish haqida ko'p narsalarni bilib oladi. Bolalik - bu kelajakdagi hayotga tayyorgarlik emas, balki haqiqiy, yorqin, o'ziga xos, noyob hayot inson hayotining eng muhim davridir. Zamonaviy dunyoda yosh avlodning ijtimoiy rivojlanishi eng dolzarb mavzulardan biriga aylanmoqda. Maktabgacha yosh bolaning ijtimoiy hayotga kirib borishi uchun juda muhim davr bo'lib, bu birinchi navbatda uning ijtimoiy hayot normalarini o'zlashtirishi, umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni bilish

va egallashi bilan bog'liq. Bolalar ijtimoiy muhitda ilm olish, ijod, sog'lom hayot tarzi kabi tushunchalar tarbiyalanadi va ular ijtimoiy muhitda o'zlarini qanday tutish kerakligini tushuna boshlaydilar. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida barcha narsaning asosi ijtimoiy yondashuvdir, ya'ni diqqat markazida - bola va uning manfaatlari turishi ko'zda tutilgan. Pedagog, ota-ona, pedagogik tarkib, bolaning o'zi va albatta, jamiyat hamda davlat kabi ijtimoiy hamkorlar bilan bir butunlikda ijtimoiy muhitni tashkil qiladi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur.

Ijtimoiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan ta'sir usullari:

- 1. Ijtimoiy faollikni rivojlantirish, o'ziga bo'lgan ishonch va boshqalarga qiziqishni rag'batlantirish;
- 2. O'z-o'zini tartibga solish, faollikning yetarli darajada namoyon bo'lishi, tashabbuskorlik va mustaqillik, xulq-arvor shakllarini to'g'ri tanlashga o'rgatish;
- 3. Jamoaga jalb qilish, jamoa azolariga hurmatni singdirish, o'zini namoyon qilishning rivojlanishini rag'batlantirish;
- 4. Ijodkorlikning amaliy turlariga qiziqish va qobiliyatni uyg'otish, ijodiy aloqalarni tashkil etishga o'rgatish; Shu bilan birga, bunday hollarda shaxs va muhitning o'zaro ta'sir etishi ham sodir bo'ladi.
- Quyida maktabgacha ta'lim tashkiloti turli yosh guruhi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga doir o'yinlar keltirib o'tamiz.
- **Men qayerda bo'ldim?**
- Maqsad: Bolalarga o'zini namoyon qilishga o'rgatish.
- Bolalar doira bo'lib o'tiradi, tarbiyachi bolalardan birini tanlab "Sen qayerda eding va nima qilding, ko'rganlaringni gapirmasdan ko'rsatib ber", - deydi. Bola nima bilan shug'ullanganligi va ko'rganini tasvirlab beradi. Qolgan bolalar u nimani tasvirlayotganini topishi kerak. Agar bola nimani tasvirlab berishni bilmasa tarbiyachi unga yordam beradi. O'yin hamma xohlovchilar nima qilganliklarini ko'rsatib bermaguncha davom etadi.
- **Haqiqat qadamlari.**
- Maqsad: Bolalarda o'ziga mustaqil baho berishni shakllantirish.
- Boshlovchi oldindan oyoq izlari qolipini tayyorlab xonaning boshidan oxirgacha joylab chiqadi. Bolalardan biri sardor etib tayinlanadi. Boshlovchi

unga taaluqli bo'lgan sifatlardan birini aytadi. Bola esa to'g'ri deb hisoblasa oldinga qadam tashlaydi. Aksincha bo'lsa joyidan qimirlamaydi. Oyoq izlari bo'yicha masofaning barcha qismlarini bosib o'tish va o'z qarorida qat'iy qolishi kerak.

Didaktik o'yin. "Tumshug'idan bilib oling" (bolalar tumshug'ini topadilar va bu qush nega bunday tumshug'I borligini tushuntiradilar).

Tarbiyachi: bolalar, endi men siz bilan o'ynayman. Siz bizning mehmonimizga nima qilganimizni aytasiz.

O'yin "Kimning izlari?". Qaysi qush o'z izini qoldirganligini aniqlang.

Tarbiyachi: Qanday sayr qushlarni bilasiz?

(bolalar javob beradi)

Tarbiyachi: Qushlar qayerda uxlaydilar?

- Bolalar: Uylarning tomlari ostida, daraxtlarning ichi ostida bir nechta qushlar tunni o'tkazadilar va u yerdan qattiq sovuqda ham uchmaydilar.

Mavzu: "Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot".

Mashg'ulotning maqsadi.

Tarbiyaviy maqsad: Bolalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish: kichik jamoa bo'lib o'ynash, mehnat bilan shug'ullanish, atrofi-olamga hurmat bilan munosabatda bo'lish.

Rivojlantiruvchi masad: xotirani, tezkor ongini, diqqat, fikrlashni rivojlantirish. Atrof-muhitga o'z munosabatini bildirish istagini rivojlantirish, buning uchun mustaqil vositalarni mustaqil ravishda izlashidir.

Faoliyat uchun kerakli jihozlar:

Mavzuga oid kurgazmali qurollar, qalamcha kleylar, qaychi, salfetka, vatman qog'ozi.

Faoliyatning borishi:

Tashkiliy daqiqa:

Tarbiyachi: (bolalar yarim doira bolib turib oladilar.) Bolalalar, qaranglar, bizing guruhimizga mehmonlar kelishibdi. Ular sizlarni qanaqa bola bo'lib o'skanliklaringni va nimalarni bilib olganliklaringni ko'rishmoqchi. Kelinglar ular bilan salomlashib olamiz.

Bolalar javobi: Assalomu alaykum!

Bolalar bilan suhbat.

Tarbiyachi: bolalar agar sizlar bilan biror g'ayrioddiy narsalar yuz bersa misol, do'stingizni onasini bog'chaning kiraverish eshigi oldida ko'rib qoldingiz. Birinchi bo'lib do'stingizning onasiga yo'l bergan bo'larmidingiz yoki o'zingiz o'tib ketaverarmidingiz? Bolalar javoblari: Yo'l berardik

Tarbiyachi: Hozir bo'lmasa biz sizlar bilan "Harakatni baholash" nomli bir ajoyib o'yin o'ynaymiz. Sizlar mana bu doskada ilingan rasmlarni ko'rib qanday qilsangiz

shu vaziyatlardan chiqib ketish kerakligini tushuntirib berasizlar. (Bolalarlar rasmlarga qarab vaziyatlarni to'g'ri aytib berishga harakat qilishlari kerak)

1-rasm. Qariya hassasini ko'lmak suvga tushurib yubordi.

2-rasm. Avtobusda qariya tik turibdi.

3-rasm. Sog'lom bolalar o'ynashyapti, nogiron bola esa nogironik aravachasida o'tiribdi.

4-rasm. Kattalar gaplashyapti bir bola esa ularning gaplariga halaqit beryapti.

5-rasm. Yig'layotgan bola.

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar vazifani uddaladingiz. Ko'rib turibmanki, sizlar yaxshi, mehribon, muloyim va tarbiyali bolalar ekanligingizni guvohi bo'ldim. Nima deb o'ylaysizlar shunday bolalarning do'stlari bo'ladimi? Kelinglar hozir sizlar bilan maqollar va hikmatli so'zlar aytamiz. Ularni sizlar bilan birgalikda tushuntirishga harakat qilamiz. (Bolalar aytib ularni ma'nosini tushuntirib beradilar.)

Xulosa. Ijtimoiylashuv jarayonida bola jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy maqom, ijtimoiy xulq atvorning me'yyor va qoidalari haqida bilimlar, tajribalarni o'zlashtirib boradi. Insonning ijtimoiylashuvi jarayoni ichki va tashqi omillar, vositalar va bir qator mexanizmlar asosida amalga oshadi. Inson hayot yo'lining har bir bosqichida, ijtimoiylashuv agentlarining tarkibi turlicha bo'ladi har bir bosqichda bola ijtimoiy hissiy jihatdan shakillanib boradi. Shu bilan bir qatorda bolaning ijtimoiylashuv jarayoni va ijtimoiy tajriba to'plashida muhitning o'ni muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 18.02.2020 y PF-5938-son.

2. O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. 2016.

3. SHayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf "Bahtiyor oila" uslubiy qo'llanma T: "Hilol-nashr" 2022y 355 b.

4. Farobiy "fozil odamlar shaxri" nodir va dono fikrlar -T"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti 2004yil 7 bet.

5. Тешабаева З.С. (2023). Технологии формирования профессиональной мотивации у будущих воспитателей-педагогов. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 2023. 714-717.

6. Teshabayeva Z. S. (2021). Professional training of future preschool teachers in the field of contextual learning technologies. Academic research in educational sciences, 2(2), 1360-1367.

7. Тешабаева З. С. (2020). Бўлажак тарбиячиларда касбий мотивацияни шакллантириш мазмуни. Academic research in educational sciences, (3), 557-562.

8. Teshabayeva Z. Differential education as a factor in improving the effectiveness of the educational process. ankara international congress on scientific research-XI January 10-12, 2025 / Ankara, Turkiye (The proceedings book) [https:// www.ankarakongresi.org](https://www.ankarakongresi.org) 1482-1484.

9. Teshabayeva Z. S. (2025) "Oila shaxs ijtimoiylashuvining muhim omili sifatida" Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal № 2/2025 ISSN: 3060-527X 374-378.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA HARAKATLI O'YINLARNI TASHKILLASHTIRISH VA BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH (TAYYORLOV GURUHI MISOLIDA)

Kodirova M.E.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: harakatli o'yinlar, maktabgacha yoshdagi bola, axloqiy va irodaviy sifatlar, shakllanish, rivojlanish, sabr-toqat, chidamlilik, rivojlanish, tayyorlov guruhi, o'yinlar, pedagog.

Ключевые слова: активные игры, ребенок дошкольного возраста, морально-волевые качества, формирование, развитие, терпение, выносливость, развитие.

Key words: active games, preschool child, moral and volitional qualities, formation, development, patience, endurance, development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida harakatli o'yinlar qo'llash orqali ularda jismoniy, axloqiy irodaviy fazilatlarining shakllanishi, harakatli o'yinlar va ularning qo'llanishi, o'yinlarni bolalarning yoshiga mos holda tanlash, harakatli o'yinlarning turlari va ularning bolalarda rivojlantirish vazifalari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описано формирование физических и нравственных качеств у детей дошкольного возраста посредством использования подвижных игр, подвижных игр и их использования, виды подвижных игр и задачи их развития у детей.

SUMMARY:

This article describes the formation of physical and moral qualities in preschool children through the use of mobile games, mobile games and their use, types of mobile games and their development tasks in children.

Kirish. Respublikamizda o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ayniqsa jismoniy salomatligini saqlash va mustahkamlash bugungi kundagi muhim muommolarimizdan biri hisoblanadi. Buyuk bobomiz Abu Ali ibn Sino ta'kidlaganidek bola tug'ilganidan boshlab uni to'g'iri tarbiyalash va shakllanishida jismoniy tarbiya va sportning ayniqsa harakatli o'yinlarning o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Bola shaxs sifatida shakllanib borishida harakatli

o'yinlarning o'rni uni bolaning yoshiga mos holda tanlash zarurligi haqida o'zining qimmatli fikrlarini bildirganlar.

Bolalar va o'smirlarning past darajadagi harakat faolligi muammosi bugungi kunda keskin bo'lib turibdiki, bu bolalarning kam harakatlilik, sog'lom turmush tarziga rioya etmayotganliklari, kompyuter o'yinlari va ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotlari sababli yuzaga kelayotganligi bilan asoslanishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun harakatli o'yinlar – bu nafaqat jismoniy faoliyat, balki ijtimoiylashuv, emotsional rivojlanish va aqliy faollikni rag'batlantiruvchi muhim vositadir. Harakatli o'yinlar bolalarning sog'lom o'sishida, o'zaro munosabatlarni o'rganishida va jamoada harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Harakatli o'yinlar jismoniy tarbiya metodi va vositasi sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya faoliyatlarida va jismoniy daqiqalarda keng qo'llaniladi.

Jismoniy tarbiya faoliyatlarida harakatli o'yinlar dastur talablariga mos ravishda ta'limiy, tarbiyaviy va sog'lomlashtirish vazifalarini hal etishi uchun foydalaniladi.

Jismoniy tarbiya faoliyatlaridagi o'yinlarni boshqa mashg'ulot shakllaridan farqi eng muhimi o'yinni ta'limiy va sog'lomlashtirish tomoniga diqqatni qaratish kerak, shuningdek, jismoniy tarbiya sifatiga ham.

Jismoniy tarbiya yo'riqchisi harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda quyidagi asosiy vazifalarni nazarda tutishi lozim: Tarbiyalanuvchilarning jismoniy jihatdan normal o'sishlariga, salomatliklarining yaxshilanishiga, chiniqishlariga, organizmlarining va umumiy ish qobiliyatlarining o'sishiga yordam berish. Tarbiyalanuvchilarga harakat faoliyatining xilma-xil sharoitlarida erkin harakat qila olish imkonini beradigan zaruriy bilimlar berish va ularda kerakli harakat malakalari hosil qilish. Tarbiyalanuvchilarda turmush faoliyatiga yordam beradigan aqliy va irodaviy xislatlarni tarbiyalash. Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli o'yinlarga, jismoniy mashqlarga, shuningdek, rejimga rioya qilishga qiziqish uyg'otish. Bolalarda harakatli o'yinlarni mustaqil ravishda tashkil qilish va o'tkazish uchun zaruriy bilim va malakalar hosil qilish. Faoliyat jarayonida bunday vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarda axloq normalarining tarkib topishi, shuningdek, estetik va mehnat tarbiyasi vazifalarining ham bajarilishiga erishish lozim.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda pedagogning tashkilotchi va tarbiyachi sifatidagi roli juda mas'uliyatlidir. O'yinni o'rgatish jarayoni shunday uyushtirilishi kerakki, unda bolalarga o'zaro o'rtoqlarcha munosabatda bo'lish, vatanparvarlik, ijtimoiy foydali mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish tuyg'ulari singdirilsin.

O'yinni to'g'ri tanlash va bolalar bilan uni to'g'ri o'tkazish juda muhim ahamiyatga egadir. Ammo o'yinni tanlash va o'tkazishning o'zi hamma vaqt ham

tarbiyaviy vazifalarni hal qilavermaydi. Tarbiyaviy ish sohasida yaxshi natijaga erishish uchun o'qitish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yish zarur.

Bunda harakatli o'yinlar tashkil qilinishi va o'tkazilishining doimo tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi juda muhimdir. O'yin rahbari bolalar jamoasini yaxshi bilgan, har o'tkaziladigan o'yinning mazmun va qoidalari bilan mufassal tanishgan, o'qitish jarayonida esa yuksak pedagoglik mahoratni namoyish qila olgan taqdirdagina har bir o'yinni ta'lim-tarbiya nuqtai nazaridan to'g'ri yo'lga qo'yishi mumkin.

Shunday qilib, o'yinlar asta-sekin murakkablashib boradi, yangi-yangi o'yinlar o'rganiladi. Bu esa bolalarda yangi harakat ko'nikmalarini hosil qilishga va ilgari o'rganilgan texnika elementlarini takomillashtirishga yordam beradi, harakat ko'nikmalarining, shuningdek, o'yinda ilgari orttirilgan bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishmoq uchun materiallarni muntazam ravishda takrorlab va mustahkamlab borish zarur. Ammo bundan bir xil o'yinlarni muntazam ravishda takrorlab borish lozim, degan ma'no kelib chiqmaydi. Bunda rahbar mazmuni jihatidan har xil bo'lgan o'yinlarning ma'lum bir qismini qaytarishni nazarda tutishi va o'quvchilarning o'yinlarni yaxshilab o'zlashtirib olishlariga erishuvi kerak. Pedagog bolalar o'yinini muntazam ravishda tekshirib borishi lozim. Bunday qilish o'yin qatnashchilarining kamchiliklari va yo'l qo'ygan xatolarini aniqlashga hamda bu kamchilik va xatolarni puxta o'zlashtirib olishlari kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinlarni tashkil etish tamoyillari

O'yinlarni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim:

- Yoshga moslik;
 - Bolalarning jismoniy holatini inobatga olish;
 - Xavfsizlik qoidalariga rioya qilish;
 - Rag'batlantirish va ijobiy baholash;
- Ko'proq guruhiiy ishtirokni ta'minlash.

Harakatli o'yinlar bolalarni harakatga jalb qilish, jismoniy faollikni ta'minlash bilan birga, ularning aqliy va axloqiy rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'yin jarayonida bola mustaqil fikrlashga, qaror qabul qilishga va muayyan strategiyani tanlashga o'rganadi. O'yinlar bolalarning o'zaro muloqotini kuchaytiradi, bu esa ularning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Harakatli o'yinlarning maqsadi:

- Bolaning harakat faoliyatini rivojlantirish;
- Jismoniy sog'lomlashtirish;
- Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish;
- Tezkorlik, chaqqonlik, muvozanatni oshirish.

Ushbu sifatlarining shakllanishi maktabgacha yoshdagi bolalarning ham ruhan ham manan rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi. Bola harakatli o'yinlar oraqli

jamoaga qo'shilishi ijtimoiylashuvi osonroq kichadi. Harakatli o'yinlar orqali bola o'ziga do'st o'rtoq topishda umuman qiylanmaydi. Ushbu o'yinlarni to'g'ri tashkillashtirish bolalarning har tomonlama o'sib ulg'ayishida poydevor bo'ladi. Ayniqsa tayyorlov guruhi yani 5-6 yoshli bolalarda tashkillashtirish ijobiy natija beradi.

Xulosa qilib aytganda harakatli o'yinlar qo'llash maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ayniqsa tayyorlov guruhi bolalari uchun muhim ahamiyat kasb etdai. Bu o'yinlarni chiroyli, mazmunli tashkil qilish esa maktabgacha ta'lim tashkiloti jismoniy tarbiya yo'riqchisidan yuqori mahoratni talab etadi. Bolalarda qo'llaniladiga harakatli o'yinlar ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa bolalarni har tomonlama mukammal qilib tarbiyalashda muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Harakatli o'yinlar orqali bola o'zi mustaqil fikrlashi, liderlik qobiliyatlarini shakllantirishi isbotlangan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida harakatli o'yinlarni samarali tashkil etish – bu bolalarni har tomonlama rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. To'g'ri tanlangan va oqilona tashkil etilgan o'yinlar orqali bola sog'lom, ijtimoiy faol va aqliy jihatdan yetuk shaxs bo'lib shakllanadi. Tarbiyachilar bu borada puxta tayyorgarlik ko'rishi, har bir o'yin jarayonini pedagogik maqsadlarga muvofiq rejalashtirishi zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida harakatli o'yinlar muhim o'rin egallaydi. Bu o'yinlar bolalarning jismoniy rivojlanishiga, harakat koordinatsiyasi, tezkorlik, chaqqonlik kabi fazilatlarini shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'yinlar orqali bolalarda ijtimoiylashuv, jamoada harakat qilish, qoidalariga amal qilish kabi muhim ko'nikmalar ham rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. D.Zayniddinova, G.Usmonxodjaev “Bolalar uchun harakatli o'yinlar”. Tosh. “Yangi asr avlodi” (2006).
2. Mahkamjonov K., Salomov R., Ikromov I. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik T; Iqtisod-Moliya (2008)
3. M.E.Kodirova. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida harakatli o'yinlarni tahkil qilish va tayyorlov bolalarda axloqiy va irodavuy sifatlarini shakllantirishdagi ahamiyati. „Eurasian journal of academic research” (2023)
4. Tulenova X., Xo'jaev.P, Xo'jaeva K., Meliev O., Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. T; Iqtisod-Moliya (2012) o'quv qo'llanma.
5. T.Usmonxo'jaev., M. Toirova., X.Sagdiev., T.Sharipov. “Kichkintoylarga 200 ta harakatli o'yinlar” (2006)
6. T.S.Usmonxo'jaev., S.T.Islomova. “Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya” Tosh. – “Ilm ziyo” (2006)
7. Xo'jaev F., Raximqulov K.D., Nigmanov B.B., «Harakatli o'yinlar va uni o'qitish metodikasi» Cho'lpon nashriyoti; Toshkent (2011)

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN EKOLOGIK TA'LIMNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI

Shanasirova Z. Yu.

*Chirchiq Davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti dotsent*

Tayanch so'zlar: ustuvorlik, o'ziga xos, texnologiya, ko'kalamzorlashtirish, kontseptual, intensiv, intellektual, hissiy, shaxsiy, maqsadni belgilash.

Ключевые слова: приоритетный, конкретный, технология, экологизация, концептуальный, интенсивный, интеллектуальный, эмоциональный, личностный, целеполагание.

Key words: priority, specific, technology, greening, conceptual, intensive, intellectual, emotional, personal, goal setting.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasi atrof-muhit komponentini o'z ichiga olgan bolalar faoliyatining turli turlarini (o'yin, mehnat, qidiruv, eksperimental faoliyat) birlashtirishga asoslangan. Rolli o'yinlar tabiiy tarix, atrof-muhit yoki atrof-muhit mazmuni va muayyan qoidalar mavjudligini nazarda tutadi. Ular bolalarni turli tabiat hodisalari va jarayonlari bilan tanishtirishga yordam beradi. Stol o'quv o'yinlari tabiiy ob'ektlardan foydalanishni bolalarning mustaqil o'yinlari atrof-muhit mazmunini o'z ichiga oladi. Ekologik tarbiyalash tarbiyalanuvchilarda tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg'otadi, tabiatni himoya qilish uchun kurashishga, uning go'zalligini asrab-avaylashga olib keladi. Maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga atrof - muhit orqali ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik-pedagogik va tarbiyaviy jihatlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

Технология экологического воспитания детей дошкольного возраста основана на сочетании разных видов детской деятельности (игры, труда, поиска, экспериментальной деятельности), включающих экологический компонент. Ролевые игры предполагают наличие природоведческого, экологического или экологического содержания и определенных правил. Они помогают познакомить детей с различными природными явлениями и процессами. В настольных развивающих играх используются природные объекты, в самостоятельных играх детей присутствует экологическое содержание. Экологическое воспитание вызывает у учащихся интерес к регулярному наблюдению за природой, побуждает их бороться за охрану природы и сохранение ее красоты. В статье рассмотрены психолого-педагогические и педагогические аспекты формирования экологического мировоззрения детей дошкольного возраста через окружающую среду.

SUMMARY:

The technology of ecological education for preschool children is based on the integration of various types of children's activities (game, labor, search, experimental activities) that include

an environmental component. Role-playing games imply the presence of natural history, environmental or environmental content and certain rules. They help to familiarize children with various natural phenomena and processes. Table educational games involve the use of natural objects, and independent games of children include environmental content. Ecological education arouses interest in children in regular observation of nature, leads to the struggle to protect nature, preserve its beauty. The article covers the psychological, pedagogical and educational aspects of forming an ecological worldview in preschool children through the environment.

Kirish. Jahonning barcha mamlakatlari kabi O'zbekistonda ham shaxs va jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyati ekologik mazmunga ega bo'lmoqda. Endilikda respublikamizda chiqindisiz, kam chiqimli va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish va takomillashtirish, ekologik huquqbuzarliklar uchun ma'muriy-huquqiy choralar ko'rish, ekologik ma'rifat orqali aholining ekologik tafakkurini rivojlantirish, xalqaro ekologik munosabatlarni yo'lga qo'yish, tabiat, atrof-muhitga ko'rsatilayotgan salbiy antropogen ta'sirlarni kamaytirish, insonning atrof-muhitga sifat jihatidan yangicha munosabatini shakllantirishga olib kelmoqda.

Shaxsning ekologik madaniyati uning ekologik ongi va ekologik xulq-atvorini o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi axborot, madaniy-ma'rifiy tuzilma sifatida barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillarini amalga oshirishga va maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyati asoslarini shakllantirishning ishchi modeliga aylanishiga qodir.

Ekologik ta'lim tizimi yosh avlodning ekologik madaniyatini rivojlantirishning asosiy vositasi bo'lib, ekologik madaniyatning o'zi esa insonni tabiat bilan bog'lash, uni chuqurroq bilish asosida u bilan uyg'unlashtirishning yangi usuli kontekstida ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar bilan bog'liq holda, zamonaviy maktabgacha ta'lim bolalarning katta hajmdagi bilimlarni olishiga emas, balki maktabgacha yoshdagi bolalarda integrativ fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan: shaxsiy, intellektual, jismoniy. Maktabgacha ta'lim tizimi tomonidan yangi sifat natijasiga erishish bugungi kunda uning ustuvor vazifasidir.

Muhokama. Ta'lim jarayonini tashkil etishda integral yondashuv o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan yangi pedagogik texnologiyalar, metodlar, ta'lim dasturlarini o'zlashtirish va o'z faoliyatiga joriy etish zarurati bilan duch keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasi bolaning ruhiyatini shakllantiradigan turli yoshga oid tadbirlar orqali uning atrofidagi dunyoni o'rganishi haqidagi g'oyaga asoslanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasi bolalar faoliyatining turli turlarini ko'kalamzorlashtirish va rivojlanayotgan predmetli

muhitni ko'kalamzorlashtirish, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning atrof-muhit mazmuniga ega bo'lgan turli xil faoliyat turlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning integrativ fazilatlarini shakllantirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash muammolarini kompleks hal qilishga qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolaning faoliyatini ko'kalamzorlashtirish uning mazmunini ekologik komponent tufayli boyitish demakdir. Ekologiya fan sifatida yuqori darajadagi integratsiya: falsafa, fan, san'at, amaliy faoliyat bilan tavsiflanadi. Maktabgacha ta'lim darajasida bu pedagogik jamoaning butun faoliyatini yashil qilish va bolaning turli xil faoliyat turlarini yashil qilish zaruratida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasining maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'limiga kompleks yondashuvni amalga oshirishdir.

Ushbu texnologiyani amalga oshirish jarayonida hal qilinadigan vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Bolalarda ekologiya bo'yicha tizimli bilimlar asoslarini shakllantirish, zamonaviy dunyoda yo'naltirishni osonlashtirish.

2. Atrof-muhit faoliyatiga asoslangan bolalar faoliyatining har xil turlarini tizimni tashkil etuvchi sifatida integratsiyalashuvi.

3. Bolalarda konstruktiv muammolarni hal qilishda ijodiy yondashish, mustaqil fikrlash va original g'oyalarni amalga oshirish.

4. Bolalarda ekologik yo'nalishdagi izlanish va kognitiv faoliyat ko'nikmalarini, o'zgartirish qobiliyatini va bilishdagi faol pozitsiyani shakllantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasining kontseptual asosini quyidagi psixologik-pedagogik nazariyalar va qoidalar tashkil etadi:

- Maktabgacha yoshdagi bolaning bolalar faoliyati sub'ekti sifatida har tomonlama rivojlanishi kontseptsiyasi, bu bolaning intensiv intellektual, hissiy va shaxsiy rivojlanishi, uning tengdoshlar guruhidagi farovonligi va ijtimoiy mavqei bolalar faoliyati sub'ektining pozitsiyasini bilish bilan bog'liqligini ishonchli isbotlaydi.

Bu pozitsiya maqsadni belgilash va faoliyatni rag'batlantirishning mustaqilligi, uni amalga oshirish yo'llari va vositalarini topish, uni amalga oshirish yo'llari va vositalarini topish, o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi qadrlash, natijaga erishish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Bolaning mavzu pozitsiyasini egallashi bolaga turli xil bolalar faoliyatida ishtirok etish va uning asosiy vakolatlarini shakllantirishga hissa qo'shish imkonini beradigan maxsus pedagogik texnologiyani talab qiladi.

- Yaxlit faoliyat tuzilishi (ehtiyojlar - motivlar - maqsadlar - shartlar - harakatlar) g'oyasiga asoslangan faoliyatga asoslangan yondashuv va muammolarni (muammolarni) maqsadli va maqsadli hal qilish orqali bilim va ko'nikmalarni faol tadqiqot o'zlashtirish jarayonini tushuntiradi. Muammolarni hal qilish uning holatini natijaga erishadigan tarzda o'zgartirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan harakatni topishdan iborat.

Ushbu yondashuv faoliyatning bosqichma-bosqich (bosqichma-bosqich) tuzilishini tavsiflashni va olingan natijalarni grafik qayd qilishni o'z ichiga oladi. U insonning ichki va tashqi faoliyatining asosiy umumiyliги g'oyasiga asoslanadi.

Faoliyat insonning o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi kashf etishning yagona yo'lidir. Maktabgacha yoshdagi bola faol faoliyatga intiladi va u qanchalik to'liq va rang-barang bo'lsa, bola uchun qanchalik muhim va uning tabiatiga mos kelsa, uning rivojlanishi qanchalik muvaffaqiyatli bo'lsa, potentsial imkoniyatlar shunchalik ko'p amalga oshiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Eksperiment faoliyatining qoidalari va uslubiy yondashuvlari, unga ko'ra bolalarning maxsus faoliyati - eksperiment - qidiruv faoliyatining asosiy turi sifatida ajratilgan. N.N. Poddyakov o'z tadqiqotida bolalar eksperimenti bolaning maktabgacha rivojlanishi davrida etakchi faoliyat ekanligini ta'kidlab, bu "haqiqatan ham bolalar faoliyati" ekanligini ta'kidlaydi. Bunda bola atrofda predmet va hodisalarni to'liqroq anglash va o'zlashtirish maqsadida ularga turlicha ta'sir ko'rsatib, o'ziga xos tadqiqotchi vazifasini bajaradi.

N.N. Poddyakov turli xil hayotiy vaziyatlarda, bolalar (ongli va ongsiz ravishda) eng maqbul variantlarni izlashda kattalar yoki tengdoshlarida o'zlarining xatti-harakatlarining turli shakllarini "sinab ko'rishlari" uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy eksperimentining alohida turini aniqlaydi.

Eksperiment faoliyatining asosi maktabgacha yoshdagi bolalarda eksperiment o'tkazish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan mavjud bilim, ko'nikma va ko'nikmalar, sinov va xatolar orqali natijalarga erishish bo'yicha o'rganilgan tajriba va eksperiment maqsadini belgilash jarayonida yuzaga keladigan yangi muammoli vaziyatlar va uning yutuqlari o'rtasidagi ziddiyatdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'lim texnologiyasini joriy etish samaradorligini ta'minlaydigan tamoyillar:

Muammoni hal qilish printsipi o'qituvchini muammoli vaziyatlarni yaratishni o'z ichiga oladi, bunda bola ularni hal qilishda ishtirok etadi. Muammoli ta'lim tizimlilik tamoyili bilan chambarchas bog'liq, chunki u bosqichma-bosqich murakkabroq vazifalarning ishlab chiqilgan tizimini amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Tizimlilik prinsipi bolaning turli xil faoliyati majmuasi orqali amalga oshiriladigan faoliyat tizimini nazarda tutadi. Tizimlilik tamoyili muammoli yondashuv orqali amalga oshiriladi.

Ko'rinish prinsipi maktabgacha yoshdagi bolaning vizual-majoziy va vizual-samarali fikrlashi bilan bog'liq bo'lib, rivojlanish muhitida har xil turdagi bolalar faoliyatini tashkil etishda hisobga olinadi.

Uning qo'llanilishi maqsad va vazifalarni hal qilish uchun o'qituvchi ma'lum yoshdagi bolaning tushunishi va o'zlashtirishi mumkin bo'lgan ob'ektlar va jarayonlarni tanlaydi, ularni bevosita o'z muhitida kuzatishi mumkin. Uslubiy nuqtai nazardan, aniqlik tamoyili o'qituvchi tomonidan ko'rgazmali materialdan faol foydalanishni nazarda tutadi.

Ilmiy prinsip o'qituvchi o'z ishida faqat bolalarning ma'lum yoshiga mos keladigan, ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan uslubiy usullardan foydalanishini nazarda tutadi.

Insonparvarlik tamoyili, birinchi navbatda, o'qituvchilar tomonidan ta'limning gumanistik modelini tanlashda namoyon bo'ladi, bu o'qituvchi va bola o'rtasidagi munosabatlarning yangi turiga o'tishni nazarda tutadi, ular ikkalasi ham ta'lim jarayonida ishtirok etadilar, shu bilan birga bolaga o'z his-tuyg'ularini, fikrlarini ifoda etish uchun imkon qadar ko'proq mustaqillik beriladi, eksperimentlar orqali.

Bunday yondashuv bilan bola xato qilish huquqiga ega va har qanday nuqtai nazarni bildirishi mumkin. Ta'lim nuqtai nazaridan ushbu tamoyilni qo'llash yangi qadriyatlarga ega bo'lgan, iste'mol madaniyati asoslarini biladigan, o'z sog'lig'i haqida qayg'uradigan, sog'lom turmush tarzini olib borishni xohlaydigan shaxsni shakllantirishni anglatadi.

Butunlik tamoyili bolaning atrofidagi dunyoni yaxlit idrok etishini va uning tabiiy dunyo bilan birligini aks ettiradi.

Izchillik tamoyilini bilimlarni oddiydan murakkabroqgacha izchil rivojlantirish tizimida kuzatish mumkin.

Faoliyat tamoyili faoliyat asosida sinflar tizimini qurishni o'z ichiga oladi. Faoliyat jarayonida "bola - atrof-muhit" munosabatlarining shakllanishi va shakllanishi sodir bo'ladi.

Integratsiya tamoyili integratsiyalashgan yondashuv bilan maktabgacha ta'lim muassasasining barcha o'qituvchilari bolalar bilan ishlashning barcha bosqichlarida bir-biri bilan hamkorlik qilishlarini nazarda tutadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim texnologiyasi atrof-muhit komponentini o'z ichiga olgan bolalar faoliyatining turli turlarini (o'yin, mehnat, qidiruv, eksperimental faoliyat) birlashtirishga asoslangan.

Rolli o'yinlar tabiiy tarix, atrof-muhit yoki atrof-muhit mazmuni va muayyan qoidalar mavjudligini nazarda tutadi. Ular bolalarni turli tabiat hodisalari

va jarayonlari bilan tanishtirishga yordam beradi. Stol o'quv o'yinlari tabiiy ob'ektlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bolalarning mustaqil o'yinlari atrof-muhit mazmunini o'z ichiga olishi kerak.

Qidiruv faoliyatini ko'kalamzorlashtirish bolalarni turli xil ekologik sharoitlarga jalb qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa. Ta'lim tizimida o'quv jarayonini yangidan isloh qilish, yangi axborot texnologiyalariga asoslangan o'qitish usullarini ishlab chiqish, ularni keng joriy qilish bugunning talabidir. Shu jihatdan maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashda kuzatish muhim hisoblanadi. Bunda bolada tabiatga nisbatan mehr uyg'onadi. Kuzatuvning har xil turlari bolani ekologik tarbiyalash bilan birga, uning aqliy salohiyatini ham oshiradi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta'lim-tarbiyada ko'zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, bolalarning mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish zamon talabi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev o'zining "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli kitobida—"Bugun hayot yangicha fikrlash va ishlash, milliy "aql markazlari" mizni shakllantirishni talab etmoqda" deb alohida ta'kidlab o'tganlar. Haqiqatdan ham biz yaratishimiz kerak bo'lgan milliy aql markazlarimizda bolalar o'rganishi kerak bo'lgan ko'nikmalarga tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash (ijodkorlik), hamkorlik, muloqot, jismoniy bilim, mantiqiy matematika va ijtimoiylashuv kabi ko'nikmalar kiradi. Bunday jarayonlar albatta bolani har tamonlama tarbiyali va tabiatga nisbatan oqilona yondashuvga o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Sh.M. Mirziyoyev—"Yangi O'zbekiston Strategiyasi"-Toshkent-2021.
2. Kayumova.N.M.-"Maktabgacha pedagogika." T.: TDPU -2013 y. O'quv qo'llanma.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 2020 yil 22 dekabrda 802-sonli qaroriga 1-ilova Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti.
4. "Илк қадам" Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Тошкент – 2018 й.
5. Goncharova E. V. G. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash nazariyasi va usullari: oliy pedagogik o'quv yurtlari talabalari uchun ma'ruzalar kursi. – Nijnevartovsk: Nijnevart. ijt. universitet nashriyoti, 2008.
6. Turobjonov S. , Tursunov T. , Pulatov X. Oqova suvlarni tozalash texnologiyasi T. : Musiqa, 2010,
7. Turobjonov S.M Ergashev A. , Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. T. : Yangi asr avlodi, 2005,
8. Qobilov Sh. Ekologiya qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlikni takomillashtirish muammolari. NDA, T, 2002,
9. Шанасирова З.Ю. / Теория и методика ознакомления с природой / Учебник./ Чирчик:, «Zebo prints» 2023.
10. Z.Y.Shanasirova Maktabgacha ta'limda tabiat bilan tanishtirish. O'quv qollanma.— Toshkent. «BOOK TRADE 2022», 2022. – 120 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI KASBGA QIZIQYIRISHDA INNOVATSION STEAM DASTURLARINING QO'LLANILISHI

Ahadova R. A.

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası
2- hosqich magistri*

Tayanch so'zlar: STEAM, innovatsiya, kasbga yo'naltirish, maktabgacha ta'lim, kreativlik, tajriba.

Ключевые слова: STEAM, инновации, профессиональная ориентация, дошкольное образование, креативность, раннее обучение, практическое обучение.

Key words: STEAM, innovation, career orientation, preschool education, creativity, early learning, hands-on learning.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni kelajakdagi kasblarga qiziqtirishda innovatsion yondashuvlardan biri bo'lgan STEAM metodikasi va uning amaliyotdagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Dastur orqali bolalarning tafakkuri, qiziqishi va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligi qanday shakllanishi tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматривается применение инновационных программ STEAM для развития раннего интереса к карьере у детей дошкольного возраста. Основное внимание уделяется тому, как наука, технологии, инженерия, искусство и математика могут быть интегрированы в раннее детское образование для развития критического мышления, креативности и страсти к различным профессиям. Также обсуждается роль практических занятий, интерактивных инструментов и руководства учителя в формировании у детей осознанности в выборе карьеры в раннем возрасте.

SUMMARY:

This article explores the application of innovative STEAM programs in fostering early career interest among preschool-aged children. The focus is on how science, technology, engineering, art, and mathematics can be integrated into early childhood education to develop critical thinking, creativity, and a passion for different professions. The role of hands-on activities, interactive tools, and teacher guidance in shaping children's career awareness at an early age is also discussed.

Kirish. Bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda dunyo ta'lim tizimi zamonaviy va innovatsion yondashuvlar bilan boyitilmoqda.

Shunday yondashuvlardan biri bu - STEAM metodikasi bo'lib, u fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Art) va matematika (Mathematics) yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Ushbu integratsiyalashgan yondashuv ayniqsa maktabgacha ta'lim bosqichida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolalarda kuzatuvchanlik, mustaqil fikrlash, ijodkorlik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Maktabgacha yosh bolalar uchun bu davr nafaqat kognitiv va hissiy rivojlanish bosqichi, balki atrof-muhitni o'rganish, turli faoliyatlarga qiziqish bildirish jarayoni hamdir. Shu bois, STEAM metodikasi orqali turli kasblar bilan tanishtirish, bolalarda kelajakdagi mehnat faoliyatiga bo'lgan dastlabki qiziqishni uyg'otish samarali natijalarni beradi.

STEAM metodikasi bolalarni zamonaviy fan va texnologiyalarga bo'lgan qiziqishini erta yoshdan shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuv bo'lib, beshta asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi: fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Art) va matematika (Mathematics). Ushbu yo'nalishlar uyg'unligi bolalarga real hayotdagi muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, ilmiy izlanish olib borish va amaliy tajriba asosida o'rganish imkonini beradi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin orqali o'rganish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Shu bois, STEAM metodikasi bolalarning yosh xususiyatlariga moslab ishlab chiqilgan va ularning tabiiy qiziqishlarini rag'batlantiradi.

Masalan, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan o'tkaziladigan "Kichik muhandislar kuni" mavzusidagi mashg'ulotlar chog'ida ular LEGO konstruktorlari orqali oddiy ko'priklar yoki bino modellarini yasashadi. Bu esa muhandislik asoslarini o'zlashtirishga, sabab-oqibat munosabatini tushunishga va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Yoki bolalar Bee-Bot robotlari yordamida belgilangan yo'nalish bo'yicha harakatni rejalashtirish orqali dasturlashning boshlang'ich asoslari bilan tanishadilar. Bunday jarayonlarda bola nafaqat texnik ko'nikmalarni egallaydi, balki o'zini ma'lum bir kasb egasi sifatida tasavvur qila boshlaydi.

Shuningdek, STEAM yondashuvi san'at va dizayn elementlarini ham o'z ichiga olgani bois, ijodkorlik va estetik didni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalar turli loyihalarda rasm chizish, haykalchalar yasash, tovushlar bilan ishlash kabi mashg'ulotlar orqali o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniga ega bo'ladilar. Bunda o'qituvchi yoki tarbiyachining roli yo'naltiruvchi va motivatsiya beruvchi sifatida namoyon bo'ladi. U bolalarni mustaqil fikrlashga, savol berishga va javob topishga undaydi.

Innovatsion STEAM vositalari – LEGO Education, Scratch Junior, Makey-Makey, Bee-Bot, Cubetto va boshqa interaktiv qurilmalar yordamida bolalarda nafaqat texnik, balki kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalar ham shakllanadi. Bolalar jamoaviy ishini o‘rganadi, muloqotga kirishadi, fikr almashadi va umumiy maqsad sari intiladi. Bu esa ularning kelajakda jamiyatga moslashuvi va turli kasblarni ongli ravishda tanlashi uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Umuman olganda, STEAM metodikasining maktabgacha ta’limda qo‘llanilishi kasbga yo‘naltirish jarayonining erta bosqichdan boshlab yo‘lga qo‘yilishini ta’minlaydi. Bu esa bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqadi.

Hozirgi zamon ta’limi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – bolalarda erta yoshdan boshlab ijodiy fikrlashni shakllantirish, ularni amaliyotga yo‘naltirish va kasbiy qiziqish uyg‘otishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, STEAM yondashuvi maktabgacha ta’lim tizimiga muhim innovatsion yechim sifatida kirib kelmoqda. Ushbu yondashuv orqali bolalar nafaqat ilm-fan asoslari bilan tanishadilar, balki o‘zlarining qiziqish doiralari, iste’dodlari va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishlari haqida tasavvur hosil qiladilar.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, STEAM elementlari asosida tashkil etilgan darslar va mashg‘ulotlar bolalarning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Ayniqsa, loyihaviy faoliyat, konstruksiyalash, tasviriy san’at va dastlabki dasturlash elementlarini o‘z ichiga olgan mashg‘ulotlar bolalarning ijodkorlik salohiyatini oshirishda samarali vositaga aylanmoqda.

Muhokama davomida shuni ham ta’kidlash kerakki, STEAM yondashuvini maktabgacha ta’limga tatbiq etishda pedagoglarning tayyorgarligi, metodik materiallarning mavjudligi va zamonaviy texnologik vositalarning yetarli darajada bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog kadrlarning ushbu sohada malakali bo‘lishi, ular tomonidan to‘g‘ri yondashuvlarning tanlanishi bolalarda kasbga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, ota-onalarning ham bu jarayondagi o‘rni muhimdir. Ular farzandlarining qiziqishlarini erta aniqlash va qo‘llab-quvvatlash orqali STEAM yo‘nalishida olib borilayotgan ishlarga faol ishtirok etishlari mumkin. Ota-onalar, tarbiyachilar va bolalar o‘rtasidagi hamkorlik maktabgacha ta’lim samaradorligini yanada oshiradi.

Shu asosda aytish mumkinki, STEAM dasturlarining maktabgacha ta’lim tizimiga tatbiq etilishi orqali bolalarni erta kasbga yo‘naltirish, ularni har tomonlama rivojlantirish va zamonaviy talablarga javob beradigan shaxs

sifatida tarbiyalash mumkin. Bu esa ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar asosida ijtimoiy foydali natijalarga erishish imkonini beradi.

Qaysi sohalarni olmaylik muvofaqiyat qozonish uchun bilimlarni talab etadi va aynan STEAM texnologiyasi bu maqsadga erishishda yordam bera oladi. Bu metod aynan nazariya va amaliyotni birga olib borish imkonini beradi va bilimlarga asoslanish, bilimlardan o'rinli foydalanish, mustaqil muvofaqiyatga erishish, o'z imkoniyatlaridan zavqlanish imkon beradi. STEAM texnologiyasi barcha ta'lim tashkilotlarida faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir.

Ushbu texnologiyani ta'limda qo'llanilishining maqsadi faoliyat jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, bolalarni ilmiy salohiyatini oshirish va texnik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan intellektual qobiliyatini, ijodkorligini rivojlantirishdir. STEAM texnologiyasi maktabgacha ta'lim va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalashda eng qulay dasturdir.

Dasturda bolalarga ma'lum bir tartib, ma'lum bir standartlar belgilab qo'yilmagan. Faqatgina bola o'zi mustaqil ravishda, erkin, tajribalarga asoslanib, o'zi bajarib ko'rib natijaga erishish, his etib, fikrlab, idrok etib bajarish kerak bo'ladigan tamoyillarga tayanadi. Ushbu ta'lim dasturi L.S.Vygotskiyning "To'g'ri tashkil etilgan ta'lim - bolani rivojlanish sari yetaklaydi" ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan dastur. STEAM dasturida maktabgacha ta'lim tashkilotlarda maxsus tajriba ya'ni laboratoriya xonalari tashkil etib, bolalarni beihitoy ta'limga jalb etib, faoliyat davomida ularning innovatsion tadqiqotchilik va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM dasturi asosida tashkil etiladigan barcha faoliyatlarda bolaning faolligi muhim sanaladi. STEAM dasturida qandaydir bir g'oya, qanday bir tushuncha va fikrlar aqlning rivojlanishi uchun asos bo'la olmaydi. Bola barchasini amaliyotda o'zi qo'llab, natijaga o'zi guvoh bo'lishi, aniqroq qilib aytganda bajarib his etib ko'rishi lozim. Chunki faoliyatda manipulyatsiyalash va integratsiyalashgan haqiqiy zamonaviy muhit va uning axborot-kommunikatsiya qismi, va ular bilan birga olib borilga tajribalar bolani ta'limga jalb etadi va qiziqishini oshiradi. Bu esa o'z navbatida sifat va samaradorlikni yaxshilaydi. STEAM dasturida bolalar bilan tajribalar tashkil etishda doimo bolalarning yosh jihatlari inobatga olinishi faoliyatdagi har bir jarayonlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi lozim. Ushbu tamoyilga amal qilinsagina, bola uchin qiyunchilik tug'dirmaydi, oson, qulay,

qiziqarli, eng asosiysi bolaga mustaqil ravishda tajribalarni amalga oshirish imkonini beradi.

STEAM texnologiyasining ta'limdagi muvaffaqiyati shundan iboratki, STEAM ta'lim oluvchiga borliqni anlab, olgan bilimlarini amaliyotda tadbqiq qila olish, tajribalar o'tkazish, olgan natijasidan faxrlanish, his etish, yangisida intilish, tadbqiqodchilik salohiyatini beradi.

STEAM texnologiyasi 3 yoshdan 11-yoshgacha bo'lgan bolalarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, intellektual salohiyatini oshirish, tadbqiqotchilik qobiliyatni amaliyotga rivojlantirish, yaratish uchun tajriba maydonchasidir. STEM texnologiyasi dasturining maqsadi bolalarning bilim faoliyati jarayonida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilishdir.

Bola ulg'aygan sari tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarida faollashadi, qiziqish bilan namoyon bo'la boshlaydi, savollar bera boshlaydi, o'rtoqlariga va o'ziga, natijada ta'sir munosabatlarini o'rnatadi. Bolalar tabiatan tomosha qilish, tajriba qilish, jonli tabiat, tabiatshunoslik, matematika va boshqa sohalaridan boshlang'ich g'oyalarni faol ravishda shakllantirishga moyil. STEAM dasturida bola har tomonlama intellektli, rejalashtirish, tanlash qobiliyatlari namoyon bo'la boshlaydi. Turli tadbqirlarda o'z bilim va ko'nikmalariga tayanib, o'z qarorlarini qabul qilishga, turli faoliyatda ya'ni o'yin, muloqot, ta'limiy va tadbqiqot faoliyatlarida mustaqillikni namoyon qila boshlaydilar.

STEAM dasturining samaradorligini yanada kuchaytirish maqsadida ta'lim tashkilotlarida bolalarni ta'limga, ixtirolarga bevosita jalb etuvchi maxsus tajriba xonalari, to'garaklar, intellektual salohiyatini yanada oshiruvchi ijodiy musobaqalar, o'yinlar, har bir faoliyatni axborot kommunikativ texnologiyalar asosida olib borish orqali bolalarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

STEAM ta'limi bolalarning quyidagi muhim xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish
- Ijodiy fikrlash
- Muhandislik yondashuv
- Tanqidiy fikrlash
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash - Dizayn asoslarini tushunish.

Bu ko'nikmalar kelajakda bolalarga turli masalalarda, ijodiy faoliyatda, to'siqlarga duch kelganda, umumiy olganda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kasbga yo‘naltirishda innovatsion STEAM dasturlarining qo‘llanilishi katta ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv orqali bolalarda erta yoshdan boshlab ilm-fanga, texnologiyalarga, muhandislikka, san‘at va matematikaga nisbatan qiziqish uyg‘onadi, shuningdek, ularning ijodkorligi, tanqidiy fikrlashi, muammoni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ходжаева Н. Ш. STEAM-ta'limning maktabgacha ta'lim tizimidagi roli // Ilm-fan va innovatsiyalar. – 2022. – №2(10). – B. 34–38.
2. Yo‘ldosheva M. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda STEAM texnologiyalari // Pedagogik izlanishlar jurnali. – 2021. – №4. – B. 45–49.
3. Soliyeva Z. Innovatsion texnologiyalar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda kasbga qiziqishni shakllantirish // Zamonaviy ta’lim. – 2022. – №1(15). – B. 21–25.
4. Turayeva G. STEAM yondashuvi: maktabgacha ta’limda qo‘llash tajribalari // Ta’lim va rivojlanish. – 2023. – №3. – B. 56–60.
5. Yakubova D. STEAM texnologiyasining zamonaviy ta’limdagi o‘rni // Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – 2022. – №2. – B. 12–16.
6. Reshetova T. Yu., Zaharova, I. V. Pedagogika innovatsiyalari va STEAM yondashuvi. – Moskva: Akademiya, 2020. – 176 b.
7. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). STEM Starts Early: Grounding Science, Technology, Engineering, and Math Education in Early Childhood. – Washington, D.C.: NAEYC, 2018.

BO‘LAJAK BOSHLANGICH SINFLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI VA FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Abdunazarova Z.X.

Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: ekolog, madaniyat, maktab, o‘quvchi, antropolog, ko‘ngil.

Ключевые слова: эколог, культура, школа, ученик, антрополог, душа.

Key words: ecologist, culture, school, student, anthropologist, heart.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim jarayonida kommunikativ yondashuvning mazmuni, uning ta‘lim sifatiga ta‘siri hamda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Kommunikativ yondashuv orqali o‘quvchilar faollashtiriladi, muloqotga kirishish malakalari rivojlanadi va mustaqil fikrlashga yo‘naltiriladi. Maqolada shuningdek, bu yondashuvning dars jarayoniga integratsiyasi va pedagogik metodlar bilan uyg‘unligi tahlil qilinadi hamda samarali tajribalar misolida ochib beriladi. Tadqiqot natijalari kommunikativ yondashuvning ta‘limda qo‘llanishi o‘quvchilarning muloqot madaniyatini oshirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описано содержание коммуникативного подхода в современном образовательном процессе, его влияние на качество образования, а также его роль в формировании знаний, умений и компетенций учащихся. Благодаря коммуникативному подходу студенты активизируются, развивают коммуникативные навыки и направляются на самостоятельное мышление. Также в статье анализируется интеграция данного подхода в учебный процесс и его совместимость с педагогическими методами, раскрываются примеры эффективного опыта. Результаты исследования показывают, что использование коммуникативного подхода в образовании является важным инструментом повышения культуры общения студентов.

SUMMARY:

This article describes the content of the communicative approach in the modern education process, its impact on the quality of education, and its role in the formation of students' knowledge, skills and competencies. Through a communicative approach, students are activated, develop communication skills and are directed to independent thinking. The article also analyzes the integration of this approach into the teaching process and its compatibility with pedagogical methods and reveals examples of effective experiences. The results of the research show that the use of the communicative approach in education is an important tool for improving the communication culture of students.

Kirish. Global ekologik muammolarning ortib borayotgan sharoitida yosh avlodning tabiatga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biriga aylangan. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish, ularning dunyoqarashi va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik tarbiya jarayoni faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, balki inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni anglash, uni qadrlash va asrashga doir falsafiy qarashlarni singdirishni ham o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik madaniyatni rivojlantirishning mazmuni, metodik asoslari hamda uning falsafiy va axloqiy jihatlarini yoritiladi. Bugungi kunda atrof-muhit muhofazasi, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Aholining ekologik ongini va madaniyatini yuksaltirish, ayniqsa yosh avlodni ekologik tarbiyalash orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan shu yosh davrida o'quvchilarning tabiatga bo'lgan munosabati, unga g'amxo'rlik qilish mas'uliyati shakllana boshlaydi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali metodikasi, tarbiyaviy yondashuvlar va pedagogik uslublar tahlil qilinadi. Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida insoniyatning texnogen sivilizatsiyasidan noosfera davriga o'tishi tendentsiyasi kuzatilmoqda, bu bo'lsa o'z navbatida V.I.Vernadskiy ta'biri bilan aytganda, biosfera rivojlanishida inson aqliy salohiyati ahamiyatining kuchayishi bilan tavsiflanishi kerak. Bu jarayon insonning yerdagi hayotini saqlab qolishga intilishi bilan o'zaro qarama-qarshi birligida aks etadi. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, ko'pchilik xorijiy olimlarning fikriga ko'ra, bundan buyon yadroviy falokat insoniyatni halokatga yetaklovchi yagona havf sifatida qaralmayapti, aksincha insoniyatning yer yuzidan yo'q bo'lib ketishiga yetaklovchi asosiy omil sifatida insonning tabiatni o'ziga bo'ysundirishi yo'lidagi odamzod manfaatiga zid bo'lgan hatti-harakatlari, tabiat qonunlaridagi muvozanatning buzilishiga olib kelgan ilmiy-texnik taraqqiyotning vayronkor oqibatlarini natijasida yuzaga kelgan global ekologik muammolar oldinga chiqmoqda.

BMTning inson muhiti bo'yicha birinchi Jahon konferensiyasi 1972-yilda Stokgolmda universal yondashuvlarni shakllantirish va xalqaro ekologik infratuzilmani yaratishning boshlanishi bo'lib, xalqaro ekologik siyosatning asosiy tamoyillari e'lon qilindi. Aynan shu konferensiyadan so'ng "Inson va biosfera", "Jahon iqlim dasturi" va "Xalqaro geosfera-biosfera dasturi" kabi yirik jahon ekologik dasturlarini amalga oshirish boshlandi, atrof-muhit holati to'g'risida muntazam ma'ruzalar chop etila boshlandi, keng qamrovli Global tizim faoliyat ko'rsata boshladi [5]. Bu bo'lsa nafaqat insoniyat uchun havf

tug'idirmoqda, balki butun tirik olamning yer yuzidan yo'qolib ketishi havfini yaratmoqda. Misol uchun, N.N.Moiseev ekologik muammolarni hal qilishga bo'lgan an'anaviy yondashuvlarni keskin tanqid ostiga oladi. Uningcha, dunyo hamjamiyati yaqinlashib kelayotgan xatarni obektiv baholay olmayapti. Ushbu anglashmovchilikning qanchalik ahamiyatli ekanligini 1992 yilda Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan konferentsiya natijalari ko'rsatib berdi. Ushbu konferentsiyada asosiy masala sifatida insoniyat nafaqat ayrim biologik turlarni saqlab qolish bilan shug'ullanmasdan, balki ekotizimlarni asrashga ham diqqatini qaratmog'i darkor va buning uchun demografik siyosatni yuritishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqish lozim degan fikr ilgari surilgan Bu esa o'z navbatida inson tomonidan olib boriladigan barcha ilmiy tadqiqotlarning asosiga jamiyat va tabiatning o'zaro hamjihatlikda rivojlanishini olish lozim va yagona planetar jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning yangi strukturasi ishlab chiqish va ijtimoiy qadriyatlar tuzilmasini qayta ko'rib chiqmoq darkor. Bunday yondashuv o'z navbatida insoniyat ekologik madaniyatini tashkil qiluvchi asoslarni yangicha yondashuv asosida tahlil qilish va uni shaxs qadriyatlariga singdirishning yangi shart-sharoitlarda ostida takomillashtirishni talab etadi.

Asosiy qism. Ekologiya va madaniyat o'rtasida bevosita aloqa mavjuddir: ekologiya holati jamiyat madaniyatining rivojlanganlik darajasini aks ettiradi. Shu sababli ham insonlarning tabiatdan foydalanish madaniyatini o'zgartirmay turib, atrof-muhit, ekologiyadagi ijobiy o'zgarishlarga erishib bo'lmaydi. Aynan madaniyat inson faoliyatini hayotning biosferaviy va ijtimoiy qonuniyatlariga moslashtirishi mumkin. Madaniyat bu inson borlig'ining shunday jabhasiki uning asosida umuinsoniy - hayot mazmunini belgilovchi qadriyatlar yotadi va bu qadriyatlar o'z navbatida absolyut hisoblangan, umrboqiy qadriyatlar, boshqacha qilib aytganda umumbashariy qadriyatlarga asoslanadi. Ushbu qadriyatlarni shaxsga singdirish bo'lsa ta'lim va tarbiyaning ustuvor vazifasidir. Tarbiya madaniyatni avloddan avlodga o'tkazishda hamda har bir shaxsning madaniy tajribasini shakllantirishda ishtirok etadi. Ekologik holatning yomonlashuvi, yoshu-qarining, ularning faoliyati qanchalik tabiatga zarar yetkazishi haqida fikr qilmagan holda, imkon qadar tez fursatlarda foyda olishga intilishi, huquqiy me'yorlarni bilmaslik va ularga amal qilmaslik, yoshlar o'rtasida zo'ravonlikning ortib borishi va boshqalar umumiy madaniyatning va, shu jumladan, ezgulikka intilish, boshqalar dardiga befarq bo'lmaslik, o'z-o'zini chegaralash va mushohada yuritish kabi qadriyatlarga asoslangan ekologik madaniyatning qanchalik past darajada ekanligini ko'rsatadi Hozirgi paytda insoniyat tobora soni ortib borayotgan ekologik muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatmoqdaki, hozirgi davrda jamiyat barqaror rivojlanishini falsafasining asosini ekologik madaniyatni shakllantirish tashkil qiladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan ta'lim va tarbiyani yo'lga qo'yish ekologik madaniyatni insoniyatning barqaror rivojlanishini harakatga keltiruvchi va uning kelajagini belgilovchi yetakchi kuchga aylantiruvchi yechimlardan biridir. Ekologik madaniyatli insonni boshqalardan farqi shundaki, u o'z ichki olami va tashqi olam bilan uyg'unlikka erisha oladi. Bolalik davrlarida bu hislatlar maxsus bilimlar orqali, ya'ni hissiy-emotsional tarbiya va ekologik faoliyatga oid amaliy mashg'ulotlar yordamida shakllantiriladi. Insonning oilada ko'rgan tarbiyasi undagi ekologik madaniyatning shakllanishiga beqiyos ta'sir o'tkazadi. Zero, qadimdan halqimizda "qush uyasida ko'rganini qiladi" degan naql mavjud bo'lib, bu bevosita farzandning ekologik madaniyati shakllanishida ham ahamiyatga ega. Ota-ona va oiladagi navqiron insonlarning tabiiy resurslar, suv, havo, tuproq, oziq-ovqat va h. k. larning inson hayotida tutgan o'rni, ularni qadrlash va toza-ozoda tutish kerakligi haqidagi tarbiyaviy pand-nasihatlar bolalarda ongsiz ravishda ushbu resurslarga bo'lgan ezgu munosabatini, ularning umri davomida asosiy postulat vazifasini o'tovchi ekologik madaniyatning amaliy in'ikosi sifatida qoladi. Ekologik madaniyat bu umumiy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, insonning tabiiy muhit bilan aloqaga kirishiuvchi tafakkuri va faoliyatida aks etadi. Falsafada madaniyatga insonning ijtimoiy me'yorlar, ma'naviy qadriyatlar tizimida hayotiy faoliyatini tashkillashtirish va rivojlanishining hamda moddiy va ma'naviy mehnat mahsullarida aks ettiriluvchi o'ziga xos usuli sifatida qaraladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ekologik madaniyat va ma'naviy madaniyattushunchalarining mohiyatini aniqlash. Ekologik madaniyatning inson axloqiy va estetik qadriyatlariga ta'sirini o'rganish. Zamonaviy jamiyatda ekologik madaniyatning shakllanishi va rivojlanish omillarini tahlil qilish. Tadqiqot usullari.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin. Nazariy tahlil Falsafiy va madaniy tadqiqotlar tahlili – ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning ilmiy asoslarini o'rganish. Tarixiy yondashuv – turli davrlarda ekologik madaniyatning shakllanishi va rivojlanishini tahlil qilish. Empirik tadqiqotlar. So'rov va intervyu – turli yosh guruhlarida ekologik madaniyat darajasini aniqlash. Kuzatuv – jamoat joylarida, maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik ong va madaniyatni amalda kuzatish. Eksperiment – ekologik ta'lim va targ'ibot tadbirlarining samaradorligini aniqlash. Statistik va tahliliy metodlar Ma'lumotlarni qayta ishlash va taqqoslash – ekologik madaniyat darajasini aniqlash uchun statistik ma'lumotlarni tahlil qilish.

Diagramma va grafiklar yaratish – tadqiqot natijalarini vizual shaklda taqdim etish. Tadqiqotning amaliy ahamiyati Ushbu metodologiya asosida o'tkazilgan tadqiqot ekologik madaniyatni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Shuningdek, bu natijalar ta'lim tizimida ekologik ongni shakllantirish, jamiyatda barqaror rivojlanish g'oyalarini ilgari surish uchun qo'llanilishi mumkin. Madaniyat va faoliyat birgalikda dialektik birlikni tashkil qiladi. Faoliyat madaniyatni yaratadi va unga hayot baxsh etadi. Madaniyat bo'lsa, ushbu faoliyatni tashkillashtiradi va nazorat qiladi, uni amalga oshirish usullariga, samaradorligiga va uni takomillashtirishning taxminiy yo'llari va yondashuvlarga aniqlik kiritadi. Madaniyat bu faoliyatning, uning sifati va samaradorligini belgilovchi o'ziga xos mezonidir. Faoliyatning sifat ko'rsatkichi tariqasida madaniyat tafakkur va hatti-harakat usuli bo'lgan holda o'z ichiga faoliyat va uning natijalariga bo'lgan munosabatni, ya'ni faoliyatga nisbatan qadriyatlarga asoslangan me'yoriy munosabatni mujassamlashtiradi.

Madaniyatning tabiat, jamiyat va shaxs bilan aloqasi o'z ichida faoliyatga asoslangan va qadriyatlarga asoslangan aspektlari mavjud Shunday qilib, madaniyat ma'lum bir aspekt doirasida insonning ijtimoiy faoliyatini tavsiflaydi, ushbu faoliyatning insonning shaxs sifatida shakllanishi, kamol topishi va uning asosini tashkil qiluvchi kuchlarning, ya'ni jamiyat tomonidan tashkil toptirilgan sub'ektiv imkoniyat va ehtiyojlar ko'rinishidagi ijtimoiy sifatlarining taraqqiy etishi va yuzaga chiqishi qanchalik qo'l kelishiga aniqlik kiritadi. Keltirilgan madaniyat ta'riflarida va uning o'ziga xos jihatlari muhokamasida madaniyatni tabiat bilan qarama-qarshilikda ta'riflash kuzatiladi. Zero, inson madaniyatining namoyon bo'lishi inson tafakkuri mahsullarining tabiat va atrof-muhitda qoldirgan izida aks etadi.

Biroq inson madaniy ko'nikmalarni faqatgina tabiiy muhitga ta'sir o'tkazish va sun'iy muhit yaratish bilangina rivojlantirmagan. Aksincha, inson o'z mavjudligining butun tarixi davomida u yoki bu tabiiy muhitda istiqomat qilgan holda undan ko'p narsalarni o'rgangan. Bugungi kunda yuksak madaniyat va ekologik madaniyatning yaqqol namoyon bo'lishi ularning ijtimoiylik va tabiiylikdan farqlanish darajasida emas balki ularning hamohangligida deb qaralmoqda. Bu hamohanglik orqali tabiat kishining insoniy borlig'iga aylanuvchi, tabiatni asrash bo'lsa jamiyat va odamni tur sifatida saqlanib qolishiga imkon yaratuvchi tabiiy ijtimoiy tizimni tashkil qiluvchi, tabiatdagi va jamiyatdagi muvozanatga erishish imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi. Ekologik madaniyatning mazkur tahlil doirasida shuni ta'kidlab o'tish kerakki, umumiy madaniyatdan ekologik madaniyatni ajratib ko'rsatish ilmiy xarakterga ega. Aslida madaniyat bo'linmas va bir butun hodisadir. Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ekologik madaniyat ma'lum bir

jamiyat madaniyatining komponenti sanalib, o'z ichiga insonning tabiatga ta'siri, tabiatni ma'naviy-moddiy o'zlashtirish vositalari (bilim, dunyoqarash, madaniy an'analar, qadriyatlar va h. k.) majmuidir. Shuni narsani qayd etish kerakki, ekologik madaniyat tushunchasi ilmiy doiralarga nisbatan yaqin o'tmishda kirib kelgan va shu sababli hali hanuz ekologik madaniyat tushunchasining umumiy qabul qilingan ta'rifi va tavsifi mavjud emas.

Quyida ekologik madaniyatning asl mohiyatini, bizningcha, imkon qadar to'g'ri aks ettiruvchi ta'riflarini keltiramiz. B.T.Lixachevga ko'ra ekologik madaniyatning mazmun-mohiyatini ekologik taraqqiy etgan ong, emotsional-psixik holat va utilitar amaliy faoliyatning yakdilligi va birligida aks etadi. V.K.Nazarov fikricha ekologik madaniyat orqali insoniyat tabiat va atrof-muhitga shunday ta'sir o'tkazadiki, ushbu ta'sir orqali insonning yuqori sifatli hayot tarziga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi va mos ekologik ong, tafakkur, xulq-atvor orqali avloddan avlodga tabiatga oqilona munosabatda bo'lish g'oyalarini o'tkazib boradi. Rus olimi Y.I.Zelesskaya ekologik madaniyat shakllanishida ta'lim va tarbiyaning ahamiyatiga urg'u berar ekan unga ma'lum bir maqsadni ko'zda tutuvchi ekologik ta'lim va tarbiya mahsuli sifatida ta'rif beradi va shaxsda ekologik madaniyatning mavjudligini uning ekologik tarbiyalanganlik darajasi bilan bog'laydi. V.A.Sitarov va V.V.Pustovoytov ekologik madaniyatni inson faoliyatining axloqiy-madaniy jabhasi sifatida ta'riflab, ushbu jabha insonning tabiat bilan o'zaro munosabatini belgilaydi hamda o'z ichiga o'zaro bog'liq bo'lgan unsurlarni: ekologik ong, ekologik munosabat va ekologik faoliyatni oladi. Bunda asosiy unsur sifatida ekologik madaniyatni ijtimoiy ong va, xususan, shaxs darajasida rivojlantirishga mas'ul bo'lgan ekologik institutlar chiqadi. Ushbu ta'rifga faqatgina bir shart bilan qo'shilish mumkin, ya'ni ekologik madaniyat inson hayotining faqatgina axloqiy-ma'naviy jabhasini qamrab olibgina qolmay balki uning amaliy jihatlarini ham o'z ichiga olishi lozim.

Shunday qilib, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ekologik madaniyatning ikki aspekti: moddiy (insoniyatning tabiat bilan o'zaro munosabatga kirishishining barcha shakllari) va ma'naviy (ekologik bilim, ko'nikma, malaka va qarashlar) ajratiladi. Ayrim mualliflar ekologiya, ekologik madaniyat va madaniyatga bag'ishlangan ishlari orqali ekotizimning insoniyat rivojida tutgan o'rni, insonning ekotizim taraqqiyotida tutgan o'rnini izohlab o'tishgan va insonning tabiat bilan o'zaro munosabati amalda qanday namoyon bo'lishini tushunirib berishgan. Ekologik antropologiya nuqtai nazaridan yondashuvchi olimlar fikriga ko'ra, inson ekotizimning ajralmas qismi hisoblanadi va insonning ekotizimga nisbatan munosabati, uning atrof-muhit va ekotizimni tushunishi uning o'zining rivojlanishiga ta'sir o'tkazadi. Shuningdek, mualliflar ekologik madaniyat, atrof-muhit bo'yicha voqiflik va atrof-muhit ekologik degradatsiyasi

keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan havf-xatarlarni muhokama qilishadi. Biologik-antropologiya nuqtai nazaridan frantsiyalik antropolog olim Jorj Olive inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni muhokma qilar ekan madaniy atrof-muhitni odamlar va tabiat, odamlar va jamiyat hamda odamlar va odamlar o'rtasidagi munosabatlarni o'z ichiga oluvchi madaniy kenglik ekanligini isbotlashga urinadi. Olivega ko'ra ekologik madaniyatga insonning tabiatdagi roli yoki tabiatning inson hayotidagi o'rni sifatida qaralishi mumkin. A.Bleyk o'z ishida insonning tabiat bilan o'zaro munosabatiga ekologik antropologiya nuqtai nazaridan baho beradi. Ko'plab tadqiqotchilar ekologik madaniyat haqidagi bazaviy qarashlarini keltiradi. Ularga ko'ra insoniyatning barqaror rivojlanishi uchun insonlarda ekologik madaniyatni rivojlantirish global ekologik muammolarga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mualliflar o'z ishida insonning tabiat bilan o'zaro munosabati tarixini tizimli ravishda o'rganish orqali ushbu munosabatning barqaror rivojlanishga qanchalik ta'sir o'tkazishini isbotlashga urinadi. Shu bilan birga ushbu tadqiqotchilar inson va tabiat o'rtasidagi munosabat yo'nalishi, munosabatlardan ko'zlangan maqsadlar nimadan iborat bo'lishi kerakligini ko'rsatib o'tishadi Turli davrlarda olimlar tomonidan ekologik madaniyat nazariyalari haqida qarashlar shakllantirilgan va ekologik madaniyatning jamiyat barqaror taraqqiyotida tutgan o'rni va ahamiyati haqidagi qarashlar keltirilgan. Ba'zi mualliflar ekologik madaniyat muammosini nazariy jihatlarini iqtisodiy rivojlanish muammolarida inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatning tutgan o'rni nuqtai nazaridan tadqiq qilishgan. Madaniyat kontsepti turli nuqtai nazarlardan o'rganilishi mumkin. Hozirgi paytda "madaniyat" tushunchasining 400 ga yaqin definitsiyasi mavjud bo'lib, har bir madaniyatni ta'riflashga bo'lgan intilish ortida ma'lum bir ratsional nuqtai nazar yotadi. Shu jihatdan, madaniyat tushunchasiga turli aspektlarni inobatga oluvchi to'liq, yakdil ta'rif ishlab chiqilmagan. Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda "madaniyat bu insoniyatning ijtimoiy-tarixiy rivojlanishi mobaynida inson tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmui bo'lib, ijtimoiy rivojlanish maxsulidir". Tilimizdagi "madaniyat" so'zining etimologiyasiga e'tibor beradigan bo'lsak, "madaniyat" (arabcha - madinalik, shaharlik, ta'lim-tarbiya ko'rgan) asl ma'nosi tabiat bilan va insonlarning o'zaro munosabatida namoyon bo'luvchi inson faoliyatining o'ziga xos usulini anglatishini ko'rishimiz mumkin. Madaniyat so'zi dastlabki ma'nolarida odamzodning tabiatga ta'sirini, masalan, yerga ishlov berishini, unga o'z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'zgartirish kiritishi ifodalagan bo'lsa, keyinchalik madaniyat so'zi tarbiyalash, o'qitish ma'nolarini kasb eta boshlagan. Keyingi davrlarda madaniyat deganda insoniyat tamadduniga oid faoliyat turlari va ularning natijalari tushunila boshlagan. Rus va boshqa ko'plab g'arbiy tillarga qaraydigan bo'lsak madaniyat so'zi "kultura"

(rus.), “culture” (ingl.), “culturae” (fra.) soʻzlari bilan ifodalanadi. “Culture” soʻzining (lotincha - oʻstirish, kultvatsiyalash) maʼnosi ham birinchi navbatda yerga ishlov berish, unga insonning oʻz manfaati yoʻlida foydalanish uchun oʻzgartirish kiritishi maʼnolarini anglatganini koʻrishimiz mumkin. Ikkala holatda ham anglashinadiki, “madaniyat” va “kultura” soʻzlari etimologik jihatdan bir-biriga juda yaqin maʼnoga ega. Yaʼni insonning bevosita tabiatga taʼsir oʻtkazishi va unga oʻz manfaatini koʻzlagan holda oʻzgartirish kiritishini anglatadi. Gʻarbda “kultura” soʻzining insoniyat tsivilizatsiyasining intellektual hususiyati maʼnosida qoʻllana boshlashi 19-asrga borib taqaladi

Ekologiya soʻzining etimologiyasiga qaralsa, Grekcha “oikos” soʻzidan olingan boʻlib, uy, qoʻrgʻon, barcha mavjudotlar istiqomat qiladigan joy va shuningdek insonni oʻrab turgan atrof-muhit maʼonsini beradi. Ekologik muhit deganda tabiiy atrof-muhit ham anglashinib, barcha tirik mavjudotlar yashovchi muhit va barcha tirik organizmlarning hayot faoliyatiga taʼsir koʻrsatuvchi sharoitlar tushuniladi. Ekologik muhit noorganik elementlar (havo, tuproq, suv, resurslar va b.), organik elementlar (mikroorganizmlar, hayvonlar, oʻsimliklar va b.) va odamzodni oʻz ichiga oladi. Ekologik muhitda elementlar bir-biri bilan doimiy oʻzaro munosabatda boʻlib, ular oʻrtasidagi munosabat dialektik xarakterga ega va ekologiyaning asosiy qoidalarini tashkil qiluvchi qonuniyatlar asosida kechadi. Ushbu ekotizimda insonlar tugʻiladi, yashab qoladi va rivojlanadi va faqat insongina, boshqa tirik jonzotlardan farqli ravishda, ushbu ekotizimga uning elementlarini bir joydan boshqasiga koʻchirish, bir shakldan boshqasiga oʻtkazish va ularning umuman izsiz yoʻqolib ketishi darajasigacha taʼsir oʻtkaza olishi mumkin Madaniyat tabiatdan farq qilmaydi aksincha tabiatdan ajralmagan holda mavjuddir. Agar madaniyat insonning ijtimoiy rivojlanishi darajasi mahsuli boʻlsa, inson tabiat mahsuli va ijtimoiy aloqalarning dinamik subʼektidir. Tabiat insoniyat rivojining boshlangʻich nuqtasi va rivojlanishini harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Tabiat nafaqat yashash uchun foydalanish mumkin boʻlgan mahsulot boʻlibgina qolmay, balki inson madaniy faoliyatining asosiy vositasi va sharti hamdir. Inson va tabiat oʻrtasidagi birlik mahalliy oʻziga xoslikni, tarix va hattoki maʼlum ijtimoiy tashqi koʻrinishni aks ettiruvchi madaniy yoshni yaratadi.

Xulosa. Shunday qilib, madaniyat bu birinchi oʻrinda inson va tabiat oʻrtasidagi oʻzaro munosabatdir. Tabiat insoniyat yaralishining nafaqat boshlangʻich nuqtasi, balki u yashab qolishi uchun zarur boʻlgan muhit, shart -sharoit hamdir. Tabiatsiz inson oʻzining jismoniy va maʼnaviy ehtiyojlarini qondira olmaydi. Shu sababdan odamlar isteʼmol uchun mahsulot yaratish maqsadida birlashganda ular ushbu mahsulotga madaniy maʼno ham baxsh etadilar. Bundan anglash mumkinki, ekologik madaniyat inson faoliyati davomida uning tabiat bilan

o‘zaro munosabatida namoyon bo‘ladi. O‘zining ko‘p asrlik hayoti davomida insoniyat taraqqiy etmagan ekologik madaniyat bilan yashashga, ekologik axloq va ekologiyani asrab-avaylashga yo‘naltirilgan faoliyatsiz yashashga o‘rganib qoldi. Yana shu narsa alohida e‘tibor berish kerakki, ekologik madaniyat ekologik ong va hulq-atvorning barchasini qamrab olmaydi, aksincha yillar davomida ildiz otgan olomonga xos bo‘lgan ekologik ong va hatti-harakatlarni o‘z ichiga olib kelgan. Ekologik madaniyatning ma‘naviy asl mohiyatida, boshlanishida ekologik ong yotadi. Ekologik madaniyat jamiyat, ijtimoiy guruh, shaxs ekologik ongi taraqqiy etishining ma‘lum bir darajasida 2 xil shaklda ro‘yobga chiqadi: 1) g‘oyalar, iedallar, qarashlar, tasavvur, maqsad, qadriyat, me‘yyor, an‘ana, namuna va stereotiplarni o‘z ichiga oluvchi nazariy bilimlar; 2) o‘z ichiga his -tuyg‘u, emotsiyalar, qarash, ko‘rsatmalarni oluvchi va nazariy hamda kundalik ongni oluvchi ongning ijtimoiy-psixologik unsurlari Ekologik ong atamasi odatda “inson – tabiat”, tizimidagi, tabiatning o‘zida kechuvchi hamda insonning tabiat bilan o‘zaro munosabatga kirishishga mos strategiya va texnologiyalari majmuini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 3.X.Абдуназарова (2024). Tabiiy Fanlarni O‘qitishda O‘quvchilar ekologik tafakkurini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari. *Inter Education & Global Study*, (3), 123-129.
2. Abdunazarova Z. (2024). The Content Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In The Formation Of Ecological Thinking Of Primary Class Students In The Teaching Of Natural Sciences. *News Of The Nuuz*, 1(1. 6. 1), 43-45. <https://doi.org/10.69617/Nuuz.V1i1.6.1.3664>.
3. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshekurovna, . (2024). Pedagogical Significance Of Using The Heritage Of Central Asian Thinkers In Forming Ecological Thinking In Primary Class Natural Science Lessons. *International Journal Of Pedagogics*, 4(04), 95–97. <https://doi.org/10.37547/Ijp/Volume04issue04-18>.
4. Abdinazarova Zebiniso Khudoyshekurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich. (2022). Main Tasks Of Moral Education And The Role Of Youth in life. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 547–551.
5. Abdunazarova Z. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students'ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. *World Bulletin Of Social Sciences*, 32, 80-83.
6. Al-Buxoriy, Imom Ismoil. Hadis. Al jome‘ as-sahih. 4-kitob. - T. : - Qomuslar bosh tahririyati, 1997. - 528 b.
7. At-Termiziy Abu Iso. Ash shamoil an-nabaviya. - T. : Cho‘lpon, 1993. -112b.
8. Avazov Sh. Maktabda ekologik tarbiya. -Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 62 b.
9. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation Of The Components Of Ecological Thinking In Primary Class Students. *Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning (Ejedl)*, 4(07), 4–9.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Хурвалиева Т.Л.

*Чирчикский государственный педагогический университет
доктор педагогических наук (DSc), профессор*

Таянч сўзлар: интенсив ривожланиш, маънавий, категория, эмоционал муҳит, психика, механизм, эмоция спектри, бола ҳуқ-атвори, хиссиёт, хиссий ҳавотир.

Ключевые слова: интенсивное развитие, мораль, категория, центральное звено, эмоциональная сфера, психика, механизм, спектр эмоции, поведение ребёнка, чувство, тревожность, эстетические и этические переживания.

Key words: intensive development, morality, category, central link, emotional sphere, psyche, mechanism, spectrum of emotions, child's behavior, feeling, anxiety, aesthetic and ethical experiences.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болаларнинг эмоционал ривожланиш масалалари ўрганилган. Шу билан бирга мактабгача ёшдаги болаларнинг эмоционал ривожланиш сфералари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы эмоционального развития детей дошкольного возраста. При этом очерчиваются сферы эмоционального развития детей дошкольного возраста.

SUMMARY:

The article examines issues of emotional development of preschool children. At the same time, the spheres of emotional development of preschool children are outlined.

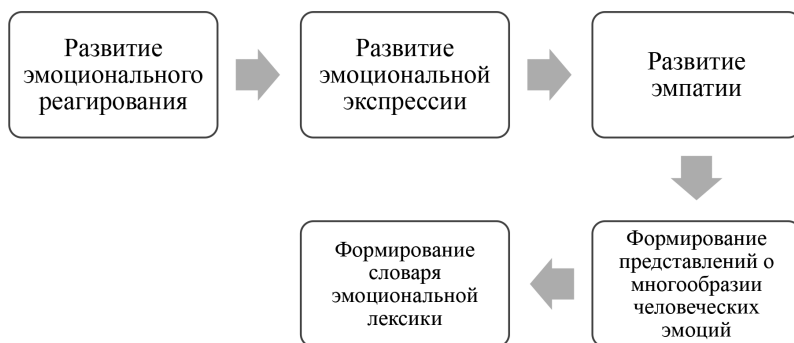
Дошкольный возраст - период наиболее интенсивного развития воображения и наглядно-образного мышления, которые являются здесь основными формами познания. Для него характерны вне ситуативные речевые формы общения с взрослыми. Более богатым и содержательным становится общение детей друг с другом. Сверстник для дошкольника становится более предпочтительным партнером по совместной деятельности, чем взрослый. В этот период начинает формироваться мораль, и дети относят поступки и качества людей к моральным категориям и дают им оценку.

Выделим некоторые особенности развития эмоциональной сферы ребёнка дошкольного возраста:

Л.С.Выготский в своих исследованиях подчёркивал, что эмоциональное развитие ребёнка - одно из главных направлений профессиональной деятельности педагога. Эмоциональная сфера личности является “центральной звеном” психической жизни. Развитие эмоциональной сферы есть ряд взаимосвязанных направлений, каждое из которых имеет свои определенные способы и механизмы воздействия [6].

Развитие эмоциональной сферы ребёнка включает в себя:

Детям от 1 года до 3 лет в эмоциональной сфере присуще следующее: отсутствие эмпатии, характерные эмоциональные реакции, связанные с его желаниями неумением выбирать и принимать решения, эгоцентризмом. Вместе с тем, зарождается самосознание - ребёнок узнаёт своё отражение в зеркале, отзываться на имя, пытается быть самостоятельным, начинает употреблять местоимение «я» завышенной самооценки (Я- хороший). Также, малыш ещё не умеет предвидеть последствия своих действий. В этом возрасте для ребёнка важна оценка взрослого, ребёнок эмоционально реагирует на неё.

Ребёнок 4-5 лет обладает достаточно разнообразным спектром эмоций. Приобретённые детьми этого возраста новые умения и интересы обуславливают появление целого спектра разнообразных эмоций ребёнка, вместе с тем потребностей и мотивов. Ребёнок этого возраста уже может чувствовать не только радость или страх, но и ревность, грусть, жалость, гнев, бодрость, нежность, застенчивость, удивление, удовольствие и т. д. Также в этом воз-

расте детям доступно выражение чувств, при применении разных интонаций и мимики.

Эмоциональная сфера ребёнка 4-6 лет характеризуется следующим образом: у ребёнка более спокойный эмоциональный фон восприятия проявления эмоций по цепочке «желание, представление, действие, эмоция». В этом возрасте развивается эмоциональное предвосхищение: ребёнок старается предвидеть будущий результат и то, как его оценят. Появляются новые мотивы для деятельности, способность оценивать своё поведение.

Подчеркнём, что эмоциональная сфера ребёнка развивается в процессе общения с взрослыми и сверстниками. Недостаток эмоциональных контактов может привести к задержке эмоционального развития, которая может сохраниться на всю жизнь. Педагоги в детском саду должны создавать условия для установления тесных эмоциональных контактов с каждым воспитанником. Человеческие взаимоотношения, поступки людей - это источник чувств дошкольника: радости, нежности, сочувствия, гнева и других составляющих эмоциональной сферы.

Для развития эмоциональной сферы ребёнка важны доброжелательные взаимоотношения в семье.

Неправильное общение в семье, как правило, приводит к следующему:

- односторонняя привязанность, чаще всего к матери, приводит к ослаблению мотивации в общении со сверстниками;
- ревность при появлении второго ребёнка в семье, первый ребёнок начинает чувствовать себя обделённым;
- выражение взрослыми отчаяния по малейшему поводу, угрожающему ребёнку, приводит к тревожности.

Организованная образовательная деятельность, такая как музыкальное занятие учит ребёнка испытывать определённые чувства, связанные с восприятием музыки.

Эмоциональная сфера ребёнка интенсивно развивается в ведущей деятельности дошкольников - в игре. Выполнение совместных трудовых заданий (уборка участка, групповой комнаты) развивает у детей эмоциональное единство группы.

Высшие чувства начинают формироваться у детей с 2-3 лет. Развитие высших чувств связано с развитием общения с взрослыми и сверстниками, появлением форм совместной деятельности.

Однако, для детей дошкольного возраста характерна слитность высших чувств:

Можно сказать, что, один и тот же объект внимания вызывает у ребёнка разнообразные чувства. Предпосылкой развития нравственных чувств явля-

ется доброжелательность, внимание, забота, любовь со стороны взрослого. Всё это обуславливает то, что дошкольник сам начинает сопереживать другим людям. На развитие эмоциональной сферы ребёнка важную роль оказывает художественная литература. Яркие эмоции дошкольник испытывает, когда сравнивает себя с положительными героями, переживает за них. На третьем году жизни у ребёнка происходит процесс накопления первоначальных нравственных представлений: «можно», «нельзя», «плохо», «хорошо», которые малыш соотносит со своим поведением. В 4-5 лет у детей зарождается моральное сознание. Малыш начинает понимать смысл предъявляемых ему требований и соотносит их со своими поступками и действиями. При совершении достойных поступков у ребёнка появляется радость и удовлетворение. При нарушении общепринятых требований самим или другими ребёнок испытывает огорчение, возмущение. 6-7 летний ребёнок осознаёт необходимость и обязательность правил общественного поведения. Возрастает способность к самооценке. При нарушении правил дошкольник испытывает неловкость, вину, смущение, беспокойство. Чувство гордости возникает у ребёнка при положительной оценке качества выполнения какой-либо деятельности: умение хорошо танцевать, быстро бегать, считать, проявления моральных качеств (выдержка, послушание). Чувство стыда возникает, когда малыш желает действовать в соответствии с одобряемыми образцами поведения, но фактически их нарушает. Таким образом, особенностями развития эмоциональной сферы детей дошкольного возраста являются проявления эмоций вследствие изменения общего характера деятельности ребенка и усложнением его отношений с окружающим миром. Ребёнок растёт, и изменяются его взгляды на мир и отношения с взрослыми и сверстниками. В старшем дошкольном возрасте умение осознавать и контролировать свои эмоции возрастает. Педагогам и родителям необходимо знать возрастные особенности детей, иначе появляются не совсем верные оценки поведения ребёнка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Анохин П. К. Психология эмоций. М.: 2001.-405 с.
2. Башарова А.Ф. Особенности развития эмоциональной сферы старших дошкольников. Научный форум: Педагогика и психология: сб. статей по материалам XVIII междунар. науч.-практ. конф. – М., 2018.- С. 47-50.
3. Божович Л.И. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению. Вопросы психологи ребенка дошкольного возраста. М.: Просвещение, 1995. -247 с
4. Бодалев А.А. Психология личности. М.: 2002 .- 188 с.
5. Бойко В.И. Психолого-педагогические условия эмоционального развития детей старшего дошкольного возраста. 2018: материалы междунар. студенч. науч.-практ. Конф. Магнитогорск, 2018. - С. 740-744.
6. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии-СПб.: Союз, 1997.-224 с.
7. Khurvalieva T.L. Theories which'related to the socialization of preschool children. Journal of Applied Science and Social Science. Journal Frequency: Monthly. Volume 15 Issue 03, March 2025.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

MAQOM SAN'ATI: AN'ANALARDAN ZAMONAVIY IJODGACHA

Pirmatova N.Y.

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti
"Maqom xonandaligi" kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: o'zbek musiqasi, maqom, musiqiy meros, yosh ijodkorlar, ijrochilik, musiqaning integratsiyasi, musiqiy ta'lim, falsafiy musiqiy asarlar.

Ключевые слова: узбекская музыка, макам, музыкальное наследие, молодые исполнители, исполнительство, интеграция музыки, музыкальное образование, философские музыкальные произведения.

Key words: uzbek music, maqom, musical heritage, young performers, performance, music integration, music education, philosophical musical works.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'zbek musiqasining rivojlanishi, an'anaviy maqom san'ati va uning yosh ijodkorlar tomonidan yangilanishi, shuningdek, zamonaviy musiqiy ijodning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada musiqaning texnik va ma'naviy asoslarini yangilash, an'anaviy musiqiy merosni zamon talablariga moslashtirish va yosh ijodkorlarning musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается развитие узбекской музыки, традиционное искусство макам и его обновление современными исполнителями, а также особенности современного музыкального творчества. В статье говорится о необходимости обновления как технической, так и духовной основы музыки, адаптации традиционного музыкального наследия к современным требованиям и растущем интересе молодых исполнителей к искусству.

SUMMARY:

This article discusses the development of Uzbek music, the traditional maqom art, and its renewal by contemporary performers, as well as the specific features of modern musical creativity. It addresses the need to update both the technical and spiritual foundations of music, adapting the traditional musical heritage to contemporary demands, and the growing interest of young performers in this art.

Kirish. Milliy musiqa san'ati va madaniyati har doim xalqimiz turmush tarzining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Binobarin, uni yangi bosqichga olib chiqish va rivojlantirish uchun bugungi kunda keng imkoniyatlar ochilmoqda. Avvalo, o'tmishdagi ulug' ustozlarning ijodi va betakror ijrochilik mahoratining

yanada chuqurroq o'rganilishi va targ'ib etilishi zarur. Shu bilan birga, musiqiy san'atning o'ziga xos xususiyatlarini saqlab qolgan holda, uni zamonaviy talablarga mos ravishda yangilash maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasining madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha qarorlari va farmonlari bu yo'ldagi muhim qadamlar hisoblanadi. Masalan, 2018-yilda qabul qilingan bir qancha hujjatlar, jumladan, "O'zbekiston Respublikasi madaniyat va san'at sohasi innovatsion rivojlantirish to'g'risida"gi qaror va "Milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasi"ni tasdiqlash bo'yicha qabul qilingan qarorlar, bu sohada yangi imkoniyatlar yaratishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, 2020-yilgi farmonlar va 2021-yil va 2022-yilda qabul qilingan hujjatlar madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'zda tutmoqda.

2023-yilda esa, "O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilishi zarur bo'lgan islohotlar aniq belgilandi. Bularning barchasi sohaga oid muhim masalalarni hal qilish, xalqimizning boy madaniy merosini saqlab qolish va uni dunyo miqyosida tanitish yo'lidagi amalga oshirilgan va amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlarning muhim qismi hisoblanadi.

Maqom so'zi turli xalqlarning musiqiy madaniyatida o'ziga xos o'rin tutadi va uning ma'nosi, musiqiy tizimi har bir xalqda farq qiladi. Masalan, o'zbek va tojik xalqlarida maqom, uyg'urlarda muqom, Ozarbayjonda mug'om, arablar va turklarda maqom, Eron musiqasida dastgoh, Hind musiqasida esa raga deb ataladi. Ushbu turli nomlar bir-biriga yaqin bo'lishi bilan birga, ularning har biri o'ziga xos musiqiy tizim va ijro usuliga ega. Bularning barchasi musiqiy san'atning o'ziga xos qirralarini va xalqning madaniy, estetik qarashlarini aks ettiradi. Maqom tizimining ildizlari esa qadimiy tarixga borib taqaladi. Eng qadimiy ma'lumotlarga ko'ra, maqom tizimi VII asrda yashagan mashhur musiqachi Borbad Marvaziy tomonidan shakllantirilgan deb hisoblanadi.

Maqom so'zi arabchada "makon" - joy, o'rin ma'nosini anglatadi va dastlab, bu atama musiqada torli cholg'ularda tovush balandligini hosil qilish uchun ishlatilgan parda yoki joyni ifodalashda ishlatilgan. Vaqt o'tishi bilan, maqom musiqaning nazariyasi rivojlanib, yangi musiqiy shakllar va mazmunlar paydo bo'ldi. Musiqaning muhim tushunchalaridan biriga aylangan maqom, musiqiy jarayonlarning tashkil etilishiga asos bo'lib, o'zida bir qator har xil musiqiy ifodalar va ijro usullarini mujassam etadi. Sharq musiqasining an'alarida maqomning roli o'ta muhim, chunki bu tizim faqatgina musiqa asarlarini tartibga solibgina qolmay, balki uning ijro texnikasini, ohanglarini va ruhiy mazmunini ham shakllantiradi.

Maqom tizimining o'n ikki sho'basini haqida musiqiy risolalarda keltirilgan fikrlar, Shashmaqom yo'llari bilan ham mos keladi. Shashmaqom — o'n ikki maqom tizimining sho'ba yo'llarining birikmasi bo'lib, bu tizimda har bir maqomning ruhiy ta'siri o'ziga xos va turlicha bo'lishi tabiiydir. Maqomlar musiqaning aniq bir ruhiy kayfiyatni ifodalash uchun ishlatiladi. Har bir maqomda kuy mavzusi, lad qiyofasi, doira usuli turlicha bo'lishi mumkin, bu esa har bir maqomning o'ziga xos ifodaviy kuchini shakllantiradi. Masalan, o'n ikki maqomdagi Ushshoq maqomi, Shashmaqomdagi Rost maqomining sho'basini sifatida ishlatilgan. Ushshoq maqomi insonning shijoat va hayotiy energiya tuyg'ularini uyg'otishga yordam beradigan kuylari bilan ajralib turadi, rost maqomi esa ko'proq ijobiy, yoqimli va ko'targan kayfiyatni yaratadi.

Ushbu musiqiy yo'llarning barchasida o'xshash nomlar bilan atalgan kuylar mavjud bo'lsa-da, ularning har biri turli lad asoslariga va musiqiy ohang mavzulariga ega. Biroq, ularning doira usullari bir xil bo'lib, bu esa turli maqomlar o'rtasidagi musiqiy bog'lanishni ta'minlaydi. Masalan, maqomlarning tasnif, tarje', gardun va muxammas kabi nomlar bilan atalishi, dastlabki musiqiy usul birligidan kelib chiqadi. Har bir maqom o'ziga xos mavzularni ifodalagan holda, musiqaning strukturasi tashkil etadi. Bu maqomlar o'zlarining ijro usullari va musiqiy ob'ektlari orqali xalqlar orasidagi musiqiy aloqalarni o'zaro bog'lashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, maqom tizimi nafaqat musiqaning texnik jihatlariga, balki milliy madaniyat va estetik qiyofani ifodalashga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Maqomlar mukammal va to'liq ijro etiladigan musiqiy asarlardir, bu jarayonda ularning har bir qismi o'zining o'zgacha roli bilan ijro etiladi. Eng avvalo, maqomning cholg'u yo'llari birin-ketin ijro qilinadi, so'ngra ashula bo'limlariga o'tiladi. Cholg'u bo'limlaridagi kuy yo'llarining har biri mustaqil cholg'u qismlari sifatida ko'riladi va o'zlariga tegishli maqomlar nomi bilan ifodalanadi. Masalan, Tasnifi Buzruk, Tarjei Buzruk, Saqili Navo, Samoyi Dugoh, Muxammási Iroq, Garduni Segoh kabi ifodalar har bir kuy yo'lining o'ziga xosligini va muayyan maqomga mansubligini ko'rsatadi. Shashmaqomga xos bo'lgan ushbu cholg'u yo'llari esa, ohang tuzilishi jihatidan murakkab va puxta ishlab chiqilgan bo'lib, bu ularni boshqa musiqiy tizimlardan ajratib turadi. Har bir maqomning kuy va ashula yo'llari faqatgina o'sha maqomning lad asosiga va badiiy estetik tasiriga bog'lanib qolmaydi, balki vaqt o'tishi bilan, musiqaning turli qismlarida ularning o'ziga xos xususiyatlari boyib boradi va rivojlanadi.

Shashmaqomda mavjud bo'lgan cholg'u yo'llarining barchasi uchun yana bir xos xususiyat shundaki, ularning asosiy qismlari, ya'ni "xona" va "bozgo'y"

deb ataladigan kuy qismlaridan tashkil topgan. Bu qismlar o'z navbatida bir yoki bir nechta kuy jumllaridan iborat bo'lishi mumkin. "Xona" so'zi arabcha "uy" ma'nosini anglatadi, lekin musiqiy kontekstdagi ma'nosi ancha chuqurdir. Xona — bu kuyning tuzilishini tashkil etadigan tovushlar va uning boshqa xususiyatlari joylashgan joy bo'lib, uning ichida kuy harakatining boshlanishi, rivojlanishi va yakunlanishi o'rtasidagi o'zgarishlar, xususan, uning mazmunini boyitish va tugatish jarayoni amalga oshiriladi.

Shashmaqomning cholg'u yo'llarida xonalar musiqaning o'zgaruvchan qismlari sifatida ko'riladi, ular kuyning umumiy tuzilishini o'zgartiradi va uning mazmunini kengaytiradi. Xona kuylari o'z navbatida kuyning boshlang'ich nuqtasidan yuksak avjga olib borib, keyin asta-sekin boshlang'ich nuqtaga qaytadi, bu musiqaning mukammal yakunlanishiga yordam beradi. Xonalar kuyning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, har bir xonaning o'ziga xos ifodaviy kuchi kuyning tuzilishini boyitadi va badiiy estetik ta'sirni yanada chuqurlashtiradi. Shu bilan birga, ular nafaqat musiqa kompozitsiyasining bir qismi, balki ijrochilikda ham mahoratning alohida ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, Shashmaqom tizimining cholg'u yo'llarining tuzilishi va mazmuni, ularning boshqalarga ta'sirini kuchaytiradi. Maqomlarning har bir qismi o'zining musiqiy ifodasini shakllantirgan holda, uning tizimdagi o'rni va ahamiyatini belgilaydi. Har bir cholg'u yo'li, o'zining shakli va mazmuni bilan, barcha boshqa qismlar bilan uyg'unlikda ishlaydi, shu orqali butun bir maqomning estetik va musiqiy o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shunday qilib, Shashmaqomning cholg'u yo'llarining har biri o'zining murakkab va puxta ishlangan tuzilishi bilan musiqaning barcha elementlarini yanada boyitadi va uyg'unlashtiradi. Bu musiqaning ijro texnikasi, ifodasi va mazmuniga alohida ahamiyat beradi, uni yanada chuqurroq va boyroq qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. X-XVII asr musiqiy risolalarida doira usullarining keng qo'llanilishi va ularning o'ziga xos tuzilishini ko'rish mumkin. Ushbu davrda doira usullari asosan qisqa va uzun bo'g'inlarning ifodasi sifatida ishlatilgan bo'lib, bu bo'g'inlar undosh harflardan tuzilib, she'r o'lchovlari va doira usullarini tashkil etgan. Bu usullar musiqaning o'ziga xos ohang va ritmiga ta'sir ko'rsatgan, shu bilan birga ularning ifodasi nafaqat musiqa, balki she'riyatda ham o'z aksini topgan. Doira usullarida ishlatiladigan bo'g'inlarning turli xilligi, ayniqsa aruzdagi vaznlarni ham ifodalashga imkon bergan, bu esa musiqiy kompozitsiyaning ritmik tuzilishini aniq belgilagan.

O'tgan davrda so'nggi asrlarning musiqiy ijodkorlari, ba'zan aruz qoidalarini to'liq tushunmay, "tan-tana-tanana-nan" kabi ritmik usullar bilan

asosan ashula yo'llariga mos keladigan she'rlarni tanlab olishgan. Bu usullar oddiy ravishda ikki undosh harf — "T" va "N" birikmasidan tashkil topgan, lekin bu so'zlarning ma'nosi bo'lmagan, faqat ritmik o'yin uchun ishlatilgan. Masalan, "tan-tanatananan-tan-nananan" kabi takrorlanadigan struktura musiqiy kompozitsiyada o'zining maxsus o'rnini topgan. Bu kabi usullar, musiqaning ritmik tuzilishini yaratishda va uning tabiiy oqimini ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Shu bilan birga, so'nggi davr musiqachilari, bu usullarni yangicha yondoshuv bilan o'zgartirib, turli harf va so'zlar orqali ifodalab kelganlar. Masalan, "tak-taka-tum", "taka-taka-tum", yoki "bak-bak-bum", "baka-bum" kabi yangi ritmik izchilliklar kiritilgan. Xorazm musiqiy tarixida, ayniqsa "taqtaqa-gup" shaklida keltirilgan bu turdagi usullar ritmik strukturaning qiziqarli va o'ziga xos ko'rinishini yaratgan.

Doira usullarining asosiy vazifasi, musiqada uzun va qisqa zarblarni aniq ifodalashdir. Ushbu usullar, musiqa va ashula yo'llarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. O'tmish musiqachilari, doira usullarini yozma va og'zaki tarzda tushuntirib, ularni amaliyotda qo'llaganlar. Doira usullarining musiqiy rivojlanishdagi o'rni nafaqat ularning ritmik tuzilishi bilan, balki maqom yo'llarining har bir qismida uyg'unlashgan elementlari bilan ham ahamiyatli bo'lgan.

Maqom qo'shiqlarining tarkibida doira usullari muhim rol o'ynaydi, chunki ular kuy va ashula yo'llarini o'ziga xos tarzda boyitadi va musiqiy kompozitsiyani rivojlantiradi. Doira usullarining turlicha ishlatilishi maqom tarkibidagi kuy va ashula variantlarini shakllantirishda hamda ularning ifodalashidagi farqlarni ochib berishda yordam beradi. Masalan, ba'zi maqomlarda otdosh sho'ba, masalan, "Talqini Ushshoq", "Nasri Ushshoq", yoki "Ufari Ushshoq" kabi turli xil doira usullari mavjud bo'lib, ularning har biri bir-biridan farq qiladi va ma'lum bir maqomning ritmik o'ziga xosligini yaratadi. Bu farqlar musiqaning nozik va murakkab tuzilishini shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Muhokama va natijalar. Yangi asrning dastlabki yillarida maqom ijrochiligi san'ati o'zining rivojlanishini davom ettirganini aytish mumkin. Shu bilan birga, musiqiy merosimizning uch asosiy yo'nalishi - xonandalik, sozandalik va bastakorlik — o'zgarishlar va rivojlanishlar bilan to'ldirilganini ko'rishimiz mumkin. Bu jarayonlar musiqaning ijro etilishida yangi bosqichlarga olib keldi.

Avvalo, yosh avlodning maqom ijrochiligiga bo'lgan qiziqishi ortganligini ta'kidlash kerak. Bugungi kunda "ommaviy madaniyat"ning yoshlar orasida tobora kuchayib borayotgan ta'siri fonida, maqom ijrochiligiga bo'lgan qiziqish yangi darajaga ko'tarildi. Yosh ijrochilar orasida musiqaning an'anaviy

shakllarini to'liq va maromiga yetkazib ijro etadigan vakillar paydo bo'ldi. Bu ijrochilar o'z faoliyatlari orqali nafaqat milliy musiqaning boy an'analari va madaniyatini saqlab qolishda muhim rol o'ynashmoqda, balki xalqimizga xizmat qilishda davom etmoqdalar. Ular o'z ijrolari bilan maqom san'atining yangilanishiga va uni avloddan-avlodga yetkazilishiga ko'maklashmoqda.

Bundan tashqari, musiqiy ta'lim tizimida ham yangi yo'nalishlar va metodologiyalar paydo bo'ldi. Bu o'zgarishlar yosh avlodning musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirib, ularning ijodiy va intellektual rivojlanishiga yordam bermoqda. Yangi uslublar, ta'lim dasturlari va ijro usullari orqali yoshlar maqom san'ati bilan chuqurroq tanishib, uning nafaqat estetik, balki ma'naviy ahamiyatini ham anglay boshladilar.

Shu tarzda, maqom ijrochiligi san'ati o'zining rivojlanish jarayonida bir qator ijobiy o'zgarishlarga guvoh bo'lmoqda. Bu jarayonlar yosh avlodning musiqaga bo'lgan qiziqishining yanada kuchayishi va maqom san'atining yangi avlod tomonidan to'liq va an'anaviy shakllarda ijro etilishiga olib kelmoqda.

Xulosa va takliflar. Hozirgi kunda o'zbek musiqasining rivojlanishida o'rnak bo'lib kelgan san'atkorlarning ijodiy faoliyatlari katta e'tirofga sazovordir. Ularning musiqiy merosi va san'atga qo'shgan hissalari xalqimiz uchun bebaho ahamiyatga ega. Shunga qaramay, har bir san'atkor o'z faoliyatida zamonning talablariga moslashish jarayonida ba'zi cheklovlar va qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ayniqsa, yangi ijodiy asarlarni yaratish jarayonida o'zbek musiqasining mumtoz an'analari bilan uyg'unlashgan, tinglovchini o'yga to'ldiradigan va musiqaning chuqur mazmunini aks ettiruvchi asarlar soni yetarli darajada emas. Bugungi kunda yaratilayotgan musiqiy asarlar soni ko'p bo'lishiga qaramay, ulardan faqat bir qismi mumtoz musiqaning yuqori darajasiga yetib bormoqda. Shuning uchun yangi avlod ijodkorlariga hali ko'p ishlar kutmoqda.

O'zbek musiqasining rivojlanishini jahon miqyosida tan olingan, to'laqonli va zamon talablariga mos qilish uchun, an'anaviy musiqiy merosni yangicha talqin qilib, zamonaviy o'zgarishlarga moslashtirish zarur. Bu esa faqat musiqaning texnik jihatlarini yangilash bilan kifoyalanmay, balki uning ma'naviy va falsafiy asoslarini ham qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Musiqa faqat eshitish orqali qabul qilinmasligi kerak; uning har bir notasi, aks-sadosi insonning ichki dunyosiga ta'sir o'tkazishi zarur. Shuning uchun yosh ijodkorlar musiqaning falsafiy va badiiy jihatlarini chuqur o'rganib, ijodda qo'llashlari lozim.

Bundan tashqari, musiqaning boshqa san'at turlari bilan integratsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Teatr, kino va boshqa ommaviy tadbirlarda mumtoz

musiqa namunalarini ishlatish uning keng auditoriya tomonidan tushunilishi va qadrlanishiga olib keladi. Ayniqsa, milliy musiqamizni dunyoga tanitishning eng samarali yo‘li sifatli kinofilmlarda mumtoz musiqani ishlatish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu nafaqat ichki bozorga, balki xalqaro miqyosda ham musiqamizning tarqalishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrda PF-5264 son “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrda PQ-3416 sonli O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori
3. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent, 1963
4. Rajabov Y. Shashmaqom, (I-VI); O‘bek xalq muzikasi.(I-V) Toshkent. 1965
5. Yunusov R. Sharq xalqlari maqomlari T.,2022
6. Ибрагимов О. Фергано-Ташкентские макомы Т.,2006
7. Zufarov A.M. The contribution of eastern alloms in the formation of the maqamlar veil system // Spanish journal of innovation and integrity impact factor- 7,985(63-65 bet.)
8. Zufarov A.M. Maqomlar asosida bastalangan asarlar: Saidjon Kalonovning “topmadim” asari misolida //Oriental Art and Culture jurnali ISSN 2181-063x scientific methodical journal volume 4 issue 5 / october 2023.

PEDAGOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI (MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI MISOLIDA)

Saidqulova G. O.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: musiqiy tasavvur, ijtimoiy hayot, ijtimoiy muhit, faoliyat, rivojlanish, tasavvur, ertak, muloqot.

Ключевые слова: музыкальное воображение, общественная жизнь, социальная среда, деятельность, развитие, воображение, сказка, общение.

Key words: musical imagination, social life, social environment, activity, development, imagination, fairy tale, communication.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqa o'qitish metodikasini rivojlanishiga oid bolalar musiqiy olimlarning qarashlari, bolada musiqa tasavvurini shakllanishida musiqaning roli xususida so'z yuritiladi. Shuningdek, bolalarda musiqiy bilish jarayonlari va sifatlarni rivojlanishi muammosi yuzasidan ilmiy-nazariy g'oyalar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются взгляды детских музыковедов на развитие методики обучения музыке детей дошкольного возраста, а также роль музыки в формировании музыкального воображения ребенка. Представлены также научно-теоретические представления по проблеме развития музыкально-познавательных процессов и качеств у детей.

SUMMARY:

The article discusses the views of children's musicologists on the development of music teaching methods for preschool children, the role of music in the formation of a child's musical imagination. It also presents scientific and theoretical ideas on the problem of the development of musical cognitive processes and qualities in children.

Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish, nafaqat bolalar uchun, balki pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarga musiqa o'qitishni samarali o'rgatishning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Bu sohada takomillashuvlar nafaqat bolalarning musiqa va san'atga qiziqishini oshiradi, balki ularning jismoniy, aqliy va hissiy rivojlanishiga ham ta'sir

qiladi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha bir nechta muhim yo'nalishlar mavjud:

Musiqa o'qitish metodikasining asoslarini rivojlantirish. Talabalarga maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitishning asosiy metodlarini o'rgatish zarur. Bu, o'z navbatida, bolalarga musiqa, vokal va instrumental san'atning asosiy prinsiplarini tushuntirish, shuningdek, musiqa orqali estetik rivojlanishning samarali usullarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida musiqa metodikasini o'rgatish jarayonida turli pedagogik texnikalar va metodlardan foydalanish talab etiladi.

Amaliyot va tajriba almashish: Talabalarga maktabgacha ta'limda musiqa o'qitishning amaliy jihatlarini o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ishlaydigan pedagoglar uchun zamonaviy musiqa o'qitish metodikalarini amalda qo'llash, musiqa darslarini yaratishda innovatsion yondashuvlarni kiritish talab etiladi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarga bu jarayonlarni o'rganish va tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Interaktiv yondashuvlarni qo'llash. Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishda interaktiv yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Talabalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqani rivojlantirish, musiqa o'qitishda video materiallar, musiqiy o'yinlar va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Bu yondashuv talabalarni faollashtirishga, musiqa va san'atga nisbatan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

Musiqa pedagogikasini ilmiy tadqiqotlar asosida rivojlantirish. Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun ilmiy tadqiqotlar o'tkazish muhimdir. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida musiqiy ta'lim sohasida ilmiy izlanishlar olib borish va ularni maktabgacha ta'lim tizimida amalda qo'llash, yangi metodikalar va texnologiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa o'qitish samaradorligini oshiradi.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash. Musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishda eng muhim jihatlardan biri – bu pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirishdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qituvchilarini yuqori malakali, zamonaviy pedagogik metodikalar bilan qurollangan holda tayyorlash zarur. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarida musiqa pedagogikasi bo'yicha kurslar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazilishi kerak.

Musiqa o'qitishning individual yondashuvi. Har bir bola o'ziga xos bo'lib, uning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda individual yondashuvni

qo'llash zarur. Bu yondashuv, talabalarga bola psixologiyasi, uning qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, musiqa ta'limini individual tarzda olib borishga imkon beradi.

Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarga samarali metodikani o'rgatish uchun alohida e'tibor talab qiladi. Innovatsion metodlarni qo'llash, ilmiy tadqiqotlar asosida yangi yondashuvlar ishlab chiqish, amaliyot va interaktiv metodlarni joriy etish, pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish kabi mehanizmlar bu jarayonning asosiy elementlari hisoblanadi. Bu orqali biz maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish sifatini oshirish va bolalar uchun samarali, qiziqarli, va rivojlantiruvchi o'quv jarayonini yaratishga erishishimiz mumkin.

Musiqa o'qitishning psixologik va pedagogik asoslari. Musiqa o'qitishda, ayniqsa maktabgacha ta'limda, bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish juda muhim. Musiqa va san'atning bolalarning hissiy rivojlanishiga ta'siri katta. Bolalar musiqa orqali o'z hissiyotlarini ifoda eta boshlaydilar va bu ularga o'zgaruvchan dunyoda muvozanatni topishda yordam beradi. Shuning uchun, musiqa darslarini o'tkazishda bolalarning yoshiga mos, ular uchun qiziqarli va tushunarli bo'lgan materiallarni tanlash zarur. Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitishda bolalar psixologiyasiga mos yondashuvlar, o'yin elementlari, dramatizatsiya va harakatli musiqa darslari samarali natijalar beradi.

Musiqa va san'atlarga ta'lim berish jarayonida o'qituvchining pedagogik qobiliyatlari, bolalar bilan ishlash tajribasi va ularga ta'sir ko'rsatish usullari alohida o'rin tutadi. Musiqa o'qituvchisi bolalarning har birining individual qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olib, darslarni tashkil etishi kerak.

Musiqa darslarining interaktiv metodlari. Interaktiv metodlar maktabgacha ta'limda musiqa o'qitishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bu metodlar orqali bolalar musiqa bilan bevosita aloqaga kirishib, darsni yanada qiziqarli va esda qolarli qilishadi. Interaktiv metodlar o'quvchilarni faollashtirish, o'zini ifoda etish va boshqa bolalar bilan hamkorlikda ishlashga undaydi.

Bunday metodlarga quyidagilar kiradi: Musiqiy o'yinlar: Bolalar musiqa o'yinlari yordamida turli musiqiy asboblardan tanishib, ular bilan ishlashni o'rganadilar. Misol uchun, bolalar musiqa o'yinlarida raqsga tushib, qo'llarini harakatlantirgan holda musiqani ijro etishlari mumkin. Musiqiy hikoyalar va dramatizatsiya: Musiqa orqali hikoya qilish, drama elementlarini qo'llash bolalar uchun yangi tajriba bo'lib, ularning tasavvurini rivojlantiradi.

Texnologiyalar va raqamli vositalar: Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali musiqa o'qitish samarali bo'lishi mumkin. Misol uchun, bolalar uchun maxsus ilovalar, musiqa dasturlari yoki interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish.

Musiqa va san'atning integratsiyasi. Musiqa o'qitishning samaradorligini oshirish uchun uni boshqa san'at turlari bilan integratsiya qilish mumkin. Misol uchun, musiqa va tasviriy san'at, musiqa va drama, musiqa va raqs kabi boshqa san'at turlarini birgalikda o'rgatish bolalarda kompleks estetik qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar musiqa orqali nafaqat ovozlarni, balki ranglarni, shakllarni, harakatlarni va hissiyotlarni ham tushunishga o'rganadilar.

Bunday integratsiya orqali musiqa o'qitishda multidistsipliner yondashuvni yaratish mumkin. Bu yondashuv orqali, o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlari bilan bir qatorda ularning ijodiy va estetik rivojlanishi ham qo'llab-quvvatlanadi.

Musiqiy ta'limda emotsional yondashuv. Musiqa o'qitishda emotsional yondashuvlar, ya'ni bolalarni musiqa orqali his-tuyg'ularini ifodalashga undash juda muhimdir. Bu nafaqat musiqaning o'ziga, balki bolalarning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'limda musiqa bolalarga quyidagi imtiyozlarni taqdim etadi:

Emotsional barqarorlikni oshirish: Musiqa bolalarning emotsional holatini boshqarishga yordam beradi. Masalan, yumshoq va tinchlantiruvchi musiqa bolalarni tinchlantirsa, energiya va faollikni oshiradigan musiqalar ularda quvnoqlik va kayfiyatni yaxshilaydi.

Hissiy sezgirlikni rivojlantirish. Musiqa bolalarda tasavvur va sezgirlikni rivojlantiradi, ularning hissiy va estetik dunyosini boyitadi. Bolalar musiqa orqali o'z hissiyotlarini anglashni o'rganadilar va shu orqali o'zlarini yaxshiroq tushunishga boshlaydilar.

Musiqa asboblari va texnikalarini o'rgatish. Maktabgacha ta'limda musiqa asboblari bilan ishlashning o'zi muhim. Bolalarga turli musiqiy asboblarni o'rgatish, ularning koordinatsiyasini va motorik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Kichik bolalarga mos bo'lgan musiqa asboblari (xususan, zarbli va chalgu asboblari) yordamida darslarni tashkil etish, bolalarning ritmik tushunchasini shakllantiradi.

Shuningdek, musiqaning nazariy tomoni, masalan, musiqaning strukturasi, ritm, interval, va tonallik kabi tushunchalar bolalarga sodda tarzda tushuntirilishi kerak. Bu kabi asosiy musiqiy bilimlar bolalarning musiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Musiqa o'qituvchilarining professional rivojlanishi. Maktabgacha ta'limda musiqa o'qitish samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarning

kasbiy malakasi va bilim darajasini oshirish zarur. Bu borada pedagogik oliy ta'lim muassasalarida musiqa pedagogikasini yanada chuqurlashtirib o'rgatish, innovatsion metodlarni, interaktiv texnologiyalarni, va musiqiy o'qitish bo'yicha yangi tadqiqotlar asosida tizimli ta'lim dasturlarini yaratish kerak. O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, master-klasslar va seminarlar tashkil etish, shuningdek, tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Xulosa. Musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish jarayoni, ayniqsa maktabgacha ta'limda, zamonaviy pedagogik texnikalar va yondashuvlarni qo'llash orqali yanada samarali bo'lishi mumkin. Interaktiv va integratsiyalangan yondashuvlar, bolalar bilan emotsional aloqani rivojlantirish, musiqiy asboblarni bilan ishlash va o'qituvchilarning professional rivojlanishi bu jarayonni yanada samarali qilishga xizmat qiladi. O'zgaruvchan va yangilanib turadigan pedagogik tizimda musiqa o'qitishni takomillashtirish maktabgacha ta'lim tizimining sifatini yanada oshiradi.

О‘QUVCHILARDA FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TA’LIMIY-TARBIYAVIY MEKANIZMLARI

Buvorayeva G. Sh.

ChDPU jismoniy madaniyat fakulteti o`qituvchisi

Tayanch so'zlar: kompetensiya, determinant, tamoyil, metodika, sifat, o`quvchi, ilm, integratsiya, mexanizm, natija.

Ключевые слова: состав, определитель, принцип, методология, качество, ученик, наука, интеграция, механизм, результат.

Key words: competence, determinant, principle, methodology, quality, student, science, integration, mechanism, result.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o`quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning ta`limiy-tarbiyaviy mexanizmi bo'yicha ko'rsatma va takliflar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье содержатся рекомендации и предложения по учебно-воспитательному механизму развития у учащихся активной гражданской компетенции.

SUMMARY:

This article provides instructions and suggestions for the educational and educational mechanism for the development of active civil competence in students.

Jahon hamjamiyatining zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyoti, fan va ishlab chiqarish sohalarida amaliy islohotlar, ilmiy-texnik axborotning jadal rivojlanishi va yangilanishi ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnik o'zgarishlar natijasida o'quvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonlarining takomillashtiruvchi mexanizmlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi bilan ifodalanadi. Parijda bo'lib o'tgan YuNESKO Bosh konferensiyasining 36-sessiyasi rezolyutsiyasiga muvofiq, ta'lim tasnifining xalqaro standartlari takomillashtirilmoqda. YuNESKO Ta'lim instituti (Gamburg, Germaniya), Kattalar ta'limi bo'yicha Yevropa uyushmasi (EAEA – European Association for the Education of Adults, Bryussel), Xalqaro Ta'lim instituti (AQSh), European Integration (ECSA-Austria) kabi nufuzli tadqiqot markazlarining

ilmiy natijalari alohida o'rin tutadi. Shu sababli kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning ilmiy tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha tadqiqotlarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jahonda uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatining samaradorligi ta'lim oluvchi shaxsning barcha ta'lim yo'nalishlari markaziga aylangan insoniy g'oyalar (personal ideas)ning tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni to'liq namoyon etish uchun didaktik muhit yaratish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, o'quvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari, tarbiyachi shaxsi modeli, baholash mezonlarini takomillashtirishning nazariy - metodik ta'minotini yaratish va ta'minlashni, didaktik tamoyillar asosida o'quvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonlarini innovatsion yondashuv asosida rivojlantirishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmoni [1] hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Bugungi kunda o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish butun dunyoda shuningdek milliy ta'lim tizimimizda ham modernizatsiya qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masala sifatida muhokama qilinmoqda.

Ta'lim jarayonining me'yoriy nazariy va amaliy qismlarining uzviyligi, o'quvchilar nazariy bilimlarining kerakli to'plamga ega bo'lishlarini, aniq hayotiy masalalar va muammoli vaziyatlarda ushbu bilimlardan to'g'ri foydalana olish bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Ta'limdagi o'quvchilarning asosiy kompetensiyalari esa aynan shu masalani o'rinli hal etishga qaratilgandir.

Tajriba-sinovga qo'yilgan umumta'lim fanlari bo'yicha 6 ta tayanch kompetensiya taqdim etilgan. Bular:

1. Kommunikativ kompetensiya.
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi
3. Shaxs sifatida o'z-ozini rivojlantirish kompetensiyasi.
4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi
5. Umummadaniy kompetensiyalar.
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

Ma'lumki, hozirgi kunda inson axborot olamida yashaydi. O'qishda ham, kundalik faoliyatida ham muaffaqiyatlarga erishish uchun zaruriy axborotga ega bo'lish, ularni izlab topish, undan keraklisini ajratib olish va foydalanishni o'rganishi kerak. Buning uchun Davlat ta'lim standartlarini kompetentlik yondoshuvga asoslangan holda takomillashtirishni davrimizning o'zi taqozo qilmoqda. Kompetensiya nima? Kompetentsiyaviy yondoshuv deganda nimani tushunamiz? Shu kabi savollarga javob izlashimiz o'rindir. Kompetensiya (lot. competo - erishyapman, munosibman, loyiqman)

O'z mohiyatiga ko'ra tizimsiz ravishda o'zlashtirilgan ma'lumotlar shunchaki axborot bo'lib, ular bilim sanalmaydi. Uchinchidan, yoshlarning hali xayotiy tajribaga, barqaror ma'naviy-axloqiy tamoyillarga ega bo'lmay turib, haddan tashqari katta hajmdagi "axborot maydoni"dan uzluksiz ravishda ma'lumotlarni o'zlashtirishlari ortiqcha yuklamalarga ega bo'lishlariga olib keladi. Katta miqdordagi yuklama esa o'zo'zidan inson miya faoliyatida ma'lumotlarni qabul qilish, ularni o'zlashtirish, qayta ishlashda zo'riqishni yuzaga keltiradi. Ruhiy zo'riqish o'z navbatida tushkunlikni keltirib chiqaradi. Tushkunlikning doimiy rivojlanishi esa asab tizimi kasalliklarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasini egallash ham boshlang'ich sinflarda muhim ahamiyatga ega. O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi har bir bolada o'ziga xos tarzda kechadi. Dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri bo'lgan AQSH pedagogikasidagi ta'limotda ham quyidagilarni ko'rish mumkin: -bolani o'z kuchi, imkoniyatiga ishonch ruhida tarbiyalash; -o'quvchining eng kichik shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun kurash; -bolani kamsitmaslik, insoniy qadriyatlarini va g'ururini erga urmaslik; - o'quvchining ilk davridanoq kasb-korga yo'naltirish, Vataniga faxr va iftixor ruhida tarbiyalash. Shuningdek, o'qituvchi yo'naltiruvchi rol o'ynaydi va asosiy maqsad intellektni mashq qildirish va mantiqiy fikrlashga o'rgatishdir [4].

Ma'lumki, o'quvchi shaxsi bilimga qiziqmasdan turib, o'qishga intilmaydi, muvaffaqiyatli o'qiy olmaydi. Ularda o'z kuchiga va qobiliyatiga ishonch hosil etish, o'qishga jalb etish, ilk yutuqlari uchun rag'batlantirish o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilardagi o'qishga qiziquvchanlik qiyinchiliklarni yengishga, faolligini oshirishga, ishonch uyg'otishga va mustaqilligi kamol topishiga olib keladi. Guruh rahbarlarining madaniyat darajasining kengligi, pedagogik odob talablariga rioya qilishi, har bir bola shaxsini inson sifatida hurmat qilishi bilan unga nisbatan talabchanlikni unutmaslik, tashkilotchilik malakalariga ega bo'lishi, o'z malakasini tinimsiz oshirib borish bilan ishga ijodiy

yondashish talab qilinadi. O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi o'quvchining bilish va motivatsion sohalari shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Mana shu sohalarining rivojlanib borishi natijasida bola ham o'zini, ham o'zi egallab turgan vaziyatni anglashga qodir bo'la boshlaydi, ya'ni unda o'zining ijtimoiy "men"ini anglash shakllanadi. Bu hodisa o'quvchining keyingi bosqichiga o'tishida muhim rol o'ynaydi. Bu davrda ularda ixtiyoriy harakatlar rivojlanishi bilan birga irodaviy jarayonlar ham ko'rina boshlaydi (maqsad qo'yish, yo'l-yo'riq hamda vositalarni belgilash, qarorga kelish va qarorni ijro etish). O'quvchilar irodaviy harakatlarini o'stirish va mustahkamlashda ularni mehnat mashg'ulotlariga jalb qilishning ham ahamiyati kattadir. Ularga biron mehnat topshirig'i berilsa, ular ayni chog'dagi o'zlarining mayl-xohishlarini yengib, mehnat topshiriqlarini o'z vaqtida bajarishga intiladilar.

Nazariy tahlil va olib borilgan tadqiqotlar asosida O'quvchilarning tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligini ijodiy yondashuv asosida shakllantirish ijodiy ko'nikma va malakalarni, har qaysi o'quv predmeti bo'yicha kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishni o'z ichiga olishi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, ijodkorlikka bo'lgan ehtiyoj va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatini oziqlantirish; o'quvchilarning ijodkorligiga e'tiborni shakllantirish va ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish o'quv mashg'ulotlarini ijodiy vaziyatlar bilan to'ldirish, shu jumladan, ularni rivojlantiradigan turli xil pedagogik muammolarni hal qilishning yangi usullarini faol izlash asosida amalga oshirilishi natijakor bo'ladi, albatta. O'z kasbiga kognitiv va ijodiy qiziqish bo'lajak pedagogika va psixologiya o'qituvchilaridan o'z imkoniyatlarini safarbar etish qobiliyatini, harakatlarda yangilik va o'ziga xoslik namoyon bo'lishini talab qiladi.

Shu bois o'quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning ta'limiy-tarbiyaviy mexanizm sifatlarini rivojlantirishda akmeologik o'sish darajasini ta'minlovchi mezon sifatida o'quv mashg'ulotlarini tizimlashtiradi va individual, shaxsiy hamda sub'ektiv o'zgarishlarga erishishda noaniqlik va salbiy xususiyatlarni bartaraf etishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тавсиф, тасниф. Илмий рисола. Г'И. Мухамедов, У.Н. Ходжамқулов. ЧДПИ 2019.
2. Shukurllayev J.M. Voleybolga yosh o'quvchilarni tanlashning uslubiy xususiyatlari. ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar. № 1. 2020 yil 2 oktyabr.
3. Shukurllayev J.M. "Maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishda akmeologik yondashuvning didaktik asoslari (voleybol turi misolida)" PhD dissertatsiyasi Chirchiq-2023.
4. Shukurllayev J.M. O'quvchilarni ilmiy va kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning mazmuni. "XALQ TA'LIMI" ilmiy-metodik jurnali. 2023. № 5. B. 28-30.

O'QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

Maxmudova S.A.

*Urganch Ranch Texnologiya universiteti
Pedagogika yo'nalishi I-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: ekologik madaniyat, innovatsion texnologiyalar, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim, atrof-muhitni muhofaza qilish, raqamli resurslar, interaktiv o'qitish, aqlli texnologiyalar.

Ключевые слова: экологическая культура, инновационные технологии, устойчивое развитие, экологическое образование, охрана окружающей среды, цифровые ресурсы, интерактивное обучение, умные технологии.

Key words: Environmental culture, innovative technologies, sustainable development, environmental education, environmental protection, digital resources, interactive training, smart technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati tahlil etilgan. Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda zamonaviy ekologik texnologiyalarning samaradorligi, ularning jamiyat ongiga ta'siri va ta'lim jarayonlarida qo'llanishi o'rganilgan. Shuningdek, ekologik ta'lim va tarbiyada raqamli resurslar, interaktiv platformalar va aqlli texnologiyalarning roli yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль и значение инновационных технологий в процессе формирования и развития экологической культуры. Изучена эффективность современных экологических технологий в охране окружающей среды и устойчивом развитии, их влияние на общественное сознание и использование в образовательных процессах. Также подчеркивается роль цифровых ресурсов, интерактивных платформ и умных технологий в экологическом образовании и обучении.

SUMMARY:

This article analyzes the role and importance of innovative technologies in the process of formation and development of environmental culture. The effectiveness of modern environmental technologies in environmental protection and sustainable development, their impact on public consciousness and use in educational processes are studied. The role of digital resources, interactive platforms and smart technologies in environmental education and training is also emphasized.

Kirish. Hozirgi kunda tabiatni muhofaza qilish butun dunyo hamjamiyatining eng dolzarb global muammolaridan biriga aylangan. So'nggi yillarda jamiyat hayotining barcha jabhalarida keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilayotgan

bo'lsa-da, insonlar uchun ekologik barqaror hayot sharoitlarini yaratish har bir davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli, global va mintaqaviy ekologik xavflarning yuzaga kelish omillari, inson va tabiat hamda jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirish, shuningdek, ekologik inqirozlarning oldini olish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Ekologik madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Global ekologik muammolarni hal qilish uchun insonlarning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirish zarurdir. BMTning 2021-yilgi hisobotiga ko'ra, global isish va ekologik inqiroz natijasida 2050-yilga borib millionlab odamlar ekologik migratsiyaga majbur bo'lishi mumkin (United Nations, 2021). Shu sababli, ta'lim muassasalarida ekologik ongni shakllantirish strategiyalarini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Metodologiya. Olimlarimiz tomonidan XXI -asr axborot texnologiyalar asri deb tan olinganligi pedagogik va axborot texnologiyalari kun sayin barcha sohalarida rivojlanayotgani, jumladan, ta'lim sohasida ham yangi axborot texnologiyalaridan keng foydalanishda noan'anaviy o'qitishni yuqori natijalarga olib kelmoqda.

O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Quyidagi texnologiyalar bu borada muhim ahamiyat kasb etadi:

Raqamli ta'lim platformalari – o'quvchilar uchun ekologik mavzular bo'yicha interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar va test tizimlari yaratish. Masalan, Google Earth yoki National Geographic platformalaridan foydalanish.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) – o'quvchilarni ekologik muhitga virtual sayohatlar orqali jalb qilish. Masalan, o'rmonlarning kesilishi yoki suv ifloslanishining oqibatlarini VR texnologiyalari yordamida vizual tushuntirish.

Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) – Ekologik muammolarni yechishga qaratilgan o'quv o'yinlari, viktorinalar va stimul beruvchi topshiriqlar orqali ekologik madaniyatni shakllantirish. Masalan, "Ekologik qahramon" kabi onlayn o'yinlar yaratish.

Sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qilish – O'quvchilarga atrof-muhit monitoringi bo'yicha real vaqtda ma'lumotlarni taqdim etish, havo sifati, suv ifloslanishi va iqlim o'zgarishlarini tahlil qilish imkoniyatini berish.

Ijtimoiy tarmoqlar va blog platformalari – O'quvchilar uchun ekologik mavzularda blog yuritish, ekologik chaqiriqlar va tanlovlar tashkil etish orqali ularning faolligini oshirish.

STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) – Ekologik muammolarni ilmiy va muhandislik nuqtai nazaridan yechishga qaratilgan loyihalar va eksperimentlarni amalga oshirish.

Bu texnologiyalar o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga, tabiatga bo'lgan mas'uliyatini oshirishga va innovatsion yechimlarni topishga ko'maklashadi.

Natijalar. O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish quyidagi natijalarni beradi:

1. Ekologik bilim va ongning oshishi
 - O'quvchilar ekologik muammolar, ularning sabab va oqibatlari haqida chuqur bilimga ega bo'ladilar.
 - Tabiatni muhofaza qilishga oid tushunchalar ilmiy asosda shakllanadi.
2. Amaliy ko'nikmalarning rivojlanishi
 - O'quvchilar ekologik muammolarni kuzatish, tahlil qilish va muammolarga yechim topish bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'ladilar.
 - Virtual laboratoriyalar va tajribalar orqali real hayotda ekologik muhitni o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi.
3. Ekologik mas'uliyatning oshishi
 - O'quvchilar ekologik muammolar yechimida shaxsiy javobgarlik sezishadi.
 - Tabiatni asrashga qaratilgan amaliy harakatlar, masalan, chiqindilarni saralash, energiyani tejash, daraxt ekish kabi tashabbuslarda faol ishtirok etishadi.
4. Innovatsion fikrlash va kreativ yondashuv shakllanishi
 - O'quvchilar ekologik muammolarga zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar yordamida innovatsion yechim topishga harakat qiladilar.
 - Yangi texnologiyalar, ekologik loyihalar va startup g'oyalar yaratish imkoniyati paydo bo'ladi.
5. O'quv jarayonining interaktivligi va samaradorligi ortadi
 - O'quvchilarning ekologik ta'limga bo'lgan qiziqishi kuchayadi, ular o'zaro hamkorlikda ishlashga o'rganadilar.
 - Virtual va kengaytirilgan reallik, gamifikatsiya kabi metodlar orqali ekologik ta'lim jonli va esda qolarli bo'ladi.
6. Ijtimoiy faollik va ekologik tashabbuslarni rivojlantirish
 - O'quvchilar ekologik loyihalar, aksiyalar va ijtimoiy tashabbuslarda faol ishtirok etadilar.
 - Ekologik targ'ibot ishlari orqali boshqalarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadilar.

Munozara. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar orqali o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish samarali usul

hisoblanadi. Xususan, AKT va STEAM integratsiyasi ekologik muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi. Biroq, bu texnologiyalarni joriy etishda infratuzilma va pedagogik malaka kabi qiyinchiliklar ham mavjud. Shu sababli, hukumat tomonidan ekologik ta’lim dasturlariga qo‘shimcha mablag‘ ajratilishi lozim.

Xulosa. O‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Virtual reallik, ekologik loyihalar va AKT imkoniyatlaridan foydalanish orqali ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirish mumkin. Kelajakda bu yo‘nalishda yanada chuqur tadqiqotlar olib borish zarur. Ekologik ta’limni yanada takomillashtirish uchun Finlyandiya va Yaponiya kabi mamlakatlarning ilg‘or tajribalarini o‘rganish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Бахриддинов Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Джураева, Д. У. (2022). Современный Метод Защиты Озонового Слойа. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 3(3), 1-4.
2. Baxriddinov N., Mamadaliev, S., & Djuraeva, D. (2022). Олий таълим муассасаларида экологиядан фқув машғулотларини ташкил этиш. *Science and innovation*, 1(B8), 10-15.
3. Atamirzaeva S. T., & Juraeva, D. U. (2022). Interfaol in the organization of the science of ecology using methods. *Экономикаисоциум*, (3-2 (94)), 55-57.
4. Umarjonovna, D. D., & Gulomjonovna, Y. Y. (2022). Challenges of food security. *Conferencea*, 505-507.
5. Отамирзаев С. О. У., & Джураева, Д. У. (2022). Анализ и использование интерактивных методов при выполнении лабораторных работ по химии. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 760-765.
6. Mashrapov Q., Yoqubjanova, Y., Djurayeva, D., & Xasanboyev, I. (2022). The role of credit-module system in development of students’specialties in technical higher education institutions. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(6), 332-336.
7. Джураева Д. У., & Мамадалиев, Ш. (2022). Защита озонового слоя-задача каждого человека. *Conferencea*, 29-31.
8. Уктамов Д. А., & Джураева Д. У. (2020). Получение микроэлементсодержащего нитрофоса на основе термоконцентрата и вторичного сырья гидрометаллургии. *Universum: технические науки*, (12-4 (81)), 82-85.
9. Djurayeva D., & Ikromova, M. (2022). Kimyo laboratoriyalarida darslarni tashkil qilishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(4), 52-55.
10. Джураева Д., & Эргашходжаев, Ш. К. О. (2022). Роль зеленых растений в защите окружающей среды. *Conferencea*, 62-63.
11. Каххаров А., & Джураева, Д. (2022). Значение химии в подготовке кадров в области сельского хозяйства. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(6), 88-91.
12. Djurayeva D. (2022). Ekologiya va atrof muhit muhofazasi yo‘nalishida tahsil oluvchi talabalarga ekologiya fanining o‘rni va ahamiyati. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(7), 124-128.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINING TUZILMASI, MAZMUNI VA O‘ZIGA XOSLIGI TUSHUNCHALAR TIZIMI

Tulishov G‘.R.

*O‘zbekiston milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Pedagogik ta’lim” kafedrası mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so‘zlar: kompetentlilik, kreativ qobiliyatlar, kompetensiya va kompetentli yondashuv tushunchalari, kreativlik, kreativlik-ijodiylik, ijod, ijodiy faoliyat, ijodiy qobiliyatlar, kreativ salohiyat, kompetent yondashuv.

Ключевые слова: компетенция, творческие способности, понятия компетентности и компетентного подхода, креативность, творчество-творчество, креативность, творческая деятельность, творческие способности, творческий потенциал, компетентный подход.

Key words: competence, creative abilities, concepts of competence and competent approach, creativity, creativity-creativity, creativity, creative activity, creative abilities, creative potential, competent approach.

РЕЗЮМЕ:

Pedagogika va psixologiya sohasidagi lug‘atlarda kreativlik insonning “nostandart vaziyatlardagi faoliyati, ijodiy imkoniyatlari (qobiliyatlari)” sifatida ta’riflanadi. Ular tafakkurda, his-tuyg‘ularda, muomalada, faoliyatning alohida turlarida yuzaga chiqishi, shaxsning yaxlit yoki alohida tomonlari, faoliyat mahsulotlari, ularni yaratish jarayoni sifatida xarakterlanishi haqida fikr mulohaza yuritimiz.

РЕЗЮМЕ:

В словарях педагогики и психологии творчество определяется как «деятельность человека в нестандартных ситуациях, творческие возможности (способности)». Мы думаем о том, как они проявляются в мышлении, эмоциях, поведении, в отдельных видах деятельности, как целостные или отдельные стороны личности, как продукты деятельности, как процесс их создания.

SUMMARY:

In the dictionaries of pedagogy and psychology, creativity is defined as "activity of a person in non-standard situations, creative possibilities (abilities)". We think about how they appear in thinking, emotions, behavior, in particular types of activity, as whole or separate aspects of a person, as products of activity, as a process of their creation.

Kirish. Ta’lim tizimiga qaratilayotgan e’tibor izchil davom ettiriladi. Bu borada ham tenglik ta’minlanishi, ... o‘qishi va kasb-hunar egallashi jamiyat

rivojida muhim ekani alohida ta'kidladi davlatimiz rahbari. Shuning uchun tadqiqot ishining maqsad va vazifalarini amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchi kreativ kompetentligi fenomenini asosida yotgan qator nazariy tushunchalarni aniqlashtirish va tavsiflash muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

Kompetentlilik-bu "ishning ko'zini bilish" deb atalgan o'zlashtirilgan kompetensiyalar doirasida kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, ya'ni mas'ul qarorlarni qabul qilish va mazkur vaziyat talablariga mos holda harakat qilishdir. Kreativ qobiliyatlar-bu individ uchun yangi faoliyat jarayonida (yangi masala, muammolarni yechish jarayonida) paydo bo'ladigan, shaxsning yangi holatlari (tafakkurda, idrokda, hayotiy faoliyat tajribasida, motivasion sohada) va individual-psixologik xususiyatlari sintezidir. Bu yangi mahsulotning (g'oyalar, predmetlar, badiiy asarlar va h.k.) sub'yektiv ob'yektiv paydo bo'lishi yoki uning muvaffaqiyatli bajarilishiga olib keladi degan N.V.Kondratyev [1].

Muallif kreativlikni psixologik nuqtai nazardan turib tahlil qiladi, ya'ni unga prinsipial jihatdan yangi g'oyalar, mahsulotlar yaratish imkoniyatini beradigan, tadqiqot faoliyatiga, o'zini o'zi rivojlantirishga nisbatan qiziqishlarning borligi, noan'anaviy qarorlar qabul qilishi bilan xarakterlanadigan, shaxsning hayotiy faoliyatidagi barcha tajribasiga ta'sir qiladigan, individ psixikasining sifatli o'zgarishi, deya ta'rif beradi. Ijodiy qobiliyatlar taraqqiyoti jarayoni kreativlikning, ijodiy qobiliyatga nisbatan yuksak darajadagi motivatsiyaga ega bo'lgan shaxs turg'un xususiyatining paydo bo'lishiga olib keladi. Pedagogikaga oid adabiyotlarda kreativ qobiliyatlar har qanday individga xos bo'lib, ular faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Ijtimoiy, ta'limiy-tarbiyaviy muhit ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Kreativ kompetentlik tushunchasining ta'rifi, uzliksiz ta'lim tizimida uning shakllanishi va rivojlanishi masalalari, shuningdek ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarning konkret predmeti sifatida ko'rib chiqilishiga ehtiyoj mavjud. Mazkur muammoning chuqur tahlili shuni ko'rsatadiki, dissertasion ishlarda va ilmiy publikatsiyalarda mualliflar tuzilmaviy kompetentlardan, shuningdek o'qituvchining kreativ kompetentligi taraqqiyotini baholash ko'rsatkichlari va mezonlaridan tashkil topgan ijodiy kompetentlikning tavsifiga turli xil yondashganlar. Pedagogikada ham, boshqa ijtimoiy fanlarda ham o'qituvchi kreativ kompetentligining mohiyati va strukturasi haqida ilm ahli tomonidan qabul qilingan yagona fikr mavjud emas. Bizning fikrimizcha, bunday tushunchalar quyidagilar: "kompetentlilik", "kompetensiya", "kompetentli yondashuv", "kreativlik", "ijod", "ijodiy faoliyat".

“Kompetentlilik”, “kompetensiya” va “kompetentli yondashuv” tushunchalari ilmiy va metodik adabiyotlarda; amaliy pedagogik, psixologiya va pedagogika va boshqa tadqiqotlarda, shuningdek olimlar, o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar va mutaxassislarining kasbiy muomalasida o‘tgan asrning ikkinchi yarimlarida 1950 – 1990 y.y.) ishlatila boshlandi. A.A.Pecherkina, E.E.Simanyuk, Ye.L.Umnikova (2011) lar fikriga ko‘ra, “kompetentlilik” tushuncha sifatida XX asrning 50-yillarida ilmiy leksikonda paydo bo‘ldi.

KenRobinsonningfikrigako‘ra, “kreativlik-o‘zqiymatigaegaoriginalg‘oyalar majmui” (Azzam, 2009 y.) sanaladi. Gardner esa o‘z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo‘lib, u o‘zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma‘lum amaliy qiymatga ega bo‘lishi lozim”. Emebayl (1989 y.)ning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo‘yicha o‘zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish” demakdir. Ko‘plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o‘rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar ular o‘rtasida hech qanday bog‘liqlik yo‘q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh vakillari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydilar (Kim, 2005 y.). “Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi va uning negizida noan‘anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e‘tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.).

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.). J.Rovenning fikriga ko‘ra (2002), kompetentlilik o‘zida tor maxsus bilimlar, malakalar, tafakkur usullari va o‘z harakatlari uchun mas’uliyatni tuyushga tayyorgarlikni mujassamlashtirgan konkret predmet sohasidagi konkret harakatlarni amalga oshirish uchun zarur [2]. Biroq, Landsheyer V. (1988) ta’kidlaganidek, g‘arb adabiyotida bugungi kunda kasbiy kompetentlikka “chuqurlashtirilgan bilim”, “masalalarni adekvat yechish holati”, “faoliyatni aktual amalga oshirish qobiliyati” deya berilgan ta’riflar mavjud. G.K. Britell, R.M. Jueger, W.E. Blank va boshqalar mazkur tushunchaning mazmunini to‘liq konkretlashtirmaydilar ham [3].

R.Short (1997) “shaxs kompetentligi” tushunchasining mazmun mohiyatini ochib berar ekan, inson shaxsini “asosiy fanlar” bo‘yicha bilimlarga va ular

bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalarga ega, shuningdek psixomotor funksiyalarni, kasbiy rollarni, kognitiv va affektiv faoliyatni, shaxslararo muomalani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan malakalarga ega kishi sifatida tavsiflaydi [4].

Bugungi kunda "kompetentlilik" va "kompetensiya" terminlari pedagogika bilimlar sohasida, iqtisodiyotda, filologiyada, sosiologiya sohalarida qo'llaniladi (L.N.Bolotov, V.S.Lednev, N.D.Nikandrov, M.V. Rijakov; yoki farqlanadi - A.A.Verbitskiy, I.A.Zimnyaya (Vostroknutov Ye.V., Razuvayev S.G. [5]).

A.V. Xutorskoyni (2003) "Asosiy kompetensiyalar shaxsga yo'nalgan ta'limning komponentlari sifatida" (2003) maqolasida kompetensiya kompetentia shunday masalalarni o'zida mo'jassamlashtiradiki, buning natijasi o'laroq inson yaxshi ma'lumotga ega bo'ladi, bilim va tajribani egallaydi. Kompetensiya shaxsning o'zaro bog'liq bo'lgan sifatlari to'plami (bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, faoliyat usullari) dan iborat bo'lib, ular predmet va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan munosabatni shakllantiradi va shu munosabatlar bo'yicha sifatli produktiv faoliyat uchun zarur"-degan fikrni ilgari suradi.

Kompetentlik (lot. Competens-mos keluvchi, mos tushuvchi, qobiliyatli, biluvchi) – inson tomonidan mos bo'lgan kompetensiyani egallanishi bo'lib, u o'zida kompetensiyaga va uning faoliyat predmetiga nisbatan shaxsiy munosabatni mujassamlashtiradi. Kompetentlilik faoliyat xarakteristikasi sifatida xodimning real kasbiy faoliyatida egallangan bilimlar, ko'nikmalar, malakalarni hayotga tatbiq qilishga nisbatan qobiliyati va tayyorgarligini belgilaydi. Kompetentlilik-bu shaxsning shakllangan sifati va berilgan sohada faoliyatning minimal tajribasidir [6].

Novikov A.M. (1996) "kompetentlilik" tushunchasini "professionalizm" alternativ tushunchasi sifatida talqin etadi. Professionalizm, muallifning fikriga ko'ra, texnologik tayyorgarlikka aloqadordir, kompetentlilik esa o'zida "asosiy kvalifikatsiya" deb atalgan kompetensiyalardan tashkil topgan, professionalizmdan yuqori turadigan mazmunni mujassamlashtiradi. Bunga shaxsning quyidagi sifatlari kiradi: xatti-harakatlarning mustaqilligi, har qanday ishga ijodiy yondashuv, bilimlarni doimiy yangilashga tayyorlik, aqlning egiluvchanligi, tizimli va iqtisodiy tafakkurga tayyorlik, dialog olib borish ko'nikmasi, jamoada o'zaro hamkorlik, hamkasabalar bilan muomalada bo'lish [7].

Fishman L.I. ta'kidlashicha, kompetentlilikning turli xil ta'riflari orasida odatda quyidagi holat tushuniladi: kompetentlilik shaxsning murakkab integrallashgan sifati bo'lib, ayrim kasbiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu yerda alohida bilimlar yoki ko'nikmalar haqida gap ketayotgani yo'q, balki

gap insonga yaxlit faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradigan xususiyat haqida ketayapti.

E.F. Zeyer: “kompetentlilik shaxsning integrativ sifati bo‘lib, kasbiy faoliyatning ma‘lum turini amalga oshirish uchun yetarli bo‘ladigan zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini o‘zida mo‘jassamlashtiradi”,-degan g‘oyani ilgari suradi [8].

Tutolmin A.V. kompetentlikni ma‘lum konkret vazifalarning muvaffaqiyatli ijrosini ta‘minlab beradigan o‘zaro aloqador va o‘zaro bir-birini ta‘minlaydigan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning guruhini tushunadi. Kasbiy kompetensiya – bu mutaxassis ishning talablariga amal qilgan holda va maqsadga yo‘nalgan holda vazifalar va muammolarni metodik tashkillashtirishga va mustaqil hal etishga, shuningdek o‘z faoliyati natijalarini mustaqil baholashga nisbatan tayyorgarligi va qobiliyatidir. Kompetentlilik-bu “ishning ko‘zini bilish” deb atalgan o‘zlashtirilgan kompetensiyalar doirasida kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, ya‘ni mas‘ul qarorlarni qabul qilish va mazkur vaziyat talablariga mos holda harakat qilishdir [9].

Belaya R.S. (2013) ning fikriga ko‘ra, ta‘lim taraqqiyotining hozirgi bosqichi kompetentli yondashuv bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mohiyatan ta‘limdagi nazariy bilimlar bilan kasbiy-amaliy faoliyatning real mavjud ehtiyojlari o‘rtasida muvozanatni o‘rnatishga nisbatan harakatdir. “Kompetentli yondashuv” kategoriyasini quyidagicha interpretatsiya qilish mumkin: bu ta‘lim maqsadlarini ta‘riflash, ta‘lim mazmunini tanlash, ta‘lim jarayonini tashkil etish va ta‘lim natijalarini baholashning umumiy prinsiplari to‘plami [10].

Galustyan O.V. (2020) ham xuddi shunday fikrda: kompetentli yondashuv ta‘lim jarayonining qaytadan yo‘naltirilishini ta‘minlab beradi. Bunda bilimlar va shakllangan ko‘nikma va malakalarni boy axborot-kommunikatsiya maydoni bo‘lgan bozor iqtisodi sharoitlarida bo‘lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatga nisbatan salohiyati va qobiliyatini rivojlantiradigan kompetensiyalar kompleksini egallash uchun sharoitlar yaratishga ko‘chiriladi [11].

Selevko G.K. (2004) kompetensiyani oldinga qo‘yilgan vazifalarni uddalashga nisbatan bitiruvchining tayyorligini o‘zida ifodalaydigan ta‘lim natijasi; va atrof-muhitni o‘zgartirish bo‘yicha maqsadlarni qo‘yish va ularga erishish imkoniyatini beradigan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar to‘plami; shaxsning ta‘lim olish va sosializatsiya jarayonida o‘zlashtirilgan hamda faoliyatda mustaqil va muvaffaqiyatli ishtirok etishga yo‘naltirilgan bilimlar va tajribaga asoslangan faoliyatga nisbatan umumiy qobiliyat va tayyorgarlikda yuzaga chiqadigan integral xususiyati sifatida qaraydi. Shu bilan birga, muallifning fikricha, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim,

ko'nikma va malaka tushunchalaridan ancha keng, chunki ular shaxsning yo'nalganligi, stereotiplarni yengib o'tish qobiliyati, muammoni his etish, uzoqni ko'ra bilish, tafakkurning moslashuvchanligi, xarakterni o'z ichiga oladi [12].

“Kompetensiya”, “kompetentlik”, “kompetentli yondashuv” kategoriyalari paydo bo'lishining batafsil tahlili shuni ko'rsatadiki, biz fanda ularning paydo bo'lishidan tortib to turli xil kasbiy, ta'limiy, ishlab chiqarish va ilmiy muhitlarda hayotga tatbiq qilish va foydalanishgacha bo'lgan davrda tasavvurlar dinamikasini I.A.Zimney, A.V.Tutulmina, S.M.Kolomiysalarning ishlarida kuzatamiz.

Natijalar. Shunday qilib, Zimnyaya I.A. (2004) ta'limda kompetentli yondashuvning paydo bo'lishi va foydalanishining qator bosqichlarini ajratib ko'rsatadi (kompetentlik tushunchasini ko'rib chiqishga nisbatan yondashuvning o'zgarishlariga bog'liq holda):

Birinchi bosqich (1960-1970 y.) “kompetensiya” kategoriyasining ilmiy apparatga kiritilishi, kompetensiya, kompetentlik tushunchalarining farqlanishi asoslarini yaratilishi bilan xarakterlanadi. Shu vaqtdan boshlab D.Xayms tomonidan kiritilgan “kommunikativ kompetentlik” tushunchasining lisoniy kompetentlik turli xil turlarining tadqiq qilinishi boshlandi. Ikkinchi bosqich (1970-1990 y.) – kompetensiya, kompetentlik kategoriyalari boshqaruvda, rahbarlikda, menejmentda, muomalaga o'qitishda professionalizm bilan xarakterlanadi.

Ilmiy kategoriya sifatida kompetentlik bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarning uchinchi bosqichi 1990 yildan boshlanadi va quyidagi ishlarning yuzaga chiqishi bilan xarakterlanadi: Markova A.K. “O'qituvchi kasbiy kompetentligining psixologicheskiy tahlili” (1990) va Mitina L.M. “O'qituvchi kasbiy rivojlanishi psixologiyasi” (1995). Oxirgi ishda “pedagogik kompetentlik” tushunchasi ko'rib chiqilgan [13].

Zimnyaya I.A. (2004) “kompetentlik” tushunchasini ko'rib chiqar ekan, unda ikkita modelni ajratib ko'rsatadi – shaxs va faoliyat modellari, shuningdek kompetentliklarning uchta guruhini farqlaydi: 1) shaxs sifatida, hayotiy faoliyat sub'yekti sifatida o'z o'ziga nisbatan munosabat bo'yicha kompetentliklar; 2) insonning o'zga kishilar bilan o'zaro ta'siriga nisbatan munosabat bo'yicha kompetentliklar; 3) inson faoliyatining barcha shakllari va tiplarida yuzaga chiqadigan faoliyatga nisbatan munosabat bo'yicha kompetentliklar.

Muhokama. Pedagog-tadqiqotchilar A.V.Kozlova, O.S.Mixno, Ye.V.Chmixova(2018)kompetensiya,kompetentliktushunchalariningta'riflarini uchta guruhga ajratadi: birinchi guruh kompetensiya, kompetentlik ta'rifida

shaxs sifatlarini (indiviidumning asosiy sifati, qobiliyat, integratsiyalashgan xarakteristikalar, ijodiy malakalar va h.k.), ularning faol xarakteri ta'kidlandi (notanish vaziyatda bilim, ko'nikma va malakalarning yuzaga chiqishiga ko'maklashadi; turli xil kasbiy vaziyatlarda qo'lga kiritilgan bilimlar qo'llaniladi va h.k.); ta'riflarning ikkinchi guruhi kompetensiya-kompetentlikni ta'lim natijalarining kategoriyasi sifatida ko'p darajalilik, ko'p komponentlilik g'oyalaridan kelib chiqqan holda baholashning mezon va uslublari sifatida ko'rib chiqadi; ta'riflarning uchinchi guruhi o'zgarishga, baholashga ustanovkaning mavjudligi bilan ikkinchisiga yaqin bo'lib, kompetensiya kompetentlikni lavozim, kasbiy faoliyat talablarini belgilab beradigan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va munosabatlar, bilimlar yaxlitligining ochiq tizimi; shaxsning butun hayoti davomida shakllangan tajribasi; moslashish va samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan tarmoqlararo bilimlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar; kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va kasbdan tashqari bo'lgan malakalar konglomerati sifatida tushunishni taklif etadi. Uchinchi guruh ta'riflarining farqi shundaki, ularda shaxsning ichki, sub'yektiv ibtidosi va muhit talablari integratsiyasiga harakat o'z ifodasini

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy pedagogikada "kompetensiya", "kompetentlik" tushunchalarining mohiyati, strukturasi va mazmunining yagona ilmiy-nazariy talqini ham, shuningdek ular orasida farq ham yo'q. Bu narsa kompetentli yondashuvning ta'lim muassasalarida, pedagogik xodimlarni, shu jumladan maktab o'qituvchilarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutlarida samarali amalga oshirilishini qiyinlashtiradi.

Kolomiyes S.M. (2010) ta'limda "kompetensiya, kompetentlik", "kompetentli yondashuv" kategoriyalarining paydo bo'lishi masalalarini tahlil qilar ekan, uzoq davom etgan ta'lim natijalarini baholash "uchlik"dan kelib chiqqan: bilimlar-ko'nikmalar-malakalardan iboratligini ta'kidlaydi. Adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, kompetentlik tushunchasi kreativlik (kreativ kompetentlik), ijod (ijodiy kompetentlik) va ijodiy qobiliyatlar (imkoniyatlar) bilan uzviy aloqadadir.

Kreativlik nazariyasi ijodkorlaridan biri J.Gilford (1965): "kreativlik- ijodiy tafakkurga yordam beradigan shaxs xarakteristikalarining to'plami" -deya ta'rif beradi; Olim fikricha, "kreativlik turli xil aqliy operatsiyalar, ayniqsa divergent tafakkurga tayanadi"[14].

Rojkova S.V. (2018) "kreativlik"ni quyidagicha xarakterlaydi. "Kreativ" tushunchasi ijodiy, yaratuvchilik ma'nolarini anglatadi, inglizcha so'z bo'lgan "creativity" tarjimada shaxsning nisbatan turg'un xarakteristikasini

tashkil etadigan ijodiy salohiyat darajasi, ijodga qobiliyat ma'nolarida keladi. Kreativlik (latinchadagi creatio so'zidan olingan bo'lib, yaratish degan ma'noni anglatadi) deganda individning yangi g'oyalarni dunyoga keltirishga tayyorligi bilan xarakterlanadigan ijodiy qobiliyatlari tushuniladi. Kreativ kompetensiya quyidagi komponentlarni o'zida mujassamlashtiradi: kreativ (ijodiy) sifatlar – ilhomlanganlik, fantaziya, aqlning egiluvchanligi, qarama - qarshiliklarga sezgirlik; fikrlar, his-tuyg'ular va harakatlarning tarqaluvchanligi; prognoz qilish; tanqidiylik; o'z fikriga ega bo'lish va h.k. Kreativ kompetensiya-bu ijodga nisbatan qobiliyatdir. Pedagogik faoliyatni amalga oshirishda ijodiy yondashuv o'qituvchi faoliyatining muhim ob'yektiv xarakteristikasidir [15].

N.A. Muslimov fikricha, pedagogik kreativ faoliyat bo'lajak o'qituvchi rivojlanishining bosh mexanizmi bo'lib xizmat qiladi, chunki kreativ pedagog doimiy holda quyidagi jarayonlar orqali o'z kasbiy darajasini oshiradi: o'zini o'zi tashkil etish, ijodiy jihatdan o'zini o'zi realizatsiya qilish, kasbiy rivojlanish, faoliyatning yangi bilimlari, metodlari egallanadigan o'ziga o'zi ta'lim berish va boshqa ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Buning uchun ular E.P.Torrens tomonidan 1987 yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o'tadi.

Bo'lajak o'qituvchini kreativ faoliyatga yo'naltirishda quyidagi uchta sohani farqlash lozim: 1) metodik ijod (paydo bo'ladigan pedagogik vaziyatlarni tahlil qila bilish ko'nikmasi, metodik modellarni to'g'ri tanlash va qurish, o'quv-tarbiyaviy jarayonda ta'sirning mazmuni va usullarini qura bilish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish hamda ularni pedagog va bolalar jamoasining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda savodxonlarcha amaliyotda qo'llash bilan bog'liq).

2) kommunikativ ijod (bolalar bilan o'zaro ta'sir) (mazkur ijod ham bolalar bilan, ham ularning ota-onalari bilan, ham hamkasabalar, ma'muriyat bilan pedagogik jihatdan maqsadga yo'nalgan va samarali muloqotni tashkil qilish; o'zini o'zi regulyasiya qilish qobiliyati bilan bog'liq).

3) ijodiy o'zini o'zi tarbiyalash (konkret ijodiy individuallik sifatida o'zini anglash, kelajakda takomillashtirish va korrektirovkasi talab qilinadigan o'z kasbiy-shaxsiy sifatlarini aniqlash, shuningdek uzliksiz o'ziga o'zi ta'lim berish tizimida shaxsiy o'zini o'zi takomillashtirishning uzoq muddatli dasturini ishlab chiqish).

O'zini o'zi shakllantirish va o'zini o'zi rivojlantirishga nisbatan qobiliyati bo'lgan pedagog atrof olamda o'zgarishlarga va innovatsiyalarga yengil moslashadi, pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yangi bilim va texnologiyalarni qo'llay oladi [16].

Kreativ tafakkurga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar:

- boshqa talabalarning xayoliga kelmagan g'oyalarni bildiradi; - o'zlarini ifoda etishning o'ziga xos uslubini tanlaydi;

- g'oyalarni aniq dalillar asosida muhokama qilishni afzal ko'radi; - muammoning yechimini topishda noan'anaviy yondashuvni tanlaydi.

N.Qurbonov (2021)ning fikricha, pedagogning kreativ salohiyati – bu ta'lim jarayonini tashkil etish, kasbiy hamkorlik bilan bog'liq bo'lgan turli xil masalalarning innovasion yechimi uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar to'plamidir. Pedagogning ijodiy salohiyati uchta komponentning integratsiyasida o'z ifodasini topadi va shaxsga taalluqli bo'lgan dinamik strukturaga ega bo'ladi:

- a) pedagogga xos bo'lgan qadriyatli-ijodiy tasavvurlar va afzalliklarni o'zida aks ettiradigan qadriyatli komponent;

- b) pedagog tomonidan uning mehnatining ijodiy xarakterga ega ekanligini tushunishiga yordam beradigan va kasbiy faoliyatini ijodiy tashkil qilishga ta'sir ko'rsatadigan bilimlar to'plami hisoblangan kognitiv komponent;

- v) ijodiy salohiyatni pedagogning kelgusida rivojlanishi uchun imkoniyatlar yashiringan aktualizatsiya holatiga (pedagogning o'zini kasbiy-shaxsiy realizatsiya qilishi) ko'chirishga yordam beruvchi elementlarni o'zida jamlagan faoliyat komponenti.

Xulosa. Shunday qilib, yuqorida ko'rib chiqilgan tushuncha va terminlar, bizning fikrimizcha, yaxlit holda bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligining mazmuni, strukturasi va o'ziga xosligini, shuningdek texnologik yondashuv asosida uning diagnostikasi va rivojlanishini belgilab beradigan birlamchi (asosiy) tushunchali-terminologik tizimini tashkil etadi.

Kreativlik tushunchasi turli xil ta'riflarga ega. Ular bir-biridan farq qiladi, biroq ularda ayrim o'xshash elementlar ko'zga tashlanadi, masalan, quyidagilar: o'qituvchining odatdagi va noan'anaviy vaziyatlardagi faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlab beradigan integrativ kasbiy-shaxsiy xarakteristikasi (Tutolmin A.V., 2009); o'qituvchining innovasionlilik, mobillik, kreativlik singari sifat xarakteristikalarini o'zida jamlagan bo'lajak o'qituvchining integrallashgan kasbiy-shaxsiy xarakteristikasi (Morxova I.V., 2015); kasbiy ijodiy faoliyatni amalga oshirishga nisbatan pedagogning tayyorgarligini ta'minlab beradigan, maxsus bilim, ko'nikma va motivlarning tizimini hamda kasbiy jihatdan muhim bo'lgan sifatlar to'plamini o'zida mujassamlashtiradigan

shaxsning integrativ sifati (Paxtusova N.A., 2015 noan'anaviy vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatini, ta'lim olayotganning bilimlari va tajribasiga tayangan ijodiy faoliyatga nisbatan qobiliyati va tayyorgarligini aks ettiradi (Plemyev V. V., Rassamagina F. A., 2016).

O'qituvchining zarur bo'lgan kasbiy kompetentligi fenomeni asosida yotgan tushunchalar tizimiga quyidagi tushunchalar kiradi: "ijod", "kreativlik", "ijodiy faoliyat", "ijodiy qobiliyatlar", "kreativ salohiyat", "kompetentlik", "kompetensiya", "kompetent yondashuv". Kompetentli yondashuv – bu ta'lim maqsadlarini aniqlash, ta'lim mazmunini tanlash, ta'lim jarayonini tashkil etish va ta'lim natijalarini baholashning umummiy prinsiplari to'plamidir. Mazkur yondashuv bozor iqtisodi sharoitlarida kasbiy faoliyatga nisbatan bo'lajak mutaxassisning salohiyati va qobiliyatlarini rivojlantirishini belgilaydigan kompetensiyalar kompleksini egallash uchun shart-sharoitlar yaratishga ta'lim jarayonini yo'naltirishni ta'minlaydi.

Tahlillardan kelib chiqib, mualliflik pozitsiyasida kreativ kompetensiya atamasiga quyidagicha ta'rif berildi:

O'qituvchi ijodiy faoliyatining uchta sferasi farqlanadi:

- metodik ijod – (paydo bo'ladigan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, metodik modellarni to'g'ri tanlash va qurish, o'quv-tarbiyaviy jarayonda ta'sir qilishning mazmunini va usullarini konstruksiya qilish;

- kommunikativ ijod (bolalar, ota-onalar, hamkasabalar, ma'muriyat bilan pedagogik maqsadga yo'nalgan va samarali muomalani tashkil etish, samarali kommunikatsiyani va o'zini o'zi regulyasiya qilishni amalga oshirish qobiliyati bilan bog'liq);

- ijodiy o'zini o'zi tarbiyalash (o'zini konkret ijodiy individuallik sifatida anglash, kelajakda takomillashish va korrektirovkani talab etadigan o'z kasbiy-shaxsiy sifatlarini aniqlash, shuningdek shaxsiy o'zini o'zi tarbiyalash va o'zini o'zi takomillashtirish dasturini ishlab chiqish).

Kreativ kompetentlik shaxsning ko'p omilli xususiyati, insonning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan va ko'plab original, nostandart va foydali g'oyalar hamda mahsulotlarni umumlashtirish imkoniyatini beradigan, shuningdek hayotiy va kasbiy vaziyatlarda insonning ijodiy harakat qilishga nisbatan tayyor shaxsning intellektual, emosional, axloqiy, irodaviy, shaxsiy sifatleri, bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va tajribasi tizimi sifatida belgilanadi.

Shunay qilib, kreativ kompetensiya o'zida quyidagi kompetentlarni mo'jassamlashtiradi: kreativ (ijodiy) sifatlar – ilhomlanganlik, fantaziya, aqlning egiluvchanligi, qarama-qarshiliklarga sezgirlik; fikrlar, his-tuyg'ular,

harakatlardan ozodligi; tanqidiylik; prognoz qilishlik; o'z fikriga egalik. Tadqiqot uchun asosiy, murakkab va muhim jihatlaridan biri bo'lajak o'qituvchilarda kreativ kompetentligini aniqlash va amaliyotda kreativlikni rivojlantirish muhim ijtimoiy-pedagogik masalalar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika. - Toshkent: fan va axborot texnologiyalari, 2010-yil. 278 b.
2. Abdullayeva Sh. A. Hokimlik pedagogikasi. - Toshkent: fan va axborot texnologiyalari, 2017. 178 b.
3. Andreyev A. Использование аутентичных материалов для изучения ономапии на начальном этапе обучения корейскому языку студентов вуза //корееведение в россии: направление и развитие. – 2022. – т. 3. – №. 4. – с. 61-66.
4. Анохина Н.К. Педагогика.-М.: Университет, 2019. -232с.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии.-М.Академкнига, 2010.-246с.
6. Djuraev R.X. Talimda interfaol texnologiyalari. -Toshkent, 2010. –76 b.
7. Djo'rayev R. X., Turgunov S. T. talim menejmenti. - Toshkent: Voris-Nashriyot, 2012 Yil. 167 b.
8. Grishina E.A. варианты, используемые в неспринужденной речи // Инструментарий русистики: корпусные подходы. Slavica Helsingiensia 34 Helsinki, 2008 P. 63–91.
9. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. -T.: Me'ros, 2011.-144 b.
10. Kichuk N.V. Творчество как мировой бренд современного образования / Н. Кичук // Теория и практика эстетического воспитания в учебных заведениях: материалы Всеукраинской научно-практической конференции (21 мая 2021 год, г. Кропивницкий) / под ред. А. С. Радул. - Кропивницкий, 2021- 275с.
11. Mirsoliyeva M. Oliy talim sharoiti raxbar va ustozlari kasbiy kompetentligi sifat darajasini belgilash masalalari. // “Talim, fan va innovatsiya” jurnallari, 2017, 4-dol.
12. Ruzmetova S.T. Talabalar bilimi transformasiyasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari // “Boshlang'ich talimga xalqaro baholash dasturlarini joriy etishning istiqbollari”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Toshkent, 15- aprel, 2021-yil. 186 bet.
13. Zimnyaya I.A. Педагогическая психология: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогическим и психологическим направлениям и специальностям. Изд.е 2-е. Москва: Логос, 2009г. С.382.
14. G'oziyev E.E. Psixologiya (yoshlar psixologiyasi). Pedagogika institutlari va oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi, 1994 yil 224 b.
15. Alkarova F.N. Talabalarning amaliy kuchini faollashtirish vaziyatlarini yaratish tizimi. (“Texnologiyasi” talimi misoli). 13.00.01.-Nazariyalar pedagogikasi. Pedagog talimotlar tarixi. Pedagogika fanlari bo'yich falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2010. 15-16 b.
16. Aripdjanova A. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish. – Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – T.: 2017 yil. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишининг назарий асослари: Автореф. дисс... пед. фан. док. – Бухоро, 2003. – 44 б.

MAKTAB DIREKTORLARINING BOSHQARUV FAOLIYATINI BAHOLASHDA KONSEPTUAL YONDASHUVLAR

Jabborova Yu.H.

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti "Ta'lim menejmenti" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boshqaruv, baholash, baholash mezonlari, direktor faoliyati samaradorligi, samarali maktab, yetakchilik, o'quvchilarning ta'lim sifati.

Ключевые слова: менеджмент, оценка, критерии оценки, эффективность директора, эффективная школа, лидерство, качество образования учащихся.

Key words: management, assessment, assessment criteria, principal's effectiveness, effective school, leadership, quality of student education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini baholash bo'yicha turli yondashuvlar yoritilgan bo'lib, muammo yuzasidan xorij va yurtimiz olimlari fikr-mulohazalari, ilmiy qarashlari tahlil qilingan. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini baholash mezonlari ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены различные подходы к оценке управленческой деятельности директоров школ, а также проанализированы мнения и научные взгляды зарубежных и отечественных ученых по данной проблеме. Также указаны критерии оценки управленческой деятельности директоров общеобразовательных школ.

SUMMARY:

In this article, various approaches to evaluating the management activity of school principals are highlighted, and the opinions and scientific views of foreign and domestic scientists on the problem are analyzed. Also, the criteria for evaluating the management activity of general secondary school principals are indicated.

Kirish. Bugun maktab ta'limini rivojlantirish yo'lida samarali direktorlarga bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan ularning faoliyatini baholash mexanizmlarini takomillashtirib borish ham ustuvor masalalardan biri sanaladi. Baholash shaxsni o'rganish, ijobiy motivatsiya va shaxsga ta'sirini rag'batlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Aynan obyektiv baholash ta'siri ostida maktab direktorlarida o'z-o'zini baholash, o'z yutuqlariga tanqidiy munosabat shakllanadi. Shuning uchun baholashning ahamiyati, uning funksiyalarining

xilma-xilligi maktab direktorlari faoliyatining barcha jihatlarini aks ettiradigan mezonlarni izlashni talab qiladi.

Virjiniya shtati Uilyama va Mariya kolleji professori James H.Strong o'z tadqiqotlarida umumta'lim maktab direktorlarini baholashda quyidagi standartlarni keltirib o'tgan:

- Yetakchilik
- Maktabdagi shart-sharoitlar
- Inson resurslarini boshqarish
- Tashkilashtirishni boshqarish
- Aloqa va ijtimoiy munosabatlar
- Kasbiy mahorat. [1]

Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, rivojlangan mamlakatlarda umumta'lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini baholashda asosan o'zini-o'zi baholash tushunchasi ko'proq qo'llaniladi. Boshqaruv faoliyati rahbarning o'zi tomonidan baholanishi va natijalar asosida o'z ustida ishlash, rivojlantirish rejalarini tuzish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pokistonning Lahor boshqaruv va texnologiya universiteti olimi Khaliq Ur Rehman Cheema davlat va xususiy sektor maktablarida direktorlar faoliyatini baholash bo'yicha olib borgan tadqiqotida maktab direktorlarining faoliyatini o'quvchilarning o'qishida sezilarli yaxshilanishlarga erishish uchun zarur bo'lgan yetakchilik uslublari nuqtai nazaridan baholash muhimligini ta'kidlaydi. [2]

Nigeriyaning Nnamdi Azikiwe universitetidan Mercy Obianuju Nvogbo Anambra shtatining o'rta maktablarida o'quv dasturlari va yo'riqnomalarni rivojlantirishda maktab direktorlari faoliyatining samaradorligini aniqlash uchun tadqiqot olib boradi. [3] U o'rta maktablarda ta'lim maqsadlariga erishish uchun o'quv dasturlarini takomillashtirishda va o'quv jarayonini boshqarishda o'z vazifalarini bajarishlari kerakligini, shuningdek, direktorlarning nazoratchilik va menejerlik sifatidagi roli maktabni samarali boshqarishda markaziy o'rinni egallaydi degan fikrni ilgari suradi.

Shuningdek, Nigeriyaning Ahmadu Bello universitetidan SANI Jamila Gummi olib borgan tadqiqot Nigeriyaning Zamfara shtatidagi o'rta maktablarni boshqarishda direktorlarning rolini baholashga qaratilgan bo'lib, unda shaxslararo munosabatlar, qarorlar qabul qilish jarayoni, muloqot, nazorat, xodimlarni rivojlantirish dasturlari, intizomni saqlash, maktab-jamoa munosabatlari va texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha direktorlarning roli ularning faoliyatini baholashda muhimligi ta'kidlangan. [4]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Masalaga V.P.Toporovskiyy ham o‘z tadqiqotida fikr bildiradi. Unga ko‘ra maktab direktorining boshqaruv faoliyati-bu ta’lim muassasasini harakatlantirish va rivojlantirishga zaruriy sharoitlar yaratish orqali maktabni qayta tashkil etishda zaruriy natijalarga erishish bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘pgina tashkiliy, pedagogik, metodologik masalalarni hal etishga yo‘naltirilgan boshqaruv konsepsiyasiga ega bo‘lgan rahbarning harakatlari tizimidir. Shuningdek, uning fikricha rahbarning kompetentligi uning boshqaruv yo‘nalishidagi tushunchalar darajasi, individual qobiliyatlari va malakasi o‘zini-o‘zi rivojlantirishga va uzluksiz mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan moyilligi, intilishlari shuningdek, zamonaviy talablar asosida ta’lim muassasasini boshqarish imkoniyatlari orqali aniqlanadi. [5]

G.S.Abdrahmanov o‘z tadqiqotida boshqaruv faoliyati samaradorligi belgilangan me‘yorlar asosida yuqori sifatlarga erishish hamda ta’lim tizimi faoliyatining sifat va miqdoriy xususiyatlarining zaruriy ko‘rsatkichlarini ifodalovchi maqsadga erishish darajasi bo‘yicha aniqlashni maqsadga muvofiq deb hisoblasa, [6] V.I.Zvereva rahbarning boshqaruv faoliyati samaradorligi - bu boshqaruv faoliyati maqsadiga erishganlik ko‘rsatkichi, ya’ni ta’lim muassasasida har bir ta’lim oluvchining shaxsini rivojlantiruvchi shart-sharoitlarning yaratilganligi deb ta’kidlaydi. [7]

Mamlakatimiz olimlaridan Turg‘unov Sobitxon Toshpo‘latovich umumta’lim maktab direktorlari boshqaruv faoliyatini baholash ko‘rsatkichlari sifatida maktabni rivojlantirishga jamoa a‘zolarini motivlashtirish, o‘quvchilar tomonidan egallanayotgan bilim va ko‘nikmalar darajasini davlat ta’lim standartlari va mehnat bozori talablariga mos kelishi, moddiy texnik ta‘minot va ulardan foydalanish samaradorligi, kadrlar salohiyati, innovatsion faoliyat, maktab obro‘si, maktabdagi ijtimoiy psixologik iqlim, boshqaruv algoritmining maktab oldiga qo‘yilgan maqsadlarga mosligi darajasini keltiradi. [8]

N.Q.Axmedova umumiy o‘rta ta’lim maktablari rahbarlari boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirishda maktab rahbarlari boshqaruv faoliyatining o‘ziga xos jihatlari (rahbar boshqaruv faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, lavozim vazifalari, boshqaruv faoliyati jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari) hamda rahbar kasbiy kompetentligi va uni rivojlantirish jarayonlariga e‘tibor qaratadi. [9]

Shuningdek, E.V. Litvinenko ta’lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv faoliyatini baholashning kvalimetrik modellari va texnologiyasi bo‘yicha olib borgan tadqiqotida “Ta’lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv faoliyati sifatini baholash taqqoslashning kvalimetrik nazariyasiga va baholash mantiqiga asoslanadi” deb hisoblaydi. Taqqoslash uchun asos “sifat

chegaralari”, “standartlar”: ta’lim muassasasi rahbarining xususiyatlari va boshqaruv faoliyatiga qo’yiladigan norma va talablarni o’z ichiga oladi. Litvinenko ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv faoliyatini murakkab, ko’p qirrali xususiyati hamda bir hil ko’rsatkichlar to’plamidan foydalangan holda tavsiflash mumkin emasligi sababli ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv faoliyati sifatini baholashda masshtablash va operatsion qisqartirish yordamida sifat o’lchovlarini ko’rsatish kabi tavsiyalarga amal qilishni ta’kidlaydi. [10]

Muhokama va natijalar. Bizning fikrimizcha, direktorlar faoliyatini baholash mezonlari o’quvchilarning muvaffaqiyatini, o’qituvchilar salohiyati va tashkiliy samaradorlikni oshirishga direktorlarning ta’sirini belgilashi kerak. Shuningdek, ular direktorlar boshqaruv sohasidagi bilimi, boshqaruv kompetentligi bilan birgalikda asosiy boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi xatti-harakatlarni qanchalik yaxshi ko’rsatishini baholashlari maqsadga muvofiqdir.

Shu asosda umumiy o’rta ta’lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini ular bajaradigan boshqaruv vazifalari hamda boshqaruv kompetentligi ko’rsatkichlaridan kelib chiqib quyidagi 8 ta mezon asosida baholash mexanizmini amaliyotga joriy etish maktab ta’limini takomillashtirishda hamda direktor faoliyatini baholashda muhim deb hisoblaymiz:

Ular:

1. Umumiy o’rta ta’lim muassasasi bitiruvchilarining umumta’lim fanlari bo’yicha tayyorgarligi va ta’lim sifati darajasi
2. Maktab o’quvchilarining bilim darajasi
3. O’quvchilarning chet tilni bilish darajasi
4. O’qituvchilarning sifat (salohiyat) ko’rsatkichi
5. O’qituvchilarning chet tilni bilish darajasi
6. Direktorning boshqaruv faoliyati bo’yicha o’tkazilgan so’rovnoma natijalari
7. Maktabda ma’naviy-ma’rifiy, o’quv –tarbiyaviy muhit yaratilganligi
8. Maktab direktorining boshqaruv kompetentligi darajasi

Ushbu baholash mezonlariga muvofiq baholash vositalari va texnologiyasi, baholash talablari hamda shkalasi ishlab chiqilgan bo’lib, ularning har biri maktab direktorining boshqaruv faoliyatini baholashda aniq xulosalarga ega bo’lishga imkon yaratadi.

1. Umumiy o’rta ta’lim muassasasi bitiruvchilarining umumta’lim fanlari bo’yicha tayyorgarligi va ta’lim sifati darajasi: Ushbu mezon uchun 10 ball ajratilgan bo’lib, u 2 ta shaklda baholanadi:

1) Bitiruvchilar tomonidan OTMlarga kirishda to'plagan o'rtacha ballari umumiy 5 ballik shkalada 150 balldan maksimal ballgacha-5, 100 balldan 150 ballgacha-3, 56,7 balldan 100 ballgacha-2, 56,7 dan past bo'lsa 0 ball beriladi.

2) Bitiruvchilarning OTMga o'qishga kirganlar salmog'i umumiy 5 ball ajratilgan. Bunda maktab bitiruvchilarining 80% dan 100 % gacha oliy ta'lim muassasalariga qabul qilinsa maksimal 5 ball, 60% - 79%gacha 4 ball, 40% - 59%gacha-3 ball, 20% - 39% uchun 2 ball, 1% - 19%gacha bo'lsa 1 ball bilan baholanadi.

2. Maktab o'quvchilarining bilim darajasi: bu mezon uchun 14 ball ajratilgan bo'lib, bunda:

1) Maktab o'quvchilarining fanlarni o'zlashtirishi kundalik.com natijalariga ko'ra baholanadi, ya'ni 2,6 - 3,5 gacha-umumiy 5 balldan 1 ball; 3,6 - 4,5 gacha-3 ball; 4,6 - 5 gacha-maksimal 5 ball.

2) Milliy reyting natijalariga ko'ra umumiy 2 ball bilan, agar maktab viloyat bo'yicha 10 talikka kirgan bo'lsa maksimal 2 ball, viloyat bo'yicha 100 talikka kirgan bo'lsa 1 ball, viloyat bo'yicha maktablar ro'yhatida 100 talikdan pastda bo'lsa 0 ball bilan baholanadi.

3) Fan olimpiadalarida g'oliblik uchun umumiy 7 ball ajratilgan bo'lib, Bunda maktab o'quvchilarining turli fanlardan olimpiadalarda ishtirok etishi va turli xil darajadagi g'oliblikni qo'lga kiritishi mumkinligini inobatga olib, umumiy 7 ballni 4 ta punkt natijalari bilan to'plash talab etiladi: tuman g'olibligi uchun 1 ball, viloyat g'olibligi 1,5 ball, respublika- 2 ball, xalqaro fan olimpiadasi g'olibligi uchun 2,5 ball belgilanadi.

3. O'quvchilarning chet tilni bilish darajasi uchun 10 ball ajratilgan bo'lib, undan 5 ball maktab o'quvchilari umumiy foizining (1) chet tilni bilish bo'yicha sertifikatga egaligi uchun, hamda 5 ball (2) xorijiy tilni o'qitish bo'yicha eng yaxshi maktab tanlovida tuman, viloyat va respublika bosqichlarida g'olibligi uchun beriladi.

4. O'qituvchilarning sifat (salohiyat) ko'rsatkichi. Maktab direktorining muhim boshqaruv vazifalaridan biri maktab o'quvchilarini salohiyatli o'qituvchilar bilan ta'minlash, sifatli kadrlarni ishga yollash, o'qituvchilar jamoasini kasbiy rivojlantirish ekanini hisobga olgan holda, ushbu mezon uchun 20 ball ajratilgan, bunda:

1) Maktabning toifaga ega o'qituvchilari salmog'i uchun umumiy 8 ball to'plash mumkin.

2) O'qituvchilarning respublika miqyosidagi belgilangan tanlovlarda g'olibligi uchun 12 ball bilan baholanishi mumkin.

5. ***O'qituvchilarning chet tilni bilish darajasi.*** Bunda maktab o'qituvchilarining chet tilni bilish bo'yicha sertifikatga egalik salmog'i jihatidan umumiy 3 ball to'plash imkonini mavjud.

6. ***Direktorning boshqaruv faoliyati bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalari.*** Ushbu mezon 2ta so'rovnoma orqali umumiy 4ball bilan baholanadi.

1) Maktab pedagogik jamoasining direktor faoliyatiga qo'ygan bahosi maksimal 2 ball;

2) Direktorning maktabda boshqaruvni tashkil etish bo'yicha o'ziga qo'ygan bahosi maksimal 2 ball.

Bunda, maktab direktorining boshqaruv faoliyatini amalga oshirish jarayonida bevosita bajaradigan xatti-harakatlari direktorning o'zi va maktab o'qituvchilari tomonidan baholanishini maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

7. ***Maktabda ma'naviy-ma'rifiy, o'quv-tarbiyaviy muhit yaratilganligi.*** Bu mezon direktorning maktabda xavfsiz, sog'lom, ijobiy ta'lim muhitini hamda o'quvchilarni o'z iste'dod va qobiliyatlarini turli xil musobaqa va tanlovlarda namoyon etishlari uchun imkoniyat yarata olganlik faoliyati bilan bog'liq bo'lib, umumiy 14 ball ajratiladi. Unda maktab direktorlari o'quvchilarining musobaqa, festival va tanlovlarda tuman, viloyat, respublika kesimida olgan yutuqlari bo'yicha baholanadi. Har bir belgilangan tanlov uchun umumiy ballar ajratilgan bo'lib, agarda maktabda har uchalla hudud kesimida ham g'olib bo'lgan o'quvchilari bor bo'lsa, eng yuqori umumiy ball beriladi.

8. ***Maktab direktorining boshqaruv kompetentligi darajasi.*** 25 ball bilan belgilangan bo'lib, ushbu mezon orqali maktab direktori o'z kasbiy faoliyatini bajarishda qay darajada boshqaruv kompetentligiga ega ekanligi, boshqaruv sohasidagi bilimlarini, boshqaruvning samarali usullari va vositalarini amaliyotda qo'llay olishi, boshqaruv kompetensiyasi aniqlanadi.

Baholash natijalariga ko'ra har bir maktab direktori o'zida mavjud kamchiliklarni bartaraf etish tadbirlarini belgilaydi va amalga oshiradi.

Xulosa. Maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini baholash - direktorlar faoliyatini yaxshilash, ularning salohiyatini yuksaltirish, o'qituvchilar samaradorligi va o'quvchilar taraqqiyoti uchun javobgarlikni oshirish hamda ularning maktablarga umumiy ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlashda muhim sanaladi. Zero, samarali maktab direktorlari va o'quvchilarning yutuqlari o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olgan holda, maktab direktorlarini baholash va rivojlantirish - maktablarni takomillashtirish, o'quvchilar muvaffaqiyatini oshirish va doimiy yutuqlardagi tafovutlarni qisqartirishning asosiy strategiyasidir.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. James H. Stronge Principal Evaluation: Standards, Rubrics, and Tools for Effective Performance. 2013., <http://www.ascd.org/publications/books/113025/chapters/A-framework-for-Principal-Evaluation.aspx>
2. Khaliq Ur Rehman Cheema, Iram Ali "Evaluation of Principal Performance in Public and Private Sector Schools" Article in Journal of Leadership & Organizational Studies September 2013.
3. Mercy Obianuju Nwogbo (Mrs.) Effectiveness of principals' role performance in curriculum and instructional development in public secondary schools in anambra state. Unizik Journal of Educational Research and Policy Studies Vol.3; <https://unijerps.org> 2021 Impact Factor: 5.641; 2020 Impact Factor: 5.355. January-June, 2021.
4. SANI, Jamila Gummi "Assassment of tha role performance of principals in management of secondary schools in Zamfara State, Nigeria". A dissertation. Educational Administration and Planning Section, Department of Educational Foundations and Curriculum, Faculty of Education, Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria.March -2019.
5. Топоровский В.П. Аналитическая деятельность руководителя образовательного учреждения. – Санкт-Петербург, 2000.
6. Абдрахманов Г.С. Диагностический подход и оценка эффективности управления современной школой. Автореф. дис. канд. пед. наук. Казань, 1988.- 19 с.
7. Зверева В.И. Как оценить эффективность и действенность управления школой // Менеджмент в управлении школой. М., 1992. С. 145.
8. Турғунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасалари директорлари бошқарув фаолиятининг назарий асослари: Педю ф.д. ...дисс. Тошкент 2007 363 б.
9. Axmedova N.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlari boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirish. Nomzodlik dissertatsiyasi. 2017-yil.
10. Литвиненко Э.В. Квалиметрические модели и технология оценки управленческой деятельности руководителей образовательных учреждений тема диссертации и автореферата док. пед. н. 2005.

O'ZBEKISTON YOSHLARI IQTISODIY IJTIMOIYLASHUVIDA ETNIK OMILLAR TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Erkinova S.

Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: ijtimoiylashuv, iqtisodiy ijtimoiylashuv, etnik omillar, psixologik xususiyatlar, milliy o'ziga xoslik, madaniy identifikatsiya, ijtimoiy integratsiya, yoshlar psixologiyasi, ijtimoiy moslashuv, etnik o'zlikni anglash, ijtimoiy tenglik.

Ключевые слова: социализация, экономическая социализация, этнические факторы, психологические характеристики, национальная идентичность, культурная идентификация, социальная интеграция, психология молодежи, социальная адаптация, этническая идентичность, социальное равенство.

Key words: socialization, economic socialization, ethnic factors, psychological characteristics, national identity, cultural identity, social integration, youth psychology, social adaptation, ethnic identity, social equality

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada O'zbekiston yoshlari iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonida etnik omillarning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy-iqtisodiy muhit va etnik identifikatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, milliy qadriyatlarining yoshlarning iqtisodiy qarorlariga ta'siri yoritib beriladi. Tadqiqotda etnik omillarning yoshlarda iqtisodiy motivatsiya, mehnat faoliyati va tadbirkorlik qobiliyatlarini shakllantirishdagi roli psixologik nuqtai nazardan o'rganilgan. Shuningdek, etnik diversifikatsiya va ijtimoiy integratsiya jarayonlarining yoshlar iqtisodiy ijtimoiylashuviga ta'siri empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Maqola natijalari etnik omillarni inobatga olgan holda yoshlarni iqtisodiy faollikka jalb etish strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются психологические особенности этнических факторов в процессе экономической социализации узбекской молодежи. Подчеркивается взаимосвязь социально-экономической среды и этнической идентичности, а также влияние национальных ценностей на экономические решения молодежи. В исследовании рассматривалась роль этнических факторов в формировании экономической мотивации, трудовой активности и предпринимательских навыков у молодых людей с психологической точки зрения. На основе эмпирических данных также анализируется влияние процессов этнической диверсификации и социальной интеграции на экономическую социализацию молодежи. Результаты статьи имеют практическое значение при разработке стратегий вовлечения молодежи в экономическую деятельность с учетом этнических факторов.

SUMMARY:

This article analyzes the psychological characteristics of ethnic factors in the process of economic socialization of Uzbek youth. The relationship between the socio-economic environment and

ethnic identity, the influence of national values on the economic decisions of young people are highlighted. The study studies the role of ethnic factors in the formation of economic motivation, labor activity and entrepreneurial skills in young people from a psychological perspective. The impact of ethnic diversification and social integration processes on the economic socialization of young people is also analyzed based on empirical data. The results of the article are of practical importance in developing strategies for involving young people in economic activity, taking into account ethnic factors.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan buyon iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jabhalarda tub islohotlarni amalga oshirishga kirishdi. Ushbu o‘zgarishlar ayniqsa yoshlar qatlamining ijtimoiylashuvi va iqtisodiy faoliyatga jalb qilinish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. O‘zbekiston yoshlari jamiyatning eng muhim qatlami hisoblanib, ularning iqtisodiy ijtimoiylashuvi mamlakat taraqqiyoti va barqarorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy ijtimoiylashuv bu – shaxsning jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarga moslashuvi, kasbiy tayyorgarligi, mehnat faoliyatiga kirishishi va iqtisodiy ongining shakllanish jarayonidir. Ushbu jarayonda turli omillar ta’sir ko‘rsatadi, jumladan, iqtisodiy tizimning o‘zgarishi, ta’lim darajasi, oilaviy sharoit, shaxsiy motivatsiya va madaniy-ijtimoiy muhit. Ayniqsa, etnik omillar iqtisodiy ijtimoiylashuvga o‘ziga xos tarzda ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

O‘zbekistonda ko‘p millatli jamiyat shakllangan bo‘lib, mamlakat hududida o‘zbeklar bilan bir qatorda qozoq, qirg‘iz, tojik, turkman, rus, koreys, tatar va boshqa etnik guruhlar yashaydi. Ularning har biri o‘ziga xos iqtisodiy mentalitetga, mehnatga bo‘lgan munosabatga va kasb-hunar an‘analariga ega. Mazkur etnik guruhlarining iqtisodiy ijtimoiylashuvdagi o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilish, yoshlarning iqtisodiy qarorlariga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Shaxsning iqtisodiy qaror qabul qilishida oilaviy qadriyatlar, milliy an‘analar va madaniy me‘yorlar muhim o‘rin tutadi. Masalan, ba’zi etnik guruhlariga mansub yoshlar tadbirkorlikka moyil bo‘lsa, boshqalari davlat ishlarini afzal ko‘radi. Bundan tashqari, etnik guruhlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi, kasbiy orientatsiyasi va mehnat bozoridagi pozitsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Ushbu maqolada O‘zbekiston yoshlarining iqtisodiy ijtimoiylashuviga etnik omillarning ta’siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – yoshlarning iqtisodiy hayotga moslashish jarayonida etnik omillarning qanday rol o‘ynashini aniqlash va ushbu jarayonda uchraydigan ijobiy va salbiy jihatlarni o‘rganishdir.

Tadqiqot davomida quyidagi savollarga javob izlandi:

1. Yoshlarning iqtisodiy faoliyatga jalb etilishida etnik omillar qanday rol o‘ynaydi?

2. Etnik guruhlarga xos iqtisodiy mentalitet va qadriyatlar yoshlarning kasbiy tanloviga qanday ta'sir qiladi?

3. Etnik omillarning mehnat bozori va tadbirkorlik muhitidagi o'rni qanday namoyon bo'ladi?

4. Ijtimoiy integratsiya iqtisodiy imkoniyatlarga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Maqolada O'zbekistonning ko'p millatli jamiyatida yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayoni bo'yicha nazariy va empirik dalillar taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari asosida iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonini yanada samarali tashkil etish va etnik diversifikatsiyadan unumli foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Iqtisodiy ijtimoiylashuv jamiyatdagi shaxslarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirish, ularning mehnat bozoriga moslashuv jarayonlarini qamrab oladi. Ushbu jarayonda shaxsning etnik mansubligi muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlar, an'analar va madaniy tafovutlar iqtisodiy faoliyatga bevosita ta'sir qiladi.

Psixologik nuqtai nazardan, iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonida yoshlar oilaviy qadriyatlar, jamiyatdagi etnik muhit va iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqib qaror qabul qilishadi. Etnik guruhlarining iqtisodiy mentaliteti mehnatga bo'lgan munosabatni shakllantiradi. Masalan, ayrim etnik guruhlar tadbirkorlik faoliyatini afzal ko'rsa, boshqalari davlat xizmatlari yoki an'anaviy kasblarni tanlashga moyil bo'ladi.

O'zbekistonda ko'p millatli jamiyat shakllangan bo'lib, bu mamlakat iqtisodiy tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Turli etnik guruhlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar, an'anaviy kasb-hunar taqsimoti va ijtimoiy kapital mazkur jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir.

1. Etnik diversifikatsiya va iqtisodiy imkoniyatlar

O'zbekistonda o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz, rus, koreys va boshqa etnik guruhlar yashaydi. Ushbu guruhlarining iqtisodiy faoliyatga qo'shgan hissasi ularning tarixiy va madaniy an'alariga bog'liq. Masalan, koreyslar dehqonchilik va savdo sohalarida faol bo'lsa, tojiklar an'anaviy hunarmandchilik va savdo-sotiqda yetakchi o'rin egallagan.

2. Etnik omillar va mehnat bozori

Yoshlarning ishga joylashish jarayoni ularning etnik kelib chiqishiga bog'liq holda turlicha kechishi mumkin. Ayrim hollarda etnik guruhlarga mansublik mehnat bozorida ijobiy yoki salbiy omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Ijtimoiy tarmoq va qarindoshlik aloqalari ish topish imkoniyatlariga bevosita ta'sir qiladi.

3. Etnik o'ziga xoslik va tadbirkorlik

Etnik guruhlarining iqtisodiy faoliyati tadbirkorlik madaniyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, O'zbekistonda ayrim milliy guruhlar kichik va o'rta biznesda

yetakchilik qiladi. Bu esa yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilishiga yordam beradi.

Iqtisodiy ijtimoiylashuv yoshlarning jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlarga moslashuvi va faol ishtirok etishi jarayoni hisoblanadi. Bu jarayon ta'lim, kasbiy rivojlanish, mehnat bozoriga kirish va iqtisodiy mustaqillikka erishish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Iqtisodiy ijtimoiylashuv orqali yoshlar o'z iqtisodiy qarorlarini ongli ravishda qabul qilish, moliyaviy mas'uliyatni anglash va jamiyatda o'z o'rnini topish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Etnik omillarning iqtisodiy ijtimoiylashuvga ta'siri

O'zbekiston ko'p millatli davlat bo'lib, unda turli etnik guruhlar yashaydi. Etnik omillar yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuviga turlicha ta'sir ko'rsatadi:

- Madaniy qadriyatlar – har bir etnik guruhning iqtisodiy qaror qabul qilish, mehnatga munosabati va tadbirkorlikka yondashuvi o'ziga xos xususiyatlarga ega.
- An'anaviy mehnat taqsimoti – ayrim etnik guruhlar tarixan muayyan sohalarida ustunlikka ega bo'lgan. Masalan, savdo-sotiq, hunarmandchilik yoki qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanish.
- Ijtimoiy kapital – etnik guruhlar o'ziga xos ijtimoiy tarmoqlarga ega bo'lib, bu yoshlarning ish topishi va iqtisodiy imkoniyatlardan foydalanishiga ta'sir qiladi.

3. Psixologik xususiyatlar va ularning yoshlar iqtisodiy ijtimoiylashuviga ta'siri

Yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuvi psixologik jihatdan quyidagi xususiyatlarga bog'liq:

- O'ziga bo'lgan ishonch – etnik guruhlarining iqtisodiy sharoit va madaniyati yoshlarning o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchiga ta'sir qiladi.
- Motivatsiya – turli etnik guruhlarining iqtisodiy mustaqillikka erishish bo'yicha motivatsiyasi farqlanadi.
- Kognitiv xususiyatlar – iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonida yoshlarning o'z etnik an'analari va oilaviy qadriyatlari muhim rol o'ynaydi.
- Moslashuvchanlik – iqtisodiy muhitga moslashish qobiliyati etnik kelib chiqish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

4. O'zbekistonda iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonida etnik omillarning ijobiy va salbiy jihatlari

Ijobiy jihatlar:

- Ko'p madaniyatlilik muhitining rivojlanishi – turli etnik guruhlar tajribasidan foydalangan holda iqtisodiy taraqqiyotga erishish.
- Tadbirkorlik madaniyatining shakllanishi – ayrim etnik guruhlarining uzoq yillik tadbirkorlik an'analari iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

- Mehnat bozoridagi raqobat – etnik xilma-xillik yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Salbiy jihatlari:

- Etnik tafovutlar sababli iqtisodiy tengsizlik – ayrim etnik guruhlarining iqtisodiy imkoniyatlari boshqalarga nisbatan cheklangan bo'lishi mumkin.
- Stereotiplar va diskriminatsiya – ba'zi yoshlar o'z etnik kelib chiqishlari sababli mehnat bozorida qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.
- Ijtimoiy segmentatsiya – ayrim etnik guruhlar iqtisodiy jihatdan boshqa guruhlardan ajralib qolishi va bu jamiyatda ijtimoiy bo'linishlarga olib kelishi mumkin.

5. O'zbekistonda yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlash strategiyalari

O'zbekiston hukumati yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun quyidagi strategiyalarni amalga oshirishi mumkin:

- Ta'lim tizimini rivojlantirish – iqtisodiy bilimlarni oshirish uchun ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik darslarini kuchaytirish.
- Ish bilan ta'minlash dasturlari – yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish va ularni ish bilan ta'minlash bo'yicha maxsus dasturlar yaratish.
- Etnik guruhlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish – iqtisodiy hamkorlik va inklyuziv muhit yaratish uchun milliy birlikka asoslangan dasturlarni ishlab chiqish.
- Davlat grantlari va kreditlar – yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy imtiyozlar berish.

Xulosa. O'zbekiston yoshlari iqtisodiy ijtimoiylashuvi jarayonida etnik omillar muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayonda etnik guruhlarining qadriyatlarini, ijtimoiy kapitali va psixologik xususiyatlari yoshlarning iqtisodiy faoliyatiga ta'sir qiladi. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlov strategiyalari yoshlarning iqtisodiy mustaqillik sari yo'lini yengillashtirishi mumkin. Shu bois, iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonini yanada rivojlantirish uchun har bir etnik guruhning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Ахмедов Ш. 2019-у. Ижтимоийлашув ва иқтисодий фаоллик масалалари. Самарқанд давлат университети нашриёти.
2. Giddens A. 2006-y. Sociology. Cambridge: Polity Press.
3. Hofstede G. 2001-y. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. SAGE Publications.
4. Назаров Р. 2021-у. Миллий иқтисодиётда этник омилларнинг аҳамияти. Тошкент: Иқтисодиёт институти нашриёти.
5. Ергазиев Д. 2022-у. Ўзбекистонда ёшларнинг меҳнат бозорига кириши ва иқтисодий ижтимоийлашуви. Иқтисодий таҳлил журнали, №4, 56-72.

OLIIY TA'LIM TIZIMINI IJTIMOIIY-IQTISODIIY RIVOJLANTIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR MODELLARI TATBIG'I

Nazarova F.X.

i.f.d., professor

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Nizamova Sh.I.

Perfect- university

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Tayanch so'zlar: intellektual salohiyat, model, tadbirkorlik, kadrlar fabrikasi, strategik rivojlanish, korporativ boshqarish.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, модель, предпринимательство, кадровый завод, стратегическое развитие, корпоративное управление.

Key words: intellectual potential, model, entrepreneurship, personnel factory, strategic development, corporate governance.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining tarixiy shakllanish haqida fikr yuritilib, ularning boshqaruvining klassik, tadbirkorlik, kadrlar tayyorlovchi, tafakkur markazlari, korporativ, tarmoq, virtual universitet modellari yoritib beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается историческое становление высших учебных заведений и освещаются классическая, предпринимательская, учебная, аналитическая, корпоративная, сетевая и виртуальная университетская модели их управления.

SUMMARY:

This article lists the main stages of the historical formation of the university, their development and development: classical, entrepreneurial, personnel, tufting, corporate, industry, virtual university models.

Kirish. Jahonda kuchayib borayotgan global miqyosdagi raqobat sharoitida rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalarining rivojlanishi bugungi kunning dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Sababi jahon mamlakatlari iqtisodiyoti, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlarining malakali mutaxassislar bilan ta'minlanishi oliy ta'lim muassasalarida o'quv ishlari, innovatsion loyihalarni amalga oshirish, talablarning ijtimoiy faolligini qo'llab-

quvvatlash bilan belgilanadi. Ta'lim tizimida oliy ta'limning rivojlanish darajasi har bir mamlakatning kadrlari intellektual salohiyatini mustahkamlanishiga, yuqori qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish imkoniyatiga ega innovatsion tarmoqlarning rivojlanishiga mustahkam bilan xarakterlanadi[1].

Tadqiqot usullari. ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, diagnostika, pedagogik kuzatuv, tashxislash, so'rovnoma, modellash, tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil etish usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Ta'lim xizmatlari bozori dunyodagi eng yirik tarmoqlardan biridir. Universitetlarda olib boriladigan ta'lim xizmatlari tarixiy davrlardan mavjud. Universitetlar rivojlanishi modellari bunga misol bo'ladi. "Model" atamasi universitetning o'ziga xos xususiyati bo'lgan sun'iy ravishda yaratilgan (tashkiliy va boshqaruv harakatlari orqali) xususiyatni anglatadi. Universitetni rivojlantirishni boshqarishda universitetlar modeli o'rganilgan. Universitetlarning paydo bo'lishiga tarixda, o'nlab yillar davomida va ba'zan asrlar davomida shakllangan, yoki aksincha, boshqaruvchi rahbarlar va davlat tomonidan shakllantirilgan turlarga bo'linadi[2]. Demak, ikkala atama ham qonuniydir hisoblanadi, muayyan universitetning qaysi modelga tegishliligi ular faoliyatidan kelib chiqib o'rganamiz.

Klassik universitet zamonaviy ko'p tarmoqli ta'lim beradi. Texnika, tijorat, tibbiyot yoki qishloq xo'jaligi universitetlaridan farqli o'laroq, universitet ta'lim va ilmiy tadqiqotlarning keng doirasini (tabiiy, "aniq", ijtimoiy, gumanitar fanlar) qamrab oluvchi bo'linmalarni (institutlar, fakultetlar, kafedralar va boshqalar) o'z ichiga oladi[3]. Universitet an'anaviy ravishda ilmiy maktablar an'analari jamlagan va ehtiyotkorlik bilan saqlaydigan, lekin ayni paytda ilmiy bilimlarning turli sohalarini (tabiiy, texnik va gumanitar sohalar) yangilashda asosiy rol o'ynaydigan ilm-fanning tayanchi hisoblanadi.

Tadbirkorlik universitetlari, universitetning maxsus turi yoki modeli sifatida, klassik universitetlarga qarshi chiqdi, chunki ular juda kam edi. Ta'lim xizmatlari bozorida muammolaridan biri universitetlar tadbirkorlik, ya'ni o'zi mablag' bilan ta'minlashga o'tila boshladi. Tadbirkorlik universitetlari jadal rivojlanayotgan tuzilmalardan biridir zamonaviy oliy ta'lim hisoblanib, Evropa, Amerika universitetlari soni tadbirkor sifatida muvaffaqiyatli joylashtirilgan ta'lim faoliyatini tijoratlashtirishning yuqori darajasi va ilmiy darajasi bilan ajralib turadi. Tadbirkorlik universitetining tashkiliy xususiyati uning tadbirkorlik xarakteridagi innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan faol va tashabbuskor siyosati bo'lib, u tarkibiy qayta tashkil etish yo'llarini izlashda, universitet faoliyatidan olinadigan daromadni ko'paytirishda ifodalanadi. o'z qoidalariga muvofiq biznes yuritadigan bozorning sub'ektiga aylanishdir.

G. Karre zamonaviy universitet modellarini madaniy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, universitet kadrlar fabrikasi sifatida faoliyat yuritishini "kadrlar fabrikasi",

funktsiya, tavsiflovchi maxsus pragmatik modelni ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu jarayon jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqishini ilmiy asoslab beradi[4].

1950-yillarda universitetlar "aql markazlari" sifatidagi yangi faoliyat yurita boshladi. Intellektual qidiruvning maxsus institutlari bo'lgan bunday tadqiqot universitetlar dastlab harbiy ishlanmalar bilan shug'ullangan Amerikaning RAND Corporation hisoblanadi. Birtomondan, RAND Corporation geosiyosiy maqsadlarni muhokama qildi va strategiyalarni ishlab chiqdi, boshqa tomondan, u aniq amaliy muammolarni hal qildi (masalan, ma'lum vaqt oralig'ida ma'lum turdagi qurollarni olib qo'yish); Asta-sekin tahlil markazlari faoliyati fuqarolik sohasiga tarqaldi - ular shaharlar, hududlarni rivojlantirish bo'yicha dastur va strategiyalar ustida ishlay boshladilar[6].

Ilmiy-tadqiqot universitetlarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari A. Volkov va D. Livanovlarning ishlarida ham muhokama qilinadi. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, bunday universitetlar jahon bozorida faoliyat yurituvchi professional yoki transprofessional maktablar shaklida bo'ladi[7]. Bunday maktablar bir nechta tematik ustuvorliklarga ega bo'lishi mumkin:

An'anaviy universitetdan korporativ ta'lim muassasasi sifatida ko'proq foydalanishning muvaffaqiyatli misollaridan biri N'yuyork universiteti va xususan, uning 1934 yilda tashkil etilgan Uzluksiz va kasbiy ta'lim maktabi misol bo'ladi. .

Korporativ universitetdagi o'quv jarayoni quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- o'quv materiallarini mustaqil o'rganish;
- amaliy mashg'ulotlar, simulyatsiya qilingan ishlab chiqarish masalalarini echish, aqliy hujum va boshqalar;
- hamkasblar tomonidan hamkasblarni o'qitish;
- olingan bilim va ko'nikmalarni darhol qo'llash;
- o'quv jarayonida masofaviy ta'lim texnologiyalarining muhim o'rni[8].

Loyihaga asoslangan ta'limni amalga oshiruvchi korporativ universitetning asosiy tashkiliy tuzilmasi loyihani amalga oshirish jarayonida o'zaro hamkorlikni tashkil etish va uni samarali boshqarish uchun yaratilgan loyiha guruhidir.

Loyiha jamoasining tarkibi o'zgarishi mumkin, ammo uning funktsional tuzilishi umuman olganda bizga quyidagicha ko'rinadi:

loyiha direktori, loyihaning ilmiy rahbari, mijoz, ta'lim menejeri, moliyaviy menejer, universitet xodimlari, hamkor tashkilotlar ijrochilaridan iborat.

Korporativ universitetning maqsadi talabalarda muayyan kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir. Korporativ universitet –strategik rivojlanish va o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlash markazi korporativ universitet strategik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va o'zgarishlarni boshqarish markazi sifatida quyidagi loyihalarni amalga oshiradi:

ishlab chiqishdagi uslubiy va tashkiliy ishlardan (bu erda faqat qo'llab-quvvatlash funktsiyasi strategik rejalarni amalga oshirish vositalari (masalan, KPI boshqaruvi);

bir vaqtning o'zida bir nechta investitsiya loyihalarini amalga oshiruvchi loyihalarni boshqarish tizimini joriy etish. Loyiha menejerlarini o'qitish, loyiha boshqaruvi ofisini yaratish; yangi biznes loyihalarni ishga tushirishda ishtirok etish; loyiha rahbarlari uchun maslahatberib borish; kompaniyaning tarkibiy bo'linmalarida ish jarayonlarini tuzatish, optimallashtirish va avtomatlashtirish; investitsiya loyihalari va biznes-rejalashtirish ekspertizasi. Korporativ universitet – kompaniyadagi strategik rivojlanish va o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlash markazi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu soha chuqur o'rgangan olim V.Lupanovning fikricha, universitetning tarmoq modelining dolzarbligi ko'p jihatdan zamonaviy davr tabiati va zamonaviy ta'limni rivojlantirishning global tendentsiyalari bilan belgilanadi[11]. 20-asrning oxirida kompyuter texnologiyalari, mahalliy va global aloqa tarmoqlari sohasidagi inqilobiy o'zgarishlar tufayli axborot jamiyatiga o'tish boshlandi. Bu bilim va tarmoq texnologiyalariga asoslangan jamiyatning globallashuv davridagi xalqaro universitet hamkorligi tizimi tarmoq hamkorligining yangi shakllariga asoslangan universitetlar o'rtasidagi o'zaro aloqaning yangi turini boshlab berdi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimni boshqarishning o'ziga xosligi Y.D.Jo'raevning tadqiqot ishlarida kuzatiladi. Oliy ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini o'rganib, unda ta'lim xizmatlari bozorining iqtisodiy kategoriyalari, mehnat va ta'lim xizmatlari modellari, oliy ta'lim bilan mehnat bozori bog'liqligi modellari qiyosiy tahlil qilingan[12]. Oliy ta'lim xizmatlari bozorining iqtisodiy vazifasi milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'lishi hamda oliy ta'lim xizmatlariga talabning yuqori darajada egiluvchanligi, shuningdek, oliy ta'lim bozori va mehnat bozori o'rtasidagi aloqalardagi uyg'unlikni istiqboldan kelib chiqqan holda rivojlantirib borish, Davlat ta'lim standartlarini nafaqat ichki mehnat bozori, balki xalqaro mehnat bozorlari talablariga muvofiqlashtirib borish hamda oliy ma'lumotli kadrlar koeffitsientini sezilarli darajada oshirish butun iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirib borishga xizmat qilishi tadqiq etilgan.

Bundan ko'rinadiki, oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlari mehnat bozori talablariga mos bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari mahalliy mehnat bozori orqali oliy o'quv yurtlariga o'z talablarini qo'ymoqda. Talabning mavjudligi o'quv muassasalari ixtiyoridagi resurslarni ushbu talablarni qondirishga yo'naltirish imkonini beradi, bu esa talabalarni o'qitish sifatining oshishiga olib keladi. Shuningdek, mintaqalarda joylashgan oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagogik xodimlar tarkibida ilmiy salohiyatga ega bo'lganlarning sonini muntazam ravishda oshirib bormoq zarur.

Ta'lim sifatini oshirishda professor-o'qituvchilar tarkibini darajalarga bo'lish, darajalarga bo'lishda faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilarning bilimini, pedagogik ko'nikmasini hamda ilmiy tadqiqot ishlarida va yangi adabiyotlar yaratishdagi o'rnini hisobga olish, umuman professor-o'qituvchilar o'rtasida raqobat muhitini yuzaga keltirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Shunday qilib, bugungi kunda oliy ta'lim tizimini boshqarishning zamonaviy modeli turli shaklda faoliyat yuritadigan oliy ta'lim muassasalarini ham qamrab oladi. Oliy ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta'lim mutaxassisi talablariga o'zi tanlagan yo'nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan mustaqil fikrlay oladigan, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir. Oliy ta'lim tizimi quyidagicha tuzilgan: davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ta'lim dasturining bajarilishi davlat ta'lim standartiga muvofiq yo'nalishlar va mutaxassisliklar asosida olib boriladi; ilmiy-tadqiqot muassasalari ilmiy tadqiqot ishlarini oliy ta'limni huquqiy-normativ va ilmiy-metodik jihatdan ta'minlash uchun yuritishadi; oliy ta'limni boshqarish davlat organlarining vakillari, shuningdek, ularga tegishli korxona, muassasa, tashkilotlar orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Горохов П.А. На передовой строительства страны должен находиться классический российский университет / «Оренбургский университет». – 2005. - № 3.
2. Шкуратов С.Е. Развитие университета как предпринимательской организации. [Электронный ресурс] URL: <http://viperson.ru/wind.php?ID=425641>
3. Clark B.R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. N. Y. : Pergamon Press, 1998.
4. Karre G. Kulturno'e modeli universiteta G'G' Alma Mater. 1996. № 3. S.14—30.
5. Каррье Г. Культурные модели университета // Alma Mater. 1996. № 3. С.14—30.
6. Ефимов В.С. Публичное присутствие / «Новая университетская жизнь» , № 16 (57) 15 октября 2009 г.
7. Диксон П. Фабрики мысли./Пер. с англ. Под общ. ред. докт. экон. наук В. И. Седова — М.: Прогресс, 1976. - 450 с.
8. Материалы выступления А.Волкова на семинаре НИУ ВШЭ, ноябрь 2012 г., URL: www.strf.ru
9. New York University School of Continuing and Professional Studies. URL: <http://www.scps.nyu.edu/>
10. Корпоративный университет на базе КГТУ (концепция и этапы создания) / Гребнев Л.С., Дьяконов С.Г. и др., Казань, 2006 г.
11. Лупанов В.Н. Сетевая модель управления университетом в условиях глобализации и регионализации образования/В. Н. Лупанов // Университетское управление: практика и анализ, 2009, N № 2. -С.63-68
12. <https://itm.uz/ru/jurnal-ekonomika-i-finansy-5-2017/>

RAQAMLI TA'LIM JARAYONLARINI BOSHQARISHDA TA'LIM TIZIMINI MODELLASHTIRISHNING ASOSIY O'RNI

Uzaqov N.H.

Qarshi davlat texnika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: komponentlar, ijtimoiy boshqaruv, Strategik maqsad, ideal tizim, operatsion maqsad.

Ключевые слова: компоненты, социальное администрирование, стратегическая цель, идеальная система, операционная цель.

Key words: components, social administration, strategic goal, ideal system, operating goal.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish maqsadida bir qancha adabiyotlar tahlil qilindi va ilg'or xorijiy modellarni tahlil qilamiz, ta'lim tizimini boshqarish muammosilari va uning rivojlanishi ilmiy asosda boshqarilishi haqida so'z yuritildi. Boshqaruvda inson faoliyatining shunday sohasini ifodalashi va bu soha barcha boshqariladigan tizimlarga xos bo'lib, u maxsus bilimlar va ijtimoiy boshqaruv nazariyasini egallash asosida amalga oshirilishi haqida izlanish olib borildi. Boshqaruv tizimining funksional xarakteristikalarini aniq belgilab, prognoz qilingan natijalarga erishishni ta'minlaydigan texnologiyalarni ishlab chiqish tavsiya qilindi.

РЕЗЮМЕ:

Эта статья была проанализирована в этой статье для дальнейшего развития системы высшего образования и анализа передовых иностранных моделей, обсуждала проблемы управления системами образования и ее развития на научной основе. Руководство провели исследование представления таких видов деятельности в таких областях и конкретных системах управления, которые основаны на оккупации специализированных знаний и теории особых знаний и социального управления. Было рекомендовано разработать функциональные характеристики системы управления, разработать технологии, которые обеспечивают достижение результатов проекта.

SUMMARY:

This article was analyzed in this article for the further development of the system of higher education and analysis of advanced foreign models, discussed the problems of managing the education systems and its development on a scientific basis. The management conducted a study of the presentation of such activities in such areas and specific management systems that are based on the occupation of specialized knowledge and theory of special knowledge and social management. It was recommended to develop the functional characteristics of the management system, to develop technologies that ensure the achievement of the project results.

Ta'lim tizimini boshqarish muammosi bugungi kunda dolzarbdir. Hozirda ta'lim tizimini modellashtirishning asosiy kontseptual logikasi o'zgarmoqda va ilmiy tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki: "Ilmiy pedagogika davlatning ta'limni boshqarish tizimining bir qismi sifatida xizmat qilib, ommaviy ta'lim uchun kadrlar tayyorlash va zarur metodik sharoitlarni ishlab chiqishni ta'minlaydi. Bu faqat ta'lim jarayonini ta'minlash masalasi emas, balki ijtimoiy va siyosiy samaradorlik infratuzilmasini takomillashtirishdir". Tizimlarning o'zaro ta'siri jarayonida ular o'zgaruvchan subyekt-obyekt munosabatlariga kirishadi, bu esa boshqaruv tizimining paydo bo'lishini ko'rsatadi. Bu tizimni o'rganish va ta'lim tizimida hisobga olish zarur, ya'ni ijtimoiy boshqaruv nazariyasining amaliy mexanizmlari va nazariy mantiqlarini ko'rib chiqish talab etiladi.

Ta'lim "ochiq qadriyatlar va me'yorlar tizimi" ekanligini hisobga olgan holda, uning rivojlanishi ilmiy asosda boshqarilishi kerak. Chunki ma'lumki, ilm fan amaliyotsiz samarasiz bo'ladi, ammo amaliyot ham ilm-fansiz mumkin emas. Shu bilan birga, amaliyotda ba'zida noto'g'ri qabul qilingan xususiy yondashuvlar mavjud bo'lib, ular muammolarni hal qilish uchun "panatseya" deb qabul qilinadi. Bu esa pedagogik faoliyatning professional darajasini pasaytiradi, ayniqsa, zamonaviy ta'lim va tarbiya talablari oshib borayotgan bir paytda. Demak, pedagoglar o'z ishlarida ketma-ket paydo bo'ladigan "yangiliklar"ga emas, balki ta'lim tizimini boshqarishda tizimli yondashuvga tayanishlari zarur. Bu esa kelgusi avlodni jamiyat, shaxs va davlat manfaatlariga mos ravishda tayyorlashga imkon beradi.

Boshqaruv inson faoliyatining shunday sohasini ifodalaydiki, bu soha barcha boshqariladigan tizimlarga xos bo'lib, u maxsus bilimlar va ijtimoiy boshqaruv nazariyasini egallash asosida amalga oshirilishi kerak bo'ladi. Boshqaruvni mehnat tizimi bilan uyg'unlashtirish ham oson emas, chunki boshqaruv faqat ma'muriy apparat faoliyatini emas, balki butun tizimning holatini ifodalaydi.

Ijtimoiy boshqaruv nazariyasiga murojaat qilar ekanmiz, boshqaruv quyidagicha ta'riflanadi: "Endi tan olinganki, boshqaruv bu maxsus faoliyat turi bo'lib, u vazifalarni qo'yish, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, tashkil qilish, motivatsiya berish, nazorat qilish va yangilikni joriy qilishni o'z ichiga oladi. Garchi bu atamalar mazmunida nazariyotchilar va amaliyotchilar o'rtasida ba'zi kelishmovchiliklar bo'lishi mumkin bo'lsa-da, yondashuv asosan bir xil". Boshqaruv tizim bo'lib, uning tarkibi zaifroq aniqlangan, chunki boshqaruv tizimi paydo bo'lganda u insonlarning hayotiy faoliyati bilan o'zaro ta'sirga kirishadi va bu o'z navbatida boshqaruv tizimi tarkibi va texnologiyalarini aniqlaydi.

Kasbiy faoliyatni tizim sifatida ko'rib chiqishda P.K.Anoxin quyidagi fikrni asosiy nuqta sifatida oladi: "Kasbni egallash orqali inson o'z oldiga qo'yilgan maqsadga erishishning samaradorligi bo'yicha ijodiy vazifani hal qiladi". M.G.Makarova ta'kidlaganidek, boshqaruvning zamonaviy rivojlanish bosqichida tizim maqsadlarini amalga oshirish usullarini algoritmlashtirish zarur, ya'ni boshqaruv tizimining funksional xarakteristikalarini aniq belgilab, prognoz qilingan natijalarga erishishni ta'minlaydigan texnologiyalarni ishlab chiqish talab qilinadi.

Boshqaruv maqsadlariga erishish usullarini algoritmlashtirish har doim zarur, ayniqsa, katta tizimlar faoliyat ko'rsatganda, bunday tizimlar quyidagi xususiyatlarga ega: "komponentlar va ichki o'zaro aloqalarning ko'pligi, qismlarning ko'pligi va murakkab tuzilishi, yuqori darajadagi tashkilot, moslamalarning keng spektri va funktsiyalarning xilma-xilligi".

Shunday qilib, ijtimoiy boshqaruv nazariyasi bilan tanishish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi, ularni ta'lim tizimi va ma'naviy-ma'rifiy tarbiya tizimida boshqaruvda hisobga olish zarur:

1. Tizimlar o'zaro ta'sirga kirishganda o'zgaruvchan subyekt-obyekt munosabatlari paydo bo'ladi, bu esa boshqaruv tizimining paydo bo'lishini bildiradi. Bu boshqaruv tizimining mavjudligini o'zaro munosabatlarning paydo bo'lishi bilan belgilaydi;

2. Yuqoridagi nazariyaga asoslanib, boshqaruv davrining bosqichlarini sxematik tarzda jadval ko'rinishida taqdim etish mumkin.

1-jadval

Boshqaruv siklining bosqichlari

Bosqich	Boshqaruv bosqichlari tavsifi
Strategik maqsad. Maqsadlar daraxti	1. Strategik natijaning bashorat qilinishi mumkin bo'lgan, ammo amalga oshirib bo'lmaydigan ideal yo'nalish. Bu fundament bilimlarga tegishli bo'lib, texnologiyalashtirilmaydi va maqsadli natijalarni aniqlashda ideal yo'nalish sifatida xizmat qiladi.
Maqsadning operatsion va taktik darajaga bo'linishi	2. Maqsadning bo'linishi natijasida u operatsion va taktik darajalarga tushiriladi. Bu bosqichda texnologik operatsiyalarni qo'llash va taktik darajadagi maqsadlarni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ladi.
Ideal tizim modeli	3. Ta'lim tizimi tarkibi, tuzilmasi va ishlash funktsiyalarini aniqlash va modellash.
Real tizim modeli	4. Tizim maqsadlarini amalga oshirishda algoritmlar, usullar, shakllar va vositalarni qo'llash. Bu bosqichda o'quvchilar intellektual, ma'naviy-ma'rifiy va kasbiy rivojlanishlari amalga oshiriladi.

Natijani tahlil qilish	5. Ta'lim va tarbiya natijalari o'lchanadigan va o'lchanmaydigan ko'rsatkichlar bilan baholanadi. O'lchanadigan natijalar: «kirish» va «chiqish»da maqsadlarning aniq ifodasi. O'lchanmaydigan natijalar: 1. Tizimni boshqarish mahorati; 2. Natijani kafolatlaydigan texnologiyalardan foydalanish; 3. Bir xil sharoitlarda turli ijrochilarning natijalarini solishtirish; 4. Refleksiya.

Ta'lim muassasalari amaliyoti davlatning navbatdagi normativ va ideologik hujjatlari, ta'lim to'g'risidagi hukumat qarorlari bilan rivojlanish bosqichlariga mos ravishda strategik jihatdan to'g'rilanadi. Kelajak uchun shaxsning rivojlanishi va davlatimizning ijtimoiy tizimi uchun strategik ta'lim yo'nalishi aniqlangan: "Tarbiya maqsadi - bu jamiyat va alohida tarbiyachilar intiladigan ideal bo'lib. dasturiy vazifa - hamma tomonlama rivojlangan, uyg'un shaxsni shakllantirish - jamiyat va maktabning intilish maqsadi sifatida qaralishi kerak".

Strategik maqsadlar haqida: Strategik maqsadlar jamiyat rivojlanishiga bog'liq bo'lib, ular ilm-fan darajasi bilan belgilangan va ta'lim tizimining asosiy xususiyatlaridan biri sifatida majburiy qabul qilinishi kerak. Chunki har qanday boshqa tizim singari tarbiya tizimining ham asosiy xususiyati aniq shakllantirilgan maqsaddir. Agar bu maqsad o'lchovlar asosida natijaning darajasini aniqlashga imkon beradigan shaklda bo'lmasa, bunday tizimni nazariy jihatdan qurish va amalda amalga oshirish mumkin bo'lmaydi.

Jadvalda ko'rsatilgan boshqaruv siklining har bir bosqichi ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilish uchun muhim yo'nalishlarni ko'rsatadi. Strategik darajadan boshlab, real tizimdagi natijalar va ular o'lchovlari yordamida aniq va o'lchanadigan maqsadlar va natijalarni belgilash zarurati ta'kidlanadi.

Yuqoridagi tahlil asosida biz kelajakda muhandis-dasturchi bo'ladigan talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tarbiya natijalarini oshirish uchun ta'lim tizimini boshqarishni tizimlashtirish zarur, deb hisoblaymiz. Buni amalga oshirish uchun quyidagilarni hisobga olish muhimdir:

1. **Har bir darsda pedagog dunyoqarash maqsadini amalga oshiradi,** bu maqsad mavzuning mazmuni bilan belgilanadi va axloqiy kategoriyada ifodalanadi.

2. **Har bir pedagog maqsad qo'yish texnologiyasini egallashi kerak,** ya'ni strategik, operativ va taktik maqsadlarni belgilashni bilishi zarur. Ilmiy fanlarni o'rganish jarayonida tarbiya tizimida maqsad qo'yish quyidagilarni nazarda tutadi:

Shaxsiy jihatni belgilash - bu ma'lum bir axloqiy kategoriya bo'lib, uni ishlashning yakuniy operatsiyasi "maqsadlar daraxtini" tuzishdir. Bu daraxtda axloqiy ma'nodagi ijobiy tamoyillar va yomonlikka qarama-qarshi bo'lgan tamoyillar (axloqiy antipodlar) keltirilgan. Ushbu operatsiya o'quv tizimida

va ijtimoiy-madaniy hayotda erkin maqsad tanlash uchun axborot maydonini yaratadi.

Operatsion maqsad - bu strategik maqsadning shu darajada bo‘linishidirki, u amaliyotga tatbiq etilishi mumkin. Shaxsiy maqsad qo‘yishda bu bo‘linish har bir ijobiy komponentda va axloqiy antipodlarda axborotiy, motivatsion va operatsion jihatlarning ajratilishini ta‘minlaydi.

Agar boshqaruv tizimining tuzilmasi haqida gapiradigan bo‘lsak, u har bir boshqaruv siklining bosqichida amalga oshiriladi va tizimlarning o‘zaro maqsadlari bilan moslashadi. Boshqaruv texnologiyasi sinxron o‘zaro ta‘sirni ta‘minlaydi.

Ta‘lim yaxlitligini ko‘rib chiqib, quyidagi xulosalarni chiqarishimiz mumkin:

1. **Mazmuniy-ta‘limiy va dunyoqarash maqsadlari pedagogik faoliyat natijalarini ta‘minlaydi.** Darslarda talabalar intellektual va ma‘naviy-ma‘rifiy potentsiallarini rivojlantiradilar, bu esa fan sohasidagi bilimlarni o‘zlashtirish orqali amalga oshiriladi. O‘quv tizimidagi subyektlar maqsadlarni amalga oshirish usullaridan foydalanib, bilim va xulq tizimlarini modellastiradilar.

2. **Subyektlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish maqsadiga asoslangan yondashuv** oliy ta‘lim tizimida o‘zaro ta‘sirni o‘rnatish imkonini beradi. Bu o‘zaro ta‘sir ishtirokchilarning individual harakatlarining oddiy qo‘shilishi asosida emas, balki kelishilgan xatti-harakatlar asosida amalga oshiriladi. Bunday hamkorlik o‘z-o‘zini tashkil etish jarayonlarini ifodalaydigan hodisadir.

3. **Ta‘lim yaxlitligining sinxronlashuvi** subyektlarning intellektual va ma‘naviy-ma‘rifiy sifatlarini o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan xulq tartibini yaratish orqali amalga oshiriladi. Natijada, tizim va subyektlarning uyg‘un rivojlanish imkoniyati yuzaga keladi.

Kelajakda muhandislar-dasturchilarni tayyorlashda **kasbiy boshqaruv maqsadlari** subyektning o‘z-o‘zini rivojlantirish sifatlarini rivojlantirish bilan bog‘liq holda shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Boshqaruv jarayonlari siklining bosqichlariga muvofiq bu sifatlar shakllanadi va rivojlanadi. Biz kasbiy faoliyatni subyekt sifatida muhandisni-dasturchini — ijodkor va boshqaruvchi sifatida qaraymiz, u o‘zini va kelajakdagi kasbiy mehnat tizimini boshqaradi.

Shunday qilib, biz talabalarning ma‘naviy-ma‘rifiy sifatlarini o‘z-o‘zini rivojlantirish subyektlari sifatida shakllantirish boshqaruv texnologiyasi operatsiyalarini ochib berdik.

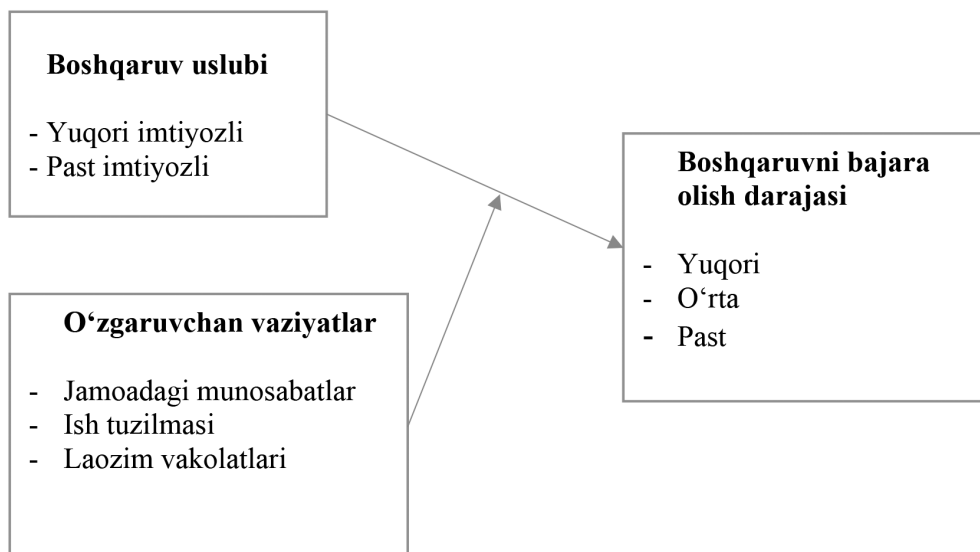
Maqolamizda ilg‘or xorijiy modellarni tahlil qilamiz.

Vaziyatli yondashuvda eng to‘la holda boshqaruv faoliyati va tashkiliy muhitning o‘zaro aloqalari ahamiyatli aks etadi, bu innovatsion jarayonni ta‘lim muassasasining kasbiy yo‘nalishidagi faoliyat kontekstidan olib qarashga imkon beradi. Bizning fikrimizcha, aynan mana shu yondashuv innovatsion

rivojlanishga yo'naltirilgan ta'lim muassasasini boshqarish faoliyatini tadqiq qilish asosiga qo'yilishi mumkin bo'lib hisoblanadi. Vaziyatli yondashuvning markaziy tushunchasi bo'lib vaziyat, ya'ni, berilgan qisqa vaqt davomida tashkilotga sezilarli ravishda ta'sir ko'rsatadigan holatlar yoki omillarning aniq to'plami hisoblanadi. Ta'lim muassasasini boshqarishni amalga oshirish davomida optimallashtirilishi talab qiladigan tizim sifatida vaziyatning ajratib ko'rsatilishi va ijtimoiy jarayonlarning borishini vaziyatli tahlil qilish ham tadqiqotchilik, ham izlanishlar borasida juda mahsulodor bo'lib chiqadi. Bu shu bilan bog'liqlik, "vaziyat" atamasi pedagogik jamoa a'zolari faoliyatining haqiqiy holatlari jamlanmasini bildiradi va obyektiv mavjudlik maqomiga ega bo'ladi. Mana shu holatga bog'liq holda muammoli vaziyat tushunchasi orqali boshqaruv sotsiologiyasida juda keng tarqalgan inson xulq-atvorining obyektiv va subyektiv omillarini ajratish bartaraf etiladi.

F.Fidlnerning vaziyatli modeliga mos holda ta'lim menejeri faoliyatining muvaffaqiyatliliigi uchun asosiy moment bo'lib hal qilayotgan vazifalar tipi (uning odatiyligi, talqin qilish va tuzilmalashning aniqligi), lavozim vakolatlari tuzilmasi (ta'lim menejeri boshqaruvining legitimligi va hajmi), "menejer-tobe kishi" tizimidagi munosabatlar (tobe kishilar namoyon qiladigan loyallik, ularning o'z rahbariga ishonchi va menejer shaxsining ijrochilar uchun jozibadorligi) kabi parametrlar orasidagi nisbat bilan namoyon bo'ladi. Vazifalar aniq talqin qilingan, ta'lim menejerining lavozim vakolatlari sezilarli bo'lgan hollarda uning o'z qo'l ostidagi kishilar bilan munosabatlari qulay holda bo'ladi.

1-rasm. Fidlnerning o'zgaruvchan vaziyatli modeli.

F.Fidler garchi har bir vaziyatga o'z rahbarlik faoliyati mos keladigan bo'lsada, lekin ta'lim menejerining faoliyati umuman olganda doimiy bo'lib qoladi deb hisoblaydi. U kishi o'z menejerlik faoliyatini vaziyatga moslashtira olmasligi haqidagi farazdan kelib chiqqanligi uchun menejerni barqaror rahbarlik faoliyatiga eng yaxshi tarzda mos keladigan vaziyatlarga tushirib ko'rishni taklif qiladi. Bu vaziyat olg'a suradigan talablar orasidagi lozim bo'lgan darajadagi muvozanatni ta'minlaydi va bu o'z navbatida yuqori unumdorlik va qoniqish hissiga olib keladi.

Xulosalar. Maqolada ilg'or xorijiy modellar tahlil qilindi: Fidlarning o'zgaruvchan vaziyatli modeli, Xersli-Blanshar, Vrum-Yetton boshqaruv modellari va Deming sikli. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni boshqarishni takomillashtirish asosida talabalarning kasbiy-kompetensiyalarini shakllantirish modelini ishlab chiqishda Deming siklidan foydalanish lozimligi aniqlandi. Ta'lim muassasasini boshqarishni amalga oshirish davomida optimallashtirilishi talab qiladigan tizim sifatida vaziyatning ajratib ko'rsatilishi va ijtimoiy jarayonlarning borishini vaziyatli tahlil qilish ham tadqiqotchilik, ham izlanishlar borasida juda mahsulodor bo'lib chiqadi. Bu shu bilan bog'liqlik, "vaziyat" atamasi pedagogik jamoa a'zolari faoliyatining haqiqiy holatlari jamlanmasini bildiradi va obyektiv mavjudlik maqomiga ega bo'ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-sonli -Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularni mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-3765586>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli -Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risidagi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4545884>.
3. Qodirov B.Q. O'quv jarayonini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish // International conference on modern medicine and issues of ecological management. Belgium, 12.10.2022. – 37-39 p.
4. Uzaqov N.H. Oliy talimda manaviy marifiy ishlarni raqamli boshqarishda pedagogik tenologiyalaridan foydalanish // Scholar, 1(31), 28.11.2023. – P. 93–96. <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/5330>
5. Uzaqov N.H. Innovative educational technologies in digital education // Educational Research in Universal Sciences, 2(15), 20.11.2023.- P. 342–346. <http://erus.uz/index.php/er/article/view>

BOLALARNI SPORT TURLARIGA SARALAB OLISHDA PSIXOLOGIK TEMPERAMENT XUSUSIYATLARI

Isoqov J.Z.

*Jizzax davlat pedagogika universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarda masovafiy ta'lim
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: bolalik, sport turlari, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy rivojlanish, bolalar psixikasi, temperament, xolerik, sangvinik, melonxolik, flegmatik.

Ключевые слова: детство, спорт, физическая культура, физическое развитие, детская психика, темперамент, холерик, сангвиник, меланхолик, флегматик.

Key words: childhood, sports, physical training, physical development, children's psyche, temperament, choleric, sanguine, melancholy, phlegmatic.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarni psixik temperamenti asosida sport turlariga saralab olish va ularni yo'naltirish asoslari yoritiladi. Buning uchun dastlab bolalarda psixologik test yordamida ularning psixik temperamenti aniqlab olinadi, so'ng shu temperamenti asosida sportning turlariga yo'naltiriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описаны основы отбора и наставничества детей младшего школьного возраста в спорте с учетом их психического темперамента. Для этого сначала используйте психологический тест на определение психического темперамента детей, а затем, исходя из этого темперамента, ориентируйтесь на спорт.

SUMMARY:

This article describes the basics of selecting and mentoring young school-age children in sports based on their mental temperament. To do this, first use a psychological test to determine the mental temperament of children, and then, based on this temperament, focus on sports.

Kirish. Ma'lumki inson umri yosh jihatidan turli davrlarga bo'linadi. Bolalik – ontogenezning dastlabki davrlarini belgilash uchun (tug'ilgandan o'smirlikkacha bo'lgan davrni belgilash uchun) qo'llanadigan tushuncha. Yosh davrlarining an'anaviy tasnifiga ko'ra bolalik – go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha), ilk bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha), maktabgacha yosh (3 yoshdan 6-7 yoshgacha) va kichik maktab yoshi (6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha) davrlarni o'z ichiga oladi. Bolalik jadal psixik taraqqiyot davridir 1. Shu davrlar ichida

kichik maktab yoshidagi bolalar davrining psixik temperamentlari haqida soʻz yuritamiz. Bu yoshgacha esa inson temperamenti shakllangan boʻladi.

Temperament, psixologik jihatdan olganda, kishidagi hissiyotning qoʻzgʻalishlarida va kishidagi umumiy harakatchanlikda koʻrinadigan individual xususiyatdir. Har qaysi kishidagi hissiyotning qoʻzgʻalish tezligi, kuchi va barqarorligi har hil boʻladi. Bir hil odamlarning hissiyoti tez, kuchli qoʻzgʻaladi va barqaror boʻladi. Baʼzi kishilarda esa bunday qoʻzgʻalish sust, zaif boʻlib, uzoqqa bormaydi. Bu xususiyatlar tashqi tomondan kishining mimikalarida, pantomimikalarida, har xil beixtiyor ish-harakat va imo-ishoralarida koʻrinib turadi. Kishi hissiyotining bunday qoʻzgʻaluvchanlik xususiyatlari diqqatning kuchi va barqarorligida, iroda sifatlarida, aqliy jarayonlar, jumladan, nutq tezligida aks etadi.

Mana shunday ixtiyorsiz faollikning qanday yuz berishiga qarab, bir hil odamlarni «tez», «betoqat», «sergʻayrat», «joʻshqin» deymiz. Baʼzilarini esa «sustkash», «lapashang» va hokazolar deb yuritamiz. Bu xildagi individual xususiyatlardan kishining temperamenti (mijozi) tarkib topadi. Aynan shuning uchun ham sportga saralab olishda temperament muhim oʻrin kasb etadi. Har qaysi kishidagi hissiyotning qoʻzgʻalish tezligi, kuchi va barqarorligi har xil boʻladi. Temperamentlarning alomatlari kishining bolalik chogʻlarida yaqqol namoyon boʻladi. Bir xil bolalarning hissiyoti tez, kuchli qoʻzgʻaladi va barqaror boʻladi. Baʼzi bolalarda esa bunday qoʻzgʻalish sust, zaif boʻlib, uzoqqa bormaydi. Temperamentning bunday xususiyatlari boladagi hissiyotning qoʻzgʻalishlari bilan birga, organizmning atrofdagi muhit taʼsiriga javoban koʻrsatadigan ixtiyorsiz reaksiyalarida ayniqsa yaqqol koʻrinadi. Har bir kishining oʻz temperamenti boʻladi. Lekin har qaysi bolaning temperamentlarida mana shunday individual tafovutlar boʻlishi bilan birga, bu temperamentlarning umumiy, oʻxshash belgi va alomatlari ham boʻladi. Hamma hilma-hil temperamentlarni mana shunday umumiy belgilariga qarab ajratish, yaʼni klassifikasiya qilish mumkin. Barcha temperamentlarni qadimdan toʻrt tipga: 1) xolerik, 2) sangvinik, 3) melanxolik va 4) flegmatik turlariga ajratiladi.

Muhokama va natijalar. Xolerik temperament – hissiyotning tez va kuchli qoʻzgʻaluvchanligi, barqaror boʻlishi bilan farq qiladi. Xolerik temperamentli bolalarning hissiyotlari ularning imo-ishoralarida, mimikalarida, harakatlari va nutqlarida yaqqol koʻrinib turadi. Xoleriklar qizgʻinlik va tajanglikka moyil boʻladilar. Bunday temperamentli bolalar chaqqon, umuman harakatchan, sergʻayrat va har doim urinuvchan boʻladilar. Bu hil temperamentli bolalar sergʻayrat boʻladilar. Ular bir ishga tez kirishadigan va boshlagan ishini oxiriga yetkazadigan boʻladilar.

Ular ko'pchilik bilan jamoa o'yinlar o'tkazishni sevadilar va bunday o'yinlarni ko'pincha o'zlari boshlab, oxirigacha aktiv qatnashadilar. Xolerik temperamentli bolalar arazchan, serjahl va tajang bo'ladilar. Bir narsadan xafa bo'lsalar, bu xafalik ularda uzoq saqlanadi. Ulardagi kayfiyat ancha barqaror va davomli bo'ladi. Xolerik tipidagi bolalarning bu xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning jismoniy tayyorgarligini oshirishda kuch-tezkorlikni rivojlantiruvchi yuklamalardan kengroq foydalanish mumkin. Bu tipdagi bolalarning qizg'inlik va tajanglikka moyilligi uchun sport turlaridan jangovor sport turlariga, masalan: boks, kik-boksing, u-shu, karate, taekwando, muay-tay, o'zbek jang san'ati, sambo, jangovor sambo, dzyu-do, yunon-rum kurashi, milliy kurash, ayki-do va shu kabi sport turlariga saralab olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday bolalar janngovor sport turlarida o'zlarining qobiliyatlarini yanada yaqqolroq namoyish etadilar. Jangovor sport turlari sportchidan harakatchanlikni, serg'ayratlilikni, botirlikni va raqibidan kuchliroq bo'lishlikni talab etadi.

Xolerik bolalardagi chaqqonlik, harakatchanlik, qo'rqmaslik, serg'ayratlilik va har doim urinuvchanlik bunday sport turlarida juda qo'l keladi. Xolerik bolalarni yana sport o'yinlari turlarida hujumchi sifatida ham saralab olinsa yaxshi natijalar ko'rsatadilar. Sangvinik temperament– hissiyotning tez, kuchli qo'zg'aluvchanligi, lekin beqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Sangvinik temperamentli kishilarning kayfiyati teztez o'zgarib, bir kayfiyat o'ziga teskari bo'lgan ikkinchi bir kayfiyat bilan tez almashib turmog'i mumkin. Sangviniklardagi psixik jarayonlar, xoleriklardagi singari, tez o'tadi. Bu hil temperamentli bolalar ildam, chaqqon, serharakat va jo'shqin bo'ladilar. Sangvinik temperamentli bolalar tevarak-atrofdagi voqealardan tez ta'sirlanadilar va muvaffaqiyatsizliklar hamda ko'ngilsiz hodisalar uncha qattiq xafa qilmaydi. Ular ko'p ishga tez va g'ayrat bilan kirishadigan bo'ladilar, lekin ishdan tez soviydilar. Bir zayldagi ishlarni uzoq davomli sur'atda bajarishga moyil bo'lmaydilar. Sangvinik temperamentli bolalar juda serharakat, ildam va chaqqon bo'ladilar. Ular har qanday ishga qatnashish uchun doim tayyor bo'ladilar. Ko'pincha, bir qancha vazifalarni birdaniga bo'yinlariga oladilar. Lekin, har bir ishga ishtiyoq bilan tez kirishganliklari singari, boshlagan ishdan tez qaytishlari ham mumkin. Sangviniklar chin ko'ngildan va'dalar berishlari, lekin, ko'pincha, va'dani unutib, uni bajarmasliklari ham mumkin.

Bu hil temperamentli bolalar o'yinlarga tez va zavq bilan kirishadilar, lekin o'yin davomida, o'z rollarini tez-tez o'zgartirib turishga moyil bo'ladilar. Ularning darrov xafa bo'lishlari va yig'lashlari mumkin, lekin ular hafalikni tez unutadigan bo'ladilar. Ularning yig'isi kulgi bilan tez almashadi. Shunday

xususiyatlarini hisobga olgan holda, bunday bolalarni sport turlariga saralab olishda asosan sport o'yinlari turlariga, ya'ni futbol, mini futbol, basketbol, stritbol, voleybol, qo'l to'pi(gandbol), regbi, chim ustida hakkey kabi jamoaviy sport turlariga qabul qilinsa yaxshi natijalarga erishiladi. Sababi sangvinik bolalarda ijtimoiylashuv judayam kuchli bo'ladi. Shuning uchun bu bolalarda jamoa bilan ishlash, jamoadagi sportchi tengdoshlarini tushunish, ular bilan kelishish qiyinchilik tug'dirmaydi. Bu esa jamoaviy sport turlarida juda katta ahamiyatga ega. Melanxolik temperament – hissiyotning sekin, lekin kuchli qo'zg'aluvchanligi va barqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Melanxoliklar barqaror, davomli bir kayfiyatga moyil bo'ladilar, lekin hissiyotlarining tashqi ifodasi juda zaif bo'ladi. Melanxolik temperamentli odamlar sustkash bo'ladilar. Melanxolik temperamentli odam ishga birdan kirishmasligi mumkin, lekin bir kirishsa, boshlagan ishni oxiriga yetkazmay qo'ymaydi. Bunday temperamentli bolalar mo'min-qobil, yuvosh bo'ladilar, ko'pincha, birov savol bilan murojaat qilsa, uyalib, tortinib javob beradilar. Ularni darrov xafa yoki xursand qilish yengil emas, lekin bir narsadan xafa bo'lsalar, bu xafalik uzoq davom etadi, barqaror bo'ladi.

Ular bir ishga yoki o'yinga tez yopishib kirishmaydilar, lekin qandaydir ish yoki bir o'yin boshlasalar, bunda chidam va matonat ko'rsatadilar. Melonxolik bolalarda chidamlilik qobiliyati tabiatan yaxshi rivojlangan bo'ladi. Shuning uchun ham bu temperamentga ega bolalarni chidamlilik sifati ko'proq talab etiladigan sport turlariga yo'naltirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan: badiiy gimnastika, sport gimnastikasi, akrobatika, yengil atletika bo'limlaridan o'rta masofaga yugurish, uzoq masofaga yugurish, marafon yugurish, og'ir atletika kabi sport turlariga saralab olishimiz mumkin. Melonxolik bolalar yuqoridagi sport turlarida ancha yaxshi natijalar ko'rsatadilar. Ulardagi sabr-matonat, kirishilgan ishga nisbatan ma'suliyat yuqorida sanab o'tilgan sport turlarida yaxshi natijalarga ega bo'lishlikni kafolatlaydi. Flegmatik temperament – hissiyotning juda sekin, kuchsiz qo'zg'alishi va uzoq davom etmasligi bilan farq qiladi. Flegmatik temperamentli kishilar hissiyotlarining tashqi ifodasi kuchsiz bo'ladi. Bu hil temperamentli odamlarni xursand qilish, xafa qilish yoki g'azablantirish ancha qiyin. Flegmatiklarning psixik jarayonlari sust bo'ladi. Bu hil temperamentli odamlar nihoyat og'ir, yuvosh, bosiq, harakatlari salmoqli bo'ladi. Agar bir faoliyatga kirishsalar, uni qat'iyat bilan davom ettiradilar. Flegmatik temperamentli bolalar yuvosh, mo'min qobil bo'ladi. Ular ko'pchilikka ham aralashadigan, tortinchoq va hech kimga tegmaydigan, birovni ranjitmaydigan bo'ladilar. Agar birov ular bilan urish chiqarmoqchi bo'lsa, o'zlarini chetga olishga harakat qiladilar.

Ular shovqin-suronli, harakatli o'yinlarga moyil bo'lmaydilar. Bu hil temperamentli bolalar jizzaki bo'lmaydilar va odatda ular o'yin-kulgilarga moyil emaslar. Flegmatik temperamentli bolalar tashabbus ko'rsatishga moyil bo'lmaydilar, lekin ular faoliyatini yo'lga qo'yilsa, ancha qunt bilan ish ko'radilar, yaxshi o'qib ketishlari mumkin. Bu temperament xususiyatlariga ega bolalarni asosan raqib bilan konfliktga kirishmaydigan sport turlariga jalb qilish mumkin. Bunday sport turiga quyidagilar kiradi: suzish, yengil atletika bo'limlaridan sakrashlar, uloqtirishlar, intellektual sport turlaridan: shaxmat, shashka va boshqalar. Bu sport turlarida raqib bilan yuzma-yuz konfliktga kirishilmaydi, bu esa flegmatik bolalarning janjallar va tortishuvlardan o'zlarini olib qochish xususiyatiga juda mos keladi.

Xulosa. Har qaysi bola temperamentini batamom bir tip doirasigagina «sig'dirib» bo'lmaydi albatta. Tip tushunchasining o'zi faqat bir-birlariga o'xshash bir guruh bolalarnigina o'z ichiga olishligini nazarda tutadi. Har qaysi bola temperamentida o'ziga xos individual xususiyatlari bo'ladi, bu xususiyatlarni batamom muayyan bir temperament tipiga kiritib bo'lmaydi. Bu xususiyatlar ayni individual xususiyatlardir, ya'ni shu shaxsning o'zigagina xos xususiyatdir. Ko'pchilik bolalarda bir tip temperament alomatlari ikkinchi bir tip temperament alomatlari bilan qo'shilgan bo'lishini ko'ramiz; xolerik temperamentli bolada melanxolik yoki flegmatik temperament alomatlari bo'lishi, sangvinik temperamentli bolada xolerik va flegmatik temperament alomatlari bo'lishi mumkin va hokazo. Sport turlariga saralab olishda albatta bu xususiyatlariga ham alohida e'tibor berish lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi, O'z. Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. Toshkent-2006.
2. Masharipov Y. Sport psixologiyasi, O'z. faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2010.
3. Solodkov, A. S. Физиология человека: общая, спортивная, возрастная / A. S. Solodkov, Ye. B. Solodub. – 7-е изд. – Москва : Спорт, 2017. – 621 с.
4. Salomov R. S. – p.f.d., professor O'zDJTI nashriyot-matbaa uyi, 2005 y.

INSON RESURLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY KONTSEPTUAL ASOSLARI

Yuldashev N. B.

Oriental universiteti “Ta’lim menejmenti” magistri

Tayanch soʻzlar: inson resurslari, inson resurslarini boshqarish, personalni boshqarish, inson resurslarini strategik boshqarish, kadrlar, tashkilot, strategik reja, strategik maqsad, boshqaruv tizimi.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, управление человеческими ресурсами, управление персоналом, стратегическое управление человеческими ресурсами, кадры, организация, стратегический план, стратегическая цель, система управления.

Key words: human resources, human resource management, personnel management, strategic human resource management, staff, organization, strategic plan, strategic goal, management system.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada inson resurslari va uning korxonadagi ahamiyati, inson resurslarini strategik boshqarish tushunchasi va mohiyati toʻgʻrisida fikrlar keltirilgan. Inson resurslarini boshqarish strategiyasini ishlab chiqish va unig vazifalari keltirilgan. Inson resurslarini strategik boshqarish texnologiyasining asosiy elementlari va strategik boshqaruv jarayoni haqida ma’lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены представления о человеческих ресурсах и их значении на предприятии, понятие и сущность стратегического управления человеческими ресурсами. Представлены задачи и разработка стратегии управления человеческими ресурсами. Приведена информация об основных элементах технологии стратегического управления человеческими ресурсами и процессе стратегического управления.

SUMMARY:

The article presents thoughts on human resources and their significance within an enterprise, as well as the concept and essence of strategic human resource management. It outlines the tasks and development of a human resource management strategy. Information is provided on the key elements of strategic human resource management technology and the strategic management process.

Kirish.Oʻzbekiston Respublikasida innovatsion va raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida barcha sohalar, jumladan oliy ta’lim tizimida mehnat jarayonlarining mazmuni, insonga boʻlgan munosabat, mehnatni tashkil etish va foydalanish usullari, yondashuvlarini takomillashtirishga alohida e’tibor

qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida oliy ta'lim tizimida inson resurslarini boshqarishga oid "malaka oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini tayyorlash va amaliyotga tatbiq etish, nazoratmonitoring, xodimlarni ishga qabul qilish va lavozimga tayinlash, oliy ta'lim muassasalari faoliyati ni o'rganish va tizimdagi boshqa jarayonlarda shaffoflikni ta'minlash, kasbiy faoliyatga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish asosida oliy ta'lim tizimi xodimlarining mehnat unumdorligini oshirish" kabi vazifalar belgilab berildi. Ushbu muhim masala zamonaviy menejmentning tendensiyalaridan biri bu inson resurslarini boshqarish (IRB) muammosiga qiziqishning sezilarli darajada oshishi bilan ishlab chiqarish tizimida inson roli ortib borishining tan olinishidir. So'nggi o'n yilliklarda har qanday tashkilot uchun juda muhim bo'lgan inson resurslarini boshqarish tizimidan samarali foydalanish boshqaruv tizimida keng tarqalgan "personal" tushunchasiga qaraganda "inson resurslari" tushunchasiga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev bu masalaning juda muhim ekanligini tushuntirib shunday degan edi: "Ayni damda islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur" [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inson resurslarini boshqarish konsepsiyasi 1980 yillarda paydo bo'lgan. Bu konsepsiya asoschilari amerikalik akademiklar Charlz Fombrun va Maykl Bir hisoblanadi [2]. U tarbiya fanlaridan, shuningdek, strategik menejment, inson kapitali va ishlab chiqarish munosabatlari sohalaridan olingan bir qator nazariyalarga asoslangan edi. IRB konsepsiyasi 1980 yillar oxiri 1990 yillar boshida britaniyalik tadqiqotchilarning ishlarida rivoj topdi. Inson resurslarini strategik boshqarish sohasining yetakchi ingliz amaliyotchisi Maykl Armstrong inson resurslarini boshqarish insonlarni boshqarish falsafasi ekanligini aniqlagan. Bu korxona muammolarini hal qilishda jamoaviy va individual hissa qo'shadigan odamlar "eng qimmatli boylik" ekanligini hisobga olgan holda, ularni band qilish hamda rivojlantirishga kompleks va izchil yondashuv bir-biriga bo'lgan munosabatlarni anglatadi [3]. Rus mutaxassisi A.Ya.Kibanov [4] personalni boshqarish bilan korxona rivojlanish strategiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, personalni boshqarish – personalni boshqarish metodlari va tamoyillari, kadrlar siyosati konsepsiyasi va strategiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga olgan korxona rahbariyati, rahbarlar va mutaxassislar, personalni boshqarish tizimi bo'limlari maqsadli faoliyati ekanligini ta'kidlaydi. Shubhasizki, korxona rivojlanish strategiyasi inson resurslarini boshqarish talablariga ta'sir qiladi. Ushbu ta'sir xususiyatlari

P.V.Juravlev, Yu.G.Odegov, N.V.Volgin, L.N. Ivanova-Shves, A.A.Korsakova va boshqalar tomonidan keng yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Inson resurslari tushunchasi ma'no jihatdan ancha kengroqdir. Inson resurslari – bu inson kapitaliga ega bo'lgan kasbiy bilim, ko'nikma, qobiliyat, tajriba, ijodiy va tadbirkorlik qobiliyatlaridir. Shu bilan birga xodimlarning umumiy madaniyati, axloqiy-psixologik fazilatlar, salohiyati va tashkilotning omon qolishini, umumiy korporativ hamda shaxsiy maqsadlarga erishishni ta'minlay oladigan tashkilotning barcha xodimlarini misol qilib aytishimiz mumkin. Bu inson resurslari har qanday tashkilotning asosiy resurslari ekanligini anglatadi [5]. Inson resurslarini boshqarish boshqaruv subyektining inson resurslarini takror ishlab chiqarish, uning sifati va ratsional foydalanishni ta'minlaydigan maqsadli yo'naltirilgan ta'siri sifatida ko'rib chiqish lozim. "Inson resurslarini boshqarish" atamasi ilk bora XX asrning 90- yillarida paydo bo'lgan [6]. Inson resurslarini boshqarish (IRB, inglizcha human resources management – HRM) – tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun xodimlarni boshqarish jarayonidir (odamlarni ishga yollash, o'qitish, rag'batlantirish, ular bilan bog'liq siyosatlarini ishlab chiqish) [7].

Inson resurslarini strategik boshqarishning mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tashkilot va uning personali ayni paytda rivojlanishning qaysi bosqichida;
- inson resurslarini boshqarish asosiy funksiyalari va personal tashkilotni rivojlantirishning tanlab olingan strategiyasiga muvofiq qaysi muayyan yo'nalishlarda rivojlanishi lozim;
- qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishish uchun personal qanday rivojlanishi kerak.

Xodimlarni strategik boshqarishning zamonaviy usullari va yo'llarini ishlab chiqish uni korxonalarda qo'llash muhimligini asoslash, amaliy tavsiya va takliflar berish hamda uni mahalliy iqtisodiyotda qo'llash mexanizmini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- inson resurslarini strategik boshqarish, tashkilotning kadrlar siyosati va ularning korxonalarining innovatsionligini oshirishdagi roli kabi tushunchalarning mazmunini aniqlash;
- tashkilotstrategiyasi va xodimlarni boshqarish strategiyasi o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro bog'liqlikni ochib berish, strategiyalarni shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarni tavsiflash;

- kadrlar bo‘limi ishini tahlil qilish va ushbu bo‘lim ishini baholash usullarini tavsiflash;
- kadrlarni rivojlantirish va tayyorlash amaliyotidagi mavjud tendensiyalarni aniqlash va uning zamonaviy yo‘nalishlarini belgilash;
- inson resurslari (IR) boshqaruvida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini tahlil qilish;
- tahlil natijalari yuzasidan O‘zbekistonda jahon standartlariga mos keladigan IR boshqaruvida zamonaviy texnologiyalar qo‘llash tizimlarini joriy etish kabi bir qancha aniq takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq. IR boshqarishda yana bir jihat yuzasidan quyidagi xususiyatlarni keltirishimiz mumkin: boshqaruvda strategik yo‘nalishga ega, xodimlarga individual yondashuv, chiziqli boshqaruvda kadrlar siyosatining faolligi, inson kapitaliga uzoq muddatli investitsiyalarning qo‘yilishi, tashkiliy madaniyatning muhimligini tushunish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Har bir korxonada o‘zining ijtimoiy–iqtisodiy sharoitidan qat’iy nazar insonlar, materiallar, vaqt, texnologiyalar, moliyaviy mablag‘lar, axborotlar va boshqa resurslarni boshqarishga ehtiyoj mavjud. Inson resurslari (personal, insonlar) korxona faoliyatini belgilaydi, shu sababli tashkilotning ushbu muhim resursini boshqarishga tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Shuni ta’kidlash joizki, IRB strategiyasi boshqa funksional strategiyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi kerak va korxonaning umumiy strategiyasi bilan integratsiyalanishi lozim. Ushbu muvofiqlikka erishish yondashuvi tashkilot turiga, uning hayot sikliga va tanlangan raqobat strategiyasiga bog‘liq. IRB strategiyasini aniqlash uchun korxonaning umumiy strategiyasini ishlab chiqish maqsadida ma’lum harakatlar ketma-ketligidan foydalanish kerak, tashqi muhitni tahlil qilish, atrof-muhitni tahlil qilish, ichki muhit va resurs salohiyatini tahlil qilish, tashkilotni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlarini aniqlash, uning missiyasi, uzoq muddatli va qisqa muddatli maqsadlari, strategik variantlarini ishlab chiqish, ularni baholash, strategiyani tanlash, strategiyani amaliyotga tatbiq etish, strategiyaning amalga oshirilishini nazorat qilish va uning samaradorligini baholash, zarurat tug‘ilganda tashqi yoki ichki sharoitlarning o‘zgarishi tufayli maqsadlar, missiya, strategiyaga tuzatishlar kiritish. Shunday qilib, muvaffaqiyatli strategiya ishlab chiqish uchun IRB tizimli yondashuvni qo‘llashi kerak. Bu muammo tegishli darajada o‘rganilmagan, u juda ko‘p noaniqliklarga ega, bu esa ko‘pincha menejerlarni faqat o‘zlarining intuitsiyalariga asoslangan holda qarorlar qabul qilishga

majbur qiladi. Ushbu muammo bo'yicha amaliy ishlanmalar, algoritmlar, sxemalar ishlab chiqishni rivojlantirishga katta e'tibor berish kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston Strategiyasi.- T., O'zbekiston, 2021 y. 23 bet.
2. Иванова О.Э. Методологические основания концепции управления человеческими ресурсами // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2018. Т.7. №3(24). – 110 с.
3. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 10-е издание. СПб.: Питер, 2012. 848 с.
4. Кибанов А.Я. Управление персоналом: энциклопедия / – М.: ИНФРА-М, 2009.
5. Вигман С.Л. Стратегическое управление в вопросах и ответах: учеб. пособие / С.Л. Вигман. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2019.
6. Abdurahmonova G.K. Inson resurslarini boshqarish. Darslik. Toshkent, 2021.
7. Управление человеческими ресурсами организации в условиях современного рынка труда: учебное пособие / N.B. Гончарова, Л.В. Дайнеко, Е.В. Зайцева; под общ. ред. Е.В. Зайцевой; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2021. – с 8

TA'LIM MUASSASALARINING MOLIVAVIY XO'JALIK FAOLIYATINI BOSHQARISH

Miskinova D.N.

*Oriental universiteti "Ta'lim menejmenti"
yo'nalishi magistri*

Таянч сўзлар: мактаб таълим, бошқариш, умумтаълим, бюджет, молиялаштириш, инсон капитали.

Ключевые слова: школьное образование, управление, общее образование, бюджет, финансирование, человеческий капитал.

Key words: school education, management, general education, budget, financing, human capital.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада мактаб таълимни молиялаштиришга доир илмий манбалар таҳлили келтирилган бўлиб, маҳаллий ва хорижий олимларнинг илмий хулосаларига нисбатан мустақил фикрлар баён этилган. Молиялаштиришда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардан фойдаланиш тенденциялари асосида илмий хулосалар шакллантирилган ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлен анализ научных источников по финансированию школьного образования, а также представлены независимые мнения относительно научных выводов отечественных и зарубежных ученых. На основе тенденций применения нормативных правовых документов в сфере финансирования сформированы научные выводы и разработаны рекомендации.

SUMMARY:

The article presents an analysis of scientific sources on financing school education, and also presents independent opinions on the scientific findings of domestic and foreign scientists. Based on the trends in the application of regulatory legal documents in the field of financing, scientific conclusions are formed and recommendations are developed.

Kirish. Jahondagi yirik halqaro tashkilot bo'lgan BMT hisobotida ta'lim masalasi katta e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar har qanday mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi belgilab nafaqat savodxonlikni ta'minlaydi, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligiga asosiy fundamental asoslarni shakllantirishi bilan ham ahamiyatlidir. O'zbekiston ham so'nggi yillarda ta'lim tizimini moliyalashtirish va moliya xo'jalik faoliyatini boshqarishga doir qator islohotlarni amalga oshirishni vazifa qilib qo'yimoqda.

Mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish borasida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar va islohotlar samaradorligini ta'minlash maqsadida maktab ta'limi sohasida juda katta davlat siyosati va islohotlari olib borilayotganligini ta'kidlash lozim. Maktab ta'limini takomillashtirish va rivojlantirish, zamonaviy talablarga mos ta'lim tizimini yaratish va kadrlarni qayta tayyorlash borasida qabul qilinayotgan islohotlar ushbu yo'nalishda ilmiy ishlarga bo'lgan qiziqishni ham oshirayotganligini ko'rishimiz mumkin. Olib borilayotgan islohotlarda umumta'lim muassasalari rahbar xodimlarining marketing, moliyaviy va iqtisodiy kompetentsiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Umumta'lim maktablarining moliyaviy holatini yaxshilash, moliyai-iqtisodiy faoliyatda shaffof, jamoatchilikka ochiq bo'lishini ta'minlash, ta'lim sifatiga va samarasiga ta'sir qiluvchi salbiy omillarni va muammolarni bartaraf etish uchun umumta'lim maktab rahbarlarining moliya xo'jalik faoliyatini boshqarishiga doir takliflar ishlab chiqilgan bo'lib, bu boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot usullari. ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, diagnostika, pedagogik kuzatuv, tashxislash, so'rovnoma, modelashtirish, tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil etish usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. O'zbekistonda ta'lim tizimining katta bo'g'ini bo'lgan maktab ta'limini rivojlantirish va uni amaliy jihatlarini yanada mustahkamlashga qaratilgan islohotlarni ham yuqorida keltirilgan hujjatlar, ham hozirgi shiddat bilan rivojlanishini talab etmoqda. Bu borada, qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktab ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-monli Farmonining qabul qilinishi muhim qadam hisoblanadi [1]. Ushbu hujjatga ko'ra, maktab ta'limi tizimini tubdan imloh qilish nazarda tutilgan bo'lib, istiqbolda rivojlanishni yangi bosqichga olib chiqilishini anglatadi. Albatta islohotlarning barcha davrlarida moliyalashtirish masalasi kun tartibida bo'lgan.

Ushbu kontseptsiyada ham moliyaviy ta'minotning muammoli masalalari sifatida quyidagi jihatlariga e'tibor qaratilgan:

- maktab ta'limi tizimini moliyalashtirishda mablag'larni samarali va shaffof tizim asosida taqsimlash va foydalanish talab etilmoqda;
- maktab ta'limi muassasalariga davlat byudjetidan ajratilgan xarajatlarning asosiy qismi ish haqiga sarflanib, o'quv jihozlari va materiallarini yangilashga, maktab binolarini ta'mirlashga etarli mablag' yo'naltirilmayapti.

Fikrimizcha, xalq ta'limini moliyalashtirishda shaffoflikni ta'minlashning muhim ekanligi, natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirishni amalga oshirishning zaruratini ko'rsatib bermoqda. Shu bilan birga, xarajatlar smetasidagi guruhlar

o'rtasidagi o'zaro nisbat ham barqaror emasligini qayd etish lozim. Jumladan, byudjetdan amalga oshirilayotgan xarajatlar tarkibida ish haqini moliyalashtirish ulushining katta ekanligi ta'kidlab o'tilmoqda. Bu borada mamlakatimiz olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilib tegishli ilmiy xulosalar berilgan.

N.Norqobilov ta'lim tizimining ahamiyatini, ayniqsa inson kapitali yuzasidan quyidagi fikrlarni bayon qiladi[2]:

- inson shaxsini taraqqiy ettirish, takomillashtirish, uni ma'naviy, ahloqiy, badiiy jihavtdan rivojlantirish, ma'naviy, komil, har tomonlama barkamol inson bo'lib etishiishiga yordam berish;

- iqtisodiy vazifani bajarib, malakali ishchi kuchini takror ishlab chiqarish. jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining bosh elementi bo'lgan ishchi kuchiga bevosita va faol ta'sir ko'rsatish ularning tabiatini o'zgartirish va yaxshilashdir.

Maktabda o'quvchining ehtiyojlari asosida moliyalashtirish bugungi kunning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Bir o'quvchiga to'g'ri keluvchi xarajatlar me'yoridan kelib chiqib moliyalashtirishga nisbatan ko'plab rus olimlari o'zlarining munosabatalarini bildirganlar. I.Ginzburg [3], kishi boshiga me'yoriy moliyalashtirish – har bir insonning ta'lim olish huquqiyni ro'yobga chiqarish uchun umumta'lim massasasiing moliyaviy mustaqillik tamoyili asosida ta'lim xarajatlarini shakllantirish mexanizmini o'zida aks ettiradi. Kishi boshiga moliyalashtirish me'yori esa – ta'lim qiymati, ya'ni bir kishi ta'lim olishi uchun ketadigan xarajatlar majmui bo'lib, ta'lim kafolatalarini amalga oshirishga yordam beradi. M.Haydarov “Shu bilan birga, jon boshiga moliyalashtirish byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishning bir qismi, ya'ni mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Masalaning boshqa tomoni, ta'lim sifatiga erishish, bitiruvchilar ta'lim standartlariga to'liq javob beradigan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlash bilan bog'liqdir” degan fikrlarni qayd etib o'tadi [4].

Bizningcha, bazaviy xarajatlar asosida maktablarni moliyalashtirish metodini qo'llashda moliyaviy menejmentni maktab ma'muriyatiga yoki maktabda tuzilgan kengash orqali amalga oshirishni joriy etish muhim hisoblanadi. Bunda davlat tomonidan belgilangan bazaviy xarajatlar me'yoridan kelib chiqib moliyalashtirish asosida xarajatlarni amalga oshirish mustaqilligini umumta'lim muassasalarining ixtiyorida bo'lishini joriy etish.

Bunda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim, deb hisoblaymiz:

- o'quvchilarning maktab sinflari sig'imkorligidan ortiq qabul qilinishini cheklash;

- yil davomida xarajatlarni maktabda mustaqil amalga oshirishda joriy etish. masalan, maksimal elektr energiya iste'moli;

- rejalashtirilgan harajatlardan samarali foydalanish natijasida tejalgan mablagʻlarni maktab ixtiyorida qoldirish;

- rejalashtirilgan mablagʻlardan belgilangan moliyaviy meʼyorlardan tashqari faoliyatlar uchun foydalanishni joriy etish. masalan, ortiqcha elektr energiya xarajatlarini qoplash;

- rejalashtirilgan mablagʻlardan oʻquv jixozlarini sotib olish.

A. Akbarov quyidagi mulohazalarni bildirib oʻtdi: “Mablagʻlarni oʻzlashtirishni hisobga olish va nazorat qilish joriy byudjet qonunchiligi asosida amalga oshirilishi mumkin: byudjetning bajarilishi va buxgalterlik hisobini olib borish qoidalari kiradi. Maktablarni kishi boshiga koʻra moliyalashtirish tizimini joriy qilish oʻrta taʼlim tashkilotlariga qoʻyiladigan barcha talablarning oʻz kuchida qolishini nazarda tutadi” [5]. Maktablarni moliyalashtirish hajmini aniqlash “Harajatlarning bazaviy normativi” indikatori muhim ekanligini qayd etish lozim. Ushbu koʻrsatkich maktab byudjetini aniqlashdagi asosiy kategoriya hisoblandi. Ushbu koʻrsatkich byudjetni tuzish jarayonida Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirligi tomonidan Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda taqdim etiladi. Ushbu oʻzgarishning vujudga kelishi bilan maktablarda mustaqil moliviy menejmentning yuzaga kelishiga shar-sharoit yuzaga keladi. Bu esa, pedagoglarga qoʻshimcha ish soatlari va ish haqlarini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Masalan, bir oʻquvchiga toʻgʻri keladigan xarajatlar meʼyoridan kelib chiqib moliyalashtirish bilan moliyaviy menejmentni rivojlantirilishi oʻqituvchilar ish haqlari oshishiga moliyaviy imkoniyatlarni oshirishi mumkin. Bu borada, E. Matochkina [6] har bir oʻquvchiga xarajatlilar meʼyori boʻyicha moliyalashtirish usuliga oʻtgandan soʻng moliyaviy menejment rivojlandi va oʻqituvchilarning ish haqlari sezilarli darajada oshdi. Bazaviy ish haqlariga nisbatan qoʻshimcha haq toʻlash tizimini takomillashtirish orqali oʻqituvchilarni yanada qoʻllab-quvvatlash nazarda tutilishi mumkin. Ushbu metodning qoʻllanilishi natijasida malaka toifasi yuqori boʻlmagan guruhdagilar ham nisbatan kattaroq ish haqlariga ega boʻlishlariga imkoniyat tugʻiladi [7].

Xulosa. Olib borilgan tahlillarimiz natijasida quyidagi xulosalarni shakllantirishga xarakta qildik:

- inson kapitalini shakllanishida taʼlim, ayniqsa maktab taʼlimining oʻrni muhim ekanligi alohida qayd etilganligi sohani moliyalashtirishning dolzarbligini belgilab beradi;

- bir oʻquvchiga toʻgʻri keladigan xarajatlar meʼyoridan kelib chiqib moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish lozim. Bunda davlat tomonidan maktablardagi moliyaviy menejmentga nisbatan chegaraviy qiymatlarni ishlab chiqish va joriy etish muhim hisoblanadi;

– bir o‘quvchiga bazaviy moliyalashtirish metodini qo‘llash orqali o‘qituvchilarning ish haqlarini maktab tomonidan mustaqil belgilash imkoniyatini joriy etish lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-son Farmoni.
2. Norqobilov N.N. Ta’lim tizimini byudjetdan tashqari moliyalashtirish va kadrlar tayyorlashda marketingning o‘rni//Zamonaviy ta’lim jurnali. – 2017. -№8. – B.36-41.
3. Гинзбург И.В. Правовое регулирование финансирования общего образования в Российской Федерации: автореферат ... к.ю.н. – М.: Института государства и права Российской академии наук, 2015. – 27 с.
4. Haydarov M.T. Umumta’lim maktablarining bir o‘quvchisiga xarajatlar bazaviy me’yorlarini aniqlash//Iqtisod va moliya jurnali. –T.: - 2016. - №3. –S.49- 58.
5. Akbarov A. Ta’lim tizimida kishi boshiga pul ajratish usuli sohani qutqara oladimi? <https://daryo.uz/k/2019/01/03/ta%CA%BClim-tizimida-kishi-boshiga-pulajratish-usuli-sohani-qutqara-oladimi>.
6. Маточкина Е.Н. Зарплата учителя в нашей школе выросла вдвое/Народное образование. – 2012. -№10. –С. 187-189. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarplatauchitelya-v-nashey-shkole-vyrosla-vdvoe/viewer>
7. Sharafutdinova D. A. Maktab ta’limnii moliyalashtirishning iqtisodiy-me’yoriy ko‘rsatkichlari tizimi. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” Ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2020 yil.25-32 bet.

RAQOBATBARDOSH TIBBIY XIZMATLARNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TALABLARI

Nazarova F.X.

i.f.d., professor

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Jonibekov J. J.

Buxoro davlat tibbiyot instituti tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: tibbiyot, tibbiy xizmatlar, raqobat, bozor mexanizmi, raqobatbardoshlik, marketing, sogʻliqni saqlash, jahon standarti.

Ключевые слова: медицина, медицинские услуги, конкуренция, рыночный механизм, конкурентоспособность, маркетинг, здравоохранение, мировой стандарт.

Key words: medicine, medical services, competition, market mechanism, competitiveness, marketing, healthcare, world standard.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tibbiyot sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, shu ichlohotlar zamirida tibbiy xizmatlarni tashkil etish masalalariga toʻxtaladi. Tibbiy xizmatlarni amalga oshirishda raqobat, raqobatbardosh tibbiyot muassasalari va oliy taʼlim tashkilotlarida tibbiyot sohasi uchun mutaxassilarni tayyorlashga doir fikr mulohazalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются реформы, проводимые в медицинской сфере, и организация медицинских услуг в рамках этих реформ. В статье изложены идеи конкуренции в сфере оказания медицинских услуг, подготовки специалистов для медицинской сферы в конкурентных медицинских учреждениях и высших учебных заведениях.

SUMMARY:

This article examines the reforms carried out in the medical sphere and the organization of medical services within the framework of these reforms. The article presents the ideas of competition in the sphere of providing medical services, training specialists for the medical sphere in competitive medical institutions and higher educational institutions.

Kirish. Tibbiyot tizimidagi islohotlar mustaqil Oʻzbekiston siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Aholiga tibbiy yordam koʻrsatishning sifati, samaradorligi va ommabopligini oshirish, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami koʻlamini kengaytirish, sohaga bosqichma-bosqich tibbiy sugʻurta tizimini joriy etish, tibbiy xizmatlar bozorida zamonaviy raqobat muhitini

yaratish, shu asosda aholining kafolatlangan va sifatli tibbiy yordam olish imkoniyatlarini kengaytirish tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlari oldiga sifatli tibbiy ta'lim muhitini yaratish talabini qo'yadi. Bugun zamonaviy sog'liqni saqlash xizmatlari sohasi milliy iqtisodiyotimizning eng jadal rivojlanib kelayotgan tarmoqlardan biridir[1]. Bozor munosabatlari tibbiy xizmatlar ko'rsatishda raqobat mug'ini shakllantiradi va har bir tibbiy faoliyat yurituvchi tashkilot bu holatga tayyor bo'lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xizmatlar bozorida raqobat, raqobatbardoshlik tibbiyot tashkilotlari faoliyatini o'rganishda bir qancha mulohazali fikrlarga duch keldik. Jumladan: bozor mexanizmi amalga oshirish jarayonida xaridorlar narxga va sifatiga ta'sir qiladigan xizmatlarga ehtiyoj sezadi. Dinamik o'zgaruvchan iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishish yo'llarini topishda raqobat bugungi kun bozor munosabatlari mohiyatini ifodalovchi asosiy tushuncha hisoblanadi. Umuman olganda, raqobatni aniqlash xizmatlarni belgilash bo'yicha xizmatlar hajmi, shuningdek, iste'molchilar o'rtasida narxlarning shakllanishi va bozordagi talabidan kelib chiqadi[2].

I. A. Arenkov raqobatni iqtisodiy nuqtai nazardan belgilaydi "Iqtisodiy o'zaro ta'sir jarayoni, ishlab chiqaruvchilar kurashi o'rtasidagi munosabatlar va mahsulotlarni sotishda etkazib beruvchilar, shaxslar o'rtasidagi raqobat tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar yoki etkazib beruvchilar eng maqbuldir ishlab chiqarish shartlari" sifatida ta'riflaydi[3].

Umumiy ma'noda G.L.Bagiev raqobatni "bozorning muhim xususiyatlaridan biri, o'zaro raqobat shakli tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi sub'ektlar va shunga o'xshash maqsadlarga erishishdan manfaatdorlik" deb ifodalab, har qanday bozorda iste'molchining talabiga bog'liqligini ta'qidlaydi [4].

R.A. Fatxutdinova esa, "Raqobat - bu raqobatbardoshlik, raqobat, yuridik yoki jismoniy shaxslarning xaridor uchun, ularning uchun shiddatli kurashi maqsad sifatida qattiq raqobat qonuni ostida omon qolish monopoliyaga qarshi kurash doirasida past sifatli tovarlarni ishlab chiqarishdan voz kechish deb izohlaydi[5].

Mamlakatimiz olimlar qatoridagi I.X.Axmadjanov yurtimizda zamonaviy, halqaro andozalar darajasidagi tibbiyot muassasalarini moddiy-texnika ta'minoti xizmatlar ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirishda kichik biznes korxonalarining salohiyatini oshirish masalalari muhim omillardan ekanligi va mazkur masalalarni hal etishdagi muhim omillardan biri ekanligiga to'xtalib o'tadi. [6], M.E.Dadaxodjaeva [8] ilmiy tadqiqotlari sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar, tibbiy xizmat ko'rsatishda raqobatning yuzaga kelishiga to'xtaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Meditsina xizmatlari marketingining bugungi kundagi bosh kontseptsiyasi iste'molchiga, ya'ni bemorga mo'ljallanganlikdir. Uning asosida esa, tibbiyot xizmatlari bozoridagi iste'molchilarnig xulq-atvorini o'rganish kabi muhim marketing vazifalari quyilmoqda.

Tahlil va natijalar. Tibbiy tashkilotning raqobatbardoshligi tashkilotning mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda, bozor talablariga ko'ra xizmatlar ko'rsatish imkoniyatlari, raqobatchilarning xizmatlaridan ustun va g'alaba qozonish va saqlab qolish imkonini beradi. Bu jarayon bozorda tibbiy xizmatlar ulushi, o'sishini ta'minlaydi. Bozordagi tibbiy xizmatlarga bo'lgan talabni o'rganmagan tibbiyot tashkiloti raqobatbardosh sanalmaydi.

Tibbiy xizmatlar bozori xaridorlarning ehtiyojlariga ko'ra faoliyat yuritishi, talab va taklif paydo bo'lishi tibbiy muassasa faoliyatini tashkil etishda yuzaga keladigan iqtisodiy muammolarni o'zaro hal qilish imkonini beradi. Tibbiy xizmatlarning raqobatbardoshligi – bu iste'molchiga yuqori sifatga imkon beruvchi xizmatning ishlab chiqarish xususiyatlari mustahkamlash, saqlash va aholining ehtiyojlarini qondirish hozirgi bozor talablariga muvofiq salomatlikni tiklash va raqobatdosh xizmatlarni taklif etishdir. Tibbiy xizmat - bu zarur, etarli, shifokorning vijdonli, tegishli kasbiy harakatlari xodim (ijrochi, xizmat ko'rsatuvchi provayder) qaratilgan bemorning ehtiyojlarini qondirish (mijoz, xizmatlar iste'molchisi).

Tibbiy xizmat - hodisa yoki tadbirlar to'plami, kasalliklar yoki ularning rivojlanishiga bevosita tahdid bo'lgan taqdirda amalga oshiriladi; kasallikning oldini olish va salomatlikni tiklashga qaratilgan; mustaqil, to'liq ma'no va ma'lum bir qiymatga ega. Tibbiy xizmat ko'rsatiladigan tibbiy yordam turidir tibbiyot xodimlari va sog'liqni saqlash muassasalari aholiga. Tibbiy xizmat sifatida biz professionalni aniqlaymiz tibbiy tashkilot xodimlarining qaratilgan harakatlari bemorlarning ehtiyojlarini qondirish, shu jumladan profilaktika, tibbiy, sanitariya, ta'lim, farmatsevtika, fizioterapiya va boshqa xizmatlarni amalga oshirishdir.

Tibbiy xizmatlarga aholi talabining ortishi shu sohaga mutaxassislarni etkazib beruvchi oliy ta'lim tashkilotlarida o'qitish sifatiga bo'lgan talabni oshiradi. Bu tibbiyot mutaxassislariga bo'lgan talabni oshirishib, davlat xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan oliy ta'lim tashkilotlarida ham tibbiy ta'lim berishni yo'lga qo'yishni taqazo etadi.

Nodavlat tibbiy sektorni rivojlantirish yo'nalishida zamonaviy diagnostika, yuqori malakali tibbiyot xodimlariga, hamda aholiga davolanish jarayoni standartlariga muvofiq ravishda sifatli, ixtisoslashtirilgan tibbiy xizmat ko'rsatadigan xususiy tibbiyot muassasalarini rivojlantirishga

ko'maklashish, respublikamiz sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlaridandir.

Xulosa va takliflar. Meditsina xizmatlari bozorini o'rganishda professional meditsina ta'limini beruvchi oliy ta'lim tashkilotlari bilan birga marketing tadqiqotlarini olib boruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Marketing tadqiqotlari nafaqat, meditsina xizmatlarini taklif etuvchilarning rivojlantirishga, balki mazkur bozorning raqobat kurashini shakllantiradi. Bu esa, avvalambor, meditsina xizmatlari sifatini ta'minlashga xizmat qiladi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.12.2018 yildagi PF-5590- sonli "O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni
2. Спрос, предложение и рыночные структуры в здравоохранении // [http: www.doktor.ru](http://www.doktor.ru)
3. Аренков И. А. Маркетинговые исследования: основы теории и методики - СПб.: СПбУЭФ, 1992.
4. Багиев Г.Л. и др. Маркетинг / Учебник для вузов; Г.Л.Багиев, В.М.Тарасевич, Х.Анн; Под общ.ред. Г.Л.Багиева. - М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. - 703 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. - М.: ИНФРА-М, 2000.
6. Axmadjanov I.X. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida tibbiyot moddiy-texnika ta'minoti xizmatlarini ko'rsatish holati va istiqbollari G'G' "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2016 yil;
7. Dadaxodjaeva M.E. Xorijiy davlatlarda sog'liqni saqlashni boshqarishning turli modellariga tavsif va xalqaro amaliyot G'G' "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2016 yil.
8. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Пер. с франц. - СПб.: Наука, 1996. - 589 с.

KREDIT MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM ISHLARINI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Xolmatova S.K.

Maktabgacha talim fakulteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim, xorijiy tajriba, ta'lim jarayoni, metodika, ta'lim samaradorligi, baholash mexanizmi.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, самостоятельное обучение, зарубежный опыт, образовательный процесс, методика, эффективность обучения, механизм оценки.

Key words: credit-modular system, independent learning, foreign experience, educational process, methodology, learning efficiency, assessment mechanism.

РЕЗИЮМЕ:

Mazkur maqolada kredit-modul tizimi doirasida mustaqil ta'lim ishlarini tashkil etishning xorijiy tajribalari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida mustaqil ishlash talabalarning bilim olish jarayoniga faolligini oshiradi va ularni o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga undaydi. Xorijiy mamlakatlarda ta'limning kredit-modul tizimida mustaqil ta'limning o'rni va uning samaradorligini oshirish uchun qo'llanilayotgan yondoshuvlar keltirilgan. Maqola mustaqil ta'limni samarali tashkil etishning asosiy tamoyillari, metodikasi va baholash mexanizmlari haqida umumiy tasavvur beradi.

РЕЗИЮМЕ:

В статье анализируется зарубежный опыт организации самостоятельной учебной работы в рамках кредитно-модульной системы. Самостоятельная работа в учебном процессе повышает вовлеченность студентов в процесс обучения и стимулирует их к адаптации к изменяющимся условиям. Представлены роль самостоятельного обучения в кредитно-модульной системе обучения зарубежных стран и подходы, используемые для повышения его эффективности. В статье представлен обзор основных принципов, методик и механизмов оценки для эффективной организации самостоятельного обучения.

SUMMARY:

The article analyzes foreign experience in organizing independent study work within the credit-modular system. Independent work in the educational process increases students' involvement in the learning process and stimulates them to adapt to changing conditions. The role of independent study in the credit-modular system of education in foreign countries and the approaches used to improve its effectiveness are presented. The article provides an overview of the main principles, methods and assessment mechanisms for the effective organization of independent study.

Kredit-modul tizimi (KMT) so'nggi yillarda dunyo bo'yicha ko'plab o'quv muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishda keng qo'llanilmoqda. Ushbu tizimning asosiy maqsadi talabalarga o'quv jarayonida ko'proq mustaqil ishlash

imkoniyatini berish, ularni o'z bilimlarini rivojlantirishga rag'batlantirishdir. KMTning samarali ishlashi uchun talabalarning mustaqil ta'limini to'g'ri tashkil etilishi, ya'ni o'quv jarayonida o'z vaqtida va to'g'ri yo'l tutib ishlashlari, muvaffaqiyatli ta'lim olishning ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Mustaqil ta'lim – bu talabalarning o'z-o'zini rivojlantirish, o'z bilimlarini mustaqil o'rganish va o'ziga xos metodlar asosida o'zlashtirish jarayonidir. Talabalar ushbu jarayonda bilimni to'plabgina qolmay, balki tahlil qiladi, o'z fikrlarini shakllantiradi va o'rganilgan materialni amaliyotda qo'llashga harakat qiladi. Shunday qilib, mustaqil ta'lim o'quvchining tafakkurini, yaratish qobiliyatini, shuningdek, muammolarni hal qilishdagi ishtirokini mustahkamlaydi.

Ushbu maqolamizda bir nechta rivojlangan xorijiy davlatlarning oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi jarayonida mustaqil ta'lim ishlarini tashkil etilish tajribasi haqida qisman to'xtalib o'tamiz.

Yevropa mamlakatlarida kredit-modul tizimi (yoki "European Credit Transfer and Accumulation System" – ECTS) o'qitish va o'qish jarayonini yanada samarali va talabalar uchun qulayroq qilishga yo'naltirilgan tizimdir. U o'qish jarayonida mustaqil ta'lim va talabaning o'z vaqtida bilimini rivojlantirishini ta'minlashga katta e'tibor qaratadi. Keling, Germaniya va Frantsiya misolida bu tizimning qanday ishlashini ko'rib chiqaylik.

Germaniyada ta'lim tizimi talabalarga mustaqil ishlash imkoniyatini berishga alohida e'tibor qaratadi. Ularning ta'lim tizimida ECTS kredit-modul tizimi keng tarqalgan bo'lib, bu tizimda talabalarga o'z ta'lim rejalarini tuzishda va o'z vaqtida o'z ustida ishlashda yordam beradigan bir qator raqamli platformalar mavjud. Germaniyada talabalarga ko'plab resurslar va materiallar internet orqali taqdim etiladi. Bu onlayn kurslar va platformalar talabalarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

1. Mustaqil ta'limga imkon yaratish: Talabalar o'z vaqtlarining bir qismini mustaqil ishlashga ajratishlari kerak. O'qish jarayonining bir qismi turli onlayn kurslar, videolar, o'quv qo'llanmalar va interaktiv mashqlar orqali amalga oshiriladi. Bu usul talabalarga o'z bilimlarini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

2. O'z vaqtida ishlash va baholash: Germaniyada talabalar o'z o'qish jarayonlarini nazorat qilish va baholash mexanizmlariga asoslanadi. Bu esa talabalarni o'z bilimlarini tekshiruv va baholash orqali rivojlantirishga imkon yaratadi. Misol uchun, talaba kursni tamomlaganidan so'ng, undan so'rovnoma yoki testlar orqali bilimini tekshirish talab etiladi.

3. Fakultativ kurslar va o'zgaruvchan jadval: Germaniya universitetlari talabalarga o'z o'qish dasturini moslashtirish imkoniyatini beradi, bunda talaba o'z qiziqishlariga va kelajakdagi ish faoliyatiga mos keladigan kurslarni tanlashi mumkin. Bu esa talabaga erkinlik va moslashuvchanlikni taqdim etadi.

4. Innovatsion o'qitish usullari: Germaniyada talabalar o'z bilimlarini faqat an'anaviy darslar orqali emas, balki interaktiv platformalar, forumlar va onlayn seminarlar orqali ham rivojlantirishi mumkin. Bu talabalar uchun o'z bilimini yanada chuqurlashtirish va ilmiy salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Frantsiya ham kredit-modul tizimini muvaffaqiyatli qo'llab-quvvatlaydi va talabalar uchun raqamli platformalar yaratishga alohida e'tibor qaratadi. Frantsiyada elektron ta'lim tizimi (e-learning) rivojlangan va talabalar uchun turli o'quv materiallari va interaktiv platformalar mavjud. Bu tizimda ta'limning quyidagi jihatlari muhim o'rin tutadi:

1. Mustaqil o'qish va resurslar: Frantsiya universitetlarida talabalar o'z ta'lim jarayonlarini mustaqil boshqarishlari mumkin. Onlayn resurslar, videolar, va o'quv materiallari orqali talabalar kerakli ma'lumotlarga oson kirish imkoniyatiga ega. Bu o'quv jarayonining yuqori samaradorligini ta'minlaydi.

2. Interaktiv va moslashtirilgan o'qish jarayoni: Talabalar onlayn kurslar orqali o'qish jarayonini o'z vaqtida va erkin boshqarishlari mumkin. Frantsiyadagi universitetlar, shuningdek, talabalar uchun interaktiv seminarlar va forumlar tashkil etadi, bu esa o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

3. Kredit tizimi va o'z vaqtida baholash: Frantsiyada kredit tizimi talabalarni o'z vaqtida va muvaffaqiyatli baholashga qaratilgan. Talabalar o'z ta'lim jarayonida har bir kurs yoki moduli uchun belgilangan kreditni olishlari kerak, bu esa o'qish samaradorligini oshiradi va talabalar o'rtasida raqobatni rag'batlantiradi.

4. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Frantsiya universitetlarida virtual sinflar, simulyatsiyalar, va boshqa innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali talabalar o'z bilimlarini yanada kengaytirishlari mumkin.

Germaniya va Frantsiya kabi mamlakatlarda kredit-modul tizimi nafaqat o'qish samaradorligini oshirishga, balki talabalar uchun ta'limni erkin va moslashuvchan qilishga yo'naltirilgan. Bu tizim talabalarga o'z o'qish rejalarini o'zgartirish, mustaqil ishlash va o'z vaqtida bilimlarini tekshirish imkoniyatini beradi. Yevropada ta'lim tizimi talabalar uchun keng imkoniyatlar yaratib, ularni zamonaviy ish bozoriga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

AQShda mustaqil ta'limni tashkil etishda onlayn platformalar va interaktiv tizimlar faol qo'llaniladi. Masalan, "MOOCs" (Massive Open Online Courses) kabi global ta'lim platformalari orqali talabalar mustaqil ravishda ta'lim olishlari mumkin. Bu platformalar talabalarga o'zgaruvchan ta'lim ehtiyojlariga moslashish va ta'lim jarayonida o'zlariga qulay sharoit yaratishga yordam beradi. Mustaqil ta'limda AQShda shuningdek, talabalar o'quv materiallarini qayta ko'rib chiqish va baholash imkoniyatiga ega bo'lgan tizimlar yaratilgan. Talabalarga ko'p vaqtni o'zlarining mustaqil ishlari bilan o'tkazishga imkon beradigan, o'quv jarayonida yirik moslashuvchanlikka ega bo'lgan tizimlar ishlab chiqilgan.

Skandinaviya mamlakatlarida ta'lim jarayonida talabalarining mustaqil ta'limi ustuvor ahamiyatga ega. Bu mamlakatlarda ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri talabalarni o'z-o'zini baholashga va o'z ishlarini mustaqil ravishda boshqarishga o'rgatishdir. Skandinaviyada talabalarga mustaqil ishlarni bajarish uchun aniq ko'rsatmalar va qo'llanmalarga ega bo'lgan tizimlar mavjud. Talabalar o'zlarini baholashda mustaqil qarorlar qabul qilish va o'z ishlarini rivojlantirishda innovatsion yondoshuvlarni qo'llashadi.

Kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishda quyidagi metodik yondoshuvlar muhim rol o'ynaydi:

1. Fayl va resurslarni boshqarish tizimlari: Talabalar uchun zarur bo'lgan materiallar va resurslarni onlayn platformalarda taqdim etish. Bu orqali talabalar istalgan vaqtda ta'lim materiallariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Individual va guruh ishlari: Talabalarga individual va guruhli mustaqil ishlarni bajarish imkoniyatini berish. Bunda guruh muhokamalari va individual ishlash imkoniyatlari talabalarining fikr almashishiga, bilimlarni amaliyotga tatbiq etishiga yordam beradi.

3. Baholash va fikr bildirish tizimi: Talabalarining mustaqil ishlarini baholashda aniq mezonlar va tizimli fikr bildiruvchilarni qo'llash. Talabalarga o'z ishlari bo'yicha o'qituvchi tomonidan tizimli tahlil va maslahatlar berish.

4. Mentorlik tizimi: Talabalarga o'z ta'lim jarayonida maslahat beradigan mentorlarning mavjudligi. Mentorlar talabalarga mustaqil ta'limda yo'llanma beradi va ularni muvaffaqiyatga erishish yo'lida qo'llab-quvvatlaydi.

Kredit-modul tizimi doirasida mustaqil ta'limni samarali tashkil etish uchun xorijiy tajribalar talabalarining o'z bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir mamlakat o'z ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishning o'ziga xos usullarini ishlab chiqqan bo'lsa-da, umumiy maqsad talabalarni o'z bilimlarini faqat yodlash bilan cheklamasdan, ularni tahlil qilish, qo'llash va yaratishga o'rgatishdan iboratdir. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim

jarayonida mustaqil ishlashni tashkil etish orqali talabalarning samarali bilim olish jarayoni amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. (2020). Oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimini joriy etish bo'yicha tavsiyalar.

O'zbekistondagi oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimini qo'llash va uni mustaqil ta'lim ishlarini tashkil etishga oid amaliy tavsiyalar.

2. Germaniya ta'lim tizimi. (2021). Germaniyada ta'lim va mustaqil o'rganish tajribalari.

Germaniyada mustaqil ta'limni tashkil etishdagi tajribalar va yondashuvlar, ularni O'zbekistonga tatbiq qilish imkoniyatlari.

3. Fransiya ta'lim tizimi. (2019). Frantsiyada mustaqil ta'limni rivojlantirish va uning samaradorligi. Fransiya tajribasi asosida mustaqil ta'limni tashkil etish va uni talabalarga qanday samarali taqdim etish bo'yicha ko'rsatmalar.

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. (2022). Kredit-modul tizimining rivojlanish istiqbollari. O'zbekistonda kredit-modul tizimining rivojlanishiga oid qarorlar va ularning mustaqil o'rganish jarayoniga ta'siri.

5. World Bank. (2020). Higher Education Development in Central Asia: Challenges and Opportunities. Markaziy Osiyo va O'zbekistondagi oliy ta'lim tizimlarining rivojlanishi, shu jumladan, kredit-modul tizimini qo'llashdagi yutuqlar va qiyinchiliklar.

6. Journal of Educational Research. (2018). Independent Learning and Student Success in Higher Education. Mustaqil ta'limning oliy ta'limdagi roli, uning samaradorligini o'lchash va talabalarga yordam berish usullari.

7. European Commission. (2020). Bologna Process and its Impact on Higher Education.

Bologna jarayonining ta'lim tizimiga ta'siri va O'zbekiston kabi mamlakatlarda uning joriy etilishi.

CHET TILLARNI O'QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT MUAMMOSI

Mutalova D. A.

CHDPU Maktabgach ta'lim kafedrasi dotsenti p.f.f.d(PhD)

Таянч сўзлар: чет тилларни ўқитиш, маданиятаро мулоқот, филология, муаммо.

Ключевые слова: обучение иностранным языкам, межкультурная коммуникация, филология, проблема.

Key words: teaching foreign languages, intercultural communication, philology, problem.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada chet tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqot muammosi ko'rib chiqiladi. Chet tillarni o'qitishning asosiy vazifasi hozirgi vaqtda tilni haqiqiy va to'liq muloqot vositasi sifatida o'rganishdir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается проблема межкультурной коммуникации в обучении иностранным языкам. Поскольку, основная задача преподавания иностранных языков в настоящее время, это обучение языку как реальному и полноценному средству общения.

SUMMARY:

This article deals with the problem of intercultural communication in teaching foreign languages. Since, the main task of teaching foreign languages at the present time is teaching the language as a real and full-fledged means of communication.

Chet tillarni o'qitish va madaniyatlararo muloqotning yaqin aloqasi va o'zaro bog'liqligi shunchalik aniqki, ular uzoq muddatli tushuntirishlarga muhtoj emas. Har bir chet tili darsi madaniyatlarning chorrahasi bo'lib, madaniyatlararo muloqot amaliyotidir, chunki har bir xorijiy so'z xorijiy davlat va xorijiy madaniyatni aks ettiradi: har bir so'zning orqasida milliy tushuncha bilan bog'liq dunyo g'oyasi mavjud.

Chet tillarni o'qitishning asosiy vazifasi hozirgi vaqtda tilni haqiqiy va to'liq muloqot vositasi sifatida o'rganishdir. Ushbu muammolarni hal qilish faqat nazariy asosda amalga oshirilishi mumkin. Bunday bazani yaratish uchun bizga:

√ filologiya bo'yicha nazariy ishlar natijalarini xorijiy tillarni o'qitish amaliyotiga birlashtirish;

√ chet tili pedagoglarining katta amaliy tajribasini nazariy jihatdan tushunish va umumlashtirish, kerak bo'ladi.

Mamlakatimizda xorijiy tillarni an'anaviy o'qitish matnlarni o'qishga qisqartirildi. Shu bilan birga, oliy ta'lim darajasida filologlar tayyorlash badiiy adabiyot o'qish asosida olib borildi; filolog bo'lmaganlar bo'lajak kasbiga ko'ra maxsus matnlarni ("minglab so'zlar") o'qiydilar va kundalik muloqotning hashamati, agar o'qituvchilar va talabalar uchun etarli vaqt va ishtiyoq bo'lsa, kundalik mavzular bilan ifodalangan: mehmonxona, restoran, pochta bo'limi va boshqalar.

Aynan shuning uchun biz oliy ta'lim darajasida chet tilini o'qitishni fiziklarga fizik matnlar tilini, geologlarga tilni o'rgatishning sof amaliy va o'ta ixtisoslashgan vazifasi emas, balki turli mamlakatlar mutaxassislari o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida tushunamiz-geologik matnlar va boshqalar.

Universitet mutaxassisi fundamental tayyorgarlikka ega bo'lgan keng ma'lumotli shaxsdir. Shunga ko'ra, bunday turdagi mutaxassisning chet tili ham ishlab chiqarish quroli, ham madaniyatning bir qismi, balki ta'limni insonparvarlashtirish vositasidir. Bularning barchasi til bo'yicha fundamental va ko'p qirrali tayyorgarlikni nazarda tutadi.

Talabaning chet tilini bilish darajasi nafaqat uning o'qituvchisi bilan bevosita aloqada bo'lishi bilan belgilanadi. Chet tilini muloqot vositasi sifatida o'rgatish uchun real muloqot muhitini yaratish, chet tillarini o'rgatish bilan hayot o'rtasida aloqa o'rnatish, chet tillaridan hayotiy, tabiiy sharoitlarda faol foydalanish zarur. . Bular chet ellik mutaxassislarni jalb qilgan holda va ularsiz tilda ilmiy munozaralar, xorijiy ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish va muhokama qilish, chet tillari bo'yicha individual kurslarni o'qish, talabalarning xalqaro konferentsiyalarda ishtirok etishi, tarjimon sifatida ishlash bo'lishi mumkin. aloqa, ma'lumotni tushunish va etkazish qobiliyati uchun darsdan tashqari muloqot shakllarini rivojlantirish kerak: to'garaklar, to'garaklar, chet tillari bo'yicha yopiq ma'ruzalar, turli mutaxassisliklar talabalari to'planishi mumkin bo'lgan ilmiy jamiyatlar.

Shunday qilib, yozma matnlar orqali yuqori darajada ixtisoslashgan muloqot tilni , aloqa vositasi sifatidagi bilimlarni hech qachon tugatmaydi. Muloqot ko'nikmalarini maksimal darajada rivojlantirish chet tili o'qituvchilari oldida turgan asosiy, istiqbolli, ammo juda qiyin vazifadir. Uni hal qilish uchun tilni bilishning barcha to'rt turini rivojlantirishga qaratilgan yangi o'qitish usullarini va odamlarga muloqot qilish effektini o'rgatish mumkin bo'lgan tubdan yangi materiallarni o'zlashtirish kerak. Shu bilan birga, albatta, bir ekstremaldan ikkinchisiga shoshilish va barcha eski usullardan voz kechish noto'g'ri bo'ladi:

ular diqqat bilan barcha eng yaxshi, foydali, o'tgan o'qitish amaliyotini tanlab olishlari kerak.

Chet tillarini turli xalqlar va madaniyatlar vakillari o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida o'qitishning dolzarb muammosini hal qilish haqidagi savolga asosiy javob shundan iboratki, tillar so'zlashuvchi xalqlar dunyosi va madaniyati bilan ajralmas birlikda o'rganilishi kerak.

Odamlarni muloqot qilishga o'rgatish (og'zaki va yozma), ularni o'zboshimchalik bilan yaratishga o'rgatish va faqat chet el nutqini tushunish qiyin ish bo'lib, muloqot shunchaki og'zaki jarayon emasligi bilan murakkablashadi. Uning samaradorligi, tilni bilishdan tashqari, ko'plab omillarga bog'liq (omillar: aloqa sharoitlari va madaniyati, odob-axloq qoidalari, ifodaning og'zaki bo'lmagan shakllarini bilish (mimika, imo-ishoralar), chuqur fon bilimlari va ko'proq.

Yangi sharoitda, chet tillarini o'rgatish muammosining yangicha shakllantirilishi bilan ayon bo'ldiki, turli millat vakillari o'rtasidagi muloqotni, muloqotni o'rgatish jarayonining tubdan o'sishi va bu bo'shliqni to'ldirishning tubdan shart-sharoitlari tillarni kengaytirish va chuqurlashtirishdir. muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda ijtimoiy-madaniy komponentning roli.

E. Sepirning fikriga ko'ra, " har bir madaniy tizim va ijtimoiy xulq-atvorning har bir omili aniq yoki bilvosita muloqotni anglatadi.

Shunday qilib, biz allaqachon ona tilida so'zlashuvchilarning dunyosini (tilni emas, balki dunyoni), ularning madaniyati so'zning keng etnografik ma'nosida, turmush tarzi, milliy xarakteri, mentaliteti va boshqalarni chuqurroq o'rganish zarurligi haqida gapiramiz., chunki nutqda so'zlarning haqiqiy ishlatilishi, haqiqiy nutqni ko'paytirish asosan ushbu tilda so'zlashadigan nutq jamoasining ijtimoiy va madaniy hayotini bilish bilan belgilanadi. "Til bizning turmush tarzimizni tavsiflovchi ijtimoiy meros qilib olingan amaliy ko'nikmalar va g'oyalar to'plamidan tashqarida mavjud emas." Milliy tuzilmalar ijtimoiy-madaniy tuzilmalarga asoslanadi. So'zlarning ma'nolari va grammatika qoidalari tilni aloqa vositasi sifatida faol ishlatish uchun etarli emas. O'rganilayotgan til dunyosini iloji boricha chuqurroq bilish kerak.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, so'zlar va grammatika qoidalarining ma'nolari bilan bir qatorda, qachon, qanday qilib, kimga, kimga, qaerda; bu ma'no / kontsepsiya sifatida, bu fikr mavzusi o'rganilayotgan tilning haqiqiy dunyosida yashaydi. Aynan shuning uchun bugungi kunda chet tillar o'quv rejasida chet tillarni o'rganish, "o'rganilayotgan til dunyosi" uchun juda ko'p mablag' ajratilmoqda. Bu atama mamlakatimizda ko'plab ta'lim muassasalari tomonidan qabul qilingan tushunchadir.

Tillar va madaniyatlarning barcha farqlari ularni taqqoslashda aniqlanadi. Biroq, dunyodagi til rasmlari darajasida bu farqlar ko‘rinmaydi va turli tillarning so‘zlari aldanchi ekvivalentdir. Bu chet tillarni o‘qitish amaliyotida katta qiyinchiliklarga olib keladi. Yana bir bor ta’kidlaymizki, bu muammolarning barchasi faqat kamida ikkita tilni (mos ravishda, madaniyatlarni) – xorijiy va mahalliy qiyosiy o‘rganish bilan aniqlanadi. Shunday qilib, ular chet tillarni o‘qitish amaliyotida ma’lum bir suv osti toshini taqdim etadilar, bu esa o‘quvchilarning ona tilini bilmagan chet tili o‘qituvchilarini, Daryo ishlab chiqarish va aloqa sohasidagi yashirin qiyinchiliklarni ko‘rishga qodir emas.

Shunday qilib, madaniy ma’nodan individual ma’noga o’tish. Ko‘rib turganingizdek, ushbu o‘tishning ta’siri madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan prizma orqali o‘z xususiyatlarini, qurilmalarini loyihalashda namoyon bo‘ladi. Bu barcha odamlar "shifrlash" va "parolini hal qilish" turli mexanizmi bor va ko‘p sabablarga bog‘liq, chunki, muloqot, bu to‘siq, psixologik deb ataladi, eng qiyin bo‘ladi, deb ishoniladi.

Chet tillarni o‘qitishda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish muammosini ko‘rib chiqib, biz til bilan muloqot muammosini ijtimoiy-lingvistik hodisa sifatida ko‘rib chiqamiz.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Акрамов М. Р. Психолого-педагогические особенности экологического образования //The Way of Science. – 2014. – С. 78.
2. Akramov M. R. et al. Шахс касбий йўналганлиги ривожланишида масъулиятлиликнинг аҳамияти //Молодой ученый. – 2021. – №. 11. – С. 259-261.
3. Акрамов М. Р. Конфликт и его социально-психологические свойства //Молодой ученый. – 2021. – №. 6. – С. 293-295.
4. Акрамов М. Р. Проблемы изучения психологических особенностей развития экологического сознания по ва ясвину //science and world. – 2013. – С. 117. Назаров А. Психологические особенности руководителей, влияющие на принятие управленческих решений //Молодой ученый. – 2019. – №. 44. – С. 298-300.
5. Yusupov O. N. Expression of intercultural differences in translation //International Journal of World Languages. – 2021. – T. 1. – №. 2.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕНЕДЖМЕНТА В УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Дониёров С.М.

Главный редактор редакции газет "Янги Узбекистон" и "Правда Востока"

Нуриева У. Б.

*Научно-практический центр педагогического мастерства и международной
оценки, руководитель отдела «Работа с международными проектами»*

*Соискатель национального института педагогического мастерства
имени А. Авлоний*

Tayanch so'zlar: aspekt, boshqaruv, boshqarish, strategiya, faoliyat, etakchilik.

Ключевые слова: аспект, менеджмент, управлять, стратегия, деятельность, руководства.

Key words: aspect, management, control, strategy, activities, leadership.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада таълим муассасасидаги бошқарув фаолиятининг методик йўллари берилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены методические приемы управленческой деятельности в образовательном учреждении.

SUMMARY:

The article presents methodological techniques of management activities in an educational institution.

В данной статье рассматриваются методологические аспекты управленческой деятельности и стратегического менеджмента в учебном заведении. А также специфика психолого-педагогического подхода к управлению. В статье рассматривается управление со стороны деятельности, интересов, поведения и взаимодействия определенных социальных групп, находящихся между собой в отношениях руководства – подчинения.

This article examines the methodological aspects of managerial activity and strategic management in an educational institution. And also the specifics of the psychological and pedagogical approach to management. The article examines management from the side of activities, interests, behavior and interaction of certain social groups that are among themselves in a leadership-subordination relationship.

Введение: Проанализируем известные определения общего менеджмента. «Менеджмент представляет междисциплинарную область, сочетающую науку, опыт, ноу-хау, приумноженную искусством». Полнота данного определения зависит от представлений о междисциплинарной области экономики, права, социологии и др. Перечень можно продолжить. Естественно, для того чтобы дать полное определение, в нем должны быть видны составляющие дисциплины, что затруднительно. Это означает, что данное определение нельзя признать исчерпывающим. Другая дефиниция менеджмента основана на использовании абстрактной схемы. В теории управления указывается, что управление - это целенаправленное воздействие субъекта на объект управления при заданной системе ограничений и выбранных критериях эффективности. Но подобное определение уместно использовать лишь при условии, что термины «управление» и «менеджмент» синонимичны. Слово «менеджмент» произошло от латинского слова «ma-nus» - «рука». А по-английски термин «management» означает дословно «управление», «руководство». Однако в классическом представлении управление шире менеджмента. Ведь управлять можно самолетом или техническим устройством. Поэтому использовать определение, пригодное и для технических, и для социальных систем, - уж слишком абстрактная, отвлеченная идея.

В настоящее время говорится об управлении в материальных и духовных сферах, управлению подвержена также деятельность людей. Управление является объектом изучения многих дисциплин: социологии, психологии, педагогики, кибернетики, биологии, экономической теории и т.д.

Управление – неперенное внутреннее присущее свойство общества на любой ступени его развития. Это свойство носит всеобщий характер и вытекает из системной природы общества, из общественного количественного труда людей, из необходимости общаться в процессе труда и жизни, обмениваться примерами своей материальной и духовной работы. Управление возникает как необходимое условие для жизнедеятельности людей, решающих коллективно конкретные задачи.

Обзор литературы: Управление рассматривается не только как деятельность, направленная на повышение эффективности деятельности учебного заведения, но, прежде всего, как деятельность, обеспечивающая баланс интересов общества и данного учреждения, т.е. обеспечение своего рода равновесия между организационными, социально-педагогически-

ми и социально-психологическими подходами к управлению [2, С. 78-81]. В науке термин «управление» трактуется с трех позиций:

Во-первых, управление определяется как деятельность (В.С. Лазарев, М.М. Поташник и др.) Во-вторых, управление рассматривается как взаимодействие систем друг на друга, одного человека на другого или группу (В.Г. Афанасьев, А.А. Орлов и др.). В-третьих, управление есть взаимодействие субъектов (Т.И. Шамова, В.И. Зверева и др.).

Можно выделить несколько уровней рассмотрения управленческой деятельности.

1. Управление в контексте системного подхода, предполагающее, что главным признаком управления является целесообразное воздействие на ту или иную систему. Подобный подход описывается в работах С. Бира, И.В. Блауберга, А.М. Волкова, Ю.В. Микадзе, Г.Н. Солнцева, В.С. Раппора, Э.Г. Юдина и др.

2. Управление с точки зрения ключевой функции. При этом в качестве ключевой функции берутся достаточно различные типы деятельности. Например, управление как процесс проектирования, запуска и реализации инноваций рассматривается в работах Б. Синто [3, С. 5-22]. На наш взгляд, попытка рассматривать управление как процесс реализации инноваций существенно сужает сферу применения термина «управление».

3. Третья группа подходов к управленческой деятельности является наиболее распространенной и представляет собой попытки рассмотреть управленческий процесс как набор линейных, т.е. лежащих на одном уровне управленческих функций. Одну из первых попыток рассмотреть таким образом управление предпринял А. Файоль, выделивший в рамках управления такие функции, как предвидение, организация, распоряительство, координация, контроль. В последствии подобный подход был осуществлен Дж. Харрингтоном, В.Ш. Рапортом, Р. Фалмером, М. Месконом, А. Дейнеко, П.М. Керженцевым, А.М. Омаровым, В.Н. Рысиной и др.

4. Четвертый подход состоит в попытках построить управленческую модель не на линейной, а на многоуровневой основе. Одна из первых попыток такого рода принадлежит Т. Парсонсу, выделившему три уровня руководства и организации: технический уровень, на котором реализуются ежедневные операции и действия; управленческий уровень, на котором осуществляется координация деятельности организаций; институционный (политический), где осуществляется разработка долгосрочных планов, реализуются отношения с внешней средой [5].

Содержание: Управлять — это не значит подавлять и навязывать процессу ход, противоречащий его природе, а наоборот, максимально учитывать природу процесса, согласовывать каждое воздействие на процесс с его логикой. Процесс управления выступает одновременно как циклический и непрерывный, что создается одновременным и последовательным выполнением многих циклов управления. По достижении какой-то цели ставится новая цель, и управленческий цикл повторяется. Цель — действие — результат — новая цель — такова схематичная картина непрерывного управленческого процесса, которая применима к научному и учебно-воспитательному процессам. В теории управления управленческая деятельность понимается как вид трудовой деятельности, обособившейся в процессе специализации управленческого труда.

Хорошее управление — это умение заглядывать в будущее, основанное на способности к систематическому анализу проблем, внедрение перспектив, выработка стратегии развития, прогнозирование результатов, предвидение последствий. Формирование навыков управленческого общения начинается с работы над собой, с познания своих природных и приобретенных способностей.

Управленческое общение — это средство информационно-коммуникативной психологической деятельности, процесс регуляции взаимоотношения преподавателя и учащихся посредством обмена знаниями и чувствами.

Менеджмент — современная система управления предприятием, действующая в условиях рыночной экономики. Термин «менеджмент» является аналогом термина «управление», его синонимом. Однако есть отличие. Управление относится к живой и неживой сфере. Например, управление техникой, биологическими процессами, государством, т.е. управление является более широким понятием. Менеджмент, прежде всего, применяется в управлении социально-экономическими системами. Процесс управления (менеджмент) имеет четыре взаимосвязанные функции: планирование, организация, мотивация и контроль. [4]. Эти функции реализуются на всех уровнях управления (высший, средний и нижний уровни) и во всех видах деятельности организации. Содержание этих функций и сложность управленческой деятельности на каждом уровне управления определяется конкретным перечнем задач, их спецификой и объемом. Функция планирования может быть определена как способ, с помощью которого руководство обеспечивает единое скоординированное направление усилий всех сотрудников на достижение общих целей

организации (включая и формулирование самих целей). Управленческая деятельность и менеджмент в системе образования личности. Функция организации представляет вид управленческой деятельности, направленной на обеспечение нормального функционирования организации в соответствии с определенным планом достижения желаемого результата. Она обеспечивает координацию деятельности всех подразделений и сотрудников организации для достижения поставленных целей. Функция контроля в управлении реализуется как процесс, посредством которого руководство организации удерживает ее на запланированной траектории достижения целей, получая информацию о текущих результатах деятельности и устраняя выявленные отклонения от установленных показателей. Функция мотивации предусматривает действия, направленные на то, чтобы побудить всех сотрудников организации к результативной деятельности для достижения ее целей. Приведенные функции управления находятся в тесной взаимосвязи: функция планирования взаимодействует с функциями организации и контроля, функция организации, в свою очередь, тесно связана с функциями планирования, контроля, мотивации.

Функцией в менеджменте называют особый вид управленческой деятельности, с помощью которой субъект управления воздействует на управляемый объект. Основными функциями менеджмента являются:

планирование, организация, мотивация и контроль. Функция менеджмента отражает содержание процесса управления, вид управленческой деятельности, совокупность обязанностей управляющей подсистемы (субъекта управления). Конечным результатом управления является выработка управленческого воздействия, команды, приказа, направленных на достижение поставленной цели. Один работник может выполнять несколько функций, несколько работников могут выполнять одну функцию. Каждая функция менеджмента представляет собой сферу действия определенного процесса управления, а система управления конкретным объектом или видом деятельности – это совокупность функций, связанных единым управленческим циклом. Стратегический менеджмент – это программный способ мышления и управления, обеспечивающий согласование целей, возможностей организации и интересов работников. Сегодня область применения стратегического менеджмента чрезвычайно многообразна. Он дает огромные преимущества организациям, функционирующим в различных сферах жизнедеятельности современного общества. Эти преимущества заключаются в рациональном использовании ограниченных ресурсов и времени [1, С. 34-43]. Очевидно, что государственные

учебные заведения принципиально отличаются от коммерческих. Однако, как нам кажется, они смогут существенно повысить эффективность своей деятельности, если примут на вооружение инструментарий стратегического менеджмента. По мнению ряда исследователей, сущность стратегического менеджмента заключается в ответе на три важнейших вопроса: где сейчас находится организация; в каком направлении, по мнению высшего руководства, она должна развиваться в будущем; как она собирается попасть в то положение, где ее хочет видеть руководство. Этим вопросам соответствуют три основные фазы стратегического менеджмента: стратегический анализ, стратегический выбор (или собственно стратегическое планирование) и реализация стратегии.

Надежным элементом идеологической базы формирования высшего учебного заведения является концепция корпоративной миссии. Нет сомнений, что хорошо разработанная миссия вуза является важным элементом эффективного стратегического менеджмента. Обычно миссия включает общие ценности и принципы организации; определение деятельности, которая служит удовлетворению конкретных потребностей, обслуживанию избранных сегментов рынка; требования и интересы заинтересованных сторон работников (акционеров, потребителей, общественных организаций и др.); отношение к росту, децентрализации, инновациям и пр. [6].

Глобальной предпосылкой успешной разработки стратегии управления является правильное определение целей. Лишь зная цели, можно искать пути и средства их реализации. Установление целей переводит стратегическое видение в конкретные задачи, связанные с деятельностью организации. Выработка конкретных целей для каждого направления деятельности вуза, безусловно, будет способствовать его успешной деятельности в условиях конкуренции. [8].

Предлагается следующий состав общих стратегических целей государственных вузов: обеспечение экономической безопасности вузов в рыночных условиях хозяйствования; сохранение и развитие научного потенциала вузов; трансформация содержания образования и структуры подготовки специалистов в соответствии с потребностями рынка труда; обеспечение высокого качества образования на основе реализации в вузах концепции тотального управления качеством; создание экономических механизмов взаимовыгодной интеграции сферы высшего профессионального образования с потенциальными потребителями научно-технических знаний и работодателями.

Частные цели формируются по каждому направлению деятельности вуза. Чтобы сформулированные частные цели имели управленческую ценность, они должны быть совершенно конкретно сформулированы, желательно с использованием количественных показателей. Очевидно, что частные цели чрезвычайно специфичны и не могут быть автоматически перенесены из одного вуза в другой. Существует достаточно много определений стратегии, но в принципе их можно свести к одному – как установленной на достаточно длительный период совокупности норм, ориентиров, направлений, способов и правил деятельности, обеспечивающих рост и высокую конкурентную способность организации, укрепляющих позиции на рынке, повышающих способность к выживанию в конкретной ситуации [7].

Результаты: Стратегии разрабатываются с целью реализации миссии и целей организации. Существует точка зрения, согласно которой процесс разработки стратегии может развиваться по одному из трех направлений: формализованный планируемый процесс, когда стратегия ориентируется на достижение четко выраженных целей; авторитарный процесс, при котором формирование стратегии обусловлено волевыми решениями первого лица организации; адаптивный процесс, когда стратегия формируется в результате последовательных решений путем компромиссов и соглашений между менеджерами, стремящимися к достижению своих целей. Подобная перестройка предполагает децентрализацию управления и предоставление относительной оперативной и финансовой самостоятельности отдельным подразделениям. Такой тип управления характерен для дивизиональных структур, где за центральной администрацией остаются функции разработки стратегии развития и жесткого контроля по общекорпоративным вопросам, а часть или даже все «штабные» функции (планирование, учет, финансовое управление и др.) передаются подразделениям. В результате управленческие ресурсы верхнего эшелона высвобождаются для решения стратегических задач. Основной проблемой руководства вуза является обеспечение контроля за соответствием тенденций развития подразделений стратегическим задачам учебного заведения, а также согласование интересов отдельных подразделений. В условиях высокой динамичности процессов, протекающих на рынке труда, чрезвычайно важным представляется постоянный мониторинг потребности субъектов в услугах высшего профессионального образования. [8].

Основными задачами мониторинга являются: изучение тенденций развития экономики и влияния международного рынка труда; анализ ситуа-

ции в сфере кадрового обеспечения предприятий и организаций региона и тенденций в изменении требований к квалификации персонала; исследование спроса потенциальных субъектов на образовательные услуги; изучение рынка труда и рынка образовательных услуг, разработка механизмов их взаимодействия [9].

Выводы: Методологический уровень преобразования действительности позволяет менеждру использовать методологию в качестве эффективного средства самосовершенствования, стратегий в его сложной деятельности. Она должна производить орудия обработки нашего педагогического поля. Выход педагогического управления на методологический уровень обусловлен интегративным развитием инновационных процессов в практической деятельности. Это определяет необходимость разработки механизмов планомерного превращения данного педагогического явления в формирующий процесс. Методологический аспект менеджмента в сфере образования находит свое отражение в осуществлении исследовательских процедур (цели, задачи, построение гипотез, обоснование условий, положений и конечных результатов), анализе тенденций развития образовательных систем, выявлении диалектики изменения педагогических явлений, определяющих образовательную ситуацию.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдрахманова. Г.С. Диагностический подход к оценке эффективности управления современной школой: Дис...на соиск.уч.ст. к.п.н. – Казань. – 1997. – 185 с.
2. Аникеева. Н.П. Психологический климат в коллективе / Н.П. Аникеева. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.
3. Байбаева М. Х. Педагогическое управление созданием комфортной среды в образовательном учреждении: //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 6. – С. 71-74.
4. Веснин. В.Р. Основы менеджмента: учебник / В.Р. Веснин. – М., 2006. – 267 с.
5. Раппорт. В.Ш. Диагностика управления / В.Ш. Раппорт. – М., 2001. – 278 с.
6. Смолкин. А.М. Менеджмент: основы организации // Учебник / Отв. Редактор С.М. Рыловский. – М.: ИНФРА, 2004.– 235 с.
7. Тейлор. Ф. Принципы научного менеджмента / Ф. Тейлор. Перс англ. – М: Контроллинг, 2007. – 318 с.
8. Шакуров. Р.Х. Психология руководства педагогическим коллективом. – М.: «Издательство Магистр», 1995. – 184 с.
9. Шакуров. Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководство и педагогический коллектив. – М.: Просвещение, 1990.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

JISMONIY TARBIYA: TA'LIM, SALOMATLIK VA PSIXOLOGIK RIVOJLANISHNING INTEGRATSIYASI

Yaqubov A.M.

UrDPI "Jismoniy madaniyat" kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, sog'lom turmush tarzi, innovatsion yondashuv, psixologik rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, ta'lim samaradorligi, zamonaviy texnologiyalar.

Ключевые слова: физическое воспитание, здоровый образ жизни, инновационный подход, психологическое развитие, социальная адаптация, эффективность образования, современные технологии.

Key words: physical education, healthy lifestyle, innovative approach, psychological development, social adaptation, educational efficiency, modern technologies.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada jismoniy tarbiya inson salomatligini mustahkamlash va hayot sifatini yaxshilashda tutgan o'rni ko'rib chiqilgan.. Natijalar jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini innovatsion va shaxsiylashtirilgan yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Kelgusida jismoniy faollikni targ'ib qilish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль физического воспитания в укреплении здоровья человека и повышении качества жизни. Результаты показывают необходимость организации занятий по физическому воспитанию на основе инновационных и персонализированных подходов. Разработаны рекомендации по пропаганде физической активности и использованию современных технологий.

SUMMARY:

This article examines the role of physical education in strengthening human health and improving the quality of life. The results show the need to organize physical education classes based on innovative and personalized approaches. Recommendations for the promotion of physical activity and the use of modern technologies have been developed.

Kirish. Jismoniy tarbiya inson salomatligini mustahkamlash, hayot sifatini yaxshilash va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shuvchi muhim omillardan biridir. Hozirgi davrda turli yoshdagi insonlarning jismoniy faolligi darajasi sezilarli darajada pasaymoqda, bu esa kasalliklarning ko'payishi, samaradorlikning kamayishi va hayot sifati pasayishiga olib kelmoqda. Shu bois, jismoniy tarbiyani o'rgatish metodikasi va uning samaradorligini oshirish dolzarb masala

bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya jarayonining ahamiyati, uning ta'sir omillari va metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya nafaqat individual salomatlikka, balki ijtimoiy hayotga ham bevosita ta'sir qiladi. Chunki jismoniy faoliyat ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi, shaxslararo hamkorlikni oshiradi va jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya jarayonini samarali tashkil etish nafaqat yoshlarning sog'ligini saqlash, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Ibtidoiy davrdan boshlab jismoniy tarbiyaga alohida e'tibor qaratilgan. Dastlab u jismoniy mashqlar, turli o'yinlar, mehnat jarayonlari, ovchilik, harbiy harakatlarga o'xshatilgan musobaqalar va sinovlar shaklida mavjud bo'lgan, turli marosimlarni aks ettirgan. Keyinchalik yoshlarni qilichbozlik, chavandozlik, kamondan otish, yakkama-yakka kurash mahoratiga o'rgatish jamiyatning asosiy vazifalaridan biriga aylana borgan. Uyg'onish davrida jismoniy tarbiyaga e'tibor yanada kuchaydi. Gumanistlar jismoniy tarbiyani o'quv dasturiga kiritishga uringanlar. Jismoniy tarbiyaga o'rta asrlarda Yevropada oilaviy tarbiya va maktabdagi pedagogik jarayonning muhim qismi sifatida qarala boshlandi. J. J. Russo „Emil yoki Tarbiya to'g'risida“ deb atalgan pedagogik risolasida jismoniy tarbiyaning bolalarning aqliy kamoloti va mehnat tarbiyasidagi ahamiyatini ta'kidlagan. XVIII asrda asosan Russo g'oyalari ta'sirida Germaniyada paydo bo'lgan „insonparvarlik va yaxshi xulq maktablari“ – filantropinlar jismoniy tarbiyaning shakl va uslublarining takomillashuviga olib keladi. Gimnastika mashqlari maktab dasturlaridan mustahkam o'rin oladi. XIX asr oxiri va XX asr boshida Fransiya, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlarda jismoniy tarbiyaning milliy tizimlari tarkib topdi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiyaga juda qadimdan salomatlikni mustahkamlashning asosiy vositasi deb qaralgan. Mahmud Koshg'ariyning „Devonu lug'otit turk“ asarida 100 dan ziyod xalq o'yinlari to'g'risida ma'lumot berilgan. „Alpomish“ o'zbek xalq qahramonlik dostoni, Alisher Navoiyning „Farhod va Shirin“, Zayniddin Vosifiyning „Badoye ul-vaqoye“ („Nodir voqealar“), Boburning „Boburnoma“ asari va boshqalarda jismoniy, jangovar mashqlar, kuchlilik bahs munozaralarining xilma-xil namunalari hikoya qilinadi.

Hozirgi kunda jismoniy tarbiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlardan foydalanishning ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya jarayonining ahamiyati, uni tashkil qilishdagi

dolzarb masalalar va samaradorlikni oshirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Materiallar va usullar. Ushbu maqola jismoniy tarbiya bo'yicha ilmiy va amaliy manbalarni o'rganish orqali tayyorlandi. Quyidagi usullar qo'llanildi:

1. Nazariy tadqiqot: jismoniy tarbiya bo'yicha ilg'or ilmiy tadqiqotlar va metodik adabiyotlarni tahlil qilish.

2. Amaliy kuzatuv: turli ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini kuzatish va tahlil qilish.

3. So'rovnoma: jismoniy mashqlar bilan shug'ullanuvchi o'quvchilar va ularning o'qituvchilari o'rtasida so'rovnoma o'tkazish.

Mazkur tadqiqotda maktab va kollej o'quvchilari bilan bir qatorda sport bilan muntazam shug'ullanuvchi yoshlar guruhi ishtirok etdi. Ma'lumotlar sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalangan holda qayta ishlangan.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki:

1. Salomatlikka ta'sir: Jismoniy tarbiya muntazam ravishda amalga oshirilganda, sog'lom hayot tarzini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning umumiy sog'liq ko'rsatkichlari yaxshilangani kuzatildi.

2. Akademik samaradorlik: Jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullangan o'quvchilarning aqliy faoliyati yaxshilandi. Tadqiqot natijasida jismoniy tarbiya bilan muntazam shug'ullanuvchi o'quvchilar akademik ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori natijalar ko'rsatdi.

3. Psixologik ahvol: Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari stressni kamaytirish, motivatsiyani oshirish va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlandi.

4. Amaliyotning kamchiliklari: O'qituvchilarning aksariyati zamonaviy texnologiyalar va yangi yondashuvlarni o'z faoliyatida yetarli darajada qo'llamayotgani ma'lum bo'ldi.

Munozara. Natijalar shuni ko'rsatdiki, jismoniy tarbiya inson salomatligi va hayot sifatiga ijobiy ta'sir qiladi. Shu bilan birga, ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Innovatsion yondashuvlar: Interaktiv texnologiyalar va zamonaviy usullardan foydalanish jismoniy tarbiyani yanada qiziqarli va samarali qiladi.

2. Individual yondashuv: Har bir o'quvchining imkoniyatlari va qiziqishlariga mos keluvchi mashg'ulotlar dasturini ishlab chiqish.

3. Ijtimoiy hamkorlik: O'qituvchilar, ota-onalar va tibbiyot mutaxassislari o'rtasida samarali muloqotni yo'lga qo'yish zarur.

Shuningdek, jismoniy tarbiya faqat jismoniy jihatni emas, balki insonning ma'naviy va ruhiy rivojlanishini ham ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa. Jismoniy tarbiya nafaqat sogʻlom turmush tarzini shakllantiradi, balki insonning umumiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va taʼlim jarayonidagi muvaffaqiyatiga hissa qoʻshadi. Ushbu tadqiqot shuni koʻrsatadiki, jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar va shaxsiylashtirilgan metodlarni qoʻllash muhim ahamiyatga ega.

Kelgusidagi tavsiyalar: Oʻquv muassasalarida jismoniy tarbiyani takomillashtirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlari davom ettirilishi, zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilishi va yoshlar orasida jismoniy faollikni targʻib qilish boʻyicha keng koʻlamli tadbirlar tashkil etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Adizov B. R., Khamroev A. R. modeling activities of teachers when designing creative activities of students //ilmiy xabarnoma. – c. 69.
2. alisherovich m. n. health and physical education in educational institutions technology of development MEASURES //Конференции. – 2020.
3. Kh K. R., Shukurov R. S., Samadov S. S. The Inquiry On The Changes Of Relations Towards The Basics Of The Culture Of Healthy Life In The Students Of Elective Courses //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – T. 25. – №. 2. – C. 112-118.
4. Olimov S. The differentiation of education is an important factor of pedagogical technology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 11, 2020 Part II ISSN 2056-5852
5. Olimov S.S. the innovation process is a priority in the development of pedagogical sciences. – 2021.
6. Азимова Н. Э. Роль профессионального педагога в подготовке гармонично развитой личности //Международный журнал гуманитарных и естественных наук.– 2018. – №. 5-1.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРИНИ ОШИРИШ

Джурабеков Э.Т.

*Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти
“Ижтимоий фаналар ва жисмоний тарбия”
кафедраси в.б. доценти*

Таянч сўзлар: жисмоний сифатлар, жисмоний тарбия, машғулотлар, спорт, талабалар, дарс.
Ключевые слова: физические качества, физическое воспитание, тренировка, спорт, студенты, урок.

Key words: physical qualities, physical education, training, sport, students, lesson.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада талабаларда жисмоний сифатларни такомиллаштиришнинг муҳим масаласи машғулотлар фаолияти шароитида жисмоний сифатларнинг ривожланиш даражасини ва жисмоний тарбия ва спортга қизиқишни ошириш. Талабаларнинг жисмоний тарбия ва спорт машғулотида координация зинапоясидан фойдаланиш уларнинг тезлиги, тезлиги-куч ва эгиловчанлик кўрсаткичларини ошириш кўзда тутилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается актуальность вопроса совершенствования физических качеств у студентов, заключается в повышении уровня развития физических качеств и интереса к занятиям физической культурой и спортом в условиях учебно-тренировочной деятельности. Использование координационных лестниц в физкультурно-спортивной подготовке студентов направлено на повышение их скоростных, скоростно-силовых и гибкостных показателей.

SUMMARY:

In the article the importance issue of improving physical qualities in students is to increase the level of development of physical qualities and interest in physical education and sports in the conditions of training activities. The use of coordination stairs in physical education and sports training of students is intended to increase their speed, speed-strength and flexibility indicators.

Жисмоний маданият қонун ҳужжатлари асосларида олий таълими муассасаларида ўқув интизومي ва шахснинг яхлит ривожланишининг муҳим таркибий қисми сифатида намоён бўлади, унинг аҳамияти маънавий ва жисмоний кучларни уйғунлаштириш орқали намоён бўлади. Саломатлик,

жисмоний ва руҳий фаровонлик, жисмоний баркамоллик каби умуминсоний қадриятларни шакллантиришдан иборатдир.

Таълимнинг мақсадини аниқлашда асосий нарса талабаларимизни жамиятнинг фаол иштирокчилари сифатида ривожлантириш ва тарбиялашда ҳаётнинг объектив талабларини тўғри тушунишдир.

Асосий мақсад талабаларда жисмоний сифатларнинг ҳар томонлама ривожланишини, улар асосида сифат жиҳатидан аниқланган жисмоний қобилиятларни таъминлаш, жисмоний ҳолатни яхшилаш, саломатликни мустаҳкамлаш, юқори умумий иш қобилиятига эришишдир. Асосий таълим дастурлари доирасида давлат таълим стандартлари билан белгиланган ҳажмларда жисмоний тарбия ва спорт бўйича мажбурий машғулотларни, шунингдек қўшимча таълим дастурлари доирасида қўшимча (факультатив) жисмоний машқлар ва спорт машғулотларини ўтказишни ташкил этади.

Сўнгги йилларда жисмоний тарбия масалалари педагогик, тиббий ва ота-оналар жамоаларининг эътиборини тобора кўпроқ жалб қилмоқда. Ва бу тасодифий эмас. Яхши ташкил этилган жисмоний тарбия талабалар саломатлигини мустаҳкамлаш, баркамол ривожланиш, тана фаолиятини яхшилаш ва функционал имкониятларини кенгайтириш учун қанчалик муҳимлиги ҳаммага маълум.

Университетда жисмоний тарбияни такомиллаштириш муаммоси мутахассисларнинг диққат марказида бўлиб, уни ҳал қилиш шуғулланувчиларнинг мотивацион соҳасини ҳисобга олган ҳолда дарсларни ўтказишнинг янги, ноанъанавий воситаларини топишга қаратилган. Талабаларнинг саломатлиги ва уларнинг келажақтаги касбий фаолияти жисмоний тарбия бўйича ўқув жараёни қандай тузилганига боғлиқ.

Университетларда жисмоний тарбия дарсларни ташкил этишнинг эскирган усуллари, ёндашувлари ва шакллари, спорт заллари ва олий ўқув юртлари иншоотлари учун замонавий спорт анжомлари ва жиҳозлари билан жиҳозланмаганлиги сабабли талабаларнинг жисмоний машқларга бўлган қизиқиши пасайганлигини кўрсатади. Талабалар ўртасида ўтказилган сўров шуни кўрсатдики, кўпинча жисмоний тарбия учун асосий туртки бу фандан яхши баҳо олиш, бу уларнинг соғлиғи ва касбий фаолияти ва шахсий ҳаётидаги келажақтаги муваффақиятлари учун жисмоний тарбиянинг онгсиз аҳамиятини кўрсатади. Талабаларнинг жисмоний тарбия билан шуғулланишни истамаслиги уларнинг жисмоний ва руҳий ҳолатига таъсир қилади, катта курсларга ўтиш билан саломатлик ва жисмоний тайёргарлик даражаси пасаяди.

Маълумки, талабалик ёшидаги инсон танаси жисмоний тарбия дарсларида муайян машқларни ўрганишда жисмоний ва техник фазилатларни ривожлантириш учун энг яхши имкониятларга эга.

Инсон танасининг ажралмас тизимида турли органлар ва уларнинг жараёнлари уйғун равишда ўзаро боғлиқдир. Тананинг табиий асосини ҳисобга олган ҳолда, жисмоний фаолият инсоннинг умумий фаолиятини рағбатлантиради ва талаб қилади, деб ишонч билан тахмин қилишимиз мумкин. Шунинг учун жисмоний машқларнинг зарурий соғломлаштириш таъсирини таъминлашда юкнинг ўзи катталигининг омили эмас, балки унинг ҳар бир инсоннинг ҳолатига мос келиш даражаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ғайратли одам жисмоний тарбия ва спорт фаолиятида муваффақиятга ҳисса қўшадиган ноанъанавий спорт соҳасида қўшимча билимларни излайди ва бажонидил ўрганади. Бу когнитив фаолликни, олинган ва тўпланган билимлардан ижодий фойдаланишни ривожлантиради. Ноанъанавий спортнинг жисмоний тарбия машғулотида фаол иштирок этиш инсонга турли жиҳатлар, тананинг имкониятлари тўғрисида билим беради ва ўз-ўзини билиш ва ўз-ўзини тарбиялашни рағбатлантиради.

Илгари маълум бир спорт тури билан шуғулланмаган университет талабалари кўпинча жисмоний тарбия машғулотида қизиқишмайди. Шу билан бирга, бу ёшда тана нисбатларини, бўйи ва вазнини ўзгартириш, мушакларнинг оҳангини ошириш ва бўғимларнинг ҳаракатчанлигини пасайиши туфайли ўзига хос ҳаракат эркинлигини йўқотиш жараёни мавжуд. Бу восита тизимида, ҳолатига, техникасига ва ҳаракатларни мувофиқлаштиришга алоҳида эътибор беришни талаб қилади.

Машғулотларнинг тузилиши ва ташкил этилиши, унинг алоҳида қисмларининг мақсад ва вазифалари жисмоний тарбия дарсларида умумий қабул қилинганларга тўғри келади. Фақат мақсадга эришиш воситалари бошқача. Дарсларга тайёргарлик кўраётганда ўқитувчи биринчи навбатда жисмоний ҳолат ва жисмоний тайёргарликни ҳисобга олган ҳолда асосий вазифалар ва умумий мақсадлардан келиб чиқади.

Машқларни тўғри танлаш, бошқача қилиб айтганда, мақсадга мувофиқлик принципига риоя қилиш, дарсларда иштирок этганларнинг танасига максимал таъсир кўрсатишни таъминлайди, шунингдек уларнинг дарсларга қизиқишини кўллаб-қувватланади. Дарсдаги машқлар юкламани (нагрузка) тартибга солишнинг асосий усули-юрак-қон томир тизими учун юқори интенсивликдаги ва камроқ стрессли машқларни алмаштириш, шунингдек, дам олиш ва эгилувчанлик машқлари билан куч машқларини алмаштириш.

Соғлиқни мустаҳкамлаш, жисмоний қомадни тўғри туриш билан боғлиқ ноанъанавий спорт турлари билан шуғулланиш ўқув ва ўқув машғулотлари самарадорлигини сезиларли даражада оширишнинг муҳим шартидир.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон давлат “Жисмоний тарбия ва спорт” тўғрисидаги қонун ПҚ-3942015 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқарув тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5368 сонли Фармони
3. Хазова С.А., Бгуашев А.Б. Актуальные проблемы и современное состояние научных исследований в сфере физической культуры и спорта // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 12-3.

KURASHCHILARDA EGILUVCHANLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Xoliqov B.X.

p.f.b.f.d (PhD) dotsent v.b.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya kafedrası

Таянч сўзлар: методика, курашчиларда эгилувчанлик сифатини ривожлантириш, фаол ҳаракат, инсонни тарбиялаш, жисмоний тарбия.

Ключевые слова: методика, развитие качества гибкости у борцов, активное движение, подготовка личности, физическое воспитание.

Key words: methodology, development of flexibility quality in wrestlers, active movement, personality training, physical education.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада курашчиларнинг эгилувчанлик сифатларини ривожлантириш методикаси ифодаланган.

РЕЗЮМЕ:

В статье описывается методика развития качеств гибкости у борцов.

SUMMARY:

The article describes a method for developing flexibility qualities in wrestlers.

Mavzuning dolzarbligi: O'zbekiston mustaqillikka erishgandan buyon qisqa davr ichida barcha sohalar kabi jismoniy tarbiya va sport yo'nalishida ham progressiv o'zgarishlar ro'y berdi. Kurashchilarimiz Osiyo hamda Jahon miqyosidagi musobaqalarda yaxshi natijalarga erishib, O'zbekiston bayrog'ini yuqoriga ko'tarishmoqda. Insonni tarbiyalash, uning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, salomatligini mustahkamlash, qobiliyatini oshirish, sportchilarda zarur bo'lgan ruhiy muhitni yaratishning ko'p qirrali jarayonida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati yuqoridir. Sog'lom insonlarni tarbiyalashda yordam beradigan sport kurashining har xil turlari jismoniy tarbiya tizimida muhim o'rin egallaydi. Shu jumladan milliy kurashimiz ham bu tizimda o'z o'rniga ega. Agarda kurashchilarda egiluvchanlikni mashg'ulotlar yordamida mukammal rivojlantirilsa sportchini kurash maxorati oshadi.

Kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi deganda, jismoniy sifatлари ya'ni kuch, tezlik, chaqqonlik, egiluvchanlik va chidamlilik sifatлари nazarda tutiladi. Bu sifatların barchasi kurashchilar uchun zarur. Chunki ular bir-biriga chambarchas bog'liq holda o'rganilsa, sportchi o'zining imkoniyatlarını yuqori darajada mukammallashtiradi.

Tajribaning predmeti: kurashchilarning egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar jarayoni.

Tajriba maqsadi: kurashchilarda egiluvchanlik sifatini oshirish va takomillashtirish.

Tajribaning vazifasi:

1. kurashchilarda egiluvchanlikni oshirish maxsus rivojlantirish yosh sportchilarni yuqori natijalarga erishish vaqtini qisqartiradi.

2. Turli vazn toifasidagi kurashchilarning egiluvchanliklarını rivojlantirish o'rganiladi.

Egiluvchanlik – bu kurashchining katta amplitudada harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Egiluvchanlik bo'g'imlardagi harakatchanlik bilan aniqlanadi. U o'z navbatida, bir qator omillarga bog'liq: bog'imlar, paylar, mushaklar cho'ziluvchanligi va ularning cho'zilish qobiliyati. Bir nechta egiluvchanlik turlari mavjud.

Faol egiluvchanlik – bu shaxsiy mushak kuchlanishlari hisobiga katta amplitudada harakatlarni bajarish qobiliyatidir. Sust egiluvchanlik- bu tashqi kuchlar: og'irliklar, raqib harakatlari hisobiga harakatlarni katta amplitudada bajarish qobiliyatidir.

Dinamik egiluvchanlik-dinamik xususiyatga ega mashqlarda namoyon bo'ladigan egiluvchanlikdir. Statik egiluvchanlik- statik egiluvchanlikka ega mashqlarda namoyon bo'ladigan egiluvchanlikdir. Umumiy egiluvchanlik-turli yo'nalishlarda eng yirik bo'g'imlarda katta amplituda bilan harakatlarni bajarish qobiliyatidir.

Maxsus egiluvchanlik -kurashchining texnik- taktik xususiyatlariga tegishli bo'g'imlar va yo'nalishlarda harakatlarni katta amplituda bilan bajarish qobiliyatidir. Cho'ziltiruvchi mashqlar: oddiy, prujinali harakatlar , o'zini ushlagan holda siltanishli, tashqi yordam bilan bajariladigan harakatlar egiluvchanlikni rivojlantirishning asosiy vositalaridir.

Rivojlanish darajasining ko'rsatkichlariga ko'ra harakat amplitudasi juda keng. U burchak darajasi goniometri vositasida yoki santimetr chizg'ich yordamida o'lchanadi.

Harakat amplitudasining pasayishi va mushaklarda kuchli og'riq paydo bo'lishi bilan cho'zilish mashqlarini to'xtatish kerak. Egiluvchanlik mashqlarini

bajarish to'xtatilgandan uning darajasi asta-sekin pasayib, 2-3 oydan keyin avvalgi holatiga qaytadi.

Egiluvchanlik shug'ullanuvchilarning yoshiga va jinsiga bog'liq. Faol egiluvchanlik 10-14 yoshda, sust egiluvchanlik 9-10 yoshda kuzatiladi. Egiluvchanlik o'sishining turli bosqichlari bor. Qizlarda 14-15 va 16-17 yoshda, o'g'il bolalarda esa 9-10, 13-14 va 15-16 yoshlarda egiluvchanlik o'sishining yuqori sur'atlari belgilangan.

Hamma cho'zilish mashqlari mushaklarning ishlash tartibiga ko'ra 3 guruhga bo'linadi:

- I. Dinamiklashtirilgan
- II. Statiklashtirilgan
- III. Aralash.

Dinamik faol mashqlar – turli yuklar amortizatorlar bilan gavdani har tomonga bukib siltanish, sakrash, tashlash kabi harakatlar bajariladi.

Dinamik sust mashqlar – sherikning yordami ta'sirida o'z gavdasi bilan yoki qo'shimcha ishlatib tashqi qarshilikni yengishdir.

Statik faol mashqlar – mushaklar cho'zilgani holda tanani ma'lum holatda saqlab turishni nazarda tutadi. Bunda mushaklar bo'g'imlarni o'rab turgan va harakatni ta'minlayotgan paylar qisqarishi hisobiga cho'zilib maksimalga yaqin bo'ladi. Mushaklar 5-10 sekund davomida cho'zilgan holda bo'ladi.

Statik sust mashqlar gavda holatini tashqi kuchlar ostida -sheriklar, snaryadlar va o'z gavdasining kuchi yordamida tik turib bajariladi. Mushak cho'zilishidagi suat mashqlarning bajaradigan vazifasi bir xil emas, statik holatda dinamikaga nisbatan ko'proq. Statik sust mashqlarning dinamikaga nisbatan ta'siri kam.

Aralash mashqlar mushak cho'zilishida ham tashqi ham ichki kuchlarni ta'minlaydi. Ularni bajarishda faol va sust harakatlarni almashtirib turishi zarur. Masalan sherik yordamida asta -sekinlik bilan oyoqlar oldinga ko'tariladi va 3-4 sekund davomida ushbu turgan holda orqaga sakraladi.

Egiluvchanlikni rivojlantirish usullari. Egiluvchanlikni rivojlantirishning asosiy usuli takrorlash ya'ni mashqlar bajariladi va dam olib, yana bajariladi. shu holatni ma'lum oraliqda takrorlash ishchanlik qobiliyatini tiklash uchun foydalidir. Bu usulning turli variantlari bor : dinamik mashqlarni takrorlash usuli va statik mashqlarni qaytarish usuli. Egiluvchanlikni rivojlantirishning statik mashqlar yordamidagi usuli "stretching" nomini olgan.

Hozirgi paytda egiluvchanlikni rivojlantirishning yangi noan'anaviy usuli paydo bo'ldi. Masalan, V.T.Nazarov tomonidan ishlangan mushaklarni biomexanik qo'zg'atish usuli. Bu usul yordamida egiluvchanlikni rivojlanishi 10 martagacha tezlashadi.

Egiluvchanlikni rivojlantirishning navbatdagi usuli elektrostimulatsiya va vibrostimulatsiya bilan bog'liq. Bu usulning samaradorligi yuqori chunki, qisqa vaqt ichida 30% harakat darajasini ko'taradi.

Egiluvchanlikni rivojlantirishning aralash usuli. Ulardan biri sust mushak cho'zilishining dastlabki usuli bo'lib, faol statik kuchlaniishni kamaytiradi (bo'shashtirish) va keyinchalik cho'zadi. Uning asosida mushaklar cho'zilanidan keyin nafaqat kuchli qisqaradi, balki yana ham egiluvchan bo'ladi. 10-14 yoshli II-III- darajali sportchilarda egiluvchanlik natijalari

1-Jadval.

Natija shuni ko'rsatadiki talabalarni erkin mashqni o'rtacha bahosi 7,8 bu juda past. Shpagatni bitta ham talaba bajarmadi, ko'priki natijalari juda past, yuqorida ko'rsatilgan natijalarga ko'ra egiluvchanlikga katta ahamiyat berish kerak.

Ismi, sharifi	Razryad	Ko'priki (sm)	Shpagat (sm)
		1 o'lchov	1 o'lchov
Adilov B.B	III	80	22
Norboyev J.Y	II	75	15
Oralboyev N.A	II	76	15
Muhametgaliyev A.A	II	76	15
Xabibraxmanov I.R	III	71	13
Sulton-Murotov S.T.	III	80	26
Eshqobilov F.F	II	70	2
Axmatjonov M.M	III	75,4	15,4

10-14 yoshli II-III- darajali sportchilarda tadqiqotdan keyin egiluvchanlikni ko'rsatkich natijalari (1-BOSM)

Jadval 2.

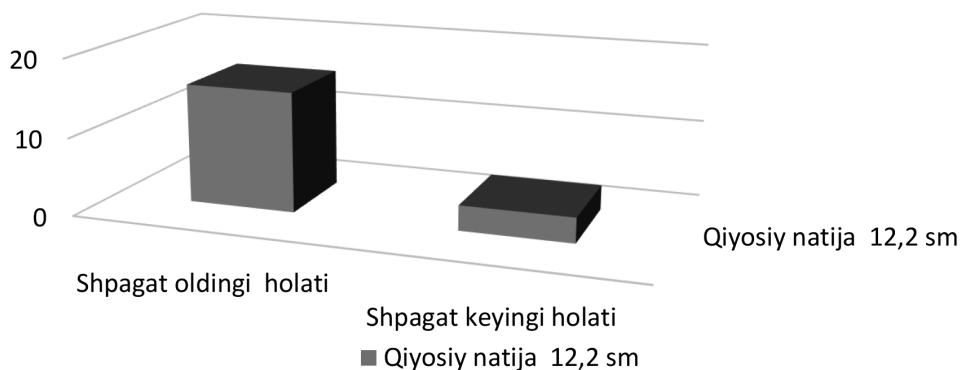
Biz tavsiya etgan mashqlar mashg'ulot davomida talabalar orasida «ko'priki» - 10,9 sm, «shpagat» - 12,2 sm mashqlar ko'rsatkichi yaxshilandi. Bundan xulosa shuki tavsiya etilgan dasturdagi mashqlar egiluvchanlik ko'rsatkichini yaxshilandi.

Ismi, sharifi	Razryad	Ko'priki	Shpagat (sm)
		2 o'lchov	2 o'lchov
Adilov B.B	III	77	6
Norboyev J.Y	II	60	4

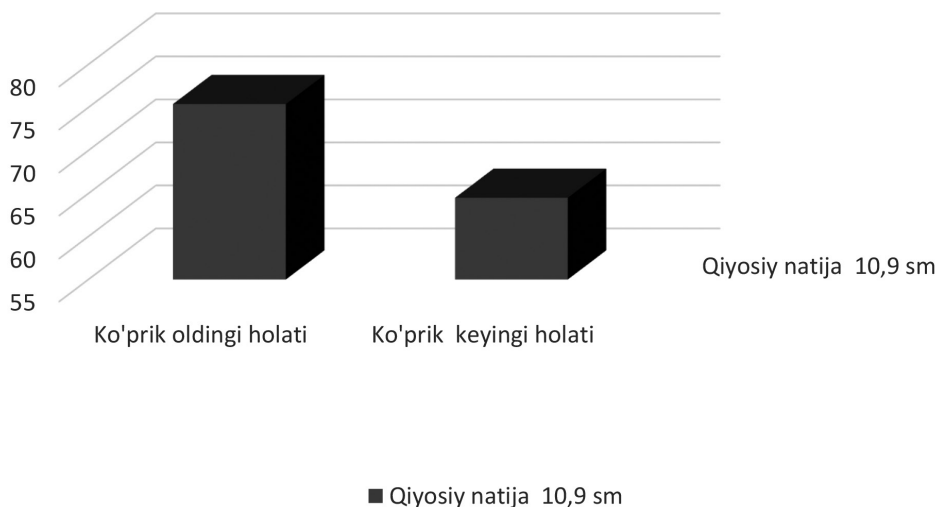

Oralboyev N.A	II	61	2
Muhametgaliyev A.A	II	61	2
Xabibraxmanov I.R	III	68	2
Sulton-Murotov S.T.	III	73	7
Eshqobilov F.F	II	52	0
Axmatjonov M.M	III	64,5	3,2

Qiyosiy atija 12,2 sm

Qiyosiy atija 10,9 sm

Maxsus mashqlardan foydalanish:

1. Turishdan ko‘prik holatiga o‘tish va ko‘prik holatdan turish – 6-7 marotabadan 3 marta dam olish oraliqlari 20 sekund.

2. Ko‘prik holatida bo‘yinlarni harakatlantirish orqali bo‘yin mushaklarini rivojlantirish va shu holatda gavgani oldinga va orqaga harakatlantirish. 25-30 marotabadan 3 marta, dam olish oraliqlari 1 daqiqa.

3. Ko‘prik holatidan oshib o‘tishlar – 5-10 marotabadan 3 marta dam olish oraliqlari 15 sekund.

4. Ko‘prik holatida chopishlar o‘ng va chap tomonlarga. har ikkala tomonga 5 ta marotabadan dan 5 marta, dam olish oraliqlari 1 minut.

5. Old tomon bilan yotgan holda orqa tomondan oyoq ushlarini ushlagan holda o‘nga va chapga tebran 30 sekunddan 3 marta dam olish oraliqlari 20 sekund.

6. Old tomon bilan yotib qo‘llarga tayangan holda gavgani o‘ngga, chapga burish. 15-20 marotabadan 3 marta dam olish oraliqlari 10 sekundl.

7. Old tomon bilan yotib qo‘llarga tiyangan holda gavgani orqaga tortib oyoqlarni boshga tekkazish.

8. Sherik yordamida bajariladigan mashqlar.

9. Turgan joyda sakrab turib tazni o‘ngga, chapga burishlar.

10. Turnikda osilgan holda bel va tasni onnga va chapga harakatlantirib tebratish.

11. Turnikda osilgan holda bel va tasni onnga va chapga harakatlantirib tebratish.

12. Shpagatga tushgan holda shu holatni saqlab turish 20 sekunddan 5 marta dam olish oraliqlari 15 sekund.

13. Devorga orqa tomon bilan turgan holda qollar bilan yerga tushish koprik holatiga 5 marotabadan 3 marta dam olish oraliqlari 15 sekund.

14. Devorga suyangan holda shpagat holatini saqlab turish 20 sekunddan 3 marta dam olish oraliqlari 20 sekund.

15. Sheriklar yordamida shapatni ochuvchi mashqlar har biri 3-5 marotabadan 5 marta dam olish oraliqlari 30 sekunddan.

16. Egiluvchanlikni aks etgan usullarini bajarish, har biri 5-7 marotabadan 5 marta, dam olish oraliqlari 20 sekund.

17. Oyoqlarni kerib o‘tirib oldinga engashish, 20 sekunddan 5 marta dam olish oraliqlari 20 sekunddan.

Egiluvchanlikni rivojlantirishdagi metodik xatolar:

- - organizmni yetarlicha qizdirilmaganligi;
- - sifatsiz badan qizdirish;

- -mushaklarning yuqori tonusi;
- - harakat amplitudasini keskin oshirib yuborish;
- - haddan ortiq qo‘shimcha og‘irliklar;
- - mashqlar orasida sust dam olishning juda katta oraliqlari;
- - toliqqan vaziyatda mashqlarning o‘tkazilishi.

Xulosa. O‘rganib chiqilgan ma'lumotlarga asoslanib, shunday fikrga kelish va xulosa qilish mumkinki, egiluvchanlikni rivojlantirish kurashchilarda muhim ahamiyat kasb etadi. U boshqa sifatlar kuch , chaqqonlik, tezkorlik va chidamlilik bilan chambarchas bog‘liq. Egiluvchanlik kurashchilarda usullar bajarishda bu sifatlarni tejashga yordam beradi. Yuqori egiluvchanlik darajasi turli bo‘g‘inlarda yengillik yaratib, sportchini kurash paytida himoyada yaxshi harakatlanishiga va raqibning hujumlaridan osonlik bilan chiqib ketishda katta ro‘l o‘ynaydi. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko‘rinib turibdiki, egiluvchanlik sifatini rivojlantirishni kichik yoshdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний маданият асослари ва методикаси. –Тошкент: Ўзбекистон Давлат жисмоний маданият институти, 2005. – 300 б.
2. Ливицкий А.Н. Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний маданият асослари ва методикаси. – Тошкент, 1995. – 500 б.
3. Саломов Р.С. Спорт машғулотнинг назарий асослари. – Тошкент., Ўзбекистон Давлат жисмоний маданият институти, 2005. – 238 б.
4. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyoti. – Toshkent, 2001.
5. Azizov N.X. Belbog‘li turkiston kurashi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
6. Гончарова О.В. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш. –Тошкент: Ўзбекистон Давлат жисмоний маданият институти, 2005. – 171 б.
7. Махаммджонов К.М., Туленова Х.Б. Жисмоний маданият асослари ва методикаси. –Тошкент: ТДПУ, 2001-2002. – 60 б.

ЗАМОНАВИЙ ЖАМИЯТ ҲАЁТИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИНГ ЎРНИ

Джурабеков Э.Т.

*Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти
“Ижтимоий фаналар ва жисмоний тарбия”
кафедраси в.б. доценти*

Таянч сўзлар: жисмоний маданият, спорт, жисмоний маданиятни ижтимоийлаштириш, соғлом турмуш тарзи, жисмоний тарбия, стресс.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, социализация физической культуры, здоровый образ жизни, физическое воспитание, стресс.

Key words: physical culture, sport, socialization of physical culture, healthy lifestyle, physical education, stress.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада замонавий жамиятда жисмоний тарбия ва спортнинг аҳамияти таҳлил қилинади, жисмоний фаолиятнинг инсон танасининг умумий ҳолатига фойдали таъсири таъкидланган. Спорт, шунингдек, бизнинг замонавий муҳитимизда кам ҳаракатларнинг олдини олиш воситаси сифатида қаралади.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется значение физической культуры и спорта в современном обществе, подчеркивается благотворное влияние физических нагрузок на общее состояние организма человека. Спорт также рассматривается как средство профилактики бездеятельности в нашей современной среде.

SUMMARY:

This article analyzes the importance of physical education and sports in modern society, the beneficial effect of physical activity on the general condition of the human body is emphasized. Sports are also seen as a means preventing inactivity in our modern environment.

Мамлакатимиз спортини ривожлантириш соҳасида тубдан ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Давлатимиз жисмоний тарбия ва спортнинг келажак авлодни соғлом қилиб тарбиялашдаги ўрнини ҳисобга олиб, спорт ишларини янада такомиллаштириш, унинг замон талаблари даражасида ўқув ва моддийтехник базасини яратиш ҳамда аҳолининг спортга бўлган қизиқишини ошириш йўлида мақсадли давлат миқёсидаги тадбирлар ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Спорт синовларининг мақсади - аҳолининг барча қатламлари ўртасида жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш орқали уларнинг жисмоний қобиляти ва ҳаракат фаоллигини такомиллаштириш, меҳнатга лаёқатини ошириш, зарарли одатлар ҳамда турли касалликларнинг олдини олиш ва соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришдан иборатдир.

Замонавий жамиятда спорт ҳаётнинг турли соҳаларига сингиб кетган муҳим рол ўйнайди. Бу халқлар ўртасидаги муносабатларга, одамларнинг ижтимоий мавқеига сезиларли таъсир кўрсатади ва уларнинг турмуш тарзини, мода ва ахлоқий қадриятларини шакллантиради. Бундан ташқари, жисмоний тарбия дарслари ёмон одатларнинг олдини олишдан ташқари, аҳоли ўртасида ўйин-кулгига бўлган талабларни қондиради.

Жисмоний тарбия ва спорт нафақат ўз соғлиғига ғамхўрлик қилиш ва уни сақлаш ва касбий фаолиятда юқори кўрсаткичларга эга бўлиш, балки бизнинг "тезкор" жамиятимизда тананинг ақлий фазилатлари ва стрессга чидамлилигини мустаҳкамлашдир. Мунтазам жисмоний тарбия ва спорт юрак-қон томир тизимини мустаҳкамлайди, қон босимини нормаллаштиради, ўпка ҳажми ва капилляр тизимини кенгайтиради, мушак ва иммунитет тизимини мустаҳкамлайди, метаболизмни яхшилайтиди ва ҳоказо.

Биринчидан, агар инсон фаол ва соғлом турмуш тарзини олиб бормаса, унда 35-40 ёшдан бошлаб унинг соғлиғи ҳар куни ёмонлашиши эҳтимоли катта. Бизнинг танамизга катта ва чарчаган юклар керак эмас, унинг жисмоний ишлашини таъминлаш учун қиммат спорт заллари ва фитнес клублари, бунинг учун оддий тартибли (циклик) ва куч машқлари етарли. Ушбу машқлар юриш, югуриш, велосипедда юриш, сузиш каби жуда қулайдир, уларни боғларда, ўрмонзорларда, қўлда, дарёда ёки ҳатто уй яқинидаги ҳовли ҳудудида бажарилиши мумкин. Айнан оддий циклик юрак-қон томир тизимини мустаҳкамлашга ва капилляр тизимни кўпайтиришга ёрдам беради ва шу билан инсоннинг турли тизимлари ва органларини кислород ва озуқа моддалари билан таъминлашга ёрдам беради.

Иккинчидан, семириш ҳозирги кунда замонавий инсониятнинг биринчи касалликларидан биридир. Сўнгги йилларда семириш жаҳон цивилизацияси учун катта таҳдидга айланди. Дунё аҳолисининг тахминан учдан бир қисми ушбу касалликдан азият чекади ва ҳар бир инсон ўз ҳаёти ва соғлиғи учун жавобгардир. Ирода кучига эга бўлинг ва мунтазам жисмоний машқлар билан соғлом турмуш тарзини бошланг.

Замонавий XXI-асрда деярли ҳамма жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланади, мусобақалар, эстафета ва флэш-моблар каби турли тадбирларда қатнашадилар. Буни Олимпия ўйинлари, Жаҳон ва Европа

чемпионатлари, шунингдек, талабалар спартакиядаси ўйинлари каби йирик халқаро мусобақаларга қизиқиш ортиб бораётгани тасдиқлайди. Дунёнинг таниқли спортчиларини томоша қилиш, одамлар унутилмас из қолдирадиган ноёб ҳис-туйғуларни бошдан кечиришади. Бундай улуғвор тадбирлар одамларни жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга ундайди.

Спорт ва жисмоний маданият шахсни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди, чунки спортчи турли хил ижтимоий вазиятларга дуч келганда қимматли ҳаётий тажрибага эга бўлади.

Ёш спортчи янги ижтимоий муҳитга кирганда, у спорт мактабими ёки мактаб бўладими, улар мураббийлар, ҳакамлар ва спорт жамоаси каби янги ижтимоий элементлар билан ўралган. Ушбу шахслар янги ижтимоий ролни муваффақиятли мослаштириш ва амалга ошириш учун зарур бўлган маданий меъёрлар ва хатти-ҳаракатларни тарбиялаш, ўқитиш ва шакллантириш учун жавобгардир.

Ҳозирги кунда жисмоний маданият ва спорт жамиятга кўп қиррали таъсир кўрсатадиган универсал ижтимоий ҳодисадир. Асосий таъсир шахсни тарбиялаш ва кенг қўламли касалликларнинг олдини олишга қаратилган. Мунтазам жисмоний тарбия ва спорт машғулотлари организмнинг функционал имкониятларини яхшилашга, метаболик жараёнларни фаоллаштиришга, шунингдек метаболизм ва энергияни барқарорлаштиришга ёрдам беради. Жисмоний фаоллик бўлмаса, мушакларнинг кам ҳаракатлиги пайдо бўлади, суяк ва марказий асаб тизими, нафас олиш, юрак-қон томир ва бошқа тизимларнинг ишлаши ёмонлашади, бу эса тананинг умумий оҳанги ва ҳаётий фаолиятининг пасайишига олиб келади.

Кўпгина тиббиёт мутахассислари кўплаб касалликларнинг олдини олиш чораси сифатида, шунингдек операциялар, жароҳатлар ёки касалликлардан кейин реабилитация жараёнининг бир қисми сифатида спорт билан шуғулланишни тавсия қилади. Югуриш, сузиш ва велоспорт каби тартибли спорт турлари деярли барча ёш гуруҳлари учун тавсия этилади, чунки улар мушак-скелет тизимига ижобий таъсир кўрсатади ва барча мушак гуруҳларини тўғри юкламада машқ қилиш билан фаоллаштиради.

Шунинг учун шуни таъкидлаш керакки, жисмоний машқлар инсон учун ҳаётнинг барча даврларида зарурдир. Болалик ва ўсмирлик даврида улар тананинг уйғун ривожланишига ҳисса қўшади, бу эса салбий оқибатларни йўқ қилади. Катталарда иш қобилятининг ошиши, стрессга чидамлилиқ, шунингдек, саломатликни сақлаб қолади ва мустаҳкамлана-

ди. Қарияларда, шу билан бирга, тананинг ёшартирилиши ва умр кўриш давомийлигига таъсир қилувчи ёшга боғлиқ қулай ўзгаришлар мавжуд.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, жисмоний маданият инсон ва миллатнинг соғлом турмуш тарзининг бир қисмидир, чунки соғлиқ ҳар доим касбий фаолиятнинг барча соҳаларида ўзини ўзи англашнинг энг муҳим шарти бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. У инсон саломатлигини сақлаш ва тарғиб қилиш билан боғлиқ кўплаб масалаларни ҳал қилиши мумкин, унинг ҳаётининг деярли барча жабҳаларига таъсир қилади. У шахснинг маънавий ва ахлоқий фазилатларини ривожлантиради, ўзини ривожлантиришга ундайди, стрессли вазиятларга тўғри жавоб беришга ёрдам беради, соғлом турмуш тарзига бўлган эҳтиёжни шакллантиради, жисмоний фаолиятни қондиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Аҳоли жисмоний тайёргарлик даражасини баҳолаш тизимини жорий этишнинг ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида» 2021 йил 16 июндаги ПҚ–5148-сон
2. O'zbekiston Respublikasining —Jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi Qonuni. Toshkent, 2015 yil. 174 – son Xalq so'zi gazetasi.
3. J.Eshnazarov. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqaris “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2008.
4. Бошлангич синфлар жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. Ахмедов Ф Д., Атамуродов Ш.У. - 2019.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHGULOTLARIDA KASBIY KOMPETENTSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUV

Samadova O'X.

*Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Jismoniy madaniyat fakulteti o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, maktab, o'qituvchi, autogen, o'rta ta'lim, professional, mezon.

Ключевые слова: подход на основе профессиональной компетентности, школа, учитель, аутогенное, среднее образование, профессионал, критерий.

Key words: professional competency-based approach, school, teacher, autogenic, secondary education, professional, criteria.

PEZIOME:

Maqolada maktab o'qituvchisining jismoniy tarbiya va sport mashgulotlarida kasbiy kompetentsiyaga asoslangan yondashuvi asoslab beriladi, ushbu yondashuvni nazariy asoslarini ochib beradi va uning samaradorligini sinab ko'rish uchun eksperimental ma'lumotlar keltiriladi.

PEZIOME:

В статье обоснован профессионально-компетентностный подход школьного учителя физической культуры и спорта, раскрыты теоретические основы этого подхода, приведены экспериментальные данные для проверки его эффективности.

SUMMARY:

The article substantiates the school teacher's approach to physical education and sports based on professional competence, reveals the theoretical basis of this approach, and provides experimental data to test its effectiveness.

Kirish. Jismoniy madaniyat insonning umumiy madaniyatining tarkibiy qismlaridan biridir, bu asosan uning o'qishga bo'lgan munosabatini, kundalik hayotdagi o'zini tutishini nazarda tutadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Jismoniy tarbiya darslarida kasbiy kompetentsiyaga asoslangan yondashuv qanday amalga oshirilayotganligini aniqlashga harakat qildik. Jismoniy tarbiya darslarida kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanib ishlash usullarini topish va ajratib ko'rsatishni rejalashtirdik. Belgilangan muammoni hal qilish va maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni qo'ydik:

- ushbu masala bo'yicha psixologik, didaktik, uslubiy va huquqiy adabiyotlarni o'rganish;

- jismoniy tarbiya darsining mavzusi darajasida kompetensiyaga asoslangan yondashuv mezonlarini topish va belgilash;

- jismoniy tarbiya darslarida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish usullarini ajratib ko'rsatish, tanlangan usullarni amalga oshirish; Buning uchun asosiy kompetentsyalarni shakllantirish bo'yicha tadbirlar dasturi belgilandi. Dastur ta'limga asoslangan, jismoniy tarbiya bo'yicha umumiy o'rta ta'lim standarti yuqori sinf bitiruvchilarini tayyorlash darajasiga qo'yiladigan asosiy talablarda maktab o'quvchisi quyidagi malakalarni egallashi kerakligini ta'kidlaydi: sog'liqni saqlashni yaxshilash, motorli faoliyat, o'zini o'zi boshqarish va individual jismoniy rivojlanish. Jismoniy tarbiya jarayonida asosiy kompetensiyalar qanday namoyon bo'lishini aniqlashda, jismoniy tarbiya darsi bilan bog'liq quyidagi fikrlar tahlil etildi.

Masalan, maqsadga erishish uchun jismoniy ta'lim-tarbiya, o'zlariga bo'lgan hurmatni tarbiyalash, salomatlik, individual darslarda malaka va ko'nikmalarni egallash ishlarini yaxshilashga yo'naltirilgan jismoniy madaniyat, kasalliklarning oldini olish. Jismoniy madaniyat vositalari bilim, ko'nikma, individual salomatlikni ta'minlashdan foydalanamiz, bular: tibbiy-jismoniy madaniyat komplekslari, nafas olish mashqlari, dam olish mashqlari. Jarohatlanganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish. Jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlikning individual xususiyatlarini aniqlash. Bularning barchasi shaxsiy kompetentsyalarni shakllantirishga imkon beradi: egalik qilish, shaxsiy o'zini namoyon qilish va o'zini rivojlantirish usullari; mahorat tananing jismoniy holatini boshqarish. Zamonaviy jismoniy sog'lomlashtirish texnologiyalari tizimlarini o'zlashtirishda, professional jismoniy mashqlar komplekslardan foydalaniladi.

Charchoqni yo'qotish hamda ish faoliyatini yaxshilash uchun autogen (inson tanasining gomeostatik (ochiq tizimning dinamik muvozanatni saqlashga qaratilgan muvofiqlashtirilgan reaksiyalar orqali uning ichki holatining barqarorligini saqlash qobiliyati) mexanizmlarining dinamik muvozanatini tiklashga qaratilgan,) mashg'ulotning eng oddiy usuli meditatsiya, nafas rostdash mashqlari. Ijtimoiy kompetentsiya shaxsning jismoniy ko'rsatkichlari va uning xususiyatlari to'g'risidagi bilimni, jismoniy mashqlarning sog'likka ijobiy ta'sirini va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga imkon beradi. Bular: professional-amaliy mashqlar bilan motor tajribasini boyitish, kelgusi hayot faoliyatiga tayyorlashga yo'naltirilgan. Umumiy jismoniy tayyorgarlikni asosan piyoda yurish, tog turizmi texnikasi ko'nikma, malakalariga yo'naltirish

bizga nima beradi. Maktab bitiruvchilarini talabalikka qabul qilinishlarini tahlil qilishda bitiruvchilar jismoniy tarbiya va turizm darslari o'z kasbini tanlash to'g'risida qaror qabul qilishlariga yordam berishini ko'rishimiz mumkin. Shaxsni jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlaydigan, test topshiriqlarini bajarish qobiliyati, jismoniy rivojlanish xususiyatlari va tibbiy ko'rsatkichlar motor faoliyatda individual faoliyatni hisobga olgan holda tarbiyaviy va kognitiv kompetentlikni shakllantiradi.

Ta'limiy kognitiv kompetensiya tarkibiga quyidagilar kiradi: jismoniy tarbiya va sport asoslarni bilish, ma'naviy boylikni shakllantirish maqsadida jismoniy rivojlanish va jismoniy sog'lom odam uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallash, shaxsiy va jamoat gigienasi asoslarini bilish, ertalabki badan tarbiya mashqlar sharoitida jismoniy yuklamalarni tartibga solish qoidalarini bilish va muntazam sport bilan shug'ullanish. Axborot kompetentsiyasini amalga oshirish, talabalar tomonidan turli xil axborot resurslaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Talabalar uchun ushbu turdagi vazifalarni taklif qilish mumkin, masalan — Olimpia o'yinlari haqida ma'lumot toping. Kommunikativ kompetensiya - turli xil ma'lumotlarni olish, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini rivojlantirish bo'yicha munozara o'tkazish va bu muammolar bo'yicha reja ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'lishdir. Tengdoshlari faoliyatini tahlil qilish va baholash, atrofdagi voqealar va odamlar bilan o'zaro aloqaning turli usullaridan foydalanish, jamoada ishlash jamoadagi turli xil ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Bu kompetensiyaning shakllanishi darsda talabalar faoliyatini tashkil etish orqali yuzaga keladi. Kommunikativ kompetensiyaning shakllantirish uchun o'yinlar (boshlangich sinflarda harakatli, yuqori sinflarda sport o'yinlari) katta ahamiyatga ega. O'yinlarda talabalar jamoada o'zaro munosabatda bo'lishni, umumiy natija uchun kurashishni, individual vazifalarni bajarishni o'rganadilar. Kommunikativ kompetensiyaning darslarda turizm va sport turlariga yo'naltirish orqali rivojlanish mumkin bo'ladi. Chunki turizm talabalardan nafaqat sportni balki mahorat, o'zaro aloqa, hamkorlik, aniq belgilangan vazifalarni bajarishni ham talab qiladi. Shaxsiy kompetensiya - jismoniy tarbiya haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, sog'lom turmush tarzi va ijtimoiy yo'nalish xususiyatlarini bilish, individual salomatlik, jismoniy rivojlanish, ularning imkoniyatlari, jismoniy mashqlar yordamida sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini individual shakllarini tashkil etish usullari; individual mashq majmualarini bajarish qobiliyati, olingan bilim va ko'nikmalardan amaliy faoliyatda foydalanishni o'z ichiga olib olingan bilimlar talabalarga jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini mustaqil ravishda tashkil etishlari uchun yordam beradi. Talaba

ma'lum bilimlarni egallashi uchun, rejalashtirish texnologiyasidan foydalanish kerak bo'ladi.

Muhokama va natijalar. Agar siz darslardan birini tahlil qilsangiz, masalan tog' va piyoda yurish turizm texnologiyasini takomillashtirish darsida o'qituvchi talabalarda bir nechta kompetensiyalarni shakllantirishini ko'rishingiz mumkin. Maqsad qayerda: toshloq erlarga chiqish texnikasini takomillashtirish va turist tomonidan to'siqlardan o'tish texnikasini takomillashtirish. Agar bu qoyaga chiqish darsi bo'lsa, unda darsning asosiy qismiga o'tishdan oldin, talabalar bilan tanani qizdirish mashqlarini o'tish kerak.

Qizdirish mashqlari majmuasi bo'ginlarni harakatga keltiruvchi gimnastik mashqlarni o'z ichiga olishi kerak, chunki toqqa chiqish texnikasini bajarishda toshloq erlarni bosib o'tishda bo'ginlarni qizdirish zarur bo'ladi. Kelgusida "Shimoliy, Janubiy, Sharq" o'yinini o'tkazishni rejalashtirganmiz, bunda talabalarni asosiy nuqtalarni aniqlashga o'rgating, bu esa o'z navbatida ularga topshiriqni bajarish uchun emas, balki mo'ljal olishda va xarita bilan ishlashda, berilgan yo'nalishni topishda yordam beradi. Bolalar sayyohatga chiqishganda to'siqlardan o'tayotganda, tez va aniq ishlash zarur bo'lgan sharoitlarga tushib qolishadi, ammo natija butun jamoaning qanday harakat qilishiga bog'liq bo'ladi.

Darslarda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning samaradorligini o'quvchilarning shahar, respublika musobaqalaridagi yutuqlari bilan baholash mumkin. Bu tajriba sinfida fan bo'yicha bilim sifatining oshganligini bildiradi. "Jismoniy tarbiya darslarida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish" mavzusi bo'yicha quyidagilarni xulosa qilish mumkin: 1. Ta'lim jarayoniga kompetentlikka asoslangan yondashuvni joriy etish ta'lim jarayoni va uning mazmunida, o'qituvchi amaliyotida ham katta o'zgarishlar talab etadi. 2. Ta'limning maqsadi bu jarayon emas, balki o'quvchilarning yutuqlari, ma'lum bir natija. Materialning mazmuni o'qituvchi tomonidan natija uchun tanlanadi. Shuningdek baholash uslublari ham o'zgarib bormoqda bular; baholash tartibida aks ettirish, dalillar yig'ish, talabalar faoliyatini kuzatish. 3. Jismoniy tarbiya darslarida asosiy e'tibor amaliyot orqali o'rganishga, o'quvchilarning kichik guruhlarda samarali ishlashiga, o'qishda shaxsiy rejalarini tuzishga, fanlararo aloqalardan foydalanishga, o'quvchilarning o'z mustaqilligini rivojlantirilishiga va qabul qilingan qarorlar uchun shaxsiy javobgarlikni his etishga o'rganishadi. Shuning uchun, o'qituvchidan o'quvchiga bilimlarni etkazib berish mexanizmlarini o'zgartirish yani axborot resurslaridan erkin foydalanish, mustaqil o'rganish, masofadan ta'lim olishni shakllantirish va rivojlantirish zarur. Ushbu ta'lim shakllarining barchasi talabani ijtimoiy

hayotda professional va muvaffaqiyatli bo'lishga o'rgatish uchun qaratilgan. Hayot davomida o'rganish professional darajangizni mustaqil ravishda oshirishingizga yordam beradi. Biz jismoniy tarbiya darsi tarkibiga kiradigan barcha kompetentsiyalar, o'quvchining ta'lim kompetentsiyasini amaliyotga joriy etishning aniq dasturlarini moslashtirib amalga oshirdik.

Xulosa. Jismoniy tarbiya darslarida sport o'yinlaridan foydalanish, yaxlit tizimga birlashtirilgan loyihalar, o'quv materiallari va kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga qaratilgan o'quvchining kompetentsiyasini shakllantirishning muhim sharti. Jismoniy madaniyat zamonaviy boshlang'ich maktabda fan sifatida hozirgigi kunda butun dunyoda sodir bo'layotgan ta'limni modernizatsiya qilish jarayonlaridan uzoq turishi mumkin emas. Ta'lim sohasidagi yangiliklar kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni paydo bo'lishni o'z ichiga oladi; bular asosan ta'lim inqirozi bilan bog'liq bo'lib, unda o'quvchi uchun talablar, so'rovlar o'rtasidagi ziddiyatlar, jamiyat va shaxsning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni muammoli vaziyatlardan chiqish yo'li sifatida ko'rib chiqish mumkin. Kompetentlik inson bilimlarini yangi o'lchov birligi sifatida so'z borar ekan o'rganish natijalariga e'tibor qaratish bilan birga, bu o'rganilgan bilimlarning miqdori emas balki bilim, ko'nikma va malakalarni turli - xil muammoli vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati hamdir.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. B.D El'konin . Doklad po teme samoobrazovaniya: ... kul'tury». formirovaniye klyuchevykh kompetentnostey uchashchikhsya. na urokakh fizicheskoy kul'tury v nachal'noy shkole. Fizicheskaya kul'tura – odna iz ... vydelit' priyomy realizatsii kompetentnostnogo podkhoda na urokakh fizkul'tury 20.04.21. 2. Klyuchevyye kompetentsii i obrazovatel'nyye standarty. Stenogramma obsuzhdeniya doklada A.V. Khutorskogo v RAO . Internet–zhurnal «Eydos». —2002. - 23 aprelya. - <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423-1.htm>

3. Karaev, V. Sh. (2020). Competence And Competent: Different Approaches And Interpretations. International Journal for Innovative Engineering and Management Research, 9(9), 202-206

4. Karayev V.Sh. Pedagogicheskie usloviya kak faktor povisheniya professionalnoy kompetentnosti pedagoga fizicheskoy kulturi Problemi sovremennoy nauki i obrazovaniya -M., 2020

5. Karayev V.Sh. Pedagogicheskaya podderjka razvitiya professionalnoy kompetentnosti prepodavatelya fizicheskoy kulturi. Maktab va Hayot ilmiy-metodik jurnal maxsus son № 2. 2020.

6. Karayev V. Sh Jismoniy madaniyat va sport soxasi mutaxassislarining kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik loyihalashtirish. NamDU ilmiy axborotnomasi №-10 2020.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING JIHATLARI

Karimov D.A.

*Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Pedagogika fanlari bo'yicha dotsent*

Tayanch so'zlar: sport, pedagogik texnologiyalar, uslublar, mezonlar, amaliy darslar.

Ключевые слова: спорт, педагогические технологии, методы, критерии, практические занятия.

Key words: sports, pedagogical technologies, methods, criteria, practical lessons.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jismoniy tarbiya va sport darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini hosil qilish, jismoniy, ma'naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish bo'yicha ayrim tavsiyalar berilgan muxokama qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается важность использования современных педагогических технологий на занятиях физической культурой и спортом, даются некоторые рекомендации по формированию мировоззрения и кругозора, формированию физических и духовно-нравственных качеств.

SUMMARY:

The article discusses the importance of the use of modern pedagogical technologies in physical education and sports lessons, some recommendations on the formation of worldview and thinking, the formation of physical, spiritual and moral qualities.

Kirish. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy istiqlol g'oyasi Respublika Konstitutsiyasida e'tirof etilgan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat va jamiyatni barpo etish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy rivojlanishning yuqori bosqichlariga ko'tarish, jahon hamjamiyati safidan munosib o'rin egallashga yo'naltirilgan ezgu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqsadlarning ijobiy natijaga ega bo'lishi eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o'rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini hosil qilish, jismoniy, ma'naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish

borasidagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog'liqdir. Zero, yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug' ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish, mustaqil O'zbekiston Respublikasining rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashini ta'minlash yosh avlodni xar tomonlama komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir. O'qituvchilar o'qitish uslublarini mujassamlashtirgan holda, mashg'ulotlar o'tkazishga tayyorlanishi, turli o'quv qurollaridan samarali foydalanishi hamda o'quv rejasi va dasturlarini metodologiyasini ochib berishi lozim. Biroq, shuni unutmaslik lozimki, o'qitish va o'rgatish jarayonlarini boshqarish, mavjud o'quv vositalaridan samarali foydalanish va o'quv mashg'ulotarida o'quvchilarga imkon qadar manfaatli bo'lishini ta'minlash va shu kabi boshqa ko'pgina vazifalar o'qituvchining zimmasiga to'liq yuklatiladi.

Fanlarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish; o'qituvchi o'qitish va o'rgatish, shuningdek, mavjud imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanish uchun mas'ul shaxs hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun o'qituvchi o'qitish jarayoni hamda o'qitiladigan fanlarning ilmiy va texnik jihatlarini to'liq bilishi lozim. Bundan maqsad shuki, o'qitish uslubi shunday yo'lga qo'yilsinki, bunda o'quvchilar o'qitilayotgan fanni to'liq o'zlashtira olishsin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'qitish usullarining o'quvchilar talabiga mos kelishini aniqlashda o'qituvchi o'z dasturining quyidagi oltita asosiy tarkibiy qismini hisobga olishi zarur: 1. Rejalashtirish

2. Imkoniyat va sharoitlar
3. Uslublar
4. Faoliyatlar
5. Teskari aloqa
6. Nazorat

O'qitish uslubini aniqlash yo'llaridan biri bu yuqorida keltirilgan oltita omilning har biriga tegishli bo'lgan savollar ro'yxatini tuzishdir. Ta'kidlash joizki, har bir tarkibiy qism talablarining to'liq bajarilishini ta'minlash hamda unga amal qilish tanlangan o'qitish uslubining samaradorligini oshiradi. Rejalashtirish; O'qitish uslubi quyidagilarni o'z ichiga oladi, ya'ni:

- malakalar va ko'zlangan asosiy maqsadlar tahlili;
- guruh tarkibi;
- zarur bo'lgan malakalar;
- o'rganilishi lozim bo'lgan fanlar;
- o'rganishga ruhlantiruvchi omillar;

- o‘rganish turlari va imkoniyatlari;
 - o‘quv materiali va uning zamonga mosligi; muammolarni aniqlash va echimlarni topishda tajribalarni umumlashtirish zarurati;
 - o‘quv materialini taqdim etish usullariga bo‘lgan ehtiyoj; O‘qish uchun quyidagi sharoitlar mavjud bo‘lishi zarur:
 - o‘quv xonalari;
 - o‘quv qurollari;
 - audio-video materiallari;
 - turli model va jihozlar;
 - amaliy mashg‘ulotlar uchun namunaviy qurollar;
 - mavzuga oid topshiriq va vazifalar;
 - guruh bo‘lib yoki yakka tartibda o‘qitish uslublari;
 - baholash materiallari. Uslublar; O‘qituvchi quyidagi o‘qitish uslublari xabardor bo‘lishi kerak: – ishini bajarish bo‘yicha ko‘rsatmalar berib, o‘qitish;
 - maxsus kompyuter dasturlari yordamida o‘qitish;
 - ma’ruza qilib, o‘qitish; – namoyish qilish va tajriba o‘tkazish;
 - loyiha asosida ishlash;
 - algoritm va turli tahlil uslublari foydalanish;
 - holatni o‘rganish;
 - rol o‘ynash, muhokama qilish va rag‘batlantirish mashg‘ulotlari;
 - kompyuter yordamida o‘qitish. O‘qitishning quyidagi qaysi bir uslubini qo‘llash orqali eng yaxshi natijaga erishish mumkin?
 - ma’ruza;
 - mustaqil ish o‘tkazish;
 - tinglovchilar talabiga asoslangan o‘qitish;
 - yakka tartibda o‘qitish;
 - mehnat tajribasini orttirish imkoniyatini yaratish.
 - o‘qituvchining faqat bilimlarni tarqatuvchi bo‘lib qolmay, balki bu bilimlarni tinglovchi o‘zlashtira oladigan qilib etkazib beruvchi bo‘la olishi;
 - baholash tizimini tashkil etish;
 - o‘qituvchilar bilan tinglovchilar orasidagi teskari aloqani tez o‘rnatish.
- Yuqorida aniqlangan mezonlar asosida mos keladigan o‘qitish va o‘rgatish dasturini ishlab chiqish uchun o‘qituvchi quyidagilarga qodir bo‘lishi lozim:
- haqiqatda mavjud o‘rgatish malakalariga ega bo‘lish;
 - o‘quvchilarning bilim darajasini baholash uchun o‘rnatilgan me‘yorlarni aniqlash mezonini tushuntirib berish;
 - o‘quvchilarga o‘qitish uslublari mosligini aniqlash.

Natijalar. Jismoniy tarbiya va sport darslarida o'qitish uslublarini mujassamlashtirgan holda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini oshirish metodi va vositalari. Hozirgi kunda barcha pedagoglar singari jismoniy tarbiya o'qituvchilariga ham darslarni zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etish, darsga innovatsion yondashuvni, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishni dars davomida shakllantirish kabi ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab etadi. Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida, bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Interaktiv (interfaol)-inglizcha so'z bo'lib, “interakt” “inter”- bu, o'zaro, “akt”- bu -harakat qilmoq - ma'nosini anglatadi. Umumlashtirganda esa -interaktiv (interfaol) —o'zaro harakat qilmoq ma'nosini anglatadi. noan'anaviy hamda interfaol dars orasidagi farqlar 1.O'quv rejadagi mavzularni o'qitishda, qaysi mavzular bo'yicha inter faol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur.

Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot turlaridan foydalanish ko'zda tutiladi. 2.Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin, uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur. 3. Interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur. Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarning muayyan shart-sharoitlari darajasini bilsagina, ularning bilish va o'rganish faolligini oshirishga erisha oladi. Buning uchun o'quvchilarning interfaol o'quv mashg'ulotga tayyorlash, o'tilgan mavzuni o'zlashtirib olishlari, xamda o'quv mashg'ulotiga tayyorlanib kelishlari, dars jarayonida o'qilgan yoki tinglangan matn yuzasidan muhokamalar o'tkaza bilishlari, ijodiy , amaliy xarakterdagi topshiriqlarni osonlikcha bajarishlari zarur. Ta'lim jarayoni faqat o'qituvchi tomonidan boshqariladigan jarayon emas, u o'quvchilar faoliyati bilan ham chambarchas bog'langan. O'quvchining o'z-o'zini boshqarishi natijasida o'quv jarayoni faollashadi. Jismoniy tarbiya va sport darslarida o'quvchining o'z xatti-harakatini o'zi nazorat qilishi, yo'l qo'ygan xatolarini o'zi aniqlashi va bartaraf etishi, mustaqil holda xulosalar chiqarishi, reproduktiv, qisman izlanuvchanlik va ijodiy topshiriqlarni bajarishda ishtirok etishi , o'quvchi faolligini oshiradi

va uni amalga tadbiq etilishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy tarbiya va sportning nazariy, amaliy darslarida, interfaol metodlardan foydalanishning afzalligi:

1. O'quvchilarni mavzularni chuqur o'zlashtirilishi;
2. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarni nazorat qilishning qulayligi
3. O'quvchilarni qisqa vaqt ichida ko'proq malumot olishi
4. O'quvchilarni ko'nikma va malakalarini maksimal rivojlanishi ,

Xulosa. Interfaol ta'lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi-o'quvchilarning muloqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalari rivojlanadi, o'quvchilar orasida emotsional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z o'rtoqlarining fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ABAYOTLAR:

1. Piraxunova F.N., Nazirov A.X. O'qitishning yangi pedagogik texnologiyalari. Uslubiy qo'llanma. –T.: "IQTISOD-MOLIYA". 2008, 3-48 bet.
2. O'zbekiston Respublikasida Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. "O'zbekiston", Toshkent, 1997 yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 16 oktyabrdagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim davlat standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2007 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisi materiallaridan "O'zbekiston ovozi" gazetasi, 2007 y 12 fevral.
5. Бордовская Н.В. Диалектика педагогического Исследования. –М.; 2001.
4. Селевко Г. Современные образовательные технологии: Учеб. пособ. –М. 1998 год.

TALABALARDA KURASH SPORTI BO'YICHA AMALIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Soatov E.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Bolalar sporti kafedrası v.b dotsenti

Tayanch so'zlar: kurash, jismoniy tarbiya va sport, amaliy faoliyat, amaliy ko'nikma rivojlantirish, mustaxkamlash, takomillashtirish, mashg'ulot jarayoni.

Ключевые слова: кураш, физическая культура и спорт, практическая деятельность, развитие практических навыков, закрепление, совершенствование, тренировочный процесс.

Key words: kurash, physical culture and sports, practical activity, development of practical skills, consolidation, improvement, training process.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada muallif tomonidan sportning kurash turi bo'yicha talabalarga o'rgatishda o'quv mashq jarayonida texnika va taktikani o'rganish, kurashdagi musobaqa faoliyatining o'ziga xosligi va xususiyatlari, o'qitish usullarida amalga oshiriladigan uslubiy tamoyillar, musobaqa faoliyatining zamonaviy talablari bilan bog'liq holda kurashchilarni texnik-taktik tayyorlashning amaliy metodologiyasi bosqichlarini, kurash sporti misolida, ta'lim tizimida amaliy ko'nikmalar rolini oshirish, nazariy-amaliy faoliyatdagi muvofiqligini ta'minlash, Oliy ta'limi muassasalari va boshqa shu tizimdagi talabalarda kurash sportini o'rgatish bosqichlari xususida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье автор описывает изучение приемов и тактик в процессе обучения студентов борьбе, своеобразие и особенности борцовских соревнований, методические принципы, реализованные в методике обучения, современной соревновательной деятельности в связи с требованиями этапы практической методики технико-тактической подготовки борцов, на примере спортивной борьбы, повышение роли практических навыков в системе образования, обеспечение совместимости теоретической и практической деятельности, борьба в высших учебных заведениях и других обучающихся этой системы обсуждаются этапы обучения спорту.

SUMMARY:

In this article, the author describes the study of techniques and tactics in the process of teaching students to wrestle, the originality and features of wrestling competitions, the methodological principles implemented in the teaching methodology, modern competitive activity in connection with the requirements of the stages of practical methods of technical and tactical training of wrestlers, on the example of sports wrestling, increasing the role of practical skills in the education system, ensuring the compatibility of theoretical and practical activities, wrestling in higher educational institutions and other students of this system, the stages of learning sports are discussed.

Kirish. O‘zbek xalqining qadimiy qadriyatlari, mardlik, jasurlik, vatanparvarlik, gumanizm g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan milliy sportimiz bo‘lgan kurashni ommalashtirish, dunyoga tanitish hamda ushbu qadriyatimizni umumjahon durdonasiga aylantirish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Kurash – bu jismoniy harakatga asoslangan, yillardan beri shakllanib kelayotgan sport turlaridan biri bo‘lib, u o‘zbek xalqining milliy merosi sifatida katta ahamiyatga ega. U nafaqat sport, balki tarbiya vositasi hamdir. Bugungi kunda kurashning sport sifatidagi mavqei ortib, xalqaro musobaqalarda keng ishtirok etib kelmoqda. Shu boisdan, sportchilarni yuqori saviyada tayyorlash, ularning texnika va taktik mahoratini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish bu jarayonning asosi sanaladi. Ushbu maqolada kurash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari, yondashuvlar hamda ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Xususan, prezidentimizning «Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4881-son qarorida buyuk ajdodlarimizdan meros qolgan kurash sportining boy an‘analari va qadriyatlarini kelajak avlodlarga yetkazish, o‘zbek sporti brendi nomi bilan kurashning jahon arenasidagi rolini oshirish, yoshlarning milliy sportga bo‘lgan qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash orqali yoshlarning, shuningdek, jahon xalqlarining mazkur sport turi bilan shug‘ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishni maqsad qilgan[1].

Bugungi kunda Kurash sportini yanada rivojlantirish va ommalashtirish mamlakatimiz aholisining barcha qatlamlarini yoshidan qat’iy nazar sog‘lom turmush tarziga jalb qilish, yoshlarni Vatanga sadoqatli etib tarbiyalash, kurashni jahon xalqlarining sevimli sport turlaridan biriga aylantirish, uning halollik, adolatlilik, bag‘rikenglik kabi insonparvar g‘oyalarini dunyo ahliga yanada keng targ‘ib qilish, ushbu sohaga investitsiyalarni faol jalb etish orqali uni tijoratlashtirish hamda chinakam o‘zbek kurashi brendini ommalashtirish davr talabiga aylanib bormoqda.

Kurashda amaliy ko‘nikmalar tushunchasi

Amaliy ko‘nikma – bu sportchining kurash jarayonida texnik, taktik va jismoniy harakatlarni to‘g‘ri va samarali bajarish qobiliyatidir. Kurash sportida bu ko‘nikmalar sportchining ringda o‘zini tutishi, raqib harakatlariga tezkor javob qaytara olishi, muvozanatni saqlab, g‘alabaga erishish harakatlari orqali namoyon bo‘ladi.

Kurashda zarur bo‘lgan asosiy amaliy ko‘nikmalarga quyidagilar kiradi:

- Dastlabki holatda turish va harakatlanish texnikasi
- Qo‘l va oyoq harakatlarini muvofiqlashtirish

- Uzoqlikni saqlash va raqibni baholash ko‘nikmasi
- Kiritish (otish) texnikasini aniq bajarish
- Himoya va qarshi texnikalarni qo‘llash

Ko‘nikmalarni shakllantirish usullari. Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayoni bir nechta bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqichda muayyan yondashuvlar talab etiladi. Asosan quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

a) Mashg‘ulot metodikasi:

Kurash bo‘yicha mashg‘ulotlar quyidagicha tuziladi:

- Gimnastik harakatlar – umumiy jismoniy tayyorgarlik uchun
- Statik va dinamik harakatlar – kuch, chidamlilik va muvozanatni oshirish uchun
- Texnik harakatlar – har xil usullarni bajarayotganda to‘g‘ri pozitsiyani egallash va kuchni taqsimlash

b) Takrorlash va avtomatlashtirish:

Sportchining harakatlari avtomatik holga kelishi uchun ularni ko‘p marotaba takrorlash zarur. Bu usul mushak xotirasini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

c) Treninglar samaradorligi:

Trening samarasi mashg‘ulot davomiyligi, individual yondashuv, murabbiyning bilim va tajribasi, shuningdek, sportchining motivatsiyasiga bog‘liq.

Yoshga mos yondashuvlar. Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda sportchilarning yoshi muhim omil hisoblanadi. Yosh bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlar o‘yin shaklida, qiziqarli topshiriqlar asosida tashkil etilishi kerak. Katta yoshdagi sportchilar uchun esa yuklama va texnikani takomillashtirish ustuvor yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Shuningdek, yoshga qarab psixologik yondashuvlar ham farq qiladi. Yosh sportchilar tez charchaydi, diqqatini jamlay olmaydi, shu sababli qisqa va samarali mashg‘ulotlar samaraliroq bo‘ladi.

Muammolar va ularning yechimlari. Ko‘nikmalarni shakllantirishda quyidagi muammolar uchraydi:

- Mashg‘ulotlarning bir xilligi
- Trenerlar tomonidan individual yondashuvning yo‘qligi
- Sportchilarning motivatsiyasining pastligi
- Nazariy bilimlarning yetishmasligi

Yechimlar:

- Har bir sportchi uchun individual reja tuzish

- Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish (video tahlil, interaktiv treninglar)

- Musobaqa simulyatsiyasi orqali real sharoitlarda mashg'ulotlar o'tkazish

- Kurash nazariyasi bo'yicha darslar tashkil etish

Materiallar va metodlar. Kurash texnikasi - etnopsixologik omillarni o'z ichiga olgan holda sportchining individual xususiyatlarini namoyon etishi, kam energiya sarfi raqibni mag'lub etishga yo'naltirilgan bo'lib, tezkor-taktik harakatlar tizimi shuningdek, sportchining texnik tayyorgarligi kurash texnikasini o'rganish jarayoni sifatida keng ko'lamli ixtisoslashgan texnikalarni o'z ichiga oladi[2].

Kurash sporti texnikasi o'ziga xosligi bilan boshqa kurash turlaridan ajralib turadi. Bunda birinchi o'rinda belgilangan qoidaga muvofiq kurashish talab etilsa, ikkinchi o'rinda kurashchidan kuchli jismoniy tayyorgarlik va psixologik barqarorlik, hamda psixofiziologik muvofiqlashgan harakat faoliyatlarini boshqarish talab etiladi[3;4]. Shuningdek, raqibga nisbatan nohurmatlik qilmaslik, diqqatni yo'nalganligini ta'minlash, or va nomus, har bir faoliyatga ratsional yondashish, emotsional jihatlardan qochish, kerak bo'lganda raqibni chalgitish taktikalarini o'zlashtirish lozim.

Ushbu sport turida harakatlarga maqsadli o'rgatish o'qituvchidan o'qitish uslublari tavsiflarini bilishni talab etadi. Barcha uslublar shartli ravishda uchta asosiy guruhga bo'linadi. So'zdan foydalanish (so'z) uslublari, ko'rgazmali qabul qilish uslublari (ko'rgazmali) va amaliy uslublar. O'z navbatida, uchta guruhning har biri, bir nechta uslublardan tashkil topgan[5;6].

O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan so'zdan foydalanish uslublari butun o'quv jarayonini faollashtiradi, harakatlanishlar to'g'risida yanada to'liq hamda aniq tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu uslublar yordamida o'qituvchi o'quv materialining o'zlashtirilishini tahlil qiladi va baholaydi.

Ko'rgazmali qabul qilish uslublari o'rganilayotgan harakatlarning ko'z bilan ko'rish va eshitish orqali qabul qilinishini ta'minlaydi. Ko'rgazmali qabul qilish harakatlarni yanada tez, chuqur va mustahkam egallab olishga yordam beradi, o'rganilayotgan harakatlarga qiziqish uyg'otadi[7].

Amaliy uslublar talabalarning harakat faoliyatiga asoslangan. Ular shartli ravishda quyidagilarga tarmoqlanadi, qat'iy va qisman tartiblashtirilgan mashqlar uslublari, harakat shakllari, yuklama o'lchamlari, uning o'sib borishi, dam olish bilan almashlab turilishi va boshqalarni qat'iy tartiblashtirgan holda harakatlarni ko'p marta takrorlash bilan tavsiflanadi. Buning natijasida kerakli harakatlarni asta-sekin shakllantirib, alohida harakatlarni tanlab o'zlashtirish imkoniyati tug'iladi[8;9].

Qismlarga bo'lib o'rganish uslubi dastlab harakatning alohida qismlarini o'rganishni, keyinchalik esa kerakli darajada butun holiga birlashtirishni nazarda tutadi. Shunday qilib, o'quv-trenirovka mashg'ulotlarida barcha uslublar turlicha birikkan holda, andozali shakllarda emas, balki sport tayyorgarligining muayyan talablarini hisobga olib, o'zgartirilgan shakllarda qo'llaniladi.

Qo'llanilgan uslublar va ularning muhokamasi. O'qitish bosqichlari harakatga o'rgatish jarayoni ma'lum bir vaqt davomida amalga oshiriladi. Bunday vaqt davri shartli uchta bosqichga bo'lingan: dastlabki o'rganish, qismlarga bo'lib o'rganish, mustaxkamlash va keyingi takomillashtirish bosqichlaridir.

Dastlabki o'rganish bosqichida eng asosiy vazifa talabalarda kurashining o'rganilayotgan harakatini to'g'ri bajarish uchun zarur bo'lgan tasavvurlarni yaratishdan iborat. Ushbu bosqichning xususiyatlari quyidagilardir. Vaqtning to'g'ri taqsimlanmasligi, harakatlarning yetarli darajada aniq bo'lmisligi, mushak kuchlanishlarining noaniqligi, ortiqcha harakatlarning mavjudligi, kurash texnik harakatlarini bajarishda fazalar yaxlitligining buzilishidir.

Bunda talabalar ko'pgina ortiqcha kuch sarflaydilar va usullarni ko'pgina gavda mushaklarini zo'riqtirish bilan bajaradilar. Tez toliqib qolish va ayniqsa ish qobiliyatining yetarli darajada bo'lmisligi ana shularga bog'liq.

1-jadval

Dastlabki o'rganish bosqichlari		
O'rganilayotgan texnik harakat to'g'risida yaxlit tasavvurni shakllantirish va ulardan kurashda foydalanish to'g'risida talabalarga ma'lumot berish	Talabalarining harakat malakalari zahirasini yangi kurash usulini egallash uchun kerak bo'lgan elementlar bilan boyitish	Kerak bo'lmagan harakatlarni, ortiqcha mushak kuchlanishlarini bartaraf etish

Qismlarga bo'lib o'rganish bosqichi. Qismlarga bo'lib o'rganish bosqichining asosiy vazifasi harakat malakasini shakllantirish hamda uni ko'nikmaga o'tgunga qadar takomillashtirishdan iborat. Bu bosqichda alohida kurash usullarining vaqt va kuch tavsiflari aniqlanadi. Agar oldingi bosqichda harakat malakasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar yaratilgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda uning hosil bo'lishi yuzaga keladi. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal qilinadi.

2-jadval

Qismlarga bo'lib o'rganish bosqichi			
O'rganilayotgan usul texnikasini egallash va qismlarini aniqlab olish	O'rganilayotgan harakatlarning qonuniyatlarini tushunishni chuqurlashtirish	Bajarilishi zarur bo'lgan amallarning ketma-ketligini batafsil gapirib turish bilan o'rganilayotgan harakatni bajarish	O'quv-mashg'ulot bellashuvlaridagi o'rganilayotgan usullarning aniq, erkin va butunligicha bajarilishiga erishish

Mustahkamlash va keyingi takomillashtirish bosqichi. Kurashchining texnik-taktik harakatlarini mustahkamlashda quyidagi xususiy vazifalarini bajarish zarur:

- shug'ullanuvchilarni egallangan texnik harakatlarni turli sharoitlarda va parterda kabi tik turishdagi boshqa usullar bilan birga qo'shib bajarishga o'rgatish;

- kurashchini o'rganilgan harakatni har xil tayyorgarlikka (jismoniy, texnik, taktik va h.k.) ega bo'lgan raqiblar bilan bajarishga o'rgatish;

- shug'ullanuvchilarning alohida xususiyatlariga muvofik va ularning jismoniy tayyorgarligi oshishini hisobga olgan holda o'rganilgan texnik harakatlarni yangi elementlar (taktik tayyorgarlik usullari, ushlab olishlar, yakunlovchi fazalar) bilan boyitish;

- musobaqa bellashuvlarida o'rganilgan texnik harakatning yetarli darajada barqarorligi va variantlilik, ishonchlilikini ta'minlashdan iboratdir.

Bu bosqichlarda o'qitishning asosiy vazifasi, ya'ni harakat ko'nikmasini shakllantirish va musobaqa bellashuvlarida egallab olingan kurash usullarini qo'llay olish malakasini hosil qilish vazifasi hal etilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Kurash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish – sportchining umumiy tayyorgarligi, texnika va taktik yondashuvlarini mustahkamlashning asosiy omilidir. Maqolada ko'rib chiqilgan metodikalar, yoshga xos yondashuvlar, trening samaradorligi va mavjud muammolarga yechimlar kurashchilarning mahoratini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Takliflar:- Sport maktablarida kurash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirishga doir maxsus dasturlar joriy etish- Murabbiylar malakasini oshirish bo'yicha seminarlarning muntazam tashkil etilishi- Kurashchilar uchun amaliy va nazariy bilimlarni uyg'unlashtirgan trening tizimini yaratish

Kurash sportini samaradorligini oshirish texnik harakatlarini tartibga solish, belgilangan qoidaga muvofiq kurashish uchun kurashchidan kuchli jismoniy tayyorgarlik va psixologik barqarorlik, hamda psixofiziologik

muvofiglashgan harakat faoliyatlarini boshqarish talab etiladi. Shunday qilib, o'quv-trenirovka mashg'ulotlarida barcha uslublar turlicha birikkan holda, andozali shakllarda emas, balki sport tayyorgarligining muayyan talablarini hisobga olib, o'zgartirilgan shakllarda qo'llaniladi. Uslublarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish zarurdir. Sport mashg'ulotining maxsus tamoyillari, shug'ullanuvchilarning yosh xususiyatlari, ularning malakasi hamda tayyorgarlik darajasiga qat'iy muvofiq bo'lishi shart.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining «Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-son qarori.
2. Usmonxodjayev T., X. Isroilov Sh., Pulatov A., Pulatov Sh. "Milliy va harakatli o'yinlar" Darslik. Toshkent -2015. -300 b.
3. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyoti. T.: O'zDJTI 2009.
4. O.E.Toshmurodov, B.B.Kipchakov, A.T.Umarov. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi (milliy kurash). O'quv qo'llanma. – Samarqand: Sam DU nashri, 2021. – 232 bet.
5. Моисеев, Н.М. Структура процесса обучения двигательным действиям / Н.М. Моисеев // Теория и методика физической культуры: Учебник / Под ред. проф. Ю.Ф. Курамшина. М., 2003. -С. 98-101.
6. Подливаев Б. А., Миндиашвили Д. Г., Грузных Г. М., Куп-цов А. П. волная борьба, программа. – М.: Советский спорт, 2003. – 216 с.
7. Тенденция развития спортивной борьбы в начале третьего тысячелетия / Под ред. левицкий А.Г., Тараканов Б.и. – СПб.: СПбГ АФК им. П.Ф. лесгафта, 2003. – 174 с.
8. Тотоонти и.Х. 100 лет волной борьбе. – владикавказ: олимп, 2005. – 200 с.
9. Тюннеман Х. Международный семинар тренеров Фил. Анализ олимпийских игр 2008 г. Стамбул: 2008. – 20 с.

5-7 YOSHLI BOLALAR O'RTASIDA FUTBOL O'YINI ELEMENTLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA JISMONIY TARBIYA METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Ziyoev O. T.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: harakat, o'yin, tarbiya, bolalar, metodika, rivojlanish, element.

Ключевые слова: движение, игра, образование, дети, методика, развитие, элемент.

Key words: movement, game, education, children, methodology, development, element.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada 5-7 yoshli bolalar o'rtasida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini yanada samarali tashkil etish maqsadida futbol o'yini elementlaridan foydalanish orqali metodikani takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida ushbu yoshdagi bolalarning harakat faolligi, koordinatsiyasi va ijtimoiy moslashuvchanligi futbol o'yini vositalari orqali rivojlantirilishi mumkinligi asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada futbol elementlarini jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga integratsiyalashning didaktik shart-sharoitlari, mashqlar tizimi va ularning yoshga xos xususiyatlari e'tiborga olingan holda ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования методики за счет использования элементов игры в футбол с целью более эффективной организации занятий по физическому воспитанию детей 5-7 лет. Исследование показало, что двигательную активность, координацию и социальную адаптивность детей этого возраста можно развивать с помощью футбола. В статье также разрабатываются дидактические условия включения элементов футбола в занятия по физическому воспитанию с учетом системы упражнений и их возрастных особенностей.

SUMMARY:

This article discusses the issues of improving the methodology through the use of football game elements in order to more effectively organize physical education classes among children aged 5-7. During the study, it was substantiated that the motor activity, coordination and social adaptability of children of this age can be developed through the means of the football game. Also, the article develops didactic conditions for integrating football elements into physical education classes, a system of exercises and their age-specific characteristics.

Kirish. Mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarida futbol o'yinlarini tizimlashtirish, ilmiylashtirish, shakllantirish samaradorligini oshirish zarurati yuzaga kelmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha

Taraqqiyot strategiyasida “jismonan sogʻlom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qatʼiy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish” kabi ustuvor vazifalar belgilanib, bu borada oʻquvchilarning maʼnaviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan huquqiy-meʼyoriy taʼminotni boyitish, bolalarni ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash mazmunini takomillashtirish, bolalar sogʻlomlashtirish oromgohlari faoliyat funktsiyalarini aniqlashtirish katta ahamiyat kasb etadi.

Jisminiy madaniyat darslarida futbol oʻyinlarni fanlararo aloqadorlikda nazariy oʻqitishni takomillashtirish mavzusi bugungi kunda bir qator ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy omillar tufayli dolzarb hisoblanadi. Birinchidan, global pandemiya davrida fizika va sport faoliyatining ahamiyati yanada oshdi. Oʻzbekiston Respublikasi sogʻliqni saqlash vazirligining 2021-yilgi maʼlumotlariga koʻra, jismoniy faoliyatning kamligi bolalar va oʻsmirlar oʻrtasida turli kasalliklarning koʻpayishiga olib kelmoqda, bu esa ularning umumiy rivojlanishi va taʼlim jarayoniga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Bundan tashqari, fanlararo aloqadorlikni rivojlantirish oʻquv jarayonining samaradorligini oshiradi. Pedagogik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, jismoniy madaniyat darslarida matematik, biologik va boshqa fanlar bilan bogʻliq futbol oʻyinlar oʻquvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi va oʻqitish sifatini yaxshilaydi.

Qolaversa, yosh bolalar oʻrtasida sport va jismoniy tarbiya faoliyatlari, shubhasiz, jamiyatning kelajagini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Ayniqsa, futbol kabi jamoaviy sportlar, bolalarda jismoniy faollik, ijtimoiy koʻnikmalar va sogʻlom raqobatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan taqdim etilgan “Sogʻlom avlod” dasturi doirasida, bolalar jismoniy tarbiyasi masalalari dolzarbligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, 5-7 yoshli bolalar oʻrtasida futbol oʻyini elementlarini jismoniy tarbiya metodikasiga kiritish, bolalar uchun sogʻlom hayot tarzi, jismoniy rivojlanish va psixologik barqarorlikni taʼminlaydi.

Bugungi kunda, jamiyatda sogʻlom turmush tarzini targʻib qilishga boʻlgan ehtiyoj ortib bormoqda. Har qanday yoshdagi bolalar, jumladan, 5-7 yoshdagi bolalar uchun jismoniy faollik, ularning ruhiy va jismoniy salomatligini taʼminlashda muhim ahamiyatga ega. Sportning turli turlari, jumladan, futbol, bolalarda jamoaviylik, hamkorlik va kommunikativ koʻnikmalarni rivojlantiradi. Bunda, bolalar oʻzaro raqobatlashish orqali oʻzlarini sinab koʻrish

imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy faoliyatning yuqori darajada bo'lishi, bolalarning kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, texnologik taraqqiyot zamonida bolalarning sportga bo'lgan qiziqishini oshirish maqsadida innovatsion metodlarni qo'llash muhimdir. Masalan, futbol o'yinlari orqali jismoniy tarbiya darslarida interaktiv texnologiyalardan foydalanish, bolalarning diqqatini jalb qilish va ularni faol ishtirok etishga undaydi. O'z navbatida, bu jarayon bolalar uchun nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatlikni ham mustahkamlashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot mavzusi, shuningdek, ijtimoiy omillar bilan ham bog'liqdir. Jamiyatda bolalarning sportga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun maktablar, ota-onalar va davlat tomonidan birgalikda amalga oshirilayotgan harakatlar muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlar, bolalarning sport orqali o'zlarini ifoda etish imkoniyatini yaratadi va shunday qilib, ularni ijtimoiy hayotga integratsiyalashishga yordam beradi. Shunday qilib, 5-7 yoshli bolalar o'rtasida futbol o'yini elementlaridan foydalangan holda jismoniy tarbiya metodikasini takomillashtirish usullari dolzarb vazifalar qatoriga kiradi.

O'rganilganlik darajasi. Mamlakatimizda o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalariga A.Abdullayev, Sh.Xonkeldiyev, P.Qudratov, I.Morgunova, K.Mahkamjonov, P.Xo'jayev, B.I.Ne'matov, C.Ibraximov, A.Keneman singari olimlarning, bolalar sportini rivojlantirishda xalq milliy harakatli o'yinlaridan foydalanish masalalari T.Usmonxo'jayev, A.Po'latov, P.Xo'jayev, K.Paximqulov, B.Nigmonov, P.Azizova, C.Tajibayev, I.Burnashev, M.A.Aslonova, A.Meliyev, B.Qipchoqov, ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini tatbiq etish masalasi U.Begimqulov, D.Mamatov, T.Kalekeyev, X.Nekboyevlarning tadqiqot ishlarida o'rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan K.Balsevich, Ye.N.Vodovozova, L.V.Volkov, P.F.Kapterev, N.V.Yelina, A.A.Jurin, D.B.Elkoninlar tomonidan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida harakatli o'yinlardan o'quvchilarni jismoniy sifatlarini rivojlantirish maqsadida foydalanish masalalari joriy qilingan.

Xorijlik olimlardan Margaret Mead, M.V.Bogdanov, A.V.Solovov, Piaje Jan kabilar shaxsda fanlararo integratsiyani shakllantirish muammolarini tadqiq etishgan.

Tahlil va natija. Jahonda boshlang'ich sinf o'quvchilarida harakatli o'yinlar vositasida fanlararo integratsiyani shakllantirish masalalari bilan YUNISEF, YUNESKOning "Butunjahon sog'lom turmush madaniyati forumi", "Bola huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasi, "Ming yillik rivojlanish" hamda

“Bolalar hayot kechirishi uchun maqbul dunyoni yaratish to‘g‘risida”gi Deklaratsiyalari, BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari - 2030” dasturi, Erasmus + Carasity Building Projest dasturi, IMEP loyihasi bola huquqlari sohasida xalqaro standartlarni shakllantirish, milliy qonunchilikda bolalar manfaatlarini muhofaza qilishning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish ularning insoniy fazilatlarini shakllantirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Bu o‘z navbatida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida harakatli o‘yinlar vositasida fanlararo integratsiyani shakllantirishda ijtimoiy-ma’naviy muhitni barqarorlashtirish, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ma’naviy tahdidlarga nisbatan mafkuraviy immunitetini mustahkamlash zarurati ortmoqda.

Tadqiqot mavzusi bilan bog‘liq mavjud muammolar, asosan, 5-7 yoshli bolalar o‘rtasida jismoniy tarbiya va sport faoliyatlarining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, har to‘rtinchisi bolalar jismoniy faollik etishmovchiligi va qaramlik muammolariga duch kelmoqda, bu esa ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday holat, bolalar orasida ortiqcha vazn va uning natijasida kelib chiqadigan sog‘liq muammolarining ortishiga olib kelmoqda.

Bundan tashqari, futbolning jismoniy tarbiya metodikasida yetarlicha integratsiya qilinmaganligi kuzatilmoqda. Maktablarda jismoniy tarbiya darslarida futbol o‘yinining elementlari kamdan-kam qo‘llaniladi, bu esa bolalarda sportga bo‘lgan qiziqishni pasaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadi ki, bolalar jismoniy faollikni davom ettirish uchun o‘zlariga qiziqish uyg‘otuvchi faoliyatlarni talab qiladi. Shunday qilib, futbol o‘yini kabi jamoaviy sportlar, bolalarda jamoaviylik, rahbarlik va o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish zarur, chunki jismoniy faollik bolalarning sog‘lom rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Ular uchun jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida futbol kabi faoliyatlarni kengaytirish, nafaqat jismoniy salomatlikni yaxshilaydi, balki bolalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, jismoniy tarbiya metodikasini takomillashtirish va bolalar o‘rtasida futbol o‘yinini kengaytirish, jamiyatning sog‘lom kelajagini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotning yakuniy maqsadi, 5-7 yoshli bolalar o‘rtasida futbol o‘yini elementlaridan foydalangan holda jismoniy tarbiya metodikasini takomillashtirish usullarini aniqlashdir. Tadqiqot, bolalarning jismoniy faolligini oshirish, sog‘lom hayot tarzini rivojlantirish va ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan innovatsion metodlarni ishlab

chiqishga qaratilgan. Tadqiqot natijasida, futbol o'yinining jismoniy tarbiya darslarida qo'llanilishining samaradorligini oshirishga yordam beruvchi usullar va strategiyalar aniqlanadi.

Natijalar, bolalar o'rtasida futbol o'yinini kengaytirish orqali jismoniy rivojlanishni, ruhiy salomatlikni va ijtimoiy o'zaro munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek, tadqiqot, jismoniy tarbiya darslarida innovatsion yondashuvlar, jumladan, interaktiv texnologiyalarni qo'llash orqali bolalarning sportga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari, bolalar o'rtasida sog'lom hayot tarzini shakllantirish va ularning jismoniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, bu esa jamiyatda jismoniy faollik va sog'lom avlodni tayyorlash muammolarini hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar uchun ilmiy asos bo'ladi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot, bolalarning jismoniy tarbiyasida futbol o'yinining ahamiyatini oshirish orqali, jamiyatning sog'lom kelajagini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar, 5-7 yoshli bolalar o'rtasida futbol o'yini elementlaridan foydalangan holda jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini ko'rsatadi. O'rganilgan bolalarning 70% dan ortig'i ($n=150$) futbol o'yini orqali jismoniy faollik darajasining oshishini qayd etdilar. Bu natijalar, jismoniy tarbiya darslarida futbol o'yinining qo'llanilishi, bolalar orasida jismoniy faollikni oshirishda samarali metod ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqotda qatnashgan bolalarning 60% ($n=150$) futbol o'yinlari orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishini tasdiqladilar. Ular o'zaro muloqot, hamkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini yanada mustahkamlashni ma'lum qildilar. Bu natijalar, tadqiqot maqsadlariga erishishda futbol o'yinining ahamiyatini ko'rsatadi, chunki jamoaviy sportlar bolalarda ijtimoiy tajriba va o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Natijalar, tadqiqotning asosiy maqsadlariga erishishda futbol o'yinini jismoniy tarbiya metodikasida qo'llash orqali bolalar jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilashga erishilishini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot davomida olingan sifatli ko'rsatkichlar, bolalar orasida jismoniy tarbiyaning ahamiyatini oshirish va sog'lom avlodni tayyorlashga qaratilgan chora-tadbirlar uchun ilmiy asos bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari, 5-7 yoshli bolalar o'rtasida futbol o'yini elementlaridan foydalangan holda jismoniy tarbiya metodikasining samaradorligini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, bolalarning 70% dan ortig'i jismoniy faollik darajasi oshganini ta'kidlagan. Bu natijalar, futbol o'yinining jismoniy tarbiya darslarida qo'llanilishi, bolalar orasida sog'lom hayot tarzini rivojlantirishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek,

ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda futbol o'yinlarining ahamiyati ham yuksak. Tadqiqotga qatnashgan bolalarning 60% ijtimoiy munosabatlar va jamoaviy ish ko'nikmalarini kuchaytirganini ko'rsatdi. Ushbu natijalar, futbol o'yinini jismoniy tarbiya metodikasida kengaytirish zarurligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, tadqiqot, bolalar jismoniy tarbiyasida futbol o'yinining ahamiyatini oshirish orqali kelajak avlodning sog'lom va faol bo'lishini ta'minlashga qaratilgan ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ABAIYOTLAR:

1. Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. darslik. 2000 y. Toshkent.
2. Achilov A.M., Akramov J.A. Goncharova O.V. Bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash. O'quv qo'llanma. 2004y. Toshkent.
3. Salomov R.S., Kerimov F.A. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. 2002 y. Toshkent.
4. Sharipov T.Yu., Usmonxodjaev T.S. Jismoniy tarbiya. Dars ishlanmalari va xarakatli o'yinlar. O'quv qo'llanma. 2005y.
5. Akhmedova M. The role of physical culture in the development of a healthy lifestyle among students. Journal of Physical Education and Sport, 2021. 21(1), 123-130.
6. Gafurov I. Methodological aspects of teaching physical culture in primary schools. Journal of Educational Research and Practice, 2021. 11(4), 88-96.
7. Mamatov A. The importance of sports in the formation of a healthy lifestyle in adolescents. Journal of Health and Physical Activity, 2021. 3(2), 155-162.

ЗНАЧИМОСТЬ СПОРТИВНО-МАССОВЫХ, ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Эрдонов О.Л.

*доктор педагогических наук, доцент кафедры «Гуманитарных дисциплин»
Ташкентского университета информационных технологий имени
Мухаммада аль-Хорезмий*

Махмудов В.В.

*начальник отдела спорта и физической культуры,
University of Management and Future Technologies*

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, sport, jismoniy faoliyat, sport faoliyati, sogʻlom turmush tarzi.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, двигательная активность, спортивная деятельность, здоровый образ жизни.

Key words: physical culture, sport, motor activity, sports activity, healthy lifestyle.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada sport va jismoniy tarbiya tadbirlarining ahamiyati muhokama qilinadi. Oliy maktabda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati qayd etilgan. Sport faoliyatining tarbiyaviy, sogʻlomlashtiruvchi, taʼlimiy ahamiyati koʻrib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье обсуждается значимость спортивных физкультурномассовых мероприятий. Отмечена важность физической культуры и спорта в высшей школе. Рассматривается воспитательное, оздоровительное, образовательное значение спортивной деятельности.

SUMMARY:

This article discusses the significance of sports physical culture events. The importance of physical culture and sports in higher education. The educational, recreational, educational value of sports activities is considered.

Введение. Проблема всестороннего воспитания молодежи в современном мире приобретает все большую актуальность. Проблеме воспитания физической культуры студентов как интегративного качества личности различных вузов посвящены работы М.Я.Виленского [2], В.И.Ильинича [3], С.Д.Шамрая [4].

Необходимо отметить, что традиционная система физического воспитания студентов, занимающихся физической культурой и спортивной деятельностью, не соответствует современным требованиям. В целях определения приоритетных направлений, направленных на повышение квалификации и знаний населения в области физической культуры и спорта для формирования в республике всесторонне развитой и физически здоровой личности, обладающей высокой культурой, а также внедрения инновационных форм и методов в процесс отбора (селекции) талантливых спортсменов издан указ от 24.01.2020 г. № УП-5924 «О мерах по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта в Республике Узбекистан» в указе президентом Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёевым одним из основных поставленных задач было: «...увеличение общей численности населения, регулярно занимающегося физической культурой и спортом, до 30 процентов, а молодежи, занимающейся в спортивных организациях и учреждениях, до 20 процентов; на период до 2025 г. [1]. Вследствие этого необходимы новые подходы, формы, методы и условия организации и проведения спортивно-массовых и физкультурно-оздоровительных мероприятий, и выведение их на более высокий качественный уровень [5].

Эффективность усвоения знаний, уровень физической работоспособности, физической подготовленности студенческой молодежи существенно зависит от уровня здоровья, физического развития. В современной высшей школе одним из важнейших направлений учебного процесса является физическая культура, как часть общей культуры общества. Одним из основных компонентов сферы физической культуры является здоровый образ жизни (ЗОЖ). Современная система образования постоянно меняется, обновляются учебные программы, внедряются новые технологии. В связи с модернизацией процесса обучения, повышенными требованиями к студентам, важным условием сохранения здоровья, физической и умственной работоспособности, является физическая культура и спорт.

Период учебы в ВУЗе является важным этапом становления личности, формирования общекультурных и профессиональных компетенций будущих специалистов. Поддержание оптимального уровня двигательной активности, ведение ЗОЖ способствует формированию нравственного, духовного, физического здоровья. Создается микросфера, в условиях которой повышается работоспособность в трудовой, учебной, спортивной деятельности; творческой самоотдачи; психологического комфорта.

Цель исследования. Эффективное решение воспитательных, оздоровительных, образовательных задач осуществляемые на кафедре по дисциплине физическая культура и спорт. Основной формой физического воспитания в ВУЗе являются обязательные методико-практические учебные занятия, на протяжении обучения на всех специальностях очного отделения, для основной, подготовительной, специальной медицинской группы. Помимо занятий в рамках учебного расписания, организованы занятия в спортивных секциях. Студентам предложены занятия по видам спорта: баскетбол, волейбол, настольный теннис, мини-футбол, бадминтон, аэробика, шахматы, легкая атлетика, гиревой спорт, армрестлинг, борьба. Тренировочные занятия направлены на сохранение и укрепление здоровья, совершенствование физической подготовленности, повышение физической и умственной работоспособности, активное проведение досуга, саморазвитие, самосовершенствование.

Методика и организация исследования. Материально-техническая база университета позволяет решать самые широкие социально-педагогические задачи. Количество многопрофильных универсальных спортивных залов позволяет удовлетворять потребность студентов в физическом, интеллектуальном, эстетическом, нравственном развитии; в активном, творческом отдыхе; общении. Спортивная деятельность осуществляется на многих спортивных площадках: зал ОФП, зал борьбы, зал настольного тенниса, волейбольный зал, тренажерный зал, легкоатлетический манеж с 2-мя площадками для мини-футбола, лагерь «Хандайлык». Соревнования среди студентов проводятся в форме спартакиад, турниров, матчевых встреч, кубков, чемпионатов в целях укрепления здоровья студенческой молодежи, создания условий для активных занятий физической культурой и спортом, формирования ЗОЖ студентов, выявления сильнейших спортсменов для участия в соревнованиях городского, областного, республиканского и международного уровня, а также содействия реализации государственных программ развития.

В университете в течение учебного года проводятся соревнования по волейболу, мини-футболу баскетболу, борьбе (кураш), настольному теннису, шахматам, армрестлингу, перетягиванию каната и гиревому спорту в рамках республиканской «Олимпиады пяти инициатив» (Рис.1). Также, ежегодно проводится первенство за «Кубок Ректора ТУИТ» (Рис.2).

Результаты исследования и их обсуждение. С проведением разнообразных соревнований ведется пропаганда ЗОЖ, формируются позитивные жизненные установки, гражданское и патриотическое воспитание

Рис.1. Соревнования в рамках «Олимпиады пяти инициатив» организованы в ТУИТ с целью повышения двигательной активности студенческой молодёжи и популяризации видов спорта.

студентов, популяризация спорта и усиление физкультурно-спортивной работы со студентами во внеучебное время, определение лучших спортсменов и физкультурно-спортивных команд, предоставление больших возможностей для занятий спортом. Лучшие студенты спортсмены защищают честь университета на городских Межвузовских соревнованиях. Кроме этого студенты университета принимают активное участие в бла-

Рис.2. Ежегодный турнир за переходящий «Кубок Ректора ТУИТ» по видам спорта среди студенческих сборных команд факультетов.

готовительных спортивных мероприятиях. Многообразие соревнований позволяет каждому студенту проявить себя в том или ином виде спорта независимо от его физической подготовленности, воспитать в себе морально-волевые качества, повысить уровень профессиональной готовности, социальной активности.

Физическая культура и спорт являются необходимостью для физического совершенствования, повышения активной качественной жизни. Двигательная активность, регулярные занятия физической культурой и спортом имеют важное значение для сохранения и укрепления здоровья, саморазвития, самообразования, самосовершенствования. Участие студентов в спортивных физкультурно-массовых мероприятиях является одним из действующих способов мотивации к физической культуре и спорту, а также спорту высших достижений, ЗОЖ. Во время спортивных мероприятий формируется самооценка, самоутверждение, самовыражение личности, происходит овладение навыками общения, творческого сотрудничества, коллективизма, развивается целеустремленность, выдержка, появляются положительные эмоции. Проведение спортивных физкультурно-массовых мероприятий формирует устойчивый интерес к физической культуре и спорту, устраняют дефицит двигательной активности, повышают резервы здоровья.

Выводы. Вышеупомянутое подтверждает тот факт, что спортивные физкультурно-массовые мероприятия способствуют всестороннему гар-

моничному развитию. Физическая культура и спорт являются обязательным условием здоровой полноценной жизненной деятельности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию и популяризации физической культуры и спорта в Республике Узбекистан» от 24.01.2020 г. № УП-5924, lex.uz.
2. Виленский М.Я. Концепция непрерывного физического образования детей и учащейся молодежи / М.Я.Виленский -М.: ВНИИФК, 1989. - 20 с.
3. Ильинич В.И. Студенческий спорт и жизнь / В.И.Ильинич -М.: АО «Аспект Пресс», 1995. -144 с.
4. Шамрай С.Д. Воспитание физической культуры у слушателей вузов МВД России / С.Д.Шамрай // дисс.канд.пед.наук. -СПб, 2000. -24 с.
5. Эрдонов О.Л. Воспитание студенческой молодежи средствами физической культуры и спорта во внеучебное время / О.Л.Эрдонов. // Молодой ученый. - 2023. - № 5 (452). - С. 294-298.

СПОРТИВНО-МАССОВЫЕ И ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ С ЭЛЕМЕНТАМИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Эрдонов О.Л.

*доктор педагогических наук, доцент кафедры «Гуманитарных дисциплин»
Ташкентского университета информационных технологий имени
Мухаммада аль-Хорезмий*

Tayanch soʻzlar: sogʻliqni saqlash, sport, raqobatbardosh faoliyat, jismoniy tarbiya, talabalar.

Ключевые слова: здоровье, спорт, соревновательная деятельность, физическая культура, студенты.

Key words: health, sports, competitive activity, physical education, students.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются современные аспекты проведения спортивно-массовых и оздоровительных мероприятий в рамках физкультурной деятельности студентов ТУИТ, способствующие оптимизации воспитательного и образовательного процесса, определяется важность соревновательной деятельности у обучающихся, развивающей способность к организации и стимулированию деятельности в самых различных сферах студенческой жизни.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada TATU talabalarining jismoniy tarbiya faoliyati doirasida ommaviy sport va sogʻlomlashtirish tadbirlarini oʻtkazishning zamonaviy jihatlari tahlil qilinadi, bu oʻquv va oʻquv jarayonini optimallashtirishga yordam beradi, talabalar oʻrtasida raqobatbardosh faoliyatning ahamiyati, talabalar hayotining turli sohalarida faoliyatni tashkil etish va ragʻbatlantirish qobiliyatini rivojlantirish aniqlanadi.

SUMMARY:

The article analyzes modern aspects of mass sports and recreational activities within the framework of the physical education activities of TUIT students, contributing to the optimization of the educational and educational process, determines the importance of competitive activities among students, developing the ability to organize and stimulate activities in various areas of student life.

В современных условиях интенсификации и гуманизации образования существенно меняются подходы к физической культуре студентов в УВО (учреждениях высшего образования). В широком, культурологическом контексте, под физической культурой студента понимается качество

личности, системообразующий фактор физического воспитания, обобщающий профессиональную культуру будущего специалиста и самосовершенствование личности [2, с.12].

Это активное воздействие не только на физические способности человека, но и на его чувства, желания и сознание. Все это обеспечивает формирование устойчивых социально-психологических проявлений - положительной мотивации ценностных ориентаций, интересов и мотивов в сфере физической активности и здорового образа жизни [4, с.154].

Сегодня многие ученые в области педагогики и психологии отмечают тот факт, что эмоциональное содержание оздоровительных и спортивно-массовых мероприятий (радость победы, острота борьбы, эмоциональная поддержка любимой команды) более привлекательно и значимо для студентов на начальных этапах обучения, чем знания об оздоровительной эффективности занятий физическими упражнениями (рис.1).

Рис. 1. Практические (секционные) занятия по физическому воспитанию со студентами ТУИТ

Поэтому данный факт требует совершенствования системы оздоровительно-массовых мероприятий студентов (особенно на 1-2 курсах), с включением в них элементов разнообразных эмоциональных видов спорта - спортивных игр, аэробики, популярных видов единоборств. Соревнование относится к широко распространенным общественным явлениям. Оно имеет большое значение как способ организации и стимулирования деятельности в самых различных сферах жизни: в произ-

водстве, в спорте, в искусстве. Применение соревновательного метода на занятиях по физической культуре в учреждении высшего образования позволяет успешно развивать у студентов физические, воспитывать волевые и моральные качества, совершенствовать умения, навыки и способности рационально использовать их в сложных условиях, повышать функциональные возможности организма. Кроме того, этот метод способствует усилению эмоционального фона занятий, позволяет активизировать деятельность занимающихся и стимулировать интерес к регулярным занятиям физической культурой и спортом [3, с.3].

При решении педагогических задач посредством соревновательного метода у обучающихся развивается способность рационально использовать полученные умения и навыки в усложненных условиях. Основная, определяющая черта соревновательного метода - конкурентное сопоставление или, в условиях упорядоченного соперничества, борьба за первенство либо возможно высокое достижение. Спортивные соревнования или подобные им физкультурные акции модифицируются и приобретают различную направленность в зависимости от определяющего профиля системы, в рамках которой они проводятся. Так, в обязательном курсе физического воспитания в вузе (на первоначальных этапах обучения) применение ограниченных, «малых соревновательных форм» в организации занятий подчинено, прежде всего, логике педагогического процесса, интересам улучшения его качества, решению воспитательных и образовательно-оздоровительных задач. Соревновательные формы для многих являются не столько способом достижения определенного результата или победы, сколько формой эмоционального насыщенного общения, здорового развлечения и полезного отдыха. Не случайно, при неформальном подходе к организации таких мероприятий спортивно-соревновательное начало в них преднамеренно нивелируется или уводится как бы на задний план, что предусматривается, в частности, условиями поощрения всех участников вне зависимости от уровня продемонстрированных результатов, т.е. за личные достижения [5, с.24].

Сознавая важность и значимость проблемы всестороннего воспитания студентов, кафедра физической культуры Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хоразми большого внимание уделяет организации практических занятий спортивной направленности на основе технологии использования мини-футбола, волейбола, гандбола внеучебной спортивно-массовой и физкультурно-оздоровительной деятельности студентов как важнейшему фактору духовно-нравствен-

ного развития, восстановления, реабилитации физического состояния, снятия нервно-эмоционального напряжения. Так спортивно-массовая и физкультурно-оздоровительная работа проводится вне сетки расписания учебных занятий и ведется по трем направлениям: работа отделений спортивного совершенствования (по видам спорта), организация и проведение спортивно-массовых общеуниверситетских мероприятий; широкая пропаганда здорового образа жизни, привлечение учащейся молодежи к занятиям физической культурой и спортом [6, с.24].

Практические занятия по физической культуре со студентами ТУИТ в условиях резкого ухудшения здоровья современной молодежи, во многом только через формирование основ физической культуры можно достичь сознательного отношения студентов к своему здоровью, научить их использовать весь арсенал физических упражнений для поддержания умственной и физической работоспособности. Однако, по нашему мнению, это может быть достигнуто не столько через аргументацию фактов и убеждение, сколько через удовольствие от занятий, через эмоциональный подъем, удовлетворение личных интересов. Такой подход поменял критерии оценки эффективности воздействия. В последние годы все активнее нами предпринимаются попытки интегрированного подхода к организации физкультурно-спортивной и оздоровительной работы со студентами ТУИТ с целью приобщения их к общей культуре, частью которой является физическая культура и здоровье человека.

Также можно выделить следующие: - перестройка системы физического воспитания на основе принципов гуманистической психологии и педагогики с целью оздоровления, физического совершенствования, гармонизации психического состояния, социального развития личности, ориентации на саморазвитие, формирования установки на активное участие в развитии личностного потенциала других людей, углубленный акцент на социально-психологическую составляющую физической культуры в УВО;

- интеграция физической культуры студентов со спортом, другими видами духовно-творческой деятельности (посещение спортивно-массовых мероприятий, участие в спортивно-оздоровительных соревнованиях и праздниках, турниры по шахматам, настольному теннису и мини-футболу). Теоретико-методический анализ литературы и многолетний опыт позволили выделить следующее содержание социально-психологической составляющей физической культуры студентов в УВО:

- социальная адаптация учащихся первого и второго курсов к сложностям и противоречиям учебно-воспитательного процесса в вузе при условии комплексного сотрудничества и взаимодействия специфики методов и организационных форм физического и индивидуально-ценностного воспитания личности студента;

- учебно-воспитательная работа будет тогда эффективной, когда она скорректирована с учётом, как собственно учебных занятий по физическому воспитанию, так и целенаправленного включения студентов в различные виды профессиональной и социокультурной работы (физкультурная, здоровьесберегающая и спортивно-массовая деятельность);

- комплексное взаимодействие преподавателя физического воспитания и студентов, достигаемое с помощью физкультурно-массовых и оздоровительно-рекреационных мероприятий, способствует сплочению, социальной коммуникации молодежи в новом социальном пространстве на протяжении всего периода обучения в вузе [1, с.8-9].

Рис. 2. Студенты ТУИТ участвуют в Ташкентском марафоне - 2024

Студенты ТУИТ участвуют в республиканском забеге «Yangi Nafas» а также «Тошкент марафони» (рис.2). Следует отметить, что и сама физическая культура к настоящему времени содержательно обогащается. В Ташкентском университете информационных технологий накоплен большой положительный опыт организации спортивных соревнований разного уровня (соревнования в рамках круглогодичной спартакиады ТУИТ, ежегодного марафона, спортивных вечеров и праздников), собирающих огромное количество участников и болельщиков. Очень важным является тот факт, что в рамках данных мероприятий студенты видят известных спортсменов, руководителей государства.

С 11 по 13 апреля в городе Хорезме при участии Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми (ТУИТ) и его региональных филиалов был организован форум в рамках инициатив, предложенных Президентом Республики Узбекистан от 13 февраля текущего года. На совещание, посвященное вопросам обще-

Рис. 3. Форум «Здоровый человек - здоровая нация - Ургенч 2025» под девизом «Олимпийский дух - источник вдохновения, параолимпийский дух - безграничная воля!»

ственного здоровья. В ходе встречи было объявлено о запуске общенационального движения «Здоровый человек - здоровая нация», направленного на пропаганду здорового образа жизни и правильного питания среди населения. Глава государства подчеркнул важность формирования культуры здорового образа жизни, отметив необходимость активного вовлечения образовательных учреждений в реализацию данной программы. Ожидается, что реализация данной инициативы позволит существенно улучшить показатели общественного здоровья и повысить качество жизни студенческой молодёжи РУз. На совещание было акцентировано внимание на пропаганду идеи «Здоровый человек - здоровая нация» и развитие массового спорта которые также легли в основу этого общенационального форум мероприятия. В рамках форума состоялись следующие мероприятия: Соревнования по олимпийским, параолимпийским и неолимпийским видам спорта: плавание; волейбол; легкая атлетика; настольный теннис; шахматы; мини-футбол; пляжный волейбол, а также соревнования по параолимпийскому пауэрлифтингу (рис.3). В форуме приняли участие более 700 студентов, преподавателей и сотрудников ТУИТ и его филиалов.

Эмоционально созерцательная привлекательность спортивно-массовых мероприятий собирает с каждым годом все большее количество зрителей

и болельщиков среди студенческой молодёжи потенциальных участников будущих баталий. Подобные формы реализации средств физической культуры и массового спорта полезна не только для непосредственных участников, но и для зрителей, групп поддержки, которые активно поддерживают и «болеют» за своих сокурсников, «заряжаясь энергией здоровья» на будущее.

Таким образом, изучение проблематики, анализ и исследования в области организации оздоровительных, спортивно-массовых мероприятий с элементами соревновательной деятельности в жизни студентов подтверждает, что для того, чтобы теоретические знания о пользе физической культуры, массового спорта и здорового образа жизни превратились в мотивы к активной физкультурной деятельности, необходимо активное воздействие на эмоциональную сторону сферы деятельности студенческой молодёжи. А пропаганда и демонстрация реально значимых ценностей физической культуры (возможность функционального совершенствования собственного организма, расширения сферы общения и самореализации, получения удовольствия от игровой и соревновательной деятельности, снятие интеллектуального и нервно-психического напряжения) повышают увлеченность студентов физкультурной и оздоровительной деятельностью, что влечет за собой улучшение качества их здоровья. При грамотной и правильной методико-педагогической и психологической регламентации физических упражнений, медицинском контроле и самоконтроле, оздоровительные и спортивно-массовые мероприятия и их привлекательность для участников и зрителей оказываются полезными для пропаганды здорового образа жизни, активации двигательного поведения, двигательного развития и самосовершенствования студенческой молодёжи ТУИТ.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ковалева Л.Е. Физическая культура как средство социальной адаптации студентов вуза: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Ярославль, 2008. - 23 с.
2. Коледа В.А., Дворак В.Н. Основы физической культуры: учеб. пособие. Минск: БГУ, 2016. - 191 с.
3. Масловская Ю.И., Овсянкин В.А. Соревновательный метод в физическом воспитании студенческой молодежи: пособие. Минск: БГУ, 2017. - 111 с.
4. Нигресева И.Г. Формирование мотивационно-ценностных интересов у студентов специальных медицинских групп к своему здоровью // Здоровье человека: материалы III Междунар. конф. / под ред. В.В.Колбанова. Санкт-Петербург, 2002. - С. 154-156.
5. Столяров В.И. Теория и методология современного физического воспитания (состояние разработки и авторская концепция): монография. Киев: НУФВСУ; Олимпийская литература, 2015. - 704 с.
6. Эрдонов О.Л. Современные проблемы внедрения кредитно-модульной системы в образовательный процесс по физическому воспитанию в вузах Республики Узбекистан / О.Л.Эрдонов, В.В.Махмудов // «Фан-спортга» журнал. - Чирчик, 2022. - №1. - С. 23-26.

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 2/3

Нөкис — 2025

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген маглыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 07.03.2025. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №